

Marko Nenonen
Noituus, taikuus ja noitavainot

Suomen Historiallinen Seura
Societas Historica Finlandiae
Finska Historiska Samfundet

Historiallisia Tutkimuksia 165

Marko Nenonen

Noituus, taikuus ja noitavainot

Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan
ja Viipurin Karjalan maaseudulla
vuosina 1620–1700

Summary

Witchcraft, magic and witch trials in rural
Lower Satakunta, Northern Ostrobothnia
and Viipuri Carelia, 1620–1700

SHS/Helsinki/1992

Kansi: Rauno Endén

Kansikuva: Mukailtu kuvasta, joka sisältyy J. W. R. Schmidtin kääntämän teoksen *Malleus Maleficarum*n saksankielisen laitoksen 4. painokseen 1938. (Amonesta-Verlag: Wien – Leipzig, 1938.)

Tutkimus on otettu julkaistavaksi Suomen Historiallisen Seuran sarjassa Historiallisia tutkimuksia Tampereen yliopiston humanistisen tiedekunnan tiedekuntaneuvoston 23.10.1991 antaman painatusluvan perusteella.

Copyright © Marko Nenonen

Asiasanat: Historia – Suomi – 1600-luku – Noitavainot – Noituus – Taikausko – Oikeushistoria – Kansanlääkintä.

ISSN 0073-2559

ISBN 951-8915-56-3

Gummerus Kirjapaino Oy
Jyväskylä 1992

Saatteeksi

Uteliaisuudesta aikoinaan alkanut harrastukseni on pitkän vaiheensa päässä. Vuosien myötä olen rasittanut innostuksellani yhä useampia henkilöitä, sillä maagisia kykyjä vailla oleva noituuden tutkija ei voi jäädä tieteellisten tahojen asiantuntemusta paitsi. Prof. Toivo Nygård on monin vihjein vähentänyt tutkimuksestani löydettävien puutteiden määrää. Prof. Antero Heikkisen huomautuksista on ollut viitaksi useille tärkeille näkökulmille. Prof. Anna-Leena Siikalasta, shamaanien ja loitsujen tutkijasta, minulla oli ilo ja kunnia saada toinen esitarkastaja käsikirjoitukselleni. Hänen neuvonsa ja huomautuksensa ovat olleet hyvin arvokkaita. Va. apulaisprof. Raimo Rannan ansiosta olen voinut korjata monia puutteita ja epätasällisyyksiä.

Olen kiitollinen myös muille, jotka kiinnostivat huomiotani tärkeisiin seikkoihin. Fil. lis. Vuokko Lepistö on usein suostunut pohtimaan käsikirjoitukseni ongelmia ja etukäteen huomattavasti lyhentänyt ohjaajien ja tarkastajien huomautusten listaa. Varatuomari Timo Kervinen on ollut asiantunteva keskustelukumppani, jonka kanssa olen antoisasti puinut noitavainotutkimuksen ongelmia – jos kohta usein olemme selvittelleet myös erilaisten poliittisten käänneiden luonnetta. Suuri ilo on ollut tutustua fil. kand. Per Sörliniin, jonka tekeillä olevan väitöskirjan erinomaista ja kiinnostavaa käsikirjoitusta olen voinut käyttää.

Eri säätiöt ovat suurelta osin vastanneet kustannuksista, joihin erikoinen harrastus tämän tästä johti. Emil Aaltosen ja E. J. Sariolan säätiön apurahan sain siinä vaiheessa, jolloin kykyäni tutkimuksen saralla lienevät vielä olleet kokonaan arvailujen varassa. Kiitän myös Alfred Kordelinin säätiötä, H. Weijolan rahastoa, Jenny ja Antti Wihurin rahastoa, Suomen Kulttuurirahaston Pirkanmaan rahastoa, Tampereen kaupungin tiederahastoa sekä Tampereen

Yliopiston Tukisäätiötä. Tärkeän vaiheen ajan Historian Ystävien Liitto tarjosi tilaisuuden keskittyä kirjoitustyöhön. Tutkimuksen viimeistely sujui suotuisissa merkeissä Tampereen yliopiston tutkijana.

Minulle on kunniaksi, että teos ilmestyy Suomen Historiallisen Seuran sarjassa. Seuran toiminnanjohtajalle, fil. maist. Rauno Endénille esitän parhaat kiitokset erinomaisesta yhteistyöstä tutkimukseni painovaiheessa. Myös Gummeruksen painotalossa Saarijärvellä tehty hyvä työ on huojentanut väitökseen valmistautuvan kirjoittajan oloa.

Vanhojen aikojen ja kummallisten aiheiden tutkija on vaatimatomilla resursseilla siunattujen arkistojen ja kirjastojen maanvaiva. Hän ei koskaan tarvitse mitään, mikä on jo hyllyssä ja helposti saatavilla. Erityinen kiitos kuuluu Tampereen yliopiston kirjaston ja valtionarkiston kaukopalveluille, joita jo 1980-luvun alkuvuosi-
na rasitin lukemattomilla tilauksilla.

Äidilleni Irja Annikille olen kiitollinen siitä, että minun oli mahdollista käydä keskikoulu. Koulunkäynnistä ei sen jälkeen näyttänyt loppua tulevankaan, ja kävijälleen se on avannut maailman, joka vei kokonaan mennessään.

Tila ei salli erikseen kiittää ystäviä, joiden ansiosta perehtyneisyyteni elämän moninaiisiin sävyihin on syvästi toisenlaista kuin se olisi ilman heitä. Salaisuus ei ole, että omasta arkisesta historiastani ystävätär ja työtoveri Vuokko Lepistö on tehnyt suuren tarinan, jota ilman olisin ihmisenä ja tutkijana kahta kapeampi.

Tampereella, karkauspäivänä 1992

Marko Nenonen

Sisällys

SAATTEEKSI	5
I TUTKIMUSTEHTÄVÄ JA LÄHTÖKOHDAT	13
1. Tutkimustehtävä.....	13
2. Tutkimusalue.....	17
Alueelliset rajat	17
Alueelliset erityispiirteet	21
3. Lähteet	23
Tuomiokirjat ja tuomiokirjakortisto	23
Suomen asutuksen yleisluettelo (SAY) ja muut lähteet	28
II EUROOPAN NOITAVAINOT (1450–1750)	30
1. Totta ja tarua noidista ja noitavainoista	30
2. Noitavainojen syistä	33
3. Suomen noitaoikeudenkäynnit	34
III PERINTEINEN NOITUUS JA TAIKUUS	39
1. Käsitteiden määrittelyn lähtökohdista	39
2. Mitä olivat noituus ja taikuus?	41
Noituudella vahingoittaminen suomalaisessa mytologiassa	45
Mitä oli noituminen?	47
Shamaanit suomalaisessa mytologiassa ja noitakäräjillä	50
Tietäjän toimi: into- ja myrrysmiehet	54
Jokapäiväiset taikat	58
Taikuudella parantaminen	59

	Muita taikoja	62
	Miksi taika vaikutti?	64
	Selvänäkijöitä	67
	Kirjanoppinut tietäjä	68
	Uhrit ja henget	69
3.	Noituus- ja taikateon kohde	72
	Noituusvahingon kohde	72
	Taikateon kohde ja tavoite	76
	Parantaminen ja terveys noituuden ja taikuuden perinteessä	78
4.	Noituus ja taikuus yleismaailmallisena perinteenä	82
IV UUSI NOITATEORIA: NOITASAPATTIIN		
	LENTÄVÄT NOIDAT	86
1.	Noitasapattiuskomusten peruspiirteet	86
	Kuinka naiset oppivat lentämään?	93
	Uskomus todeksi	95
2.	Maagikot	98
V NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNIT ALA- SATAKUNNAN, POHJOIS-POHJANMAAN JA VIIPURIN KARJALAN MAASEUDULLA VUOSINA 1620–1700		
		101
1.	Aika ja määrä	102
	Ala-Satakunta: kihlakunta	102
	Ala-Satakunta: pitäjät	104
	Pohjois-Pohjanmaa: maakunta	105
	Pohjois-Pohjanmaa: pitäjät	106
	Viipurin Karjala: maakunta	107
	Viipurin Karjala: pitäjät	108
2.	Syytettyjen sukupuoli	109
	Ala-Satakunta	109
	Pohjois-Pohjanmaa	111
	Viipurin Karjala	112
3.	Syytteet ja syyttäjät	113
	Analyysin perusteista	113
	Ala-Satakunta	116
	Pohjois-Pohjanmaa	119
	Viipurin Karjala	121

4.	Tuomiot	123
	Ala-Satakunta	123
	Aika ja muutos	125
	Syyttäjän merkitys	127
	Pohjois-Pohjanmaa	130
	Syyttäjän merkitys	131
	Viipurin Karjala	133
5.	Kidutus tutkinnassa	136
6.	Yhteenveto: Noituus- ja taikusoikeudenkäyntien pääpiirteet tutkituilla alueilla	139
	Määrä ja maantiede	139
	Noituus ja taikus muun rikollisuuden joukossa ..	140
	Ala-Satakunta pähkinänkuoressa	142
	Pohjois-Pohjanmaa pähkinänkuoressa	144
	Viipurin Karjala pähkinänkuoressa	146
	Vainojen yhtenäisyys	147
VI	AMMATTI: NOITA?	152
1.	Kultin harjoittaja ja poikkeava?	152
2.	Ammatti: noita	155
	Apua pyytämässä	155
	Kansanparantajia	157
	Kuka oli ammattilainen?	159
3.	Kerjäläisnoidat	163
	Maisa Kuppari	164
	Talonpoika noitana ja kerjäläisenä	167
	Kerjuu ja tilanpito	169
	Sosiaaliturvaa kerjuusta	171
	Kerjäläisnoitien tuomiot	174
	Noita vai kerjäläinen?	176
VII	NOITA: KUKA TAHANSA?	181
1.	Syytetyn sukupuoli	181
	Ala-Satakunta ja Pohjois-Pohjanmaa	181
	Viipurin Karjala	183
2.	Syytetyn ikä	184
	Kuinka laskea ikä?	184
	Tulos	189
3.	Syytetyn aviosääty	192

Naimisissa	193
Pohjois-Pohjanmaa ja Viipurin Karjala	197
4. Asuinpaikka ja tuttavuus	198
5. Uusintarikolliset	200
6. Sosiaalinen asema ja varallisuus	201
Syytettyjen ja syyttäjien sosiaalinen asema	201
Varallisuus	208
Varakkuuden ja maineen merkitys	217
7. Noita: kuka tahansa	220
VIII NOITUUSOIKEUDENKÄYNTIEN SYNTY	223
1. Noituus ja laki	223
2. Keskiajan noitaoikeudenkäynnit	226
3. Noituus ja sosiaaliset ristiriidat	231
Noituus sosiaalisen kaunan ukkosen-	
johdattimena?	231
Noituus ja ihmissuhteet	233
Riidat ja noituussyyte	236
Syytteen tausta ja motiivi	238
Miksi riideltiin?	242
4. Miksi noituusosoikeudenkäynnit loppuivat?	247
Oikeusjärjestelmän merkitys	248
Syytösten uskottavuus väheni	252
IX TAIKUUSOIKEUDENKÄYNTIEN SYNTY	256
1. Vanha tapa – uusi rikos	256
Taikuus rikokseksi	258
Jumalan laki	264
Miksi oikeuskäytäntö muuttui?	268
Kuolemanrangaistukset käyttöön	273
2. Taikuusosoikeudenkäyntien synty	275
Noituus ja taikuus piispan- ja rovastin-	
tarkastuksissa	275
Huhuista käräjille	281
Uskonto- ja yhteiskuntapolitiikan suhde	
taikuusosoikeudenkäynteihin	286

X	NOITATEORIA KÄYTÄNNÖSSÄ: NOITASAPATTI- JA PAHOLAISOIKEUDENKÄYNNIT	291
1.	Suurten vainojen synty Ruotsin Taalainmaalla	291
2.	Noitasapatissa Suomessa	300
	Ala-Satakunnassa	300
	Pohjois-Pohjanmaalla	303
	Paholainen Viipurin Karjalassa	307
3.	Noitateorioiden vaikutus Suomessa	309
XI	NAINEN, NOITUUS JA TAIKUUS	313
1.	Ongelman luonne	313
2.	Lihanhimoinen nainen?	314
3.	Alistettu nainen?	321
4.	Myytti vai olosuhteet?	329
XII	NOITUUDEN JA TAIKUUDEN MAANTIEDE	334
1.	Noitaoikeudenkäynnit Suomen eri alueilla	334
2.	Varallisuuserot ja taloudellinen kilpailu noituusepäilyjen taustalla	335
3.	Kerjäläisnoitus Ala-Satakunnassa	339
4.	Taikuusoireidenkäyntien synty eri alueilla	344
5.	Pitäjäkohtaisen analyysin mahdollisuudet	346
6.	Naisten asema noituus- ja taikuusprosesseissa	353
	Ensimmäinen hypoteesi: naiset ja karjatalous	353
	Toinen hypoteesi: stereotypia miesnoidasta murtui	359
7.	Erikoinen Viipurin Karjala	363
8.	Noituuden ja taikuuden maantiede	366
XIII	PÄÄTULOKSET	373
	LYHENTEET	389
	LÄHDELUETTELO	390
	LIIITTEET:	
I	TARKASTELLUT OIKEUDENKÄYNNIT ALA-SATAKUNNASSA	405
II	TARKASTELLUT OIKEUDENKÄYNNIT POHJOIS- POHJANMAALLA	411

III TARKASTELLUT OIKEUDENKÄYNNIT VIIPURIN KARJALASSA.....	416
IV OIKEUSTAPAUSANALYYSIN TAULUKOITA	419
SUMMARY: WITCHCRAFT, MAGIC AND WITCH TRIALS IN RURAL LOWER SATAKUNTA, NORTHERN OSTROBOTHNIA AND VIIPURI CARELIA, 1620–1700	430
HAKEMISTO	451

I Tutkimustehtävä ja lähtökohdat

1. Tutkimustehtävä

Tutkimuskohteenani ovat noituus- ja taikuussyytteiden vuoksi syntyneet oikeudenkäynnit Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla 1600-luvulla (1620–1700). Selvitän ensiksi, mitä 1600-luvun ihmiset noituudella ja taikuudella ymmärsivät. Noituus- ja taikuusoikeudenkäynneissä syyte vaihteli. Oikeudenkäyntien tarkka analyysi ei ole mahdollista ilman syytteiden ja niiden taustalla olleiden uskomusten analyysiä. Mitään yksiselitteistä ilmiötä ”noituus” tai ”taikuus” ei ole ollut olemassa.

Toiseksi selvitän, voidaanko prosessien synnystä ja kehittymisestä löytää säännönmukaisuuksia, jotka selittäisivät vainojen dynamiikkaa ja psykologiaa tai muutoin auttaisivat ymmärtämään noituus- ja taikuusoikeudenkäyntien syntyä ja luonnetta. Tutkimusalueen noituus- ja taikuusprosessit analysoidaan yksityiskohdaisesti. Noitavainot ovat usein antaneet aihetta melko spekulatiivisille pohdiskeluille niissäkin kysymyksissä, jotka perusteellisemmän lähdetutkimuksen keinoin voidaan yksiselitteisesti ratkaista.

Kolmanneksi tutkitaan, keitä syytetyt ja syyttäjät olivat. Koska noituus- ja taikuusrikokset usein liitetään naisiin, punnitsen erikseen naisten roolia prosesseissa ja pohdin suomalaisen aineiston antia kansainväliseen tutkimukseen.

Neljäs tutkimusongelma on perinteinen ja usein esitetty kysymys, miten ja miksi prosessit syntyivät. Tämän kysymyksen pohti-

miseen haetaan aineksia eri suunnilta: Noituus- ja taikuususkomusten selvittäminen auttaa näkemään, mikä merkitys uskomuksilla oli yhteisön elämässä. Oikeusprosessien eri piirteet sekä tiedot syytetyistä ja syyttäjistä suuntaavat selityksiä, ja voidaan tarkastella, kuinka erilaiset noituus- ja taikuusprosessit syntyivät. Lainsäädännön tutkiminen paljastaa, että yhtenäistä noituus- ja taikuuslakia ei ollut, vaan erilaisia syytteitä käsiteltiin eri tavalla, ja ajan myötä oikeuskäytäntö muuttui vaikka laki säilyi entisenä. (Tämän vuoksi lainsäädäntöä tarkastellaan oikeusprosessien synnyn selvittämisen yhteydessä eikä – ikään kuin taustana – omana lukunaan.) Lopulta vastassa on kysymys, miten noituus- ja taikuusprosessit liittyivät 1600-luvun monimutkaiseen sosiaaliseen ja hallinnolliseen kehitykseen. Yhteiskuntakehityksen peruspiirteet antavat raamit oikeudenkäyntien selittämislle.

Muutama huomautus tutkimustehtävän rajauksista on paikallaan. Tutkin noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä sekä noituuteen ja taikuuteen liittyneitä uskomuksia mutta en tutki uskomusten yleisyyttä tai levinneisyyttä. Tässä ei myöskään ole tarpeen ryhtyä yksityiskohtaiseen taikatapojen tai noidan keinojen analyysiin. Riittää kun tehdään selväksi, mitä ihmiset tarkoittivat syyttäessään toisiaan noituudesta tai taikuudesta ja mitä laissa ja oikeuskäytännössä noituudella ja taikuudella tarkoitettiin. Tutkin oikeudenkäyntejä riippumatta siitä, kuinka laajasti noituutta ja taikuutta harjoitettiin. Monin paikoin käy tietenkin selväksi, että jotkut käsitykset olivat yleisempiä kuin toiset, mutta näiltä osin aivan keskeisimmät piirteet riittävät tehtävistäni selviytymiseen. Rikostilastojen ja rikollisen tavan yleisyyden välillä ei ole välttämättä suoraa yhteyttä. Rikoshistoriallisessa tutkimuksessa korostetaan usein sitä, että vain osa rikoksista tulee ilmi ja päättyy oikeuslaitosten tutkittavaksi.¹ Kun oikeushistoriallisen aineiston pohjalta tutkitaan uskomusten tai tapojen levinneisyyttä, on otettava huomioon, että asioiden ilmituloa ja oikeusprosessien syntyä säätelivät monet eri tekijät.

Lisäksi jo huomautettakoon myöhemmin esille tulevasta seikasta, että oikeuslähteet eivät kaikilta osin kuvaa täsmällisesti ihmisten uskomuksia. Oikeuslähteiden pohjalta maailmankuvan kokonaisuutta on hahmoteltava varovasti. Olisi ollut ajateltavissa, että

---

1 Mm. Österberg 1988, 38–39; Lindström 1988, 75–77.

1600-luvun ihmisen maailmankuvaa koetetaan hahmottaa myös 1800-luvulla kerätyn perinneaineiston, mm. kansanrunojen, avulla. Lähestymistavan metodiset ongelmat ovat kuitenkin niin suuret, että aiheesta oli oikeustapausanalyysiin keskittyvässä tutkimuksessa luovuttava.

Noituus ja taikuus sekä niiden vuoksi syntyneet oikeudenkäynnit ovat vaikeasti hahmotettava ilmiö ja tutkimusaihe. Tapahtumista on jo kulunut 300–400 vuotta. Vanhat, vaikeasti tulkittavat ja aukolliset lähteet mutkistavat yritystä ymmärtää erikoista tapahtumasarjaa. Ihmisen käyttäytymisen ja uskomusten ymmärtäminen ei ole vaivatonta vähemmänkään erikoisten tutkimusaiheiden tai edes aivan nykyaikaan kuuluvien ilmiöiden parissa. Tämän vuoksi tutkimuksen sitominen tiukasti alueellisiin ja ajallisiin rajoihin ei ole perusteltua. Ilmiön ymmärtäminen edellyttää, että paikoin tarkastellaan ajallisesti 1600-lukua edeltävää historiaa ja paikoin selvitetään uskomusten ja oikeusprosessien piirteitä myös muualla kuin Ala-Satakunnassa, Pohjois-Pohjanmaalla tai Viipurin Karjalassa. Aiheen luonteen vuoksi olen katsonut tarpeelliseksi myös erillisen luvun, jossa oiotaan keskeisimpiä virheellisiä käsityksiä Euroopan noitavainoista. Näin menetteli myös Antero Heikkinen väitöskirjassaan *Paholaisen liittolaiset* (1969). Yleiskuvan ansiosta suomalaisten oikeudenkäyntien tarkastelu asettuu heti alkuun realistisiin puitteisiin. Joiltakin osin muiden Euroopan maiden vainoja käsitellään tarkemmin myöhemmissä yhteyksissä.

Aihe on rajattu kolmeen eri alueeseen ja 1600-lukuun. Kun tarkastelussa kuitenkin käytetään hyväksi ajallisesti ja alueellisesti laajempia vertailuja, tutkimuksen näkökulmat asettuvat vankemmalle perustalle. Laajemman näkökulman myötä tutkimuksen anti on suurempi, ja tällöin on myös mahdollista hahmotella yleiskuva koko Suomen noituus- ja taikuus-oikeudenkäynneistä.

Työ jakautuu kahteen osaan: Luvuissa II–VII esitetään perustavat tiedot sekä aineiston analyysin tulokset ikään kuin tarkasteltavan ilmiön kuvauksena. Huomautan erikseen, että näissä luvuissa ei vielä esitetä selityksiä, joskin joitakin kokoavia huomioita on voitu tehdä. Työn toisessa osassa (luvut VIII–XII) saavat keskeiset piirteet selityksensä, ja näiden lukujen pohjalta kokonaiskuva tutkittavasta ilmiöstä hahmotuu sellaisena kuin se tässä on ollut mahdollista luoda. Luvuissa VIII–X tarkastellaan oikeusprosessin synnyn mekaniikkaa mutta ei vielä selitetä prosessien synnyn erilaisia piirteitä eri alueilla. Luvussa XI (Nainen, noituus ja taikuus)

täydennetään vielä tutkimusta naisten roolista noituus- ja taikuusprosesseissa esittelemällä erilaisia kansainvälisessä tutkimuksessa esillä olleita lähtökohtia. Näiltäkin osin vasta luvussa XII (Noitouden ja taikuuden maantiede), aiemmin esitellyn tosiasia-aineiston ja tarkasteltujen näkökulmien pohjalta, rakennetaan selitykset noituus- ja taikuus oikeudenkäyntien ajallisiin ja alueellisiin erityispiirteisiin. Tässä luvussa joudutaan uudelleen pohtimaan joitakin keskeisiä havaintoja aiemmasta tarkastelusta mutta sitä enemmän tarkastellaan aiemmin esitettyjä näkökulmia ja tutkimustietoja koko aineiston valossa.

Tuonnempana viitataan joihinkin seikkoihin, joiden selvittäminen tämän työn kannalta olisi ollut mitä hyödyllisintä, mutta jotka laajuutensa vuoksi on täytynyt jättää sivuun. Lienee paikallaan mainita jo tässä kolme näiltä osin keskeisintä, mutta varsin vähän tutkittua, ilmiötä: Koska noituudessa ja taikuudessa oli kyse oman aikansa rikollisuudesta, olisi yksiselitteinen selvitys rikollisuuden kehityksestä sekä syytetyistä ja syyttäjäistä Ruotsin valtakunnassa ja eritoten Suomessa helpottanut kokonaiskuvan luomista myös noituus- ja taikuusprosesseista. Kattavaa ja ristiriidatonta kuvaa rikollisuuden kehityksestä ei ole vielä saatavissa, joskin esimerkiksi Heikki Ylikankaan tuonnempana esiteltävät tutkimukset ovat tuoneet tärkeältä osin selvyyttä rikollisuuden kehityksen perustaviin piirteisiin. Myös Ruotsissa rikollisuuden tutkimus on vilkasta. Tähän liittyy kysymys hovioikeuden ja yleensä korkeimpien oikeusasteiden ja mahtimiesten linjasta noituus- ja taikuusrikoksissa. Olen voinut selvittää Turun hovioikeuden suhtautumisen kuolemantuomioihin siitä huolimatta, että hovioikeuden arkisto näiltä osin on kokonaan tuhoutunut kolmessa tulipalossa. Kuitenkin päätösten perusteet ovat jääneet hämäräksi, eikä hovioikeuksien linjaa rikosasioissa ole Ruotsissakaan kattavasti tutkittu. Bengt Ankarloo on tutkimuksessaan *Trolldomsprocesserna i Sverige* (1971, 2.p. 1984) selvittänyt myös hovioikeuden ja mahtimiesten suhtautumista noituus- ja taikuusrikoksiin. Hyvin kiinnostava tutkimus tulee olemaan Per Sörlinin tekeillä oleva väitöskirja (Uumajan yliopisto) noituus- ja taikuusprosesseista Götan hovioikeuden alueella eli käytännöllisesti katsoen koko Etelä-Ruotsin alueella (mukaan lukien alue Karlstadista Vänern-järven pohjoisrannalta Klarälvenille Taalainmaan rajalle). Per Sörlin on ystävällisesti luovuttanut käyttööni käsikirjoituksensa (1991), ja hänen tutkimuksensa avulla olen joitakin oleellisilta osin voinut täydentää näkökulmia-

ni sekä tietoja Ruotsin valtakunnan noitavainoista.

Vaikeuksia on syntynyt myös siitä, että myöhäiskeskiajan sekä uuden ajan alun lainsäädäntöä ja oikeuskäytäntöjä on tutkittu vielä niin vähän, ettei täsmälliselle yleiskuvalle ole aineksia. Viime aikoina vielä varsin oleelliset seikat ovat joutuneet uudelleen keskustelun alaisiksi². Käytössäni ei ole ollut aineistoa, jonka pohjalta olisin voinut tuoda kiistakysymyksiin uutta valaisua. Epäselvyydet lainsäädännön ja oikeuskäytäntöjen kehityksessä eivät millään muotoa liity vain Ruotsin valtakuntaan. Sikäli kuin tiedän, kattava tutkimus yleiseurooppalaisista noituus- ja taikuuksilaeista ja oikeuskäytännöstä puuttuu.³

Tietenkin olisi ollut myös onneksi, jos Ruotsin valtakunnan ja erityisesti Suomen alueen asukkaiden maailmankuvasta ja uskomuksista olisi olemassa helposti arvioitavissa olevia laajoja tutkimuksia. En ole voinut välttää vaikutelmalta, että esimerkiksi vertailevan uskontotieteen (tai kansanrunouden tutkimuksen), kansatieteen ja historiatieteen näkökulmien ja lähtökohtien välillä on turhia rajoja. Näkökulmien yhdistämiseen on ennen pitkää ryhdyttävä. Myönnän, että asiantuntemukseni näiden eri lähtökohdista tehtyjen tutkimusten yhteensovittamisessa on ollut vaatimaton.

Huomautan vielä, että on monia noituuteen ja taikuuteen liittyviä kysymyksiä, joita yhden miehen voimin ja yhdessä työssä ei ollut mahdollista edes sivuta.

2. Tutkimusalue

Alueelliset rajat

Tutkimuksessa tarkastellaan Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudun noituus- ja taikuuksioikeu-

---

2 Esim. Sjöholm 1988, 33 ja seur. sekä keskustelu Lindkvist 1989, 413–420, Ylikangas 1988a, 660–662 ja Sjöholm 1990, 259–271; Gaunt 1983, 186–210.

3 Mainittakoon kuitenkin Edward Petersin *The Magician, the Witch and the Law* (1978) ja Christina Larnerin *'Crimen Exceptum'? The Crime of Witchcraft in Europe* (kirjassa Larner 1984). Perustutkimuksen puuttuessa Peterskin on kuitenkin joutunut jättämään monet asiat sivuun, eikä esimerkiksi vertailua eri maiden maallisen noitalainsäädännön kehityksestä ole olemassa.

denkäyntejä. (Ks. kartta seur. sivu.) Voi olettaa, että alueet ovat varsin hyvä otos 1600-luvun Suomesta. Hämeen ja Ylä-Satakunnan noituus- ja taikuusprosesseista on tutkimuksensa⁴. Antero Heikkinen on väitöskirjassaan tutkinut kattavasti Turun yliopiston magiaprosesseja sekä Ahvenanmaan ja Pohjanmaan noitasapattioikeudenkäyntejä ja myös muita Pohjanmaan noituus- ja taikuusprosesseja 1600-luvun jälkipuoliskolla. Kun Timo Kervinen on tehnyt tunnetuista oikeustapauksista maantieteellis-tilastollisen tutkimuksen (1984), on jo varsin hyvä kuva suomalaisista noitavainoista saatavissa. Peruspiirteet yleiskuvasta tulevat esille luvuissa II ja XII.

Tutkimusalueiden oikeustapausten kattava tarkastelu on mahdollista siitä syystä, että valtionarkistossa Suomen Historiallisen Seuran aloitteesta koottu 1600-luvun tuomiokirjakortisto kattaa nämä alueet. Tätä nykyä on valmistunut kortisto myös Käkisalmen läänin tuomiokirjoista, mutta se ei ole ollut käytettävissä. Näin laajalta alueelta vähänkään kattavaa oikeustapausaineistoa ei ilman tuomiokirjakortistoa olisi kohtuullisella työmäärällä koottavissa. Tuomiokirjakortisto ei kata alueen kaupunkeja, joten tarkassa oikeustapausanalyysissä ovat mukana vain maaseudun oikeudenkäynnit. Pääosin olemassa olevan tutkimuskirjallisuuden avulla kaupunkien raastuvanoikeuksien pöytäkirjoista löydetty prosessit muodostavat siinä määrin satunnaisen ja epätäydellisen aineiston, ettei niitä – sen jälkeen kun kävi ilmi, että oikeusprosessit olivat eri aikoina erilaisia – ole otettu mukaan yksityiskohtaiseen analyysiin. Kaupungeissa oikeusprosessit saattoivat olla erilaisia, joten yleistettäessä tämän tutkimuksen tuloksia on otettava huomioon, että tietoja kaupungeista ei ole.

Joiltakin osin tutkimusalueista käytetyt nimitykset ovat tulkinallisia. Yksiselitteisin alue on Ala-Satakunta. Kihlakunnan pitäjistä ovat mukana Eura, Eurajoki, Huittinen, Kokemäki, Lappi, Loimaa ja Ulvila. Lapin pitäjää ei ole otettu systemaattiseen tarkasteluun mukaan. Pitäjän tuomiokirjat on otettu tuomiokirjakortistoon vain vuosisadan jälkipuoliskolta, ja siten ne voisivat antaa väärän kuvan oikeusprosessien muutoksesta. Lapin oikeustapaukset ovat tilastoissa mukana aina, kun ei ole syytä olettaa vuosisadan alun puuttuvien tietojen vinouttavan yleiskuvaa. Närpiön ja Lapväärtin oikeusprosesseja ei tarkastella, koska nämä pitäjät kuu-

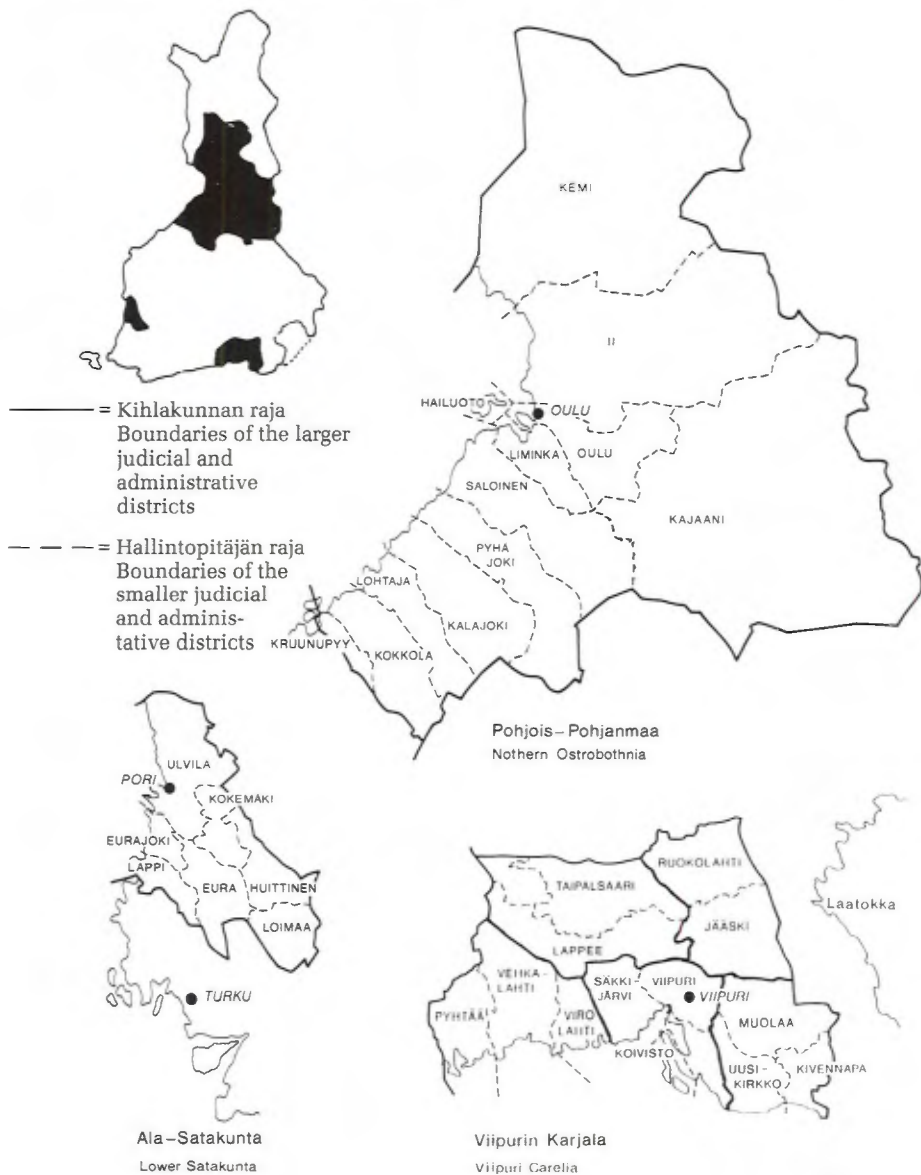
---

4 Nenonen – Kervinen 1988.

Tutkimusalueet.

Kartta on mukaeltu Jutikkalan Suomen historian kartaston (1959) karttojen n:o 18, 19 ja 20 mukaan. Kartta on vuoden 1635 tilanteen mukainen. Kartan piirtänyt P. G. Johansson.

luivat vain osan vuosisadasta Ala-Satakunnan kihlakuntaan.

Pohjois-Pohjanmaalla tarkoitan tuolloista Pohjanmaan pohjoista voutikuntaa, johon nykyisistä maakunnista kuuluivat pohjoisessa Kemin Lapin rajoille ulottuneen Pohjois-Pohjanmaan lisäksi Keski-Pohjanmaa ja Kainuu. Ns. Tornionjoen aluetta – josta osa on nykyisen Ruotsin valtakunnan puolella – ei ole mukana. Pentti Virrankoski tarkastelee Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historiassa eteläisimpänä pitäjänä Kalajokea⁵. Olen ottanut mukaan myös tuomiokirjakortiston sisältämät silloiset Lohtajan, Kälviän, Kokkolan ja Kruunupyyn pitäjät, koska ne suuren osan vuosisadasta kuuluivat samaan tuomiokuntaan maakunnan pohjoisempien pitäjien kanssa.

Viipurin Karjala on maantieteellisesti ja historiallisesti tulkinanvarainen nimitys tässä tarkastellulle itäsuomalaiselle alueelle. Alueen hallinnolliset, oikeudelliset ja kirkolliset rajat risteilivät niin mutkikkaasti, ja vieläpä vaihtelivat eri aikoina niin paljon, ettei yksiselitteistä perustetta alueen määrittelylle ole helppo löytää. Tuomiokirjakortisto kattaa kuitenkin ns. Viipurin läänin alueen. Yksinkertaisuuden vuoksi itäistä tutkimusaluetta kutsutaan seuraavassa Viipurin Karjalaksi. Mukana ovat seuraavat silloiset pitäjät ja alueet:⁶

Elimäki	Joutseno	Jääski
Lapinjärvi	Lappee	Luumäki
Kivennapa	Koivisto	Kymi
Muolaa	Mäntyharju (osa)	Pyhtää
Ruokolahti	Savitaipale	Säkkijärvi
Taipalsaari	Uusikirkko	Valkeala
Vehkalahti	Viipuri (pitäjä)	Virolahti

Hallintopitäjien alue erosi usein seurakunnan alueen rajoista. Esimerkiksi Kymmin seurakunnan asioita käsiteltiin sekä Pyhtään että Vehkalahden käräjillä⁷. Sen lisäksi eri aikoina käräjiä pidettiin eri tavalla. Muolaa, Kivennapa ja Uusikirkko kuuluivat Äyräpään kihlakuntaan, mutta vuosisadan lopulla pitäjien käräjiä pidettiin

---

5 Virrankoski 1973, 5. Ks. myös 504 ja 581.

6 Tässä ei ole otettu huomioon pitäjä- tai seurakuntajaossa tapahtuneita muutoksia. Tarkemmin tuomiokirjakortiston kattamasta alueesta, ks. valtionarkiston luettelo 220:1, 4– v.

7 Mattila 1960, 496.

myös erikseen.⁸ Pääosan 1600-lukua Elimäki piti omat käräjät, mutta vuosisadan alussa pidettiin myös Elimäen ja Pyhtään yhteisiä käräjiä. Vuodesta 1684 alkaen Elimäki ja Valkeala pitivät yhteisiä käräjiä.⁹ Tällaisia muutoksia ei ole tarpeen tässä selvittää.

Viipurin Karjalalla tarkoitetaan siis aluetta, jonka länsirajana on nykyisen Kymen läänin länsiraja (Pyhtää ja Elimäki) kuitenkin mm. Jaalaa lukuunottamatta. Alueen pohjoisimmat osat ovat nykyisinkin lääniin kuuluvat Savitaipale ja Taipalsaari sekä Ruokolahti. Idässä raja kulkee Ruokolahdelta Kivennavalle, siten että mm. Muolaa on tarkastelussa mukana mutta Käkisalmen Karjalaan kuulunut Rautu ei ole. Näiltä osin tutkimusalueen itäraja on Pähkinäsaaren rauhan (1323) raja. Etelässä alueeseen on luettu rannikopitäjille kuuluvat Suomenlahden ulkosaaret, mutta tutkimuksen kannalta niillä ei ollut merkitystä. Kolmeen kihlakuntaan ja tuomiokuntaan kuuluneesta Mäntyharjusta tuomiokirjakortisto kattaa vain osan.

Alueelliset erityispiirteet

Ala-Satakunta, Pohjois-Pohjanmaa ja Viipurin Karjala olivat historiallisesti sekä talous- ja kulttuurimaantieteellisesti erilaisia alueita. Ala-Satakunta oli länsisuomalainen alue, josta kenen tahansa matka maan silloiseen keskukseen, Varsinais-Suomeen ja Turkuun, oli helpompi kuin Pohjanmaalta tai Itä-Suomesta. Turun, Porin ja Rauman lisäksi satakuntalaiset asioivat toisinaan Uudessakaupungissa. Väestö eli maanviljelyksestä ja karjanhoidosta, mutta myös kalastuksella oli tärkeä merkitys. Metsästyksellä oli jo vähentynyt. Talonpoikaisella kotiteollisuudella oli tärkeä asema varsinkin 1500-luvulla, mutta tällainen aherrus näyttää osin vähenneen 1600-luvun puolella. Alasatakuntalaiset työskentelivät myös mm. laivanrakennuksen sekä kupari- ja salpietariteollisuuden parissa. Ajalle tyypillinen autioituminen ja taloudelliset vaikeudet tilanpidossa koskettivat Ala-Satakuntaa erityisesti 1600-luvun kolmena ensimmäisenä vuosikymmenenä. Tämänkin jälkeen kylvömäärä vielä väheni vuosisadan puolivä-

---

8 Kähönen 1959, 375.

9 Oksanen 1981, 147.

liin asti. 1600-luvun jälkipuolisko oli parempaa aikaa.¹⁰

Laaja Pohjois-Pohjanmaa ei ollut kovin yhtenäinen. Karjalalous oli tärkeä elinkeino Pohjanmaalla ja myös Pohjois-Pohjanmaalla. Virrankosken mukaan lehmäluku oli Etelä-Pohjanmaan ja Ahvenanmaan jälkeen suurin Pohjois-Pohjanmaalla. Kuitenkin Kajaanin pitäjässä eli Kajaanin läänissä, kuten tätä Pietari Brahen vapaa-herrakunnan ydinalueeksi joutunutta laajaa aluetta myös kutsuttiin, nautakarjaa oli vähän. Talolliset käyttivät vähän palkollisia – kuten yleensäkin Pohjanmaalla. Tämä johtui ilmeisesti siitä, että perillisten jakaessa tiloja palkollisia tarvitsevien määrä pieneni. Palkollisiksi oli tarjokkaita vähemmän ja heitä tarvittiin vähemmän. Asutus laajeni voimakkaasti 1600-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä ja asutuksen laajenemisen myötä eränkävynnin mahdollisuudet pienenivät. Ne olivat kuitenkin Ala-Satakunnan mahdollisuuksia suuremmat. Tärkeä varallisuuden tuoja oli myös tervanpoltto sekä vuosisadan lopulla laivanrakennus, joka synnytti suuren määrän sahoja. Pohjois-Pohjanmaalla autioituminen ja vaikeudet tilanpidossa alkoivat 1630-luvun ensimmäisinä vuosina ja niistä selvittiin 1660-luvun alkuun mennessä. Kainuussa taloluku kuitenkin nousi tänäkin aikana. Kolmesti vuosisadan aikana Pohjois-Pohjanmaata hallittiin Ruotsin puolelta valtakuntaa, kun alue kuului joko Norrlannin ja Pohjanmaan käskynhaltijakuntaan tai Länsipohjan ja Pohjanmaan lääniin.¹¹

Suppeankin yleiskuvan hahmottaminen alueesta, jota tässä on kutsuttu Viipurin Karjalaksi, on vaikeampaa. Alueelta ei ole maakuntahistoriaa, ja keskeisten piirteiden löytäminen eri aikana ja eri perusteiden tehdyistä paikallishistoriallisista tutkimuksista on työlästä, eikä tuloksesta voi olla varma.

Viipurin Karjalan vetovoimainen keskus oli Viipurin kaupunki. Tervakaupan ansiosta Viipuri ohitti Turun suurimpana vientisatamana 1630-luvulla. Karjanhoidolla ja peltoviljelyllä oli Viipurin Karjalassa selvästi pienempi merkitys kuin muilla tässä tutkituilla alueilla. Vastaavasti kaskeaminen oli tärkeämpää – eritoten alueen itäisimmissä ja pohjoisimmissa osissa – ja kaskeaminen kävi usein

---

10 Heino 1984, 85 ja seur., myös 100–110; Jokipii 1974, 61, 676–688, myös eri kohdin.

11 Virrankoski 1973, 16–41, 127–130, 137, 236–237, 239, 249–270, 270 ja seur., 361–364, 502–503 ja (Kajaanin pitäjän nimestä) 525; Nygård 1989, 147; Ahvenainen 1984, 26–27, 34–39.

ns. suurperheen voimin. Rannikolla ja saaristossa kalastettiin ahkerasti. Suomenlahden itärannikolla kukoisti myös talonpoikainen kauppapurjehdus. Palvelusväkeä oli vähän mm. kaskitalouden ja suurperheiden yleisyyden vuoksi. Karjalassa talot olivat usein yksittäistaloina vastakohtana läntisemmän Suomen kyläasukukselle.¹²

3. Lähteet

Tuomiokirjat ja tuomiokirjakortisto

Tutkimuksen päälähteinä ovat 1600-luvun alioikeuksien pöytäkirjat, ns. tuomiokirjat. Vuosisadan mittaan kustakin kihlakunnasta kertyi kymmeniä tuhansia tuomiokirjasivuja. Tuomiokirjoista pääosa on noin 1620-luvun alusta alkaen säilynyt Turun hovioikeudelle lähetettyinä puhtaaksikirjoitettuina kaksoiskappaleina. Alkuperäiset konseptituomiokirjat eivät ole juurikaan säilyneet eikä niitä ole yritetty järjestelmällisesti hyödyntää. Valtaosa noituus- ja taikusoikeudenkäynneistä on tuomiokirjoista löydetty valtionearkistossa Suomen Historiallisen Seuran toimesta kootun 1600-luvun tuomiokirjakortiston avulla.¹³ Kortisto on ollut käytettävissä Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudun osalta. Nykyään kortisto kattaa myös Käkisalmen läänin.

Tuomiokirjakortiston ansiosta noituus- ja taikusoikeudenkäynneistä on mukana valtaosa, mikä on tärkeä seikka, jotta vältettäisiin eniten huomiota herättäneiden poikkeuksellisten noitajuttujen vinouttama yleiskuva. Mahdollisimman kattava oikeustapausaineisto on tärkeä myös siksi, että sen pohjalta on voitu analysoida monia yksittäispiirteitä riittävän luotettavasti ja siten saatu tärkeää aineistoa kokonaiskuvan rakentamiseen. Ilman tuomiokirjakortistoa kattavan aineiston keruu ei olisi ollut ajateltavissakaan. Tuomiokirjakortisto ei kuitenkaan ole täydellinen.

---

12 Jutikkala 1980, 163, 215, 235–236; Nygård 1989, 73–74, 77–79; Ranta 1980, 267–268; Soininen 1980, 203.

13 Ks. valtionearkiston luettelot 220:1 (Ala-Satakunta ja Itä-Suomi) ja 220:2 (Pohjois-Pohjanmaa). Pentti Virrankoski on kirjoittanut havainnollisen johdatuksen tuomiokirjojen käytön ongelmiin (Virrankoski 1970).

Ides vinn g. Rantamansuon Galtjen akeruik, sunden sifom
 an Axelsson Skallenss Kynig br. Skall efter den Thomsonglige
 Gofuents resolution sifskickad for ifom med an Klety Bruggt
 till Gofuents, Der for sifomens sult sit samvisist, at Der sit sit
 sifomst. Dift och Thomsongmansen skal sinna sifugstigt, och sifom
 sin sifomens sult sit sifomst skal bit. Klety Bruggt medt Thomsong
 wartum til vrasfeling. Dift 4ti öfers Antagundom, Der at justifi-
 ficera nu Axelsson Skallenss Kynig br. sifom in der i Thomsong
 sifomna och sifom for maggen till sifom vggv bevgen for ifom
 Klety Bruggt, sifomens vvald i Thomsongens af Thomsongens sifom-
 garmen til Thomsongens och sifomens, sifom - 3 sifomens
 och - 2 sifomens for ifom til Gofuents, sifomens Mijle -- 8 sifom
 for sifomens in - 3 Dal - 22 sifom in til - 4 Maltidens
 til - 3 sifomens - 9 sifom in - 1 sifom 4 sifom in bit. Bruggt och
 Thomsongens sifom sifomst til vrasfeling. Dift Mijle medt
 sifomens sifom - 1 sifom 16 sifom til Klety Bruggt sifom Maltidens
 och sifom - 12 sifom, Der sifom tillbaka igen sifom
 nu Mijle medt sifomens sifom - 8 sifom - 5 Dal - 8 sifom och til sifom
 Maltidens - 12 sifom, sifomens ald - 12 Dal - 12 sifom sifomens
 sifomst, Der i sifomens Klety Bruggt sifomst nu sifomens sifom
 sifomens sifomens sifomens. Datum Orbo den - 13 January
 1650.

sifomens
 sifomens

sifomens sifomens sifomens sifomens
 sifomens i sifomens sifomens sifomens

sifomens sifomens sifomens sifomens

sifomens sifomens sifomens sifomens
 sifomens sifomens sifomens sifomens
 sifomens sifomens sifomens sifomens
 sifomens sifomens sifomens sifomens
 sifomens sifomens sifomens sifomens

sifomens sifomens sifomens sifomens
 sifomens sifomens sifomens sifomens

Mestajan kuitti vuodelta 1650. Kuitti todistaa, että verotuloista on vähennetty menot, joita linnanhidille ja pyövelille koitui kahden noituudesta tuomitun rangaistuksen toimeenpanosta. Toinen tuomittu mestattiin, toinen on selvinnyt raipoilla. Kuitti on suomennettu, ks. Nenonen - Kervinen 1988, 39-41. Kuvallähde: Läänintilit 7421:532 (VA).

Tuomiokirjat eivät ole säilyneet täydellisenä sarjana. Ala-Satakunnan tuomiokirjoja ei ole juuri lainkaan säilynyt vuosilta 1659–73 eikä 1676–77. Vuodet 1659–73 on jätetty systemaattisen tarkastelun ulkopuolelle, koska epätäydellinen aineisto voisi vinouttaa prosessien muuttumisesta saatua kuvaa. Näiden vuosien aineistoa on voitu täydentää Ruotsin valtionarkistossa säilytettävän Porin kreivikunnan kreivin Kustaa Hornin ja hänen puolisonsa Sigred Bielken kokoelmalla sekä muutamalla konseptituomiokirjaniteellä, jotka ovat tallella Turun maakunta-arkistossa. Vuoden 1685 tuomiokirjoja en ole löytänyt mikrofilmeiltä lainkaan vaan olen käyttänyt alkuperäisiä, vuonna 1936 kasvitieteellisen laitoksen vintiltä löytyneitä pöytäkirjoja¹⁴. Viipurin Karjalasta tuomiokirjoja puuttuu vuosilta 1655, 1667, 1671, 1676–1677, 1686, 1692 ja 1694–1695. Pohjois-Pohjanmaan tuomiokirjoja puuttuu satunnaisesti, jos tosin lähes kaikki vuosilta 1676 ja 1677 kuten muiltakin Suomen alueilta.

Noituus- ja taikuusasioissa alioikeuden päätös oli alistettava hovioikeudelle. Turun hovioikeuden päätökset eivät ole säilyneet mm. Turun palon tuhojen¹⁵ takia. Hovioikeus saattoi muuttaa alioikeuden päätöstä, mutta hovioikeuden päätöksiä ja semmitenkään perusteluja ei voida useinkaan tietää.

Mainittujen kolmen alueen varsin kattavan aineiston tuloksia on voitu verrata Timo Kervisen paikallishistoriallisista tutkimuksista sekä Helsingin yliopiston oikeuden yleistieteiden laitoksen 1500-luvun sakkoluettelokeräelmästä kokoaman, koko Suomea koskevan aineiston tuloksiin. Olemme sittemmin yhteistyössä täydentäneet ja kartuttaneet tätä aineistoa siten, että tiedossamme on yli 1 100 1500- ja 1600-luvulla noituudesta ja taikuudesta syytettynä ollutta suomalaista. Vertailu tähän aineistoon on mahdollista vain pääpiirteissään, koska Kervinen ei ole pyrkinyt tutkimaan prosessien pöytäkirjoja. Siten yksityiskohtaiset tiedot oikeustapauksista yleensä puuttuvat. Tuskin kenelläkään enää lähitulevaisuudessa tulee olemaan mahdollisuutta muutaman sadan toistaiseksi vielä tutkimattoman mutta tapauksena tunnetun noituus- ja taikuus oikeudenkäynnin yksityiskohtaiseen läpikälymiseen.

---

14 Ala-Satakunta 1685 Ko a 1a. Valtionarkiste (VA); Valtionarkiston luettelo 229:2. Valtionarkiston tuomiokirjaviitteisiin ei enää tuonnempana ole merkitty arkistoa, jos epäselvyyttä lähteestä ei voi syntyä.

15 Ks. Oja 1956, 98–113.

Tuomiokirjakortiston kattavuus vaihtelee. Jo ensimmäisiä oikeustapauksia pöytäkirjoista etsiessäni huomasin, että Ala-Satakunnassa monet noituus- ja taikusoikeudenkäynnit ovat jääneet kortistoon merkitsemättä – kortistoon merkitsemättömiä noituus- ja taikuuksuttuja sattui silmiini pöytäkirjoja selatessa. Semmitenkin puutteelliseksi osoittautui hakusana ”noidan kuolemantuomiot”. Tämä johtuu siitä, että alun alkaen kortistoa ei suunniteltuakaan kattavaksi. Joitakin asioita saatettiin jättää merkitsemättä, jollei katsottu merkitsemiseen olevan erityisiä syitä. Pohjois-Pohjanmaan tuomiokirjoja kortitettaessa on pyritty suurempaan kattavuuteen.¹⁶ Tutkijan on kuitenkin kortistoa käyttäessään aina erikseen arvioitava aineiston kattavuus ja sen merkitys tutkimustyölle.

Ala-Satakunnan osalta oikeustapauserittelyä on voitu täydentää paikallishistoriallisen tutkimuksen avulla sekä Timo Kervisen niinkään paikallishistoriallisista tutkimuksista keräämän aineiston avulla. Täydentäminen ei aina ole onnistunut: viitattua oikeusjuttua ei ole löytynyt pöytäkirjoista. Yksikin paino- tai kirjoitusvirhe voi viedä kymmenien volyyminidosten ja satojen sivujen keskellä kokonaan eksyksiin. Pohjois-Pohjanmaan osalta keskittyminen tuomiokirjakortiston aineistoon ei liene haitaksi, sillä kortisto on täydellisempi ja selvästi Kervisen käyttämää aineistoa laajempi. Viipurin Karjalan aineistoa ei ole onnistuttu täydentämään. Pöytäkirjoista ei ole sattumaltakaan löytynyt aineistoa, joka olisi täydentänyt tuomiokirjakortiston merkintöjä, eivätkä tuntemani paikallishistoriat tai Timo Kervisen aineistokaan täydennä oikeustapauserittelyä. Kervisen aineisto täydentyi melkoisesti aineistoni avulla. Voidaan olettaa, että Viipurin Karjalankin osalta tuomiokirjakortisto on riittävän kattava.

Puutteistaan huolimatta tuomiokirjakortiston aineisto on ollut riittävän kattava. Olen tarkastanut pitkiä jaksoja mm. Ala-Satakunnan kihlakunnan pitäjien pöytäkirjoja 1670- ja 80-luvulla ja löysin järjestelmällisesti edeten muutamia kortistoon merkitsemättömiä noituus- ja taikuuksuttua. Kuitenkin vain osa näistä jutuista oli kokonaan uusia; monien prosessien edeltävästä tai myöhemmästä käsittelystä oli kortistossa merkintä.

---

16 Tutkija Anita Saarenheimon (valtioneuvosto) kirje tekijälle 14.8.1985. Tuomiokirjakortiston ongelmien selvittämisessä Anita Saarenheimon on ollut suureksi avuksi.

Tuomiokirjakortistoa on täydennetty Ala-Satakunnan ja Viipurin Karjalan osalta myöhemmin. Valtionarkistosta kerrottiin, että kortisto täydentyisi ainakin kolmella kortistolaatikolla (useita satoja kortteja?), kun muualla säilytettynä ollut osa siirretään valtionarkistoon.¹⁷ Näistä laatikoista epäiltiin löytyvän myös taikauskkoa ja noituutta koskevia viitteitä, mutta tällaisia kortteja en saamistani laatikoista löytänyt. Tästä muualla olleesta osasta ei ollut tietoa kerätessäni ensimmäisen kerran aineistoa Länsi- ja Itä-Suomesta. Jo alun alkaen saatoin kerätä paikallishistoriallisista tutkimuksista oikeustapauksia, joita ei ollut merkitty tuomiokirjakortistoon. Eri vaiheessa ja eri lähteistä saatujen vihjeiden perusteella keräämiäni oikeustapausten välille syntyi raivostuttava sotku. Tarkoitukseni oli tietenkin tarkistaa, onko mainittu oikeudenkäynti jo omassa kortistossani vai ei. Se ei osoittautunutkaan aivan yksinkertaiseksi.

Syy on se, että tuomiokirjakortiston ongelmat eivät ole vielä aivan tässä. Valtionarkisto on muuttanut vanhojen tuomiokirjani-
teiden mikrofilmilläkin näkyviä signumeja (esim. mm 36) uusiksi (esim. Ko a 5 vaihtelevine vuosilukuineen). Mahdollisesti uudistus on ollut tuomiokirjojen järjestämisen kannalta välttämätön. Signumien muutos ei juuri vaikuta muuhun kuin lyöntimerkkeihin. Suuremmin vaikuttava seikka on se, että tuomiokirjakortistossa käytetty pöytäkirjan sivunumero kiusallisen usein poikkeaa mikrofilmillä näkyvästä sivunumerosta.¹⁸ Pöytäkirjaniteet on jouduttu numeroimaan uudelleen, koska alkuperäinen numerointi alkaa pahimmassa tapauksessa joka pöytäkirjasta erikseen. Tuomiokirjakortistossa käytetään tätä uutta numerointia, mutta uusi sivunumero ei aina näy mikrofilmillä. (Alkuperäisiä niteitä saa käyttöön vain erikseen pyytämällä ja poikkeustapauksessa.)

Sivunumero-ongelma ja signumin muutos vaikuttavat – työmäärän lisääntymisen ohella – siihen, ettei läheskään aina voinut pelkän kortiston avulla päätellä, oliko kortiston tarkoittama oikeudenkäynti sama kuin jossakin paikallishistoriallisessa tutkimuksessa

---

17 Em. kirje.

18 Tätä varten valtionarkistossa on kehitetty menetelmä, joka auttaa halutun oikeustapausten löytämisessä. Pohjois-Pohjanmaan osalta menetelmä on ollut käytettävissäni. Ala-Satakunnan ja Etelä-Karjalan pöytäkirjoista sitä ei ollut valmiina. Ks. valtionarkiston luettelo 220:2. Tässä tutkimuksessa käytetään yksinkertaisuuden vuoksi vanhoja, mikrofilmeilläkin näkyviä signumeja.

tai jo omassa kokoelmassani esitetty prosessi. Lähdemerkinnät saattavat erota (paino- ja kirjoitusvirheiden lisäksi) kahdella tavalla: niissä on vanha signum ja eri tavalla merkitty sivunumero. Vanhaa ja uutta signumia ei voi vertailla ilman valtionarkiston luetteloiden apua. Eri tavalla merkitty sivunumero aiheuttaa taas sen, etten voi aina tietää, onko muualta löytämäni oikeustapaus merkitty kortistoon vai ei. Kun kortistoon on merkitty uusi sivunumero, jota ei näy mikrofilmillä, eikä korttiin ole merkitty mitään tietoja, jotka auttaisivat identifioimaan tapauksen, on vain yksi keino selvittää, josko tapaus on jo tuntemani vai ei: jäljittää juttu ”väärällä” sivunumerolla pöytäkirjasta ja katsoa, onko se sama vai ei!

Näin olen yleensä menetellyt. Siltikään oikeustapausaineisto ei ole niin täydellinen kuin se periaatteessa voisi olla. Alioikeuksien pöytäkirjoista voi löytää noituus- ja taikuusjuttuja, joita tässä ei ole mukana – jos joku etsisi niitä. Sen lisäksi paikallishistoriallisista tutkimuksista löytyy oikeusprosesseja, joita en ole pystynyt jäljittämään tai joita kenties en ole huomannut.¹⁹ Kuitenkin pidän aineistoa kattavana ja kerrassaan riittävänä tässä asetetun tutkimustehtävän selvittämiseen.

Kaikesta edellä olevasta huolimatta (siis sen johdosta) haluan korostaa, että tuomiokirjakortisto puutteineenkin on erinomainen apu tutkijalle. Uuden ajan alun historian tutkijalle tuomiokirjat ovat satumainen, joskin erittäin työläs ja aikaa vievä lähdesarja, johon nojaten voisi rakentaa kokonaisia tutkimushankkeita. Vaikka tuomiokirjakortistossa on puutteita, on se kuitenkin verraton lokerikko menneeseen maailmaan ja 1600-luvun ihmiseen.

Suomen asutuksen yleisluettelo (SAY) ja muut lähteet

Suomen asutuksen yleisluettelon (SAY) avulla on selvitetty syytettyjen ja syyttäjien perhesuhteita ja jossakin määrin varallisuutta. Asutusluetteloa on koottu valtionarkistossa ja se kuvaa nimen-

---

19 Esim. Kähönen 1959, 648–649, viite 153. Reinhold Sudesta kertova tarina on jäänyt viitteettä ja viite viittaa vain eräasen toiseen tapaukseen. Viitteessä 154 pitää olla jj 29, ja tämä oikeustapaus on kokoelmassani (merkinnällä jj 29:50–54 ja 85–87). Nämä pienet huomautukset eivät vaikuta käsitykseeni siitä, että Ester Kähösen paikallishistorialliset tutkimukset olivat aikansa parhaimpien joukossa.

omaan asutusta. Luetteloon on koottu tiedot verolle pannuista tiloista (jotka tietenkin voivat toisinaan olla veroamaksamattomia tai kokonaan autioita). Tietojen perusteella voidaan seurata tilan ja tilanpitäjien vaihteita. Tiedot perustuvat eri veroluetteloihin. Asutusluetteloon voi sisältyä pieniä virheitä, ja joiltakin osilta tiedot ovat tarkistamattomia. Suomen asutuksen yleisluetteloon ei ole koottu tietoja Viipurin Karjalan tai – Kalajokea lukuunottamatta – Pohjois-Pohjanmaan taloista.

Noituutta ja taikuutta käsiteltiin myös piispan- ja rovastintarkastusmatkoilla. Tämän vuoksi tutkimusalueelta säilyneet piispan- ja rovastintarkastuspöytäkirjat on käyty läpi. Tarkastuspöytäkirjojen löytämisestä on ratkaisevasti helpottanut Pentti Lempiäisen tutkimukseensa (1967) kokoama luettelo säilyneistä pöytäkirjoista²⁰. Muutoin syytettyjen vaiheiden tutkimukseen kirkonarkistojen aineistoa ei ole käytetty. 1600-luvulta tällaista aineistoa tutkimusalueilta on säilynyt vain joiltakin osin, lähinnä aivan vuosisadan lopusta. Tällöin esimerkiksi ikätietoja kirkon historiakirjoista ei monestakaan syytetystä voida löytää, ja siten tällä vain vähäisessä määrin tutkimusaikakaudelta säilyneellä aineistolla ei ole ollut merkitystä.

Noituutta ja taikuutta koskeneet maallisen ja hengellisen esivalan asetukset ja määräykset sekä Turun akatemian konsistorin pöytäkirjat on käyty tarkoituksenmukaisilta osin lävitse. Turun tuomiokapitulin pöytäkirjat ovat säilyneet vain muutamalta 1600-luvun vuodelta, ja siten tavallisesti jää hämärän peittoon, kuinka maallisesta oikeudesta tuomiokapituliin tutkittavaksi lähetetyt asiat ratkaistiin. Åbo Tidningarissa 1700-luvun lopulla julkaistut otteet tuomiokapitulin 1600-luvun pöytäkirjoista eivät tuo materiaaliin oleellista täydennystä.

---

20 Lempiäinen 1967, 442–508.

II Euroopan noitavainot (1450–1750)

1. Totta ja tarua noidista ja noitavainoista

Keskiajalla noitaoikeudenkäyntejä oli vähän.¹ Eniten niitä oli Euroopassa ja eräissä eurooppalaisten siirtomaissa uuden ajan alussa 1450–1750. Monissa maissa, mm. Puolassa, Unkarissa ja Ruotsissa, oikeudenkäyntejä oli paljon myös 1700-luvulla.² Noitaoikeudenkäynnit eivät olleet samanlaisia. Syytettyä voitiin epäillä noituudella vahingoittamisesta, hyvää tarkoittavista mutta kirkon oppien kieltämisestä ja luvattomista taioista tai lentämisestä paholaisen luo *noitasapattiin* juhlimaan. Noitasapattikuvitelmat olivat tavallisia vain läntisessä Keski-Euroopassa; muualla syytettiin noitasapatin vietosta harvemmin tai ei lainkaan.³

Noitavainot olivat ankarimmat siellä missä usein syytettiin noitateorian mukaisista noitasapattiuskomuksista. Ilmiantoja noitasapattiin matkanneista rikoskumppaneista saatiin mm. kidutuksen avulla mutta laveisiin tunnustuksiin ei suinkaan aina tarvittu kidutusta. Keski-Eurooppaa laajemmalle uusi noitateoria ei juuri levinnyt ja siten vainot esimerkiksi Pohjoismaissa, Venäjällä tai Englannissa jäivät pienemmiksi. Vainot jäivät vaatimattomimmiksi myös alueilla, joissa kidutus oli harvinaista tai joissa oikeuskäytäntö ei muuttunut perinteisestä yksityisen kantajan nostamasta ja

---

1 Kieckhefer 1976, 10; Cohn 1975, 153–160.

2 Klaniczay 1987, 198; Levack 1987, 195; Sörlin 1991 (painamaton käsikirjoitus).

3 Esim. Levack 1987, 175 ja seur.

ajamasta prosessista ns. inkvisitoriseksi prosessiksi.⁴ Inkvisitorisen prosessin mukaan tutkinta voitiin aloittaa viranomaisten toimesta ja ilman, että ilmiantaja joutui vastuuseen väärästä syyttees-tä.

Noitaoikeudenkäyntien määrää on tavattomasti liioiteltu. Kuvi-telmat sadoista tuhansista tai miljoonista tuomituista näyttävät syntyneen heti vainojen jälkeen epäilyä ja järkeä korostaneella valistusajalla. F. M. Voltaire uskoi noitia poltetun satojatuhansia. Eräessä vuonna 1792 ilmestyneessä teoksessa laskettiin noitia te-loitetun kaikkiaan 9 442 994 henkeä.⁵ Vaikka lähteet eivät ole täy-dellisiä eikä kaikkia alueita ole tutkittu, on arvioitu, ettei syytettyjä ollut 150 000:ta enempää. Kuolemantuomioita on annettu korkein-taan 60 000 tai joidenkin asiaa tutkineiden korkeimpien arvioiden mukaan 100 000. Ei voida tietää, kuinka monet epäilyt selvitettiin laittomin lynkkauksin oikeuslaitoksen ulottumattomissa, mutta tällainen on ollut uudella ajalla harvinaista. Syytettyjen ja kuole-maantuomittujen määrästä on esitetty pienempiäkin lukuja.⁶ Mo-nista muista rikoksista tuomittiin huomattavasti useammin. Jonas Liliequistin tutkimuksista selviää, että eläimeen sekaantumisesta-kin tuomittiin Ruotsin valtakunnassa kuolemaan useammin kuin noituudesta ja taikuudesta.⁷ Noitaoikeudenkäynneissä syytettyjen määrä voidaan ehkä olettaa edellisiä arvioita hiukan korkeammaksi, jos oletetaan, että oikeusläheteiden järjestelmällisen läpikäynnin myötä löytyy suuri määrä vähäpätöisiä noituus- ja taikuusjuttuja, mm. noitasolvauksia, jotka jäivät seurauksitta tai raukesivat. Kui-tenkaan syytettyjä tuskin on ollut enempää kuin noin 200 000.

1300-luvulla syytettiin naisia ja miehiä yhtä usein mutta jo

---

4 Levack 1987, 206–207, myös 63 ja seur. sekä 170 ja seur. Inkvisitorista oikeus-prosessia alköön sekoitettako inkvisitioon – se on eri asia, vaikka senkin tutkintajärjestelmä oli inkvisitorinen.

5 Muchembled 1985 (1978), 243; Heinsohn – Steiger 1989, 134.

6 Esim. Levack 1987, 19–21. Vrt. Næss 1982, 17–18, 372–373. Næss arvioi syytettyjen ja tuomittujen luvut kolmasosan verran pienemmiksi. Geoffrey Scarre esittää, että kuolemaan tuomittuja on ollut korkeintaan 100 000 (Scarre 1987, 19). Tämä on tietäakseni suurin uusimpien lähdetutkimusten perusteella tehty arvio. Laittomien lynkkausten määrän arvioinnista mm. Lerner 1984, 46.

7 Esim. Næss 1982, 86–90; Sharpe 1983, 159; Liliequist 1985, 291–294 ja 1991, 394–396. Eläimeen sekaantumisesta syytettiin lähes poikkeuksetta vain miehiä, ja Svean hovioikeus näyttää 1700-luvun puoliväliin asti tavallisesti vahvistaneen kuolemantuomiot. (Liliequist 1985, 294, 298.)

1400-luvulla useammin naisia.⁸ Vuosina 1450–1750 syytettyinä olivat useimmiten naiset.⁹ Kuitenkin eräin paikoin syytetyistä oli suuri osa miehiä. Mm. Islannissa syytetyt olivat miehiä ja Russell Zgutan tuntemista 99:stä Venäjällä syytetyistä – syytettyjä on varmasti ollut enemmän – 59 oli miehiä. Maia Madarin mukaan Virossa tunnetuista syytetyistä lähes 60 % oli miehiä.¹⁰ Syytteeseen joutuneet naiset olivat useimmiten talonpoikien ja porvareiden vaimoja – eivät yksinäisiä tai leskiä, joskin yksinäisten tai leskien suhteellinen osuus oli usein suuri.¹¹

Noituudesta tuomittiin sekä maallisissa että kirkollisissa tuomioistuimissa. Kidutus ei ollut niin yleistä eikä useinkaan niin julmaa kuin romantisoituissa (!) kauhukuvissa esitetään.¹² Ensimmäisissä noitasapattiprosesseissa kidutuksella oli merkitystä; uuden noitateorian mukaisia tunnustuksia oudoista asioista tuskin muutoin olisi saatu. Joskus epäiltyjä voitiin kyllä kohdella julmasti ja kaikkien silloistenkin säädösten vastaisesti.¹³

Oikeuselimet panivat toimeen vainoja sitä yltiöpäisemmin, mitä riippumattomampia ne olivat keskushallinnon ohjauksesta. Vahva keskushallinto tai tiukasti johdettu inkvisitio, kuten Espanjan tai Italian inkvisitio, hillitsivät vainojen leviämistä. Ylemmät oikeuselimet eivät olleet yhtä alttiita tuomitsemaan kuin paikalliset oikeudet.¹⁴ Vainot olivat ankaria myös milloin uskonnolliset vastaakohtaisuudet ja suvaitsemattomuus olivat suurempia. Katolisten ja protestanttisten alueiden noitavainoissa ei ollut oleellista eroa. Sen sijaan ortodoksisen kirkon alueelta tunnetaan vähän noita-

---

8 Kieckhefer 1976, 96; Russell 1972, 279. Vrt. myös Cohn 1975, 227, 228–229.

9 Esim. Levack 1987, 124–128.

10 Hastrup 1987, 342; Madar 1987, 232; Zguta 1977, 1196. Venäjällä syytetyistä myös Kovács 1973, 75, 78, mutta kattavat tiedot toistaiseksi puuttuvat.

11 Mm. seur.: Ankarloo 1984 (1971), 273–275; Birkelund 1983, 60–62; Demos 1983 (1982), 72; Johansen 1991, 65–66; Levack 1987, 131–132; Madar 1987, 232; Næss 1982, 304.

12 Kamen 1985, 161–177 (et. 174–177), 179 ja seur. (et. 189 ym.); Monter 1983, 61–62; Monter – Tedeschi 1986, 142–143; Soman 1978, 40–42; Tedeschi 1987, 83 ja seur. Ks. myös Levack 1987, 63 ja seur.

13 Useimmissa maailman maissa kidutus on edelleen käytössä ja viimeisten vuosikymmenten aikana sen väitetään jopa lisääntyneen. (Levack 1987, 230. Ks. myös Matti Wallinin artikkeli (1986) kiduttajan muotokuvasta.)

14 Levack 1987, 86–89, 201–209. Hyvä esimerkki keskusvallan tai ylempään oikeuselimen vaikutuksesta on Alfred Somanin em. artikkelissa (1978, 31 ja seur.).

oikeudenkäyntejä.¹⁵ Syy on kielitaidossa, sillä Zoltán Kovács tietää Venäjänkin noita-oikeudenkäyntejä tutkitun jo 1800-luvulla. Noita-sapattiteoriaa Itä-Euroopassa ei laajalti tunnettu, mutta ainakin muun noituuden ja taikuuden vuoksi oikeusprosesseja syntyi. Mainita kannattaa, että niin vesikoe kuin roviolla polttaminenkin saattoivat koitua noituudesta epäillyn kohtaloksi Venäjällä jo keskiajalla. Eniten prosesseja oli sielläkin uuden ajan alussa, kuitenkin myöhemmin kuin tavallisesti Länsi- ja Keski-Euroopassa.¹⁶

2. Noitavainojen syistä

Tutkimuskirjallisuudessa noitavainojen syyksi esitetään nykyisin pääasiassa kaksi seikkaa: Toisaalta korostetaan hallinnollis-poliittista ja oikeushallinnollista kehitystä, toisaalta taloudellis-sosiaalista kehitystä, eritoten taloudellis-sosiaalisia ristiriitoja. Tiivistän karkeasti pääpiirteet kummastakin näkemyksestä eräiden tutkimusten perusteella. Väärinkäsitysten välttämiseksi huomautan jo tässä, etten sellaisenaan voi pitää perusteltuna kumpaakaan selitystä. Omalta osaltani kommentoin näkemyksiä tuonnenpana.

Ensinnäkin esitetään, että perustavat edellytykset oikeudenkäynneille loi kaikkialla Euroopassa vahvistunut keskusvalta eli nykyaikainen valtio. Oikeushallinto tehostui ja yhtenäistyi mutta myös rikoslaki tuli ankarammaksi. Ihmisten keskinäiset kiistat tulivat entistä useammin keskusjohtoisten oikeuselimien käsiteltäviksi. Toisaalta esivalta – etenkin papisto – sai tehokkaammat tai ainakin pelottavammat aseet uskonnollisen poikkeavuuden vastaiseen kamppailuunsa.¹⁷

Toinen yhtäläillä korostettu seikka on se suuri taloudellinen ja sosiaalinen mullistus, minkä myllerryksessä ihmisten 1500- ja 1600-luvulla esitetään eläneen. Vainojen aika kuvataan sotien, liikkakansoituksen, katojen ja köyhtymisen ajaksi, mutta se oli myös rahatalouden ja vaihdannan kasvun aikaa. Toisaalla kasvoi rikkaus, toisaalla köyhyys. Menestymismahdollisuudet lisääntyivät,

---

15 Levack 1987, 105–110, 194–201.

16 Kovács 1973, 51–67; Zguta 1977, 1188–1189, 1195, 1196 ja seur.

17 Mm. Næss 1982, 72–73; Levack 1987, 89–90, 235.

mutta väestön valtaosalla kasvoi myös toistuvien takaiskujen määrä. Köyhyyden uhkaamina takaiskut tuntuivat katkerilta ja synnyttivät sosiaalista kaunaa. Kaunan esitetään purkautuneen mm. noitaoikeudenkäynneissä, joissa kyläläiset syyttelivät toisiaan kärsimistään vahingoista. Usein noitaoikeudenkäynnin taustalta löytyi riitoja, varsinkin omaisuusriitoja.¹⁸

Selvää on, että sekä esivallan pyrkimyksille että kyläläisten riidoille tehostunut hallintokoneisto ja ankaroitunut laki antoivat uusia aseita. Kysyä kuitenkin voidaan, mikä osuus esivallan uskonnollista yhtenäisyyttä tavoittelevilla toimilla oli noituus- ja taikuusprosessien synnyssä ja kuinka monet prosessit syntyivät pelkästään kyläläisten keskinäisistä ristiriidoista. Kuten tuonnempana esitän, Suomessakaan taloudellisesti huonoin aika ei satu yksiin sen ajan kanssa, jolloin oli eniten noituus- ja taikuusprosesseja. Kansainvälisissä tutkimuksissa on eri tavalla korostettu näitä tekijöitä¹⁹. Toistaiseksi on eniten tutkittu noitasapattiprosesseja. Kaikissa tutkimuksissa ei ole tehty selkoa edes eri syytteiden välillä, vaan kaikki mikä on voitu katsoa magiaksi – so. epätieteelliseksi uskomukseksi – on saatettu lukea noituuteen.

3. Suomen noitaoikeudenkäynnit

Suomalaista noituutta käsitteli tai sivusi muutama 1600-luvulla tehty väitöskirja. Väitöskirjat olivat oppihistoriallisia tutkimuksia eivätkä ne koskettelleet oikeusprosesseja.²⁰ Vuonna 1733 Gabriel Maxenius julkaisi fysiikan professori J. Thorvösten johdolla ensimmäisen väitöskirjan suomalaisista loitsuista ja tietäjistä.²¹ Tunnettuja ovat myös Henrik Gabriel Porthanin johdolla 1700-luvun lopulla tehdyt väitöskirjat, mutta niissäkään ei tutkittu noitaoikeu-

---

18 Esim. Levack 1987, 153–154; Næss 1982, 317 ja seur.; Demos 1983, (1982), 86, 174 ja seur., 292–300 ym. Ks. myös tuonnempana luku VIII, jossa on esitelty Alan Macfarlanen näkemys.

19 Vrt. esim. Larnier 1981, 22–28. Yksimielisyyttä ei ole auttanut se, että yksityiskohtaisia ja kattavia tutkimuksia eri alueiden oikeusprosesseista on vasta muutamia.

20 Heikkinen 1969, 88–93, 164–165, 333–344.

21 Haavio 1967, 315.

denkäyntejä. Christianus Erici Lencqvistin esittämässä väitöskirjassa (1782) mainitaan jo roviolla polttamisestakin:

En kuitenkaan väitä kaikkia taikauskoisia ihmisiä Paholaisen tovereiksi ja ystäviksi. Useimmat ovat yksinkertaisia, oppimattomia ja typeriä. Heidän ylistetty tietonsa on pääasiassa siinä, etteivät he tiedä mitään hyvästä. He ansaitsevat pikemminkin sääliä, ojennusta ja opetusta kuin polttorovion, jolla enemmistön kieroutunut into heitä yleisesti rankaisi. Jos he taas osoittavat ilkeyttä, en ymmärrä, miksi heitä ei toisten pahantekijöiden tavoin rangaista tällä perusteella.²²

Kokonaisesitystä suomalaisista noitaoikeudenkäynneistä ei ole. Jo varhain alkanutta tutkimusta on jatkettu satunnaisen kiinnostuksen pohjalta. Ensimmäinen myös oikeusprosesseja koskenut väitöskirja aiheesta julkaistiin hiukan yli sata vuotta sitten vuonna 1889, jolloin Rafaël Hertzberg julkaisi väitöskirjansa *Vidskepelsen i Finland på 1600 talet*. Jo vuotta aiemmin Hertzberg oli julkaissut kirjan aiheesta. Kummassakaan kirjassa prosessien synnyn tutkiminen ei ole keskeistä.²³

Noitavainoja sivusi suomalaisen Arne Runebergin teos *Witches, Demons and Fertility Magic* (1947), mutta seuraava oikeustapaustutkimukseen perustuva väitöskirja ilmestyi 80 vuotta Hertzbergin väitöskirjan jälkeen. Antero Heikkinen julkaisi tutkimuksensa *Paholaisen liittolaiset* vuonna 1969. Hänen tutkimuksensa on ensimmäisiä järjestelmällisesti oikeustapausten analysointiin pureutuvia ja tutkimustehtäväänsä nähden kattavaan aineistoon nojaavia lähdetutkimuksia Euroopan noitavainoista. Mm. H. R. Trevor-Roperin teosta *The European Witch-Craze of the 16th and 17th Centuries* (1969) on arvosteltu²⁴ suurista yleistyksistä, jotka perustuvat vain kursorisesti silmäilylle aineistolle. Maailman valtakielillä julkaistuihin tutkimuksiin nojaavissa kirjallisuuskatsauksissa tavallisesti todetaan²⁵, että antropologiasta sekä yhteiskunta- ja käyttäytymistieteistä vaikutteita saaneen ja perusteelliseen lähde-

---

22 Porthan 1982, 106. Toinen tarkoittamani väitöskirja on Frid. Joh. Rosenbomin nimissä (Suomalaisten väitetystä noituudesta. Respondenttina Frid. Joh. Rosenbom. 1789. Kirjassa Porthan 1982, 116 ja seur.).

23 Hertzberg 1889 ja 1888.

24 Esim. Gijswijt-Hofstra 1990, 181, 185; Hess 1982, 51; Monter 1971, 179.

25 Esim. Gijswijt-Hofstra 1990, 181, Hess 1982, 50–52 ja Sawyer 1989, 461.

työhön nojaavan noitavainotutkimuksen ensimmäinen kokeilija oli Alan Macfarlane (*Witchcraft in Tudor and Stuart England*. 1970). Näin ei siis ollut, vaan ennen Macfarlanea uusin ottein noitavainoja tarkasteli Antero Heikkinen. Kokonaan Heikkisellekään kunnia ei kuulu. Italialainen Carlo Ginzburg julkaisi vuonna 1966 (engl. 1983) tutkimuksensa *I benandanti*. Monessa suhteessa Ginzburgin tutkimusote oli samankaltainen, kuin myöhempien tutkijoiden ote, joka sittemmin on johtanut koko ilmiön uudelleen arviointiin. Myöhässä ei ollut myöskään Bengt Ankarloo, jonka tutkimus Ruotsin suurista noitavainoista ilmestyi samana vuonna, kuin jo klassikoksi tullut Keith Thomaksen tutkimus *Religion and the Decline of Magic* (1971).

Heikkisen mukaan suomalaiset noitasapattiprosessit selittyvät ensisijaisesti muualta saaduilla vaikutteilla ja esimerkeillä.²⁶ Tutkimuksen antiin nojataan tuonnempana useammassa eri kohdassa.

Tutkielmassaan *Noituus – aikansa rikos* Timo Kervinen pyrki luomaan kuvan Suomen noitaoikeudenkäyntien määrästä ja maantieteellisestä levinneisyydestä. Kervinen keräsi historiallisesta kirjallisuudesta, paikallishistoriallisista tutkimuksista ja Helsingin yliopiston oikeuden yleistieteiden laitoksen painamattomasta sakkoluettelokeräelmästä 713 noituudesta ja taikuudesta syytettyä. (Syytettyjen luku on todellisuudessa hiukan isompi, koska Kervinen tarkastelee 1600-luvun prosesseja syytetyittäin mutta 1500-luvun oikeudenkäyntejä prosesseittain.) Kervisen tutkielmasta käy ilmi, että noitaoikeudenkäynnit yleistyivät Suomessa 1550–80-luvulla Varsinais-Suomessa, Ala-Satakunnassa ja Pohjanmaalla. Tutkielman mukaan eniten oikeudenkäyntejä ja syytettyjä oli 1670-luvulla. Kiinnostava tulos on se, etteivät noitaoikeudenkäynnit juurikaan levinneet: niitä oli 1600-luvulla samoilla alueilla kuin 1500-luvulla, joskin enemmän. Sen sijaan Hämeessä, Uudellamaalla, Lapissa, Savossa tai Pohjois-Karjalassa prosesseja oli Kervisen mukaan vähän.²⁷

Myöhemmin täydentynyt oikeustapaustilasto on joiltakin osin muuttanut kuvaa suomalaisista noitaoikeudenkäynneistä. Kun Kervisen aineistoa täydennetään tässä tutkimuksessa käytetyllä aineistolla sekä yhteistyössämme kartutetulla uudella aineistolla,

---

26 Heikkinen 1969, 94 ja seur., 204 ja seur.

27 Kervinen 1984 (painamaton tutkielma), 36, 104. Myös Heikkinen – Kervinen 1987, 276–281.

saadaan kokoelma, jossa on yli 1 100 noituudesta ja taikuudesta syytettyä suomalaista. Olen yhdessä Kervisen kanssa esittänyt hie-
man liian optimistisen arvion, että kokoelmassa olisi noin 2/3
kaikista Suomessa 1500- ja 1600-luvulla noituudesta tai taikuudesta
syytettyinä olleista henkilöistä²⁸. Hämeen ja Ylä-Satakunnan
oikeustapaustilastot täydentyivät myös niin, ettei voida sanoa Hä-
meen tai Ylä-Satakunnan olleen sivussa prosessien aallosta – 79
syytettyä moisilla korpimailla on pikemminkin melkoinen mää-
rä²⁹. Naisten osuus syytetyistä näyttää nousseen miesten osuutta
suuremmaksi vasta 1660-luvulla – toisin kuin pienempi aineisto
esitti.

Antero Heikkisen ja Timo Kervisen tutkimukset ovat perusta-
via töitä, joille olen voinut paljossa nojata. Kervisen tutkielmasta
on mm. käynyt selväksi, että oikeustapausten määrässä Suomen
alueet eivät olleet monia muita alueita vähäisempiä. Asukaslu-
kuun nähden esimerkiksi Espanjassa ja Italiassa syytettiin huomatta-
van harvoin.³⁰

Noitaoikeudenkäyntien synnyn syinä Kervinen esittää samat
tekijät kuin edellä on esitelty ulkomaisen tutkimuksen tuloksena.
Kuitenkin Kervinen painottaa enemmän sosiaalisten ristiriitojen
merkitystä. Hän katsoo, että väestön valtaosan köyhtyessä 1500- ja
1600-luvun yhteiskunnallisissa mullistuksissa syntyi ristiriita val-
linneen arvomaailman ja todellisten menestymismahdollisuuksien
välillä. Tämä ristiriita purkaantui – esittää Kervinen – käräjil-
lä sillä, että köyhtyvät ihmiset syyttelivät toisiaan kärsimistään
takaiskuista.³¹ Kervisen selitysmalli vastaa rakenteeltaan kuului-
san sosiologin Emile Durkheimin teoriaa. Itsemurhia käsitelleessä
tutkimuksessaan (1897) Durkheim esitti, että yhteiskunnallisen
kriisin oloissa ihmisten mahdollisuudet täyttää toiveitaan jäävät
jälkeen siitä, mitä he toivovat ja minkälaista elämää he ovat tottu-
neet arvostamaan. Ihmisten olisi vähennettävä vaatimuksiaan ja
opittava hillitsemään mielihalujaan, mutta arvot muuttuvat hitaas-
ti. Durkheimin mukaan tämä on yksi selitys itsemurhien yleistymi-
seen kriisioloissa: ihmiset eivät pysty sopeuttamaan toiveitaan sii-

---

28 Kervinen – Nenonen 1988.

29 Nenonen – Kervinen 1988, 31.

30 Levack 1987, 201.

31 Kervinen 1984 (painamaton tutkielma), 135–136.

hen osaan, mikä heidän kohtalokseen koituu.³² Jossain määrin vastaavankaltaisen, arvomaailman sekä toivottujen ja todellisten menestymismahdollisuuksien väliselle ristiriidalle perustuvan selityksen Heikki Ylikangas esitti Etelä-Pohjanmaan 1700- ja 1800-luvun väkivalta-aallon synnylle kirjassaan *Puukkojunkkaritein esiinmarssi* (1976).³³

Noitus- ja taikusoikeudenkäynnit olivat 1500- ja 1600-luvulla eurooppalaisen kulttuurin suurimpia yhteisiä nimittäjiä. Tämä noitien kulttuuri-imperialismi ulotti hedelmänsä lähes kaikkialle Eurooppaan ja osin myös eurooppalaisten siirtomaihin. Se oli todellista eurooppalaista massakulttuuria.

---

32 Durkheim 1985 (1897), 302–305, laajemmin 293 ja seur. Durkheimin mukaan aivan samoin voi käydä, jos mahdollisuudet äkisti paranevat. Totutut arvot joutuvat muutoksen tilaan, koska aikaisemman todellisuuden rajoittamat toiveet käyvät uusien mahdollisuuksien myötä pieniksi. Kuitenkin kestää aikansa, ennen kuin omaksutaan uusia arvoja, joiden mukaan nopean menestyksen tuomia uusia intohimoja tavoitteleva ihminen paikantaisi asemansa yhteisössä. (Emt. 303–304.)

33 Ylikangas 1976, 255 ja seur.

III Perinteinen noituus ja taikuus

1. Käsitteiden määrittelyn lähtökohdista

Noitaoikeudenkäyntien tutkiminen on helppoa. Lähteet voivat olla vaikeasti ymmärrettäviä, eivätkä ne useinkaan ole toivotun seikka-peräisiä, mutta silti monissa asioissa vain kärsivällisyys muodostaa rajat esimerkiksi tarkallekin luokittelulle ja tilastoinnille. Tilanne muuttuu kokonaan, kun halutaan selvittää, mitä aikalaiset noituudella, taikuudella ja magialla ymmärsivät tai miten he noituuden kokivat.

Noituuden ja magian tutkimuksella on pitkä perinne. Yhdeksi antropologisen tutkimuksen klassikoksi on tullut James George Frazerin laaja teos, *The Golden Bough: The Magic Art and The Evolution of Kings* (I–II, 1890). Uutta ja enemmän sosiologisten lähtökohtien leimaamaa tutkimusta on mm. Daniel Lawrence O’Keefen yhtä laaja teos *Stolen Lightning: The Social Theory of Magic* (1982). Näiden teosten väliin mahtuu lukuisia eri lähtökohdista tehtyjä tutkimuksia, enkä voi ottaa tehtäväkseni referoida tätä suurelta osin historiantutkimuksen alueen ulkopuolelle menevää keskustelua. Tarpeen ei myöskään ole esittää yksityiskohtaisia luokitteluja, joita noituuden ja taikuuden eri ilmiöistä on tehty. Sen sijaan on tarpeen osoittaa, mihin puitteisiin omat, 1600-luvun oikeustapausaineistoon sidotut lähtökohtani, sijoittuvat. Käytän käsitteitä noituus, taikuus ja magia joiltakin osin eri merkityksessä kuin monissa muilla tieteenaloilla tehdyissä magiaa koskevissa tutkimuksissa. Sen sijaan historiatieteen piirissä tehdyn noitavainotutkimuksen lähtökohdat ovat varsin lähellä niitä lähtökohtia, joita olen voinut oikeustapausaineiston perusteella asettaa. Täysin

yksiselitteisiä tai kiistattomia määritelmiä eri käsitteistä tai noituuden ja magian piiriin kuuluvista ilmiöistä ei ole olemassa.

Suomalaiseen mytologiaan sisältyy paljon aineistoa, joka viittaa jonkinlaiseen jatkumoon suomalaisen muinaisuskon ja 1600-luvulla noituutta ja taikuutta koskeneiden uskomusten välillä. Asiantuntemukseni ei riitä tämän suhteen selvittelyyn, mutta olen katsonut mahdolliseksi esittää joitakin piirteitä, jotka tältä kannalta tunnustettaneen kiinnostaviksi. Näyttää myös siltä, että 1800-luvulla tai sen jälkeen kerätyn perinneaineiston, mm. kansanrunojen, antama kuva noituuteen ja taikuuteen liittyneistä uskomuksista jossakin määrin vastaa 1600-luvun oikeuslähteistä saatavaa kuvaa. Suomalaisen mytologian tutkimusta olen kuitenkin voinut seurata vain vähäisessä määrin ja pelkästään olemassaolevan tutkimuksen pohjalta.

Tämän ja seuraavan (IV) luvun tavoitteena on myös karkeasti osoittaa, mihin tilanteisiin noituuden tai taikuuden käyttö ja niitä koskevat uskomukset liittyivät. Tavoitteena on viittauksenomaisesti myös esittää, kuinka vanha, yleinen ja laaja käsitys usko noituuteen ja taikuuteen (magiaan) yhä on. Tämä ei tietenkään suoraan liity suomalaisiin noituus- ja taikuusprosesseihin, mutta näkökulma asettaa noituus- ja taikuususkomukset sekä niiden pohjalta syntyneet oikeudenkäynnit puitteisiin, josta ilmiö näyttää koko lailla toiselta, kuin jos pidettäisiin silmällä vain muutaman suomalaismaakunnan tapahtumia. Sen sijaan tässä ei ole tarpeen käsitellä erilaisia okkultistisia tai parapsykologisia virtauksia. Toivon tutkimukseni osoittavan, etteivät ns. rajatieteet liity noitavainojen tutkimukseen sen enempää tai vähempää kuin monien muidenkaan tutkimusaiheiden ongelmiin.¹

---

1 Noitueudesta on kirjoitettu paljon okkultismin ja parapsykologian harrastajien piirissä. Historiatieteellistä arvoa teoksilla ei ole. Yksi kirja on poikkeus: Montague Summers oli pappismies, joka uskoi noituuden ja kerettiläisyyden vaaroihin ainakin lähes yhtä paljon kuin hänen edeltäjänsä myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa. Kirjassaan *The History of Witchcraft* (ei painovuotta, 1925?) Summers puolustelee noitavainoja. Monet hänen tulkintansa ovat paatoksellisia ja puolustavat puhdasta uskoa, mutta hänessä oli myös historiantutkijan vikaa. Summers tunsi kirkkohistorian lähteitä. Uskonnosta, magiasta ja tieteestä, ks. esim. Tuomela 1983, 113 ja seur., et. 120 ja seur. ("Magia, uskonto ja pseudotiede"). Summers puolusti noituuden reaalista voimaa, Tuomela puolustaa tieteellisen tiedon ainutlaatuisuutta. Tuomelan teksti ei kuitenkaan ole maallikon ymmärrettävissä. Samasta asiasta hiukan yleistajuisemmin Niiniluoto 1984, 19 ja seur., 72 ja seur.

Niin ikään yksi tavoite on täytetty, jos tästä luvusta saa aavistuksenomaisen käsityksen siitä, kuinka erilaisia ilmiöitä ja toiminnan ”lajeja” noituus ja taikuus (magia) pitivät sisällään. Eri alojen tutkimuksissa on kuvattu ja analysoitu noituuden ja taikuuden piiriin kuuluvia ilmiöitä ja uskomuksia. Tässä ei ole tarkoitus laajentaa uskomusten tai tapojen kuvausta tai esittää niistä uusia yksityiskohtaisia analyyssejä. Taikatapoja ei ole pyritty systemaattisesti analysoimaan tai luokittelemaan. Tämä luku on paljolti kuvaileva, ei selittävä. Valistunut lukija ymmärtää luvun puutteet mutta luultavasti myös sen, että ilman tätä lukua näkökulmani tärkeisiin ja useimpia ihmisiä vaivaaviin kysymyksiin olisi puolta kapeampi.

Tässä luvussa käsitellään noituuden ja taikuuden perinnettä, jonka peruspiirteet jo uuden ajan alussa olivat vanhaa, vähintään vuosisatojen ikäistä kulttuuria. Seuraavassa luvussa (IV) esitellään noituus- ja taikuususkomuksia, jotka tulivat uusien teorioiden myötä myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa ja olivat aikalaisillekin uutuuksia.

2. Mitä olivat noituus ja taikuus?

Noituudella vahingoittaminen on tunnettu niin kauan, kuin ylipäinsä on ollut olemassa tietoja ihmisten uskomuksista.² Keski-ajalla noituudella vahingoittamista nimitettiin sanalla *maleficium*, millä tarkoitettiin vahingoittamista hengen voimin tai ilman näkyvää asetta (okkultismin keinoin).³ Joskus myös myrkyn käyttö samastettiin maleficiumiin.

Nykyaikana antropologiassa tarkastellaan noituutta (engl. lähin vast. witchcraft) usein hengen tai pahan tahdon vahingoittavana voimana. Noitumisteko ei uskomusten mukaan välttämättä edellytä mitään materiaalisia välineitä, vaan noituus on pelkästään tahdon (hengen) voimin, kenties myös kirouksen keinoin, aiheutettavaa paha. Noituuden lisäksi on olemassa magian keinoja, joilla uskotaan pyrittävän sekä hyvään vaikutukseen että pahan tekemiseen. Eri kielten käsitteet vastaavat toisiaan epätarkasti, mutta tälle

---

2 Esim. Thomas 1988 (1971), 519, 521.

3 Cohn 1975, 148.

magian lajille sopinee nimeksi taikuus (engl. lähin vast. magic). Taikuudeksi antropologit katsovat kaiken ”okkultistisen” tai magiana pidettävän puuhan, myös vahingoittamisen, silloin kun siihen liittyy esineiden käyttö ja säännönmukaisia, opittavia rituaaleja. Tämänkaltaisen noituuden (witchcraft) ja taikuuden (sorcery) erotus on englantilaisen antropologin Edward Evans-Pritchardin tekemä (1937) ja hiukan keskustelun alainen.⁴

Mm. Maija Hiltunen toteaa tutkimuksessaan *Witchcraft and Sorcery in Ovambo* (1986) noituudesta juuri saman: noituudella Pohjois-Namibian ambomaalaiset tarkoittivat ihmisen sisäistä paha voimaa, joka saattoi realisoitua toista kohdanneena vahinkona. Noituja ei välttämättä ollut selvillä noitumisestaan. Ambomaalaiset pitivät noituutta niin henkilökohtaisena voimana, ettei kukaan voinut palkata toista noitumaan toisen puolesta.⁵ Taikuuden (sorcery) Hiltunen ymmärtää laajemmin ja mukailleen muita antropologeja: taikuutta on myös vahingoittaminen silloin kun käytetään magiaan kuuluvaksi katsottuja riittejä ja esineitä. Taikuus (sorcery) koostui opituista taidoista, joilla voitiin myös vahingoittaa. Vastavalla tavalla asian esittää J. R. Crawford tutkimuksessaan *Witchcraft and Sorcery in Rhodesia* (1967)⁶. Myös Tanskan noitaoikeudenkäyntejä tutkinut Merete Birkelund erottaa sanan tai hengen voimin aiheutetun pahan ja toisaalta vahingon, joka on aiheutettu joillakin materiaalisilla keinoilla tai erikoisella tekniikalla, mutta hänen käyttämänsä terminologia poikkeaa tässä käytetystä, vaikka asiallinen merkitys on sama.⁷

Antropologien ehdottama jaottelu olisi tässä tutkimuksessa ollut vaikea, kenties täysin mahdoton, perustella. Kun viidennessä luvussa tarkastelen eri syytteitä, olen pelkistänyt syytteet toivotun ja väitetyn vaikutuksen mukaan. Oikeuslähteitä olisi tulkittava melko uskaliaasti, jos katsottaisiin voitavan väittää, että ihmiset näkivät eron siinä, tapahtuiko vahingoittaminen pelkästään pahan tahdon (kirouksen, sanojen) voimalla vai opitun, pahantahtoisen

---

4 Evans-Pritchard 1989 (1937), 1 ja seur.; Marwick 1987 (1970, 2. p. 1982), 11–13. Marwickin toimittamassa kirjassa keskustellaan asiasta useissa eri kohdissa. Myös Cohn 1975, 147–148; Hiltunen 1986, 22–29. Keskustelusta niin ikään Thomas 1988 (1971), 551–554 ja Larner 1981, 8–11.

5 Hiltunen 1986, mm. 22–29, 156.

6 Crawford 1967, 40, 94–99.

7 Birkelund 1983, 93–95.

menetelmän keinoin. Missään tapauksessa laissa ja oikeuskäytännössä asiassa ei tehty eroa. Sitä paitsi vahingon kärsijä ei yleensä voinutkaan tietää kuin sananvaihdossa lausutun kirouksen. Voi kuitenkin olettaa, että sikäli, kun erilaisista menoista tiedettiin, niistä mainittiin, koska menojen käyttö oli tietenkin tärkeä todiste syytetyn aikeista. Noituudeksi nimitänkin kaikkea vahingoittavaa taikuutta, riippumatta siitä aiheutettiinkö vahinko pelkästään uhkauksella (sanoilla ja hengenvoimilla) vai käytettiinkö noitumisessa apuna myös jotakin materiaalista tekniikkaa tai esineitä.

Käytännössä tällä erottelulla ei ole suurta merkitystä tässä tutkimuksessa, sillä useimmiten noitumiskeinona oli uhkaus, pahat sanat tai keinoista ei mitään kerrottu. Muista tekniikoista pöytäkirjat kertovat noitumisen yhteydessä harvoin. Huomautan, että ratkaisussani ei ole kyse antropologisille lähtökohdille vastakkaisesta näkemyksestä. Oikeuslähteiden valossa on selvää, että vahinkoa voitiin tehdä ja tehtiin myös pahantahtoisilla tempuilla, joissa käytettiin erilaisia esineitä ja menoja. On mahdollista, että ihmiset näkivät eron vahingoittamisteon luonteessa ja vaikuttavissa voimissa sen mukaan, käytettiinkö pelkästään hengen voimien pahaa tahtoa tai kirousta vaiko esineitä ja salaperäisiä menoja. Ennen oikeuskäytännön muutosta oikeudessa ratkaisi vain teon tulos (konkreettinen vahinko), ja taas oikeuskäytännön muutoksen jälkeen mikä tahansa epäkristillinen toimi, vaikutuksestaan riippumatta, oli rangaistusuhan alainen. Siten oikeusprosesseja tutkittaessa ratkaisevaa ovat oikeuskäytännön lähtökohdat ja huomio, etteivät oikeuden pöytäkirjat välttämättä täsmällisesti selvitäkään kansanuskomusten perusteita.

Oikeuslähteissä noituudella vahingoittamisesta käytettiin erilaisia termejä, tavanomaisimmin käsitteitä *trolldom*, *förgörning* ja *undsägelse*. Sanan *trolldom* olen kääntänyt noituudeksi, sanan *förgörning* yleensä vahingoittamiseksi. ”*Undsägelse*” tarkoittanee ”pahoin sanomista”, uhkaamista tai kiroamista vahingon aiheuttavassa tarkoituksessa. 1500- ja 1600-luvulla tehdyt lainsuomennot puhuvat mm. noituudella surmaamisesta, noitumisesta tai myrkyttämisestä sekä velhon työn tekemisestä toisen päälle.⁸

Taikuudella tarkoitan onnea, suojaa ja terveyttä tuovia taikoja sekä muuta toimintaa henkien parissa silloin kun toiminnan ta-

---

8 Tarkemmin lainkohdista luvuissa VIII ja IX.

voitteena ei ensisijaisesti ollut vahingoittaminen.⁹ Olen katsonut myös selvänäön ja ennustamisen parantavan tai suojaavan taikuiden piiriin kuuluvaksi ilmiöksi.

Tässä valitun jaottelun oleellisin peruste oli se, että oikeus kohdella noita- tai taikatekoa 1660-luvulle asti sen mukaan, minkälainen vaikutus teolla oli ollut. Vain vahingoittaminen oli maanlain mukaan rikos, vaikka mainitun vuosikymmenen jälkeen samoja maanlain pykälää ruvettiin soveltamaan myös hyvää tarkoittavien taikojen tekoon. Asiaa selvitetään tarkemmin luvuissa VIII–IX.

Uutta esittämäni erottelu noituuden ja taikuuden suhteen ei noitaoikeudenkäyntienkään tutkimuksessa ole. Hans Eyvind Næss ja Bengt Ankarloo ovat tehneet vastaavan kaltaisen erottelun.¹⁰ Keith Thomas toteaa laajassa ja eittämättä jo magian ja noitavainotutkimuksen klassikoihin kuuluvassa teoksessaan *Religion and the Decline of Magic* (1971) jotakuinkin saman kuin edellä totesin suomalaisista uskomuksista ja oikeuskäytännöstä: On mahdollista, että noituuden (witchcraft) ja muun vahingoittavan magian välillä nähtiin olleen ero, mutta oikeuselimissä Englannissa erottelusta ei näytä piitatus. Thomaksen mukaan englantilaisissa noituus- ja taikuusprosesseissa ei ole merkkejä siitä, että noituus ja muu vahingoittava magia olisivat olleet erilaisia ilmiöitä.¹¹

Ruotsin suuria noitavainoja tutkineen Bengt Ankarloon mukaan taikuus (vidskepelse) on kokoava nimitys erilaisille toimille ja tempuille, joiden ensisijaisena tarkoituksena ei ollut vahingoittaa vaan joita tehtiin parantamisen, suojan ja onnen tavoittelun tai muun hyvän tavoitteen puolesta. Tällaisen taikuuden alalajeiksi Ankarloo katsoo mm. sanamagian eli loitsimisen (signeri). ”Lövjeri” on toinen taikuuden laji, joka myös liittyy loitsuihin mutta tarkoittaa loitsimisen (tai taikomisen) esineellistä osaa – temppuja

---

9 Joissakin tapauksissa raja on tulkinnanvarainen. Jos taikojen teon tavoitteena oli ehkäistä ennalta varkaiden tuloa naurismaalle, pidän tekoa viidennen luvun tilastoissa suojaavana taikuutena, jollei varasta ollut vahingoitettu tällä tempulla. (Vrt. esim. Hailuoto 8.8. 1698, rr 35:703–709.)

10 Ankarloo 1984 (1971), 46–52; Næss 1982, 4–7, 93 ja seur. Næss käyttää käsitettä ”trolldom” (noituus) yleiskäsitteenä, jonka alalajeiksi hän katsoo maleficiumin (vahingoittamisen) ja loitsimisen (signeri) eli parantamisen. Asiallisesti hänen tekemänsä jako vastaa tässä tehtyä jaottelua. Mainittakoon, että mm. Armas Luukko (1945, 737) on tarkastellut asiaa ”valkoisen” ja ”mustan” magian termein.

11 Thomas 1988 (1971), 519, 551–554.

kirkkomaan mullalla, sammakoilla, kissoilla ja öyläteillä ym.¹²

Asiaa ei yksinkertaista se, että englannin kielen "witchcraft" ja saksan kielen "Hexerei" tarkoittavat usein noitasapattiin liittyvää noituutta (ks. seur. luku). Noituuden ja taikuuden yleiskäsitteeksi englannin kielessä on ehdotettu mm. sanaa "wizardry" mutta heikoin tuloksin.¹³ Viime aikoina tutkimuskirjallisuudessa on kuitenkin alettu käyttää termejä witchcraft ja Hexerei laajemmassa merkityksessä, ja missään tapauksessa mitä tahansa hölmöyttä ei ole perusteltua kutsua magiaksi tai noituudeksi.

Noituuden ja taikuuden erottaminen – tässäkin esitettyjen lähtökohtien perusteella – ei ole aina helppoa. Myös käsitteiden nykykieliset merkitykset ovat epämääräisiä, ja nykyään noidiksi nimitetään niin noitujia kuin taikojiakin sekä ennustajia ja selvänäkijöitä. Noitaoikeudenkäynnillä tarkoitetaan usein sekä noituus- että taikusoikeudenkäyntejä, jos tosin huomautettakoon, että noitaoikeudenkäynti on nykyisessä merkityksessään jälkipolvien luoma käsite. Tässä ei ole aikomus eikä tarpeenkaan ratkaista terminologian ongelmia; riittää kun olen esittänyt, mitä milläkin sanalla tarkoitan, mihin määrittely perustuu ja kuinka eräät muut ovat vastaavia käsitteitä käyttäneet.

Noituudella vahingoittaminen suomalaisessa mytologiassa

Jo suomalaisesta mytologiasta (muinaisuskonnon jumaltarustosta) löytyy noituudesta ja taikuudesta kertovaa aineistoa. Kansanrunostamme pääosa on kerätty 1800-luvulla tai sen jälkeen, mutta tutkijat katsovat, että keräysajankohdastaan huolimatta runot voivat sisältää aiheita ja teemoja, jotka ovat hyvinkin vanhoja.¹⁴ Näyttää siltä, että joiltakin osin suomalaiseseen muinaisuskontoon kuuluneet katsomukset olivat likimain samanlaisia kuin ne uskomukset, joita 1600-luvun ihmisillä noituudesta ja taikuudesta oli.

Suomalaisessa mytologiassa Tuonela edustaa pahoja voimia. Tuonelaa kutsutaan myös Manalaksi tai Pohjolaksi. Pohjolaa hal-

---

12 Ankarloo 1984 (1971), 50.

13 Hiltunen 1986, 26–27. Ehdotus ei ole Hiltusen tekemä.

14 Mm. Kaukonen 1987, 22 ja Siikala 1986, 224–225.

litsee nainen, Pohjolan emäntä eli Louhi. Kansanrunojen Pohjola ei ole maantieteellisesti paikannettavissa, vaan se on sielujen valtakunta.¹⁵

Suomalaista mytologiaa koskevasta tutkimuskirjallisuudesta olen löytänyt kolme seikkaa, jotka teemani kannalta ovat kiinnostavia: Kansanrunojen kertoman mukaan Pohjolan emäntä ja Väinämöinen, riitaannuttuaan Sammosta, noituivat toisilleen vahinkoja.¹⁶ Toiseksi: tarinoiden mukaan vaivat ja vitsaukset luotiin Pohjolassa, Manalassa, kun Manalan valtiatar synnytti ne.

Vaivojen synnystä kerrotaan yhdeksän taudin synty -loitsuissa, joita on kerätty talteen useita versioita.¹⁷ Elias Lönnrot julkaisi *Kalevalassaan* oman versionsa yhdeksän taudin synnystä mutta eipä tarvinne mieltä, miksi runoja siistinyt ja oman juonen sepitellyt hurskas mies ei julkaissut siitä seuraavaa versiota:

Portto Pohjolan Emäntä,
Lowehetar wanha waimo,
Selin tuulehen makasi,
Persehin pahaan säähän,
Toki tuli tiinehexi,
Ahawa kohullisexi;
Tuosta tyyty, Tuosta täyty,
Tuosta paxuxi panihin,
Lihawaxi lijtettyi ---
Teki poikoa yhexän,
Yhestä wattan wäestä ---¹⁸

Pohjolan emännän synnyttämät pojat olivat erilaisia vaivoja ja vitsauksia. Kiinnostavaa on, että mytologisia aineksia sisältävien kansanrunojen mukaan loitsuillaan parantajat ajoivat vaivat ja vastukset takaisin sinne, mistä ne olivat tulleet, eli Pohjolaan, Manalaan.¹⁹ Tätä asiaa käsitellään tarkemmin hiukan tuonnempana.

Kolmas huomionarvoinen seikka tässä yhteydessä on, että kansanrunoissa kade tarkoittaa usein samaa kuin noita tai vahinkoja

---

15 Haavio 1967, 408–409; Kemppinen 1960, 63 ja seur., 147; Siikala 1987, 18.

16 Haavio 1967, 181, 206; Kemppinen 1960, 187.

17 Haavio 1967, 391–411; Kemppinen 1960, 53, 277–280.

18 Ganander 1984 (alkuteos 1789), 51. Ks. myös Haavio 1967, 391–392 ja Kemppinen 1960, 277–278.

19 Haavio 1967, 315 ja seur., 339–341; Kemppinen 1960, 53, 277–280.

lähettävä lähimmäinen (hänen demoninsa).²⁰ Niin ikään kansanrunojen mukaan ison tammen kaadossa sinkoilleista lastuista noita tai kade eli vihamielinen lähimmäinen löysi vahingoittavat aseet, jotka vihastunut sinkosi toiselle vahingoksi.²¹

Mitä oli noituminen?

Olen edellä ilmoittanut tarkoittavani noituudella kaikenlaista vahingoittavaa magiaa. Oikeustapausaineiston perusteella on mahdollista määritellä tarkemmin, milloin ja missä oloissa noitumisteon katsottiin tapahtuneen.

Talonpojan vaimo Kerttu Matintytär Eurajoen Hannista joutui noituudesta epäiltynä Eurajoen käräjille vuonna 1649. Kerttu oli riitaantunut useiden kyläläisten kanssa. Hänen epäiltiin noituneen vihamieliseen vaivoja ja onnettomuuksia. Kerrottiin mm., että peltoriidan vuoksi Kerttu oli uhannut naapuriaan sillä seurauksella, että naapuri sairastui ”tyrystä”²². Kerttu ei myöntänyt tarkoitta-neensa pahoilla lausumillaan mitään pahaa. ”Enkä tietä jos se tulla, sitä (po. mitä?) minä lausun”, totesi Kerttu puolustukseensa ruotsinkielisen kirjurin poikkeuksellisesti suomeksi merkitsemän lauseen mukaan.²³ Se ei kuitenkaan auttanut. Häntä epäiltiin myös

20 Haavio 1967, 283 (”...Vihollista viskuossani, Katehie katuassani”), 335.

21 Haavio 1967, 355–356; Honko 1959, 132–134.

22 Tyrä tarkoittaa suolikohjua tai revähtymää, myös miehen penistä tai kivespus-sia ja jopa naisen kohtua. 1600-luvulla tyrä lienee ymmärretty noidan lähettä-mäksi pienen kerän muotoiseksi taika-ammukseksi, joka aiheutti ihmisissä ja eläimissä sairauksia. Tällainen ”noidan ammus” on todella voitu havaita: sairaan karjan sisälmyksistä tai ulostuksesta voitiin löytää karva- tai limapalloja (kuten nykyäänkin). Usein limapalloja oli kaksi toisiinsa kiinnittyneinä. Tällaista ”kaksoisammusta” lienee verrattu (noidan) kivespussiin ja yksinään esiintyvää karvapalloa tai limakovettumaa kivekseen. Näin selittyisi, miksi tyrä yhäkin merkitsee paitsi suolikohjua ja revähtymää myös (miehen) suku-puolielimiä. (Suomen kielen etymologinen sanakirja V. 1975, 1460–1461.)

Hertzberg kertoo tyrää kuvatun usein rinnan alta kalvavaksi sairaudeksi, johon liittyi oksennus. Hertzberg yhdisti taudin mahakatarrin. Hänen mu-kaansa ihmisistäkin voitiin löytää ”noidan tyriä”, so. kasvannaisia tms. sairau-den merkkejä. (Hertzberg 1889, 33.) 1600-luvun käräjillä esitettiin joskus kuvauksia löydetyistä ”tyrystä” (esim. Huittinen 1649, mm 6:556v). Kuvaukset vastaavat etymologisessa sanakirjassa esitettyjä tietoja. Luultavasti tyrällä voi-ttiin kuitenkin tarkoittaa mitä tahansa kivuliasta sisätautiä.

23 Eurajoki 9.–10.11.1649, mm 6:623v–626v ja 15.–16.3.1650 mm 7:34v.

tulipalosta, jossa yksi lapsi oli kuollut. Kerttu tuomittiin puhdistusvalalle ”itse kahdentenatoista”. Kerttu pakeni paikkakunnalta eikä saanut myötävannoja. Poissaolevana hänet tuomittiin kuolemaan, mutta ei ole tietoa, pantiinko tuomiota koskaan toimeen.

Noituudesta voitiin epäillä myös nuoria ihmisiä, vaikka se oli hyvin harvinaista. Paimenessa ollut tyttö oli kerran sättinyt pellole karannutta toisen paimenen karjaa, ja noituminen oli tuonutkin vahinkoa karjalle jo seuraavana yönä. Karjan omistaja Hannu Laurinpoika, joka oli Porin kreivikunnan kreivi Kustaa Hornin voudin Hannu Hannunpojan isä, epäili paimentytön kirousta lehmän kuoleman syyksi. Asiaa puitiin Kokemäen käräjillä vuonna 1654. Pöytäkirja kertoo paimentytön olleen noin 15-vuotias.²⁴

Papitkaan eivät olleet noituusepäilyjen ulkopuolella. Omalaa-tuinen noitajuttu syntyi Huittisissa 1640-luvulla. Aikakauden ta-van mukaan talonpojat oli määrätty rakentamaan pirttiä Punkalaitu-men ensimmäiselle kirkkoherralle, Ericus Henrici Iloniukselle (Eerik Henrikinpojalle). Ylimääräinen velvollisuus oli tietenkin vastenmielinen ja työ eteni nihkeästi. Niinpä pirtti ei valmistunut ajallaan. Kirkkoherra tuohtui tästä ja tiuskaisi: ”Jumala polttakoon koko pirtin ennen maaliskuuta!” Kun sitten kävikin niin, että pirtti paloi, oli Eerik vaikeuksissa. Pirttiä rakentaneet talonpojat vetivät kirkkoherran käräjille ja syyttivät sielunpaimentaan pirtin palosta. Pappismies myönsi sanoneensa siten kuin talonpojat kertoivat mutta selitti vain tuskastuneensa rakennustöiden hitauteen. Kii-vastuksissaan ja ajattelemattomuuttaan hän oli pukunut kiukkunsa uhkaaviin sanoihin. Uutta pirttiä talonpojat eivät suostuneet rakentamaan. Asia siirrettiin Turun tuomiokapitulिन selvitettäväk-si.²⁵ Koska tuomiokapitulिन pöytäkirjat ovat säilyneet vain muutamilta 1650- ja 1660-luvun taitteen vuosilta, ei asian käsittelystä ole tietoa.

Vanhoissa ruotsalaisissa maan- ja kaupunginlaeissa noituudella tarkoitettiin vain vahingoittavaa noituutta (*trolldom*, usein myös

---

24 Kokemäki 25.–27.5.1654, mm 8:245v.

25 Huittinen 9.–11.9.1641, mm 5:156–v. Eräiden valitusten johdosta Ilonius oli menettänyt kirkkoherran toimensa Lapväärtissä mutta valitti puolestaan itse kuningatar Kristiinalle ja sai vuonna 1639 juuri perustetun Punkalaitumen seurakunnan paimenen tehtävän. Leinbergin mukaan Ilonius siirtyi 1640-lu-vun puolivälissä Urjalaan. (Leinberg 1903, 114, 172.) Iloniuksesta, ks. myös viite 69, sivu 61.

förgörning,²⁶ latinaksi *maleficium*).²⁷ Noituus oli kyky hengen voimin vahingoittaa toista joko pelkästään uhkaamalla tai pahantahoisella tempulla, tai noituuden keinoin saattoi muutoin vaikuttaa epäsuotuisasti asioihin. On mielenkiintoista, että kansanrunojen sankarit ja sankarittaret noituivat toisilleen vahinkoja, ja niin ikään on huomionarvoista, että kansanrunoissa noituus liitettiin usein ihmisten väliseen kaunaan ja kateuteen. Noituudella vahingoittamisen sidos riitoihin ja kaunaan näyttää tiukalta ainakin vielä 1600-luvulla – kuten tutkimuksestani eri kohdin käy ilmi.

Aineistoni perusteella voin sanoa, että kun paha sana, uhkaus (kirus) tai vihamielinen ajatus oli käynyt toteen, tai kun pahan-suovasta tempusta oli koitunut vahinkoa, oli tapahtunut ”noituminen”.²⁸ Noitumiskeinona mainittiin useimmiten vain paha sana (sanat) tai uhkaus. Muista vahingoittavista keinoista on harvoin mainintoja. Näin oli myös ainakin Tanskassa.²⁹ Noituminen oli mahdollista kenelle tahansa – ehkei aivan lapselle – sillä kenellä tahansa oli sanan voima, noitujan lumo. Huittislaisesta Mikko Hällistä sanoi hänen vaimonsa: ”Ilmankos sinusta ihmiset pahaa luulevat kun aina uhkaillet.”³⁰ Ruotsalainen tiedemies ja tutkimusmatkailija Johannes Schefferus kertoi lappalaisten ajatelleen, että itse kunkin on osattava noitaitoja, koska muuten toiset loihisivat ja tuhoaisivat heidät.³¹ Ajatus on tuskin ollut vain lappalaisten.

Ei ole selvää, kuinka monet uskoivat itse omaavansa noituuden eli – kansanrunojen termein: – kateen kyvyn. Oikeuslähteiden valossa on selvää, että ihmiset uskoivat toisillaan olevan kateen,

---

26 Bengt Ankarloon mukaan *förgörning* (”pahointeko”) oli yhdenlaista, myrkyttämisen toisenlaista noituutta. Ankarloo 1984 (1971), 35. Lainsäädäntöä käsitte-
len tarkemmin luvuissa VIII ja IX.

27 Esim. Samling Af Sweriges Gamla Lagar ...: Konung Christoffers Landslag. (Schlyter 1869), 302. Ks. myös Ankarloo 1987, 248–250. Noituuden käsitteestä myös jäljempänä kansainvälisen vertailun yhteydessä.

28 Vrt. myös Bengt Ankarloon toteamus: ”Trolldomen är inte bara ett konstfullt hanterande av magiska paraphernalia, den i minst lika hög grad en ren viljeakt. Som bärare av denna onda vilja betraktades därför den trollkunnige som en verklig eller potentiell förgörare.” (Ankarloo 1984 (1971), 46.) Sittemmin on kiinnitetty yhä enemmän huomiota niihin kanssakäymisen raameihin, jotka määräsivät ”pahojen” sanojen merkityksen, ja synnyttivät noituusepäilyt. (Mm. Gijswijt-Hofstran (1990, 190–192) lyhyesti esittelemät tutkijat.)

29 Birkelund 1983, 95, 97.

30 Huittinen 7.–9.7.1649, mm 6:560–v.

31 Schefferus 1963 (alkuteos 1674), 184–185.

pahan nostamisen kyvyn.³² Oli mahdollista, että kuka tahansa saattoi singota vahingon toisen harmiksi. ”Katehia on kaikki kansa, velhoja joka veräjä”, todetaan suomalaisessa kansanrunossa³³. Uskon, että runossa on ilmaistu tärkeä seikka ihmisten välisistä suhteista: kuka tahansa saattoi singota noidan aseensa toista vastaan. Huomautettakoon, että kade ei ole aivan samaa kuin kateus.

Noituuden voiman voi katsoa syntyneen vihan tai vihastuksen voimasta ja se purkaantui usein uhkaavina sanoina ja kenties myös kiukun kiristäminä kasvoliikkeinä. Joskus voitiin noitua salaa vähintään yhtä inhottavalla tavalla: heitettiin ulosteita naapurin karja- tai muihin tiloihin vahinkoa tuomaan.³⁴ Tässä tempussa ”paha” tuli ihmisen sisältä – kirjaimellisesti.

Tässä yhteydessä en voi tutkia, mihin noituuden voiman katsottiin perustuvan. On mahdollista ajatella, että noituutta käyttäneellä ihmisellä oli liitto pahojen voimien kanssa, ja salaperäiset voimat antoivat hänelle yliluonnollisia kykyjä. Kuten tuonempana tulee ilmi, juuri näin kirkonmiehet selittivät noituuden ja taikuiden voimaa. Olen kuitenkin taipuvainen ymmärtämään asian toisin: pidän mahdollisena, että ihmisellä uskottiin olevan pahan nostamisen kyky siinä missä muitakin hengen ja ruumiin voimia. Kuten jo totesin, oleellista ei ollut, uskoivatko kaikki ihmiset itse omaavansa moisen kyvyn. Ei ollut keinoja selvittää, kuka riidan tullen olisi vaaraksi noituuden keinoin.

Shamaanit suomalaisessa mytologiassa ja noitakäräjillä

Tutkimuksessaan *Suomalainen mytologia* (1967) Martti Haavio on esittänyt, että noita-sanalla tarkoitettiin alun perin loveen lankeavaa noitaa. Iivar Kempin mukaan mytologiassa lovi tarkoitti Taivaan ja Manalan yhtymäkohdassa olevaa aukkoa, joka johti Manalaan.³⁵ Kuvauksia suomalaisen noidan loveen lankeamisesta ei ole. On jopa epäilty, etteivät suomalaiset noidat koskaan olisi langenneet loveen. Noitarummunkin on joskus katsottu kuuluneen pelkästään lappalaisille. Sen sijaan eräiden suomalais-ugrilaisten

---

32 Oikeuslähteitä käsitellään tarkemmin myöhemmissä luvuissa.

33 Haavio 1967, 335.

34 Huittinen 11.–12.6.1649, mm 6:556; Ulvila 3.–5.7.1683, mm 13:425–v.

35 Haavio 1967, 313–314, myös 283 ja seur.; Kempinen 1960, 83, 94–97.

ja siperialaisten kansojen keskuudessa on säilynyt ja yhä kerättävissä aineistoa shamaanien riiteistä. Tällaista aineistoa on käyttänyt mm. Anna-Leena Siikala tutkimuksessaan siperialaisista shamaaneista (1978). Tekeillä olevassa tutkimuksessaan suomalaisesta shamanismista Siikala on päätyvässä siihen, että suomalaisetkin noidat käyttivät loveenlankeamisen tekniikkaa.³⁶ Myös Martti Haavio oli sitä mieltä, että suomalainenkin noita lankeasi loveen, vaikka jostakin syystä kävi niin, että loveen lankeavien noitien tilalle kehittyi uudenlainen tietäjäkulttuuri.³⁷

Martti Haavion mukaan noita aloitti loveen lankeamisensa eli matkan Tuonelaan innoitussanoilla.³⁸ Sanat ja hokemat johdattelivat oikeaan tunnelmaan ja kutsuivat noidan avuksi Manalasta suvun haltijan, jonka kanssa matkaan lähdettiin. Matkaa avittivat noitarummut, laulu sekä elehtiminen ja rytmiset liikkeet (tanssi). Kun hurmiotila oli saavutettu ja noita vaipui liikkumattomaksi tai menetti tajuntansa, hänen sielunsa uskottiin matkanneen Manalaan. Kansanrunojen mukaan lankeavalla noidalla oli apunaan toinen noita, jonka tehtävänä oli lauluin ja loitsuin auttaa Tuonelaan matkannut takaisin. Matkaa pidettiin vaarallisena – Tuonelaan saattoi jäädä iäksi. Kun tainnostilaan vaipunut heräsi eli palasi Manalasta, hän kertoi hankkimansa viestin. Noita saattoi esimerkiksi kertoa, että sairauden aiheuttaneita vainajia oli loukattu ja leppyäkseen vainajat vaativat jonkin uhrin.

Suomen noitaoikeudenkäynneissä syytettiin poikkeuksellisen usein miehiä. Tämä sai jo ensimmäisenä suomalaisia oikeusprosesseja tutkineen Rafaël Hertzbergin arvelemaan, että shamanistisilla perinteillä olisi ollut vielä uuden ajan alun suomalaisissa noitaoikeudenkäynneissä vaikutusta. Samaan seikkaan on sittemmin toistuvasti viitattu.³⁹

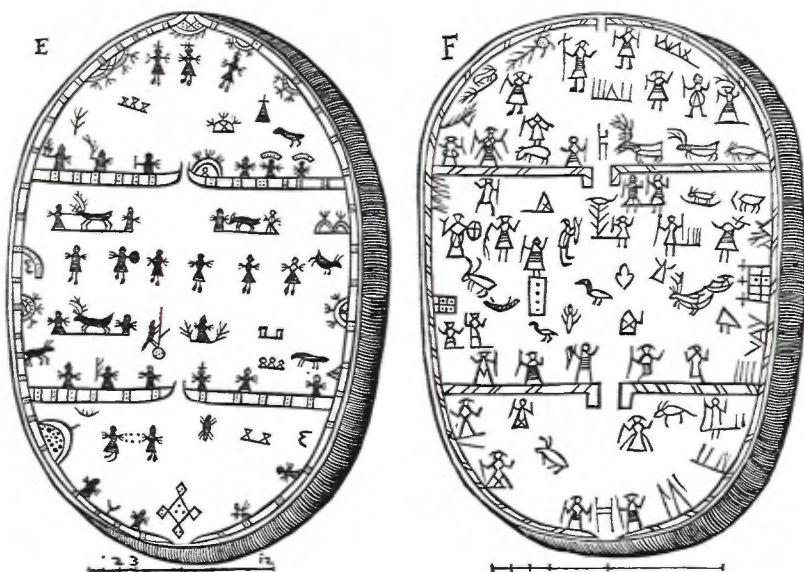
36 Siikala 1991 (painamaton käsikirjoitus).

37 Haavio 1967, 295, 313–314, 315 ja seur.

38 Seuraavassa esitettävä kuvaus noidan loveen lankeamisesta pääosin Haavion (1967, 283 ja seur.) mukaan. Muista esityksistä, vrt. Honko 1960, 68–69 ja Siikala 1978, 97 ja seur., myös eri kohdin. Johannes Schefferus esitti tutkielmassaan *Lapponia* (1674) aikalaisten kuvauksia lappalaisnoitien loveenlankeamisista (Schefferus 1963 (1674), 203–209), ja karkeilta piirteiltään kuvaukset vastaavat Haavion tietoja. Shamaanin rummusta, ks. Pentikäinen 1987, 17–36.

39 Hertzberg 1889, 81 ja mm. Burke 1987, 376.

Noitarummun kuvitusta. Johannes Schefferus kertoi vuonna 1674 julkaisemassa kirjassaan *Lapponia* paljon shamaaneista ja selvitti asiaa myös piirroksin. Kirja on myös suomennettu. Kuvälähde: Johannes Schefferus, *Lapponia*. 1963 (1674). Karisto: Hämeenlinna, 1963.

Lappi oli uuden ajan alussa kuuluisia noidistaan. Noitaoppeja tutkinut Skotlannin kuningas Jaakko VI – josta myöhemmin tuli myös Englannin kuningas Jaakko I – mainitsee *Daemonologiasaan* (1597) mm. Lapin alueena, jossa noituudella oli erityisen vankka sija. Jo aiemmin, vuonna 1555, Olaus Magnus Gothus oli laajalle levinneessä ja kuuluisassa *Pohjoisten kansojen historiasaan* esittänyt Suomen ja Lapin alueena, jossa ”noitakonstien kirottuihin taitoihin” oli hyvin perehdytty. Gothus kuvasi myös noidan loveen lankeamista, ja aikalaisten kertomuksia lappalaisnoidan tekniikasta tiesi kertoa myös Johannes Schefferus (1674).⁴⁰

40 Hertzberg 1889, 150; Gothus 1977 (1555), 50, 53–54; Schefferus (1674), 129–133, myös 116 ja seur.

Papit kamppailivat lappalaisten uskontoa ja taikuutta vastaan ja hävittivät noitarumpuja ja palvontapaikkoja. Kuten Lapin ja Pohjois-Pohjanmaan historiaa tutkinut Pentti Virrankoski on todennut, lappalaisten keskuudessa shamanistinen noitakulttuuri eli vielä 1600-luvulla. Lapin noidat lankesivat loveen – ts. matkasivat Manalaan sielujen luo. Kuitenkin noitarummuissa oleviin kuviin oli kristillinen vaikutus jo lyönyt leimansa. Rumpuja hävittäneet papit kertoivat, että niissä oli ”pakanallisten” kuvien lisäksi mm. enkeleitä, paholainen ja helvetti. Noitarummuista ja -maineesta huolimatta noitaoikeudenkäyntejä oli Lapissa vähän, vain joku-⁴¹

Muun Suomen alioikeuksien pöytäkirjoista shamanistisia noitia koskevia kuvauksia löytää vieläkin niukemmin. Lohtajalla 1663 kerrottiin, että Antti Antinpoika Tokoilla oli Lapin noitien noitarumpu (”lapp trumba”). Sen hän lie saanut joltakin lappalaiselta, mutta mitään viitettä rummuttamisesta ja loveen lankeamisesta todistajat eivät esittäneet. Tässä ja myöhemmissä Tokoin oikeudenkäynneissä tuli ilmi suuri määrä riitoja ja vahingontekoja, mutta noitarumpua lukuun ottamatta mikään ei viitannut shamanistiseen perinteeseen. Rumpu ei ollut shamanistisen noitaistunnon väline. Kenties rumpua käytettiin muuhun noitumiseen ja taikomiseen mutta siitäkään ei ole yksiselitteisiä tietoja. Luultavasti Tokoi oli ominut lappalaisnoitien tapoja, mutta pitää huomata, että shamanismia lukuun ottamatta tavat olivat ainakin pääpiirteissään samanlaisia koko Suomessa.⁴²

Pohjanmaalla Iin ja Pudasjärven käräjillä vuonna 1733 nimismies epäili Juha Talonpojan ”lankeavan loveen tai tulevan kuoliaaksi niin kuin lappalaiset”. Nimismies tiesi myös kertoa, että loveen langenneiden sielu matkasi ympäri maailmaa paholaisen avulla ja kun tainnoksiin vaipuneet uudelleen rummunsoitolla herätettiin, tiesivät he kertoa monia asioita, joita vieraisissa maissa tapahtuu. Juha Talonpoika myönsi parantavansa ihmisiä ja parantaessaan hän todellakin alkoi vavista, kaatui ja pyörtyi. Juhan käytössä ei kuitenkaan ollut noitarumpua eikä Juhan voitu osoittaa käyttäneen muitakaan ”paholaisen konsteja”. Hän sanoi saaneensa oudon kyvyn Jumalalta eikä voinut estää kohtauksia. Eräs todistaja

---

41 Virrankoski 1973, 725–737; Nenonen – Kervinen 1988, 31.

42 Lohtaja 1663, rr 11:342v–345v, 18:941–949; 1664, rr 11:494– v, 18:949; 1680, qq 3:140–149 (myös 138–); 1681, rr 18:910–949; 1682, rr 19:76–77, 699, 707.

epäili kohtauksia kaatumataudiksi. Alioikeus ei tuominnut Juhaa. Selvää on, ettei kyse ollut shamanismista. Ilmeisesti nimismies Johan Bäck tunsii lappalaisnoitien perinnettä ja tulkitsi, hieman noitateoriankin vaikuttein, Juhan kaatumisten olleen shamaanioidan loveen lankeamisia. Muitakin tietoja pyörtyilevistä parantajista – myös naisparantajista – on olemassa, mutta tapauksissa ei tule ilmi varsinaiseen shamanistiseen perinteeseen viittaavia seikkoja.⁴³

Martti Haavion mukaan shamanistinen loveen lankeavien noitien kulttuuri hävisi Suomen alueelta kauan ennen noitavainojen aikaa.⁴⁴ Oikeustapausaineisto tukee Haavion kansanrunousaineistoon perustuvaa tutkimustulosta. Shamanistisella noitakulttuurilla ei näytä olleen suurta osaa uuden ajan alun noitaoikeudenkäynteissä. Luultavasti oli niin, että muinaisuskonnon Manala-käsityksen alkaessa muistuttaa enemmän kristillistä Helvettiä ”loveen lankeamiselta” katosivat edellytykset. Shamaani kävi Manalassa, ei Helvetissä. Loveen lankeavia noitia syytettiin oikeudessa hyvin harvoin. Kun shamanistinen perinne kuitenkin jossain määrin eli myöhemminkin, ei voi sanoa perinteen kokonaan hävinneen.

Tietäjän toimi: into- ja myrrysmiehet

Haltioituvia tietäjiä, jotka eivät langenneet loveen (matkanneet Manalaan) eivätkä soittaneet noitarumpuja, kutsuttiin mm. intotai myrrysmiehiksi. Tämäkin tietäjäkulttuuri kehittyi hallitsevaksi tietäjä-kulttuuriksi jo ennen noitaoikeudenkäyntien aikaa.⁴⁵ On epäselvää, kuinka into- ja myrrysmiesten perinne liittyi shamanistiseen perinteeseen.⁴⁶ Manalaan matkaavien noitien kanssa heillä oli yhteistä se, että jonkinlainen innoitus tai haltioituminen oli heidänkin toimissaan välttämätöntä:

---

43 Ii ja Pudasjärvi 1733–1734, Kemi 61:33–39, 87–91, 197, 199–204. OMA; Esim. Kruunupyy 1655, rr 9:29v–31v. Raili Rytönen antaa Juha Talonpojan tapauksesta toisenlaisen kuvan. Vrt. Rytönen 1978, 572–573.

44 Haavio 1967, 295, 313–314.

45 Haavio 1967, 313–315, 315–341. Anna-Leena Siikala epäilee, että shamanistinen noitakulttuuri olisi elänyt uuden tietäjäkulttuurin rinnalla mahdollisesti jopa keskiaikaan saakka. (Siikala 1985, 167. Vrt. myös Siikala 1980, 190–191.)

46 Tästä mm. Siikala 1989, 67–68 ja 1990, 193–196, 201–203.

... he raivoavat, purevat hampaitaan, heidän tukkansa nousee pystyyn, he hyppivät haltioissaan (af enthousiasme) ilmaan, änkyttävät (stapla, mumisevat?) joitakin sanoja, polkevat jalkaa ja ovat täysin raivoissaan; tämän vuoksi heitä kutsutaan intomiehiksi (indomiehet), "jotka owat innosansa, haldioisansa liikkuvat ..."⁴⁷

Tietäjän parannustoimet olivat kuin suuri näytelmä⁴⁸. Loitsuin tietäjä hankki voimia ylijumalalta tai muilta jumalhahmoilta. Hänellä oli ainakin symbolinen asepuke, johon saattoivat kuulua mm. rautapaita, metalliset tai kiviset käsineet sekä miekka ja vyö. Tietäjällä oli vastustajansa: kateet ja demonit. Kateet olivat vihamielisiä lähimmäisiä, jotka nostivat tietäjää tai hänen suojattiaan vastaan vihamieliset voimat eli pahat henkiolennot, demonit.

Tietäjä osoitti loitsuissaan tuntevansa vaivat ja harmit niiden ensimmäisestä synnystä asti. Loitsuissa kerrottiin vaivan myyttinen alkusynty. Sen jälkeen tietäjä otti sanojensa kohteeksi sillä kertaa parannettavan vaivan. Hän heilui, huusi ja manasi ja kirosi vaivan ja demonin ja pakotti sen lopulta lopulta perääntymään sinne mistä se on tullutkin – Manalaan eli Tuonelaan Pohjan akan luokse.

Vaivat palautettiin sinne, mistä ne olivat tulleetkin eli Pohjolaan, Manalaan. Maailman alkusynnyn tapahtumat määräisivät, miten tietäjän oli toimittava. Lauri Honko kirjoittaa, että loitsut ja muut riittitekstit

sisältävät useimmiten eepisiä kuvauksia parannettavana olevan taudin myyttillisestä alkuhistoriasta: kerrotaan taudin ensimmäinen ilmestyminen maan päälle suuren alkuajan kosmisten luomistapahtumien yhteydessä. — Kun parantaja esittää, ja yleisö kuulee myytin, he ikään kuin kertaavat, palauttavat mieliin sen ratkaisevan alkutapahtuman, jonka yhteydessä tauti ilmestyi maailmanjärjestystä järkyttämään. He muistavat, kuinka se ja se jumala asettui vastustamaan tautia ja paransi sen ... Myytti aktualisoi muinaisen pyhän parantumistoimituksen: se toistuu nyt ja tässä.⁴⁹

---

47 Ganander 1984 (1789), 21. Kesken kaiken Gananderin selostus muuttuu suomenkieliseksi.

48 ... jonka kuvaus seuraavassa Haavion (1967, 315 ja seur., et. 339–341) mukaan. Myös Honko 1960, 82 ja seur. sekä Siikala 1990, 193–196.

49 Honko 1960, 100–101. Ks. myös Honko 1959, 207–209.

Saman seikan on todennut myös Matti Hako. Hän huomauttaa jo Henrik Gabriel Porthanin kiinnittäneen huomiota siihen, että syntuloitsujen tehon uskottiin perustuvan ilmiön salaisen ja myyttillisen alkuperän selvittämiseen. Myyteissä eli syntyloitsuissa ”nykymaailman kaikki ilmiöt johdetaan alkuajan ratkaisevaan tapahtumaan”, kirjoittaa Hako.⁵⁰ F. A. Hästesko (Heporauta) vertasi syntyloitsujen parantavaa ideaa psykoanalyttisiin parannusmenetelmiin.⁵¹ Martti Haavio toteaa, että suomalaisen tietäjän taistelunäytelmän malli seuraa myyttejä, joiden mukaan maailman alkusynnyksen aikoihin hyvä jumala kävi taistelun pahoja voimia edustavan jumalan kanssa. Tästä taistelusta syntyi maailmanjärjestys, jota hävinneet jumalat (jumalattaret) toisinaan uhkaavat (mm. lähettämällä sairauksia). Ensimmäisenä taistelleen ylijumalan lailla tietäjät palauttavat maailmanjärjestyksen riiteissään, jotka ovat pienoiskoossa sama taistelu kuin kahden jumalallisen hahmon kilpa maailman alussa.⁵² Pahan ja vaivojen alun uskotaan juontavan juurensa maailman alkutapahtumiin. Jouko Hautala on huomauttanut tällaisista myyteistä, että ne vastaavat Raamatun luomiskertomusta, kertomusta syntiinlankeemuksesta tai kertomusta Jeesuksesta, joka kuolemallaan lunasti ihmisille pelastuksen.⁵³

Vaikka noitarumpuja soittavista ja loveen lankeavista noidista oikeustapaukset eivät kerro, into- ja myrrysmiehen lailla toimineista tietäjistä kerrotaan oikeuslähteissä enemmän. Itse asiassa useimmissa tapauksissa, joissa näyttää olleen kyse shamanistisesta kulttuurista, lieneekin kyse uudemmasta – kuitenkin noitaoikeudenkäyntien aikaan jo häviämässä olleesta – tietäjäperinteestä. Kun kokemäkeläinen Jaakko Jaakonpoika Joppi paransi, hän luki loitsuja suolaan, ähkyy ja puhkui, piteli käsillään päätään ja oli muutenkin kuin pyörtymäisillään. Näin kuvasi eräs todistaja Kokemäen käräjillä 1653 Jopin toimintaa parantajana.⁵⁴ Vaikka todistaja epäilikin Jaakko Jopin käyttäneen tehokeinoja vain saadakseen suuremman palkkion (!), uskomus möyryävistä ja puhkuvista into- ja myrrysmiehistä eli vielä 1600-luvulla Länsi-Suomessakin. Täl-

---

50 Hako 1957b, 114, 116.

51 Hästesko (Heporauta) 1918, 28.

52 Haavio 1967, 340–341. Ks. myös 315 ja seur. ja 342–344.

53 Hautala 1960, 38.

54 Kokemäki 1653, mm 8:13–v.

laisia tietäjiä on toiminut tälläkin vuosisadalla.⁵⁵ Oikeuslähteissä ei kuitenkaan tule ilmi mitään siitä, miten Joppi tai hänen asiakkaansa – mainittua epäilevää tarkkailijaa lukuunottamatta – ymmärsivät parannustoimen luonteen. Joppi ei ollut kotoisin Kokemäeltä vaan tullut sinne lautakunnan todistuksen mukaan ”50 vuotta sitten”, mutta ei tiedetä, mistä Jaakko Joppi oli kotoisin. Oikeuslähteistä voidaan löytää muitakin viitteitä into- ja myrrysmiehen lailla toimineista tietäjistä.⁵⁶

Tietäjällä oli monta nimeä. Häntä kutsuttiin mm. väinämöiseksi, jumalaksi, maa- tai puujumalaksi ja laulajaksi.⁵⁷ ”Mitäs sinä annat vasikka kuolla, kun Jumala kotona on”, oli tietäjänä esiintynyt Markku Matinpoika Kouvo tokaissut pojalleen Tuomaalle Huittisten Talalassa.⁵⁸ Kuitenkin vain joitakin syytettyjä voidaan käytettävissä olevien lähteiden todistuksen mukaan pitää into- ja myrrysmiehen lailla toimineina tietäjinä.

On ajateltavissa, että noituus – ei kuitenkaan shamanistinen noitakulttuuri – olisi liittynyt ennen kaikkea kenen tahansa ihmisen (lähimmäisen) mieleen, hengenvoimiin tai pahaan tahtoon. Vastaavasti voisi ajatella, että tietäjän toimi – nimitettiinpä toimen hoitajaa (loveen lankeavaksi) noidaksi tai tietäjäksi – liittyi enemmän yhteydenpitoon vainajien ja henkien kanssa. Tietäjän toimi oli sosiaalisesti hyväksyttyä, jopa ryhmäohjattua käyttäytymistä. Tätä asiaa en kuitenkaan voi tutkia. Kansanrunoissa noita (semmitenkään kade) ei merkitse arvostettua ja viisasta shamaania tai tietäjä-noitaa. Shamanistisen perinteen loveen lankeava noita lienee ollut arvostettu tietäjä, mutta perinne hävisi jo ennen noitavainojen aikaa. Haavio päättelee, että koska noita-sana on usein kadesanan synonyymi, lienee vanha shamaani-perinne jo loitsuston sepittämisen aikoihin menettänyt merkitystään⁵⁹.

---

55 Mm. Siikala 1990, 193.

56 Mm. seuraavat: Huittinen 30.3.–2.4.1658, mm 10:67–v; Liminka 29.–31.1.1678, rr 15:1–5v. Samasta prosessista myös Saloinen 11.–13.3.1678, tt 2:90–94 ja 17.–20.3.1679, tt 2:79–80.

57 Haavio 1967, 315 ja seur.

58 Huittinen 17.–18.2.1662, 97v. TMA.

59 Haavio 1967, 314. Shamanistisen noidan arvostuksesta ja roolista, ks. esim. Harva 1933, 357–371 ja Siikala 1978, eri kohdin. Muita kulttuureja ja aikakausia koskevista tutkimuksista ei tietenkään voi tehdä suoria johtopäätöksiä tässä käsiteltyjen asioiden suhteen, mutta hyödytön ei vertailu ole.

Kansanrunoissa noidalla on oikeastaan vain kaksi tuntomerkkiä: hän on kateita, pahoja voimia lähettävä, ja hän on lähimmäinen – hän ei ole kaukana asuva suuri viisas.⁶⁰ Kun sekä shamanistinen perinne että into- ja myrrysmiesten tietäjäkulttuuri oli jo kaatoamassa, voi epäillä, että kristinusko oli syrjäyttämässä muinaisen uskonnon ja tietäjäperinteiden kulttuuria.

Jokapäiväiset taiait

Oikeusprosessien tilastollisessa analyysissä viidennessä luvussa kutsun taikuudeksi niitä tekoja, toimia ja menetelmiä, joiden tavoitteena oli onnen, menestyksen tai suojan hankkiminen tai parantaminen. Olen lukenut taikuuteen myös ennustamisen ja selvänäön, joilla ei myöskään tavoiteltu vahinkoa. Joskus sanaa "troll-dom" (noituus) käytettiin oikeuden pöytäkirjassa epämääräisesti mutta useimmiten hyväätarhoittavia taikoja nimitettiin sanoilla "vidskepelse" (taikuus) tai "signeri" (loitsiminen), joskus myös esimerkiksi sanalla "lövjeri". Ennustamisesta ja selvänäöstä puhutaan myös termillä "spådom".

Taian teko ei ollut poikkeuksellinen toimi, vaan taikojen teko oli jokapäiväistä. Kuten Matti Hakokin on todennut, monet "taiait" liittyivät arkisiin toimiin niin kiinteästi, että niitä tuskin miellettiin miksikään "taikuudeksi".⁶¹ Monet tavat ja uskomukset saattoivat olla hyvin paikallisia ja saattoivat liittyä vain tietyn perheen tai talonväen uskomuksiin, mutta jotkut tavat olivat yleisempiä. Taikoja oli erilaisia ja monenlaisen tarkoitukseen. Yleiskuvan 1600-luvun tuomiokirjoista löytyvistä erilaisista taioista esitti jo Rafaël Herzberg (1889) ja vastaavaa aineistoa, tosin myöhemmältä ajalta, on sittemmin kerätty ja julkaistukin mittaamattomia määriä⁶². Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston kokoelmisissa on suuri määrä taikuudesta kertovaa aineistoa. Olisi kuitenkin

---

60 Vrt. esim. Haavio 1967, 314, 335 ym.

61 Hako 1957a, V.

62 Hertzberg 1889, 31 ja seur. Loitsuja on koottu sarjaan *Suomen kansan vanhat runot* (SKS-toim. 121 ja seur., 1908 ja myöh.). Taikoja on talletettu sarjaan *Suomen kansan muinaisia taikoja I–IV* (SKS-toim. 76, 1891–1934). Noitavai-
nojen aikaa myöhäisemmältä ajalta kerättyä parantamisen perinnettä on Matti Hako koonnut kirjaan *Kansanomainen lääkintätietous* (1957a).

erikseen selvitettävä, missä määrin pari vuosisataa noituus- ja taikusoikeudenkäyntien jälkeen kerätty perinneaineisto on relevantti selvitettäessä 1600-luvun ihmisen uskomuksia.

Ennen kuin esitän, mitä elämänalueita noituus- ja taikusprosessissa esille tulleet syytteet koskivat, kuvailen kursorisesti sitä moninaisuutta, mitä 1600-luvun taikatapoihin liittyi.

Taikuudella parantaminen

Taikuuden perinteessä on suuri määrä aineistoa, jossa käsitellään parantamista. Taikuuden keinoin on autettu sekä ihmisiä että eläimiä. Parantamisestakaan tässä ei voida antaa kokonaisvaltaista kuvaa, mutta jonkinlainen hahmotus on paikallaan tuonnempana tehtävien selvitysten vuoksi. Luultavasti parantaja pyrki alkuun selvittämään vaivan syyn ja alkuperän. Tästä on useita selvityksiä eri tutkimuksissa⁶³, mutta käyttämässäni oikeustapausaineistossa Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan alueelta vuosilta 1620–1700 ei tule selvästi esiin ero diagnoosin ja käytetyn parannustoimen välillä. Tämä voi johtua siitä, että oikeudenpäättöksen suhteen asialla ei ollutkaan merkitystä. Kuten edellä on esitetty, tietäjän käyttämässä loitsuissa selvitettiin vaivan myyttinen alkusynty. Voinee olettaa, että näin oli usein vielä 1600-luvulla, koska myöhemminkin on kerätty suuri määrä ns. syntyloitsuja. Myöskään käsittelystä, jossa parantaja olisi selvittänyt parannettavan kanssakäymistä eri ihmisten ja mahdollisten vihamiesten kanssa, ei ole oikeuslähteissäni yksiselitteisiä tietoja. Oikeudessa voitiin kyllä selvittää mahdollisia vihamiehiä ja luultavasti tällaista selvittelyä oli harjoitettu jollakin tapaa ennen kärkeäkin. En voi sulkea pois sitä mahdollisuutta, etteikö tältä kannalta perusteellisempi tutkimus toisi asiaan lisävalaisua.

Tutkituilla alueilla useimmiten oikeudessa esille tulleet parantajan toimi oli loitsuminen. Loitsuilla parantaminen oli yleistä. Joskus oikeuden pöytäkirjoihin on merkitty pitkät värssyt syytetyn

---

63 Esim. Macfarlane 1970, 115 ja seur. Yksi mielenkiintoisia ja poikkeukselliseen aineistoon perustuvia selvityksiä on Ronald C. Sawyerin artikkeli. Sawyer nojaa laajaan päiväkirjaan, jota piti englantilainen astrologiaa, lääketiedettä ja parantamista 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä harjoittanut pappi. (Sawyer 1989, 463–472.)

lukemista loitsuista. Monesti loitsut eroavat vain vähän niistä, joita Elias Lönnrot käytti sepittämänsä *Kalevalan* (1849) pohjana⁶⁴ tai niistä, joita on tuhansittain julkaistu *Suomen kansan vanhoissa runoissa*. Loitsuissa oli kristillisiä vaikutteita, niissä mainittiin esimerkiksi Jeesus ja Neitsyt Maaria. Tämä oli tavallista myös esimerkiksi Tanskassa⁶⁵. Usein loitsintaan liittyi suolan käyttö. Parantajan sanottiin lukevan tai puhaltavan suolaan. En tiedä, miksi ruoka-aineista suola oli tällaisen ihmelääkkeen asemassa – muistutan vain, että samassa asemassa Euroopassa oli paloviina ennen kuin se yleistyi muussa ja vaikutuksiltaan jokseenkin päinvastaisessa käytössä 1500- ja 1600-luvulla.⁶⁶ Kenties merkitystä on ollut sillä, että katolisen uskon menoissa suolalla oli osansa.

Kun kokemäkeläinen Perttu Hälli paransi tyriä, hän aloitti parantamisen pyytämällä suolaa. Sitä saatuaan hän istuutui kamarisiin kunniapaikalle – hän paransi entisen kruununvoudin Erik Perssonin vaimoa – ja alkoi ”lukea” (loitsuja) suolaan. Hälli jakoi suolan suurempaan ja pienempään kasaan ja piti kättään osien välissä lautasella. Luenta kohdistui pienempään kasaan mutta oikeuden pöytäkirja ei kerro asiasta tarkemmin. Kuulijan kysytyä miksi Hälli luki vain toisesta kasasta, oli parantaja vastannut arvoituksellisesti: ”Ja nin cuin sina sanot: Vsein on hyvä makea.” Lopuksi oli parantaja antanut sairaalle osan suolasta kuivana ja osan paloviinan kera. Sairaus oli hetkeksi hellittänyt mutta pahentunut sitten uudestaan.⁶⁷

Jotkut loitsuajat paransivat lukemalla (ulkomuistista) yhdeksän kertaa Isä meidän -rukouksen sekä uskontunnustuksen ja kymmenen käskyä.⁶⁸ Tällaista huolellisuutta rukoilussa ei pidetty sopivana vaan se katsottiin taikuudeksi tai muutoin Jumalaa loukkaavaksi. Ehkä rukousten alituisessa toistamisessa ei jumalaa pilkkaavin-

---

64 Vrt. esim. Hertzberg 1889, 60 ja Kalevala 9:271 ja seur. Vrt. myös Luukko 1945, 742.

65 Birkelund 1983, 97.

66 Schivelbusch 1986 (alkuteos saks. 1983), 160. Samoihin aikoihin tai hiukan myöhemmin yleistynyttä kahvia ja tupakkaa todisteltiin myös terveellisiksi mutta näiden aineiden – toisin kuin paloviinan – suhteen mielipiteet hajosivat. (Schivelbusch 1986, 54 ym, 105, 111.)

67 Kokemäki 14.–15.6.1633, mm 3:197v–199.

68 Eura 16.–17.6.1656, mm 9:259. Kokemäki 10.8. 1629, mm 3:16. Vastaavankaltaisia menoja oli mm. Englannissa. (Thomas 1988 (1971), 210–211.)

ta ollut niinkään se, että se oli taikuutta kuin se, että se viittasi hylätyihin katolisiin menoihin.⁶⁹

Muita parantamismenetelmiä tulee oikeusasiakirjoissa vastaan harvemmin. Yrteillä tai voiteilla parantaminen oli sallittua ja siksi siitä on pöytäkirjoissa mainintoja vain muiden oikeustapausten yhteydessä. Parantajilla on varmasti ollut laajempi valikoima keinoja, mutta käräjille päätyneet taikojen meno ei käy kuvaamaan taikamenojen laatua tai yleisyyttä – jos kohta kokonaan merkityksetön ei käräjillä käsitelty tapaus tässäkin suhteessa ole. Joskus mainitaan parantajan käyttäneen menetelmänään *mittausta*. Mittaamalla parantamisen samoin kuin käsin koskettamalla parantamisen on täytynyt olla yleisempää.⁷⁰ Luultavasti rukousten ja loitsujen voimalla on parannettu myös niitä, jotka eivät olleet paikalla.

Selvää lienee myös, että parantamisessa on ollut apuna monenlaisia välineitä ja tykötärpeitä, vaikka oikeuslähteet kertovat asiasta vain satunnaisesti – jos kohta riittävän usein, jotta asiasta voitaisiin laatia oma tutkimuksensa. Aina välineistöllä ei liene ollut mitään välittömästi tai selvästi vaikuttavaa merkitystä, vaan rekviisiitan on uskottu tuoneen parantajan voimien avuksi muita maagisia voimia. Jan-Inge Wall mainitsee, että sakset olivat usein paran-

---

69 Punkalaitumen kirkkoherra Eerik Henrikinpoikaa (Ilonius) syytettiin vuonna 1646 siitä, että hän olisi ollut kyläläisten kanssa järjestämässä ”rosorioiksi” kutsuttuja rukoushetkiä. Seppo Suvanto on kuvannut ”rosorioiden” viettoa osuudessaan *Punkalaitumen historiaan (I)*. ”Rosoria” (rosarium) tarkoitti 50 rukouksen sarjaa, joka koostui Neitsyt Maarian avunhuudoista, Ave Maria –rukouksista sekä myös Isä Meidän -rukouksista. Myöhäiskeskiajalla tällaisista rukoushetkistä kehittyi kansanomainen hartausliike, joka ulottui myös Suomeen. (Suvanto – Niemelä 1986, 158–159.) Ainakin Punkalaitumella rosarium-rukouksiin sekoitettiin taianomaisia käsityksiä. Tarkalleen ottaen kyse ei kuitenkaan ollut niinkään taikuudesta kuin kerettiläisyydestä. Pääsääntöisesti noituus- ja taikuususkomusten voidaan katsoa perustuneen pakanallisiin uskomuksiin tai kristinuskolle vihamielisiin katsomuksiin. Oikeusprosessit, joissa selvitettiin kristinuskoon perustuvien menojen oikeita yksityiskohtia, lienee varsinaisesti katsottava kerettiläisprosesseiksi. Tällä erottelulla ei kuitenkaan ole tässä merkitystä.

70 Mittaamisesta, esim. Kokkola 23., 26.–27.8.1678, qq 1:119v–125. (Samasta prosessista myös: Kokkola 19.–20. 2.1678, qq 1:30–31 ja Kruunupyö 22.–23.2.1678, qq 1:37v–38.) Wall kertoo näistä menetelmistä Gotlannista. (Wall 1989, 55–56, 93 ja seur.) Thomas on kuvannut taikuudella parantamista Englannissa uuden ajan alussa. Monet tavat ovat samoja. (Thomas 1988 (1971), 209 ja seur.)

tajan apuna ainakin Gotlannissa, mutta omassa aineistossani sakset ja seula ovat muiden selvänäkijöiden, mm. varkaiden paljastajien keinoja.⁷¹ Mikään ei sulje pois sitä mahdollisuutta, että sairautta olisi selvitelty ja paranneltu näilläkin välineillä myös täällä. Ehkä on mielenkiinnon vuoksi mainittava myös, että tinan valaminen on – ainakin joissakin osin Pohjolaa – ollut sairauden diagnoosi- ja parannuskeino. Veteen pudotetun tinakappaleen muodosta pääteltiin mm., mistä päin sairaus tai paha vaiva oli tullut.⁷²

Muita taikoja

Erityisen tavallisia olivat myös karjataiat. Mikko Yrjänänpojan talossa Euran Järvenpäässä paimenpojan piti kiertää keväällä uloslaskettava karja kolmesti ympäri kananmuna kädessään. Sen jälkeen muna oli pitänyt laittaa muurahaispesään. Tällainen taika oli keväisin yleinen. Taian sanottiin pitävän karjaa koossa laidunmailla ja lisäävän muutoinkin sen viihtyvyyttä.

Naapurin juttujen takia asia tuli ilmi, mutta käräjillä Mikko kielsi tienneensä moisista tempuista mitään. Taikoja tehtiinkin talon naisväen toimesta ja taian neuvoneille naisille annettiin 40 markan sakko. Lisäksi heidät tuomittiin kirkkorangaistukseen. Paimenpoika, joka ei ollut ”laillisessa iässä”, tuomittiin piiskattavaksi.⁷³ Kaikki taiat eivät olleet aivan vaarattomia, vaikkei niistä olisi käräjille joutunutkaan. Joissakin taloissa laitumelle matkaava karja joutui kulkemaan karjaportin kynnykselle asetetun kekäleen yli. Lehmiä ei kekäle haitannut – ne osasivat tulta varoa – mutta isäntä poltti kekäleellä joskus navettansa. Näin kävi Turun läänin Lapin pitäjän Kuljussa asuneelle Antti Juhanpojalle. Taian teko tuli ilmi, kun Antti tulipalon vuoksi pyysi käräjiltä paloapua vahinkojen korjaamiseen.⁷⁴

---

71 Wall 1989, 91–94, 99–101 ym. Kaikilta osin Wallin mielenkiintoinen teos ei ole dokumentoitu sillä tarkkuudella kuin tässä toivoisi. Suomesta: esimerkiksi Huittinen 14.–16.4.1683, mm 13:399v–400v.

72 Wall 1989, 56 ym.

73 Eura 28.–29.3.1681, mm 12:143–146. Samasta taiasta: Eura 6.–7.2.1682, mm 13:68–v ja 8.–10.9.1684, mm 13:616.

74 Lappi (Turun lääni) 14.–15.9.1677, mm 11:38v–39.

Ehtoollisleipäkin kelpasi taikakaluksi niin Suomessa kuin muuallakin Euroopassa⁷⁵. Tuskin ihmiset aina näkivätkään mitään eroa omien taikojensa ja papin toimitusten välillä⁷⁶. Saara Martintytär Ulvilan Tattarasta näpisti kirkkoherran rasiasta öylätin ja toivoi, että se auttaisi horkkaan⁷⁷. Eräs toinenkin nainen oli ottanut öylätin omin toiminensa. Nainen oli selittänyt Saaralle joutuneensa vihamielisten ihmisten kiroihin ja uskoi pyhästä leivästä olevan apua.⁷⁸

Taialla ei aina hankittu onnea vaan onni voitiin myös varastaa taialla – kuinka suuri ero lopulta oli, on vähän epäselvää. Voita tai voionnea kirnuamiseen kuviteltiin voitavan varastaa erikoisella taikakalulla tai haltijalla, paralla. Eurajoen Paneliassa syntyi 1690-luvun alussa epäilyjä Matti Mikonpoika Rusken talonväen toimesta, koska talossa tiedettiin saatavan voita reilusti yli sen, mitä muut saivat. ”Se pitää, joka saa”, oli Matti vain todennut asiasta puhujille mutta joutui yhdessä äitinsä Anna Niilontyttären kanssa selvittelemään voionnon konsteja käräjillä. Heikkinen kertoo Tenholassa vuonna 1683 pidetystä oikeusistunnosta, jossa erästä naista syytettiin paran käytöstä. Paralla naisen epäiltiin keränneen voita pääsiäisveron maksuun Blåkullassa eli noitasapatissa. Nainen tuomittiin kuolemaan Raamatun lauseen *Velhonaisen älä salli elää* (2. Moos. 22:18) perusteella.⁷⁹

Naisellisimmillaan taika lienee ollut silloin kun sillä tavoiteltiin toivottua sulhasmiestä. Kokemäen käräjillä vuonna 1684 nimismies esitti kuulleensa, että Liisa Tuomaantytär Krootilasta oli yrittänyt hankkia itselleen sulhasmiestä ”luvattomilla keinoilla”. Liisa oli oppinut taian eräältä naiselta. Neuvon mukaan oli otettava yhdeksän hiusta ja pidettävä niitä vasemmassa kainalossa kirkossa kolmena pyhäpäivänä. Sen jälkeen hiuksia oli liotettava kolme yötä paloviinassa ja lopuksi oli pyöräytettävä paloviina-astia kol-

---

75 Vrt. Thomas 1988 (1971), 38–39. Jo lateraanikokous vuonna 1215 sääti, että ehtoollisaineet oli säilytettävä lukkojen takana, jotta niiden varastaminen taikatarkoituksiin ei onnistuisi.

76 Vrt. Suolahti 1919, 135–138.

77 Olen kääntänyt sanan ”Skelfuan” horkaksi. Asia on vähän niin ja näin. Kyseessä lienee malaria tai malarian kaltainen kuume(puistatus)tauti, joka tuohon aikaan oli yleinen. 1700-luvun lopulla Pohjois-Euroopan ilmaston kylmenemisen myötä tauti kävi harvinaisemmaksi, koska tautia levittävät sääskien loiset tarvitsevat melko korkean keskilämpötilan. (Villner 1986, 102.)

78 Ulvila 28.–30.11.1634, mm 3:322–v.

79 Eurajoki 31.1.–1.2.1693, mm 23:93–94; Heikkinen 1969, 325–326.

mesti vasemman reiden ympäri ja tarjottava miehelle. Taika tuntuu perin köykäiseltä – vaikka tiedetäänkin, että naisen kainalo ja reidet miellyttävät miehiä. Oikeus ryhtyi vakavissaan puimaan asiaa, ja se lykättiin uusien todistajien takia seuraaville käräjille – liekö juttua koskaan saatu päätökseen.⁸⁰

Monissa jokapäiväisissä askareissa toimittiin tavalla, jota voi pitää taikuudenomaisena toimintana tai perustaltaan maagisena uskomuksena. Rajojen merkinnässä maanlakikin puhui ihmisen luiden asettamisesta rajamerkkien alle ja rajamerkkien asettamiseen liittyi monenlaisia käytännölliseltä merkitykseltään epäselviä tapoja.⁸¹

Miksi taika vaikutti?

Taikojat itse eivät ole jättäneet selitystä siihen, miten ja miksi taika vaikutti. Jokapäiväisessä elämässä selitystä ei tarvittu, sillä kaikki uskoivat taikaan samalla tavalla. Saattoipa olla usein niinkin, ettei taian tekoa epäonnen pelossa uskallettu jättää, vaikka ei olisi tiedettykään taian merkitystä.

Kun vihdoin 1600-luvulla oppineet ryhtyivät kyselemään taioista, eivät heitä selitykset kiinnostaneet – he tiesivät sen jo: taika perustui pirun maanitteluun. Heitä kiinnostivat vain temput, jotka erosivat kristillisen kirkon menoista ja olivat todisteina vääräuskoisuudesta. Myös tuomioistuimelle riitti tieto siitä, oliko taikoja tehty vai ei. Jälkipolville on säilynyt lukuisia kuvauksia taikojen teosta muttei tietääkseni ainuttakaan selitystä siitä, miksi tempun tekijä itse uskoi taikaansa.

Kirkonmiehet pitivät taikoja pahojen henkien maanitteluna ja katsoivat, että taian voima ja teho tulee pahoilta hengiltä tai itse Paholaiselta. (Ks. luku IV.) Vanhat uskomukset eivät kuitenkaan olleet näin yksiselitteisiä: Henget saattoivat olla hyviä tai pahoja sen mukaan, kuinka henkien kanssa elettiin. Sopua henkimaailman kanssa voitiin ylläpitää mm. uhrein.⁸²

---

80 Kokemäki 16.–18.6.1684, mm 13:597v.

81 Kuningas Kristoferin maanlaki 1442 (Ulkuniemi 1978), 88, 180; Jutikkala 1958, 43–44.

82 Esim. Haavio 1967, 65, 312–313; Harva 1948, 281–288 ym.; Kempainen 1960, 34–53.

Kolme ajattelutavan piirrettä voi tehdä taiai ja myös vahingoittavaan noituuteen kuuluneet temput ymmärrettävämmiksi. Taikoihin luottaneet kenties ajattelivat, että (1) oliot tai voimat vaikuttavat toisiinsa joko puoleensa vetävästi tai luotaan työntävästi ja että (2) samanlaiset piirteet erilaisissakin asioissa merkitsevät samaa. Lisäksi ihmiset uskoivat, että (3) asiat, jotka kerran ovat olleet tekemisissä toistensa kanssa, vaikuttavat toisiinsa lähtemättömällä tavalla.⁸³

Tällaisen jaottelun perusteet esitti jo magian tutkimuksen pioneeri James George Frazer. Frazer määritteli maagisen ajattelutavan peruspiirteeksi *sympatian*. *Sympatialla* hän tarkoitti sitä, että taian tai taikaesineiden ja vaikutettavan ilmiön välillä vallitsee magian keinoin manipuloitavissa oleva yhteys. Nykyaikana, kuten Frazer toteaa, luonnonilmiöiden välistä yhteyttä on selvitetty modernin luonnontieteen keinoin. *Sympatia*-magian (*sympathetic magic*) Frazer jakoi kahtia, homeopaattiseen magiaan (*homeopathic magic*) ja kosketusmagiaan (*contagious magic*). Homeopaattista magiaa hallitsee samanlaisuuden laki (*law of similarity*) ja kosketusmagiaa kosketuksen laki (*law of contact*).⁸⁴

Frazerin laajassa teoksessa on monia esimerkkejä siitä, kuinka hyvää tai pahaä tarkoittavan taian vaikutus on edellä esitetyn näkemyksen mukaan ymmärrettävissä. Kuitenkin mm. Daniel O'Keefe pitää Frazerin tekemää luokittelua karkeana ja epäanalyytisenä.⁸⁵ On sattuvaa, että oikeustapaustani on joitakin lähes samanlaisia keinoja: Oulun pitäjän käräjillä vuonna 1682 tuli esille, että muuan kruunuvoudin ratkaisuun tyytymätön mies oli leikannut kolme palaa voudin vaatteista sillä tarkoituksella, että matkustaisi Lappiin ja antaisi jonkun noitua vaatekappaleiden välityksellä kruunuvoudin. Paha siirtyisi vaatekappaleista niiden kantajaan. James Frazer kertoo samanlaisista tavoista eri kansojen keskuudessa.⁸⁶

---

83 Esim. Hansen 1978, 491–493; Hertzberg 1889, 20–22; Hästesko (Heporauta) 1918, 16–19. Vrt. myös Labouvie 1987, 49 ja seur., Thomas 1988 (1971), esim. 264–274, Vivaldo 1981 (1978), 260–263 ja Heikkinen 1969, 89–90.

84 Frazer 1926 (1890), 52–54.

85 O'Keefe 1983 (1982), 49–53, myös eri kohdin.

86 Oulu (pit.) 28.–29.11.1682, rr 19:866–870 ja 26.–27., 29.1.1683, rr 20:87–88; Frazer 1926 (1890), 205–206.

Myös Herzbergillä on havainnollisia esimerkkejä: Laitumelle laskettavaa karjaa voitiin suojata mm. käärmeiltä, kun karjaa ulos laskettaessa sen ympäri kierrätettiin viikatetta, lehmänkelloa ja avaimia. Kenties muurahaiskekoakin voitiin käyttää tähän tarkoitukseen, sillä tunnetusti käärmeet karttavat muurahaisia, selittää Hertzberg. Lehmänkello karkottaa pahaa kuten kirkonkellotkin, avaimet lukitsevat käärmeen suun kuten oven ja viikate niittää käärmeen pään.⁸⁷ Kun karja kierrettiin ympäri kananmuna kädessä ja kananmuna sitten haudattiin muurahaiskekoon, ehkä ajateltiin että karjan ympärille muodostui suojaava rinki, joka esti laumaa hajoamasta metsiin. Kenties muurahaiskekoon haudattava kananmuna yhdisti karjan muurahaisiin, jotka eivät eksy toisistaan. Arvailta voi myös, josko käärmeitä karkottavan muurahaisten luonteen kuviteltiin siirtyvän karjaan.

Tällaiset selitykset ovat kuitenkin arvailua. Ainakin jälkimmäisessä esimerkissä selitystä voi hakea myös toiselta suunnalta: merkitystä oli ehkä sillä, että maahisten uskottiin esiintyvän metsässä muurahaisina. Kun karjaa eksyi metsään, sanottiin sen joutuneen ”metsän peittoon”, millä tarkoitettiin maahisten vieneen elukan. Kadonnutta karjaa yritettiin takaisin mm. kiusaamalla muurahaisia (maahisia), jotta ne päästäisivät kadonneen takaisin kotilaitumille.⁸⁸ Ehkä taialla yritettiin ennakolta pitää kurissa maahisia tai sovitella heidän kanssaan.

Kun naapurin karjasta leikattiin tukko jouhia, kenties ajateltiin – kuten Hertzberg kuvailee⁸⁹ –, että osa karjan viihtyisyydestä karkaa pois leikatun jouhitukon mukana. Huvittavaa kyllä, myös laudan varastaminen naapurin tiloista saattoi siirtää onnen toiseen taloon. Jaakko Taloinen Kokemäeltä oli kerran varastanut laudan naapurinsa navetanovesta ja joutui siksi käräjille. Jaakko myönsi varastaneensa laudan mutta väitti, ettei se ollut tapahtunut taikuuuden vuoksi.⁹⁰ Väitettä ei ole helppo uskoa; kyllä kai lautoja olisi muuallakin varastettavaksi löytynyt vaikei lautoja helposti tehtykään. Aivan toisin selitti muuan mies asian Äyräpään käräjillä – tai

---

87 Hertzberg 1889, 21.

88 Harva 1948, 287–292. Maahinen saattoi esiintyä myös sammakkona.

89 Hertzberg 1889, 21.

90 Kokemäki 16.–17.9.1628. Masku I, kk 6:(ei sivunumeroa); Kokemäki 10.8.1629, mm 3:16.

Eüroepan käräjillä, kuten kirjuri Äyräpään merkitsi.⁹¹ Kun miehen epäiltiin varastaneen tähtiä toisen pellostä, epäilty selitti, ettei se ollut varkautta, vaan salaa hankitulla viljalla edistettiin rehun kasvua. Mies puhui itsensä ojasta allikkoon.

Menneen ajan ihmisen toiminnan ja maailmankuvan ymmärtämisen kannalta olisi tärkeää ymmärtää ne ajatuskaavat, jotka olivat noituususkon ja taikojen teon perusteena. Marijke Gijswijt-Hofstra on osuvasti todennut, ettei noituuden ja taikuuden tutkimusta tarvitse perustella noitavainoilla. Hänestä on parempikin, jos noituuteen ja taikuuteen liittyneet uskomukset ovat tutkimuskohteena ennen kaikkea siksi, että näiden uskomusten mukaan ihmiset ajattelivat ja toimivat.⁹²

Selvänäkijöitä

Myös selvänäkijöistä ja ennustajista on mainintoja 1600-luvun oikeuslähteissä. Selvänäkijät paljastivat myös varkaita ja kertoivat kadonneista esineistä. Noita tai selvänäkijä saattoi ”merkitä” varkaan noitumalla tähän esimerkiksi jonkun sairauden tai vamman. Tätä menetelmää käytti mm. ruoveteläinen Antti Lieroinen, joka oli luvannut panna kuorevarkaan uimaan kuin kuore.⁹³ Finströmin Emkarbyssä Ahvenanmaalla asunut Karin Persdotter tunnusti paljastaneensa varkaita Saatanan avulla. Uudenkuun aikaan torstai-iltaisin Saatanan tuli Karinin luokse koiran hahmossa. Kun varkaan nimi mainittiin, koira ryhtyi kulkemaan kepin avulla ja ison pojan kokoisena. Karinia ei kidutettu, mutta oikeus johdatteli Karinin puhumaan Saatanasta. Ahvenanmaan noitavainoja tutkinut Antero Heikkinen pitää varmana, että Karin kuitenkin uskoi omaavansa erikoisia kykyjä.⁹⁴

Uskomusten mukaan varas voitiin paljastaa myös jonkun opettamalla yksinkertaisella tempulla. Erään kerran Ulvilan käräjillä

---

91 Mm. jj 6:119 (1649). Itäisen Suomen Äyräpään sattuvasta kirjoitusasusta päätteli Matias Hallenius väitöskirjassaan 1700-luvulla, että koko Eurooppa on saanut nimensä Äyräpäästä (Kähönen 1959, 61). Kuvattu oikeusjuttu: emt. 648–649 (ks. luku I, viite 19).

92 Gijswijt-Hofstra 1990, 191–192.

93 Heikkinen 1969, 103.

94 Heikkinen 1969, 219–223.

syytettiin kahta naista tällaisesta tempusta. Naisia oli neuvottu puraisemaan hampailla kaksi puusälettä ikkunasta, josta varas oli tavarat vienyt. Tikut oli käärittävä liinaan, asetettava pienelle tuolille ja valvottava tuolin ääressä koko yö. Kun sitten tikut laitettiin hautaan ruumisarkun alle, varas tuli kaatumatautiseksi. Naiset kertoivat, että taian oli neuvonut vanha mies, talonpoika Sipi Kokki Kokemäeltä. Veroluetteloista ja Sipi Kokin omasta oikeusprosessista selviää, että Sipi itse oli kaatumatautinen.⁹⁵

Kirjanoppinut tietäjä

Parantajilla oli muitakin menetelmiä kuin heppoisina pitämämme konstit, joita nykyään nimitetään taikuudeksi. Lääkeaineina parantajat käyttivät mm. yrtejä ja voiteita. Valkosipulilla, karhunsapella ja majavan sukurauhasista saatavalla eritteellä eli haustalla sotilaan vaimo Kerttu Mikontytär Loimaan Peltoisista paransi mm. haavoja ja palovammoja. Samoilla aineilla hän oli lääkinnyt hevostakin.⁹⁶

Joskus oikeudelle tuotti vaikeuksia erottaa luonnollisina pidetyt keinot – kuten yrteillä ja voiteilla lääkintä – menoista, joita oli pidettävä kiellettyinä taikuutena. Matti Erkinpoika Närvä Ulvilan Paluksesta oli yksi, joka sai selitellä tarkasti tekemisiään. Hän oli talonpoika. Vaimonsa kanssa hän oli menestyksellisesti viljellyt samaa tilaa ainakin 34 vuoden ajan⁹⁷. Närvä eli talonpoikana ja parantajana myös vuonna 1693, jolloin kirkkoherra Gabriel Fortelius veti hänet käräjille epäiltynä taikuudesta ja selvänäkijän puuhista. Kirkkoherra kertoi Närvän olleen tunnettu taidoistaan myös muissa pitäjissä. Hän halusi miehen selvittävän, mistä oli moisia taitoja oppinut.

Matti Närvä vastasi, että hänellä oli ollut kirja, josta hän oli oppinut parantamaan ”syöpää” (liikmatsk, voidaan kääntää myös ruumiinmadoksi) ja kasvannaisia (wäxteer). Kirjan hän oli aikoi-

---

95 Ulvila 6.–7.11.1649, mm 6:615v; Suomen asutuksen yleisluettelo (SAY) Kokemäki, konseptiluett. 1634–53, 40; Kokemäki 21.–22.2. 1653, mm 8:12v ja 3.–4.2.1654, mm 8:202.

96 Loimaa 25.–26., 28.8.1682, mm 13:172v–173 ja 27.–29.11.1682, mm 13:210v–211v. Hausta oli tärkeä vientitavara keskiajalla (Vilkuna 1968, 246–248).

97 SAY Ulvila, kons.luett. 1654–73, 83; 1674–93, 103; 1694–1713, 62.

naan saanut Pohjanmaalta kotoisin olleelta ratsumies Hannu Yrjänänpojalta Ilmajoen Kauhajoelta. Närvä ei kuitenkaan ollut säilyttänyt kirjaa vaan kun oli kuullut ”yhden jos toisenkin” alkaneen siitä puhua, hän oli heittänyt kirjan pois. Se ei ehkä ollut turha varotoimi; Turun yliopistossakin oli ollut useampia oikeusjuttuja kiellettyjen noituus- ja magiakirjojen vuoksi. Vuonna 1688 kuningas asetti ylimmän sensuurivirkamiehen (Censor Librorum) valvomaan kirjallisuuden tuontia ja painamista. Erityisesti papistoa velvoitettiin ilmiantoon, jos pappismiesten silmiin sattui uskonnollisesti sopimatonta kirjallisuutta.⁹⁸

Matti Närvä myönsi parantaneensa ihmisiä, mutta sanoi, ettei hän parantanut loitsuilla ja suolalla vaan ruohoilla ja yrteillä (gräs och Örtter). Asia siirrettiin seuraaville käräjille mutta tuli esille vasta neljän vuoden kuluttua. Tuolloin – vuonna 1697 – Närvä kertoi auttavansa ”luonnollisin” keinoin (naturlige medell). ”Syöpää” (lijmatsk) hän kertoi parantavansa voiteella, jonka keitti kanervasta, tuomenkuoresta ja suolasta. Kukaan ei tiennytkään Närvän syyllistyneen taikamenoihin. Närvällä oli myös Lapväärin kirkkoherran ja pitäjäläisten todistus nuhteettomuudestaan. Oikeus totesi, että epäilyt taikuudesta olivat syntyneet tyhjästä puheesta, jonka alkuperää kukaan ei enää tiennyt.

Uhrit ja henget

Taikuuden perinteeseen olen katsonut myös uhraamisen ja suhteet vainajiin ja muihin henkiolentoihin. Myös suhteen paholaiseen olen oikeustapausanalyysissä (V luku) katsonut taikuuden piiriin kuuluvaksi ilmiöksi, jollei paholaisen apua käytetty nimenomaan noitumiseen eli vahingoittamiseen. Oikeuslähteiden valossa näyttää siltä, että paholainen liittyi ennen kaikkea kirkollisen noitateorian mukaiseen noituuteen, joten suhdetta paholaiseen selvitetään erikseen seuraavassa luvussa.

Vielä 1600-luvulla uhraaminen oli yleistä ja pitkin metsiä ja mäkiä oli lukuisia uhripaikkoja. Uhraaminen oli sovun pitoa hen-

---

98 Ulvila 17., 19.6. 1693, mm 23:181–182; Yliopiston magiaprosesseista, ks. Heikkinen 1969, alkaen sivuilta 94, 134, 141, 166 ja 181. Hetimmiten mainittava Matti Närvän toinen kärjäkerta: Ulvila 25.–26.10.1697, mm 31:524–528; Wall 1989, 62.

kien ja vainajien kanssa. Henkiä oli monia. Tärkeimpiä olivat vainajat. Sukusiteet eivät katkenneet kuolemassa – eivät edes Manalassa, sillä sielläkin vainajat asuivat suvuittain. Talolla tai tontilla oli haltijansa, samoin metsällä, eläimillä ja vesillä. Ihmisen oli tunkeuduttava henkien alueelle varovasti, jottei olisi loukannut luonnon järjestystä. Taloon ja tontille oli jätettävä sija haltijalle ja riihessä asujaa piti ruokkia. Juhlasta ja menestyksestä piti kaikkien saada osansa ja jos asiat menivät huonosti, ryhdyttiin miettimään sovinnon tekoa henkien kanssa.⁹⁹ Myös karhunpeijaiset voidaan katsoa menoiksi, joilla ylläpidettiin suhteita henkien maailmaan. Ihminen halusi tappaa karhun mutta elää silti sovussa luonnon ja sen henkien kanssa. Kuinka se onnistui? Suurissa ja kunnioittavissa peijaisjuhlissa karhun sielu palautettiin takaisin sukunsa (karhujen suvun emuun, ”kantakarhun”) luo. Riista ei loppunut eikä luonto vihoitellut, kun menetys ei ollut loukkaava tai korvaamaton.¹⁰⁰

Papisto suhtautui äärimmäisen kielteisesti uhraamiseen, mutta ei voinut sitä aina estää kirkossakaan. Liekö siihen ollut papilla aina haluakaan, sillä tietenkään uhrilahja ei päätynyt taivaallisiin varastoihin vaan papille, kuten Gunnar Suolahti on kertonut.¹⁰¹

Luterilaiset papit pyrkivät hävittämään uhripaikkoja Karjalasta voimatoiminkin. Ruokolahden käräjillä vuonna 1682 pastori valitti, että uhripaikkoja oli yhä jäljellä vaikka yli 50 niistä oli hävitetty. Uhkauksista huolimatta ihmisiä ei saatu itse tuhoamaan uhripaikkoja, koska ihmiset pelkäsivät seurauksia. Vainajien, haltijoiden ja muiden luonnon henkien pelättiin vihastuvan. Uhripaikkoja oli myös kotona.¹⁰² Monenlaisesta taikauskosta valitettiin vielä 1700-luvulla papiston asiakirjoissa. Piispantarkastuksessa Luumäellä vuonna 1737 todettiin, että luvattomien (katolilaisten) messupyhiin, kuten Olavinmessupyhän ja Laurinmessun viettoa esiintyi yhä ja pyhiin viettoon liittyi juopottelua.¹⁰³ Uhraaminen ei ollut vain Itä-Suomen ja sisämaan ilmiö; mm. Lohtajalla piispantarkastuksessa vuonna 1680 kiellettiin uhraamasta pyhälle Tapanille eli hevosten nimikkopyhimykselle. Vuonna 1691 piispa Juhana Geze-

---

99 Harva 1948, 281–288 ym.; Kempinen 1960, 34–53.

100 Vrt. Haavio 1967, 34–37, myös 15 ja seur. Vrt. myös Siikala 1980, 182, 186.

101 Suolahti 1919, 135–138.

102 Ruokolahti 15.–16.2.1681, jj 23:90–91 ja 12.12.1682, jj 23:42. Uhripaikoista kotona mm. Jääski 15.–17.2.1686, jj 25:207–208.

103 Syrjö 1985, 213.

lius nuorempi varoitti Olavinmessun juhlinnasta, jota piispa piti epäjumalanpalvontana. Hän varoitti siitä uudelleen kolmen vuoden kuluttua.¹⁰⁴

Suomalaiset viettivät vielä 1600-luvulla myös ns. Ukko-jumalan juhlia. Niistä kertoi jo Mikael Agricola:

Ja kun kevätkylvö kylvettiin,
silloin Ukon malja juotiin.
Siihen haettiin Ukon vakka,
niin juopui sekä tyttö että akka.
Sitten paljon häpeää siellä tehtiin,
niin kuin sekä kuultiin että nähtiin.
Kun Rauni, Ukon nainen, härskyi (=torui?),
mahtavasti Ukko pohjasta pärskyi (=jyrisi?).
Se siis antoi ilman ja uuden sadon ...¹⁰⁵

Ukko-jumalan juhlat pidettiin toukotöiden yhteydessä. Niillä toivottiin edistettävän maan hedelmällisyyttä ja juuri hedelmällisyyden vuoksi lienee seksuaalisuuskin ollut juhlamenoissa esillä.¹⁰⁶

Hauhon, Tuuloksen ja Lammin käräjäpöytäkirjat vuodelta 1662 kertovat sikäläisten talonpoikien yrittäneen hankkia sadetta Ukon vakan juonnilla. Talonpojat olivat kärsineet pitkästä kuivuudesta ja erään miehen neuvosta ryhtyivät valmistelemaan pitoja. Oluenpanoon tarvittava ohra kerättiin juominkeihin osallistuneilta. Kun olutta oli juotu, mentiin järvenrantaan, roiskittiin vettä toisten päälle ja rukoiltiin:¹⁰⁷

Pyhä Ucko illman Isä, Jumalan käskyläinen,
sadetta sinä meilen suo,
ettei cuivuis Kucka Caunis, wilia wihelä waipuis.

---

104 Piispantark. ptk. Lohtaja, 8.–9.1.1691 ja 30.1.1694. Lohtajan KA. VA mf. UK 526; Luho – Luukko 1957, 488.

105 Olen käyttänyt Osmo Ikolan sanatarkkaan tulkintaan tähtäävää nykykielistä asua (Ikola 1991, 164–166). Ks. myös Harviainen – Heininen – Huhtala 1990, 87, jossa on runollisempi tulkinta alkutekstistä. Myös Melander 1932, 37. Ukon vakkojen juonnista 1600-luvulla myös Saloheimo 1990, 528–529.

106 Vrt. Harva 1948, 118. Unto Salo on tuonut esille Suomessa ilmeisestikin melko erikoisen hedelmällisyysmagiaan liittyneen tavan artikkelissaan *Merikarvian tonttukivet*. Tonttukivillä tarkoitetaan pellolle pystytettyjä falloksen muotoisia kiviä. (Salo 1972, 105 ja seur., tässä yhteydessä et. 108, 119.) Hedelmällisyysriitit eivät siis liity vain naisiin.

107 Melander 1932, 38–40; Nenonen – Kervinen 1988, 36–37.

Pöytäkirjan mukaan tämän jälkeen kukin hajaantui taholleen odotamaan sadetta.

Ukon vakkojen juonti ja uhraaminen eivät olleet pelkästään ”taikuutta”. Ne olivat muinaisen uskonnon henkien ja jumalien palvelusmenoja. Kristillinen kirkko selitti menot epäjumalan palvelukseksi ja taikuudeksi, ja sitä ne kirkon kannalta olivatkin, koska kirkonmiehillä oli mielestään parempi tieto oikeasta jumalasta. Noituus- ja taikusoikeudenkäynneissä käsiteltiin hyvin vähän muinaisia jumalia mutta paljon taikojen tekoa. Silti taikauskoisuus ja taikojen teko ei ole hävinnyt, mutta vanhat jumalat ja henget ovat jääneet unohduksiin.

3. Noituus- ja taikateon kohde

Noituudella tavoiteltiin ja uskottiin aiheutetun vahinkoa toiselle ihmiselle. Taikuudella, siten kuin sen tässä olen määritellyt, parannettiin omia sekä ystävien ja hyvien tuttujen mahdollisuuksia elämän juoksussa. Käräjöpöytäkirjoista selviää pian, ettei noituudella aiheutettu vahinkoa mille tahansa asialle eikä taikuudella pyritty parantamaan likikään kaikkia asioita. Syytteeseen johtaneen noituus- ja taikateon kohde oli hyvin valikoitunut. Näin oli siitä huolimatta, että noituuden ja taikuuden perinne oli varsin laava ja moninainen, kuten edellä olen viittauksenomaisesti pyrkinyt osoittamaan.

Noituusvahingon kohde

Tässä tutkituille alueille oli yhteistä se, että noituuden kohteena oli useimmiten ihminen. Niistä noituussyytteistä, joiden tarkoitus tiedetään, Ala-Satakunnan maaseudulla 58 % ja Pohjois-Pohjanmaan maaseudulla 70 % noitumisen kohteista oli ihminen. Viipurin Karjalassa noituudella tavoiteltiin ihmiselle vahinkoa tilastojen kertoman mukaan hieman harvemmin: 54 % syytteiden pohjana olleista vahingoittavista teoista oli tehty ihmistä vastaan. (Taulukko 1.)

Pienten lukujen vuoksi huomio on pidettävä vain pääpiirteissä. Kun oikeusprosessi alkoi ihmiselle aiheutetun vahingon vuoksi,

kaksi noiduttua kolmesta oli kuitenkin selvinnyt hengissä noidan aiheuttamasta vahingosta. Silloin tällöin epäiltiin ihmisen terveyden vahingoittamisesta myös oikeudenkäynneissä, jotka alkuaan syntyivät muusta syytteestä. Tällaisissa tapauksissa uhri oli tavallisesti selvinnyt hengissä noidan lyömästä, joten kovin usein noituudella ei saatu ihmistä hengiltä. Noituja oli tavallisesti mies. Vaikka syytetyistä suurin osa oli naisia, ihmistä vastaan noituneista enemmistö oli miehiä. Viidennen luvun oikeustapausanalyysin taulukoissa, joissa mukana on myös ne noituussyytteet, joiden konkreettista vahinkoa ei voida varmuudella sanoa, miesten yhteys noituudella vahingoittamiseen on vieläkin selvempi.

Karjatalous (mukaan lukien hevoset ja kirnuaminen) oli noitumisen kohde Ala-Satakunnassa ja Pohjois-Pohjanmaalla useammalla kuin joka neljännellä kirouksella ja manauksella. Viipurin Karjalassa karja ja hevoset olivat noidan vihan kohteena useammin (kaksi noitavahinkoa viidestä). Naiset näyttävät noituneen karjaa useammin kuin ihmisiä, mutta suhteessa syytettyjen lukumäärään miesten osuus karjankin noituista oli selvästi suurempi. Lähes poikkeuksetta karjaa koskenut vahinko tuli nautakarjan (lehmien) tai hevosten vahingoksi. Muita eläimiä noituja rankaisi hyvin harvoin tai ei lainkaan.

Vaikka kyse on vain käräjillä esiin tulleesta noituudesta, voi päätellä, että noitumisella kaikkiaankin vahingoitettiin hyvin harvoin muuta kuin ihmisen terveyttä tai karjataloutta. Luultavasti käräjille olisi päädytty minkä tahansa suuren noitavahingon tapahtuttua, jos sellaista olisi uskottu tapahtuneen. Mutta ei: esimerkiksi kalastus sekä vilja- ja erätalous näyttävät olleen noitujan kohteena hyvin harvoin. Muutkaan elämän alat tai elinkeinot eivät noitujien vihoista kärsineet. Tulipaloakin epäiltiin hyvin harvoin noidan työksi. Monet elämän alat jäivät syytteeseen johtaneen noituuden ulkopuolelle. Mm. asuminen tai asumisen irtaimisto, muut kotieläimet kuin karja ja hevoset, työkalut ja pyydystimet sekä verkot ja veneet olivat harvoin noituuden kohteena. Silloin tällöin noita tuhosi oluenpanoja. Olut oli tärkein arki- ja juhlujuoma, jonka valmistukseen liittyi monia uskomuksia ja tapoja – niin kuin moniin muihinkin askareisiin. Aikakauden olut lienee usein ollut nykyisiä olutlaatuja miedompaa.¹⁰⁸ Olut oli myös tärkeä kauppatapa-

---

108 Laakso 1986, 235; Thunæus 1968, 87–91, 130–132.

TAULUKKO 1.
Table 1.

KÄRÄJILLE JOHTANESSA SYYTTEESSÄ ESITETTY NOITA- TAI TAIKATEON KOHDE ALA-SATAKUN-
NAN, POHJOIS-POHJANMAAN SEKÄ VIIPURIN KARJALAN MAASEUDULLA VUOSINA 1620–1700.

*Charges of witchcraft and magic before district court in Lower Satakunta, Northern Ostrobothnia and Viipuri
Carelia 1620–1700.*

Noituus- ja taikateon kohde sekä teon tekijä (nainen = N, mies = M)

Object of witchcraft and magic, performer (woman = N, man = M, total = T)

	Ihminen		Karjatalous		Erä/vilja- talous		Muu omni/ omaisuus		Varkaus selvännäkö		Henget/ uhraus		Yhteensä									
	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M								
	Yht.	T	Yht.	T	Yht.	T	Yht.	T	Yht.	T	Yht.	T	Yht.	T								
	Person		Stock farming		Hunting/ grain tillage		Other fortune		Theft clair voyance		Spirits/ sacrifice		Total									
Alue ja syyte	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M								
District and charge	Yht.	T	Yht.	T	Yht.	T	Yht.	T	Yht.	T	Yht.	T	Yht.	T								
A-S	17	20	37	11	7	18	1	1	2	2	3	5	2	0	2	0	0	0	33	31	64	
noituus witchcraft																						
taikuus	14	2	16	25	8	33	0	1	1	4	4	8	5	2	7	11	2	13	59	19	78	
magic																						
P-PM	19	18	37	8	6	14	0	1	1	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	27	26	53
noituus witchcraft																						
taikuus	15	9	24	13	4	17	1	4	5	1	1	2	1	0	1	8	7	15	39	25	64	
magic																						
V-K	4	15	19	4	10	14	0	0	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	8	27	35
noituus witchcraft																						
taikuus magic	0	6	6	0	1	1	0	1	1	3	4	7	0	3	3	0	7	7	3	22	25	
yht. total	40	53	93	23	23	46	1	2	3	2	6	8	2	0	2	0	0	0	68	84	152	
noituus witchcraft																						
taikuus magic	29	17	46	38	13	51	1	6	7	8	9	17	6	5	11	19	16	35	101	66	167	
yhteensä total	69	70	139	61	36	97	2	8	10	10	15	25	8	5	13	19	16	35	169	150	319	
%	44						30		3		8		4				11				100	

vara, ja mm. itselliset saattoivat myydä olutta muille kyläläisille. Myöskään sukupuolielämää tai synnyttämistä noitien ei oikeudessa kerrottu vahingoittaneen, ja hedelmällisyyden tuhoamisesta tai ehkäisystä on vain yksi tuonnempana esiteltävä epäily. (Ks. luku XI.)

Myöskin Englannissa sekä esimerkiksi Norjassa, Ruotsissa ja Tanskassa noituudella vahingoitettiin useimmiten ihmisiä tai karjaa. Mielenkiintoinen vastakkainen huomautus on Martinilta, joka toteaa, että täysin kaupunkimaistuneesta Venetsiasta puuttui täy-

---

←

Lähde: Ks. liite I–III. Todistuksissa lueteltuja muita mahdollisia tekoja ei ole otettu huomioon. Taulukossa ei ole mukana Turun läänin Lapin pitäjää eikä vuosien 1659–73 noitaprosesseja Ala-Satakunnasta.

Selityksiä: Käytännössä noituminen tarkoitti vahingoittamista, taikuus parantamista tai onnea tuovaa taikuutta. Karjalalouteen on laskettu myös kirnuaminen ja hevoset. Sarake ”muu onni/omaisuus” sisältää mm. oluenpanoon liittyvät taikat sekä lemmentaiat. Sarakkeessa ”varkaus/selvännäkö” on mukana varkaiden paljastaminen taikakeinoin (myös varkaiden vahingoittaminen) ja ennustaminen. Sarake ”henget/uhraus” sisältää noitasapattisyytökset, syytökset yhteistoiminnasta paholaisen kanssa sekä uhraamisesta esitetyt syytökset (luvun III–IV perusteiden mukaan). Kun taian tai noituuden tavoitetta tai kohdetta ei voida tarkkaan tietää, syytettä ei ole otettu mukaan taulukkoon. Joissakin tapauksissa, kun syyte selvästi sisälsi teon, jolla oli ollut kaksi eri kohdetta, on nämä merkitty kumpikin erikseen. Alueet: A-S = Ala-Satakunta, P-PM = Pohjois-Pohjanmaa, V-K = Viipurin Karjala.

Huomattakoon, ettei loitsujen luvusta esitettyä syytettä ole tilastoitu taulukkoon, jollei loitsujen tavoitetta ole nimenomaisesti mainittu. Kuten tekstissä selvitetään, loitsuilla useimmiten parannettiin joko ihmisiä tai karjaa. Siten parantavan taikuuden osuus on taulukossa selvästi liian alhainen suhteessa muihin taikateon päämääriin.

Source: see Appendix I–III: Other actions listed in evidence are not included. Table does not include Lappi parish in Turku county or witch trials in Lower Satakunta 1659–73.

On the grounds presented in the text the word witchcraft (Finnish: noituus) signifies a malevolent force. The word magic (Finnish: taikuus), however, signifies benevolent magic of all kinds, and also – when not specifically stated otherwise – fantasies of the witches’ sabbath and the devil.

In the text it is elucidated that healing was far more widespread than is shown in the Table. – See Summary.

A-S = Lower Satakunta, P-PM = Northern Ostrobothnia, V-K = Viipuri Carelia.

sin perinteinen karjataloutta ja kirnuamista koskenut noituminen. Venetsiassa ei harjoitettu maataloutta. Tanskassakin noita aiheutti vahinkoa viljataloudelle erittäin harvoin. Asiaa tutkinut Merete Birkelund arvelee, ettei viljataloutta uskottu niinkään noitien kuin Jumalan vaikutuksen alueeksi. Kollektiivisista vahingoista – kadoista ja huonoista säistä – ei noitia juurikaan syytetty. Noitien tuoma sairauskin oli aina yksilöllinen sairaus. Rutoista tai yleisistä epidemioista ei noitia ainakaan Pohjoismaissa syytetty.¹⁰⁹

Taikateon kohde ja tavoite

Taulukon 1. mukaan taikojen kohteena ihminen oli varsin harvoin (28 % syytteeseen johtaneista taioista). Mutta tämä on näköharha: taulukossa ei ole tilastoitu syytteitä, joissa vain yleisesti kerrottiin loitsujen luvusta tms. Useimmiten loitsuilla parannettiin – joko ihmisiä tai karjaa. Toinenkin seikka on vaikuttanut asiaan. Ihmistä koskeva parantava taikuus oli sosiaalisesti kaikkein hyväksytyintä ja myös naapureille kaikkein vaarattominta. Sitä paitsi tämänkaltaisella taikuudella oli vähän ilmiantajia – siitä tiedettiin vain perheen piirissä tai parantajan ja parannettavan kesken.

Karjalous oli Ala-Satakunnassa ja Pohjois-Pohjanmaalla varsin usein syytteeseen johtaneen taian kohteena, mutta Viipurin Karjalassa ei ollut niin: Itä-Suomessa tavoiteltiin muuta onnea (omaisuutta) tai harrastettiin uhraamista. Toki muun onnen tai omaisuuden tavoittelu ja suojaaminen oli tärkeä taikuuden päämäärä myös Länsi-Suomessa ja pohjoisella Pohjanmaalla. Kaikkiällä vilja- tai erätalouteen liittynyt taika oli harvinainen oikeudenkäynnin aihe. Uhraamista tiedän käsitellyn vain Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan käräjillä.

Taikuuden kohde tai päämäärä oli siis noituuden kohdetta laiveampi. Tällainen vaikutelma on osin liioiteltu, koska taulukossa 1. ei ole voitu tilastoida loitsuja, joiden parannuksen kohdetta ei ilmoitettu. Syytteen perustana ollut taika koski kuitenkin noitumista useammin vilja- ja erätaloutta, lempeä, varkauden selvittä-

---

109 Ankarloo 1984 (1971), 266; Birkelund 1983, 74–76, 136; Johansen 1991, 58–61, 202–206; Martin 1989, 241–242; Næss 1982, 102–112; Thomas 1988 (1971), 642. Thomas huomauttaa, että ihmiselle ja karjalle aiheutetut vahingot olivat keskeisiä säädösten kohteita myös laissa.

mistä (mikä tosin oli usein lähellä varkaan noitumista) ym. Kuitenkin mm. sukupuolielämään, ihmissuhteisiin ja asumiseen liittyvä taikuus sekä muuhun elinkeinoon kuin karjatalouteen liittyvä taikuus oli kärkeillä harvinaista. Toinen asia on, kuinka paljon taikuutta eri asioissa harjoitettiin. Taikojen tekoa oikeuslähteet eivät voi kuvata luotettavasti. Taian esille tulo ja käräjöinti olivat suuressa määrin sattumaa, koska taia ei ollut vahinkoa ja käräjöintiin ei yksityisillä ihmisillä ollut aihetta. Luultavasti myös osa taioista oli sellaisia, että ne tulivat harvoin ilmi. Eräässä Pohjanmaalla pidetyssä rovastintarkastustilaisuudessa vuonna 1695 todettiin ”yhden ja toisen” yhä pitävän hyödyllisenä taikuutta ja ”luvattomia lauluja” (olåflige sånger) linnustamisessa, kalastamisessa ja talonväen toimissa (huusfålkz förrättningar).¹¹⁰ Yksin tai kaksinkaan kiertävän erämiehen taia tuskin sattuiivat monen silmiin.

Vilja- ja erätalouteen liittyvä taikuus oli naisille harvinaista – ainakaan he eivät sen takia joutuneet oikeuteen. Noitasapattia lukuun ottamatta muut toimet henkien tai uhrausten alalla näyttävät kuuluneen miehille.¹¹¹ Lisäksi taulukosta käy ilmi, että kun miehet keskimääräistä useammin noituivat karjaa, naiset sitä keskimääräistä useammin taikuudella hoivasivat. Ihmistäkin koskeva taikus näyttää olleen enemmän naisten kuin miesten alaa.

Viipurin Karjalassa lemmentaioista nostettiin viisi syytettä – enemmän kuin muilla alueilla. Lemmentaikojen esille tulo liepee sattumaa, sillä ne tulivat esille väkisinmakausta tai huoruutta koskevien juttujen yhteydessä. Kolmessa tapauksessa toisena osapuolena oli aatellinen tai hänen tyttärensä¹¹² – vaatipa kielletyssä leikissä mukana ollut Fredrik Zebotajeffin tytär Magdaleena oikeudessa, että hänen täytyi isänsä vastustuksesta huolimatta päästää rakastamansa miehen – isän palvelijan ja ratsumiehen – vaimoksi¹¹³. Luultavasti lemmentaikoja tehtiin paljon useammin ja

---

110 Rt.ptk. Haapajärvi 29.3. 1695. Pyhäjoen KA (mf. IK 84, VA).

111 Kahdeksan pohjoispohjanmaalaista naista sai syytteen noitasapatista. Ala-Satakunnassa vain kaksi naista joutui oikeuteen nimenomaisesti tästä syyteestä, joskin myöhempi käsittely keskittyi paholaissuhteen tutkimiseen kolmannenkin naisen oikeusprosessin aikana.

112 Viipuri 3.–5.11.1673, jj 18:111–115 ja Äyräpää 9.–11.12.1673, jj 18:63–66; Viipuri, Säkijärvi ja Koivisto 11.–16.11.1689, jj 26:73–90 ja 4.–8.3.1690 27:23–26; Muolaa 23.–24., 26.3.1696, jj 29:16–23, 34–35.

113 Muolaa 23.–24., 26.3.1696, jj 29:34–35, ks. myös 16 ja seur.

myös muualla maassa. Lemmentaiat olivat yleisiä myös muissa maissa.¹¹⁴

Parantaminen ja terveys noituuden ja taikuuden perinteessä

Ala-Satakunnassa oikeudessa käsitellyn taian kohde oli, vieläkin useammin kuin karjatalousvaltaisella Pohjois-Pohjanmaalla, karja. Norjassa noidan ja taikojan vaikutus kohdistui usein merenkulkuun ja säämagiaan¹¹⁵ – ei ole vaikea arvata miksi. Taikuuden ilmituloa käräjillä säänteli siis ainakin se, mikä oli tärkeää jokapäiväisessä elämässä. Mutta elinkeino näyttää määränneen vain osin, mihin taikuudella tai noituudella vaikutettiin. Kaikkialla, myös esimerkiksi Norjassa¹¹⁶, oikeuteen joutuivat useimmiten noituuden ja taikuuden teot, joilla oli vaikutettu terveyteen tai joihinkin perinteisiin elinkeinoihin, erityisesti karjanhoitoon. Mm. tervanpoltton, laivanrakennuksen ja käsityön parista ei noituus- tai taikuuskäräjille lähdetty. Karjan noitumisesta syytettiin myös Viipurin Karjalassa, jossa karjaa oli vähän ja karjataikoja tuli ilmi harvoin.

Ihmisen noituminen oli yleisin noituuden teko. Ihmisen parantamisesta näyttää syytetyn harvemmin, mutta syynä lieenee ollut (tilastoinnin ongelmien lisäksi) se, että parantaminen oli sosiaalisesti hyväksytympää. Vaikuttaa siltä, että kaikkein tärkeintä noituudella ja taikuudella vaikuttamisessa olikin *terveys*. Karjan noituminen tai parantaminen oli karjan terveyteen vaikuttamisesta. Karjatalousvaltaisuus saneli osin, missä määrin karjan parantaminen tuli ilmi käräjillä, mutta karjaa parannettiin koska ihmisiäkin parannettiin. Parantaminen, terveys ja sairaus olivat noituus- ja taikuusperinteessä olennaisia talous- ja kulttuurimaantieteellisistä seikoista riippumatta. On kaikki syyt vahvasti epäillä, että yksi tavallisimmista selityksistä sairauksiin oli noituus. Suomalaisissa kansanrunoissa varoitetaan kateen vihoista, ja oikeuspöytäkirjojen sivuilla kerrotaan noitien aiheuttamista sairauksista. Muuta asiaa valaisevaa aineistoa on Suomessa vain vähäinen määrä, mutta

---

114 Esim. Thomas 1988 (1971), 277.

115 Næss 1982, 113–118.

116 Næss 1982, 122 ym.

muiden maiden aineisto täydentää kuvaa. Englannissa, sikäli kun tiedetään, suuri osa parantajien apua käyttäneistä henkilöistä selitti vaivansa johtuneen noituudesta. Vain osa valittajista selvitteli vaivojensa syytä käräjillä, vaikka olisi tiennyt nimetä epäillyn henkilönkin.¹¹⁷

Kun sairaus vei työkyvyn ja merkitsi usein samaa kuin köyhyys, voi ymmärtää, että parantajien toimiin kohdistui suuria odotuksia. Usein on esitetty, että vammojen ja sairauksien hoidon kehittymätömyys luonnollisesti pakotti ihmiset turvautumaan terveydenhoidossa menetelmiin, jotka jälkipolvet ja osin jo aikalaiset katsoivat vaikutuksiltaan kuvitteellisiksi tai satunnaisiksi, ts. taikauskoisiksi menetelmiksi.¹¹⁸ Parantamisen keskeisyys taikuuden perinteessä viittaa siihen, että taikuus todella oli keskeinen osa sairauksien ja vammojen hoitoa. Mutta mitä muita mahdollisuuksia ihmisillä oli?

Lääkäreitä oli vähän ja vaikka oli olemassa joitakin käytännön kokemuksen kouliinnuttamia lääkäreitä ja parantajia, jotka saattoivat olla avuksi vammojen ja sairauksien hoidossa, ihmisruumiin ja sairauksien tuntemus oli vähäistä, eivätkä lääketieteen oppineiden opit nykyajan katsontakannalta juurikaan poikenneet torppien ja tupien mummojen ja ukkojen rohdoista.¹¹⁹ Lauri Hongon mukaan kansanlääkintään sisältyi kuitenkin tapoja ja keinoja, jotka – vaikkakaan eivät olleet aina puhtaasti lääketieteellisiä – ovat voineet vaikuttaa parantavasti.¹²⁰

Kuitenkin uskallan epäillä, menneiden aikojen parantajien kykyä väheksymättä ja nykyaikaisen lääketieteen kaikkivoipaisuutta liioittelematta, että käytännöllinen kyky tavanomaistenkin vammojen ja sairauksien hoitoon oli 1600-luvulla usein puutteellista. Oppineen miehen itsevarmuudella Anto Leikola kirjoittaa, että

---

117 Sawyer 1989, 463, 466, 471; Thomas 1988 (1971), mm. 638–642; Macfarlane 1970, 115 ja seur. ja 178 ja seur.

118 Esim. Thomas 1988 (1971), 638–652.

119 Näin on todennut mm. Matti Hako (1957a, V). Vrt. myös hetimiten esitettävä Anto Leikolan esitys.

120 Honko 1960, 104–111. Vrt. myös esim. Thomas 1988 (1971), 242–251 ja Lerner 1984, 148–149, myös 141–152. Sittemmin Honko on arvioinut, mm. henkilökohtaisen kokemuksen perusteella, kansanlääkinnän onnistumista vielä myönteisemmin. (Honko 1988, 9.) Kokemukseen perustuvaa kansanlääkintäoppia tutkitaan nykyään mm. Kansanlääkintäkeskuksessa Kaustisilla. Keskus julkaisee *Pohakka* -lehteä.

vilkaisukin 1500- tai 1600-luvun lääkärikirjoihin saa tämän päivän tarkastelijan ihmettelemään, pitäisikö itkeä vai nauraa. Sairauksien hoitoon suositeltiin mitä ihmeellisimpiä, kuvottavimpia ja erikoisimpia reseptejä, usein monia, jopa kymmeniä rohtoja yhteen sairauteen. Leikola kertoo erään vuonna 1675 ilmestyneen ranskalaisen hoviapteekkarin lääkärikirjan neuvoneen ruttoa, kuumeita ja lastenrokkoja vastaan viitisenkymmentä eri lääketta, mm. kyykäärmeestä, ihmiskallosta, verestä, virtsasta, hiuksista, hirven-sarvesta ja norsunluusta poltettaessa saadut suolat. Ihmisen kallon piti kuitenkin olla ”tuore”, korkeintaan vastikään väkivaltaisesti kuolleen nuoren ja terveen kallo. Mutta vanhastakin maan maanuttamasta kallosta oli hyötyä: jos siihen oli kasvanut vihreätä sammalta, voitiin sammalta käyttää verenvuotojen pysäyttämiseen tai sisäisesti kaatumatautiin. Tällaisia reseptejä löytyy aikakauden kirjallisuudesta ainakin sadottain, ja jo aikanaan reseptien kirjolla oli arvostelijansa.¹²¹

Suomalaisten kansanparantajien konstit saattoivat olla yhtä erikoisia. Loimaan Raikkolassa emännöinyt Liisa Matintytär auttoi saamansa neuvon mukaan itse jostakin vaivasta kärsinyttä lastaan vuolemalla lastuja ulkokuoneen istuinpenkistä. Lastuja liotettiin vedessä, joka juotettiin lapsella. Lapsi oli parantunut. Lehmänsä murtunutta jalkaa Liisa hoiti voiteella, jota teki kyläläisten lehmien virtsasta, tuomen kuoresta, talista ja ihrasta keittämällä. Tällaista lääketta kerrottiin käytetyn yleisesti hevosten ja karjan haavojen parantamiseen. Liisaa ei tuomittu rangaistukseen, koska yrttien ja voiteiden käyttö oli luonnollisten keinojen käyttämistä eikä taikuutta.¹²²

Vielä 1600-luvulla useimpien tavanomaistenkaan sairauksien ja vammojen hoitoon ei ollut tehokkaita keinoja. Käytetyt keinot olivat usein epävarmoja ja tuskallisia. Honko kertoo esimerkiksi, että suomalaisen kansanperinteen mukaan pistostautia lääkittiin lasinsiruilla – periaatteena oli, että pistäviin kipuihin annettiin pistävää lääketta¹²³. Kirurgiset toimenpiteet olivat hengenvaarallisia. Loukkaantumiset jättivät usein pysyvän vamman – jolleivat

---

121 Leikola 1984, 39–43. Viitteitä myös kokoelmassa Leikola 1987, 124–126.

122 Loimaa 27.–29.1.1690, mm 20:83–86. Veikko Laakso (1986, 233–234) on kertonut tapauksesta.

123 Honko 1960, 106.

johtaneet lopulta kuolemaan. Tavanomaisia vaikeuksia olivat mm. silmäsairaudet, joille ei savupirteissä mahdettu mitään. Vaikka luultavasti jotkut yrtit ja hoidot edistivät tervehtymistä ja vaikka parturi tai välskäri joskus onnistui korjaamaan suuremman vamman ja haavan, ei ole tietoa siitä, että esimerkiksi yrtejä olisi osattu järjestelmällisesti käyttää sairauksien hoitoon. Tavat ja uskomukset vaihtelivat, ja samoja hoitoja käytettiin eri sairauksiin. Näissä oloissa parantavastikin vaikuttavien hoitomenetelmien onnistuminen oli satunnaista eikä missään tapauksessa tuonut ratkaisevaa apua, tuskin aina edes suurta lohtua sairauksien kokonaan tunteuttamaan ja pelottavaan maailmaan.

Mutta kansanlääkinnän merkitys ei pysyttäydykään vain reaali-
sen parannuksen rajoissa. Jos noituus oli tavallinen sairauden selitys, ei noidan tauteja vastaan välttämättä etsittykään parhaita *lääketieteellisiä* keinoja. Ei ole tietoa siitä, missä määrin tietäjien parannustoimi vielä 1600-luvulla muistutti edellä kuvattua parannusnäytelmää, jossa toistettiin aikojen alussa tapahtuneeksi kuviteltu taistelu elämän kulkua häiritseviä pahoja voimia vastaan. Sikäli kuin näin oli, oleelliseksi nousee se Lauri Hongon korostama seikka, että parannusriitti oli sosiaalinen instituutio, jonka puitteissa sairauden aiheuttamaa epäjärjestystä voitiin käsitellä. Mitä tärkeämpi sairastunut henkilö oli, sen suuremman huomion lähimmäiset ja yhteisön jäsenet luultavasti hänen sairauteensa kiinnittivät. Parantaja kokosi voimansa yhteisöön tunkeutunutta häiriön aiheuttajaa eli sairauden tuonutta pahaa voimaa vastaan. Toimillaan parantaja keräsi myös muiden ihmisten huomion parannustapahtumaan. Honko toteaa, että jo parannustapahtuman organisointi saattoi vaikuttaa terapeuttisesti paitsi potilaaseen myös yhteisöön, jonka sosiaalista järjestystä ja itseluottamusta parannusnäytelmä vahvistaa. Hän toteaa jopa, että parannusnäytelmä on sosiaalinen instituutio, joka täyttää tehtävänsä riippumatta siitä, paraneeko potilas vai ei.¹²⁴

---

124 Honko 1959, 207–209 ja 1960, 111, myös 83 ja seur. Honko huomauttaa, että lyhytaikaista toipumistakin voidaan ns. luonnonkansojen kulttuureissa pitää parantumisena. Kun oireet iskevät uudelleen, käsitetään tapaus uudeksi sairaudeksi. (Emt. 98.)

4. Noituus ja taikuus yleismaailmallisena perinteenä

Noituus ei ole millään tavalla hävinnyt käsitys. Se on perin tavallinen ja pelätty uskomus monien ihmisten keskuudessa Länsi-Euroopassakin ja varsinkin Afrikassa, Aasiassa ja Latinalaisessa Amerikassa.¹²⁵ Enemmistö maapallon asukkaista uskoo noitiin, ”pahaan silmään” ja maagisiin temppuihin. Myös taikuus on tuttu ilmiö kaikista Euroopan maista. Ja sinä aikana kun valistusajan eurooppalaiset ja heidän jälkeläisensä ovat opetelleet olemaan uskomatta noituuteen, maailmaan on syntynyt monin verroin enemmän ihmisiä, jotka jo lapsena oppivat uskomaan noituuteen. Mainittakoon, että viime vuosina Zimbabwen valtalehden *Heraldin* palstoilla on käyty keskustelua siitä, onko noituutta ja noitua olemassa vai ei¹²⁶.

Noituus- ja taikuususkomukset kuuluvat ihmiskunnan historian keskeisiin ja suhteellisen pysyviin piirteisiin. Usko noituuteen ja taikuuteen on ollut ja on yleismaailmallinen uskomus. Noituuden ja taikuuden historiassa eurooppalaisten noituus- ja taikuusoikeudenkäyntien aika oli vain yksi episodi. Vasta viime vuosisatoina Euroopassa ja Amerikassa noituus- ja taikuususkon tilalle on tullut oleellisesti vanhoista uskomuksista poikkeavia käsityksiä. Noituus- ja taikuususkomusten lailla kristinuskon välitön vaikutus yhteiskuntaelämään on vähentynyt. Voitanee sanoa, ettei kristinuskoko voittanut noituutta vaan kumpikin uskomusjärjestelmä ajan myötä hävisi niille lähtökohdille, joita tavanomaisesti kutsutaan uudeksi luonnontieteelliseksi ajatteluksi.

Länsimaissaakaan noituus- ja taikuusoikeudenkäynnit eivät olleet vain 1600-luvun ilmiö. Mm. Puolan ja Unkarin oikeudenkäynneistä pääosa oli 1700-luvulla ja monissa muissakin maissa oli 1700-luvulla monia noituus- ja taikuusoikeudenkäyntejä.¹²⁷ Tanskassa talonpojat omavaltaisesti polttivat noitana pidetyn kyläläisen 1722.¹²⁸ Ruotsin valtakunnassa viimeinen suuri prosessi oli

---

125 Mm. Levack 1987, 8–9, 228–229, 233–234; Middleton – Winter 1978 (1963), 1.

126 Aamulehti 18.11.1988 (Hannu Pesonen – Harare: ”Vanhat tavat tiukassa”).

127 Klaniczay 1987, 198; Levack 1987, 195.

128 Henningsen 1982, 136.

vireillä vuosina 1756–63, kun Taalainmaan Ålissa kolmetoista naista ilmiannettiin noituudesta. Paikallinen virkavalta ja eritoten piispa Troilius ajoivat syytteitä härkämäisesti. Naisia kidutettiin ja kuulusteltiin, mutta lopulta tuomion sai vain ensimmäisessä tutkinnassa omavaltaisesti menetellyt tuomari. Naiset vapautettiin, ja heitä kaikella tarmolla puolustanut Pontus Fredrik de la Gardien vaimo, kreivitär Catharina Charlotta Taube, sai muistokseen mitalin.¹²⁹ Viimeinen lakiin perustuva noidan kuolemantuomio Euroopassa lienee pantu toimeen Sveitsissä vuonna 1782, mutta väkivaltaisuuksia epäiltyjä kohtaan on sattunut myöhemminkin. Viimeinen kuolemantuomio lienee pantu toimeen Puolassa vuonna 1793, viisi vuotta kuolemantuomioiden lakkauttamisen jälkeen.¹³⁰ Lapualla käytiin vuonna 1947 oikeutta kahta parantajaa vastaan, mutta syytteet koskivat puoskarointia.¹³¹

Myös aivan viime aikoina Länsi-Euroopassa noituusepäilyjen on yhä havaittu elävän: 1970-luvulla Ranskassa kaksi miestä murhasi kylän tietäjänä pidetyn henkilön, ja samalla vuosikymmenellä erään saksalaisen kylän asukkaat yrittivät kivittää noitana pitämänsä naisen. Lopulta kyläläiset polttivat naisen talon. Nainen säilyi hengissä, mutta talon mukana paloivat koirat, joita kyläläiset pitivät paholaisina.¹³²

Myös tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota nykyaikana eläviin noituus- ja taikuususkomuksiin. Inge Schöck on tehnyt perusteellisen empiirisen tutkimuksen perinteisestä mutta yhä elävästä noituususkosta Lounais-Saksassa. Juha Pentikäinen on uskonto-antropologisessa tutkimuksessaan *Marina Takalon uskonto* todennut, että tutkittavan maailmankuvassa yksi tavanomaisista selityksistä huonoon onneen oli vahingoittava noituus.¹³³ Olavi Räsänen kertoo suomalaista verenseisautusperinnettä koskevassa artikkelissaan erään kuuluisuutta saaneen verenseisauttajan pelänneen noidan mainetta. Matti A. Miettinen on tehnyt tutkimuksen edesmenneen saarnaaja-parantaja Niilo Yli-Vainion parannusta käyttäneis-

---

129 Gadelius 1986 (1963), 146–149; Hertzberg 1888, 14–16. Ks. myös Lagerlöf-Génetay 1990, 172–173.

130 Larner 1981, 61; Larner 1984, 43–44; Levack 1987, 229.

131 Alanen 1947, 182–196.

132 Levack 1987, 229.

133 Pentikäinen 1971, 222. Myös 233–235. Schöck 1978.

tä henkilöistä.¹³⁴ Kun terveys oli keskeinen asia 1600-luvullakin noituuden ja taikuuden perinteessä, on mielenkiintoista huomata, että näin näyttää olevan nykyäänkin: tieteen arvovaltaa ei useinkaan kiistetä fysiikan tai tekniikan alueella vaan sairauden ja terveyden alueella. Luonnontieteellisille maailmankatsomuksille vaihtoehtoisista näkemyksistä eniten lienevät julkisuudessa esillä ns. koululääketieteelle vaihtoehtoisen lääkintäkulttuurin opit, kansanlääkintä ja ihmeparantumiset.¹³⁵

Suomessakin tiedetään myös viime aikoina tapellun ja käräjöidyn noituuden ja taikuuden vuoksi. Eräs nainen joutui syytteeseen eläinräkkäyksestä poltettuaan vuohen elävältä takassa. Hän sanoi uhranneensa sen intialaiselle Kali-jumalalle. Kaksi vanhempaa miestä joutui tappeluun, koska toinen uskoi tulleen toisen noitumaksi. Tappelun vuoksi asia joutui oikeuteen, ja tällöin kävi ilmi, että varsinaisesti tappelu oli syntynyt noidutuksi tulleen miehen yrittäessä vastataikojen keinoin vapautua vaivasta.¹³⁶

Noituuutta ei välttämättä voi pitää kokonaan uskomuksellisena tai kuvitteellisena rikoksena, vaikka tietenkin noidan kontolle pistettiin satunnaisia ja kuviteltujakin vahinkoja. Monissa nykyisissä kulttuureissa, esimerkiksi Afrikassa, ihmiset syyttävät sairautaan riitakumppaneitaan, huonoja oloja tms. ja paranevat, kun asioista on parantajan välityksellä sovittu.¹³⁷ Aivan tavatonta tämä ei länsimaisenkaan lääketieteen kannalta liene. Tutkimukset, joissa erilaiset sosiaaliset kahnaukset yhdistetään sairastumiseen, eivät ole harvinaisia. Esimerkiksi eräässä vuonna 1986 ilmestyneessä tutkimuksessa todettiin, että riidat ja hankaluudet työpaikalla lisäävät sairastumisia¹³⁸. Nykyaikainen psykiatria tarkastelee ”ihmissuhteiden noituuutta” mm. psykosomatiikan ja suggestion ter-

---

134 Miettinen 1990; Räsänen 1983, 161–162.

135 Vrt. Miettinen 1990, 29 sekä esim. Eija ja Oskar Reposen toimittama parantaja-luettelo (Juva, ei painovuotta. 1985?).

136 Nämä prosessit Timo Kervinen on ystävällisesti saattanut tietooni. Kun näissä prosesseissa esiteltiin mm. asianosaisten mielenterveyttä koskevia lausuntoja, en pidä korrektina viitata tapauksiin tarkemmin. Totean, että luonteeltaan nämä prosessit poikkesivat täysin 1600-luvun oikeudenkäynneistä.

137 Esim. Harjula 1986, eri kohdin.

138 Ruoppila – Sipponen – Kähönen – Paukkunen – Sinko 1986, 41.

mein¹³⁹. Riitaisuus ja ahdistuneisuus synnyttävät tuskaisuuden sävyttämiä oireita, takaiskut epäilyjä juonitteluista. ”Epäonnistun, koska selkäni takana juonitellaan”, lienee varsin tavanomainen ajatus. Rohkenen todeta, että tämän ajatuksen perusteet ovat lähes poikkeuksetta noituuden valtakunnassa.

---

139 Achte – Tuulio-Henriksson 1984, 21–25; Raitasalo – Mattila – Salokangas 1984, 68–82. Näitä kirjoittajia vahvemmin yhteisön sosiaalisen elämän, käytäytymisen ja sairastavuuden kytkennät näkee mm. Richard Totman kirjassaan *Social Causes of Illness* (1987 (1979), et. 14–15, 20–21, 107–134, 178–183). Myös Honko 1960, 104. ”Pahan silmän” psykologiasta, ks. Achte – Schakir 1981.

IV Uusi noitateoria: noitasapattiin lentävät noidat

1. Noitasapattiuskomusten peruspiirteet

Toistaiseksi eniten on jälkipolvilta saanut huomiota se noituuden laji, joka koskee pahalaisen luona ”noitasapatissa” käymistä ja nimenomaan sinne lentämistä. Noitasapattiin lennettiin luudalla, vasikalla tai ties millä – ilmankin erikoisia lentovälineitä – ja siellä juhlittiin, irstailtiin, syötiin ja juotiin menoissa, joiden pääsisältö oli pahalaisen palvominen. Noitasapatin kuvauksia on laveasti esitelty kirjallisuudessa, joten tässä riittää joidenkin tavanomaisien piirteiden esittely. Noitasapatista kertovat mm. H. R. Trevor-Roper ja Gustav Henningsen sekä ruotsalaisen aineiston pohjalta mm. Bengt Ankarloo, Birgitta Lagerlöf-Génetay ja Jan-Inge Wall. Ruotsin suurista noitaprosesseista on myös julkaistu asiakirjoja, joissa on kuvauksia noitasapatista.¹ Suomalaisten noitasapatin viettäjiä kertomuksia on Heikkinen esitellyt (1969), ja vaikka

---

1 Trevor-Roper 1978 (1969), 15–18; Henningsen 1980, eri kohdin, Henningsen 1984, 44–68 ja 1987a (alkuteos tansk. 1981), 60 ja seur., myös eri kohdin.; Levack 1987, 25 ja seur.; Rowland 1987, 145; van Dülmen 1987, 94 ja seur. Noitasapattiuskomuksen syntyä ja taustaa sekä irstaan sapatin viettoon liittyviä rituaaleja on kiehtovimmin selvittänyt Norman Cohn (1975). Blåkullakuvitelmista Ruotsissa: Ankarloo 1984 (1971), eri kohdin; Gadelius 1986 (1963), eri kohdin; Lagerlöf-Génetay 1990, et. 136 ja seur.; Wall 1989, eri kohdin. Ruotsin vainoista julkaistuja lähdekokoelmia: Svenungsson 1970 ja Kröningssvärd 1972 (1845–1849). Jälkimmäisen kokoelman kolmannessa osassa on aikalaisen Moran kirkkoherran Elaus Skraggen kuvaus Taalainmaan vainoista (III, 47–67, blåkullasta eli noitasapatista eritoten 53–61).

suomalaisten sapatin viettäjiä tarinoissa harvoin on sitä sähkökyyttä, värikkyyttä, seksiä ja kauheutta kuin ulkomaisissa tarinoissa, pääpiirteissään uskomukset ovat samat. Ja todettakoon, että kaikkein värikkäimmät kuvaukset muissakin maissa olivat harvinaisia.

Vaikka noitasapatti- ja paholaisuskomukset vain vähäisessä määrin tulivat esille tässä tutkituilla alueilla, on aihe erityisen luonteensa takia otettava käsiteltäväksi. Kuten tuonnempana huomataan, olivat noitasapatti- ja paholaisprosessit luonteeltaan ja syntyvaltaan erilaisia kuin muut noituuden ja taikuuden vuoksi syntyneet prosessit. Sitä paitsi yleisissä käsityksissä mielikuva noitasapatista määrää kohtuuttomasti käsityksiä noitavainoista ja -oikeudenkäynneistä.

1400-luvulta alkaen Keski-Euroopassa yhä useammin huomattiin, että jotkut ja sitten yhä useammat ihmiset, eritoten naiset, olivat tehneet sopimuksen ja salaisen liiton paholaisen kanssa. Kerrottiin mm., että yön tullen naiset voitelivat itsensä salvalla², joka oli tehty esimerkiksi murhattujen vastasyntyneiden rasvasta. Noitasalvan tai muiden taikakeinojen avulla naiset ja joskus miehetkin lensivät yöllisiin pitoihin, noitasapattiin, juhlimaan ja irstailemaan paholaisen kanssa. Tavallisesti paikalla oli myös useita tuttuja.

Ennen 1400-lukua ei uskottu noitasapattiin paholaisen luo lentäviin noitiin. Kirkko ja oppineet olivat usein nimenomaisesti tuominneet moisen uskon pakanallisena taikauskona. Teoria noitasapattiin paholaisen luo lentävistä noidista syntyi vasta 1400-luvulla, humanismin, renessanssin ja uuden länsimaisen tieteen kehityksen aikana.³ Ja kun ottaa huomioon, että kysymys ihmisen lentokyvystä on varsin olennainen tosiasioita koskeva väite, oppi-

---

2 Noitien salva on herättänyt myöhemminkin mitä ihmeellisimpiä arvailuja. Aikalaisten perusteelliset tutkimukset toivat aina vesiperän: salaperäistä salvaa ei löytynyt, tai se oli tehty harmittomista aineista kidutuksen välttämiseksi. Espanjassa salvaa kokeeksi jopa syötiin – ilman kummempia seuraamuksia. (Henningsen 1980, 295–300, myös eri kohdin.) Heikkinen tietää kertoa, että Ahvenanmaallakin salaperäinen noitasalva paljastui Kastelholman linnan vahtimestarin kenkärasvaksi. (Heikkinen 1969, 229–230.) Asian paljastuminen järkytti oikeutta suuresti. Oikeus joutui toteamaan, että kaikki tunnustukset on ehkä tehty vain kidutuksen välttämiseksi – niin kuin usein olivatkin.

3 Cohn 1975, 217–219 (206 ja seur.), 225, 228–229 (225 ja seur.). Ks. myös 164 ja seur. sekä 180 ja seur.; Thomas 1988 (1971), 521.

neiden kannanmuutos tapahtui melko nopeasti – parissa sadassa vuodessa. Noitavainot olivat kiihkeimmillään vuosina 1550–1650. Galileo Galilei, nykyaikaisen länsimaisen tieteen suuri nero, eli vuosina 1564–1642. Norman Cohnin tietämän mukaan ensimmäiset uuden teorian mukaiset noitasapattioikeudenkäynnit olivat 1420- ja 30-luvulla.⁴

Myös sana *noitasapatti* tuli käyttöön vasta 1400-luvulla. Aiemmin vastaavana terminä oli ollut juutalais-hebrealaisen perinteen *synagoga*.⁵ Noitasapatissa palvottiin kunnioitettavin menoin paholaista. Paholainen saattoi esiintyä monessa muodossa. Hän oli suuri mustapartainen mies tai pieni vihreä mies, löyhkäävä vuohi ja jopa rupisammakko. Sapatissa oli juhla-ateria – ruoka saattoi olla kuitenkin kylmää, mautonta ja suolatonta (suola oli osa katolisia rituaaleja). Juhlissa tanssittiin – tietenkin. Musiikki oli eriskummallista, makaaberia ja soittimet olivat esimerkiksi hevosen kalloja, tammipölkkyjä tai ihmisen luita. Tavallisesti jossakin vaiheessa juhlintaa alkoivat paholaisen käskystä hillittömät ja irstaat orgiat, joissa irstailun mielikuvituksellisimpiakaan muotoja ei jätetty kokeilematta. Sukurutsauskin oli tavallista.

Noitasapatti oli perin erikoinen paikka. Jokapäiväiseen elämään nähden kaikki asiat olivat toisin päin. Ruokaa ja juomaa oli yllin kyllin, joskin siis ruuan kerrottiin usein olleen kylmää ja suolatonta. Iloja oli paljon; laulu, tanssi ja seksuaalisuuden ilot viihdyttivät vieraita. Erotiikkakin oli kummallista: lapset ja vanhemmat rakastelivat keskenään, vanhat ja nuoret rakastelivat keskenään. Suhde paholaiseen vahvistettiin suutelemalla tätä takapuolelle – säädyllinen suulle suutelu kuului maalliseen elämään. Kannattaa myös panna merkille, että yhtä tärkeää kuin viikottaisen (oikean) sapatin vietto oli vanhurskaan elämän kannalta, yhtä vaarallista oli noitasapatin vietto. Noitasapatin nurinkurisuus arkipäiväiseen elämään nähden ei ole erikoinen asia noituuden ja taikuuden perinteessä, eikä ”tuonpuoleisen” elämän nurinkurisuus liity vain noitasapattikuvitelmiin. Tavanomaista on, että noitien, parantajien ja maahisten maailmassa asiat ovat nurinkurisia ja että oikeat toimet tehdään toisin tai päinvastoin – esimerkiksi liike vasempaan ja kulku vastoin auringon kiertosuuntaa. Suomalaisen muinaisuskon Pohjola (Tuonela, Manala) oli myös perin nurinkurinen paikka. Mui-

---

4 Cohn 1975, 225–226.

5 Cohn 1975, 227–228.

naisuskon maahisten ja haltijoidenkin maailma oli nurinkurinen verrattuna ihmisten maailmaan.⁶

Paholaisen palvontamenot olivat kirkollisten toimitusten irvi-kuva, niiden nurinkurinen muoto. Yksi osa menoja oli vastasyntyneen lapsen syönti. Se esitti ehtoollista, jossa ehtoollisleipä ja viini oli Jeesuksen lihaa ja verta. Murhaamalla ja syömällä vastasyntyneen lapsen noitasapatissa mukana olleet noidat vahvistivat keskinäisen liittolaisuutensa. Yhteistuumin tehty kauhea teko esti pettureita ilmiantamasta salaliittoa. Lisäksi lasten rasvasta tehtiin taidokkaita.

Noitauksomuksiin kuului, että paholaisen tai demonien kanssa voitiin olla sukupuoliyhteydessä muulloinkin kuin noitasapatissa. Naisnoidan kanssa ollutta paholaista nimitettiin teologiassa termillä *incubus*. Miesnoidan kanssa lempinyttä demonia tai pääpiirua kutsuttiin sanalla *succubus* – piru siis vaihtoi sukupuolta. Paholainen oli jäätävän kylmä muttei kyvytön kumppani. Hänen syleilynsä eivät kuitenkaan aina tuottaneet mielihyvää, vaan usein pelkästään tuskaa.

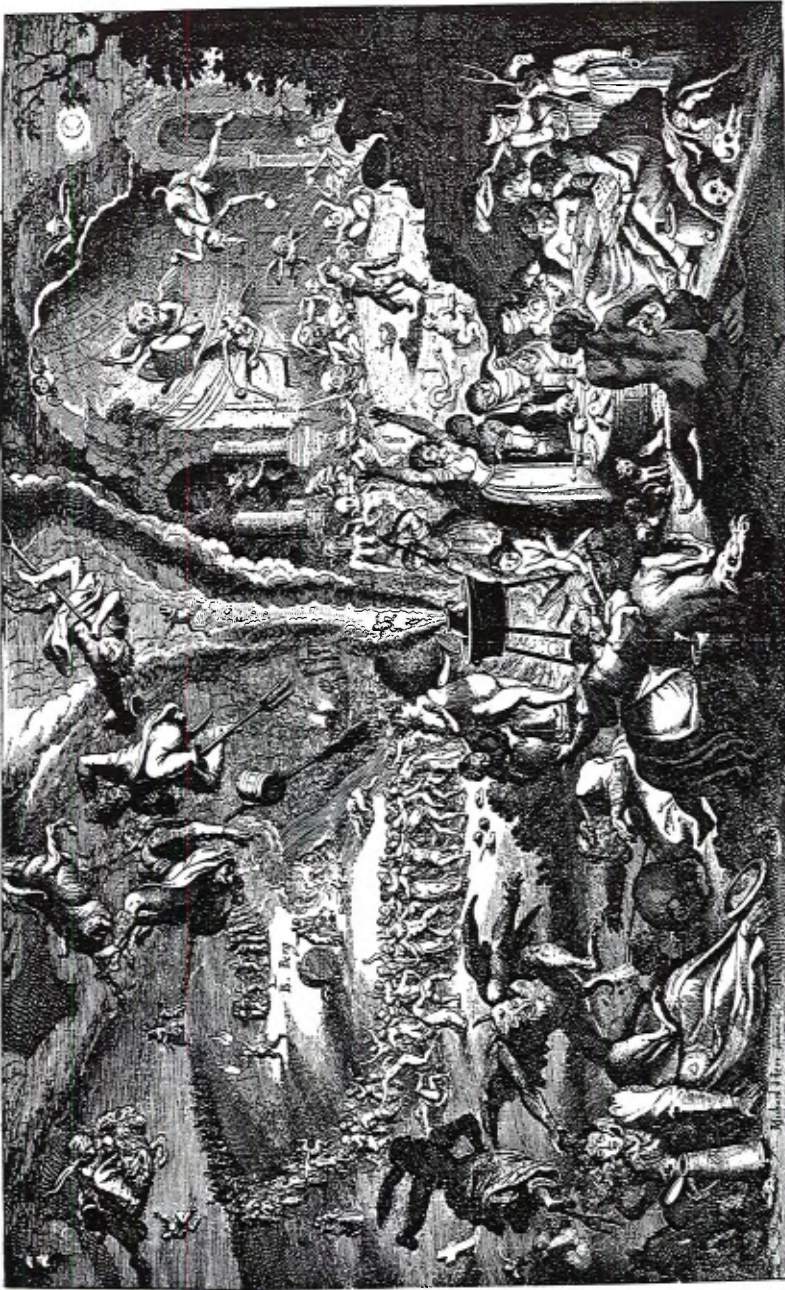
Tällaisia ovat siis karkeat yleispiirteet noitasapatin kuvauksista. Monenlaisia muitakin tarinoita esitettiin. Kuvaukset sapatin vietosta on saatu enemmän tai vähemmän vapaaehtoisista tunnustuksista, joita oikeuden pöytäkirjoihin kirjattiin. Ensimmäiset tunnustukset noitasapatin vietosta saatiin oppineen eliitin johtamissa kuulusteluissa, joissa kidutuksella oli tärkeä osa. Koko vainojen ajan yleensä vasta tuomareiden ja teologien johdattelujen ja usein kidutuksen jälkeen epäilty saatiin kertomaan noitasapatin vietosta. Kuitenkin osa tunnustuksista oli ilmeisen vapaaehtoisia.⁷

Noitasapatin keskeiset piirteet olivat siis ihmeellinen lento luudalla, vasikalla tai esimerkiksi murhattujen vastasyntyneiden ruumiista tehdyn salvan avulla, paholaisen palvonta ja liiton vahvistaminen rituaalein, juhla-ateria sekä hillittömät orgiat.

---

6 Esim. Harva 1948, 294–298 (263 ja seur.); Kempainen 1960, 40–41; Wall 1989, 180. Noitasapatin nurinkuruudesta mm. Rowland 1987, 149–152 ja Ankarloo 1984 (1971), 217–223.

7 Vrt. Henningsen 1980, 30–31 ja eri kohdin; Levack 1987, 12–18, myös 63 ja seur. Ks. myös Cohn 1975, 238.

Menoa noitasapatissa. Kuparipiirros 1600-luvulta. Kuvälähde: Hekseri og overtro gennem tiderne. Redaktion ved William Sieverts, Ivars Forlag: København, 1941.

Noitasapattia nimitetään eri alueilla eri nimillä. Ruotsissa sitä kutsuttiin nimellä *Blåkulla*⁸, kuten usein Suomessakin, joskus myös saareksi tai vuoreksi. Sen sijaan tuttu termi Kyöpelinvuori ei tarkoita noitien sapattia. Kustaa Vilkun mukaan ns. vanha kansa suuressa viisaudessaan sanoo: ”Milloin auringon paisteella sataa, silloin vanhatpiiat kylpevät Kööpelissä.” Vilkuna on selvittänyt, että suomalaisen perinteen mukaan Kyöpelinvuori oli – ehkä lasinen – vuori, jonne pääsivät kunnialliset vanhatpiiat. Paikka ei ollut häpeän tai rangaistuksen paikka, sillä langenneet ikäneidot eivät liukasta vuoren rinnettä ylös päässeet. Kyöpelinvuori on alun perin tarkoittanut samaa kuin keskieurooppalaisten paratiisivuori, jonne katoliset uskoivat hurskaiden neitsyiden pääsevän. Samankaltainen uskomus on ollut mm. venäläisillä. Vilkun käsitys lienee oikea, sillä Kyöpelinvuorta ei mainita suomalaisissa noita-prosesseissa. Myös Gananderin *Mythologia Fennicaa* (1789) täydentänyt Reinhold v. Becker esitti Kyöpelinvuoresta saman näemyksen kuin Vilkuna.⁹

Olisi helppo kuvitella kuvitelmat noitasapatissa käyvistä noista vain kirkonmiesten luomuksiksi. Asia on mutkallisempi. Tarut lentävistä naisista olivat vanhoja, mutta kirkonmiehet ja oppineet olivat torjuneet moisen uskon karkeana taikauskona. Vielä 1200-luvulla he vetosivat vanhaan teologien kantaan, jonka mukaan tarinat lentävistä naisista olivat vain pakanallista taikauskoa. 1300-luvulla ja 1400-luvun alussa viisaat miehet pyörsivät kantansa, ja 1400-luvun alussa monista eri aineksista syntynyt käsitys noitasapattiin lentävästä noidasta oli valmis.¹⁰ Raamatussa ei mainita sanaakaan noitasapattiin lentävistä noidista.

Mistä usko lentäviin noitiin syntyi? Mistä keksittiin, että noidat murhasivat lapsia, pitivät orgioita paholaisen kanssa ja helvetin valtakunnan päämiehen johdolla osallistuvat Jumalaa pilkkaaviin irvokkaihin juhlamenoihin? Noituudella vahingoittaminen oli ikivanha rikos jo vainojen aikaan. Mutta teoria noitasapattiin lentävistä noidista oli uusi luomus.

Norman Cohn on selvittänyt (1975), että lentämistä lukuunottamatta syytökset eivät olleet uusia. Jo satoja vuosia olivat valtaa

---

8 Kuitenkin sana *Blåkulla* lienee Ruotsissa noitasapattioikeudenkäyntejä vanhempi. (Heikkinen 1969, 50–51.)

9 Vilkuna 1973, 49–52; v. Becker 1896, 149.

10 Cohn 1975, 210, 217–219, 225, 228–229. Myös 206 ja seur.

pitäneet syytelleet valtiollisia tai uskonnollisia kilpailijoitaan lapsenmurhista, orgioista ja irvokkaista rituaaleista. Kysymys oli vanhasta salaliittolaisen stereotypiasta. Mm. varhaisia kristittyjä syytettiin lapsenmurhista, orgioista ja vastenmielisistä rituaaleista. Kirkkohistorioitsija Eusebius, joka syntyi 260-luvulla, tiesi kertoa marttyyrista nimeltä Attalus. Lyons'n suurissa vainoissa vuonna 177 Attalusta paahdettiin roviolla elävältä. Eusebiuksen mukaan marttyyri huusi yleisölle: ”Katsokaa, tämä on ihmisten syömistä, ja sitä te teette, mutta me emme syö ihmisiä emmekä tee muuta paha!” Roomalaiset historiankirjoittajat kertoivat, että vallantavoittelusta syytetty Catilina kumppaneineen murhautti ja söi lapsen salaliittonsa vahvistamiseksi.¹¹ Kun Ranskan kuningas Filip IV Kaunis 1300-luvun alussa poliittisista syistä halusi tuhota ristiretkistä syntyneen Temppeleiherrain ritarikunnan, hän raa’asti kidutamalla repi ritarikunnan jäseniltä tunnustuksen, että koko ritarikunta oli perustettu vain hillittömien orgioiden ja paheellisten riittien hoitoon. Ja kuten tunnettua, myös kerettiläisiä syytettiin lapsenmurhista, orgioista ja jumalattomista uskonnollisista riiteistä.¹²

Carlo Ginzburg on myöhemmin täydentänyt Cohnin näkemystä. Hän on niin ikään tuonut esille uusia tietoja salaliittolaisiin tai sellaisiksi kuviteltuihin sekä uskonnollisiin tai poliittisiin toisina ajattelijoihin ja muihin vähemmistöryhmiin liitetyistä uskomuksista. Ginzburg kertoo mm., kuinka spitaalaisia epäiltiin kaivojen myrkyttämisestä 1320-luvun alussa ja sen vuoksi heitä poltettiin

---

11 Cohn 1975, 1, 3–4, 6, 7; Eusebiuksen kirkkohistoria (suom. 1937), V 1:52 (240). Myös Cohn kertoo Attaluksesta.

12 Cohn 1975, 17–18 (myös 16 ja seur.), 32 ja seur., 88 (myös 75 ja seur.). Carlo Ginzburg tekee Cohnin näkemystä vastaan kaksi huomautusta: Ginzburg ei hyväksy Cohnin käsitystä salaliittolaisen stereotypiasta, koska käsitys ”edellyttää, että tämä stereotypia olisi elänyt yhtenäisessä muodossa, vaikka se niin erilaisten tieteellisten kuin kansanomaistenkin vaikutusten johdosta tietyllä hetkellä radikaalisti muuttui”. (Ginzburg 1987, 113.) Toiseksi Ginzburg huomauttaa, että noitasapattikuvitelma oli olemassa jo 1300-luvun puolivälissä eikä vasta 1400-luvulla (emt. 115, ks. myös Ginzburg 1990 (1989), 71).

Vaikka Cohn korostaa keskeisten noitasapattikuvitelmiä piirteiden – lentämisestä lukuun ottamatta – juontavan juurensa tavanomaisiin salaliittolaisuskomuksiin, en ole ymmärtänyt Cohnin tarkoittaneen, että kyseessä olisi ollut ”vain hallitsevan kulttuurin luoma yksinkertainen ja selvä kauhukuva” (emt. 113). On mahdollista, että noitasapattikuvitelma on hiukan oletettua vanhempi – kuten Ginzburg esittää – mutta tiedot tästä eivät liene aivan yksiselitteisiä.

”lähes kaikkialla Ranskassa”, kuten aikakauden lähteet kertovat.¹³

Ginzburgin uudemman tutkimuksen anti on kuitenkin toisaalla. Hän laajentaa sapattikuvitelmien taustaa melko lailla toiseen suuntaan kuin tavallisesti on tehty. Kauhukuvat eriuskoisten ja vähemmistöryhmien salajuonista olivat noitasapattikuvitelmien taustalla vain toinen juonne. Toinen lähtökohta oli ikivanha shamanistinen traditio eli noitien ja tietäjien ekstaasitekniikka, usko metamorfoosiin (eläimeksi muuttumiseen) ja sielun kykyyn irtautua ruumiista. Shamanistisen riitin, jolla uskottiin kyetyyn kanssa käymiseen tuonpuoleisen kanssa, Ginzburg uskoo perusteiltaan palautuvan kelttiläisiin myytteihin ja rituaaleihin, jotka niin ikään liittyivät tekemisiin kuolleiden valtakunnan kanssa.¹⁴

Salaliittolaisten stereotypia tuskin koskaan oli totta. Syytökset orgioista, lapsenmurhista yms. olivat hataria, ja usein poliittiset motiivit ohjasivat oikeutta.¹⁵ Tietenkään ei voida tietää, mitä yksittäiset ihmiset tekivät, mutta tuskinpa eriuskoinen tässä asiassa poikkesi muista.

Kuinka naiset oppivat lentämään?

Noitasapatissa siis vain lentäminen oli uutta; kaikki muu löytyi jo salaliittolaisen stereotypiasta. Aivan uutta lentäminenäkään ei ollut. Jo roomalaiset tunsivat oudon olion, joka lensi ja kiljui öisin ja eli ihmisen lihasta ja verestä. Tätä yöllistä vaeltajaa nimitettiin mm. strix-linnuksi. Se kävi suojattomien lasten kimppuun, ja sen uskottiin uhkaavan myös miehen seksuaalista voimaa. Strix kalvoi miehen voiman ”sisältä päin”; sanottiin, että Strix oli syönyt miehen, jos mies ulkoisesti oli kunnossa mutta vireydeltään heikko.¹⁶ Myös ruotsin kielessä on sana ”mälka” (myös mjölka tai dia), joka merkitsi ihmisen voiman ja rohkeuden hävittämistä, niin että ihminen tuli ”kuin kuolleeksi tai pyörtyneeksi”. Taalainmaan vai-

---

13 Ginzburg 1990 (1989), 33 ja seur.

14 Ginzburg 1990 (1989), 109–110, 122–123, 300 sekä eri kohdin. Shamanistisen tradition perusteita ja noitasapattikuvitelman syntyjuuria etsiessään Ginzburg matkaillee jokseenkin ympäri maailmaa laaja ja hyvin mielenkiintoinen mutta moniselitteinen aineisto oppaanaan. Ginzburgin näkökulma on hedelmällinen, mutta monilta osin tulokset ovat vielä liian spekulatiivisia.

15 Cohn 1975, mm. 7, 47–48, 54–59, 86 (75 ja seur.).

16 Cohn 1975, 206–210. Ks. myös Eliade 1985 (ranskaksi 1983), 233–236.

noissa Ruotsissa uskomus tuli esille joissakin kuulusteluissa. Tällä keinolla voitiin vahingoittaa kaikkia ihmisiä.¹⁷

Strix-lintua laajemmin tunnettiin Diana, roomalainen jumalatar, jonka perinne yhdistyy myös Herodiaan tai Holdan tarinoissa. Dianaa pidettiin kuun jumalattarena, yön rakastajattarena ja toisinaan hänet yhdistettiin magian jumalattareen Hecateen. Myös hän lensi öisin mutta hänestä ei uskottu pahaa. Päinvastoin: Kun Strix oli syntinen vamppi, Diana suojasi hedelmällisyyttä, synnytystä, naisten työtä kudonnan ja kehruun parissa jne. Aurakin oli pyhitetty Dianalle. Myös Diana-jumalatar lensi öisin, mutta lensivätkö muut naiset? Eivät. Dianan ja Strixin seuralaiset olivat sieluja, kuolleiden sieluja ja kastamattomina kuolleiden lasten sieluja. Naiset, jotka kertoivat lentävänsä öisin, uskoivat lähettävänsä sielunsa hetkeksi kuolleiden sielujen joukkoon. Eivät he uskoneet todella lentävänsä.¹⁸

Uskomuksia sielun lennosta ja pahanteosta tavataan nykyäänkin eri puolilta maailmaa. Nykyisen Zimbabwen sona-heimon naiset kertoivat 1950- ja 60-luvulla epäuskoisille eurooppalaisille poliisimiehille, kuinka he olivat lentäneet öisin hyeenan, muurahaiskarhun, pöllön tai krokotiilin selässä. Lennoillaan he tekivät vahinkoa ja söivät vast'ikään haudattuja ruumiita. Ja myös he saattoivat tappa lapsia saadakseen lihaa syötäväksi. Tutkijoiden mukaan mikään ei viitannut siihen, että naiset olisivat olleet mielisairaita. Myös heimon muut jäsenet uskoivat naisten kertomuksiin – toisin kuin Englannin siirtomaavallan poliisimiehet, jotka tutkivat, oliko

---

17 Lagerlöf-Génetay 1990, 41, 77, 128.

18 Cohn 1975, 210–216. Carlo Ginzburg kertoo kirjassaan *The Night Battles* inkvisition kuulustelemista ”Benandanti”-noidista, jotka uskoivat öisin lentäneensä taisteluun pahoja noitia vastaan. Pahat noidot uhkasivat lapsia ja laihon satoisuutta. Ginzburg katsoo löytäneensä vanhan hedelmällisyyskultin. Paikoin Ginzburg esittää asian ikään kuin taistelijat olisivat uskoneet todella lentäneensä. Mutta – kuten Cohn on huomauttanut – näin asia ei ole: Kuulusteltavat Benandanti–noidat toistuvasti kertoivat saavansa lentokokemuksen transsi- tai hurmostilassa. He uskoivat sielunsa menneen taisteluun – heidän ruumiinsa pysyi liikkumattomana sängyssä. Cohn sanoo, ettei Ginzburg löytänyt niinkään pakanallista hedelmällisyyskulttia kuin yhden jäänteiden uskomuksesta, jonka mukaan sielu voi irrota ruumiista ja toimia itsenäisesti. (Cohn 1975, 223–224.) Asia käy ilmi myös Ginzburgin itsensä julkaisemista pöytäkirjoista (Ginzburg 1983 (1966), 150, myös eri kohdin). Ginzburg on myöhemmin selvittänyt väärinkäsitystä ja täsmentänyt asiaa (Ginzburg 1990, 10).

vainajissa tai haudatuissa merkkejä syömisestä. Mitään sellaista ei löytynyt.¹⁹

Uskomus todeksi

Keskiaikana oli vain harvoin noitaoikeudenkäyntejä eikä lainkaan noitasapatissa käyneitä noitita.²⁰ Germaanien ensimmäinen tunnettu laki Lex Salica (500-luvulta) pitää stria- tai Striga-naisia ja heidän kannibalismiaan tosina. Laki sääsi sakon, jos Stria-nainen ”syö” (noituu) ihmisen ja se todistetaan häntä vastaan. Laissa määrättiin sakko myös sille, joka syytti vapaata naista stria-noidaksi muttei voinut näyttää asiaa toteen. Myöhemmät germaaniset lait ottivat toisen kannan, luultavasti kristinuskon vaikutuksesta.²¹ Lombardien pykälät sanovat:

Älköön kukaan kuvitelko tappavansa vierasmaalaista palvelijatar-neitoa tai naisorjaa strigana, sillä ei ole mahdollista eikä pitäisi ollenkaan tulla kristityn mieleen, että nainen voi syödä elävän ihmisen sisältä päin (up from within).

Saxonien laissa, vuodelta 789, seisoo:

Jos kuka tahansa pahalaisen pettämänä uskottelee, kuten pakanoiden keskuudessa on tapana, että joku mies tai nainen on striga ja syö ihmisiä, ja tämän johdosta polttaa henkilön kuoliaaksi tai syö hänen lihaansa tai antaa sitä toisten syödä, hänet mestattakoon.

Norman Cohn ei usko löytäneensä luotettavia tietoja siitä, että salaliittolaisiksi epäillyt tai kerettiläiset olisivat harrastaneet rituaalistisia orgioita, kannibalismia tai lapsenmurhia. Hän kuitenkin pitää mahdollisena, että striga-noidiksi epäiltyjä voitiin rituaalistisesti syödä, mihin jälkimmäinen säädös tuntuu viittaavan. Asian-tuntemukseni ei riitä tämän asian arviointiin, mutta voinen esittää

---

19 Crawford 1967, 44–65, 112–122, myös eri kohdin.

20 Kieckhefer 1976, 10 ja seur.; Cohn 1975, 153–160, 166 ja seur., 228–229, myös eri kohdin.

21 Cohn 1975, 208–209, josta myös seuraavat lainaukset.

kaksi varausta: Lakipykäliin merkintä ihmissyönnistä on voinut tulla oppineiden lähteistä ikään kuin varmuuden vuoksi, sillä oppineet saattoivat uskoa pakanoiden syövän ihmisiä. Toinen seikka on se, että ”sisältä päin elinvoiman syöminen” on kuin noitumista – ihminen noiduttiin voimattomaksi, sairaaksi. Viittaana tässä edellä esittämääni ruotsin kielen mjölka ja dia-sanoihin, jotka esiintyvät Taalainmaan suurissa vainoissa.

Miksi kirkonmiehet eivät tyytyneet pitämään lentoa pelkästään sielujen matkana ja pakanallisena jumaluskona kuten aiemmin? Tutkijat eivät ole voineet yksiselitteisesti vastata tähän kysymykseen. Tietyssä suhteessa vallitsee karkea yksimielisyys: teoria lentävistä noidista syntyi itse uskonnon muutoksen myötä. Vuosituhannen vaihteen tällä puolen kristillinen usko oli hyvin erilainen kuin ensimmäisinä vuosisatoinaan. Erityisesti oppi paholaisesta oli muuttunut. Paholainen nähtiin aikaisempaa voimakkaampana vastustajana, joka uhkasi hurskaintakin mieltä kiusauksilla. Eikristillisten tapojen takana kuviteltiin näkymättömän demonin eli pahan hengen toimivan. Toisinaan demoni voitiin myös nähdä. Demonien valta uskottiin yhä suuremmaksi ja heitä pelättiin kuin villieläimiä ja murhamiehiä.²² Ehkä lopulta oli luonnollista ajatella, että demonit myös lennättivät suosikkejaan. Kuitenkin lento saattoi käydä päinsä vain Jumalan suostumuksella, kuten *Noitavasara* -teoskin (1487) opetti²³. Pakanallisen ihmisen sielu sai seurakseen demonin, ellei kirkonmiesten ajattelussa peräti muuttunut demoniksi.

Ennen noitavainoja salaliittolaisten stereotypia liittyi etupäässä miehiin. Kun salaliittolaisen malliin yhdistettiin lentäminen, syntyi vieläkin pääsiäiskorteissa elävä noidan malli. Uusi noitateoria kehittyi samanaikaisesti kun demonien ja paholaisen valta teologien katsomuksissa kasvoi. Uuden teorian mukaan demonit olivat käskijöitä, kun ne aikaisemmin olivat olleet (mies)maagikkojen käskettävissä ja siis ihmisen keinoin hallittavissa²⁴. Erikoisesti huomautan, että sekä seksuaalisuus että lastenmurhat olivat jo

---

22 Vrt. mm. Cohn 1975, 60 ja seur., (et. 63, 67–68, 73–74).

23 *Malleus Maleficarum* 1971 (1487), 66–73. Myös Heikkinen 1969, 19–21. *Malleus Maleficarum* eli *Noitavasara* ilmestyi luultavimmin vuonna 1487, mutta myös vuotta 1486 on pidetty ilmestymisvuotena. (Esim. Henningsen 1980, 15, 445.) Teoksen kirjoittivat inkvisiittorit Heinrich Institoris ja Jacob Sprenger.

24 Cohn 1975, 232–233.

salaliittolaisten stereotypiassa yhdistetty miehiin – vain lentäminen tuli nimenomaisesti naisten ominaisuudeksi. Kuitenkin myös miesnoidat saattoivat lentää noitasapattiin.

Virossa syytettiin usein miehiä ja syytteiden erityispiirre oli se, että varsin usein syytetyn epäiltiin muuttaneen itsensä ihmissudeksi. Ihmissusia pelättiin myös muualla Euroopassa, eivätkä uskomukset liittyneet pelkästään miehiin.²⁵ Ella Odstedin mukaan uskomusperinne ihmissusista on myös Pohjolassa vanha, ja vastaavankaltaisia uskomuksia on liitetty myös karhuun. Ihminen otti petoeläimen hahmon; joko hänet oli noiduttu pedoksi tietyksi ajaksi tai hän itse muutti itsensä pedoksi voidakseen tehdä tuhoja muille ihmisille. Myös jotkut onnettomat tapahtumat syntymän yhteydessä tai elämän varrella saattoivat lyödä ihmiseen kirouksen, jonka voimasta ihminen muuttui pedoksi jossakin elämänsä vaiheessa. Ihmissudet ja -karhut saattoivat vaania myös lapsia, nuoria tyttöjä, jopa raskaana olleita naisia, sillä pedon hahmon ottaneen ihmisen uskottiin olleen nuoren veren perään. Odstedin tietojen mukaan usko ihmissusiin ja vastaaviin tarinoihin on ollut tavallista myös nykyisen Suomen alueella. Erityisesti suomalaisten ja lappalaisten, joskus myös venäläisten, pelättiin noituvan toisia petoeläimen hahmoon. Tutkijan aineistossa muutoinkin tulee esille, että ainakin valtakunnan emämaassa juuri suomalaiset olivat kuuluisia noituudestaan. Odstedt pitää ihmissusi-uskomuksia erityisesti itäisenä uskomusperinteenä.²⁶

Kuten huomataan, myös ihmissusi-tarinoissa tulee esille piirteitä, jotka liittyvät noituususkomuksiin. Noitakin vahingoitti lähettämällä petoja karjan kimppuun. Tarinoilla on yhtymäkohtia myös Strix-noidan perinteeseen, sillä myös ihmissudet ja karhun hahmon ottaneet ihmiset olivat vaaraksi lapsille. Odstedt viittaa myös vampyyri-uskomuksiin, joista on tietoja myös Ruotsista. Väistämättä tulee mieleen, että monilta osin samankaltaisilla uskomuksilla on piirteitä ja merkityksiä, joiden selvittäminen olisi mitä tärkeintä aikakauden maailmankuvan ymmärtämiselle. Tässä tutkimuksessa ei ole mahdollisuuksia asian käsittelyyn. Voin vain viitata esimerkiksi Carlo Ginzburgin kiehtovaan artikkeliin *Sab-*

---

25 Heikkinen 1969, 42, Madar 1987, 234–235 ja esim. Monter 1976, 144–151. Viron noitaoikeudenkäynneistä myös Kahk 1986, 8–14.

26 Odstedt 1943, 30 ja seur., 58 ja seur., 75, 115, 123–124, 169.

batens natur (1987), jossa Ginzburg noitamyyttejä analysoidessaan käyttää hyväksi mm. Vladimir Proppin *Sadun morfologiaa* (1928).²⁷ Tämänkaltainen noituususkomusten ja myyttien tutkimus voi osoittautua hyödylliseksi. Noituususkomukset eivät muodostaneet erityistä, ratkaisevasti muista ajattelutavoista poikkeavaa uskomusten ryhmää, vaan nivoutuivat muihin käsityksiin.

Noituus ja taikuus ovat maailmanlaajuisia uskomuksia. Sen sijaan noitasapattikuvitelmat näyttävät vain eurooppalaisten erityispiirteiltä. Sielun lento (ja pahanteko) tunnetaan yhä uskomuksena muualtakin, mutta yöllinen vierailu paholaisen juhliissa on tietääkseni vain eurooppalaisten ajatus. Sanomattakin on selvää, että uskomusta tällaisenaan ei enää Euroopastakaan tavata. Kuitenkin mm. Sisiliassa uskotaan yöllä lentäviin hohtavatukkaisiin naisiin, mutta nykyisin lentävät naiset ovat hyviä olentoja²⁸. Salaliittolaisen stereotypialle tyypilliset syytökset ovat tulleet yhä silloin tällöin esille. Venäjällä syytettiin vuonna 1913 muuatta juutalaismiestä kristityn lapsen tappamisesta ja veren käytöstä rituaaleissa syötyyn happamattomaan leipään. Helsingin Sanomien tietojen mukaan Englannissa epäiltiin joitakin perheitä siitä, että vanhempien mystisissä uskonmenoissa lapsia olisi käytetty hyväksi sekä henkisesti että seksuaalisesti.²⁹

2. Maagikot

Noitasapatin vietossa katsottiin olevan kysymys paholaisen kanssa tehdystä avoimesta sopimuksesta tai liitosta. Teologien mielestä kaiken noituuden (taikuuden) edellytys oli liitto paholaisen kanssa, mutta myönnettiin, että sopimus saattoi olla joko tietoinen – haluttu, jopa konkreettisesti paperille laadittu ja veripisaroiilla vahvistettu – tai tiedostamaton sopimus, jolloin syyllinen vain

---

27 Ginzburg 1987, 122–123.

28 Cohn 1975, 216. Joitakin voi kiinnostaa tässä yhteydessä Gustav Henningsenin artikkeli sisilialaisista uskomuksista (1987b, 170 ja seur., et. esim. 189). Niinpä niin – mitä ymmärrämmekään *Kummisedästä*, jollemme ymmärrä lentävistä naisista!

29 Cohn 1975, 261; Helsingin Sanomat 29.3. 1991, myös esillä mm. eräässä haastattelussa Helsingin Sanomissa 29.6.1991 (A4).

toimillaan antoi paholaiselle mahdollisuuden vaikuttaa. Sopimus, jonka perusteella lennettiin noitasapattiin, oli tavallisesti naisten tekemä. Kirjallisia dokumentteja näistä sopimuksista en tunne. Luultavastikaan näitä sopimuksia ei tehty kirjallisina. Myös miehet tekivät sopimuksia paholaisen kanssa. Usein tällaisia miehiä kutsuttiin maagikoiksi. Monesti he olivat oppineita miehiä, nykyaikaisen tieteen väärin ymmärrettyjä pioneereja, jotka tutkivat, kokeilivat ja kirjoittivat kokeistaan ja katsomuksistaan. Monilla maagikoilla oli oma maailmankäsityksensä. Opillinen tai kirjallinen magia on maagisten taitojen tai noituuden oppineempi muoto. Maagikkoa ei useinkaan ajateltu henkien käskyläiseksi – päinvastoin: toisin kuin sapattiin matkaavien noitien, maagikon uskottiin keinoillaan hallitsevan henkiä ja salaisia voimia. Maagikkojen tiedetään kirjoittaneen joskus sopimuksia paholaisen kanssa.³⁰

Monet maagikoista katsoivat harjoittavansa vain luonnon ja hengen voimien hallintaa hyvien demonien avulla. Hyvien henkien tavoittelulle on vakiintunut nimeksi ”valkoinen magia” erotukseksi ”mustasta magiasta”, jonka keinoin tavoiteltiin yhteyttä myös pahoihin henkiin. Kuitenkin teologien ja juristien silmissä ero luvattomien ja luvallisten keinojen välillä häilyi.³¹ Maagikon sopimus paholaisen kanssa tuotti – niin uskottiin – rikkautta, voimaa tai muuta hyötyä, mutta paholainen vaati myös maksunsa. Maksuna saattoi olla vastasyntynyt lapsi (lapsen sielu) tai oma sielu kuten kuuluisassa Faustin tarinassa, josta myös Thomas Mann loi omansa. Yksi kuuluisimmista uuden ajan alun maagikoista oli Cornelius Agrippa (k. 1536).³² Agrippa, toisin kuin alkemisti ja maagikko Isaac Newton³³, on jäänyt tieteenfilosofien ymmärtämystä vaille.

Myös Turun yliopisto tuli kuuluisaksi maagikoistaan, ja maagikoiden toimista syntyi muutama näyttävä oikeudenkäynti. Mm. professori Martin Stodius – jonka jälkipolvi tuntee vuonna 1642 suomeksi ilmestyneen Raamatun yhtenä kääntäjänä – oli maagikon

---

30 Ankarloo 1984 (1971), 48, myös 46; Cohn 1975, 232–233; Heikkinen 1969, 27–33. Keskiajan oppineiden magiaa ei aina pidetä pelkästään epätieteellisenä loruna vaan on korostettu magian merkitystä mm. kokeellisen nykyaikaisen luonnontieteen synnylle. (Esim. Hansen 1978, 483, 495.)

31 Esim. Hansen 1978, 488–489; Heikkinen 1969, 30.

32 Heikkinen 1969, 29–33.

33 Eliade 1985, 259–261.

maineessa lähes koko yliopistotyönsä ajan.³⁴

Oppineiden magian kerettiläistäminen ja kriminalisointi Euroopassa (noin vuosina 1000–1400) oli mutkikas ja vaiheikas prosessi. Prosessin kuvaamiseen en ryhdy. Uudemmassakin tutkimuksessa monet kysymykset ovat avoimia ja osin kiistanalaisia.³⁵ Pitäisin selvänä – tässä voin viitata vain edellisessä viitteessä olevaan kirjallisuuteen – että vahingoittavan noituuden oikeuskäsittelyyn (oppineiden) magian kerettiläistämällä ei ollut vaikutusta. Noituudella vahingoittaminen oli ikivanha rikos jo vainojen aikaan. Sen sijaan on vaikea kuvitella, että taikojen teko olisi tullut rikokseksi ilman, että magia käsitettiin rikokseksi. Magian kerettiläistämisen kautta löydettiin yhteys, joka osoitti kirkon hyväksymistä menoista poikkeavien toimien voiman lähteeksi paholaisen. Magian kerettiläistäminen lienee ollut edellytys myös noitasapatiteorian kehittymiselle.

Noitasapatti ja kirkollinen noitateoria, oppineiden magia ja sopimukset paholaisen kanssa liittyivät 1600-luvulla oppineeseen tai ns. korkeampaan kulttuuriin. Monilta osiltaan ne olivat vanhempia perinteitä, ja oikeastaan vain kuvitelmat noitasapatista saivat näkyvämmän merkityksen yhteiskunnassa.

Tässä tutkituilla alueilla ei edes noitasapatilla ollut suurta merkitystä, ja siten kirkollisen noitateorian tai oppineiden magian tarkasteluun en kummemmin syvenny. Tarkoituksiini riittää, kun olen esitellyt jotakin noituuden ja taikuuden suuresta kirjosta. Noituuteen, taikuuteen ja magiaan liittyy niin monenlaisia ilmiöitä, ettei ole väärin epäillä, onko niille ylipäänsä mitään yhteistä nimittäjää.

---

34 Heikkinen 1969, 94–100, 134–137, 141 ja seur sekä 181–186.

35 Ks. esim. Cohn 1975, 147 ja seur., 164 ja seur., 180 ja seur. ja Peters 1978, 67 ja seur., 138 ja seur.

V Noituus- ja taikuus- oikeudenkäynnit Ala- Satakunnan, Pohjois- Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla vuosina 1620–1700

Noituus- ja taikuus oikeudenkäynneissä oli monia piirteitä, jotka vaihtelivat ajallisesti ja alueellisesti. Jos käsite ”noitaoikeudenkäynti” lieneekin käyttökelpoinen termi, kun puhutaan erilaisista noituuden ja taikuuden vuoksi syntyneistä oikeudenkäynneistä, käsite varsin heikosti kuvaa sitä, mitä kaikkea oikeudenkäynneissä käsiteltiin. Seuraavassa analysoidaan oikeudenkäyntien määrää eri aikoina ja eri alueilla, prosessin syntytapaa, syytteitä ja tuomioita sekä sitä, millä tavalla eri asioilla oli yhteytensä syytetyn sukupuoleen ja tuomioon. Koska kaupunkien raastuvanoikeuksien aineistoa ei ole voitu kerätä kattavasti, ei kaupunkien prosesseja ole voitu ottaa analyysin kohteeksi.

Tarkoituksensa vuoksi tämä luku on varsin yksityiskohtainen, jopa hiuksia halkova. Lukijaa kunnioittavampi yhteenvedo ja oikeusprosessien tyypittely alkaa sivulta 139.

1. Aika ja määrä

Ala-Satakunta: kihlakunta

Ala-Satakunnan kihlakunnan tuomiokirjat ovat säilyneet jokseenkin kattavasti lukuun ottamatta vuosia 1659–73 ja 1676–77. Ensinnä mainitulta kaudelta on olemassa muutama konseptituomiokirjanidos Turun maakunta-arkistossa mutta näiltä osin puutteita täydentää parhaiten Porin kreivikunnan kreivin Kustaa Hornin ja hänen puolisonsa Sigrid Bielken kokoelma Ruotsin valtionarkistossa. Kokoelmassa on suuri määrä Huittisten ja Ulvilan käräjäpöytäkirjoja. Porin kreivikuntaan (1651–80) kuului Porin kaupunki, kaksi kunnikaankartanoa sekä Kokemäen lohengkalamot ja suuri määrä verotiloja Huittisista, Kokemäeltä ja Ulvilasta. Kreivi vastasi kokonaan Huittisten ja Ulvilan oikeudenhoidosta, ja myös kreivikuntaan kuulumattomat talot asioivat Huittisten ja Ulvilan käräjillä. Sen sijaan Kokemäellä kreivikunnan talonpojat osallistuivat kruunun käräjille.¹ Vuosilta 1659–73 aineisto jää niin epätäydelliseksi, ettei sitä ole voitu ottaa mukaan systemaattiseen tarkasteluun. Aineiston antia tarkastellaan kuitenkin tuonnempana eri kohdissa.

Vuosien 1659–73 aineistoa lukuun ottamatta tarkasteltujen pitäjien tuomiokirjoista on löydetty 136 noituus- ja taikuuosoikeudenkäyntiä vuosilta 1620–1700. Kukin syntynyt prosessi on laskettu yhdeksi noitaoikeudenkäynniksi, vaikka asiaa olisi käsitelty useammillakin käräjillä. Noitaoikeudenkäyntejä ei ollut tasaisesti pitkin vuosisataa vaan ryöppäyksittäin. Niiden tarkastelu kymmenvuotiskausittain olisi mekaaninen ratkaisu, joka peittäisi prosesseissa tapahtuneet muutokset ja veisi siten selitysyriytyksetkin kenties harhaan. Taulukossa 2. on jaettu Ala-Satakunnan maaseudun prosessit ajallisiin jaksoihin kullekin jaksolle tyypillisten piirteiden, ennen kaikkea vuosittaisen keskimäärän mukaan. Myöhemmin käy ilmi, että jaksottelu vastaa muitakin noituus- ja taikuuosoikeudenkäynneissä tapahtuneita muutoksia ja siten perustelee osaltaan taulukossa esitetyn periodisoinnin. Toistuvat tilastolliset ryppäät eivät koostuneet samanlaisista noitaoikeudenkäynneistä. Huomattakoon, että ajanjaksojen määrittelyssä jonkin verran synnyttää epätarkkuutta se, ettei aina ole tietoa prosessin alka-

---

1 Jokipii 1953, 105–106, 142; Jokipii 1956, 44.

misajankohdasta. Toisinaan on säilynyt pöytäkirja vain asian myöhemmästä käsittelystä. Jos ensimmäistä käräjöintivuotta ei tunneta, prosessia on tarkasteltu ensimmäisen tunnetun käsittelyvuoden mukaan.

TAULUKKO 2.

Table 2.

*NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNIT ALA-SATAKUN-
NAN MAASEUDULLA VUOSINA 1620–1700.*

Trials for witchcraft and magic in rural Lower Satakunta 1620–1700. Division into periods.

Ajan- jaksottelu	Vuosis- Prosessien määrä			Syytetyjä		Naisia		Miehiä		a) prosessit/vuosi b) syytetyt/vuosi c) naiset/vuosi d) miehet/vuosi a) trials/years b) accused persons/years c) women/years d) men/years			
Periods	Years	Trials number	%	Accused persons	%	Women	%	Men	%	a	b	c	d
1620–48	29	31	23	42	21	23	55	19	45	1.1	1.4	0.8	0.7
1649–58	10	32	24	41	21	24	59	17	41	3.2	4.1	2.4	1.7
1674–81	8	24	18	33	17	17	52	16	48	3.0	4.1	2.1	2.0
1682–92	11	36	26	65	33	47	72	18	28	3.3	5.9	4.3	1.6
1693–98	6	13	10	16	8	8	50	8	50	2.2	2.7	1.3	1.3
yht/ka													
total	64	136	100	197	100	119	60	78	40	2.1	3.1	1.9	1.2
1659–73	15	26		34		11	32	23	68	1.7	2.3	0.7	1.5

Periodisointi. Ajanjaksottelun vuoksi tässä ja seuraavissa taulukoissa ensimmäisen ja viimeisen ajanjakson alku- ja loppuvuosi voi poiketa tarkastellun ajanjakson ensimmäisestä tai viimeisestä vuodesta. Ajanjaksottelun perusteista myös tekstissä ja muissa taulukoissa. Tässä ja seuraavissa taulukoissa prosenttiluvut on merkitty vain kokonaislukuina, joten niissä voi olla pieniä epätarkkuuksia. Lapin pitäjää ei ole mukana taulukossa. Tiedot vuosilta 1659–73 perustuvat epätäydelliseen aineistoon, joten ajanjaksoa tarkastellaan erikseen myös tuonnempana tekstissä. Lähde: Ks. liite I. Lyhenteet: yht = yhteensä, ka = keskiarvo.

Noitaoikeudenkäynnit lisääntyivät paljon vuonna 1649 ja koko seuraavan kymmenvuotissajan – tarkemmin sanottuna vuoteen 1658 – niitä oli aikaisempaa enemmän. Erittäin paljon oikeudenkäyntejä oli myös vuosina 1682–92. Sen sijaan ennen vuotta 1649 oikeudenkäyntejä oli vähän. (Taulukko 2.) Aivan viimeisinä vuosisadan vuosina näissä pitäjissä ei tiedetä syntyneen uusia prosesseja, mutta niitä on ollut 1700-luvun puolella.² Kun prosessit lisääntyivät, syytettyjen määrä kasvoi prosessien määrää enemmän.

Ala-Satakunta: pitäjät

Noituus- ja taikusoikeudenkäynnit eivät lisääntyneet kaikkialla vuosisadan kulun myötä. Taulukko 3. näyttää, että vain vuosina 1649–58 oikeudenkäynnit noitia vastaan lisääntyivät kaikissa pitäjissä. Ensimmäinen ”vainoaalto” Ala-Satakunnan maaseudulla kosketi siis kaikkia pitäjiä.

Näin ei ollut enää vuoden 1674 jälkeen. Vain Eurassa, Eurajoella ja Ulvilassa prosessien ja syytettyjen määrä lisääntyi vuosisadan loppupuolella (vuoden 1674 jälkeen). Ulvilassa oikeustapaukset lisääntyivät puolella. Huittisissa ja Kokemäellä prosessien sekä syytettyjen määrä laski vuoden 1674 jälkeen, Huittisissa selvästi ja Kokemäellä yhdestätoista seitsemään. Noitaoikeudenkäynnit eivät siis lisääntyneet tai vähentyneet kaikkialla yhtäaikaaisesti.

Oikeusprosessien väheneminen Huittisissa vuosisadan lopulla on sitäkin merkittävämpi, kun tiedetään, että vuosina 1665–72 pitäjässä oli kolmetoista noitajuttua. Ulvilasta olen löytänyt samalta ajalta kymmenen prosessia. Tuomiokirja-aineisto on niin epätäydellinen, ettei sen pohjalta voida tehdä koko kihlakuntaa koskevia johtopäätöksiä. Sen sijaan joltinen edustavuus Huittisten ja Ulvilan osalta aineistolla on, sillä materiaali on verrattain täydellinen 1660-luvun puolivälistä alkaen. Prosesseissa oli syytettynä 30 henkilöä, ja kun vielä tunnetaan kaksi prosessia Turun läänin Lapista (jota ei ole otettu mukaan taulukkoon 2.) sekä kolme Eurajoelta, kaikkiaan syytettyjä tiedetään olleen tänä aikana Ala-Satakunnan käräjillä 36.

---

² Viikki 1973, 336; Virkkala – Papunen 1959, 453–456.

TAULUKKO 3.

Table 3.

ALA-SATAKUNNAN MAASEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUS-OIKEUDENKÄYNNIT PITÄJITTÄIN VUOSINA 1620–1700.

Trials for witchcraft and magic in parishes of Lower Satakunta 1620–1700.

	Eura	Eurj	Hui	Koke	Loi	Ulv	yht./total
1620–48	7	2	9	5	3	5	31
1649–58	5	3	8	6	4	6	32
1674–81	3	0	6	2	1	12	24
1682–92	10	6	4	4	5	7	36
1693–98	2	2	2	1	2	4	13
yht./total	27	13	29	18	15	34	136
1620–58	12	5	17	11	7	11	63
1674–98	15	8	12	7	8	23	73
yht./total	27	13	29	18	15	34	136

Lähde: Ks. liite I. Mukana ei ole Lapin pitäjän oikeudenkäyntejä.

Lyhenteet: Eurj = Eurajoki, Hui = Huittinen, Koke = Kokemäki, Loi = Loimaa ja Ulv = Ulvila.

Pohjois-Pohjanmaa: maakunta

Aivan kuten Ala-Satakunnassa, Pohjois-Pohjanmaalla oikeudenkäynnit lisääntyivät aikaisempaan nähden merkittävästi 1650-luvulla. Pohjoisella Pohjanmaalla ei prosessien määrässä tämän jälkeen tapahtunut suurta vaihtelua, vaan oikeustapauksia oli tasaisesti vuosisadan loppuun. (Taulukko 4.)

Noitaoikeudenkäyntien periodisoinnissa prosessien määrä voi olla jakajana vain yhdessä kohdassa: ajanjakso 1626–51 erottuu vuosisadan jälkipuoliskosta selvästi, sillä ennen vuotta 1652 alueella oli vain jokunen prosessi. Hiukan muista ajanjaksoista erottuva huippukausi voitaisiin laskea vuosille 1678–85, mutta pelkästään prosessien määrän perusteella se olisi – tällaisesta aineistosta kun on kyse – hyvin tulkinnanvaraista. Yksi peruste vuosien 1678–85 erottamiseen omaksi ajanjaksokseen on: syytettyjen määrä. Myös Pohjois-Pohjanmaalla syytettyjen määrä kasvoi oikeudenkäyntien määrää nopeammin.

TAULUKKO 4.

Table 4.

NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNIT POHJOIS-POHJAN-
MAAN MAASEUDULLA 1620–1700.

*Trials for witchcraft and magic in rural Northern Ostrobothnia
1620–1700. Division into periods.*

Ajan- jaksottelu	Vuosis- Prosessien määrä	Syytetyjä	Naisia	Miehiä	a) prosessit/vuosi b) syytetyt/vuosi c) naiset/vuosi d) miehet/vuosi a) trials/years b) accused persons/years c) women/years d) men/years								
Periods	Years	Trials number	%	Accused persons	%	Women	%	Men	%	a	b	c	d
1626–51	26	11	8	11	6	1	9	10	91	0.4	0.4	0.0	0.4
1652–66	15	34	26	39	22	16	41	23	59	2.3	2.6	1.1	1.5
1667–77	11	29	22	38	21	23	61	15	39	2.6	3.5	2.1	1.4
1678–85	8	26	20	49	27	30	61	19	39	3.3	6.1	3.8	2.4
1686–00	15	33	25	44	24	26	59	18	41	2.2	2.9	1.7	1.2
yht/ka.													
total	75	133	100	181	100	96	53	85	47	1.8	2.4	1.3	1.1

Periodisointi. Kun erään talonpojan väkeä epäiltiin taikuuden harjoituksesta (Kruunupyy 1655), on tilastoissa syytetyt sukupuoleksi merkitty mies, koska vain mies mainittiin nimeltä eikä ole tietoa siitä, ketkä lopulta joutuivat asiasta vastaamaan.

Lähde: Ks. liite II. Selitykset ja lyhenteet, ks. taulukko 2.

Pohjois-Pohjanmaa: pitäjät

Eniten noitaprosesseja oli viidessä seuraavassa pitäjässä:

Lohtaja	17
Kalajoki	15
Kruunupyy	14
Kokkola	13
Oulu	13

Joidenkin pitäjiä väki osallistui eri aikoina eri käräjille ja eri aikoina pidettiin myös joidenkin pitäjiä yhteisiä käräjiä. Kun tällaiset muutokset otetaan huomioon, päädytään siihen, että kaikista mainituista pitäjistä tunnetaan 15–17 oikeudenkäyntiä. Hieman vähemmän oikeudenkäyntejä tunnetaan Iistä, Limingasta, Kemistä ja Pyhäjoelta sekä Saloisista. Hailuodon saarelta sekä Pohjois-Pohjanmaan sisämaasta tunnetaan vain jokunen prosessi.

Iitä ja Hailuotoa lukuun ottamatta noitaprosessit lisääntyivät kaikissa käräjäpitäjissä vuosina 1667–1700. Iissä oikeudenkäynnit näyttävät laskeneen puoleen vuoden 1666 jälkeen (7:stä 3:een). Kalajoen prosesseista kaksi kolmannelta oli vuosina 1685–99 (10). Maakunnan kaikissa pitäjissä prosessit lisääntyivät (ja vähenivät) yleensä samoihin aikoihin – toisin kuin Ala-Satakunnassa.

Viipurin Karjala: maakunta

Alueella, jota tässä tutkimuksessa nimitetään Viipurin Karjalaksi, tiedetään noituuden ja taikuuden vuoksi käydyn oikeutta vain satunnaisesti ennen 1650- ja 60-luvun vaihdetta. Oikeudenkäyntejä tunnetaan vain kuusi eli yksi oikeudenkäynti joka viides vuosi. (Taulukko 5.) Mainittujen vuosikymmenten taitteesta alkoi kuitenkin aika, jolloin aina 1680-luvun alkuun asti noitaoikeudenkäyntejä oli jo siellä täällä tasaisesti. On tietenkin mielivaltaista, katso taanko ”uuden kauden” alkaneen vuonna 1659 vai ehkä 1656. Tässä vuoden 1656 oikeudenkäynti on luettu vuosisadan alkupuolen satunnaisten oikeudenkäyntien joukkoon, koska vuonna 1659 tiettävästi ensimmäinen nainen 1600-luvulla Viipurin Karjalassa joutui noituuden vuoksi käräjille.

Vuonna 1684 ja sen jälkeen noituus- ja taikuus-oikeudenkäynnit lisääntyivät selvästi, aikaisempaan nähden kaksinkertaisesti. Syytettyjen määrä kasvoi vieläkin enemmän. Prosessit näyttävät jälleen vähentyneen 1690-luvun puolivälin jälkeen, mutta muutamasta vuodesta ei ole tehty omaa ajanjaksoa, koska muita perusteita jaksottelulle ei olisi ollut. Ei ole tietoa, kuinka paljon oikeudenkäyntejä oli 1700-luvulla, mutta niitä oli ainakin muutamia³.

---

3 Kähönen 1985, 267, 418. Niin noituus- kuin taikuussyytteitä esitettiin ainakin vuosina 1756, 1759 ja 1771.

TAULUKKO 5.

Table 5.

NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNIT VIIPURIN KARJALAN MAASEUDULLA VUOSINA 1620–1700.

Trials for witchcraft and magic in rural Viipuri Carelia 1620–1700. Division into periods.

Ajan- jaksottelu	Vuosisi- Prosessien määrä	Syytetyjä		Naisia		Miehiä		a) prosessit/vuosi b) syytetyt/vuosi c) naiset/vuosi d) miehet/vuosi a) trials/years b) accused persons/years c) women/years d) men/years					
Periods	Years	Trials number	%	Accused persons	%	Women	%	Men	%	a	b	c	d
1624–58	35	6	10	10	11	0	0	10	100	0.2	0.3	0.0	0.3
1659–83	25	23	37	31	35	9	29	22	71	0.9	1.2	0.4	0.9
1684–98	15	34	54	47	53	9	19	38	81	2.3	3.1	0.6	2.5
yht/ka.													
total	75	63	100	88	100	18	20	70	80	0.8	1.2	0.2	0.9

Periodisointi. Lähde: Ks. liite III. Lyhenteet ja selitykset, ks. taulukko 2.

Viipurin Karjala: pitäjät

Viipurin Karjalassa oikeudenkäynnit laajenivat kolmessa eri vaiheessa. Ennen 1650-luvun loppua käydyistä kuudesta prosessista viisi oli alueen läntisemmässä osassa, Elimäellä, Valkealassa ja Vehkalahdella – sanalla sanoen: Kymijoen ympärillä. Yksi, ensimmäinen (1624), oli Säkkijärvellä.

Kun prosessit vuoden 1659 jälkeen lisääntyivät, ne samalla levisivät idemmäksi: niitä oli erityisesti Jääsken, Lappeen ja Äyräpään käräjillä sekä Viipurin ympäristössä. Kymijoen varresta siirryttiin Vuoksen varrelle – näyttää todellakin siltä, että Kymijoen varrella oikeudenkäyntejä oli jo vähemmän.

Vuoden 1684 jälkeen Kymijoen varrella noitakäräjät selvästi vähenivät. Sen sijaan ne lisääntyivät Äyräpään ja Lappeen seutuja

lukuun ottamatta muualla: pohjoisempana eli Taipalsaaren ja Savitaipaleen alueella sekä Luumäellä, Mäntyharjulla ja Valkealassa sekä alueen itäisimmässä kulmassa (Muolaa, Kivennapa ja Uusi-kirkko).

Näyttää selvältä, että noitakäräjille jouduttiin ensin lännempänä Kymijoen varrella, sitten Vuoksen varrella 1660- ja 70-luvulla. Viimein myös pohjoisempana Saimaan rannoilla ja alueen itäisimmässä kolkassa esitettiin syytteitä. On mahdollista, että aiemmin näiltä alueilta syytettiin muissa kihlakunnissa, mutta niiltä osin kuin asuinpaikkatiedot on voitu tarkistaa, sellaisia tapauksia ei ole löytynyt.

Viipurin kaupunkia en ole ottanut huomioon, koska kaupungin prosesseista tunnetaan vain osa. Olen pyrkinyt kattavaan aineistoon, eikä raastuvanoikeuden pöytäkirjoja ole tuomiokirjakortissa mukana. Viipurissa tiedetään kuitenkin olleen muutamia noitaoikeudenkäyntejä – kenties niitä oli useampiakin.⁴

2. Syytettyjen sukupuoli

Ala-Satakunta

Useimmiten prosesseissa oli yksi syytetty, mutta toisinaan syntyi oikeudenkäyntejä, joissa oli jopa kahdeksan tai kaksitoista syytettyä tai käräjille haastettua. Useimmiten tällöin oli kyse siitä, että luvattomin menetelmin parantaneen henkilön lisäksi tuomiolle oli haettu parantajan apua käyttäneet henkilöt.⁵ Vuosisadan lopulla (1674–98) syytettyjen määrä lisääntyi enemmän kuin prosessien määrä.

Tarkasteltavana olevista Ala-Satakunnan pitäjistä tunnetaan 197 syytettyä (vuosilta 1659–73 tunnettuja prosesseja ei ole otettu huomioon). Syytetyistä 60 % oli naisia ja 40 % miehiä. (Taulukko 2.) Se ei kuitenkaan ole tärkein tulos; olennaista on, että naisten osuus syytetyistä vaihteli. (Kuvio 1.)

---

4 Ruuth – Halila (uudistanut) 1974, 332–334.

5 Esim. Loimaa 25.–26. ja 28.8. sekä 27.–29.9.1682, mm 13:172v–173 ja 210v–211v sekä Loimaa 12.–14.2.1683, mm 13:336–339; Eura 19.–20.3.1684, mm 13:555–556.

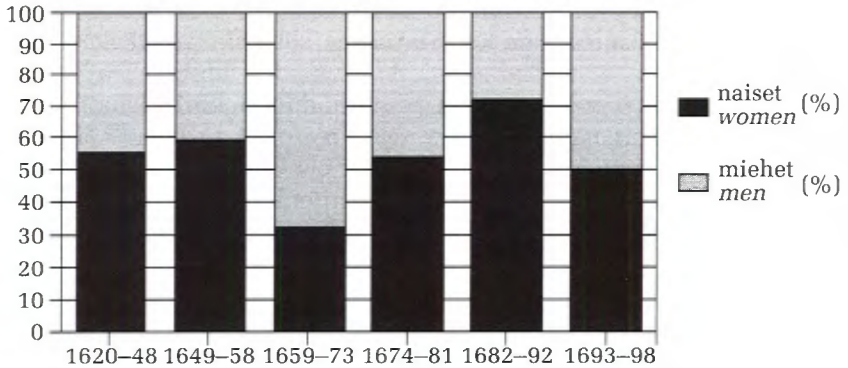

KUVIO 1.

Figure 1.

NAISTEN JA MIESTEN OSUUS (%) NOITUUDESTA JA TAIKUUDESTA SYYTETYISTÄ ALA-SATAKUNNAN MAASEUDULLA VUOSINA 1620–1700.

Percentages of women and men in charges of witchcraft and magic in rural Lower Satakunta 1620–1700.

Lähde: Ks. liite I. Ajanjaksottelusta, ks. taulukko 2. ja ao. tekstiosuus. Vuosilta 1659–73 aineisto on puutteellinen ja pääosin vain Huittisista ja Ulvilasta. Näiltä vuosilta taulukkoon on otettu myös Lapin pitjä, toisin kuin esimerkiksi taulukkoon 15.

Vuoteen 1648 asti 45 % syytetyistä oli miehiä. Huittisissa joutui vuonna 1646 käräjille kahdeksan naista, joita syytettiin harhaoppisen ja pääosin vanhoihin katolilaisiin menoihin perustuvan rukoushetken vietosta, ei nimenomaisesti taikuudesta. Koska asian yhteydessä kuitenkin puhuttiin mm. näön parantamisesta ja kun Huittisten kirkkoherra puhui taikuudesta, olen katsonut prosessin taikuusprosessiksi. Naisia ei kuitenkaan maallisessa oikeudessa tuomittu, vaan asian katsottiin kuuluvan kirkon tuomiovaltaan.⁶ Ilman tätä prosessia miehiä olisi ollut enemmistö (19 vastaan 15) noituudesta ja taikuudesta syytetyjen joukossa.

⁶ Huittinen 16.–18.11.1646, mm 6:192v.

Vuosina 1649–58, jolloin käräjiä käytiin kolme kertaa aikaisempaa useammin, naisten osuus syytetyistä kasvoi 59 %:iin. 1660-luvun tiedot ovat yllättäviä: syytetyistä 2/3 oli miehiä (vrt. taulukko 2). Näyttäisi siltä, että kesken 1600-luvun alasatakuntalaisten syytettyjen enemmistö olisi vaihtunut naisista miehiksi, vieläpä selvästi miesvoittoiseksi joukoksi. Huittisissa ja Ulvilassa näin varmasti oli vuosina 1665–73, mutta ei ole tietoa siitä, kuinka suuri osuus muiden pitäjiä syytetyistä oli miehiä. Vuosina 1674–81 naisia oli syytettynä vain hieman enemmän kuin miehiä, mutta vuodesta 1682 vuoteen 1692 72 % syytetyistä oli naisia. Tämän jälkeen vuosisadan lopulla syytettiin naisia ja miehiä yhtä usein. Aivan vuosisadan lopun ajanjakso (1693–98) on lyhyt, ja voidaan väittää, että tilastolliset satunnaisuudet vaikuttavat sukupuolijakoon. Kuitenkin huomattakoon, että 1690-luvulla yleisesti suomalaisista syytetyistä jälleen – muutaman kymmenen vuoden tauon jälkeen – suuri osa oli miehiä.⁷ Götan hovioikeuden alueella Ruotsissa 1700-luvulla miesten määrä syytetyistä lisääntyi ja kohosi noin puoleen.⁸

Pohjois-Pohjanmaa

Syytettyjen sukupuoli Pohjois-Pohjanmaalla käy ilmi kuviosta 2. ja tilastollisina lukuina taulukosta 4. Vuosina 1626–66 pääosa syytetyistä oli miehiä. Naisia syytettiin erityisen harvoin (9 %) vuosisadan puoliväliin asti. Prosessien lisääntymisen myötä naisten osuus syytettyjen joukossa nousi, kuten Ala-Satakunnassakin, mutta jäi edelleen selvästi pienemmäksi kuin miesten määrä. 1660-luvun puolivälin jälkeen miehiä oli syytetyistä vähemmän kuin naisia, vain kaksi viidestä. Vuosisadan lopulla miesten osuus syytetyistä jälleen hiukan nousi – päälle 40 %:n – mutta naiset olivat edelleen selvänä enemmistönä syytettyjen joukossa. Pohjois-Pohjanmaan pohjoisimmista osista sekä sisämaassa miesten osuus syytetyistä oli suurempi kuin alueen eteläisimmässä pitäjissä.

---

7 Kervinen 1984 (painamaton tutkielma), 96.

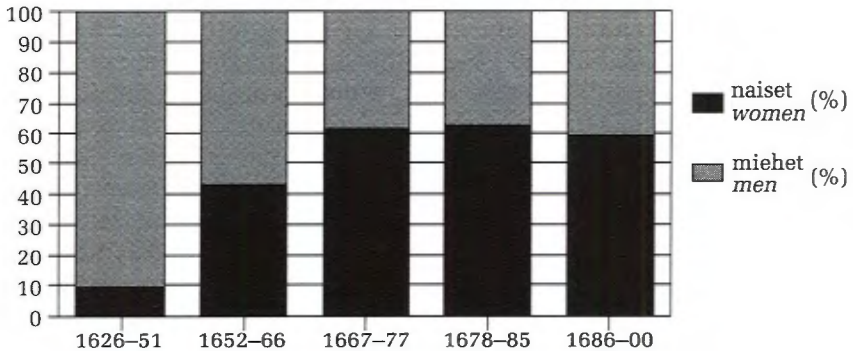
8 Sörlin 1991 (painamaton käsikirjoitus).

KUVIO 2.

Figure 2.

NAISTEN JA MIESTEN OSUUS (%) NOITUUDESTA JA TAIKUUDESTA SYYTETYISTÄ POHJOIS-POHJANMAAN MAASEUDULLA VUOSINA 1620–1700.

Percentages of women and men in charges of witchcraft and magic in rural Northern Ostrobothnia 1620–1700.

Lähde: Ks. liite II. Ajanjaksittelusta, ks. taulukko 4.

Viipurin Karjala

Vuosina 1624–58 kaikki tunnetut (10) noituudesta tai taikuudesta syytetyt viipurinkarjalaiset olivat miehiä. Kun oikeudenkäyntejä vuodesta 1659 alkaen oli toistuvasti, syytettiin myös naisia, mutta naisten osuus syytetyistä oli vain 29 prosenttia. Prosessit lisääntyivät paljon juuri ennen 1680-luvun puoliväliä (1684), mutta naisten osuus syytetyistä taas laski – vain joka viides syytetty (19 %) oli nainen. (Taulukko 5.) Kaakkoisessa Suomessa syytettiin pääasiassa miehiä.

3. Syytteet ja syyttäjät

Analyysin perusteista

1600-luvulla oikeusprosessi voitiin aloittaa muodollisesti jotakuinkin samalla tavalla kuin nykyäänkin. Yksityinen ihminen saattoi nostaa kanteen kiistakumppaniansa vastaan. Myös esivalta – pappi, nimismies tai kruununvouti – saattoi virkansa puolesta ajaa syytettyä. Monista asioista vain esivallan edustajan oli mielekästä nostaa syyte – esimerkiksi Jumalan tai papiston pilkkaamisesta – ja esivallan mahdollisuus syytteen nostoon muistutti näiltä osin inkvisitorista prosessia, johon monissa muissa Euroopan maissa päädyttiin. Nykyisenkaltaista syyttäjälaitosta ei ollut.⁹ Ilmiantajana, huhun kertojana, saattoi esivallankin nostamisissa prosessissa olla yksityinen ihminen.

Kun tarkoitukseni on selvittää, kuka käynnisti prosessin noituudesta ja taikuudesta epäiltyä vastaan, olen katsonut voivani pelkistää asiaa johdonmukaisesti. Seuraavassa tarkoitan syytteellä sitä väitöstä rikollisesta teosta, joka välittömästi johti oikeusprosessiin ja johon oikeudessa tavallisesti pääasiassa keskityttiin. Syytteen tueksi saatettiin todistajien lausunnoissa esittää useita muita rikollisina pidettyjä tekoja, jotka myös pantiin epäillyn kontolle. Näitä en ole lukenut syytteiksi enkä anna niille samaa arvoa kuin teolle, joka näytti olleen prosessin välittömänä käynnistimenä. Todistajien lausunnot näyttävät 1600-luvulla olleen usein rönsyileviä, ja oikeus on usein myös kirjannut pöytäkirjaan pitkiä, useita eri asioita selvittäviä todistajien kertomuksia. Näillä kertomuksilla on suuri arvo myös oikeushistorian sekä esimerkiksi sosiaalishistorian kysymysten kannalta, mutta tässä luvussa asettamani tehtävän kannalta ne ovat toisarvoisia.

Syyttäjällä tarkoitan henkilöä, joka esitti rikollista tekoa koskevan väitteen oikeudelle ja vaati teosta rangaistusta. Käytän käsitettä ”syyte” riippumatta siitä, esittikö asian yksityinen henkilö vai esivallan edustaja, ja käsitettä syyttäjä niin ikään riippumatta siitä, oliko kyseessä esivallan viranomainen vai yksityinen henkilö. Tällainen menettely on perusteltua, koska tärkeintä seuraavassa on

---

9 Vrt. Myhrberg 1978, 85–86.

selvittää, oliko syytteen takana yksityisiä henkilöitä, jotka ajoivat asiaa henkilökohtaisena riitajuttuna, vai virkavaltaa, joka tarttui toimeen lain ja säädösten valvomiseksi. Jotakuinkin vastaavalla tavalla syytteitä ja syyttäjiä on analysoinut Merete Birkelund tanskalaisia noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä tutkiessaan.¹⁰

Menettelyäni vastaan voidaan huomauttaa, että kenties esivalta pakotti yksityisen henkilön ajamaan asiaansa käräjillä silloin kun esivalta ei syystä tai toisesta halunnut tai voinut syytettä nostaa. Siten yksityisten nostamat syytteetkään eivät kuvaisi yksityisten ristiriitoja, vain esivallan tomeruutta. Näinkin on voinut joissakin tapauksissa olla, mutta voidaan osoittaa, että tavallisesti asia oli toisin: Yksityisten henkilöiden esittämät syytteet olivat erilaisia kuin esivallan ajamat syytteet, ja johtivat usein erilaiseen oikeuden päätökseenkin. Siten riippumatta siitä, kuinka pakotettu yksityinen henkilö oli ajamaan syytöksensä käräjillä, jo se, että hänellä nähtiin olleen aihetta asiansa ajoon jotakuta vastaan, kertoo yksityisten henkilöiden konflikteista.

Syytteet – siis edellä mainitussa merkityksessä – olen pelkistänyt lukujen III ja IV pohjalta kolmeen ryhmään: vahingoittavaan noituuteen, hyväätarkoittavaan taikuuteen sekä noitasapatti- ja paholaiskuvitelmiin. Koska jälkimmäiset enemmän tai vähemmän kuvitellut teot olivat rangaistavia riippumatta teon muusta luonteesta tai aiheutetusta vahingosta, olen ne yleistävissä taulukoissa yhdistänyt taikuuteen. Noituudella vahingoittaminen oli yksiselitteinen asia, josta maan- ja kaupunginlait myös yksiselitteisesti määräisivät – toisin kuin taikuudesta ja paholaiskuvitelmista, kuten tuonempana tulen esittämään.

Lopuksi huomautan, ettei tilastoinnissa aina pystytä yksiselitteiseen tulkintaan yhdenkään edellä esitetyn seikan suhteen. Toisinaan on liian vähän tietoja asian ratkaisemiseksi. Kun asian ratkaisemiseen ei ole ollut perusteita, on seikka niiltä osin merkity epäselvien ja tuntemattomien joukkoon. Paikoittain tuntemattomien joukkoon on joutunut perin monta yksityiskohtaa, mutta paikoin saatan myös osoittaa, ettei kyse ole vain tilastoinnin tekniikasta, vaan myös prosessien luonteesta.

---

¹⁰ Birkelund 1983, 67, 74.

TAULUKKO 6.

Table 6.

*SYYTE, SYYTÄJÄ JA SUKUPUOLI ALA-SATAKUNNAN MAA-
SEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNNEISSÄ
VUOSINA 1620-58.*

Charge, prosecutor and sex in trials for witchcraft and magic in rural Lower Satakunta 1620-58.

	syytetty nainen <i>accused woman</i>				syytetty mies <i>accused man</i>				yhteensä <i>total</i>				
	syyte <i>charge</i>		syyte <i>charge</i>		syyte <i>charge</i>		syyte <i>charge</i>		yhteensä <i>total</i>		yhteensä <i>total</i>		%
Syyttäjä <i>Prosecutor</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	
yksit. nainen <i>private person, woman</i>	2	0	0	2	2	1	0	3	4	1	0	5	6
" mies <i>private person, man</i>	4	2	4	10	9	2	3	14	13	4	7	24	29
esivalta <i>public authority</i>	6	10	1	17	6	1	2	9	12	11	3	26	31
oma-aloitt. <i>rehabilitation on own initiative</i>	2	3	4	9	3	1	3	7	5	4	7	16	19
et/no data	0	6	3	9	1	2	0	3	1	8	3	12	14
yht./total	14	21	12	47	21	7	8	36	35	28	20	83	
%									42	34	24		100

Lähde: Ks. liite I. Joissakin tapauksissa oikeusprosessin on katsottava alkaneen sekä noituus- että taikuussyytteestä. Tällöin syyte on tilastoitu joko noituudella vahingoittamiseen tai taikuuteen oikeuskäsittelyn luonteen ja päätöksen mukaan. Liian epävarmat tulkinnot on laitettu tuntemattomien joukkoon. Noidan apua käyttäneiden saamat syytteet on tilastoitu sen mukaan, haettiin apua vahingontekoon (noituus) vai parantamiseen tai onnen tavoitteluun (taikuus). Noitasapatti- tai paholaiskuvitelmat on tilastoitu taikuuteen tekstissä esitetyin perustein. Oma-aloitteisten maineenpuhdistusprosessien osuus voi olla hiukan liian alhainen suhteessa yksityisen syyttäjän kanteeseen. Jollei ensimmäistä käräjäkertaa tunneta, on periaatteessa mahdollista, että toisessa istunnossa asian toi esille huhun levittäjä eikä huhua vastaan puolustautunut henkilö. Taulukossa ei ole mukana Lapin pitäjän oikeudenkäyntejä.

Lyhenteet: yksit. = yksityinen henkilö, oma-aloitt. = oma-aloitteinen maineenpuhdistusprosessi, noi = noituus (vahingoittaminen), tai = taikuus (mm. parantaminen), et = ei tietoa.

On the grounds presented in the text the word witchcraft (Finnish: noituus) signifies a malevolent force. The word magic (Finnish: taikuus), however, signifies benevolent magic of all kinds, and also – when not specifically stated otherwise – fantasies of the witches' sabbath and the devil. W = witchcraft, M = magic, N = no data, T = total.

Ala-Satakunta

Taulukossa 2. esitetty noituus- ja taikuusprosessien jaksottelu pätee myös syyttäjien ja syytteiden suhteen. Kun tapaukset, joissa syyttäjää ei tiedetä, jätetään huomiotta, yli 40 % prosesseista ennen vuotta 1659 alkoi yksityisen syyttäjän aloitteesta. Esivalta syytti hiukan harvemmin (37 %). Tavallisesti syyte koski vahingoittavaa noituutta (42 %). (Taulukko 6.) Useampi kuin joka neljäs prosessi (27 %) alkoi siitä, että huhujen kohde tuli käräjille ja vaati maineensa puhdistamista noituus- ja taikuushuhuista.

TAULUKKO 7.

Table 7.

SYYTE, SYYTÄJÄ JA SUKUPUOLI ALA-SATAKUNNAN MAA-SEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNNEISSÄ VUOSINA 1674–81.

Charge, prosecutor and sex in trials for witchcraft and magic in rural Lower Satakunta 1674–81.

	syytetty nainen <i>accused woman</i>				syytetty mies <i>accused man</i>				yhteensä <i>total</i>				
	syyte <i>charge</i>				syyte <i>charge</i>				yhteensä <i>total</i>				%
Syyttäjä <i>Prosecutor</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	
yksit. nainen <i>private person, woman</i>	0	0	0	0	1	0	0	1	1	0	0	1	3
" mies <i>private person, man</i>	1	0	0	1	1	1	0	2	2	1	0	3	9
esivalta <i>public authority</i>	2	6	1	9	1	4	0	5	3	10	1	14	42
oma-aloitt. <i>rehabilitation on own initiative</i>	1	2	1	4	2	3	2	7	3	5	3	11	33
et/no data	1	2	0	3	0	0	1	1	1	2	1	4	12
yht./total	5	10	2	17	5	8	3	16	10	18	5	33	
%									30	55	15		100

Lähde: Ks. liite I. Selitykset ja lyhenteet, ks. taulukko 6.

Naista ja miestä kohdeltiin kuitenkin noitakäräjillä tänä aikana eri tavalla: Tavallisesti naista syytti esivalta luvattomasta mutta hyväätarkoitettavasta taikuudesta. Sen sijaan mies joutui useammin käräjille kiistakumppaninsa esittämän noituussyytteen vuoksi.

1660-luvulla esivallan osuus syyttäjien lukumäärästä näyttää olleen vähäinen, mutta 17:n syytteen esittäjästä ei ole tietoja. Kuten aikaisemminkin, miehet yhdistettiin nimenomaisesti noituussyytöksiin. Vuosisadan alkuun nähden tilanne muuttui selvästi 1660-luvun jälkeen: ajanjaksona 1674–81 esivalta nosti eniten syytteitä (45 % tapauksista, joissa syyttäjä tunnetaan) ja syytti useammin taikuudesta kuin noituudesta (9 vastaan 3). (Taulukko 7.) Muutoinkin taikuussyytteet yleistyivät: 64 % tunnetuista syytteistä koski taikuutta. Vuosina 1620–58 55 % tunnetuista syytteistä koski noituudella vahingoittamista.

TAULUKKO 8.

Table 8.

SYYTE, SYYTÄJÄ JA SUKUPUOLI ALA-SATAKUNNAN MAA-SEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNEISSÄ VUOSINA 1682–92.

Charge, prosecutor and sex in trials for witchcraft and magic in rural Lower Satakunta 1682–92.

	syytetty nainen <i>accused woman</i>				syytetty mies <i>accused man</i>				yhteensä <i>total</i>				
	syyte <i>charge</i>				syyte <i>charge</i>				yhteensä <i>total</i>				%
Syyttäjä <i>Prosecutor</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	
yksit. nainen <i>private person, woman</i>	1	0	0	1	1	0	0	1	2	0	0	2	3
" mies <i>private person, man</i>	4	10	0	14	1	0	0	1	5	10	0	15	23
esivalta <i>public authority</i>	2	18	1	21	1	8	0	9	3	26	1	30	46
oma-aloitt. <i>rehabilitation on own initiative</i>	3	5	1	9	3	1	0	4	6	6	1	13	20
et/no data	0	1	1	2	1	1	1	3	1	2	2	5	8
yht./total	10	34	3	47	7	10	1	18	17	44	4	65	
%									26	68	6		100

Lähde: Ks. liite I. Selitykset ja lyhenteet, ks. taulukko 6.

Yhdentoista vuoden aikana 1682–92 Ala-Satakunnan maaseudulla oli poikkeuksellisen paljon noituudesta tai taikuudesta syytettyjä yhtä oikeusprosessia kohden. Puolet niistä syytteistä, joiden esittäjä tunnetaan, sikisi esivallan innosta, yli neljäsosa (28 %) yksityisen kanteesta ja yli viidesosa (22 %) epäillyistä tuli käräjille omaaloitteisesti puolustamaan mainettaan. (Taulukko 8.) Ehdottomasti useimmiten esitettiin syyte taikuudesta: tunnetuista syytteistä taikuutta koski 72 % ja tuntemattomatkin syytteet mukaan lukien jäi kaksi kolmasosaa taikuuden osuudeksi.

Vuosisadan lopulla (1693–98) prosessit vähenivät nopeasti. Prosessien muoto palautui vuosisadan alun malliin: Esivalta ja yksityiset syyttivät jokseenkin yhtä usein. Miehiä oli nyt noitakäräjillä yhtä paljon kuin naisiakin, mutta naisia syytettiin useammin taikuudesta kuin noituudesta. (Taulukko 9.)

TAULUKKO 9.

Table 9.

SYYTE, SYYTÄJÄ JA SUKUPUOLI ALA-SATAKUNNAN MAA-SEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNNEISSÄ VUOSINA 1693–98.

Charge, prosecutor and sex in trials for witchcraft and magic in rural Lower Satakunta 1693–98.

	syytetty nainen <i>accused woman</i>				syytetty mies <i>accused man</i>				yhteensä <i>total</i>				%
	syyte <i>charge</i>				syyte <i>charge</i>				yhteensä <i>total</i>				
Syyttäjä <i>Prosecutor</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	
yksit. nainen <i>private person, woman</i>	0	1	1	2	0	0	0	0	0	1	1	2	13
" mies <i>private person, man</i>	1	1	0	2	2	0	0	2	3	1	0	4	25
esivalta <i>public authority</i>	0	2	0	2	3	2	0	5	3	4	0	7	44
oma-aloitt. <i>rehabilitation on own initiative</i>	0	2	0	2	0	1	0	1	0	3	0	3	19
et/no data	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
yht./total	1	6	1	8	5	3	0	8	6	9	1	16	
%									38	56	6		100

Lähde: Ks. liite I. Selitykset ja lyhenteet, ks. taulukko 6.

Pohjois-Pohjanmaa

Pohjois-Pohjanmaalla syytetyistä enemmistö oli naisia vuodesta 1667 alkaen. Syytteet ja syyttäjät muuttuivat vasta vuodesta 1678 alkaen eli samoihin aikoihin kuin Ala-Satakunnassa (1674–81). Sitä ennen prosesseista, joiden synty tiedetään, yksityiset nostivat 49 %, esivalta 35 % ja oma-aloitteisesti huhuista yritti vapautua 16 % epäillyistä. (Taulukko 10.) Tunnetuista syytteistä enemmistö (54 %) koski noituudella vahingoittamista.

TAULUKKO 10.

Table 10.

SYYTE, SYYTÄJÄ JA SUKUPUOLI POHJOIS-POHJANMAAN MAASEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNEISSÄ VUOSINA 1626–77.

Charge, prosecutor and sex in trials for witchcraft and magic in rural Northern Ostrobothnia 1626–77.

	syytetty nainen <i>accused woman</i>				syytetty mies <i>accused man</i>				yhteensä <i>total</i>				
	syyte <i>charge</i>				syyte <i>charge</i>				yhteensä <i>total</i>				%
Syyttäjä <i>Prosecutor</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	
yksit. nainen <i>private person, woman</i>	3	1	1	5	1	0	0	1	4	1	1	6	7
" mies <i>private person, man</i>	7	3	1	11	14	3	6	23	21	6	7	34	39
esivalta <i>public authority</i>	3	9	1	13	4	11	1	16	7	20	2	29	33
oma-aloitt. <i>rehabilitation on own initiative</i>	2	4	2	8	0	0	5	5	2	4	7	13	15
et/no data	1	0	2	3	2	1	0	3	3	1	2	6	7
yht./total	16	17	7	40	21	15	12	48	37	32	19	88	
%									42	36	22		100

Lähde: Ks. liite II. Selitykset ja lyhenteet, ks. taulukko 6.

Eniten syytettyjä Pohjois-Pohjanmaalla oli vuosina 1678–85. Kuten Ala-Satakunnassakin, Pohjois-Pohjanmaalla kiihkeimpänä

noitaprosessien aikana käräjille viejänä oli useimmiten pappi, nimismies tai kruununvouti. Mutta Pohjois-Pohjanmaalla esivallan osuus koko vuosisadan lopun ajan (1678–1700) oli aivan ehdoton: 72 %:ssa syyttäjänä oli esivalta. Hallitsevin syyte oli yksiselitteisesti taikuus: vuosina 1678–1700 73 % tunnetuista syytteistä oli taikuussyyte. (Taulukko 11.)

TAULUKKO 11.

Table 11.

SYYTE, SYYTÄJÄ JA SUKUPUOLI POHJOIS-POHJANMAAN MAASEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNISSÄ VUOSINA 1678–1700.

Charge, prosecutor and sex in trials for witchcraft and magic in rural Northern Ostrobothnia 1678–1700.

	syytetty nainen <i>accused woman</i>				syytetty mies <i>accused man</i>				yhteensä <i>total</i>				
	syyte <i>charge</i>				syyte <i>charge</i>				yhteensä <i>total</i>				%
Syyttäjä <i>Prosecutor</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	
yksit. nainen <i>private person, woman</i>	1	0	0	1	2	2	0	4	3	2	0	5	5
” mies <i>private person, man</i>	3	3	0	6	3	2	0	5	6	5	0	11	12
esivalta <i>public authority</i>	10	29	1	40	3	18	1	22	13	47	2	62	67
oma-aloitt. <i>rehabilitation on own initiative</i>	2	3	0	5	0	2	1	3	2	5	1	8	9
et/no data	0	3	1	4	0	2	1	3	0	5	2	7	8
yht./total	16	38	2	56	8	26	3	37	24	64	5	93	
%									26	69	5		100

Lähde: Ks. liite II. Selitykset ja lyhenteet, ks. taulukko 6.

Viipurin Karjala

Viipurin Karjalassa koko 1600-luvun ajan puolet syytteistä koski hyväätarkoitettavaa taikuutta eli nk. valkoista magiaa. Tässä suhteessa ero muiden tutkimusalueiden, eritoten Ala-Satakunnan maa-seudun noitaprosesseihin oli selvä. Yksityiset nostivat noituussyytöksistä 65 % mutta taikuussyytöksistä esivalta nosti 63 %. (Taulukko 12.) Siten kaikkialla syytteen nostajat toimivat samalla tavalla. Oma-aloitteinen maineenpuhdistus näyttää olleen harvinaista itäisellä tutkimusalueella, mikä viitannee ainakin osin siihen, ettei yhteisössä suuressa määrin esiintynyt sosiaalista painostusta epäiltyä kohtaan.

TAULUKKO 12.

Table 12.

SYYTE, SYYTÄJÄ JA SUKUPUOLI VIIPURIN KARJALAN MAA-SEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNNEISSÄ VUOSINA 1624–83.

Charge, prosecutor and sex in trials for witchcraft and magic in rural Viipuri Carelia 1624–83.

	syytetty nainen <i>accused woman</i>				syytetty mies <i>accused man</i>				yhteensä <i>total</i>				
	syyte <i>charge</i>				syyte <i>charge</i>				yhteensä <i>total</i>				%
Syyttäjä <i>Prosecutor</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	
yksit. nainen <i>private person, woman</i>	1	1	0	2	3	1	0	4	4	2	0	6	15
" mies <i>private person, man</i>	2	0	0	2	5	2	3	10	7	2	3	12	29
esivalta <i>public authority</i>	0	2	0	2	3	5	2	10	3	7	2	12	29
oma-aloitt. <i>rehabilitation on own initiative</i>	1	0	0	1	1	0	0	1	2	0	0	2	5
et/no data	1	1	0	2	1	3	3	7	2	4	3	9	22
yht./total	5	4	0	9	13	11	8	32	18	15	8	41	
%									44	37	20		100

Lähde: Ks. liite III. Selitykset ja lyhenteet, ks. taulukko 6.

TAULUKKO 13.

Table 13.

*SYYTE, SYYTÄJÄ JA SUKUPUOLI VIIPURIN KARJALAN MAA-
SEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNISSÄ
VUOSINA 1684–98.*

Charge, prosecutor and sex in trials for witchcraft and magic in rural Viipuri Carelia 1684–98.

	syytetty nainen <i>accused woman</i>				syytetty mies <i>accused man</i>				yhteensä <i>total</i>				
	syyte <i>charge</i>				syyte <i>charge</i>				yhteensä <i>total</i>				%
Syyttäjä <i>Prosecutor</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	Noi <i>W</i>	Tai <i>M</i>	Et <i>N</i>	Yht <i>T</i>	
yksit. nainen <i>private person, woman</i>	1	1	0	2	2	1	0	3	3	2	0	5	11
” mies <i>private person, man</i>	0	0	0	0	10	4	0	14	10	4	0	14	30
esivalta <i>public authority</i>	3	2	0	5	4	8	0	12	7	10	0	17	36
oma-aloitt. <i>rehabilitation on own initiative</i>	0	0	0	0	1	0	1	2	1	0	1	2	4
et/no data	0	1	1	2	1	6	0	7	1	7	1	9	19
yht./total	4	4	1	9	18	19	1	38	22	23	2	47	
%									47	49	4		100

Lähde: Ks. liite III. Selitykset ja lyhenteet, ks. taulukko 6.

Viipurin Karjalassakin vuosisadan lopun prosessit erosivat vuosisadan alun noitakaräjistä. Ero on kuitenkin pienempi kuin muilla tutkimusalueilla ja osin päinvastainen: kun prosessit vuosisadan lopulla lisääntyivät, yksityisten syyttäjien osuus säilyi suurena – joka toinen tunnetuista syytteen esittäjistä oli yksityinen henkilö – ja miesten osuus syytetyistä lisääntyi. Miehiä syytettiin sekä noituudesta että taikuudesta. Niin ikään päinvastoin kuin muualla, Viipurin Karjalassa noituussyytöksiä oli suuri määrä (47 %) myös vuosisadan lopulla. Taikuussyytösten lisääntymistä on kuitenkin pidettävä merkittävämpänä, koska tilastojen osoittamaa voidaan korjata laadullisella analyysillä: yksityisen noituudesta syyttämisen

tä kahdestatoista miehestä viisi oli syytettynä ilmeisen tyhjänpäiväisessä prosessissa, jossa kaksinnaimisesta syytettynä ollut mies väitti tovereidensa noitumisen vieneen hänet synnin teille.¹¹ (Taulukot 12. ja 13.)

4. Tuomiot

Ala-Satakunta

Likikään kaikista noituus- ja taikusoikeudenkäynneistä oikeuden päätöstä ei tunneta. Yli viidennes lopullisista päätöksistä on kokonaan tuntemattomia. Syytetty voitiin määrätä myös puhdistusvalalle. Tällöin epäillyn piti hankkia 5–11 myötävannojaa, jotka omalla valallaan puolustivat syytetyn viattomuutta. Prosesseista 9 % on sellaisia, joissa syytetty tiedetään määrätyn puhdistusvalalle mutta joissa valan saannista ei ole tietoa. (Taulukko 14.) Reilu kolmannes syytetyistä sai varmasti vapauttavan tuomion. Koska taulukossa 14. muiksi oikeudenpäätöksiksi merkityistä tuomioista 18 päätöstä merkitsivät käytännössä varmasti myös vapauttavaa tuomiota maallisessa oikeudessa, voidaan laskea, että vähintään 44 % epäillyistä sai maallisessa oikeudessa vapauttavan tuomion. Joka viides sai varmasti jonkun langettavan tuomion. Tavallisin langettava tuomio oli suuri sakko (40 mk), ankarin rangaistus kuolemantuomio.

Tällaisenaan tuomioista ei kuitenkaan saa kuvaa. Tuomiot vaihtelivat eri aikoina ja jopa tuntemattomiksi jääneiden tuomioiden määrä vaihteli mitä ilmeisemmin erään toisen muutoksen mukaisesti – kuten kohta esitän. Ensin on syytä arvioida vapauttavien tuomioiden todellinen määrä, sillä tällä seikalla on melkoinen merkitys arvioitaessa noitaprosessien luonnetta. Tunnetuista tuomioista vapauttavia tuomioita oli 68 (45 %). Kun mukaan laskeaan muut maallisen oikeuden päätökset, jotka merkitsivät vapautusta maallisen oikeuden rangaistuksesta, vapauttavien tuomioiden lukumääräksi tulee varovaisesti arvioiden 81. Oletan mekaanisesti, että tuntemattomista tuomioista vapauttavien tuomioiden

---

11 Elimäki ja Valkeala 10.–12.6. 1689, ii 6:372–373v; Elimäki ja Valkeala 27., 29.–31.10. 1690, ii 7:108–113.

osuudeksi koitui sama osuus kuin tunnetuistakin tuomioista (45 %). Tällöin vapauttavien tuomioiden määräksi voitaisiin laskea 102. Kun arvioin, niin ikään mekaanisesti, että puhdistusvalalle määrättyistä kahdeksan vapautettiin ja yhdeksän sai sakon, vapauttavien tuomioiden määräksi tulee 110. Kaikkiaan siis 56 % epäilyistä olisi vapautunut.

TAULUKKO 14.

Table 14.

*TUOMIOT NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNNEISSÄ
ALA-SATAKUNNAN MAASEUDULLA VUOSINA 1620–1700.*

Judgments in trials for witchcraft and magic in rural Lower Satakunta 1620–1700.

	tuomiot naisille <i>judgments, women</i>						tuomiot miehille <i>judgments, men</i>					
	Va <i>A</i>	Vl <i>OP</i>	Sak <i>F</i>	Kuo <i>D</i>	Muu <i>Ot</i>	Et <i>ND</i>	Va <i>A</i>	Vl <i>OP</i>	Sak <i>F</i>	Kuo <i>D</i>	Muu <i>Ot</i>	Et <i>ND</i>
Syyte <i>Charge</i>												
noituus <i>witchcraft</i>	12	2	2	5		8	14	5	1	8	1	4
taikuus <i>magic</i>	14	4	13		11	10	6	2	3		4	5
noitasap./pah. <i>witches' sabbath/ collaboration with devil</i>	2					1						
avunp./noit. <i>request for witch's help for harmfull purpose</i>	1		1				2	3		1	1	
avunp./taik. <i>request for witch's help for recovery from illness etc.</i>	1	1	7		1	5			2		4	
muu/et <i>other/no data</i>	9				1	8	7					5
yht./total	39	7	23	5	13	32	29	10	6	9	10	14
%	33	6	19	4	11	27	37	13	8	12	13	18
yht naiset ja miehet <i>total women and men</i>	68	17	29	14	23	46	(n=197)		Naiset: Miehet:		119 78	
%	35	9	15	7	12	23	(100)					

A = acquittal. OP = oath of purification. F = fine. D = death. Ot = other verdict. ND = no data.

On otettava kuitenkin huomioon, että mahdollisesti kuolemantuomiot tunnetaan muita tuomioita tarkemmin (mm. paikallishistorioiden ansiosta). Osa lopputulokseltaan tuntemattomaksi jääneistä prosesseista on varmasti syystä tai toisesta rauennut, joten epäilty käytännössä vapautui. Luultavasti tuntemattomien tuomioiden joukossa oli vapauttavia tuomioita enemmän kuin tunnettujen tuomioiden joukossa. Siten esitetyssä hypoteettisessa laskelmassa vapauttavien tuomioiden määrä lienee liian pieni. Keskeistä tässä eivät kuitenkaan ole prosenttiluvut, vaan se, että tavallisin tuomio noituus- ja taikusoikeudenkäynnissä oli vapauttaminen.

Aika ja muutos

Tarkemmin analysoitaessa käy ilmi, että erilaiset tuomiot olivat tavallisia eri aikoina. Vapauttaminen oli tyypillinen tuomio vuosina 1620–58, jolloin kaikista prosesseista – siis lopputulokseltaan tuntemattomat mukaan lukien – 42 % päättyi epäillyn kannalta onnellisesti. Nimenomaan vuosina 1620–48, jolloin syytettyjä oli

---

←

Lähde: Ks. liite I. Taulukossa ei ole mukana oikeudenkäyntejä vuosilta 1659–73 eikä Lapin pitäjän oikeudenkäyntejä. Oma-aloitteiset maineenpuhdistusprosessit on taulukoitu sen mukaan, yrittikö epäilty vapautua noituus- vai taikushuhuiista. Joskus tuomio annettiin muusta kuin alkuperäisestä, oikeusprosessin synnyttäneestä syyteestä. Tällöin tuomio on tilastoitu sen mukaan, mistä tuomio annettiin. Joissakin tapauksissa syytetty sai useampia tuomiota, mutta nämä on tilastoitu vain yhdeksi tuomioksi prosessin synnyttäneen syyteen mukaan mutta kuitenkin aina langettavan tuomion mukaan, jos toinen tuomio oli vapauttava.

Lyhenteet: va = vapauttava tuomio; vl = tuomittu puhdistusvalalle mutta valan saannista ei ole tietoa; sak = sakko (tavallisesti 40 mk); kuo = alioikeuden antama kuolemanrangaistus; muu = muu oikeuden päätös, mm. asian siirto kirkollisille viranomaisille tai muu syyte; et = ei tietoa; noitasap./pah. = syyte noitasapatin vietosta, pahalaiskuvitelmista tai muusta yhteistyöstä pahalaisen kanssa; avunp./noit. = noidan avun käyttö vahingoittavassa tarkoituksessa; avunp./taik. = noidan avun käyttö parantamiseen tms.

On the grounds presented in the text the word witchcraft (Finnish: noituus) signifies a malevolent force. The word magic (Finnish: taikuus), however, signifies benevolent magic of all kinds, and also – when not specifically stated otherwise – fantasies of the witches' sabbath and the devil.

vähän, vapauttaminen oli tavallista – tuntemattomat tuomiot mukaan lukien 57 % syytteistä päätyi vapauttamiseen. Huomionarvoista on, että ennen 1660-lukua varsinkin naiset saivat vapauttavan tuomion. Vuosilta 1620–48 ei tunneta yhtäkään naiselle annettua sakko- tai kuolemantuomiota. (Liitetaulukko 1., liite IV.)

Vuosina 1659–73 tuomiot näyttävät olleen ankaria: ajanjaksona annettiin kolme kuolemantuomiota (miehille) sekä kymmenen sakkotuomiota. (Taulukko 15.) Langettavan tuomion tiedetään tulleen lähes kahdelle viidestä, ja kun osa tuntemattomiksikin jääneistä tuomioista on saattanut olla langettavia, oikeuskäytäntö oli aikaisempaa ankarampi. Tätä seikkaa arvioidaan myöhemmissä luvuissa.

Kaikkiaan Ala-Satakunnassa 1600-luvulla – lukuun ottamatta vuosia 1659–73 – annettiin neljätoista kuolemantuomiota noituudesta ja taikuudesta. Niistä yhdeksän annettiin kymmenen vuoden aikana 1649–58. Sakkotuomioita tiedetään annetun kaikkiaan 29, ja niistä 24 (83 %) tuli maksuun vuosina 1674–92. Sakkotuomiot tulivat useimmiten taikuutta harjoittaneille naisille. Vuosisadan viimeisinä vuosina ei langettavia tuomioita tiedetä annetun.

Tuomioiden jakautumisesta voi tehdä seuraavan johtopäätöksen: oikeudenkäyntien määrän kasvaessa langettavien tuomioiden määrä kasvoi prosessien määrää nopeammin, ikään kuin geometrisesti. Vuosisadan viimeisiä vuosia lukuun ottamatta myös tuntemattomiksi jääneiden tuomioiden määrä kasvoi sitä mukaan kuin oikeusprosessien ja niissä syytettyjenkin määrä.

Esitetystä voi tehdä johtopäätöksen, että tuntemattomien tuomioiden määrä Ala-Satakunnan maaseudulla ei ole historian lähteiden aiheuttamaa sattumaa, vaan seikka, joka osaltaan kuvaa oikeusprosessien luonnetta. Koska langettavien tuomioiden määrä kasvoi nopeammin kuin prosessien määrä ja koska pääosa tuomioista annettiin lyhyenä aikana, voi katsoa, että noitaprosesseissa oli vainon makua ja paniikinomaisia piirteitä. Ala-Satakunnassa oikeusprosessit olivat siis enemmän tai vähemmän kansanliike tai esivallan kampanja. Myöhemmin pohdin sitä, mikä osuus tässä oli toisaalta esivallalla ja toisaalta kyläläisillä. Tuntemattomien tuomioiden määrä kuvanee osin juuri mainittua kampanjamaisuutta: Tiettyinä aikana syytteitä nostettiin usein ja helposti. Pienikin epäily saattoi koitua syytteen aiheeksi. Huomattakoon kuitenkin, että kiihkeimpänäkin langettavien tuomioiden aikana vapauttaminen oli tavallisin tuomio.

TAULUKKO 15.

Table 15.

*TUOMIOT ALA-SATAKUNNAN MAASEUDUN NOITUUS- JA
TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNISSÄ VUOSINA 1659–73.*

Judgements in trials for witchcraft and magic in rural Lower Satakunta 1659–73.

	tuomiot naisille <i>judgments, women</i>						tuomiot miehille <i>judgments, men</i>					
	Va <i>A</i>	Vl <i>OP</i>	Sak <i>F</i>	Kuo <i>D</i>	Muu <i>Ot</i>	Et <i>ND</i>	Va <i>A</i>	Vl <i>OP</i>	Sak <i>F</i>	Kuo <i>D</i>	Muu <i>Ot</i>	Et <i>ND</i>
Syyte <i>Charge</i>												
noitus <i>witchcraft</i>	1					1	5			2		5
taikuus <i>magic</i>	2		3									1
noitasap./pah. <i>witches' sabbath/</i>												
collaboration with devil												
avunp./noit. <i>request for witch's help for</i>												
harmfull purpose												
avunp./taik. <i>request for witch's help for</i>									1			
recovery from illness etc.												
muu/et <i>other/no data</i>	1		2			1	1		4	1		3
yht/total	4	0	5	0	0	2	6	0	5	3	0	9
%	36	0	45	0	0	18	26	0	22	13	0	39
yht naiset <i>total women</i>	10	0	10	3	0	11	(n = 34)		Naiset:			11
ja miehet <i>total men</i>									Miehet:			23
%	29	0	29	9	0	32	(100)					

Lähde: Ks. liite I. Selitykset ja lyhenteet, ks. taulukko 14. *See Table 14.*

Syyttäjän merkitys

Kun syyttäjänä oli esivallan edustaja – pappi, nimismies tai kruunuvouti – langettava tuomio oli huomattavasti todennäköisempi kuin jos syyttäjä oli naapuri tai muu kyläläinen. Taulukossa 16. on

selvitetty syyttäjän ja tuomion yhteyttä vuosina 1620–58 ja 1674–1700. Joka toisesta syytteestä tunnetaan sekä syytteen esittäjä että oikeuden päätös. Kolme neljästä yksityisen henkilön ajamasta syytteestä johti vapauttavaan tuomioon. Esivallan esittämistä epäilyksistä selvisi ilman langettavaa tuomiota parhaimmillaan vain reilu kolmannes. 1660-luvulle asti oma-aloitteisesti mainettaan oikeudessa puhdistaneet henkilöt saivat toivotun tuloksen, mutta vuosisadan lopulla tämä tie ei näytä olleen enää yhtä varma. Oma-aloitteisen maineenpuhdistusprosessin onnistuminen voi kuvata kahta seikkaa: Se on saattanut olla hyvä keino ja kenties jo sellaisenaan lisäsi luottamusta asiaansa ajavaa henkilöä kohtaan. Toinen mahdollisuus on, että ihmiset olivat kunniastaan arkoja ja lähtivät peräämään kunniaansa pienimmästäkin poikkiteloisesta sanasta.

Yleiskuva ei kerro kaikkea. Tilanne oli eri aikoina erilainen. Erityisen selvästi syyttäjän merkitys tuli ilmi vuosisadan puolivälissä (1649–58). Tällöin selvä enemmistö yksityisten ajamista prosesseista päättyi epäillyn kannalta onnellisesti mutta esivallan ajamista prosesseissa oli päinvastoin, sillä esivallan syytös toi tullessaan seitsemän kuolemantuomiota yhdeksästä. Suurin osa sakko-tuomioista tuli esivallan ajamista taikusoikeudenkäynneissä tai noitasapattioikeudenkäynneissä vuosina 1674–92. Muulloin oleellista eroa ei voida huomata. 1660-luvulla puolet syyttäjistä on jäänyt tuntemattomiksi eikä syyttäjän vaikutusta tuomioihin voida arvioida. Aivan vuosisadan lopulla (1693–98) esivallankin ajamista syytteistä valtaosa päättyi vapauttavaan tuomioon. Siten johtopäätökseksi tulee, että esivallan ajamat syytteet johtivat langettavaan tuomioon yksityisten ajamia syytteitä useammin vain silloin, kun noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä oli tavallista useammin. Sen sijaan ei voida osoittaa, että Ala-Satakunnassa yksityisten kan-teista olisi seurannut langettava tuomio tavallista useammin sil-loinkaan, kun oikeusprosessit lisääntyivät.

Jos oikeustapauksia eritellään vielä tarkemmin, huomataan että ennen 1660-lukua (1620–58) lähes kaikki yksityisten syyttämät naiset vapautettiin. Lähes 2/3 yksityisten syyttämistä oli miehiä. Vapauttavista tuomioista miehet saivat alle puolet. Esivalta syytti sekä naisia että miehiä. 1660-luvun jälkeen sekä yksityiset että esivalta syyttivät useammin naisia mutta näyttää siltä, että erityisesti naisia syyttivät nyt yksityiset henkilöt esivallan ollessa taas tasapuolisempi syytteiden kohteiden valinnassa. Tuomiotkin pyö-rähtivät ympäri: ajanjaksona 1674–98 naiset saivat 79 % tunnetuis-

TAULUKKO 16.

Table 16.

TUOMIOT ALA-SATAKUNNAN MAASEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNNEISSÄ VUOSINA 1620-1700 SYYYTÄJÄN MUKAAN.

Prosecutors and judgments in trials for witchcraft and magic in rural Lower Satakunta 1620-1700.

syyttäjä <i>prosecutor</i>	1 6 2 0 - 1 6 5 8		
	syytteet, joista päätös tunnettu <i>charges with verdict known</i>	niistä vapauttavia (%) <i>acquittals (%)</i>	langettavia (%) <i>condemnations (%)</i>
yksityinen <i>private person</i>	16	75	25
esivalta <i>public authority</i>	13	23	77
oma-aloitt. <i>own initiative</i>	14	100	0

syyttäjä <i>prosecutor</i>	1 6 7 4 - 1 6 9 8		
	syytteet, joista päätös tunnettu <i>charges with verdict known</i>	niistä vapauttavia (%) <i>acquittals (%)</i>	langettavia (%) <i>condemnations (%)</i>
yksityinen <i>private person</i>	12	75	25
esivalta <i>public authority</i>	28	36	64
oma-aloitt. <i>own initiative</i>	16	56	44

Lähde: Ks. liite I. Mukana ovat oikeustapaukset, joiden synty tapa (käytännössä siis myös syyte), syyttäjä sekä tuomio tunnetaan. Langettaviin tuomioihin on katsottu kaikki selvästi syyllisyyttä merkinneet oikeudenpäätökset. Merkintä "oma-aloitt." tarkoittaa oma-aloitteista maineenpuhdistusprosessia. Taulukossa ei ole mukana Lapin pitäjää eikä vuosien 1659-73 oikeusprosesseja.

ta langettavista tuomioista. Tunnetuista vapauttavista tuomioista miehet saivat 52 prosenttia.

Pohjois-Pohjanmaa

Kokonaiskuva 1600-luvun noituus- ja taikuusprosesseissa annetuista tuomioista Pohjois-Pohjanmaalla muistuttaa Ala-Satakunnan tuomioiden jakautumista. (Taulukko 17.) Ala-Satakunnan tuomioiden esittelyn yhteydessä esitetty mekaaninen laskutapa tuo tulokseksi, että 57 % syytetyistä vapautui – eli luotettavammin ilmaistuna: vähintään puolet vapautui.

Myös Pohjois-Pohjanmaalla vapauttaminen oli hyvin tavallista 1660-luvun puoliväliin asti (1626–66), jolloin oikeusprosesseja oli vähän. Muutoin tuomioiden jakautuminen muistuttaa vain osin Ala-Satakunnassa annettuja tuomioita. Langettavien tuomioiden määrä tosin nousi merkittävästi vuosina 1678–85 syytettyjen määrän myötä, mutta myös vapautettuja oli erityisen paljon, eikä langettavien tuomioiden osuus näytä laskeneen vuosisadan lopulla prosessien vähenemisen myötä. Pääosa (67 %) tunnetuista langettavista tuomioista (sakoista ja kuolemantuomioista) annettiin vuosina 1678–1700. Seitsemästä tunnetusta kuolemantuomiosta viisi annettiin kahdeksan vuoden aikana, vuosina 1678–85. Lopputulokseltaan tuntemattomat oikeudenkäynnit eivät seuraa prosessien määrää kuten Ala-Satakunnassa. 38 % tuomioista on tuntemattomia vuosilta 1626–66. Vuosina 1667–77 tuntemattomia on vajaat puolet (47 %), muina aikoina vähemmän. Erityisen vähän (18 %) tuntemattomia tuomioita on ajalta 1678–85, jolloin syytettyjä oli poikkeuksellisen paljon – siis päinvastoin kuin Ala-Satakunnassa. (Taulukko 17. ja liitetaulukko 2. liitteessä IV.)

TAULUKKO 17.

Table 17.

*TUOMIOT POHJOIS-POHJANMAAN MAASEUDUN NOITUUS-
JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNNEISSÄ VUOSINA 1620–1700.*

*Judgements in trials for witchcraft and magic in rural Northern
Ostrobothnia 1620–1700.*

	tuomiot naisille <i>judgments, women</i>							tuomiot miehille <i>judgments, men</i>					
	Va <i>A</i>	Vl <i>OP</i>	Sak <i>F</i>	Kuo <i>D</i>	Muu <i>Ot</i>	Et <i>ND</i>		Va <i>A</i>	Vl <i>OP</i>	Sak <i>F</i>	Kuo <i>D</i>	Muu <i>Ot</i>	Et <i>ND</i>
Syyte <i>Charge</i>													
noituus <i>witchcraft</i>	8	3	5	2			13	5	3	2		1	12
taikuus <i>magic</i>	16		8	1	5	8	11		8	2	2	2	9
noitasap./pah. <i>witches' sabbath/ collaboration with devil</i>	5			1	1	1						1	2
avunp./noit. <i>request for witch's help for harmfull purpose.</i>	2							4				1	1
avunp./taik. <i>request for witch's help for recovery from illness etc.</i>	2	1	4				1	1		1	1	1	2
muu/et <i>other/no data</i>	6				1	2	9					1	5
yht/ <i>total</i>	39	4	17	4	7	25	30	3	11	3	7	31	
%	41	4	18	4	7	26	35	4	13	4	8	36	
yht naiset ja miehet <i>total women and men</i>	69	7	28	7	14	56	(n=181)						96
%	38	4	15	4	8	31	(100)						85

Lähde: Ks. liite II. Selitykset ja lyhenteet, ks. taulukko 14. *See Table 14.*

Syyttäjän merkitys

Myös Pohjois-Pohjanmaalla esivallan syytös oli vaarallisempi kuin yksityisen henkilön esittämä syyte. Oikeudenkäynneistä, joiden synty ja päätös tunnetaan, esivalta pani toimeen 69 %, mutta vain 49 % näistä prosesseista johti vapauttavaan tuomioon. Niissä ta-

TAULUKKO 18.

Table 18.

*TUOMIOT POHJOIS-POHJANMAAN MAASEUDUN NOITUUS-
JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNNEISSÄ VUOSINA 1620–1700
SYYTTÄJÄN MUKAAN.*

*Prosecutors and judgments in trials for witchcraft and magic in
rural Northern Ostrobothnia 1620–1700.*

syyttäjä <i>prosecutor</i>	1 6 2 6 – 1 6 7 7		
	syytteet, joista päätös tunnettu <i>charges with verdict known</i>	niistä vapauttavia (%) <i>acquittals (%)</i>	langettavia (%) <i>condemnations (%)</i>
yksityinen <i>private person</i>	17	65	35
esivalta <i>public authority</i>	12	50	50
oma-aloitt. <i>own initiative</i>	6	83	17

syyttäjä <i>prosecutor</i>	1 6 7 8 – 1 7 0 0		
	syytteet, joista päätös tunnettu <i>charges with verdict known</i>	niistä vapauttavia (%) <i>acquittals (%)</i>	langettavia (%) <i>condemnations (%)</i>
yksityinen <i>private person</i>	10	70	30
esivalta <i>public authority</i>	41	46	54
oma-aloitt. <i>own initiative</i>	4	75	25

Lähde: Ks. liite II. Selityksistä, ks. taulukko 16.

pauksissa, joissa prosessin synty ja tuomio tunnetaan, yksityisten kanteista noin 2/3 tai enemmän toi lopulta vapauttavan tuomion. Ennen 1670-luvun loppua esivallan syyteistäkin näyttää joka toi-

nen johtaneen vapautukseen, eikä langettavien osuus vuosisadan lopullakaan ollut niin suuri kuin Ala-Satakunnassa. On kuitenkin otettava huomioon, että esivalta syytti poikkeuksellisen usein vuosisadan lopulla. Prosesseissa oli usein useampi kuin yksi syytetty ja tavanomaista oli, että ainakin yksi henkilö sai langettavan tuomion vaikka epäilyt jotakuta toista vastaan olisikin todettu aiheettomiksi. Esivallan nostamat prosessit johtivat myös kuuteen kuolemantuomioon.

Pohjois-Pohjanmaalla pätee sama yleistys kuin Ala-Satakunnan maaseudulla – tosin vasta vuoden 1677 jälkeen: mitä useampia prosesseja ja syytettyjä, sen todennäköisemmin esivallan ajama syyte päätyi langettavaan tuomioon. Kuten todettu, esivallan rooli noitakäräjien toimeenpanossa oli Pohjois-Pohjanmaan maaseudulla vuosina 1678–1700 poikkeuksellisen suuri. Esivalta esitti ehdottoman valtaosan syytteistä.

Kuten Ala-Satakunnassa myös Pohjois-Pohjanmaalla ensi alkuun (1626–66) lähes kaikki yksityisten syyttämät naiset vapautettiin (kaikkiaan kuusi kahdeksasta). Niin ikään, kuten Ala-Satakunnassa, yksityiset syyttivät etupäässä miehiä (noituudesta – kuten todettu), esivalta oli tasapuolisempi. Naisten asema noitakäräjillä muuttui vasta vuosisadan lopulla (1678–1700). Esivalta nosti syytöksiä naisia vastaan entistä enemmän, kun taas yksityisten tekemien syytösten määrä jäi pieneksi. Naisia ei kuitenkaan kohdeltu ankarammin kuin miehiä. Niin miesten kuin naistenkin tuomioista vapauttavia oli vähintään 38 % ja langettavia noin neljännes, naisilla hiukan enemmän, miehillä vähemmän. (Liitetaulukko 2., liite IV.)

Viipurin Karjala

Viipurin Karjalan tuomiot eivät kokonaisuudessaan eroa Ala-Satakunnan maaseudulla annetuista tuomioista. Myös Viipurin Karjalassa langettavat tuomiot tulivat useammin taikuudesta. Merkille pantavaa on kuitenkin se, että 44 % tuomioista on jäänyt tuntemattomiksi. (Taulukko 19.) Ala-Satakunnassa tuntemattomia tuomioita on eniten ajalta, jolloin prosessejakin oli eniten. Tämä voi olla merkki prosessien kiihkeydestä ja alkuunpanon kynnyksen mataloitumisesta. Viipurin Karjalassa tästä ei liene kysymys, sillä oikeuden päätöksiä on jäänyt tuntemattomiksi eri ajoilta. Tämä saattaa

kuvata sitä, ettei hallintokoneisto pystynyt pitämään prosesseja yllä, vaan ne raukesivat. Tästä keskustellaan enemmän luvussa XII.

TAULUKKO 19.

Table 19.

TUOMIOT VIIPURIN KARJALAN MAASEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNISSÄ VUOSINA 1620–1700.

Judgments in trials for witchcraft and magic in rural Viipuri Carelia 1620–1700.

	tuomiot naisille <i>judgments, women</i>						tuomiot miehille <i>judgments, men</i>					
	Va <i>A</i>	VI <i>OP</i>	Sak <i>F</i>	Kuo <i>D</i>	Muu <i>Ot</i>	Et <i>ND</i>	Va <i>A</i>	VI <i>OP</i>	Sak <i>F</i>	Kuo <i>D</i>	Muu <i>Ot</i>	Et <i>ND</i>
Syyte <i>Charge</i>												
noituus <i>witchcraft</i>	2					7	11	5		1		10
taikuus <i>magic</i>	1		3			2	5		9	2	1	9
noitasap./pah. <i>witches' sabbath/</i>								1				1
collaboration with devil avunp./noit. <i>request for witch's help for</i>								2				
harmfull purpose avunp./taik. <i>request for witch's help for</i>					2			1	1			2
recovery from illness etc. muu/et <i>other/no data</i>						1	2					7
yht/ <i>total</i>	3	0	3	0	2	10	22	5	10	3	1	29
%	17	0	17	0	11	56	31	7	14	4	1	41
yht naiset ja miehet <i>total women and men</i>	25	5	13	3	3	39	(n = 88)			Naiset: Miehet:		18 70
%	28	6	15	3	3	44	(100)					

Lähde: Ks. liite III. Selitykset, ks. taulukko 14. *See Table 14.*

Noituudesta tai taikuudesta epäillyt saivat kaikkiaan neljä kuolemantuomiota. Kaikissa tapauksissa kuolemantuomion saaneilla syytetyillä oli tunnollaan muitakin vakavia rikkeitä, eikä yhtä kuo-

lemantuomiota voida pitää lainkaan noituudesta tai taikuudesta tulleen.¹² Kaikki kuolemantuomioiden annettiin ennen vuotta 1684.

Viipurin Karjalassakin langettavien tuomioiden määrä nousi enemmän kuin prosessien määrä mutta ei yhtä selvästi kuin Ala-Satakunnassa. Aikaisemmin esitetyn mekaanisen arvion pohjalta päästään siihen, että 53 % syytetyistä selvisi säikähdyksellä Viipurin Karjalassakin. Kun kuitenkin tuomioista 44 % on tuntemattomia, asia jää epävarmaksi. Tuntemattomien tuomioiden suuri osuus Viipurin Karjalassa voi kuvata nimenomaisesti sitä, että prosessit raukesivat, ja käytännössä huomattavasti mainittua suurempi osa syytetyistä olisi säästynyt maallisen oikeuden rangaistukselta.

TAULUKKO 20.

Table 20.

TUOMIOT VIIPURIN KARJALAN MAASEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNISSÄ VUOSINA 1620–1700 SYYTÄJÄN MUKAAN.

Prosecutors and judgments in trials for witchcraft and magic in rural Viipuri Carelia 1620–1700.

syyttäjä <i>prosecutor</i>	1 6 2 4 – 1 6 9 8		
	syytteet, joista päätös tunnettu <i>charges with verdict known</i>	niistä vapauttavia (%) <i>acquittals (%)</i>	langettavia (%) <i>condemnnations (%)</i>
yksityinen <i>private person</i>	17	71	29
esivalta <i>public authority</i>	15	47	53
oma-aloitt. <i>own initiative</i>	2	100	0

Lähde: Ks. liite III. Selitykset, ks. taulukko 16.

12 Äyräpää 1.–3.3. 1660, jj 8:10–12 (varkauksia); Jääski 26.–28.2. 1663, jj 10:38–43, 4.–6.3. 1663, jj 10:20–21, 18.–20.6. 1663, jj 10: 63–69, 10.–12.12.1663, jj 10:76–92 (noituus ja taikuus); Äyräpää 13.–16.11. 1672, jj 17:122–136 (varkauksia); Ruokolhti 3.–4.12. 1678, jj 21:72–81; Jääski 5.–6.12. 1678, jj 21:82–93 (myös kaksinnaiminen, pako ym.).

Viipurin Karjalassakin epämiellyttävä tuomio oli todennäköisempi esivallan nostamasta syytteestä. Niistä tapauksista, joissa prosessin synty ja päätös tunnetaan, 71 % yksityishenkilöiden nostamista syytteistä päätyi vapauttavaan tuomioon. Esivallan syytteistä vain 47 % todettiin perusteettomiksi. (Taulukko 20.) Kun tuntemattomia tuomioita on paljon, jää epäselväksi missä määrin jutut kokonaan raukesivat ja lienevät siis alkuunkin olleet vähäpätöisiä, tai missä määrin kyse oli siitä, ettei esivaltakaan pystynyt viemään juttuja loppuun saakka.

5. Kidutus tutkinnassa

Ruotsin valtakunnan lakien mukaan kidutus ei ollut sallittua. Maanlaissa ei ollut siitä säädöksiä, ja muissa säädöksissä sekä tuomarinohjeissa kidutus selväsanaisesti kiellettiin. Kidutusta kuitenkin joskus käytettiin myös Ruotsissa, ja tällöin kuninkaan tai hovioikeuksien aloitteesta. Alioikeuksilla ei ollut oikeutta käyttää tutkinnassa kidutusta, mutta epäselvää on, missä määrin epävirallista ja laitonta väkivaltaa kuulusteluissa esiintyi. Joka tapauksessa suurten vainojen aikaan, 1600-luvun lopulla, kidutuksesta tuli osa tutkintaa. Yleensä kuulusteluissa käytetty väkivalta oli hovioikeuden tai erikseen pystytettyjen noitakomissioiden kontrollissa, mutta Ankarloo on voinut esittää, että myös alioikeudet turvautuivat oma-aloitteisesti ja siis laittomasti painostuskeinoihin. Laittomuudet tapahtuivat juuri suurten ja poikkeuksellisten prosessien aikaan.¹³

Kun Pohjois-Ruotsin suurissa vainoissa syytettiin usein myös lapsia ja lasten osuus todistuksissa oli suuri, lasten omien vanhempien painostus ja uhkailu oli osa epävirallista väkivaltaa, joka kiihdytti vainoja. Vanhemmat perustelivat painostusta sillä, että

jos he eivät kyselyin huolehtisi lapsistaan, eivät he tietäisi mitään ennen kuin lapset olisivat tulleet aivan (väärin) oppineiksi ja turmeltuneiksi, eikä heiltä sitten saataisi tunnustusta niin kuin nyt itse (sapattiin) houkuttelijoilta saadaan.¹⁴

---

13 Ankarloo 1984 (1971), 257–262. Vrt. myös 60–76.

14 Lagerlöf-Génétay 1990, 93–94.

1500-luvun kuvaus ankarista rangaistuksista. Ruumiinrangaistukset yleistyivät Euroopan maissa keskiajan jälkeen uuden ajan alussa (noin 1400–1750), jolloin laitkin yleisesti säädettiin aikaisempaa ankarammiksi. Kuvälähde: W. G. Soldan – H. L. J. Heppe, *Geschichte der Hexenprozesse*. Antäus-Verlag: Lübeck – Leipzig, 1938 (1843, 1880).

Tällaiset kidutuksen puolustelut olivat tavallisia kaikkialla suuris-
sa noitaprosesseissa. Ahvenanmaan noitasapattiprosesseissa ko-
visteltiin syytettyjä ns. peukaloruuveilla. Erään kerran, kun hovi-
oikeus ilmeisesti oli evännyt luvan kidutuksen käyttöön, noitasa-
patista epäillyn kuulustelu ”sellaisista asioista” jouduttiin pöytä-
kirjassa toteamaan turhaksi, ”ellei esivallan suvaittu etsiä hänestä
tietoa kidutuksen avulla”.¹⁵ Espanjan baskialueella muuan pappis-
mies puolusti kidutusta:

Totta on, että ellemme käyttäisi painostusta noitia kohtaan,
emme saisi heitä kertomaan mitään. Ja jopa taivutteluin voimme
paljastaa heitä vain suurin vaikeuksin. Mutta tämä näyttää vain
paholaisen yritykseltä sitoa kätemme, ettemme voisi paljastaa
sitä, mitä on tapahtumassa.¹⁶

Laittomasta väkivaltaisesta painostuksesta tuskin kerrottiin pöytä-
kirjoissa. Mikään ei kuitenkaan viittaa siihen, että sellainenkaan
olisi ollut yleistä, varsinkaan tavanomaisissa perinteisissä noituus-
ja taikusoikeudenkäynneissä.

Pöytäkirjoista saa kuvan varsin huolellisesta asian puinnista.
Hovioikeudelle asia olikin paras esittää huolellisen harkinnan tu-
loksena, ja muutoinkin prosessin muutoseikat ovat voineet kaa-
voittaa myös pöytäkirjanpitoa. Kun kuitenkin pääosa noituudesta
syytetyistä sai vapauttavan tuomion, viittaa se siihen, ettei mieli-
valtainen tutkinta ollut tavallinen – se saattoi olla jopa perin harvi-
nainen. Taikuusprosesseissa syyttäjänä oli useimmiten esivallan
edustaja, ja on tietenkin mahdollista, että esivalta kovisteli tunnus-
tuksen epäillyltä. Näin ei näytä kuitenkaan asia olleen. Niin noi-
tuus- kuin taikuussyytteiden käsittelyssä nojattiin usein ensisijai-
sesti todistajien lausuntoihin, joiden kertoman jälkeen epäilty ”ei
voinut kieltää” tapahtunutta¹⁷. Taikuuden harjoitus oli helpompi
näyttää toteen kuin epämääräinen noituus. Taikuudessa oli kyse
tehdystä teosta, jonka vaikutuksilla ei tarvinnut spekuloida, sillä jo

---

15 Heikkinen 1969, 226–238 (lainaus 238).

16 Henningsen 1987a, 193. Kannattaa huomata, että ajatukseen sisältyy kehäpäätelmä: todisteiden puute selitetään teorialla, joka pitäisi todistaa.

17 Esim. Eura 10.–11.3. 1659, mm 10:211v, vrt. myös 212v; Kokkola ja Kälvä 4.–5.9. 1693, rr 30:369–374; Ulvila 11.–13.9. 1677, Bielkesamlingen vol 27:91v–92v; Huittinen 7.7.1679, mm 12:45–v; Loimaa 12.–14.2. 1683, mm 13:338–v; Eura 19.–20.3. 1684, mm 13:556. Vrt. myös Kalajoki 14.–16.1. 1692, rr 29:53–55.

itse teko oli rikos. Pidän ilmeisenä, ettei aikakauden parhaimpia oikeusperinteitä noituus- ja taikuusoikeudenkäynneissä tutkituilla alueilla juurikaan rikottu. Kuten Antero Heikkinen on selvittänyt, Suomessa väkivaltainen painostus tutkinnassa liittyi vain suuriin noitasapattiprosesseihin Ahvenanmaalla.¹⁸

6. Yhteenvedo: Noituus- ja taikuusoikeudenkäyntien pääpiirteet tutkituilla alueilla

Tämän luvun tarkoituksena on ollut etsiä noitaoikeudenkäynneistä yhtenäisiä piirteitä, jotka selittäisivät – tai edes kuvaisivat – vainojen syntyä, dynamiikkaa ja psykologiaa. Seuraavassa kootaan tehdyt huomiot eräänlaiseksi tyyppittelyksi. Tyyppittelyn tilastolliset ainekset sekä tyyppittelyn rajoitukset käyvät ilmi edellä olevasta. Tässä karkea yleistyskin jää ilman pehmentävää huomautusta.

Kokoan ensin pääpiirteet alueittain:

Määrä ja maantiede

Ala-Satakunnasta tunnen 136 noitaoikeudenkäyntiä sekä lisäksi 26 prosessia vuosilta 1659–73 ja yhdeksän prosessia Turun läänin Lapin pitäjistä, joka ei ole mukana systemaattisessa tarkastelussa. Valtaosa Ala-Satakunnan tuomiokirjoista vuosilta 1659–73 on kadonnut. Viipurin Karjalasta olen löytänyt 63 prosessia ja Pohjois-Pohjanmaalta 133 noitaprosessia. Syytettyjen rivissä seisoikaa 511 ihmistä (490 kun otetaan huomioon, että kahdesti tai useammin syytettynä oli kahdeksantoista ihmistä). Pohjois-Pohjanmaalta tunnen 181 syytettyä, Ala-Satakunnasta kaikkiaan 242 sekä Viipurin Karjalasta 88.

Oikeudenkäynnit eivät lisääntyneet tai vähentyneet kaikissa pitäjissä samanaikaisesti. Ala-Satakunnassa prosessien määrä lisääntyi 1660-luvulle asti kaikissa pitäjissä, mutta sen jälkeen vain Eurassa, Eurajoella ja Ulvilassa. Huittisissa, Kokemäellä ja Loimaalla oikeudenkäyntien määrä pysyi ennallaan tai laski.

Myöskin Viipurin Karjalassa noituus- ja taikuusprosessit lisään-

---

¹⁸ Heikkinen 1969, 204 ja seur.

tyivät eri alueilla eriaikaisesti. Ensin niitä oli Kymijoen varrella, sitten enemmän Jääsken ja Äyräpään seutuvilla Vuoksen varrella, ja voinee sanoa vielä, että myöhemmin niitä oli maakunnan pohjoisosissa ja alueen kaakkoisessa kulmassa (Muolaa, Kivennapa, Uusikirkko). Vuosisadan puolivälin jälkeen Pohjois-Pohjanmaalla oikeudenkäynnit lisääntyivät lähes kaikissa pitäjissä. Kalajoen prosesseista pääosa oli vuosina 1685–99.

Noituus ja taikuus muun rikollisuuden joukossa

Muually Euroopassa noituus- ja taikuusprosessit olivat vain pieni osa kaikista riita- ja rikosprosesseista. J. A. Sharpen tutkimuksen mukaan Englannin Essexin 8 557 rikosasiasta vuosina 1620–1680 101 (1 %) koski noituutta ja 436 kuolemantuomiosta 20 (5 %) tuli noituuden vuoksi.¹⁹ Rikollisuuden rakennetta Ala-Satakunnassa, Pohjois-Pohjanmaalla tai Viipurin Karjalassa ei ole kattavasti tutkittu – ja melko vähän muunkin Suomen alueelta. Karkeasti voidaan kuitenkin noituus- ja taikuusprosessien yleisyyttä arvioida seuraavasti:

Ala-Satakunnan seitsemän kärjäpitäjän alueella oli tavallisesti kolmet kärjät vuodessa. Vuosittain kihlakunnassa istuttiin ainakin kahdetkymmenet kärjät – silloin tällöin oli vielä ylimääräisiä kärjiä. Oikeuden pöytäkirjoja selanneelle on selvää, että riita- ja rikosjuttuja yksillä kärjillä saattoi olla kymmeniä. Oletetaan, että rikos- tai rikkomusasioita oli keskimäärin kymmenen joka kärjillä. Tämä arvio on kuitenkin tavattoman alhainen.²⁰ Laskelmani mukaan yhdessä pitäjässä olisi näin ollen ollut 30 juttua vuosittain ja Ala-Satakunnassa kaikkiaan 210 riita- tai rikosasiaa vuodessa. Kattavasti pöytäkirjat ovat säilyneet 62 vuodelta, joten niistä löytyisi yli 13 000 kärjäjoutia riita- ja rikosasioissa. Noituus- ja taikuusprosesseja löytyy näiltä vuosilta 145; reilu prosentti kaikista riita- ja rikosprosesseista.

19 Sharpe 1983, 183.

20 Anu Pylkkänen on laskenut, että Euran kärjillä vuonna 1693 oli esillä 152 juttua – talvi-, kesä- ja syyskäräjien lisäksi pidettiin yhdet ylimääräiset kärjätkin. (Pylkkänen 1990, 123.) Pylkkäsen mukaan Ala-Satakunnassa mentiin kärjille herkemmin kuin Jääskessä ja Kalajoella. Jääskessä oli vuonna 1693 50 oikeusasiaa kärjillä ja Kalajoella yksi vähemmän. Rikosasioita Eurassa oli 26 %, Jääskessä 16 % ja Kalajoella 22 %. (Emt. 121–125.)

Vastaavasti: vuosina 1682–92 kihlakunnassa syntyi 36 noituus- ja taikusoikeudenkäyntiä (ilman Lapin pitäjää). Edellä olevan muodollisen arvion mukaan samana aikana pidettiin 198 käräjät ja yhteensä esillä oli lähes 2 000 riita- ja rikosprosessia. Karkeasti ja summittaisesti arvioiden tänä kiihkeänä noitaioikeudenkäyntien aikana noituus- ja taikusprosessien määrä oli vähemmän kuin 2 % kaikista prosesseista. Vaikka noitaioikeudet lisääntyivät aikaisempaan nähden moninkertaisesti, prosessit eivät juuri vaikuttaneet rikosrakenteeseen silloinkaan kun niitä oli ”paljon”. Huomautan vielä, että laskelma on keinotekoinen mutta osoittaa noituus- ja taikusprosessien osuuden muiden riita- ja rikosasioiden joukossa. Kuten arviosta selviää, kyse on korkeimmasta mahdollisesta arviosta.

Kuolemantuomioista voidaan sanoa samaa: noituus- ja taikusprosseissa annetut kuolemantuomiot olivat pieni osa kaikista kuolemantuomioista. Pentti Virrankoski on koonnut Pohjois-Pohjanmaalla alioikeuksissa langetetut kuolemantuomiot. Noituudesta annettuja kuolemantuomioita Virrankosken taulukossa ei näy, koska hän tarkastelee Pohjois-Pohjanmaata eri rajojen mukaan – ilman Kruunupyytä, Kälviää, Lohtajaa tai Kokkolaa – ja toisaalta hän on katsonut kaksi prosessia epäjumalanpalvelukseksi (huomauttaen kuitenkin, että kyse oli ”todellisuudessa perinnäisten taikakeinojen” käyttämisestä).²¹ Oulun käräjillä annetut kolme kuolemantuomiota eivät myöskään näy Virrankosken taulukossa. Kuolemantuomioita annettiin seuraavasti:

Rikos	Kuolemantuomiot		
	1626–53	1654–99	yht
murha/tappo	8	9	17
tapon salaaminen	–	3	3
lapsenmurha	1	12	13
vanhempien loukkaaminen	2	6	8
varkaus	4	6	10
papin/jum.palv.loukkaaminen	–	6	6
jumalanpilkka/epäjum.palv.	–	3	3
kirkon ryöstö/poltto	–	4	4
sukupuolirikokset	42	12	54
järjestysrikokset	1	2	3
	58	63	121

21 Virrankoski 1973, 595, 597.

Kun kaksi epäjumalanpalvelusta annettua kuolemantuomiota katsotaan annetun noituudesta ja taikuudesta ja Virrankosken taulukoon lisätään Oulun käräjien antamat kolme kuolemantuomiota, päästään siihen että Pohjois-Pohjanmaalla – siis ilman Kruunupyötä, Kälviää, Kokkolaa ja Lohtajaa – 4 % kuolemantuomioista (5) annettiin noituudesta, taikuudesta tai noitasapatin vietosta.

Kun Pohjois-Pohjanmaallakaan noitaprosessit eivät olleet läheskään neljää prosenttia kaikista riita- ja rikosasioista, voi todeta, että noituus ja taikuus olivat melko vakava rikos. Vakavuus kuitenkin vaihteli: Ala-Satakunnassa kuolemantuomioista valtaosa annettiin vuosina 1649–58 ja ne tulivat pahamaineisille kerjuulla kiertäneille noidille. Pohjois-Pohjanmaalla – mukaan lukien nyt Kruunupyö, Kokkola, Kälviä ja Lohtaja – vakavin rikos oli noitasapatin vieto.

Pohjois-Karjalan riita- ja rikosasioista vuosina 1625–1710 yksi prosentti koski noituutta ja enimmilläänkin vain 4 % kaikista kärjääsioista koski noituutta.²² Noituus ja taikuus olivat harvinaisia rikoksia. Silti jotkut prosessit herättivät suurta huomiota.

Ala-Satakunta pähkinänkuoressa

1620–48: Vuosisadan ensimmäisen puoliskon erottaa muista ajanjaksoista selvästi se, että oikeusprosesseja oli vähän ja langettavia tuomioita tunnetaan perin vähän. Tunte mattomatkin tuomiot mukaan lukien vapauttavia tuomioita oli lähes puolet, ja sen lisäksi maallinen oikeus jätti tuomitsematta kaikki taikuusjutut. Naisten ei tiedetä saaneen noituudesta tai taikuudesta yhtään langettavaa tuomiota. Tänä aikana yksityinen syytti useimmiten miestä noituudesta, esivalta syytti tavallisesti naisia ja useammin taikuudesta kuin noituudesta. Syytetyistä 55 % oli naisia.

1649–58: Prosessin lukumäärä lisääntyi huomattavasti. Syyttäjinä olivat sekä yksityiset henkilöt että esivalta, syytetyistä enemmistö naisia oli (59 %). Kuolemantuomioita annettiin noituudesta (myös naisille), vaikka vapauttaminen oli edelleen tavallista, etenkin jos syyttäjänä oli yksityinen ja syytetty oli nainen. Langettavat tuomiot tulivat esivallan syytteestä (eritoten kuolemantuomiot).

---

22 Saloheimo 1976, 405.

Huomiota herättävät oikeusprosessit käytiin kerjuulla kiertäneitä noitamaineisia henkilöitä vastaan ja pääosa kuolemantuomioista annettiin näissä prosesseissa (ks. luku VI). Kerjuulla kiertäneiden noitamaineisten epäiltyjen takia noituussyytösten osuus oli suuri myös naisten saamista syyteistä.

1659–73: Tältä ajalta kattava aineisto on säilynyt vain Huittisista ja Ulvilasta vuosilta 1665–73. Prosesseja on ollut yhtä paljon kuin vuosisadan puolivälissä. Erikoista on, että 2/3 syytetyistä oli miehiä ja että langettavia tuomioita annettiin paljon, mm. kolme kuolemantuomiota.

1674–81: Prosessien määrä oli edelleen korkea. Aikaisempaan nähden oikeusprosessit muuttuivat siten, että syyttäjäksi tuli useimmiten esivalta ja taikuussyytösten osuus kasvoi noituussyytösten määrää selvästi suuremmaksi. Naisia syytettiin vain hieman useammin kuin miehiä (52 %). Langettavat tuomiot (sakko) tulivat esivallan syyteistä taikuudesta naisille. Oma-aloitteisten maineenpuhdistusprosessien osuus oli yli kolmannes (36 %).

1682–92: Monilta piirteiltään oikeusprosessit muistuttivat 1670-luvun oikeudenkäyntejä. Oikeusprosesseja ja syytettyjä oli kuitenkin eniten tänä aikana ja naisia oli syytetyistä erityisen paljon (72 %). Esivallan rooli syyttäjänä kasvoi entistä suuremmaksi, ja edelleen kasvoi myös taikuussyytteiden osuus noituus- ja taikuus-oikeudenkäynneissä esitetystä syyteistä. Esivalta syytti eritoten naisia taikuudesta tai taioilla parantaneen avun käytöstä. Tuomiot tulivat yleensä esivallan syyteistä taikuutta käyttäneille naisille.

1693–98: Prosessien lukumäärä väheni. Syyttäjinä oli sekä yksityisiä henkilöitä että esivallan edustajia, ja lisäksi syntyi oikeusprosesseja oma-aloitteisen maineenpuhdistusyrityksen vuoksi. Syytettynä oli miehiä (useammin noituudesta) ja naisia (taikuudesta). Langettavia tuomioita ei annettu. Myös esivallan syytteet johtivat vapauttamiseen. Miehiä oli 50 % epäillyistä. 1670- ja 80-luvun kiihkeimmän oikeudenkäyntiaallon jälkeen prosessit palautuivat samaan uomaan kuin vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla.

Mitä säännönmukaisuuksia Ala-Satakunnan maaseudun noituus- ja taikuusprosesseista voidaan löytää? Yksityiskohtaisen erittelyn perusteella Ala-Satakunnan maaseudun noituus- ja taikuus-oikeudenkäyntien piirteiksi voidaan hahmottaa seuraavat piirteet:

- (1) Tavallisin tuomio oli vapauttaminen. Erityisen harvoin noituussyytöksistä annettiin langettava tuomio.
- (2) Langettavien tuomioiden määrä nousi prosessien määrää nopeammin. Myös päätökseltään tuntemattomaksi jääneet prosessit noudattivat samaa sääntöä.
- (3) Langettavista tuomioista pääosa annettiin lyhyenä aikana.
- (4) Esivallan nostamat syytteet johtivat useammin langettavaan tuomioon kuin yksityisten kanteet.
- (5) Kun prosessien määrä lisääntyi, syytettyjen määrä lisääntyi prosessien määrää nopeammin. (Ks. kohta 8.)
- (6) Syyttäjät ja syytteet muuttuivat vuoden 1674 jälkeen siten, että esivallan nostama taikuussyyte oli yksityisen nostamaa noituussyytettä tavallisempi 1660-luvun jälkeen. (Huomattakoon, ettei vertailukelpoisia tietoja ole säilynyt vuosilta 1659–73.)
- (7) Mitä vähemmän oikeusprosesseja oli, sitä useammin syyte koski noituudella vahingoittamista, sitä useammin syyttäjänä oli yksityinen, sitä useammin syytetty oli mies ja sitä useammin tuomio oli vapauttava.
- (8) Mitä enemmän oikeusprosesseja oli, sitä useammin syyte koski taikuutta, sitä useammin syytettyjä oli samassa prosessissa useampia (myös avunpyytäjät), sitä useammin syyttäjänä oli esivalta, sitä useammin syytetty oli nainen ja sitä useammin tuomio oli langettava.

Pohjois-Pohjanmaa pähkinänkuoressa

1626–51: Prosesseja oli hyvin vähän. Syyttäjänä oli useimmiten yksityinen henkilö, syyte koski noituudella vahingoittamista ja syytetty yhtä lukuunottamatta (91 %) oli mies. Vapauttava tuomio oli tavallisin. Lopputulokseltaan tuntemattomia oikeusprosesseja oli paljon.

1652–66: Prosessien määrä lisääntyi aikaisempaan nähden paljon. Syyttäjänä oli edelleen yksityinen, syyte noituus ja syytetty edelleen useimmiten mies (58 %). Vapautus oli tavallinen tuomio, etenkin yksityisten syyttämille naisille. Kaksi viidestä prosessista on lopputulokseltaan tuntemattomia.

1667–77: Prosessien määrä lisääntyi edelleen hieman mutta syytettyjen määrä kasvoi nopeammin. Syyttäjänä oli edelleen useimmiten yksityinen. Yli viidennes syytteistä puitiin oma-aloitteisessa

maineenpuhdistusprosessissa. Syyte oli noituudella vahingoittaminen, joskin etenkin naisia syytettiin usein taikuudesta. Enemmistö (61 %) syytetyistä oli naisia. Vapauttaminen oli yleistä, mutta lähes puolet oikeusprosesseista on sellaisia, joiden päätöstä ei tunneta.

1678–85: Prosessien määrä lisääntyi edelleen jonkin verran, mutta syytettyjen määrä kasvoi kaksinkertaiseksi. Syyttäjänä toimi lähes yksinomaan esivalta, syytteistä valtaosa koski taikuutta, syytetyistä selvä enemmistö (61 %) oli naisia. Langettavia tuomioita annettiin taikuudesta, myös kuolemantuomioita, joista valtaosa näinä vuosina. Kaikista langettavista tuomioista naiset saivat suhteellista osuuttaan vastaavan määrän, mutta kuolemantuomioita he saivat vähemmän kuin miehet. Nimenomaan esivallan syytökset toivat langettavan tuomion. (Yksityiset syyttivät erityisen harvoin.) Aikaisempaan nähden poikkeuksellisen harvat (18 %) oikeusprosessit ovat jääneet lopputulokseltaan tuntemattomiksi.

1686–1700: Prosessien ja eritoten syytettyjen määrä väheni. Syyttäjänä oli edelleen yleensä esivalta, ja syyte koski taikuutta. Enemmistö syytetyistä oli naisia, mutta miesten osuus nousi hie-maan (41 %). Langettavia tuomioita tuli taikuudesta, etenkin esivallan syytöksistä. Naiset ja miehet saivat langettavia tuomioita suhteellisesti yhtä paljon. Lopputulokseltaan tuntemattomiksi jääneitä prosesseja on runsas kolmannes.

Keskeiset piirteet:

- (1) Pääosa tuomioista oli vapauttavia. Noituudesta tuomittiin harvoin.
- (2) Langettavia tuomioita oli eniten silloin, kun prosesseja ja niissä syytettyjä oli eniten (1678–85), mutta aikaisempaan nähden langettavien tuomioiden määrä nousi enemmän kuin prosessien tai syytettyjen määrä.
- (3) Langettavista tuomioista pääosa annettiin lyhyenä aikana.
- (4) Yksityisen henkilön ajamasta syytteestä seurasi todennäköisemmin vapauttava tuomio kuin esivallan nostamasta prosessista.
- (5) Kun prosessien määrä lisääntyi, syytettyjen määrä kasvoi prosessien määrää nopeammin. (Ks. kohta 8.)
- (6) Enemmistö syytetyistä on naisia vuoden 1666 jälkeen. Syyttäjät ja syytteet muuttuivat vuoden 1677 jälkeen samalla tavalla kuin Ala-Satakunnassa hiukan aikaisemmin.

- (7) Mitä vähemmän oikeusprosesseja oli, sitä useammin syyte koski noituudella vahingoittamista, sitä useammin syyttäjänä oli yksityinen, sitä useammin syytetty oli mies ja sitä useammin tuomio oli vapauttava, eritoten naisille.
- (8) Mitä enemmän oikeusprosesseja ja niissä syytettyjä oli, sitä useammin syyte koski taikuutta, sitä useampia syytettyjä oli samassa prosessissa (avunpyytäjät), sitä useammin syyttäjänä oli esivalta, sitä useammin syytetty oli nainen ja sitä useammin tuomio oli langettava.

Viipurin Karjala pähkinänkuoressa

1624–83: Prosesseja oli vähän, erityisen vähän ennen 1660-lukua. Syyttäjinä esiintyivät useimmiten yksityiset henkilöt. Ennen 1650-luvun loppua syytettiin pelkästään miehiä. Vuosina 1659–83 29 % syytetyistä oli naisia. Syytteet koskivat useimmiten noituutta, mutta viidennes syytteistä on jäänyt tuntemattomiksi. Yleensä syytetty vapautettiin mutta taikuudesta annettiin myös langettavia tuomioita. Kuolemantuomiot annettiin lähinnä muista rikoksista kuin noituudesta ja taikuudesta.

1684–98: Prosessien määrä kaksinkertaistui ja syytettyjen määrä kolminkertaistui. Esivalta syytti lähes yhtä usein kuin yksityiset. Naisten osuus syytetyistä väheni 19 %:iin. Toisin kuin muilla tutkimusalueilla myös noituussyytökset yleistyivät mutta taikuussyytösten määrä lisääntyi enemmän. Langettavat tuomiot tulivat taikuudesta, mutta noituussyytökset olivat yhtä yleisiä. Esivallan syyte ei Viipurin Karjalan maaseudulla näytä olleen yhtä vakava kuin Ala-Satakunnassa: niistä esivallan 1600-luvulla nostamista syytteistä, joiden tuomio tunnetaan, 53 % oli langettavia. Kuitenkin myös kaakkoisella tutkimusalueella yksityisen henkilön esittäjästä epäilystä vapautui varmemmin.

Tyypilliset piirteet:

- (1) Vapauttavat tuomiot olivat yleisempiä, etenkin noituudesta.
- (2) Syytetty oli useimmiten mies.
- (3) Myös vuosisadan lopulla (1684–98) noituussyytteitä oli paljon, toisin kuin muilla tutkimusalueilla.
- (4) Yksityisen henkilön ajamasta syytteestä seurasi todennäköi-

semmin vapauttava tuomio kuin esivallan nostamasta prosessista.

- (5) Yksityiset syyttivät noituudella vahingoittamisesta, esivalta taikuudesta.
- (6) Oma-aloitteisten maineenpuhdistusprosessien osuus oli pieni.
- (7) Lopputulokseltaan tuntemattomien oikeusprosessien osuus oli lähes puolet.

Vainojen yhtenäisyys

Seikkaperäinen selvitys on osoittanut, että ainakaan Suomen käräjillä noitaoikeudenkäynnit eivät olleet yhtenäinen ilmiö. Joinakin aikoina noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä oli selvästi enemmän kuin toisina aikoina. Siltikään yhdestä vainoaallosta ei voi puhua. Prosessit erosivat ensinnäkin alueellisesti: Ala-Satakunnan ja Pohjois-Pohjanmaan käräjillä oli erilaisia noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä kuin Viipurin Karjalassa. Noituus- ja taikusoikeudenkäynnit olivat erilaisia myös ajallisesti. Syytteet, syyttäjät ja tuomiot olivat eri aikoina erilaisia samankin pitäjän käräjillä. Syytetyn sukupuoli saattoi vaihdella alueellisesti (Viipurin Karjala) tai ajallisesti (Pohjois-Pohjanmaa). Tuomiotkin vaihtelivat: toisinaan ei langettavia tuomioita juurikaan annettu ja kun niitä annettiin, pääosa niin kuolemantuomioista kuin sakoistakin tuomittiin lyhyenä aikana.

Kun noituuden ja taikuuden vuoksi syntyi suhteellisen vähän prosesseja verrattuna moniin muihin rikoksiin, ei ”vaino” ole kovin täsmällinen sana kuvaamaan prosessien aaltoa. Kuitenkin ainakin kerjuulla kiertäneitä noitamaineisia henkilöitä vastaan käydyt prosessit Ala-Satakunnassa (1650- ja 1660-luvulla) sekä vuosisadan lopun taikusprosessit eri alueilla muodostivat epäilyjen suman, jossa voinee nähdä ajojahdin piirteitä. Esivalta esiintyi tavallista useammin syyttäjänä sekä noitamaineisia kerjäläisiä vastaan että taikusprosesseissa 1670- ja 1680-luvulla. Taikusprosesseissa oli usein muitakin syytettyjä kuin varsinainen taian tekijä. Myös taika-apua käyttäneet pyrittiin saamaan tuomioille. Näitä seikkoja analysoin tarkemmin muissa luvuissa.

Alueellisesti noituus- ja taikusoikeudenkäynnit voidaan tyyppitellä niillä perusteilla, jotka yhdistävät Ala-Satakunnan ja Poh-

jois-Pohjanmaan ja samalla erottavat mainitut alueet Viipurin Karjalasta:

Miesten noituuden synnyttämät oikeudenkäynnit: Sekä Ala-Satakunnassa että Pohjois-Pohjanmaalla voidaan yleistää kaksi noita-oikeudenkäynnin perustyyppiä: Ala-Satakunnan maaseudulla 1660-luvulle asti (aineisto vuosilta 1659–73 on epätäydellinen) ja Pohjois-Pohjanmaan maaseudulla vuoteen 1677 hallitsevin syyte koski noituudella vahingoittamista. Maallisessa oikeudessa taikuudesta annettiin perin harvoin langettavia tuomiota. Noituudella vahingoittamisesta joutui syytteeseen useammin mies kuin nainen, ja miehet saivat myös suhteellista osuuttaan suuremman osan langettavista tuomioista. Yleisempää myös oli, että noituudella vahingoittamisesta syytti yksityinen henkilö.

Tämän ajanjakson noitaprosessien miesvaltaisuutta – siis myös oikeuden huonommalla puolella – korostaa se seikka, että Pohjois-Pohjanmaalla vasta 1660-luvun puolivälin jälkeen enemmistö syytetyistä oli naisia. Ala-Satakunnassa vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla 55 % syytetyistä oli naisia, mutta kahdeksaa naista (kaikkiaan 23:sta) syytettiin epäsovinnaisen mutta kuitenkin kristillisen rukoushetken vietosta ja kahden muunkin naisen taikuusasia jätettiin maallisessa oikeudessa tutkimatta ja siirrettiin kirkollisen tuomiovallan puntaroitavaksi.

Naisten taikojen synnyttämät oikeudenkäynnit: Noita-oikeudenkäyntien perustyyppi muuttui Ala-Satakunnassa ja Pohjois-Pohjanmaalla 1660-luvun jälkeen. Kummallakin alueella useimmiten syytettynä oli nainen, jota esivalta syytti taikuudesta eli parantavista ja onnea tuovista loitsuista ja tavoista. Sakkotuomiot tulivat pääosin taikoja tehneille naisille. Kun syytettyjen määrä lisääntyi, syytettyjen naisten määrä lisääntyi. Ja kun syytteiden määrä lisääntyi, taikuussyytösten määrä lisääntyi. Pääosa tuomioista annettiin taikuudesta (mukaan lukien taika-avun käyttö) ja lyhyen ajan kuluessa.

Vaikka erilaisia noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä käytiin Ala-Satakunnassa ja Pohjois-Pohjanmaalla pitkin vuosisataa, kaksi selvästi erilaista – itseasiassa päinvastaista – noita-oikeudenkäyntityyppiä hallitsi koko vuosisadan. Miehistä noituutta vastaan käydyt prosessit olivat tavallisimpia 1660-luvun puoliväliin asti. Ala-Satakunnassa syytteet ja syyttäjät vaihtuivat selvästi vasta 1670-luvulla. Sen jälkeen tavallisin noitaprosessi oli naisten harjoittamaa taikuutta vastaan käyty prosessi. Pohjois-Pohjan-

maalla enemmistö syytetyistä oli miehiä 1660-luvun lopulle asti. Syytteet samoin kuin syyttäjätkin muuttuivat 1670-luvun lopulla.

Kannattaa huomata, että Pohjois-Pohjanmaalla syytteet ja syyttäjät vaihtuivat vasta vuoden 1677 jälkeen, eli kymmenen vuotta myöhemmin kuin syytettyjen sukupuoli. Ala-Satakunnassa naisia oli enemmistö syytetyistä koko ajan, mutta syytteiden ja syyttäjien tiedetään sielläkin muuttuneen vasta 1670-luvulla. Tämä seikka tekee vaikeaksi yhdistää syytettyjen sukupuolen, syyttäjän ja syytteen muutoksen toisiinsa. Lähteet tuntuvat pilkkaavan kaikkia järveviä selitysyriytyksiä.

Edellä on jo puitu sitä, kuinka selviä nämä piirteet ovat ja kuinka luotettavaan tietoihin ne perustuvat. Olennaista on, että kuvattu noitaoikeudenkäynnin malli tai stereotypia oli selvä ja että vuosisadan kuluessa tämä malli vaihtui toiseksi yhtä selväksi tyypiksi.

Vaikka naisten taikuutta vastaan käydyt prosessit sattuivat ajallisesti lyhemmällä välillä, oli kummassakin maakunnassa 1660-luvun puolivälin jälkeen enemmän oikeudenkäyntejä kuin sitä ennen. Mutta koska ne olivat erilaisia oikeudenkäyntejä kuin aikaisemmat, ei voi sanoa, että ”vaino” kiihtyi vuosisadan loppua kohden. Perustellumpaa on ajatella, että vuosisadan lopulla syntyi kokonaan uusi syy oikeudenkäynneille – ja siis kokonaan uusi ”vaino”.

Noitasapatin vietosta tai muusta tietoisesta yhteistyöstä paholaisen kanssa syytettiin tutkituilla alueilla harvoin.²³ Se lie-nee keskeisin syy siihen, miksi joukkomittaiset massaprosessit näiltä alueilta puuttuivat lähes kokonaan. Vain noitasapatissa käynyt saattoi ilmiantaa muita kielletyn juhlan kävijöitä. Huomattakoon kuitenkin, että kun myös taikojan apua käyttäneet voitiin vetää käräjille, taikusprosessit saattoivat jossakin määrin yltyä toistuvista ilmiannoista samalla tavalla kuin noitasapattiprosessit. Ala-Satakunnassa vain kolme naista oli epäiltynä noitasapatin vietosta. Viipurin Karjalassa noitasapatista ei syytetty mutta syytetyn suhdetta paholaiseen pohdittiin jonkun kerran muista syistä. Poh-

---

23 Noitasapatti- ja paholaisprosesseja on esitelty luvussa X. Muistutan, että jos noitasapatti- tai paholaisoikeudenkäynti ei selvästi alkanut noituudella vahingoittamista koskevasta syyteestä, tapaukset on tilastoitu taikuuteen. (Vrt. luku III ja IV.)

jois-Pohjanmaalla paholaisprosesseja oli muutama – kaikkiaan syytettyjä oli 11, joista kahdeksan epäiltiin käyneen sapatissa.

Viipurin Karjalan noituus- ja taikusoikeudenkäynnit: Viipurin Karjalan noitaioikeudenkäynnit eivät vastaa kuvattuja malleja. Itäisenkin tutkimusalueen prosesseihin pätee, että yksityiset syyttivät tavallisesti vahingoittavasta noituudesta. Prosessien lisääntyttä huomattavasti 1680-luvun alkuvuosien jälkeen (1684–1700) tyypillisimmässä oikeudenkäynnissä yksityiset syyttivät noituudesta, jos tosin yksi epätavallinen prosessi painaa yleiskuvaa liiaksi noituuden puolelle. Ja kuten jo ennen 1680-lukua, pääosa syytetyistä oli miehiä. Esivallan rooli näyttää vankemmalta vuosisadan lopussa kuin ennen 1680-luvun puoltaväliä.

Tämän yksityiskohtaisen tarkastelun tavoitteena on ollut etsiä noituus- ja taikusoikeudenkäynneistä yhtenäisiä piirteitä ja säännönmukaisuuksia, jotka kertoisivat vainojen dynamiikasta, psykologiasta tai muutoin paljastaisivat syntyjä syviä prosessien taustalta. Mitä on löydetty?

Kaikille kolmelle alueelle yhteiset piirteet olivat seuraavat:

- (1) Vapauttavia tuomioita oli aina eniten. Eritoten noituudella vahingoittamisesta tuomittiin syylliseksi harvoin.
- (2) Noituus- ja taikuussyytökset muodostivat vain pienen osan kaikista rikos- ja riita-asioista, silloinkin kun noitaprosesseja oli aikaisempaan nähden paljon.
- (3) Prosessit eivät lisääntyneet tai vähentyneet kaikissa pitäjissä samanaikaisesti.
- (4) Yksityinen henkilö syytti suhteellisesti useammin noituudella vahingoittamisesta kuin esivalta, joka syytti useammin luvattomasta mutta hyvätarkoittavasta taikuudesta.
- (5) Yksityisen kyläläisen tai naapurin nostamasta syytteestä seurasi todennäköisemmin vapauttava tuomio kuin esivallan nostamasta syytteestä. Lähes kaikki kuolemantuomiot ja pääosa sakkotuomioista tulivat esivallan ajamista prosesseissa.
- (6) Kun oikeudenkäyntien määrä kasvoi, syytettyjen määrä kasvoi prosessien määrää nopeammin. Taikuusprosesseissa oli keskimäärin useampi syytetty kuin noituusprosesseissa. Tämä johdettiin siitä, että taika-avun käyttäjätkin tuomittiin.
- (7) Pääosa langettavista tuomioista annettiin lyhyenä ajanjaksona.

Todettakoon erikseen, että yleiseksi säännönmukaisuudeksi voisi ajatella myös, että prosessien määrän kasvaessa langettavat tuomiot lisääntyivät prosessien (ja syytettyjen) määrää nopeammin (kuten Ala-Satakunnan maaseudulla). Näin ei kuitenkaan Pohjois-Pohjanmaalla ollut. Oikeudenkäyntien ja niissä syytettyjen määrä lisääntyi vuosina 1667–77, mutta langettavien tuomioiden määrän ei voida osoittaa lisääntyneen (tosin yli puolet oikeuden päätöksistä on jäänyt tuntemattomiksi). Toisaalta oikeudenkäyntien ja syytettyjen määrä väheni vuoden 1685 jälkeen, mutta langettavien tuomioiden määrä pysyi korkeana.

Mainitut kuusi yleistystä eivät ole sisällöltään aivan niin köyhiä kuin käänteiltään kuivakkaan oikeustapausanalyysin jälkeen äkkiseltään näyttää. Jos noituus- ja taikuusoikeudenkäyntejä halutaan selittää, tärkeimmäksi huomioksi kohonnee edellä kuvattu syytteiden, syyttäjien ja syytettyjen muutos (Länsi-Suomessa ja Pohjois-Pohjanmaalla) sekä maantieteellinen tyypittely ja sen muutos. Muutkin yleistykset kelvannevat johtolangoiksi siihen, mistä suunnasta arvoitusten ratkaisua kannattaa lähteä etsimään.

VI Ammatti: noita?

1. Kultin harjoittaja ja poikkeava?

Vainon ja sarron kohdistuminen tiettyyn ihmisryhmään on helppo selittää, jos vainojen kohteena olleet tai olevat voidaan erottaa muista esimerkiksi ihonvärin, kansallisuuden tai poliittisen mieltipiteen perusteella. Tietenkään tällaiset seikat eivät vielä selitä vainoja, mutta selittämislle on tuolloin jo vakaa perusta. Kokonaan toinen kysymys on, kuinka usein vaino tai sorto voidaan selittää vain vainon kohteena olleiden tai olevien poikkeavuudella.

Noitien tai noituudesta ja taikuudesta syytettyjen on usein esitetty olleen tavalla tai toisella poikkeavia ja erikoisia henkilöitä. Taannoin yksi kiistellyimmistä tutkimuksista oli englantilaisen egyptologin Margaret Murrayn teos *The Witch-Cult in Western Europe* (1921). Murrayn mukaan noitavainot johtuivat siitä, että kristinuskon tieltä hävitettiin vielä olemassa olleet pakanalliset kulttimenot ja uskomukset, joita vanhaan uskontoon tukeutuneet järjestäytyneesti omissa piireissään harjoittivat. Murrayn mukaan mm. juhlat paholaisen kanssa kuvasivat vanhan uskonlahkon kulttimenoja, joita siellä täällä varsinkin syrjäseuduilla noudatettiin. Murrayn epäilyttävimpiin ja hilpeimpiin todisteluihin kuului, että noitasapatissa nähdyt pienet miehet olisivat olleet muinaisen kääpiöheimon viimeisiä mutta todella olemassa olleita edustajia.¹ Samalla tavoin luonnollisesti Margaret Murray pyrki selittämään monet muutkin noitasapatin ihmeellisyudet.

Suomalainen Arne Runeberg oli varsin lähellä Murrayn perus-

---

¹ Murray 1962 (1921), 238 ja eri kohdin.

teesiä. Tutkimuksessaan *Witches, Demons and Fertility Magic (1947)* hän esittää – tiivistän karkeasti – että kerettiläisiä vastaan taistellut inkvisitio törmäsi ennen kaikkea katarismiin. Katarismi oli yksi varsin laajalle levinnyt kristinuskon suunta. Katarismin kannattajat eivät antaneet suosiolla periksi pakkokäännäyttämislle mutta joutuivat lopulta luopumaan julkisista asemistaan ja harjoittamaan uskontoaan salaa ja usein öisin. Kataarit vetäytyivät metsiin ja vuoristoseuduille. Siellä he kohtasivat muita inkvisitiota ja pakkokäännäyttämistä vastaan taistelevia yhteisöjä, jotka harjoittivat omia ”pakanallisia” uskonnollisia menojaan. Runeberg pitää todennäköisenä, että omaa kulttuuriaan ja uskontoaan puolustaneet yhteisöt ja kataarit yhdistivät voimiaan taistelussa inkvisitiota vastaan. Siksi kirkon silmin näyttikin todella siltä, kuin sitä vastassa olisi ollut ”saatanallisia” yöllisiä menoja harjoittava noitalahko.² Runeberg on tässä lähellä Murrayn perusteesiä. Noitasapatin tarkastelussa läheisyys vielä korostuu. Runeberg ei usko muinaiseen kääpiörotuun, mutta noitasapatin eriskummallisuudet hän selittää pakanallisilla hedelmällisyyskulteilla.³

Kristinuskkoa vanhempiin uskontoihin perustuvia menoja on harjoitettu noitaoikeudenkäyntien aikaan missä enemmän, missä vähemmän, ja silloin tällöin asia oli oikeudenkäyntienkin perustana. Orgiat tai esimerkiksi lapsenmurhat eivät näytä todellisuudessa olleen minkään kultin järjestelmällisiä osia (ks. luku IV). Vaikka muinaisia jumalia olisi siellä täällä palvottukin, ei ole voitu osoittaa noitaoikeudenkäyntien liittyneen nimenomaisesti aikaisemmilta ajoilta periytyneen uskonlahkon hävittämiseen puhumattaakaan siitä, että olisi ollut kääpiöheimo, jonka pienuus selittäisi kuvitelmat demoneista yms. Näyttää selvältä, ettei yhtenäistä ”noitaukolahkoa” missään ollut, vaikka ”vääriä” jumalia olisi palveltukin. Noitasapattikuvaukset olivat kuvitelmia, eivät juonteita todellisista, edes pakanallisista, uskonmenoista. Vaikka nykyään tunnetaan jo tuhansia oikeustapauksia, ei edelleenkään ole minikäänlaista näyttöä siitäkään, että huumaavat yrtit tai muut hallusinoogenit yleisesti olisivat olleet noitasapattikuvitelmien takana.⁴

---

2 Runeberg 1947, 20–24 ym.

3 Runeberg 1947, VII, 222–239. Hieman ironisesti Runeberg huomauttaa, että ”hänen tietääkseen” enempää historioitsijat, arkeologit kuin antropologitkaan eivät tiedä mitään noitavainojen aikana eläneestä kääpiörodusta.

4 Esim. Klaitz 1985, 11–12 ja Henningsen 1980, 4–6.

Margaret Murrayn tutkimusta arvosteltiin heti sen ilmestyttyä, mutta tutkimuksen arvovaltaa ja tekijän itseluottamusta arvostelu ei horjuttanut. Vuosikymmenien ajan *Encyclopædia Britannica* kertoi Murrayn tutkimusten tuloksista, ja Murrayn teoria nautti yleistä arvostusta. Länsi-Euroopassa ja Yhdysvalloissa syntynyt ”noitien maailmanliike” – eräänlainen mystinen kulttuuriversio 1960-luvun hippikulttuurista – on onkinut ideansa lähinnä Murrayn teoksesta.⁵ Vuosikymmenten myötä Murrayn teoksen arvostelua on voitu yhä paremmin perustella. Tässä ei ole syytä selvittää asiasta käytyä keskustelua. Murrayn näkemystä arvostelee mm. Norman Cohn teoksessaan *Europe's Inner Demons*. Cohnin arvostelu on murskaava; hän osoittaa yksiselitteisesti Margaret Murrayn käyttäneen lähteitä täysin mielivaltaisesti. Myöskään Gustav Henningsen ei pidä Murrayn näkemyksiä millään tavalla perusteltui-
na.⁶

Vaikka Murrayn näkemykset eivät enää kannaa, ei tyyppillisten noitien etsiminen ole myöhemminkään ollut vähemmän tuottava ilmiö. Mm. kerjäläisistä ja kättilöistä on tehty noidan klassinen malli⁷, mutta – kuten tutkimukseni eri kohdista käy ilmi – yleistyst

---

5 Cohn 1975, 107–108. ”Noitien maailmanliikkeen” noidista ja noituudesta ks. esim. Russell 1987 (1980), 139 ja seur. ja Henningsen 1984, 118–128. Uuden ajan alun syytettiin noitien maailmanliikkeen väellä ei ole yhtäläisyyksiä, mutta Murrayn ja osin Runebergin teorioiden mukaista ”maailmanliikkeen” noitakultti kyllä on.

6 Cohn 1975, 107–115, ks. myös 116–125; Henningsen 1980, 1–4, 393. Muista esim. Schormann 1977, 157. Cohnin arvostelua pehmentää yksi seikka: Nykyään tutkijat lähtevät pääosin toisista lähtökohdista kuin Murray eivätkä loihdi tuota pikaa mielikuvitukselliseksi osoitettavia teorioita noidista. Mutta tavaksi on tullut viitata monenkaltaisiin psykologisiin seikkoihin, jotka eivät spekulatiivisuudeltaan aina poikkea Murrayn visioista. Cohn itse on liittänyt kirjansa loppuun tekstin *Postscript: Psycho-historical speculations*. (Cohn 1975, 258.)

O’Keefe esittää massiivisessa teoksessaan – kirjassa on lähes 600 pienellä painettua sivua ja lähes 3000 viitettä, joista suuri osa sisältää lähdemaininnan lisäksi huomioita ja kommentteja – että jokaisella aikakaudella on tieteesä, joka ei spekulatiivisuudeltaan, kieleltään ja metodeiltaan oleellisesti eroa keskiajan ja uuden ajan alun oppineiden magiasta. O’Keefen esimerkinä on psykologiatiede. Hänen voisi katsoa pilkkaavan nykyaikaista psykologiaa, ellei tarkastelua pehmentäisi syvä ymmärtämys tieteen luonteesta ja kehityksestä. (O’Keefe 1983 (1982), 107–109.)

7 Vrt. esim. Klaitz 1985, 86 ja seur. (luku *Classic Witches: The Beggar and the Midwife*). Klaitzinkin yleistyst ei perustu yksityiskohtaisiin tutkimuksiin.

ei ole perustunut yksityiskohtaisiin tutkimuksiin. Kaikkien löytöjen tuloksia en voi tässä esitellä. Riittää, kun todetaan yleinen ja joka ikinen pääsiäinen aina uudelleen elvytettävä mielikuva: tuomitun noidan tyyppiksi on ihmisten mielissä ja osin myös tutkimuksissa hahmottunut vanha ja kärttyinen, ruma, salaperäisiä yrtti- ja voidekeitoksia sade- ja myrskyöinä hämmentelevä, luudalla kissan kanssa lentävä, kahvia juova, köyhä ja yksinäinen nainen.⁸

Perusteet poikkeavuutta korostavien selitysten hakemiselle ovat mielestäni selvät: nykyaikanakaan vainon ei ajatella kohdistuvan ”tavallisiin” tai ”viattomiin” ihmisiin. Jokapäiväisessä elämässä monet asiat sujuvat rutiininomaisesti. Vaino kuvitellaan aina poikkeukselliseksi ilmiöksi, jonka täytyy näkyä ja jolle täytyy olla selvä syy – ts. syyllisten on oltava näkyvissä. Entäpä jos noituus- ja taikusoikeudenkäynnit 1600-luvulla liittyivät samanlaisiin arkipäiväisiin asioihin kuin kina hyvinvoinnin kakunjaosta tänäkin päivänä? Tässä ja seuraavassa luvussa tutkin, kokivatko aikalaiset noituus- ja taikusoikeudenkäynnit ”vainoina” vai elämän arkipäiväisyyksinä, jotka tulivat vainoiksi vasta sitten, kun myöhemmät ajattelijat ryhtyivät tarkastelemaan hävinnyttä osapuolta viattomana osapuolena.

2. Ammatti: noita

Apua pyytämässä

Noitaoikeudenkäyntien selittämisen voisi toivoa olevan yksinkertainen asia, jos syytettyjen voitaisiin osoittaa olleen ammattimaisia noituja, tietäjiä ja taikoja tai paholaisen palvontamenojen järjestäjiä. Siellä täällä elelikin ihmisiä, jotka olivat noidan maineessa ja joiden luona tavattiin käydä hakemassa apua erilaisiin ongelmiin. Noidan puoleen voitiin kääntyä myös moraalisesti arveluttavissa

---

8 Tämän stereotypian synnyn ja elinvoiman syyt on yhtä mielenkiintoinen kysymys kuin ”todellisten” noitienkin tarina. Aiheeseen en voi nyt puuttua. (Tässäkin tapauksessa tieto siitä, miten asioiden on luultu olevan, kertoo maailmasta ja elämästä vähintään yhtä paljon kuin tieto siitä, miten asiat ovat tai ovat olleet.)

pyrinnöissä ja noidan luo voitiin matkustaa pitkienkin taipaleiden päähän.

Euran käräjillä vuonna 1641 tuli esiin harvinaisen paljon yksityiskohtia matkasta noidan luo. Yrjänä Rekonpoika Mäkelästä oli käynyt noidan luona. Matkaan häntä olivat pyytäneet Matti Tuomaanpoika Euran Laihialta, Tuomas Martinpoika Eurakoskelta sekä Klemet Joosepinpoika. Yrjänän oli pitänyt pyytää noitaa ”tekemään jotakin” Klemetin isäpuolelle Markku Paksulle.⁹ Markku Paksu oli viljellyt suurehkoa ratsutilaa vuonna 1636 tapahtuneeseen kuolemaansa asti.¹⁰ Juuri hänen kuolemastaan epäiltiinkin sukulaisia, joiden puolesta ”likaisen työn” eli matkan noidan luo oli tehnyt Yrjänä Rekonpoika.

Oikeudessa Yrjänä kertoi Klemetin valittaneen, että Markku oli ajanut Klemetin ja tämän vaimon tilalta. Sadonkorjuun aikaan vuotta ennen Markun kuolemaa Klemet oli kysynyt Yrjänältä, tiesikö tämä ketään, joka voisi tehdä jotain Markulle. Klemet oli sanonut haluavansa vihdoin rauhan Markusta. Yrjänä oliertonut kuulleensa, että Lapin pitäjässä (Turun läänissä) olisi vaimoiminen, joka voisi jotakin tehdä.

Klemet oli luvannut Yrjänälle härän ja lehmän lypsettäväksi yhden vuoden ajaksi, jos Yrjänä kävisi noidan luona. Klemet myönsi luvanneensa vain härän. Yrjänä oli lähtenyt matkaan. Hän oli antanut noidalle kaksi kappaa herneitä ja lupasi Klemetin puolesta vielä tynnyrin ruista, leiviskän (8,5 kiloa) voita sekä läskiä ja lihaa, jos Klemetin asia hoituisi. Pöytäkirjan mukaan Klemet ei kieltänyt luvanneensa palkkioita.

Myös Klemetin appi Matti Tuomaanpoika sekä Tuomas Martinpoika olivat pyytäneet Yrjänää käymään noidan luona saman asian vuoksi. Tuomas antoi Yrjänälle neljä herneleipää, jotka Yrjänä oli antanut noitanaiselle. Matti oli luvannut noidalle tynnyrin ruista. Yrjänää hän oli houkutelut matkaan lupaamalla tällekin palkkion. Yrjänälle noita oli ollut töykeä: Vierailija sai vastaansa kirouksia ja tuiskaisun: ”Hittoako täällä yhtenään ramppaat!”

Noitanainen, Yrjänä ja Klemet olivat saaneet tuomionsa jo aikaisemmin Vehmaan kihlakunnassa. Tuomas tuomittiin nyt kuolemaan, mutta Matti jäi tuomiotta. Hän oli ollut kauan sairaana ja

---

⁹ Eura 5.-7.4. 1641, mm 5:120-121.

¹⁰ SAY, Eura, konseptiluett. 1620-39, 42, 46; 1634-53, 51, 56.

sairasvuoteeltakin jyrkästi kiistänyt syytteen. Lopullinen sana asiassa jäi Turun hovioikeudelle.

Noidalle luvatut palkkiot olivat varsin suuria. Leiviskä voita saattoi olla puolet huonon lehmän vuosituotosta. Noitanaiselle luvattu palkkio tuskin kuvaa palkkioita yleensä. Palkkioita lienee maksettu varallisuuden ja asian tärkeyden mukaan. Pöytäkirjoissa kerrotaan palkkioista harvoin. Erään kerran noidan kerrottiin pyytäneen palkkioksi kenkäparia, kerran kerrottiin maksetun ”rahaa ja suolaa” jne.¹¹ Palkkiot eivät kiinnostaneet oikeutta. Niitä tutkittiin tarkemmin vain, jos ne todistivat saajan tai maksajan pahoista aikeista. Ammattimaisuuteenkaan käräjät eivät kiinnittäneet huomiota. Tuomion sai vain noituudella vahingoittamisesta tai luvattomista menetelmistä. Oikeutta kiinnosti vain teko ja joskus aie. Kristofer-kuninkaan maanlaki määräsi, että se, joka toisen káskee tai palkkaa

löämän, tappaman eli iongun pahan tyän tekemen, toisen miehen päälle, nijn pitä hänen seisoman saman oikeudhen, quin hän sen itze tehnytt olis.¹²

Juuri näin noita-apua hakeneita oikeudessa kohdeltiinkin.

Avunpyytäjiä oli oikeudessa Ala-Satakunnan maaseudun noita-käräjillä syytetyistä 15 % eli noin joka seitsemäs. Pohjois-Pohjanmaalla 12 % oli syytettynä avunpyynnöstä. Viipurin Karjalassa noita-avun käyttäjän joutuminen käräjille oli harvinaisempaa (9 %).¹³

Kansanparantajia

Noita palveli muita manaamalla pyynnöstä, tekemällä tyhjäksi toisten manauksia, parantamalla tai tekemällä onnea tuovia taikoja. Parantaminen ei kuitenkaan ollut yksin noidan maineessa olleen henkilön tehtävä. Itse kukin osasi suojaavia tai onnea tuovia taikoja, ja pitäjässä oli monia, jotka muutoin palvelivat terveyttä ja

---

11 Kokemäki 21.–22.2. 1653, mm 8:11; Kokemäki 14.–15.6. 1633, mm 3:198v.

12 Kristoffer kuninkaan maanlaki Herra Martin suomeksi kääntämä. 1905, 135.

13 Taulukot 14., 17. ja 19. luvussa V.

hyvinvointia tuovin toimin. Kansanparantajat, parturit ja välskärit hoitivat haavoja, lääkitsivät kuumeisia ja muita sairaita. Kätilöimiseen erikoistuneet naiset auttoivat synnytyksessä. Monet käyttivät yrttejä ja voiteita parantajan toimissaan. Huomautettakoon, että yrttien tai voiteiden käyttö ei ollut kiellettyä – vain taikauskoisista menoista (loitsuista tms.) joutui käräjille.

Yleinen hoitokeino oli myös kuppaaminen. Toisin kuin yleensä luullaan, kuppaus ei liene nimenomaisesti kansanomaisen hoitokeino. Mm. Osmo Järvi on esittänyt, että kuppaus perustui vanhaan kreikkalaisten (oppineiden) ajatukseen sairauden synnystä. Järvi väittääkin, että usein kansanomaisen lääkintätaito perustuu oppineiden vanhoihin teorioihin eikä niinkään kansanomaiseen kekseliäisyyteen. Jo muinoin oli havaittu, että veri maksoittuu ja maksoittunut veri muodostaa erilaisia kerroksia. Tästä oli päätelty, että sairaudessa on kysymys pahasta verestä. Hoitokeinoa ei enää tämän teorian keksimisen jälkeen tarvinnut miettiä. Suoneniskentä oli tietenkin itsestään selvä lääke, ts. kuppaaminen perustuu pahan veren poistamiseen.¹⁴

Perin harvat kansanparantajat, kupparit, välskärit, parturit tai kättilöt joutuivat käräjille noituudesta tai taikuudesta syytettyinä. Useimmiten kansanparantaja mainitaan tappelujutun yhteydessä todistamassa nujakasta syntyneistä haavoista tai peräämässä parantajan palkkiotaan. Esimerkiksi Eurajoella 1600-luvun alussa Ballzar Hanssonin vaimo Anna oli usein käytetty parantaja, joka peräsi saamatta jääneitä palkkioitaan oikeudessakin. Kerran eräs mies erehtyi haukkumaan Annaa noita-akaksi. Anna käytti asian käräjillä ja mies sai tyhjästä puheesta kolmen markan sakon.¹⁵ Joskus nimi todisti toista kuin ihmisen teot – maineen siitä kärsimättä: Eräillä käräjillä mainittiin ”kunniallisen vaimon” antaneen hammassärkyyn poltettua alunaa. Vaimon nimi oli Aune Walkona (Walkona = noitavaimo)!¹⁶ Raja sopivan ja sopimattoman välillä oli häilyvä, eivätkä korkeimmatkaan kirkonmiehet aina olleet tulkinnoissaan johdonmukaisia. Vuonna 1671 Turun tuomiokapituli – Turun piispan oma hallintoelin – määräsi suomalaisen seurakunnan yhden sunnuntain kolehdin erään somerolaisen naisen matkarahoiksi. Naisen oli päästävä Pohjanmaalle hakemaan apua, sillä

---

14 Järvi 1975, 49–52, 62–63.

15 Eurajoki 20.3. 1620, mm 1:9v; 12.–13.8. 1622, mm 1:164.

16 Eura 29.–30.3. 1680, mm 12:37.

käärme oli luikerrellut naisen sisään (?!). Ei ole tietoa, kuinka pälkähästä päästiin. Eräät savolaiset kansanparantajat kävivät 1570-luvun lopulla Tukholmassa parantamassa kuningas Juhana III:n vaimoa Katarina Jagellonicaa.¹⁷

Vaaratonta ei kansanparantajan työ ollut, vaikkei hän olisi noituuteen ja taikuuteen syyllistynytkään. Juustilan torppari Martti Kölhi oli ottanut hoitoonsa viipurilaisen suurkauppias Hindrich Sutthoffin hevosen. Hevonen kuitenkin kuoli, ja käräjillä kauppias vaati 40 markan korvausta vahingosta. Sutthoff ei saanut korvausta. Kölhi pystyi todistamaan sanoneensa hevosta hoitoon ottaessaan, että sairaus oli jo saanut yliotteen eläimestä. Muutoinkaan ei tiedetty, että ihmisiä tai eläimiä hoitaessaan Kölhi olisi syyllistynyt laiminlyönteihin tai että hänen keinonsa olisivat olleet kenellekään kuolemaksi. Oikeus päätti, että Kölhin oli ”sormi kirjalla” vannottava, ettei ollut antanut hevoselle mitään muita aineita kuin ennenkin hyväksi havaittuja ja että oli muutoinkin parhaan ymmärryksensä mukaan koettanut eläintä auttaa ja parantaa. Tällä valalla parantaja vapautti itsensä korvausvaateista.¹⁸

Kuka oli ammattilainen?

Mistä tunnistaa ammattinoidan? Jos ammattilaisuuden perusteena pidetään palkkion saantia, noita-avun tarjoamista tai avunpyyntöön vastaamista, säännöllistä maineen tuottanutta noituuden tai taikuuden harjoitusta tai noitamaineen tuottanutta kerjuuta, voidaan ammattilaisia löytää syytettyjen joukosta vain vähän. Vielä vähemmän voidaan löytää niitä, joille noituuden ja taikuuden työt olivat yksinomainen tulolähde, ja tällainen oli varsin harvinaista mm. Englannissa¹⁹. Ala-Satakunnassa vain joka seitsemäs syytetty voitaisiin edellä luetelluilla perusteilla katsoa ammattinoidaksi. Viipurin Karjalassa korkeintaan joka kuudes voitaisiin katsoa ammattinoidaksi, mutta todellisuudessa – kuten kohta esiteltävistä oikeustapauksista voi nähdä – ammattilaisia tai likimain ammattilaisia oli oikeudessa vain muutama. Pohjois-Pohjanmaalla ammattilaisuudesta on vieläkin vähemmän viitteitä.

---

17 Åbo Tidningar 12/1793; Pirinen 1982, 599–600.

18 Viipuri 14.–15., 17.10. 1698, jj 34:128–130.

19 Thomas 1988 (1971), 295–296.

Useat oikeudenkäynnit, joista voitaisiin luetella ammattilaisuuteen viittaavia piirteitä, ovat jääneet kesken – kuten monet muutkin oikeudenkäynnit. Noituneen tai taikoneen toimista tiedetään aivan liian vähän, jos on esimerkiksi vain todettu, että epäilty on noidan maineessa ja viettää kiertelevää elämää. Toisaalta monet ammattimaisuuteen viittaavat piirteet liittyvät kerjuulla kiertäviin noitiin. Tuonempana tarkastelen erikseen kerjuun ja noitamaineen yhteyttä.

Voisi olettaa, että ammattilaisuus ei tullut oikeudessa ilmi, mutta tälle oletukselle ei ole helppo löytää perusteita. Sitä paitsi: helpompi on löytää perusteita sille seikalle, että silloinkin, kun palkkioista tai muusta ammattilaisuuden kriteeristä voitaisiin puhua, kysymys oli kaikkea muuta kuin ammatikseen noitujasta tai taikojasta. Palkkioita voitiin maksaa satunnaisestakin avusta – kuten hevosenkin lainaamisesta. Toisaalta noitujan ja taikojan maine harvoin kertoi työkseen noitujasta tai taikojasta. Siten – kuten kohta nähdään – esitellyt perusteetkaan eivät merkitse, että syytetty aina olisi ollut ”ammattinoita”.

Äyräpäässä vuonna 1672 kuolemaan tuomittu Hannu Heikinpoika Kärpäinen (Kärpein) on saattanut hyvinkin olla taikoja tekevä ammattilainen. Oikeudessa hän tunnusti lukeneensa loitsuja sianihraan ja seulaan (såår). Kun häneltä kysyttiin, eikö hän ollut kuullut pappien varoittaneen siitä ja sanoneen sen olevan noituutta, Kärpäinen vastasi: ”Papit tarvitsevat sitä itsekini!” (Prästerne behöfver fuller och dedh sielfwe.) Hannu Kärpäinen ei kuitenkaan joutunut noituuden tai taikuuden vuoksi käräjille. Häntä syytettiin useista varkauksista ja varkauksista häntä oli rangaistu aikaisemminkin. Loitsujen luvun hän tunnusti vapaaehtoisesti, mutta muun ”toden tunnustamiseen” häntä oli taivuteltava ”huolellisesti työskennellen” (begyntes mh flit arbetas mh denne Kärpein att kunna få honom till sanningens bekännelse). Loitsuja hän sanoi voivansa lukea, jos halutaan – niin kuin sitten lukikin. Rahvas piti Kärpäistä kuitenkin ennen kaikkea suurena vakaana.²⁰ Kärpäinen mainittiin aivan köyhäksi, joka ei pystyisi korvaamaan omaisuutta millään tavalla. Käräjillä toivottiin, että monta köyhää ihmistä vahingoittanut Kärpäinen pitää ”ottaa päiviltä”. Varkauksista ja taikuudesta hänet tuomittiinkin Jumalan ja maallisen lain rikkojana hirteen. Tuomio viittaa siihen, että painavin synty on laskettu

---

20 Äyräpää 13.–16.11. 1672, jj 17:122–136.

varkauksista – laki ei tuntenut noidan tai taikojan hirttotuomiota.

Sipi Heikinpoika Tulppo (Tulpå) oli jo vanha mies joutuessaan Kalajoen käräjille vuonna 1675. Tulposta oli kannellut kirkkoherralle eräs talonpoika. Kertoman mukaan Tulppo oli todennut, että hänen konsteillaan piru oli juossut miehen suusta kuin ”Leppäläinen” (Läppäläinen). Kerrottiin, että Sipi Tulppo oli muutoinkin taikojen tekijän maineessa ja kierrellyt ympäriinsä. Mitään selkoa asiaan ei saatu. Aikaisemminkin asiaa tiedettiin käräjillä käsiteltyä, mutta päätöstä ei muistanut kukaan muu kuin Sipi, joka väitti puhdistaneensa maineensa valalla. Käsitellyä lykättiin lisäselvitysten vuoksi. Oikeus halusi myös löytää pöytäkirjan, jossa aiemmin esitetyistä syytöksistä olisi tehty selkoa. Asia tuli esille vasta kolmen vuoden kuluttua, kun rovasti pyysi asialle päätöstä. Rovastin mielestä oli sopimatonta, että vanha mies on ollut kauan ilman ehtoollista. Nyt syytteen aihetta kertyi vieläkin vähemmän. Lautakunta totesi, ettei ole kuullut muuta kuin mitä Sipi itse oli puhunut. Sipin puheita lautakunta piti ymmärtämättömän puheina, mutta tuomiotta juttu paholaisen juoksuttamisesta ei jäänyt. Sipi tuomittiin maksamaan sopimattomista puheistaan viisi taalaa kuparirahaa sekä kirkolle että köyhille. Lisäksi hän sai kirkkorangaisuuden.²¹ Tällaiset oikeusprosessit eivät todista ammattilaisuudesta mutta eivät välttämättä puhu sitä vastaanakaan.

Eräältä kerjuumatkaltaan Riitta Erkintytär Pölsu (Pålsu, Pälsu) sai viinaa ja olutta sekä kaksi lyhdettä olkia hevoselle(!). Hevonen kuitenkin karkasi ja Riitalle tuli olkien käsittelyssä vaikeuksia. Tästä Riitta sanoikin taikuusepäilyjen alkaneen. Taikuudesta hän ei kuitenkaan sanonut tietävänsä. Riittaa epäiltiin myös vahinkojen noitumisista. Syytteen nostanut Hannu Pekanpoika Klemola kertoi mm., että Riitta oli noitunut hänen siskonsa silmän. Vasta kun Riittaa oli uhattu tulella (roviolla?), oli silmä parantunut. Kirkkoherra kertoi, etteivät Riitan vanhemmatkaan olleet olleet ”hyviä” (icke heller varit godhe). Asia lykättiin. Uudelleen se tuli esille kahden vuoden kuluttua, jolloin Karin Martintytär Kainumaan tilalta syytti Riittaa vasikan noitumisesta ”muutama vuosi sitten”. Aikaisemmatkin syytökset tulivat uudelleen esille, mutta vankempaa näyttöä niille ei löytynyt. Lautakunta puolusti Riittaa selväsanaisesti. Lautakunta totesi Klemolan väen syytöksistä, etteivät ne ole syntyneet ”mistään muusta” kuin torppaa koskeneesta

21 Kalajoki 5.–6.3.1675, rr 14:99–100; 12.–13.8.1678, qq 1:90v–91.

riidasta. Kirkkoherra kuitenkin toisti saman kuin vuonna 1685: Riitta kiertää ja harjoittaa taikuutta. Lautakunta oli toista mieltä. Sen mielestä epäilyksiin ei ollut perusteita vaan Riitan vanhuus ja juopuneisuus selittivät epäilyjen synnyn. Muutkaan eivät tienneet muuta kuin Riitan maineen.²²

Lautakuntakaan ei vapauttanut Riittaa – liekö siihen vaikuttanut esivallan painostus. Päätöksessä todettiin, että vaikka täysiä todisteita ei ole, suuren maineensa vuoksi epäilty tuomitaan ”itse kahdentenatoista” puhdistusvalalle. Myötävannojiensa avulla Riitan oli seuraavilla käräjillä osoitettava syyttömyytensä noituusepäilyihin ja taikojen tekoon. En ole löytänyt tietoa siitä, kuinka Riitalle kävi, enkä myöskään hovioikeuden kantaa oikeustapaukseen. Kun lautakuntakin oli häntä puolustanut, on mahdollista, että hän sai myötävannoja vaaditun (enimmäis)määrän.

Oikeudessa ei koskaan todettu ammattilaisuudesta mitään ja toistuvasti saaduista tai pyydetyistä palkkioista mainitaan vain joskus ohimennen esimerkiksi todistusten yhteydessä. Koska ammattimaisuudesta ei käräjillä syytetty, ei ammattilaisuutta tarvinnut oikeudessakaan osoittaa. Oikeus ei kiinnittänyt palkkioihin huomiota, eikä niistä kyselty muutoin kuin jos tietoa voitiin käyttää todisteena syytetyn pahoista aikeista. Toisaalta silloin tällöin oikeudessa mainitaan epäillyn neuvoneen keinon (taijan) jollekin toiselle tai oppineen sen joltakulta toiselta. Huittislainen Matti Laurinpoika Hälli myönsi neuvoneensa ”vanhan kansan” keinoja (effter gamell fälckz taall) susia vastaan mutta ei pitänyt sitä taikuutena. Kokemäkeläinen Riitta Tuomaantytär Säpilästä tunnusti oikeudessa osaavansa vain yhden käärmeen puremaa vastaan luetavan loitsun. Hän sanoi oppineensa sen kymmenen vuotta aiemmin eräältä sittemmin kuolleelta kerjäläisnaiselta. Riittaa oli purrut käärme, ja nainen oli parantanut pureman loitsulla (läsande bootat).²³

Siten esitän, että taika-avun haussa oli tavallisesti kyse normaalista naapurusten tai tuttujen keskinäisestä palvelusten vaihdosta. Yksi tiesi konstin yhteen, toinen toiseen hätään. Jollei yhden konsti auttanut, kysyttiin toista. Tämä oli normaalia kyläläisten yhteis-

---

22 Kokkola ja Kälviä 27.–29.8.1685, rr 22:253–255; Kruununpyy, Kokkola ja Kälviä 7.–9.9.1686, rr 23:524; Kokkola 22.10. 1687, rr 24:560–566.

23 Huittinen 7.–9.7.1649, mm 6:560v; Kokemäki 27.–28. ja 30.9.1686, mm 13: 890–891. Vastaavia tapauksia voidaan löytää useita.

toimintaa, josta – kuten muustakin avusta – voitiin maksaakin. Noitumisen tai taikomisen ammattilaisiin pöytäkirjojen tiedot viittaavat varsin harvoin. En kuitenkaan tarkoita, etteikö olisi ollut maineikkaita ja pystyvinä pidettyjä noitia, jotka saivat pääosan elannostaan noitujan ja taikojan työstä. Edellä olevasta ei myöskään voi tehdä suoria johtopäätöksiä ammattimaisen noituuden ja taikomisen yleisyydestä. Yksi asia on selvä: noituus- ja taikuusoikeudenkäynneissä ei ollut kyse ammattinoitien vainoamisesta. Semmitenkään oikeuteen eivät joutuneet tietäjät tai parantajat, koska yrteillä ja voiteilla parantaminen oli luvallista. Sen sijaan monet ihmiset noituivat tai taikoivat pyynnöstä palkkiota vastaan, mutta kaikki heistä eivät olleet ammattilaisia. Talonpoika tai vaimo, joka tiesi hyvän neuvon hammassärkyyn tai karjanhoitoon, saattoi neuvoa naapuriaan tuntemallaan taialla. Hyvästä avusta tyytyväinen naapuri antoi vastineeksi läskiä, suolakalaa tai muita talonsa tuotteita. Tämä oli jokapäiväistä palvelustenvaihtoa. Käräjille asia johti vain, jos pappi sai taienteosta vihiä – jolloin sekä avun antaja että avun saaja joutuivat syytetyiksi – tai jos auttajan kontolle voitiin pistää sattuneita vahinkoja. Silloin heräsi epäily avunantajan muistakin kyvyistä.

3. Kerjäläisnoidat

Kerjuulla kiertäneiden noitien mainitaan silloin tällöin tehneen ”tilaustöitä” eli noituneen ja taikoneen pyynnöstä palkkiota vastaan. Käräjillä mainittiin joskus, että syytteeseen johtanut taika oli opittu kiertelevältä kerjäläiseltä – se oli tietenkin hyvä keino siirtää syyllisyyttä. Noituneita ja taikoneita kerjäläisiäkin oli oikeudessa. Tavallisesti valitettiin, että noitumisen pelosta mitään pyyntöjä ei tohdittu torjua, tai jollei almu ollut mieleen, pelättiin kerjäläisen kosta. Ihmiset joutuivat myös kyyditsemään kerjäläisiä paikasta toiseen.

Varmasti toisinaan vaatikin rohkeutta kieltää tarjoilu ja kyyditys pelätyltä noidalta, joka elätti itseään paitsi taikojen teolla myös suoranaisesti kerjäämällä. Elimäellä vuonna 1643 puitiin mm. pelättyjen ummeljokelaisten Erkki Niilonpojan ja Erkki Massonin (Matinpojan?) tekosia. Matinpojan naapuri Markku Erkinpoika kertoi, ettei uskaltanut tehdä mitään Erkki Matinpoikaa vastaan,

vaan pelätty sai syödä ja juoda makunsa mukaan. Erään kerran epäillyt olivat ruvenneet pidoissa laulamaan noitalauluja (Trolldoms wisor) tai *runoja* kuten niitä pöytäkirjassa myös kutsutaan. Miesten oli – kertoman mukaan – pelosta annettu juoda, mutta kun miehet olivat laulaneet mm. säkeet ”kyllä korppi koota sopi ilman lintuset liha”, oli muille jostakin löytynyt rohkeutta ajaa miehet ulos tuvasta.²⁴ Noitanaisen maineessa ollut Maisa Tuomaantytär Tännu Euran Mäkelästä kiersi kerjuulla mukanaan joku, joka kantoi hänen maitopyttyään ja ruokasäkkiään. Myös Maisaa oli kyyditävä.²⁵

Kaikki noituudesta syytetyt kerjäläiset eivät olleet ammattia harjoittavia tai mainettaan hyväksikäyttäviä noitia. Noituus ja kerjuu liittyivät toisiinsa monimutkaisemmin. Asian valaisemiseksi kerrottakoon tässä kahden tyyppillisen noituudesta syytetyn ja kerjuulla kiertäneen ihmisen vaiheista. He olivat pelättyjä, kerjuulla kiertäviä henkilöitä, joita syytettiin monista noituudella aiheutetuista vahingoista. Kutsun heidän kaltaisiaan *kerjäläisnoidiksi*. Jotkut heistä olivat ammattia harjoittavia noitia, jotkut vain – kerjäläisiä.

Maisa Kuppari

Maisa Erkintytär Kuppari, nykyisen Köyliön Kepolasta, oli pelätty noitanainen. Ihmiset pelkäsivät häntä kuin kuolemaa, todisti lautakunta oikeudessa. Vuoden 1652 pöytäkirja kertoo:

Ja koska ylimääräiset käräjät varkausasiasta (om tyffwerij?) Köyliön saarella oli pidetty ja tuolloin olivat Kepolan asukkaat sanoneet yhdelle lautamiehelle, Niilo Pekanpojalle Kepolasta, että jos Kupparin asia nyt otetaan esille tuomittavaksi, menemme kaikki todistusten ajaksi metsään pois todistamasta (Vnder och ifrån witne). Ja niinpä ovat he pakoilleet oikeutta eivätkä saapuneet lakimääräisille käräjille Euran nimismiehen taloon, minkä vuoksi oikeus päätti jokin aika sitten, että ylimääräiset käräjät

---

24 Elimäki 19.4. 1643 (Knichtsskrifning mh allmogen aff Kymmenegårdz lhän ...), jj 3:122–123v. Erkeistä kertovat myös seuraavat jutut: Elimäki 13.–14.4. 1643, jj 4:14–v; Vehkalahti 21.8.1643, jj 3:125v–127v; Vehkalahti 14.10. 1647, jj 4:212v; Elimäki 21.–22.10. 1647, jj 4:216. Ummeljokelaisista noitamiehistä on kertonut Oksanen 1981, 150–153.

25 Eura 10.–11.3.1659, mm 10:212.

pidettäisiin Köyliön kappeliseurakunnassa, mutta hänen syyttäjänsä ei tullut paikalle (eij emoottagit). Niinpä tämän vuoksi asia on pitkään venynyt (förhållat).²⁶

Maisa Kupparin noituus oli useamman kerran esillä myös piispan ja rovastintarkastuksissa. Euran talvikäräjillä vuonna 1652 Köyliön kirkkoherra Anders Mathai sanoi Maisan aiheuttaneen noituudella ja taikuudella useille talonpojille vahinkoja ja vastoinkäymisiä. Kirkkoherran jälkeen kirkonpalvelija (kyrkiewärden) Tuomas Laurinpoika Vinnarista kertoi, että kymmenen vuotta aikaisemmin (!) Maisa oli noitunut häneen äkillisen pahan vaivan. Hän ei ollut hetkeen kyennyt liikkumaan. Tuomaan mukaan noitumisen syyinä oli ollut se, ettei hän ollut tervehtinyt Maisaa. Tuomas ja Maisa olivat sukulaisia – Maisa oli Tuomaan vaimon äitipuolen äidin sisko (!) – ja heillä oli ollut riitaa perinnöstä. Maisa oli vaatinut vohta vanhasta perinnöstä mutta ei ollut saanut. Tuomas väitti Maisan noituneen vuohen.

Kirkonpalvelijana toimineella kaukaisella sukulaismiehellä oli muitakin epäilyksiä Maisan toimista. Häntä epäilytti mm. erään hevosen parantaminen. Maisa oli lyönyt hevosta kolmesti ja sanonut: ”Mitäs makaat siinä pitkällä, nouse ylös!” Maisa selitti menetelmäänsä kertomalla, että oli nähnyt sairaan hevosen nousevan yönneistä jalkeille. Tuomas epäili Maisan noituneenkin hevosen.

Myös Euran papit kertoivat Maisan pahanteoista. Vuosia aiemmin kappalaisena ollut Simon Nikolai – tappeluissa ja juopottelussakin kuntonsa näyttänyt hengenmies, joka erään kerran haukkui kirkkoherransa vaimoa huoraksi²⁷ – kertoi Maisan neljätöistä vuotaa aiemmin (!) noituneen hänen oluenpanonsa pilalle. Maisa oli tullut Simonin luo kerjuulle, ja Simon oli antanut Maisalle ruokaa mutta valitellut, ettei hänellä ollut aikaa hakea aitasta juustoa. Simon lupasi antaa juustoa toisella kerralla. Maisa oli kuitenkin uhitellut kirkkoherran leskelle, että Simon kyllä muistaisi, ettei ollut antanut juustoa. Kappalainen valitti, että Maisan noituuden takia seitsemän tynnyriä maltaita oli mennyt hukkaan.

Simonin jälkeen kappalaiseksi tullut Paavali väitti Maisan noituneen hänenkin oluenpanonsa. Se oli tapahtunut neljä vuotta

---

26 Eura 8.–10.4. 1652, mm 6:371. Muut tiedot jäljempänä: em. 366v–371v; Eura 14.–16.3. 1649, mm 6:532–v.

27 Koivisto 1966, 401.

sitten. Paavali ei ollut antanut Maisalle ruuan kanssa kunnon olutta vaan huonoa ruokaolutta. Naapurissa Maisa oli tokaissut Paavalista, että sellaista olutta saa kuin tarjoaakin. Paavalilta oli mennyt hukkaan viisi tynnyriä maltaita.

Maisaa syytettiin muistakin, ennen kaikkea kerjuutilanteisiin liittyneistä, vahingonteoista. Lautakunta todisti, että Maisa Kuppari kiersi säännöllisesti ”joka ikinen vuosi” neljä kertaa ympäri pitäjää pyytämässä almuja. Keväällä kalan kutuaikana Maisa pyysi kalaa, kesällä juustoa, syksyllä viljaa ja jouluna lihaa. Joissakin kylissä hän kiersi vain kahdesti. Maisa vaati kyläläisiltä myös kuljetusta kylästä toiseen.

Raskain syyte Maisa Kupparia vastaan oli, että hänen epäiltiin noituneen Köyliön pastorin Henrik Francissin kuoliaaksi. ”En minä noittunut, Mutta pahoin lausuin händä”, puolustautui Maisa kirjurin poikkeuksellisesti suomeksi tekemän muistiinpanon mukaan.

Maisa kielsi muutkin vahingot, mutta lautakunta piti häntä syyllisenä. Maanlain korkeimman syiden kaaren 6. ja 15. pykälän mukaan hänet tuomittiin roviolla poltettavaksi. Kuudes pykälä on 1640-luvulla tehdyn suomennoksen mukaan seuraavanlainen:

Noitu mies miehen eli waimon, waimo waimon taicka miehen, niijn että mies eli nainen sijtä cuoleman saapi: Mistatcaan hengensä sen elkisestä pahasta työstä. Mies pitä wirpuhun pandaman, ja waimo poldettaman: Tietkään sen Kihlakunnan lautamiesten cansa, ninqwin ennen on sanottu.²⁸

Kuolemantuomiot edellyttivät hovioikeuden vahvistusta. Hovioikeus vahvisti Maisan tuomion, sillä erään toisen oikeusjutun yhteydessä on mainittu, että Maisa Kuppari poltettiin kesäkuussa 1652.²⁹

Oikeudenkäyntinsä aikoihin Maisa Kuppari asui loisena erään lampuodin luona Kepolassa. Nuorena hän oli ollut piikana Säkylässä ja kenties kierrellyt muuallakin. Noitataitoja hänen kerrottiin oppineen eräältä noitamieheltä, joka oli tuomittu kuolemaan ilmeisesti Vehmaan kihlakunnassa. Kenties Maisa toimi tai oli toi-

---

28 Kristoffer kuninkaan maanlaki. Suomeksi kääntänyt Abraham Kollanius. 1926, 184–185.

29 Kokemäki 21.–22.2. 1653, mm 8:13v.

minut myös kupparina – kupparin (Kåpperska) nimeä muutoin tuskin on voinut saada. Oikeudessa ei kuitenkaan tullut esiin mitään Maisan kupparin toimesta.

Kokemäellä vuotta myöhemmin (1653) noituudesta kuolemaan tuomittu Jaakko Jaakonpoika Joppi oli Maisan sukulainen: Maisa oli Jaakon isän sisko.³⁰ Koska Jaakon mainittiin tulleen pitäjään 50 vuotta aiemmin eli vuosisadan alussa, lienee Maisakin alun perin muualta kuin Eurasta tai Ala-Satakunnasta.

Oliko Maisa Kuppari noita vai kerjäläinen? Oliko hän ammattinoita, jota vähitellen ruvettiin pelkäämään niin, että hän saattoi käyttää ihmisten pelkoa hyväkseen? Vai oliko hän kerjäläinen, joka kerjuutilanteissa syntyneiden kahnauksen myötä sai kontolleen noidan maineen? Miksi papit olisivat elättäneet noitaa? Ennen kuin asia käy selväksi, esittelen vielä erään kerjuulla kiertäneen miehen vaiheet.

Talonpoika noitana ja kerjäläisenä

Pekka Heikinpoika Sinkka asui 1640-luvun lopulla Huittisten Hurulassa. Hän oli juuri mennyt naimisiin – avioliitto oli hänellä ainakin toinen. Hänen vaimonsa, Lucia Martintytär, oli Rieskalan Yrjänä Rekonpojan sukua. Yrjänä oli yhdessä väkensä ja Lucian kanssa kylvänyt erään pellon keväällä ennen Pekan ja Lucian avioliittoa. Syksyllä Yrjänän vaimo yritti koota koko sadon pellostaan mutta Lucia oli nostonan tästä metelin – hän halusi osansa kylvämästään. Matkalla kotiin Yrjänän vaimo oli sairastunut ”tyristä” mutta oli sittemmin lääkkeillä parantunut. Yrjänä muisti, että erään kerran Sinkka oli epäilyttävästi pyydellyt jotakin anteeksi. Tämä sai hänet epäilemään Sinkan noituneen tyrät riidan takia.³¹

Pekka Sinkka – Peeti Sinkka, kuten häntä myös kutsuttiin – vältteli oikeudenkäyntiä, mutta vihdoinkin helmikuussa 1652 asia saatiin käsitellyksi Huittisten talvikäräjillä. Pöytäkirja esittelee Sinkan sotamarsalkka Kustaa Hornin lampuodiksi, eli hän oli aate-

---

30 Kokemäki 21.–22.2.1653, mm 8:13v.

31 Huittinen 26.–28.2.1652, mm 7:335–337. Jäljempänä esitetyt tiedot myös: Huittinen 18.–19.4.1651, mm 7:180; 5.–7.7.1652, mm 7:430–v; 2.–3.6.1656, mm 9:330; Eura 16.–17.6.1656, mm 9:258v–260v; Huittinen 12.–14.3.1657, mm 9:445–447v; SAY, Huittinen. Konseptiluett. 1634–53, 66, 156; 1654–73, 71.

lisen läänitystilan vuokraviljelijä. Mutta Sinkka kiersi myös kerjuulla. Huittisten kappalainen Thomas Bartholli sanoi Sinkan kerjäävän Köyliössä.

Sinkka myönsi kerjuun. Hän sanoi, ettei muuten tullut toimeen. Oikeudessa esitettiin epäilyksiä, että Sinkka olisi kostanut huonon kohtelun noituudella. Rovastinkäräjillä talonpojat olivat valittaneet, etteivät tohtineet torjua Sinkan pyyntöjä. Epäilyjen vuoksi häntä oli kielletty kerjäämästä Köyliössä, mutta hän ei ollut välittänyt kiellosta.

Lautakunta ei päässyt täyteen selvyyteen Yrjänän vaimon noitumisesta. Sinkka tuomittiin puhdistusvalalle. Hänen oli hankittava tuekseen yksitoista hyvämaineista ihmistä, jotka vannoisivat, etteivät tiedä eivätkä usko epäillyn syyllistyneen noituuteen. Kesäkäräjillä Pekka Sinkka vannoi vaaditun valan ja vapautti itsensä epäilyistä. Mainittakoon, että vanhojen joukossa oli mies, jota aikaisemmin oli epäilty noidan avun käytöstä rajariidassa³².

Vuonna 1656 Pekka Sinkka joutui uudelleen oikeuden eteen noituuden vuoksi. Asiaa käsiteltiin myös Euran käräjillä, koska Köyliön kärjäasiat hoidettiin Eurassa. Pöytäkirjat esittävät Sinkan aikaisempaa tunnetummaksi ja pelätymmäksi. Hän koetti välttää oikeudenkäyntiä pakenemalla ja yritti hukuttautuaakin. Hukuttautumisyrityksen syyksi hän sanoi Eurassa, että parempi oli kuolla kuin viattomana kärsiä. Huittisissa hän selitti asiaa juopuneisuudellaan.

Pekka Sinkkaa epäiltiin noituudella vahingoittamisesta. Hän oli myös parantanut ja erään todistajan mukaan edesauttanut oluenpanoja, kirnuamista ja tuonut onnea vasikoimiseen. Sama todistaja tiesi myös, että Sinkka oli parantanut noitumansa oluenpanon. Kaikkien sanottiin tietävän jotakin Sinkasta. Monet eivät kuitenkaan pelon vuoksi uskaltaneet kertoa mitään, selitettiin. Noitumisten tavanomaiseksi syyksi esitettiin pyynnön torjuminen kerjuutilanteessa.

Sinkka tuomittiin kuolemaan sekä Euran käräjillä että Huittisissa seuraavana vuonna, vaikka häntä ei syytetty kenenkään kuolemasta. Tiedetään, että tätäkään kuolemantuomiota hovioikeus ei vahvistanut. Lähes 10 vuotta myöhemmin, laamanninkäräjillä Huittisissa vuonna 1666, kerrottiin Pekka Sinkan ”kaksi vuotta sitten” kierrelleen pitäjässä. Aiemmin, ”neljä vuotta sitten” Sinkka

---

32 Huittinen 14.–16.3.1648, mm 6:374v–377.

oli hovioikeuden päätöksellä ruoskittu noituuden harjoituksen vuoksi ja karkotettu koko maasta. Laamanninkäräjillä ei kuitenkaan Sinkan asiaa puitu vaan Vampulan kappalainen oli valittanut muuatta miestä vastaan, joka oli syyttänyt kappalaisen vaimoa loitsuista ”siunattuun suolaan” (hafwa brukat Signadt eller påläsit Salt). Mies oli alioikeudessa tuomittu 40 markan sakkoon, koska oli syyttänyt myös kappalaista mutta ei ollut kyennyt todistamaan väitettään. Pappismies halusi, että perätön puhe vaimostakin maksetetaan sakkona – mistä oikeus päättikin. Mutta 40 markan sakko tuli myös kirkonmiehelle, koska kappalaisen voitiin osoittaa majoittaneen Pekka Sinkkaa. Sinkalle oli annettu ruokaa ja olutta, vaikka kappalainen oli ollut selvillä karkotuspäätöksestä. Hän puolusti tekoaan sillä, että ”samalla tavalla Sinkka kiersi naapureiden ja kaikkien muiden luona pitäjässä ja kappelissa”.³³

Lautakunta todisti Sinkan syntyneen Savossa noitasuvusta. Huittisissa hän oli asunut noin 40 vuotta. Aikoinaan hän oli ollut Akseli Iivarinpojan rälssitilan lampuoti eli vuokraviljelijä. Ennen avioitumista Lucia-lesken kanssa hänellä oli ollut Anna-vaimo ja ainakin tytär ja poika.

Huittisten käräjien päätöksessä vuonna 1657 mainitaan, että Sinkka ryhtyi kiertämään kerjuulla entistä suorasukaisemmin, kun hänen tilansa verovapaus loppui. Lopulta hän ilmeisesti jätti tilanpidon kokonaan. Tähän viittaa se, että eräs lautamies mainitsi Sinkan olleen ”jokin aika sitten” paimenena Sammussa. Kenties vanhenevan miehen voimat eivät enää riittäneet tilanpitoon, tai ehkä kruunun tai aatelisen vouti vaihtoi hänet veronmaksusta tarkemmin huolehtivaan isäntään.

Kerjuu ja tilanpito

Pekka Sinkan lisäksi oli myös tilaa pitäviä, kerjuulla kiertäneitä ja noidan maineessa kulkeneita henkilöitä. Miehisten kerjäläisnoitien vaikeudet tilanhoidossa eivät olleet epätavallisia. 1500-luvun lopun 25-vuotinen sota Venäjän kanssa lisäsi talonpoikien veroja ja muita rasituksia. Monet talot joutuivat veronmaksukyvyttömiksi

---

33 Huittinen 20.–21.6.1666 (laamanninkäräjät). Bielkesamlingen, vol 25. SRA (VA mf. FR 199).

tai kokonaan autioiksi 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alussa. Veronmaksuvaikeudet ja autioituminen jatkuivat 1600-luvun puolella, eikä Ruotsi-Suomen osallistuminen 30-vuotiseen sotaan parantanut tilannetta. Lähes yhtämittaiset sodat jatkuivat 1660-luvulle asti.³⁴

Verojen rästytyminen saattoi merkitä talonpoikaistilan sukuoikeuden siirtymistä kruunulle tai lääninherralle. Sukuoikeutensa menettänyt talonpoika voitiin ajaa tilalta. Veronkantajina sekä kruunu että läänitysherrat pyrkivät nopeasti saamaan verohylyn tilan uudelleen veroa tuottavaksi. Autio tila annettiin asuttavaksi verovapaita vuosia vastaan, tai vaikeuksissa olleelle tilalle annettiin verosta vapaita vuosia, jotta ahdinko hellittäisi. Taloon voitiin myös vaihtaa pystyvämpi isäntä, joka aluksi saattoi saada muutamaa vuoden verosta vapaaksi.

Autioiden tai veronmaksukyvyttömiä talojen verollepano ei aina sujunut yksioikoisesti. Taloja jätettiin heitteille tai niistä ei maksettu veroa. Paitsi että talonpojat eivät aina selvinneet verosta, he yksinkertaisesti – kuten asiaa Ala-Satakunnan osalta tutkinut Erkki Lehtinen sanoo – huijasivat voutia. Talonpojat hankkivat väärillä ja valheellisilla ilmoituksilla itselleen vapaavuosia veronmaksusta. Vapaavuosien perusteella aution viljelykseen ottanut saattoikin lopettaa viljelyn vapaavuosien jälkeen. Kävi niin, kirjoittaa Lehtinen,

että taloja hylättiin, kun ... vapaavuosien lihottamat lehmät oli syöty ja olisi pitänyt tyytyä verollisten vuosien laihempiin.

Autiokeinottelu ja veropakoiilu saivat monenlaisia muotoja.³⁵ Taustalla olivat todelliset vaikeudet. Ahdingon korjaamista vaikeutti mm. vetojuhtien ja ehkä myös työvoiman puute, eikä uudelleen aloitettu sodankäynti asiaa mitenkään helpottanut. Myös hollat ja tulvat sattuivat vaikeissa oloissa kipeämmin. Autiotilojen viljelykseenotot ja veronmaksukyvyttömiä tilojen kohennus olivat suuri taloudellinen ja sosiaalinen ”rakennemuutos”. Väestö kasvoi, ja huonon tai veroja karkuun lähteneen isännän tilalle oli aina tulijoita. Pystyvimmät ja häikäilemättömimmät yhdistelivät

---

34 Huomautan (seuraavankin varalle), että näistä koulukirjatiedoista en katso tarpeelliseksi esittää viitteitä.

35 Lehtinen 1961a, 126–137, suora lainaus 126. Keinottelusta autioilla ks. myös esim. Heino – Luoto – Salo 1987, 143 ja Virrankoski 1973, 59–60.

autioita omiin maihinsa ja kokosivat melkoisia omistuksia. Eino Jutikkala kirjoittaa, että

autioitumisen ja viljelyynoton alituinen luode ja vuoksi häiritsti monella tavalla 1600-luvun alkupuolen maalaiskylien elämää. Talojen omistajat tai asujat vaihtuivat taajaan, ne kenties vuosisataiset siteet, jotka kiinnittivät suvun maahansa, katkeilivat kaikkialla, peltoa hoidettiin huonosti ja monesti olivat vainioaitauksessa jonkin talon sarat kokonaan viljelemättä, rakennukset rappeutuivat ja hajosivat, vierasta väkeä asettui kyliin asumaan.³⁶

Näissä oloissa juopa talonpoikaisen ja maattoman väen välillä ei aina ollut suuri. Aution saattoi asuttaa aikaisemmin maattomana elänyt henkilö. Elämä yhteisössä ei ollut pysähtynyttä vaan liikkuvaa, ja veroa maksavan ihmisen asema muuttui nopeastikin – ei vain esivallan vaan myös ihmisten itsensä teoista.

Sosiaaliturvaa kerjuusta

Tuntuu yllättävältä, että talon isäntäkin saattoi lähteä kerjuulle ja hylätä kokonaan viljelemänsä tilan. Ymmärrämme helposti, että vouti vaihtoi sukuoikeutensa menettäneen miehen sellaiseen, jonka paremmin uskoi huolehtivan verojen maksusta, mutta että isäntä itse ”antoi palttua” viljelyksilleen, tuntuu käsittämättömältä. Mutta 1500- ja 1600-luvulla kerjuu ymmärrettiin osin toisin kuin nykyään. Köyhät, vanhukset, sairaat ja rannat asuivat muiden ihmisten joukossa. Köyhäintupia ja hospitaaleja, sairaaloita, oli vähän, ja vain osa vaikeimminkin sairaista eli hospitaaleissa. Huono-osaisille annettiin apua köyhäintupiin tai suoraan henkilökohtaisina almuina pyytäjän kiertäessä kylissä.

Kerjääminen ei ollut sallittua kenelle tahansa. Vuoden 1642 säädös kerjäläisistä ja köyhistä määräsi, että seurakunnan köyhät oli sijoitettava köyhäintupiin. Näissä tuvissa heistä oli huolehdittava almujen ja lahjoitusten avulla, ja siten oli määrä välttää maankiertelyä ja kerjuulla kulkeminen. Tuolloinkin ymmärrettiin maankiertelyn ja kerjuun tuovan tullessaan monia vaikeampiakin ongelmia.

---

36 Jutikkala 1958, 121. Ks. myös 116–128.

Vuoden 1642 säädöksen mukaan papistolla oli kuitenkin oikeus erikoisista syistä sallia jonkun lähtö kerjuulle. Kerjuulle lähtevän tuli saada asianmukainen todistus rovastilta, ja todistuksesta tuli käydä ilmi, kuinka pitkäksi aikaa lupa oli annettu ja missä almujen kerääjä sai kiertää. Piispan ja tuomiokapitulinkaan luvalla hiippakuntaa suuremmalla alueella ei saanut kiertää.³⁷

Kylissä siis kierteli ihmisiä ovelta toiselle ja heillä oli oikeus pyytää almuja. Heitä myös kyydittiin kylästä toiseen. (Muidenkin kuin noidanmaineessa olleiden kerjäläisten kyydityksestä on joskus mainintoja.³⁸) Kyseessä ei ollut erikoinen laupeuden osoitus vaan tavanomainen ja tietenkin joskus kiukustuttava sosiaalinen avunanto – kuten veronmaksu.

Kerjuulla kiertävä ei välttämättä ollut aivan köyhä. Parhaimmassa tapauksessa hänellä oli pahainen mökki kylän mailla, kenties muutama elukkakin. Hän saattoi osallistua jonkun talon töihin, kalastella ja käyttää kylän metsämaita. Talonpojat ja viranomaiset eivät kuitenkaan ilolla katselleet kylän mailla lähes verotta eläviä lähimmäisiään. Tällaisen eläjän ja kasvavien verojen kanssa painivan tilanpitäjän välillä ei aina ollut suurta eroa. Saattoipa ylettömistä veroista ja velvollisuuksista vapaa itsellinen tai kerjäläinen tuntee elonsa vapaammaksi ja huolettommammaksi kuin talonpoika. Ehkä he ajattelivat kuten Montaillou-kylän paimenet E. Le Roy Ladurien mukaan: ”En ole köyhä vaan vapaa.”³⁹ Suomessa talonpojat valittivat palkollisista, jotka ryhtyivät itsellisiksi, myivät olutta ja viinaa ja pystyttivät töllinsä kylän maille. Vehmaan kihlakunnan talonpojat valittivat, että kiireisinä kesäaikoina itselliset kulkivat jouten ja laiskottelevat naiset viettelivät kunnan palvelusväen laiskuuden ja pahuuden tielle. Toivo Nygårdin mukaan valitukset eivät syntyneet aiheetta, vaikka niistä usein kuulsikin läpi talollisten toive halvasta työvoimasta.⁴⁰

Kerjuu ei ollut vain sosiaaliturvaa vaan myös vakuutus. Kun tulipalo tuhosi talonpojan omaisuutta, isäntä saattoi lähteä ker-

---

37 Ordning och Stadga om Tiggare. 1642. Samling Utaf Kongl. Bref. Stadgar och Förordningar ... II. 1750, 327–334.

38 Esim. Loimaa 2.–4.10.1693, nn 10: 520v–521. Kerjuun tavanomaisuudesta huomauttaa lyhyesti myös esimerkiksi Virrankoski (1973, 139, 555–556).

39 Ladurie 1984, 163–164.

40 Nygård 1989, 120–121, 154. Itsellisten oloista myös esim. Jutikkala 1980, 164, Virrankoski 1973, 138–145 ja Huurre–Virrankoski – Vilkuna 1956, 142–143.

juulle pyytämään almuja päästäkseen taas elämän alkuun. Tämän tavan vuoden 1642 säädös nimenomaisesti kielsi. Säädöksen mukaan palovahinko oli tutkittava käräjillä ja käräjien päätöksen mukaan kyläläisten oli annettava apua onnettomuudesta kärsineelle.⁴¹ 1500- ja 1600-luvulla kerjuu oli yksi tapa jakaa turvallisuutta ja oikeudenmukaisuutta. Myös kristillinen usko opetti muistamaan köyhiä. Siksi ei ole ihmeteltävää, että talonpoikakin kiersi almujen perässä, kun voimat ehtyivät tai elon vaikeudet kasvoivat liian suuriksi.

Kerjääminen ei ollut ongelma niin kauan kuin talonpoikien elon leveni tai pysyi ainakin entisellään. Tilanne muuttui, kun väestön kasvu ja yhteiskunnalliset mullistukset toivat vaikeuksia, verot kasvoivat ja tilojen menestyksellinen pito kävi työlääksi. Autettaviksi joutuivat ja apua halusivat niin monet, että aikaisemmin suhteellisen pienestä asiasta paisui suuri taakka itsekkin vaikeuksiin joutuneille talonpitäjille. Tämä seikka oli myös vuoden 1642 kerjäläis- ja köyhyysasetuksen takana. Säädös tähtäsi siihen, etteivät kerjäläiset liiaksi rasita veroa maksavaa talonpoikaa. Veroa maksava talonpoika oli valtion menestyksen perusta.

Kenties oli niin, että elinehtojen huonontuessa kyläläiset ja heidän veronmaksukyvyystään huolehtivat viranomaiset todella halusivat eroon jokapäiväistä elämää häiritsevistä maankiertäjistä. Taloudellinen ja sosiaalinen mullistus koetteli ihmisiä, joista useimmat elivät köyhyyden rajalla. Valtion intressinä oli turvata verotilallisen veronmaksu, ja tilallisen tavoite oli ruokkia talonsa väki kovimmankin puutteen aikana.

Huonon taloudellisen kehityksen ja väestönkasvun johdosta kerjuu tuli ongelmaksi monin paikoin Eurooppaa myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa. Monissa maissa säädettiin lakeja, joilla pyrittiin rajoittamaan kerjuuta ja irtolaisten liikkumista, sekä kehitettiin keinoja saada tilaton ja omaisuudeton väestönosa työhön ja veronmaksuun.⁴²

---

41 Em. Ordning och ..., 333–334.

42 Braudell 1973 (1967), 40–41; Watts 1987, 319–337.

Kerjäläisnoitien tuomiot

Maisa Kuppari ja Pekka Sinkka eivät olleet ainoita noituudesta pelättyjä ja kerjuulla kiertäviä henkilöitä. Kerjäläisnoitita oli oikeudessa eniten Ala-Satakunnassa vuosina 1649–58 (kuusi)⁴³, muulloin ja muualla vain jokunen, eikä muina aikoina valitettu kerjuulla kiertävistä noidista niin laajalti ja todentuntuisesti kuin Ala-Satakunnassa mainittuna kymmenvuotiskautena. Puolet tuolloin oikeudessa olleista kerjäläisnoidista oli naisia. Myös 1660-luvulla oli oikeudessa ainakin kolme pahamaineista noitamiestä.⁴⁴ Viipurin Karjalasta olen löytänyt viisi kerjuulla kiertänyttä noidan maineessa ollutta henkilöä.⁴⁵ Yksi heistä oli nainen. Pohjois-Pohjanmaalla kerjäläisnoidiksi voin katsoa viisi naista ja yhden miehen.⁴⁶

---

43 Eura 14.–16.3.1649, mm 6:532–v, 8.–10.4.1652, mm 7:366v–371v; Huittinen 11.–12.6.1649, mm 6:555v–558; Eura 16.–17.6.1656, mm 9:258v–260v, Huittinen 12.–14.3.1657, mm 9:445–447v; Kokemäki 21.–22.2.1653, mm 8:10v–14, mm 8:83v–84; Kokemäki 3.–4.2.1654, mm 8:201–202v; Eura 16.–17.6.1656, mm 9:261, 10.–11.3.1659, mm 10:211v–212v. Kesäkuussa 1656 Euran käräjillä tuomittiin kaksi pahamaineista ja pelottavaa noitaa.

44 Huittinen 17.–18.2.1662, 97–99 ja 27.–28.2.1665, 184–190v, ks. myös 191–192v. TMA; Huittinen 13.–14.2.1665 (laamanninkäräjät). Bielkesamlingen vol. 25. SRA (VA mf. FR 199) (kaksi oikeustapausta). Markku Matinpoika Kouvo oli useamman kerran syytettynä noituudesta. Kouvo riiteli myös ankarasti mm. voudin kanssa veroista. Aivan tavallinen talonpoika Markku Kouvo ei ollut. Hän perusti Huittisten ensimmäisen (tunnetun) sahan. Hän myös kävi talonpoikien edustajana valittamassa kuninkaalle kyytirasituksista. (Nenonen 1984 (painamaton tutkielma), 71–75; Viikki 1973, 255. Ks. myös Oja 1950, 36, 39, Suvanto – Niemelä 1986, 73, 77 ja Jokipii 1953, 162.)

45 Elimäki 19.4.1643 (Knichtsskrifning mh allmogen ...), jj 3:122–123v; Vehkalahti 21.8.1643, jj 3:125v–127v (236v–238); Vehkalahti 14.10.1647, jj 4:212v; Elimäki 21.–22.10.1647, jj 4:216; Jääski 26.–28.2.1663, jj 10:38–43; Äyräpää 4.–6.3.1663, jj 10:20–21; Jääski 18.–20.6.1663, jj 10:63–69; Jääski 10.–12.12.1663, jj 10:76–92 (po. 82); Lappee (ylinen) 12.–13.10.1661, jj 8:80–83; Ruokolahi 3.–4.12.1678, jj 21:72–81; Jääski 5.–6.12.1678, jj 21:82–93; Muolaa, Kivennapa ja Uusikirkko 17.–19.5.1686, jj 25:38–40; Jääski 20.–23.10.1690, jj 27:232–236; Muolaa, Kivennapa ja Uusikirkko 29.–31.10.1690, jj 27:344–350; Viipuri, Säkijärvi ja Koivisto 3.–5.11.1690, jj 27:59–61; Luumäki, Mäntyharju ja Valkeala 9.–10.10.1694, ii 9:204–205v.

46 Kokkola 15.6.1663, rr 11:259–260v; Kruunupyy 15.–16., 18.10.1675, rr 14:320–323; Kokkola 19.–20.2.1678, qq 1:30–31; Kruunupyy 22.–23.2.1678, qq 1:37v–38; Kokkola 23., 26.–27.8.1678, qq 1:119v–125; Kalajoki 14.–16.1.1692, rr 29:53–55. Riitta Polusta on kerrottu edellä ja ”Puujalka–Annasta” kerrotaan hiukan tuonnempana.

Muualtakin Suomesta tunnetaan maankiertäjänöitä ja kerjuulla kulkeneita noidan maineessa olleita henkilöitä.⁴⁷

Ala-Satakunnassa vuosina 1649–58 näyttävät prosessit syntyivät juuri kerjäläisnoitien takia. Kaikki kuusi tuolloin oikeudessa ollutta pelättyä ja noidan maineessa ollutta kiertevää kerjäläistä saivat kuolemantuomion. Vain yksi kuolemantuomio tiedetään kuitenkin pannun toimeen ja eräiden kuolemaantuomittujen tiedetään eläneen vuosia tuomionsa jälkeen.⁴⁸

Pohjois-Pohjanmaalla vain kahden kerjäläisnoidan tiedetään saaneen kuolemantuomion. Yksi kerjuulla kiertänyt pahamaineinen mies tuomittiin kuolemaan Viipurin Karjalassa. Pohjois-Pohjanmaalla ainakin kaksi sai vapauttavan tuomion kerjuusta ja maineesta huolimatta. Siten Ala-Satakunnan kerjäläisnoituuden synnyttämät prosessit vuosina 1649–58 näyttäytyvät poikkeuksellisina ja erityisen ankarina vainoina, joille ei tässä tutkituilta alueilta löydy vertaisia.

Antero Heikkisen mukaan Pohjanmaalla vuosina 1664–85 alioikeuden noituudesta ja taikuudesta antamista kuolemantuomioista kerjäläiset näyttivät saaneen suurimman osan. Kerjäläiselle kuolemantuomio oli todennäköisempi kuin muille.⁴⁹ Näin ei siis kuitenkaan ollut Viipurin Karjalassa tai Pohjois-Pohjanmaalla – vain Ala-Satakunnassa ja vain ajanjaksona 1649–58.

Useammin kuin muissa noitusprosesseissa oikeudenkäynti kerjäläisnoitaa vastaan alkoi esivallan nostamalla syytteellä. Usein esivallan edustaja vain totesi, että henkilö on ”suuressa maineessa” kiertelynsä ja vahinkojensa takia. Tämän jälkeen yksityiskohdaisista epäilyistä kerrottiin todistuksissa. Se, että syytteen nosti esivalta, voi olla osoitus syytteen vakavuudesta. Tähän viittaisi sekin, että usein syytettä seurasi alioikeudessa kuolemantuomio – eritoten Ala-Satakunnassa 1649–58. Kuolemantuomio ei siis välttämättä ollut seurausta siitä, että esivalta ajoi syytettä, vaan ennen kaikkea siitä, että kysymyksessä todella oli yhteisön rauhaa suuresti häiritsevä kiertolainen. Yksityiset eivät aina uskaltaneet nousta pahamaineista noitaa vastaan.

---

47 Esim. Heikkinen 1969, 101–105.

48 Nenonen 1984 (painamaton tutkielma), 144.

49 Heikkinen 1969, 254, 263.

Noita vai kerjäläinen?

Noituudesta syytetylle kerjäläiselle oli tyypillistä huono maine. Häntä epäiltiin useista vahingonteoista, joiden motiivina katsottiin olleen avunpyynnön torjuminen. Noidan maineessa ollut kerjäläinen herätti jopa kauhua. Mutta mitä tekemistä kerjäläisillä oli noituuden kanssa? Useinkaan ei mitään. Noidan maine tarttui helposti kerjuulla kiertäneeseen ihmiseen, vaikkei hän olisi kerjuulle taikojen teko mielessä lähtenytäkään. Kerjäläinen saattoi loukkaantua tylystä kohtelusta tai vaatimattomasta almusta. Jos hänen suutahuksensa tuli ilmi, oli jälkeinpäin sattunut vahinko helppo liittää talossa poikenneeseen kerjäläiseen. Kerjäläisen ajateltiin kostaneen huonon kohtelun. Englantilainen antropologi ja historioitsija Alan Macfarlane esittää, että välttämättä syytteen nostanut ei aina uskonut kerjäläisen kostaneen avunpyynnön torjumista noituudella. Avunpyynnön torjunut kenties tunsu syyllisyyttä jyrkkyytensä vuoksi ja enemmän tai vähemmän tietoisesti siirsi syyllisyyden tuntuksensa toiseen väittämällä, että oli kärsinyt vahinkoa apua pyytäneen vihojen takia.⁵⁰

Riitojen ja noitamaineen yhteys tulee vielä punnittavaksi luvussa VIII. Kerrottakoon kuitenkin tässä yksi merkillinen tarina, joka osaltaan valottaa asiaa – ja jota on mahdoton kuvata tilastoissa:

Anna Erkintytär Kumpula joutui Kokkolan, Kälviän ja Kruunupyyn käräjille vuonna 1688. Anna oli menettänyt toisen jalkansa ja häntä kutsuttiinkin ”Puuajalka-Annaksi”. Kirkkoherra esitti kuusikohtaisen syyteluettelon Annaa vastaan. Asiaa oli käsitelty viimeksi kirkkoneuvostossa (kyrkieråd) 15.12.1687. Kirkkoherran mukaan Anna luki suolaan, paransi sairaita, hankki takaisin kadonneita tavaroita, kuvaili varkaan hahmoa ja luonnetta, hämäsi oikeutta välttääkseen oikeudenkäynnin sekä kiersi ympäriinsä.⁵¹ Kulkemisessa häntä lie auttanut se, että ajan tavan mukaan kerjäläinen usein kyidittiin pidemmät välit. Jumalan nimeen Anna kielsi syytteet ja sanoi vain kademielisten ihmisten sellaista puhuvan. Lautakuntaakaan ei tiennyt muuta kuin että Anna kiertää kerjuulla.

Annaa vastaan löytyi yksi epäily, jota hän ei voinut kieltää: 14 vuotta sitten (!) Anna oli kertonut erään porvarin vaimolle

---

50 Macfarlane 1970, 195–198, ks. myös 200–206. Olipa tämän näkemyksen laita miten tahansa, se on mielenkiintoinen ajatus ihmisen käyttäymisestä.

51 Kokkola, Kälviä ja Kruunupyyn 3.–4.9.1688, rr 25:222–225.

Saaralle, että hänen miehensä oli noiduttu tekemään huorin. Anna oli luvannut korjata tilanteen, jos Saara antaisi ylijääneen palttinan. Saara ei ollut asiasta kiinnostunut ja kun Anna oli lähettänyt jonkun hakemaan palttinaa, Saara oli ajanut pois. Anna oli antanut Saaralle suolaa, jolla vaimon olisi tullut pestä miehensä kahtena torstaina saunassa saadakseen huoraamiseen vievän noituuden voiman miehestään pois. Suolat Saara oli heittänyt Annan perään. Anna myönsi kerrotun. Hän selitti menettelyään sillä, että oli suuressa köyhyyydessään yrittänyt saada jotakin apua. Mitään hän ei uskonut osaavansa. Erään itsemurhajutun yhteydessä hänen kerrottiin valitelleen tapahtunutta ja luvanneen varjella sellaiselta, mutta tästä näyttö oli huono eikä Annaa tiedetty epäillä muusta.

Oikeuskäsittelyä lykättiin, ja asia tuli seuraavan kerran esille vuonna 1690. Nyt kukaan ei osannut sanoa asiasta mitään. Oikeus totesi, että ”ainoastaan hän itse myöntää rahvaan keskuudessa kiertäneensä ja luvanneensa tehdä kaikenlaista parannusta ja hyvää”. Lautakunta totesi päätöksessään, ettei Annaa tuomita loitsimisesta eikä taikojen teosta vaan ”narraamisesta (tubbande) ja kiskomisesta (Råffande) koska hän aina on kerjäten ympäriinsä kulkenut ja siten rahvasta pettänyt”. Tästä petoksesta, valheellisuudesta, narraamisesta, kiskonnasta ja valheista hänet tuomittiin 40 markan sakkoon ja kirkkorangaistukseen.⁵² Rangaistuksen perusteena käytetty lainkohta on tähän tuomioon hieman outo: tuomio annettiin maanlain korkeimman syiden kaaren 15. pykälän mukaan. Tässä pykälässä säädetään tapauksesta, ”Jos joku toiselle myrkyä anda /Noitus eli/ cuinga se pitä tutkittaman”⁵³. Pykälässä säädetään, kuinka menetellään ja miten tuomitaan tapauksissa, joissa epäillä jonkun antaneen toiselle myrkyä tai noituneen toisen. Syylliseksi todettu sai 40 markan sakon, jollei kukaan ollut kuollut. Kuolleeksi myrkyttämisestä tai noitumisesta tuli kuolemantuomio. Sinänsä petkutuksesta tai huijauksesta tuomitseminen ei ollut aivan epätavallista: Per Sörlinin keräämän aineiston mukaan Götan hovioikeuden alueella (palkkioita vaatineet) taikojen tekijät saivat silloin tällöin tuomion petoksesta.⁵⁴

---

52 Kokkola, Kälviä ja Kruunupy 2.– 4.1.1690, rr 27:18–19.

53 Kristoffer kuninkaan maanlaki. Suomeksi käänätnyt Abraham Kollanius. 1926, 189.

54 Sörlin 1991 (painamaton käsikirjoitus).

Kolme vuotta myöhemmin Anna oli uudelleen käräjillä. Matti Erkinpoika Kälviältä syytti häntä tyttärensä noitumisesta. Anna oli puhunut loukkaavasti Matin tyttären avioliittosuunnitelmista. Matti ilmeisesti epäili puheissa noituutta, koska selitti olleensa pakotettu lyömään Annaa, ”koska oli kuullut kerrottavan, ettei sellainen (noitus – M.N.) aiheuttaisi mitään, jos lyö niin että verta tulee” – kuten hän sitten tekikin. Tavasta oli Matille kertonut eräs lautamies. Anna oli lyönneistä yltnyt entistä hurjempaan kielen käyttöön. Uhkaus oli sitten käynyt tyttäreeseen, ilmeisestikin – Matti esitti – juuri siksi, että lyöminen oli suojannut häntä itseään uhalta.⁵⁵ Ilmeisesti yleisesti uskottiin, että uhkaus voitiin tehdä tehottomaksi lyömällä. Tällainen tapa tunnetaan paitsi esimerkiksi Lapväärtistä ja Uudestakaupungista myös Tanskasta.⁵⁶ Tapa on mielenkiintoinen siksin, että Maunu Eerikinpojan kaupunginlain mukaan loukkauksen tai haukkumasanan lausuja sai sakkoja ja jollei hän pystynyt sakkojaan maksamaan, oli hänen mm. ”lyötävä itseään suulle ja sanottava, että valehtelee”. Kristofer-kuninkaan maanlain mukaan haukkujan oli maksettava sakot, lyötävä itseään suulle ja sanottava valehtelevansa sekä vielä mentävä takaperin oikeussalista ulos. Oikeussäännön noudattamisesta ei ole juuri tietoja.⁵⁷ Tavalla voi olla yhteytensä myös siihen mm. Ylikankaan korostamaan seikkaan, että luultavasti loukkaus tai solvaus edellytti jonkinlaista reagointia, jottei asiaa olisi katsottu todeksi, ja luultavasti tällä seikalla oli merkitystä 1500-luvun käräjillä tämän tästä käsiteltyihin tappelunujakoihin.⁵⁸

Anna kielsi olevansa syypää tyttären sairauteen. Matti oli haukkunut häntä maankiertäjäksi ja noita-akaksi, mutta he olivat kappalaisen välityksellä tehneet sovinnon. Anna myönsi riidan, lyönit ja uhkailut. Lautakunta totesi päätöksessään, että Anna oli itse myöntänyt uhanneensa Mattia ja vaikka uhka olikin kohdannut Matin tytärtä, ”ei se ollut paljon ohi” (icke gådt långdt affsijdes). Vielä oikeus totesi, että sellaista tapahtuu, ja otti huomioon senkin, että Matin lyönnit olivat kenties Mattia suojelleet. Annan todettiin

---

55 Kokkola ja Kälviä 4.–5.9.1693, rr 30:369–374.

56 Cajander 1897, 85, 90; Birkelund 1983, 98; Heikkinen 1969, 284.

57 Hedberg 1974, 55–56. Ylikankaan mukaan Kristofer-kuninkaan maanlain säädös koskee vain oikeuden edessä (käräjillä) lausuttua solvausta. (Ylikangas 1988b, 167–168.)

58 Ylikangas 1988b, 169–170.

saaneen aikaisemminkin tuomioita taikuudesta. Vielä viitattiin Annan epäilyttävään maineeseen ja siihen, että on ”huonoa uskoa, kun sellaista uhkaa”. Anna tuomittiin itse kahdentenatoista valalla vannomaan, ettei ollut syyllistynyt tyttären noitumiseen. Asia lähetettiin tavan mukaan hovioikeuteen.

Hovioikeus vahvisti tuomion 12.12.1694. Seuraavana keväänä Annalta tivattiin päätöksen edellyttämää puhdistusvalaa mutta Anna ei yrittänyt. Hänellä oli vaikeuksia maineensa kanssa, ja hänet tuomittiin 40 markan sakkoon. Jälleen tuomio lähetettiin hovioikeuden tarkistettavaksi, mutta hovioikeuden päätöstä en tunne.⁵⁹

Luultavasti kävi niin, ettei hovioikeus vahvistanut alioikeuden vuonna 1690 antamaa tuomiota vaan muutti sen taikuudesta annetuksi tuomioksi. Alioikeudessa ei ollut uskottu Annan kykyihin ja hänet oli siksi tuomittu enemmän huijarina kuin taikuuden harjoittajana. Tuomion perusteeksikin löydetty pykälä oli ilmeisen väärä. Hovioikeudessa lie taas katsottu, että Anna oli tehnyt luvattomia tekoja ja oli yhdentekevää, katsottiinko hänen todella osaan tai pystyvän moiseen. Näin selittyisi myös se, miksi vuonna 1693 Annan sanotaan saaneen aikaisemminkin tuomion taikuudesta.

1500- ja 1600-luvulla se, mitä henkilöstä ajateltiin, miten häneen luotettiin, ja jopa se, mitä hänestä uskoteltiin tiedettävän, määräytyi henkilön maineesta.⁶⁰ Maine ei ollut pelkästään seuraus ihmisen elämän vaiheista vaan myös lähtökohta hänen vaiheilleen vastaisuudessa. Varsinkaan kerjäläisen ei ollut helppo korjata mainettaan, ja niinpä hänestä saattoi tulla ”noita” ilman ainuttakaan tehtyä taikaa tai tarkoituksellista noitumista.

Kaikki eivät välttämättä pahastuneet noidan maineestaan. Se toi kunnioitusta ja arvonantoa, jota juuri kerjäläiseltä puuttui. Noidan maineesta oli myös usein apua kerjuutilanteessa. ”Pelko oli varmempi tae anteliaisuudesta kuin hyvä sydän”, kirjoittaa Antero Heikkinen asiasta⁶¹. Kun noidan maine oli kerran tarttunut, ei

59 Kokkola ja Kälviä 4.–5.3. 1695, nr 32:290–292.

60 Vrt. Renvall 1949, eri kohdin.

61 Heikkinen 1969, 265. Vrt. myös esim. Häll Karinin tapaus Rättvikissa Taalainmaalla 1670. Lagerlöf–Génétay esittää kysymyksen, miltä tästä yhteiskunnan vähäosaisesta naisesta tuntui sen jälkeen, kun hänen puheidensa perusteella 64 muuta aikuista joutui syytetyiksi ja tuomituksi. (Lagerlöf–Génétay 1990, 90.)

maineesta kiinni pitäminen ollut vaikeaa. Saattoipa käydä niinkin, että noita-apua etsineet kääntyivät noitamaineisen henkilön puoleen. Kieltäytyäkö uskottelemasta, että omasi noidan kykyjä? Toiset kieltäytyivät, toiset eivät.

Noituuden ja taikuuden harjoittaminen ei välttämättä vaatinut erikoisia taitoja. Tietenkin oli muita maineikkaampia ja taidoiltaan vakuuttavampia noitujia ja taikoja. Mutta vähäisilläkin taidoilla saattoi yltää parantajan maineeseen. Kuka tahansa osasi ja saattoi oppia parantamaan loitsuilla ja yrteillä. Kun taikuuskaan ei ollut salattua tietäjä-kulttuuria, ei kerjäläisen ollut vaikea halutessaan hankkia arvonantoa ja lisätienestiä taikoja tekemällä ja esiintymällä suurena noitana. Kerjäläinen tai kerjuulle lähtevä saattoi käyttää noita- ja taikauskoa sekä taikuuden perinnettä hyväkseen. Välttämättä kyse ei ollut edes huijauksesta: toiset osasivat perinteisiä taikoja, toiset eivät; toiset uskoivat kykyihinsä, toiset eivät.

Joistakin maankiertäjinä eläneistä noidista tai noidan maineen hankkineista kerjäläisistä tiedetään paljonkin. Monista muista kerjuulla kiertäneistä tiedetään vähän tai ei lainkaan. Vaikka kerjäläisiä oli paljon, ja kenties vielä useammat kiersivät kerjuulla joskus elämässään, vain hyvin harvat joutuivat noituudesta tai taikuudesta epäiltyinä käräjille.

VII Noita: kuka tahansa?

1. Syytetyn sukupuoli

Ala-Satakunta ja Pohjois-Pohjanmaa

Viidennessä luvussa tuli esille, että miehiä syytettiin naisia useammin ennen 1660-luvun loppua ja syytös oli tavallisesti noituus. Naisia syytettiin useimmiten taikuudesta ja eniten 1660-luvun jälkeen. Yleensä noituudesta syyttivät yksityiset kyläläiset, taikuudesta esivalta. Seuraavassa tutkitaan tarkemmin, keitä ja mistä kukin syytti ja missä määrin syytetyt valikoituivat altavastajiksi sukupuolen perusteella.

Ala-Satakunnan maaseudulla yksityisten henkilöiden osuus syytteen nostajista oli esivallan roolia suurempi 1660-luvulle asti. (Taulukko 6. ja 7., luku V.) Arvattavastikin miehet esittivät useammin syytteitä kuin naiset. Syytetyistä 59 % oli naisia, mutta syytteistä, joiden esittäjä tunnetaan (71), naiset esittivät vain 7 % (5). Nainen syytti kahdesti toista naista ja kolmesti miestä. Jos tarkastellaan vain kyläläisten nostamia prosesseja, nainen oli syyttäjänä joka kuudennessa yksityisten henkilöiden nostamassa prosessissa. Miehet syyttivät useammin toisia miehiä (58 %) kuin naisia (42 %). Naiset joutuivat käräjille taikuudesta syyttäneen esivallan vuoksi. Oma-aloitteisesti mainettaan puhdistamaan tulleista enemmistö (56 %) oli naisia. Naiset puolustautuivat aktiivisesti huhuja vastaan.

On huomautettava, ettei naisten osuus syyttäjinä välttämättä vastaa naisten roolia huhun levittäjinä. Todistajina oikeudessa esiintyi usein naisia, joskaan tätä työläästi tilastoitavaa asiaa ei ole tässä mahdollista tarkemmin selvittää. Antero Heikkinen on huo-

mannut, että Pohjanmaan prosesseissa vuosina 1665–84 naisten osuus huhun levittämisestä vastuuseen joutuneista oli suurempi, kuin muutoin heidän osuutensa syyttäjinä tai ilmiantajina.¹

Vuosina 1674–81 tilanne oli muuttunut: Kaikista syytteistä, tuntemattominkin mukaan lukien, esivalta esitti 42 %. Yksityisiä syyttäjiä oli vähän, mutta oma-aloitteisia maineenpuhdistusprosesseja tiedetään olleen kolmannes kaikista prosesseista. Nyt miehet olivat aktiivisempia peräämään kunniaansa. Naisen tiedetään esittäneen yhden noituussyytteen miestä vastaan. Taikusprosessien kiihkeimpänä aikana (1682–92) esivallan merkitys edelleen kasvoi, mutta myös yksityiset kylän miehet esittivät syytteitä. Toisin kuin aikaisemmin, miehet eivät enää syyttäneet toisia miehiä vaan naisia. Naiset esittivät vain kaksi syytettä, toisen miestä, toisen naista vastaan, mutta oma-aloitteisista maineenpuhdistusprosesseista naiset käynnistivät 9 (69 %). (Taulukko 7. ja 8., luku V.)

Vuosina 1620–77 Pohjois-Pohjanmaan maaseudun oikeusprosessit olivat samankaltaisia kuin Ala-Satakunnan prosessit 1650-luvun lopulle asti. Yksityiset miehet esittivät eniten syytteitä ja syyttivät kahdessa tapauksessa viidestä toisia miehiä (useimmiten noituudesta). Myös esivalta syytti usein miehiä. Selvin ero Ala-Satakuntaan olikin tilastojen mukaan siinä, että Pohjois-Pohjanmaalla esivalta käyttäytyi yksityisten miesten lailla. Naisten tiedetään esiintyneen syyttäjinä kuusi kertaa (7 % tunnetuista tapauksista). Viisi kertaa nainen syytti toista naista. Kyläläisten nostamista prosesseista joka seitsemäs syntyi naisen esittämästä syytteestä. Useimmat oma-aloitteiset maineenpuhdistusprosessit syntyivät huhujen kohteena olleen naisen toimesta. (Taulukko 10., luku V.)

Taikuusoikeudenkäyntien kiihkein vaihe Pohjois-Pohjanmaalla muistutti myös Ala-Satakunnan taikusprosessien aikaa. 1660-luvun puolivälin jälkeen naiset muodostivat syytetyistä miehiä suuremman joukon, mutta syyttäjät ja syytteet muuttuivat yksiselitteisesti vasta 1670-luvun lopulta alkaen. Tällöin esivalta syytti useimmiten naisia mutta huomattavan usein edelleen myös miehiä. Nyt lähes joka kolmas kyläläisten nostamista syytteistä kuultiin käräjillä naisen suusta ja viidestä epäilystä neljä väitettiin miehestä. Miehet syyttivät tasapuolisesti toisia miehiä ja naisia. (Taulukko 11., luku V.)

---

1 Heikkinen 1969, 257.

Koko vuosisadan ajan oma-aloitteisia maineenpuhdistusprosesseja tunnetaan Pohjois-Pohjanmaalta vähemmän kuin Ala-Satakunnasta. Yhteistä kuitenkin on, että naiset puolustautuivat aktiivisemmin huhuja vastaan: Ala-Satakunnassa 56 % naisia vastaan esitetyistä syytteistä oli sellaisia, jotka kuultiin oma-aloitteisen maineenpuhdistuksen vuoksi syntyneessä prosessissa. Pohjois-Pohjanmaalla naiset näyttävät olleen vieläkin aktiivisempia: 62 % käräjille mainettaan puolustamaan tulleista oli naisia.² Syyttäjänä nainen oli varsin tasapuolinen: Ala-Satakunnan kymmenestä naisen esittämästä syytteestä puolet kävi miesten maineen päälle; Pohjois-Pohjanmaalla yhdestätoista tunnetusta naisten ajamista syytteestä kuusi oli toista naista vastaan. (Emt. taulukot.) Pienistä luvuista on kuitenkin varottava tekemästä suuria johtopäätöksiä.

Kummallakin alueella tyypillinen piirre oli se, että esivallan naisia vastaan nostamat taikuusprosessit lisääntyivät samanaikaisesti, kun miesten toisia miehiä vastaan nostamat noituussyytökset selvästi vähenivät.

Viipurin Karjala

Myös Viipurin Karjalassa oli tavallista, että yksityinen mies syytti toista miestä vahingoittavasta noituudesta. Yksityisten miesten tiedetään syyttäneen naisia vain kahdesti. Naiset joutuivat kaakkoi- sessakin Suomessa herkemmin käräjille esivallan kuin naapurin tai kylän miesten syytteestä. Mutta Viipurin Karjalassa esivalta syytti useammin miehiä kuin naisia. (Taulukot 12. ja 13., luku V.)

Viipurin Karjalassa nainen oli syytettynä 18 kertaa mutta siihen nähden usein syyttäjänä – 11 kertaa. Muilla tutkimusalueilla nainen oli selvästi useammin syytettynä ja selvästi harvemmin syyttäjänä. Naiset syyttivät Viipurin Karjalassa naisia neljästi ja miehiä seitsemästi eli 16 % tunnetuista syytteen esittäjistä, selvästi enemmän kuin muilla tutkimusalueilla, oli naisia. Kylä- läisten ajamista noituus- ja taikuusprosesseista naiset aloittivat lähes joka kolmannen (30 %)!

---

2 Kumpikaan luvuista ei ole tulkinnallisesti aivan tarkka vaan jonkin verran liian suuri. Mukaan on tilastointiperiaatteiden johdomukaisuuden vuoksi jouduttu ottamaan esimerkiksi tapaus, jossa mies puolustautuu itsestään levitettyjä huhuja vastaan, mutta käräjillä käykin ilmi, etteivät huhut olleet hänestä vaan hänen vaimostaan.

Kun sukupuolen merkitys noitakäräjillä oli eri alueilla ja eri aikoina erilainen, voinee yksiselitteisesti todeta, ettei Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudun noituus- ja taikuuskäräjien altavastaajiksi valikoiduttu sukupuolen perusteella.

2. Syytetyn ikä

Kuinka laskea ikä?

Syytettyjen ja syyttäjien iän selvittämiseen on vain pieniä mahdollisuuksia. Pöytäkirjoissa ikä on harvoin mainittu. Kirkon historiakirjoja on käytettävissä lähinnä vasta 1600-luvun lopulta, ja esimerkiksi alasatakuntalaisista noidista ne eivät kerro. Suomen asutuksen yleisluettelosta voidaan saada ikätietoja, koska luetteloon on toisinaan merkitty henkilön kohdalle veroluettelossa ollut merkintä, esimerkiksi ”vhtgammal” (ikivanha). Asutusluetteloa seuraamalla voi joskus päätellä, onko tilanpitäjä lähempänä kolmattakymmenettä vai kuudettakymmenettä ikävuottaan – jokseenkin karkeasta luokittelusta on siis kysymys. Suomen asutuksen yleisluettelosta voidaan kuitenkin etsiä vain alasatakuntalaisia. Pääosa Pohjois-Pohjanmaata sekä Viipurin Karjala on asutusluettelon ulkopuolella. Myös oikeuden pöytäkirjassa kerrotuista lausunnoista voi saada joskus viitteitä iästä. Ihannetapauksessa kaikkien lähteiden tietoja yhdistelemällä saadaan selville syytetyn ikä riittävällä tarkkuudella. Syyttäjien iän selvittäminen on usein mahdotonta – he olivat oikeudessa sivuosassa, joten heidän vaiheensa eivät tulleet merkityiksi pöytäkirjaan.

Iän tutkimisessa suuren työn tulos on useimmiten vähäinen. Yrityksestä en kuitenkaan ole halunnut luopua, sillä ikä-kysymyksellä on ollut noitavainojen tutkimuksessa tärkeä merkitys. Syytettyjen ikää on useimmiten kuitenkin vain arvailtu. Tavallisesti on lähdetty siitä, että syytettyt olivat melko vanhoja, vähintään 50–60-vuotiaita.³ 1600-luvulla 60 vuoden ikä oli vanhuksen ikä – silloinen keski-ikä on ollut paljon alempi.

---

³ Esim. Levack 1987, 128–131.

Pyrin selvittämään, olivatko syytetyt nuoria (alle 35-vuotiaita), 35–59-vuotiaita vai yli 60-vuotiaita. Tarkastellut ikärajat on asetettu kahdella perusteella: Käytettävissä olevat lähteet eivät tee mahdolliseksi määritellä ikää täsmällisesti, joten on vain selvitettävissä, nostettiin syytteitä nuoria ja usein vakiintumattomassa asemassa olleita vastaan, parhaassa työiässä ja yleensä jo esimerkiksi tilanpidossa vakiintunutta väkeä vastaan vai vanhoja ihmisiä vastaan. Voidaan tietenkin huomauttaa, että 59 vuoden ikä oli tuolloin jo korkea ikä. Mutta vanhuuden rajaaminen siihen on lähde-tekniisesti helppoa: Suomen asutuksen yleisluettelon tiedoista voi usein kohtuullisella varmuudella päätellä, oliko tilanpitäjä tai hänen vaimonsa ”vanha”, ts. noin kuusikymmenvuotias tai vieläkin vanhempi. Sen sijaan ei ole juuri mitään mahdollisuuksia päätellä, oliko asukas kenties 55- vai 40-vuotias – mikä onkin toinen syy valituille ikärajoille.

Oikeuden pöytäkirjassa ikä on harvoin mainittu. Kerran on todettu, että taian teossa mukana ollut oli 12-vuotias poika, kerran taikuudesta syytetty mainittiin ”yli 30-vuotiaaksi piiaaksi” ja noituudesta syytetyn iäksi mainittiin kerran ”15 vuotias paimentytö”. Silloin tällöin syytetty on mainittu ”vanhaksi” ja erään kerran ”kohta 80-vuotiaaksi”. Olen katsonut myös miehen vanhaksi silloin kun esimerkiksi pöytäkirjassa on todettu, että vaimo on hyvin vanha.⁴

On mahdollista olettaa, että kun ikää ei ole pöytäkirjassa mainittu, syytetty ei ollut erityisen nuori eikä erityisen vanha. Tällainen oletus lähtisi tietenkin siitä, että oikeudessa yleensä esiintyvät tietynikäiset (tässä tapauksessa noin 35–59-vuotiaat). Sosiaalista asemaa tutkiessani saatoin varmistaa asutusluettelosta, että Ala-Satakunnassa sosiaalinen asema merkittiin pöytäkirjaan yleensä vain, jos se poikkesi talonpoikaisesta.⁵ Analoginen yleistys silloin kun kyse on iästä, ei ole mahdollista. Joskus korkeakin ikä mainitaan vain sivumennen eikä tavanomaisessa esittelyssä pöytäkirjan alussa⁶. Toisinaan iästä ei mainita mitään, vaikka muista tiedoista voidaan päätellä syytetyn olleen varsin iäkäs. Lautakunta todisti

---

4 Eura 28.– 29.3. 1681, mm 12:144; Kokemäki 27.– 28. ja 30.9.1686, mm 13:890; Kokemäki 25.– 27.5.1654, mm 8:245v; Esim. Eura 12.– 14.11.1649, mm 6:629; Ulvila 4. ja 6.4.1674, mm 11:23; Lappi (Turun lääni) 14.–15.9.1677, mm 11:39.

5 Seppo Aalto on tehnyt toisenlaisen johtopäätöksen Porvoon läänin tuomiokirjoista ja mantaaliluetteloista. (Aalto 1990, 240, viite 49.)

6 Esim. Huittinen 4.–6.4. 1674, mm 11:23.

Noitanaisia 1500-luvulla. Kuvalähde: Der Hexenhammer. Verfaßt von... Jakob Sprenger und Heinrich Institoris. Zum ersten Male ins Deutsche übertragen und eingeleitet von J. W. R. Schmidt. (Vierte auflage.) Amonesta-Verlag: Wien – Leipzig, 1938.

Jaakko Jopin tulleen kylään ”50 vuotta sitten” ja olleen lähes koko ajan noituudesta epäiltynä. Jos Joppi oli tullut 50 vuotta aiemmin ja jos häntä oli epäilty jo parikymmenkesäisenä pojankoltiaisena, oikeudenkäynnin aikaan vuonna 1653 hän olisi ollut noin 70-vuotias, mutta tätä ei ole mainittu. Eurassa 1652 tuomionsa saaneen Maisa Kupparin pitäisi silloin olla vieläkin vanhempi. Erään lautamiehen kertoman mukaan Kuppari oli Jaakko Jopin isän sisko.⁷ Ilmeisesti Maisa ei voinut silloin olla juuri kuuttakymmentä nuorempi – hänet onkin laskettu vanhaksi. Myöskään Suomen asutuksen yleisluettelon tiedot eivät aina anna tukea esitetylle oletukselle. Esimerkiksi Eurassa vuonna 1639 keskenään käräjöineet Johannes Markunpoika Tuiskulasta ja hänen syyttäjänsä Markku Heikinpoika olivat molemmat ”ikivanhoja” (uthgammal) jo vuoden 1634 manttaaliluettelon mukaan. Pöytäkirjassa heidän iästään ei kuitenkaan mainita mitään.⁸

Oletettavastikaan 1600-luvun ihmisillä ei aina ollut keinoja arvioida tarkasti omaa tai toistensa ikää. Jos ihminen oli terve, ruumiin ja hengen voimissaan töitä tekevä, oli ehkä yhdentekevää, oliko hän 40-, 50- vai 60-vuotias. Sairaus vanhensi ihmistä, teki kuolemasta läheisemmän ja perheen elättäjän vaihtumisen ajankohtaisemmaksi. Ikä oli kulumista työssä ja sairaudessa, tuskin kalenterivuosia. Tämä voi olla selitys sille, ettei ikää mainittu pöytäkirjassa aina silloinkaan, kun syytetty oli vanha. Iällä ei välttämättä ollut merkitystä oikeusprosessissa.

Suomen asutuksen yleisluettelon tiedot iästä voivat viedä harhaan. Tiedoista on helpompi päätellä vanhuus kuin esimerkiksi se, että ihminen on 45-vuotias. Toisinaan voi kuitenkin olettaa, ettei henkilö ole kovin vanha. Tällöin hänen on katsottu kuuluvan ryhmään noin 35–59-vuotiaat. Oletuksia nuoruudesta on voitu tehdä harvemmin kuin oletuksia vanhuudesta. Näyttää siltä, että isäntä luopui tilastaan poikansa tai muun uuden isännän hyväksi vasta varsin vanhana⁹. Veroluetteloista vanhuus käy useammin ilmi, koska siitä on joskus erikseen merkintä tai ikä käy ilmi tilanpitäjän vaihtuessa. Jokin esimerkki siitä, kuinka asutusluettelon tietoja on käytetty, lienee paikallaan:

---

7 Kokemäki 21.–22.2.1653, mm. 8:13v–14.

8 SAY, kons.luett. Köyliö–Säkylä 1634–53, 19, 20; Eura 22.–23.11.1639, mm. 5:10–v.

9 Vrt. myös Pylkkänen 1990, 400, 424.

Heikoimmillaan päättely on silloin, kun 1650-luvun alussa syytettynä olleen naisen miehen tiedetään kuolleen vuonna 1657. Vielä tästä ei ole päätelty, että mies oli kuollessaan vanha ja että hänellä oli myös vanha vaimo. Kun asutusluettelon tiedoista nähdään lisäksi, että mies on pitänyt tilaa jo 1630-luvun puolivälissä ja ettei naista ole merkitty manttaaliluetteloon enää 1660-luvulla, on tässä rohkaistu mieltä sen verran, että on uskottu nainen vanhaksi, vähintään noin 60-vuotiaaksi.¹⁰

Kun poika, jonka vaimoa syytetään noituudesta ja taikuudesta 1684, ottaa vuonna 1677 manttaaliluettelon mukaan tilansa isältä jatkaakseen sen pitoa 1700-luvulle, on tästä päätelty, että enempiä vaimo kuin mieskään eivät olleet vanhoja. He olivat mitä todennäköisimmin paljonkin alle 60-vuotiaita, mutta kuinka paljon, sen selvittäminen ei ole mahdollista. Siten korkea ikä tässäkin hiukan korostuu, koska taulukoin vaimon noin 35–59-vuotiaiden joukkoon. Ei pidä ajatella, että tämä joukko olisi aina lähempänä kuuttakymmentä kuin neljäkymmentä.¹¹

Joskus on tehty yksinkertaisia laskelmia: Tuomas Sipinpoika Kyläsaaresta Ulvilasta nosti kanteen Agata Pekantytärtä vastaan vuonna 1686. Asutusluettelon mukaan vuonna 1709 Tuomas oli ”yli 70-vuotias isä” eli hän oli noin viisikymmenvuotias käräjöidessään Agatan kanssa.¹² Agata on merkitty manttaaliluetteloon vielä 1694. Hänet on merkitty äidiksi, joten hän oli joko tilanpitäjän tai tämän vaimon äiti, ja ensimmäinen varma merkintä hänestä on vuodelta 1679.¹³ Ensimmäistä kertaa taikuuden vuoksi käräjillä Agatan tiedetään olleen vuonna 1675, ja hangoittellessaan tuomiota vastaan Agata sai tukea vävyltään, joka piti tilaa (ks. s. 301–303). Voi olettaa, ettei Agata vielä vuonna 1675 ollut paljon, jos lainkaan, yli viidenkymmenen.

Joitakin kertoja, kun äiti ja poika tai mies ja tytär ovat olleet syytteessä, on toinen vanhemmista katsottu vanhaksi ja perillinen noin 35–59-vuotiaaksi, jolleivät asutusluettelon tiedot ole ristiriidassa tällaisen melko sokean päättelyn kanssa. Näissä tapauksissa ei ole ollut tietoja, jotka antaisivat viitteitä siitä, että oikeudessa olleet perheenjäsenet olisivat olleet nuorempia.

---

10 SAY, Huittinen, kons.luett. 1620–39, 13; 1634–53, 18; 1654–73, 16.

11 SAY, Eura, kons.luett. 1674–93, 5; 1694–1713, 72.

12 SAY, Ulvila, kons.luett. 1693–1713, 96.

13 SAY, Ulvila kons.luett. 1674–93, 42, ks. myös 1654–73, 11; 1694–1713, 96.

Tulos

Aineistossani on kärkeillä 55 kertaa (28 %) syytetty, jonka iän voin vähintään kohtuullisella varmuudella selvittää. Tällainen osuus riittäisi joidenkin johtopäätösten tekoon, ellei olisi niin, että käytetty lähdeaineisto ja menetelmä selvittävät paremmin syytetyn vanhuuden kuin muun iän. Tuloksen merkitys jää keskeisiltä osin avoimeksi.

TAULUKKO 21.

Table 21.

SYYTETYN IKÄ JA SUKUPUOLI ALA-SATAKUNNAN MAASEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNNEISSÄ 1620–1700.

Age and sex of accused in trials for witchcraft and magic in rural Lower Satakunta 1620–1700.

	1620–58		1674–98		1620–98		kaikki	%
	syytetty	syytetty	syytetty	syytetty	syytetty	syytetty		
Syytetyn arvioitu ikä	nainen	mies	nainen	mies	nainen	mies	yht	%
<i>Accused, estimated age</i>	<i>woman</i>	<i>man</i>	<i>woman</i>	<i>man</i>	<i>woman</i>	<i>man</i>	<i>total</i>	
vanha <i>old</i>	8	10	5	6	13	16	29	53
k-ikä <i>middle</i>	2	5	5	9	7	14	21	38
nuori <i>young</i>	1	1	2	1	3	2	5	9
							55	100

Lähde: Ks. liite I; Suomen asutuksen yleisluettelo. Tässä tutkimuksen tarpeita ja mahdollisuuksia silmällä pitäen tehdyssä luokittelussa tarkoitetaan vanhalla noin 60-vuotiasta tai vanhempaa, keski-ikäisellä noin 35–59-vuotiasta sekä nuorella alle 35-vuotiasta. Taulukossa ei ole mukana Lapin pitäjää eikä vuosia 1659–73. Syytetyn ikä on voitu selvittää useamman kuin joka neljännellä (28 %) kohdalta.

The content of the Table is broken down in the text in a manner which is essential to the general picture. – See Summary.

Taulukosta 21. saa kuvan, jonka mukaan pääosa syytetyistä oli vähintään noin 60-vuotiaita. Nuoria (alle 35-vuotiaita) oli vähemmän kuin joka kymmenes. Näyttäisi siltä, että vuosisadan lopulla tilanne olisi ollut erilainen kuin ennen 1660-lukua. Valtaosa niistä vuosina 1620–58 syytetyistä, joista ikätiedot on voitu saada, tiedetään vanhaksi. Vuosisadan lopulla keski-ikäisten osuus oli suurempi kuin vanhusten. Tämä havainto houkuttelisi yhdistämään vanhuuden noituuteen ja väittämään, että taikuuden harjoituksesta joutui syyteeseen eri ikäisiä tasaisemmin.

Näin ei kuitenkaan aineistoni perusteella voida tehdä. Pääosa ikätiedoista on saatu Suomen asutuksen yleisluettelosta syytteessä olleen miehen nimen perusteella. Asutusluettelosta ei voida selvittää, oliko henkilö 30-, 40- vai 50-vuotias, mutta varmemmalla vakuudella voidaan todeta henkilö vanhaksi. Siten saatujen tietojen joukossa vanhuus korostuu suhteettomasti. Vuosisadan lopulta ikätietoja on saatu vain satunnaisesti. Kun tuolloin syytettiin naisia, ei ikätietoja voida saada, koska naisen nimen perusteella ei useinkaan voida identifioida syytettyä veroluetteloista tai asutusluettelosta. Syytettyjen iän tarkkaan selvittämiseen ei ole keinoja, mutta on mahdollista, että perinpohjainen henkilöhistoriallinen tutkimus toisi ikätietoja enemmän esille.

Mutta keitä olivat syyttäjät? Heistä saadaan tietoja vielä harvemmin kuin syytetyistä – heitähän oli vähemmänkin kuin syytettyjä. Kaikkiaan 20 syyttäjän iästä saadaan vähintään melko luotettava tieto. Heistä 11 – mm. ainut nainen, jonka ikä tunnetaan – oli noin 60-vuotiaita tai vanhempia. Yhdeksän miehen voi katsoa olleen keski-ikässä.

Pohjois-Pohjanmaan maaseutulaisista 23 syytetyn ikä on selvillä. Heistä 16 oli naisia, 7 miehiä. Syytetyistä neljätolista (61 %) oli vanhoja, kolme keski-ikäisiä ja kuusi nuoria. Useimmiten nuoret olivat syytettyinä prosesseissa, joissa pääosan vei joku heitä vanhempi (perheenjäsen). Esimerkiksi Iijoella vuonna 1673 syytettyinä ollut nuori piika oikeudenkin mielestä joutui ”ymmärtämättömyyttään” vanhemman väen luvattomiin puuhiin.¹⁴ Pohjois-Pohjanmaalla syyttäneiden yksityisten henkilöiden ikää ei voida tietää. Oulun ja Hailuodon kesäkäräjillä 1692 muuan mies valitti, että

---

14 Ii 20.–22. ja 24.3. 1673, rr 13:217v–219; Ii 1. ja 3.–5.7.1673, rr 13:247v–249. Samoin esim. Kalajoella 1698. (Kalajoki 10. ja 12.9.1698, rr 35:1043–1046.)

muuan ikääntynyt (ålderstigen) vaimo, Karin Antintytär, oli syytännyt häntä noituudesta. Karin ei voinut epäilyjään todistaa ja pyysi lykkäystä. Asian päätöksestä en tiedä.¹⁵ Tämä yksityistapaus ei tietenkään kerro muiden syyttäjien iästä.

Viipurin Karjalasta tiedän kahdeksan syytetyn iän. He kaikki olivat vanhoja ja seitsemän heistä oli miehiä. Syytetty nainen, joka tiedetään vanhaksi, oli Anna Henrikintytär ”Myckeain” (Mykkänen?) Tallikkalasta. Jääsken kesäkäräjien pöytäkirja vuodelta 1689 esittelee Annan irtolaisnaiseksi ja vanhaksi loiseksi (een löös kåna och gammall inhyes qwinna).¹⁶ Häntä epäiltiin loitsujen luvusta suolaan, mutta hän kielsi. Muuan ratsutalonpoika oli hakenut Annalta apua karjan sairauksiin. Asia lykättiin, enkä tunne oikeuden päätöstä.

Syytettyjen ikä jää siis yleensä arvailujen varaan. Vaikka syytettyjen usein esitetään olleen vanhoja, vanhusten määrää on varottava liioittelemasta. On luontevaa olettaa, että jos syytetty oli iäkäs, asia tuli usein pöytäkirjassakin jollakin tavalla esille – ja pöytäkirjojen kertomalla asutusluettelon tietoja onkin voitu täydentää. Mutta useimmissa oikeustapauksissa ei tule esille mitään sellaista, jonka perusteella voisi uskoa syytetyn vanhukseksi. Monissa oikeusprosesseissa kerrotaan syytetyn vaiheista ja tekemisistä varsin laveasti. Jos ikä, vammaisuus tai muu seikka olisi rajoittanut henkilön toimia, asian voisi olettaa käyvän jollakin tavalla selväksi niissä tapauksissa, joissa prosessin pöytäkirjat tunnetaan täydellisinä.

Merete Birkelund toteaa tanskalaisista syytetyistä, että sikäli kuin tiedetään, useimmat olivat väestön vanhemmasta osasta. Ruotsin suurissa massaprosesseissa tilanne oli hiukan toinen, sillä lasten osuus oli huomattava. Muutoinkin nuorempia oli syytettyjen joukossa enemmän. Syytetyn ikä jää kuitenkin Ruotsissakin usein tuntemattomaksi. Syytettyjen naisten joukossa 45 vuotta täyttäneiden naisten osuus vaihteli kolmanneksesta kahteen kolmannekseen, ollen kuitenkin useimmiten kolmannesta suurempi. Syytettyjen miesten joukossa alle 45-vuotiaiden osuus oli suurempi.¹⁷

---

15 Oulu ja Hailuoto 17.–18.8.1692, nr 29:106.

16 Jääski 3.–5.6.1689, jj 26:230–231.

17 Ankarloo 1984 (1971), 271–273; Birkelund 1983, 62; Lagerlöf-Génétay 1990, 99.

John Putnam Demosin mukaan Uuden Englannin noituus- ja taikusprosesseissa useimmat syytetyt olivat yli 40- mutta alle 60-vuotiaita. Myös nuoria oli Uudessa Englannissa – esimerkiksi Salemissa – syytettyinä selvästi enemmän kuin tässä tutkituilla alueilla. Hiukan toisin ja ilmeisesti perusteellisemmin Uuden Englannin syytettyjen iän on laskenut Carol F. Karlsen. Karlsen on löytänyt enemmän (hiukan yli puolet) alle 40-vuotiaita kuin Demos (alle kolmannes). Alle 40-vuotiaat selvisivät kuitenkin useammin säikähdyksellä kuin yli 40-vuotiaat, joita tuomituista oli enemmän.¹⁸ Ruth Martin on löytänyt ikätiedot joka kolmannelta Venetsiassa vuosina 1550–1650 noituudesta ja taikuudesta syytetyistä, ja päätynyt siihen, että nuoremmat ja alle 46-vuotiaat olivat useimmiten syytettyinä käräjillä. Yli 46-vuotiaita tiedetään olleen reilu neljännes (26 %).¹⁹

Ikätietojen pohjalta noituus- ja taikusoikeudenkäynneistä on tehtävä johtopäätöksiä varovasti, sillä tiedot ovat puutteellisia eikä tietojen merkitystä voida täsmällisesti arvioida. Toistaiseksi ei tunneta iän merkitystä muissa riita- ja rikosasioissa eikä oikein muusakaan sosiaalisessa kanssakäymisessä. Näyttää siltä, ettei ikä ollut yksiselitteinen tekijä eri maiden ja alueiden noituus- ja taikusoikeudenkäynneissä.

3. Syytetyn aviosääty

Keinot, joita on käytetty aviosäädyn selvittämiseen, ovat jotakuinkin samoja kuin edellä kuvattu menetelmä iän selvittämisessä – ja tietenkin vain alasatakuntalaisten kohdalla. Pöytäkirjat eivät aina kerro aviosäätyä, mutta en ole saanut selville, onko asian mainitsemisessa tai mainitsematta jättämisessä jokin johdonmukaisuus.²⁰ Toisinaan asia selviää muiden pöytäkirjassa mainittujen asioiden yhteydestä. Tavallisesti ilmaisu ”Saara Martintytär Tattarasta” tai

---

18 Demos 1983 (1982), 65–66; Karlsen 1987, 64–71. Ks. myös 292–293. Ei ole selvää, missä määrin siirtolaisuus vaikutti syytettyinä olleiden ikäjakautumaan.

19 Martin 1989, 227–228. Martin ei tee selkoa siitä, josko on syytä olettaa, että ikätietoja puuttuisi nimenomaisesti tietyn ikäisistä syytetyistä.

20 Vrt. Pylkkänen 1990, 58–61.

vastaava esittely tarkoittaa vaimoa Tattarasta. Tällaisissa tapauksissa varsin usein vaimo voidaan luotettavasti löytää Suomen asutuksen yleisluettelosta a.o. tilan kohdalta tilanpitäjän vaimona. Kun tilanpitäjästä tai perheestä ei ole oikeuden pöytäkirjassa tarkempia tietoja, käy kuitenkin toisinaan niin, ettei kylän Saara-vaimoja, -äitejä, -tyttäriä tai -piikoja voi erottaa toisistaan.

Usein pöytäkirjassa on mainittu, että syytetty nainen oli sen ja sen miehen vaimo sieltä ja sieltä. Miehistä ei arvatenkaan ilmoiteta, että he olivat sen ja sen naisen aviomiehiä. Monissa tapauksissa asian on voinut selvittää Suomen asutuksen yleisluettelosta. Usein asia käy epäsuorasti tai ohimennen ilmi muista pöytäkirjassa mainituista asioista. Luonnollisesti toisinaan on käytetty yksinkertaista päättelyä: jos syytetyn anoppi on mainittu eikä syytetyn puolison ole mainittu kuolleen, on tästä tehty yksinkertainen johtopäätös. Joissakin tapauksissa loisnainen (inhyses qwiunna) on katsottu naimattomaksi, vaikkei siitä ole suoranaista tietoa. Myös silloin, kun loismiehen kerrottiin ottaneen kerjuulla kiertäneen loisnaisen asumaan kanssaan pirttiin, on nainen katsottu naimattomaksi²¹.

Eräissä tapauksissa on tehty rohkeampia päätöksiä: vanhat, kerjuulla kiertäneet naiset, vanhat naiset tai (yksi tapaus) vanha piika on katsottu naimattomiksi, jos asiasta ei ole mitään tietoa. Miesten aviosääty on voitu selvittää useammin kuin naisten aviosääty. Tämä johtuu siitä, että vaikka oikeuden pöytäkirjassa naisen nimi mainittiin täydellisenä, veroluetteloissa nainen mainittiin useimmiten vain etunimeltä. Siten Suomen asutuksen yleisluettelosta ei useinkaan naisen nimen ja asuinpaikan perusteella voi tehdä päätelmiä hänen perheestään. Todennäköisesti useimmat vain asuinpaikkansa mukaan esitellyt naiset olivat aviossa. Kun seuraavassa esitetään yhteenveto syytettyjen aviosäädystä, naimattomien tai yksinäisten naisten osuus on mainituista syistä pikemminkin ylikorostunut kuin liian pieni.

Naimisissa

Alasatakuntalaisista syytetyistä kaksi viidestä (40 %) on niitä, joiden aviosääty on selvinnyt. Täysin varmasti naisten aviosääty sel-

---

21 Eura 10.–11.3.1659, mm 10:211v.

visi harvemmin kuin miesten. Taulukkoa 22. tarkasteltaessa pitää muistaa, että loisnaiset, kerjäläisnaiset ja naiset, jotka esiteltiin ”vanhoiksi naisiksi” ilman että aviomiehestä mainittiin, on katsottu naimattomiksi.

TAULUKKO 22.

Table 22.

SYYTETYN AVIOSÄÄTY ALA-SATAKUNNAN MAASEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSPROSESSEISSA VUOSINA 1620–1700.

Marital status of accused in trials for witchcraft and magic in rural Lower Satakunta 1620–1700.

syytetty <i>accused</i>	avi- ossa <i>married</i>	yks./ leski <i>single/ widow/ widower</i>	ei tietoa <i>no data</i>	yht <i>total</i>
nainen <i>woman</i>	49	14	56	119
% naisten syytteistä <i>% charges women</i>	41	12	47	100
mies <i>man</i>	53	3	22	78
% miesten syytteistä <i>% charges men</i>	68	4	28	100

Lähde: Ks. liite I; Suomen asutuksen yleisluettelo. Yksinäisten tai leskien joukkoon on luettu myös jokunen talonpojan tytär tai poika. Lapin pitäjä ei ole taulukossa mukana, eikä mukana myöskään ole vuosien 1659–73 oikeusprosesseja.

The content of the Table is broken down in the text in a manner which is essential to the general picture. – See Summary.

Kaikista miehistä vähintään 2/3 oli naimisissa. Naisista avio-
vaimoja oli vähintään kaksi viidestä (41 %). (Taulukko 22.) Edellä
esitelyjen seikkojen perusteella voidaan kuitenkin olettaa, että
varmasti yli puolet, kenties jopa 2/3, naisistakin oli naimisissa.

Yksinään eläjää on vaikeampi tunnistaa pöytäkirjoista ja asutusluettelosta. Pöytäkirjoissa ei juuri todeta, että henkilö ei ole naimisissa. Joskus henkilö mainitaan leskeksi. Kun aviosääty jää tuntemattomaksi, on mahdollista, että suuri määrä tuntemattomien joukkoon luetuista olikin yksinään eläviä ihmisiä. Koska naiset löydetään asutusluettelosta huomommin kuin miehet ja koska mm. kerjäläisnaiset on edellä katsottu yksinään elävien joukkoon, naimattomien tai yksinään eläneiden naisten määrä lienee kuitenkin taulukossa korostunut. Naimattomia miehiä on vielä vaikeampi lähteistä todeta: jollei miestä löydy asutusluettelosta, oliko hän naimaton? Tuskinpa ainakaan aina. Siten pystytään asettamaan vain yläraja yksinäisten osuudelle.

Kysymykseen syytettyjen aviosäädystä saadaan siis luotettava vastaus: vähintään kaksi kolmasosaa miehistä oli naimisissa ja todennäköisesti runsas enemmistö naisistakin. Vaikka naisistakin enemmistö oli aviovaimoja, naimattomina tai leskinä eläneiden naisten osuus syytetyistä on voinut olla huomattava. Jos arvioidaan, että vähintään 60 % naisista oli vaimoja, jäljelle jäävä enemmän tai vähemmän vajaa 40 % on silti varsin suuri osuus. Miten tätä olisi tulkittava? Vertailukohteeksi voi ottaa yksinään eläneiden miesten osuuden, joka oli pieni – ilmeisesti myös syyttäjien joukossa. En tiedä, kuinka paljon yhteiskunnassa yleensä oli naimattomia naisia tai kuinka paljon muissa naista vastaan käydyissä rikosjutuissa aviosääty merkitsi. Avioliiton solmimisikä nousi uuden ajan alussa läntisessä ja pohjoisessa Euroopassa, ja samaan aikaan yksineläjien määrä kasvoi.²² Tiedetään myös, että monissa pitäjissä naisia oli enemmän kuin miehiä, eritoten vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla. Virrankosken mukaan vuoden 1654 henkikirjoissa vain 38–47 % pohjoispohjanmaalaisista oli miehiä – paitsi ns. Kajaanin läänissä, jossa miehiä oli kaksi viidestä. Raili Nurminen on laskenut, että säkyläläisistä eli aviossa vuosina 1635 ja 1656 41 % ja vuonna 1694 jo 58 %. Säkylässä oli miehiä vuoden 1635 veroluettelon mukaan vain vajaa kolmannes.²³ Huomionar-

---

22 Watts 1987 (alkuteos 1984), 72–75; Jutikkala 1988, 81–88. Vrt. myös Jutikkala 1980, 156.

23 Virrankoski 1973, 101; Nurminen 1970, 115–116. Miehiä Nurminen on laskenut olleen Säkylässä vuonna 1656 31 % ja 41 % vuonna 1694. Kumpikin tutkija pitää veroluetteloista kerättyjä lukuja vähintään suuntaa-antavina, mutta Kajaanin läänissä naiset lienee jätetty tavallista useammin merkitsemättä henkikirjoihin.

voista on, että miehiä syytettiin noituuskäräjillä useammin kuin naisia, vaikka heidän osuutensa väestöstä oli pienempi.

Aviosäädyn merkitys noituus- ja taikusoikeudenkäynneissä on hyvin monimutkainen asia, eikä sitä tässä voida yrittääkään ratkaista. Näiltä osin voin vain yhtyä E. William Monterin huokaukseen: tämä kuten niin monet muutkin piirteet noituuden historiasa ovat helpompia kuvata kuin selittää²⁴. Luvussa II jo todettiin, etteivät noituudesta tai taikuudesta syytetyt naiset Euroopassa tavallisesti olleet yksinäisiä naisia tai leskiä vaan porvareiden ja talonpoikien vaimoja. Yksinäisten naisten osuus on kuitenkin voinut olla usein suuri. Venetsiassa syytetyt elivät tavallisesti aviossa (62 %), mutta oleellisempaa oli, että muodollisesti aviossakin elävistä osa eli erillään mm. siksi, että miehet olivat merillä.²⁵ Kun yleisen käsityksen mukaan noitavainoissa syytettiin ja tuomittiin yksinäisiä naisia, ei tutkimuksissa näiltä osin lienekään oleellista, että suuri osa syytetyistä oli yksinäisiä, vaan se, että ehdottomasti suurin osa eli aviossa. Kun tämä seikka otetaan huomioon, monet mielikuvitukselliset selitykset voidaan arvioida toisella tavalla.

Yksityisten syyttäjien aviosäädystä saadaan tietoa harvemmin kuin syytettyjen. Käräjillä syyttäjien elämänvaiheet jäivät vähemmälle huomiolle, eikä heistä siten useinkaan löydy identifioimista tukevaa materiaalia esimerkiksi asutusluettelon epäselvyyksien ratkomiseen. Kuitenkin tiedetään, että kanteen nostaneista yksityisistä miehistä – mukaan lukien miehet, joita vastaan joku nosti oma-aloitteisen maineenpuhdistusprosessin – yli puolet (54 %) oli naimisissa. Varmaa on myös, että aviossa olleet naiset nostivat pääosan naisten nostamista syytteistä ennen 1660-luvun loppua. Neljä syytettyä joutui käräjille vuosisadan lopulla prosesseissa, jotka käynnisti leskinainen. Lienee kuitenkin niin, että ehdoton valtaosa syyttäjistä oli naimisissa, vaikka asiaa ei voi varmasti osoittaa. Monet seikat todistajien kertomassakin viittaavat usein talonpoikaisväen kinaan niissäkin tapauksissa, joissa syyttäjän aviosäätyä ei tiedetä.

Huomionarvoista on se, että yksinäinen mies näyttää olleen harvoin syyttäjänä – kuten syytettynäkin. Ei ole kuitenkaan var-

---

24 Monter 1976, 190. Monter toteaa asian eräiden muiden ongelmien yhteydessä.

25 Martin 1989, 229. Avioituneiden mutta käytännössä erillään asuvien määrää Ruth Martin ei ole tarkemmin selvittänyt.

maa, mitä tilastot tästä kertovat. Oikeuslähteet ja asutuksen yleisluetteloon kootut verotuslähteet eivät esitä, että kukaan mies olisi ollut naimaton. Joskus harvoin muusta yhteydestä käy ilmi, että mies ei ollut naimisissa. Kun yksinäisistä miehistä ei ole mainintaa pöytäkirjoissa, se voi merkitä kahta asiaa: heitä ei käräjillä ollut (enempää syyttäjinä kuin syytettyinä) tai heidät esiteltiin kuitenkin muutkin miehet – ts. yksinäisyys ei pöytäkirjan pitäjälle merkinnyt mitään. Taalainmaan vainoissa varsin monet syytetyt miehet olivat 20–30-vuotiaita.²⁶

Pohjois-Pohjanmaa ja Viipurin Karjala

Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan tiedot eivät ole vertailukelpoisia Ala-Satakunnan tietojen kanssa. Koska Suomen asutuksen yleisluetteloa ei ensiksi mainituilta alueilta ole, aviosäädyltään tuntemattomiksi jääneitä on paljon. Näiltä alueilta miesten perhe-elämän suhteet ovat jääneet useammin tuntemattomiksi kuin naisten – toisin kuin Ala-Satakunnassa. Syy on selvä: kun asutusluettelon tiedot puuttuvat, puuttuvat tiedot miehistä. Kuitenkin mm. Ala-Satakunnan tietojen perusteella voi olettaa, että miehet olivat naimissa.

Mielenkiinnostomia eivät Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan hataratkaan tilastot ole. Viipurin Karjalassa syytetyistä 18 naisesta tiedetään yhdentoista (61 %) olleen naimisissa. Yksinäisiä tai leskinaisia oli kolmannes, ja yhden aviosäädystä ei ole tietoa. Kaksitoista ihmistä joutui syytteeseen naisen puheen takia. Syyttäneistä naisista seitsemän tiedetään olleen leskiä! Viipurin Karjala on ainoa tutkimusalue, jossa yksinäisten naisten rooli näyttää olleen selvästi poikkeava ja huomattava – he esiintyivät syyttäjinä. Voinee sanoa, että tämäkin seikka pilkkaa kaikkia tavanomaisia käsityksiä.

Pohjois-Pohjanmaalla miesten aviosäätty voidaan selvittää vain harvoin. Luultavasti useimmat elivät aviossa. Naisista vähintään 47 % oli naimisissa, mutta kolmannes tiedoista puuttuu. Vuosisadan lopulla (1678–1700) lähes joka kolmannen syytetyn (29 %) tiedetään olleen yksineläjiä – melkoisen korkea luku verrattuna

---

26 Lagerlöf-Génetay 1990, 99, 101.

esimerkiksi alasatakuntalaisiin syytettyihin. (Taulukko 23.) Vain yhdentoista syyttäjän aviosäätty tiedetään. Muuta maininnan arvoista on vain se, että syyttäneistä naisista kaksi ei elänyt avioliitossa.

TAULUKKO 23.

Table 23.

POHJOIS-POHJANMAAN MAASEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNISSÄ VUOSINA 1620–1700 SYYTETTYJEN NAISTEN AVIOSÄÄTY.

Marital status of women accused in trials for witchcraft and magic in rural Northern Ostrobothnia 1620–1700.

<i>syytetty accused</i>	<i>avi- ossa married</i>	<i>yks./ leski single/ widow</i>	<i>ei tietoa no data</i>	<i>yht total</i>
<i>nainen women</i>	45	19	32	96
<i>% naisten syytteistä % charges women</i>	47	20	33	100

Lähde: Ks. liite II. Yksinäisten tai leskien joukkoon on luettu myös jokunen talonpojan tytär tai poika.

The content of the Table is broken down in the text in a manner which is essential to the general picture. – See Summary.

4. Asuinpaikka ja tuttavuus

Monesti syytetty ja syyttäjä esitellään oikeuden pöytäkirjassa toisensa naapureiksi. Tavallisesti syytetyt olivat samasta kylästä kuin syyttäjätkin. Silloinkin kun toinen oli naapurikylästä tai (harvemmin) naapuripitäjästä, asian käsittelystä käy ilmi, että osapuolet olivat tunteneet toisensa aikaisemmin, usein jo vuosia. Myös silloin kun syyttäjänä oli esivallan edustaja, epäilty ja ilmiantaja tai huhun levittäjä tunsivat toisensa. En ole löytänyt ainuttakaan noi-

tuus- tai taikusoikeudenkäyntiä, jonka osapuolet eivät olisi tunte-
neet toisiaan. Syytetty ei ollut koskaan kanteen nostaneelle vieras.
Kukaan ei koskaan syyttänyt jossain kaukana elävää tuntematonta
mutta maineeltaan pelottavaa noitaa. Kerjäläisetkin näyttävät ol-
leen epäiltyinä vasta tavaksi tulleen kerjuun jälkeen. Syytetty oli
aina tuttava! Tämä ei ole yllättävää vaan tavanomainen havainto
myös muualta.²⁷

Robert Muchembled on kiinnittänyt huomiota siihen, että naa-
purissa asuvaa noitaa pelättiin mutta kauempana asuvat saattoivat
luottaa pahamaineiseenkin noitaan.²⁸ Näin on voinut olla, ainakin
sillä täsmennyksellä, että jokapäiväisen kanssakäymisen myötä
naapureille lienee ensimmäiseksi kertynyt aihetta epäillä muiden
luottamustakin nauttivaa parantajaa tai noitujaa erilaisista vahin-
goista. Varmasti lähelläkin asuvan noitamaineisen henkilön apuun
turvauduttiin niin kauan kunnes epäilykset olivat kasvaneet suu-
riksi. Kauempana asuvilla ei ehkä ollut samanlaista aihetta pahoi-
hin epäilyihin, eivätkä huhutkaan aina kantautuneet heidän kor-
viinsa.

Myös sukulaiset syyttivät toisiaan noituus- ja taikuuskäräjillä.
Ala-Satakunnassa ainakin kahdeksan oikeusprosessia syntyi suku-
laisten kesken tai sukulaisten puheen perusteella, ja kun sukulai-
suus ei välttämättä aina tullut esille, voi olettaa, että muitakin
sukulaisten keskinäisiä noitakäräjiä käytiin. Jotkut prosesseista
olivat hyvin kärkeviä.²⁹ Pohjois-Pohjanmaalla ainakin seitsemässä
prosessissa sukulaisten keskinäiset suhteet olivat keskeisin tekijä
prosessin synnyssä. Yhden kerran mies syytti vaimoansa. Nimis-
mies haastoi Matti Paavalinpojan vaimon Marketta Olavintyttären
käräjille, koska Matti oli syyttänyt vaimoan noituudesta. Vaimoa
oli lähdetty hakemaan tutkittavaksi, mutta hän pakeni. Seuraavilla
käräjillä asiaan saatiin selkoa. Marketasta ei tiedetty mitään pahaa.
Hän ei ollut edes paennut vaan käynyt hakemassa syntymäpitäjän-
sä kirkkoherralta todistuksen nuhteettomuudestaan – minkä oi-
keudessa esittikin. Marketta valitti, ettei mies puhunut hänestä

---

27 Esim. Karlsen 1987, 185; Næss 1982, 308; Thomas 1988 (1971), 652–653, 658–
659; Mayer 1987 (1970), 56. Vrt. myös Rowland 1987, 153; Birkelund 1983, 70.

28 Muchembled 1985 (1978), 88–90.

29 Esim. Eura 5.–7.4.1641, mm 5:120–1; Ulvila 18.–20.10.1693, mm 23:433–435 ja
sama prosessi myös 16. ja 18.6. 1694, mm 25:251–255, 23. ja 25.1.1698, mm
33:29v–33.

koskaan totta. Lautakuntakin todisti miehen ”typeryukseksi (fånåth), joka vähän tietää mitä sanoo ja tekee”. Kävi ilmi, että Marketan välit niin mieheensä kuin anoppiinsakin olivat hyvin huonot. Vaimo valitti, ettei kymmeneen vuoteen ollut saanut syödäkään samassa pöydässä. Asia kuitenkin lykättiin, koska nyt mies oli poissa käräjiltä.³⁰

Viipurin Karjalassa tiedän vain yhden miehen syyttäneen pikuserkkuaan noitumisesta ja taian teosta. Syytetty kielsi ja sanoi sukulaismiehen puhuvan kateudesta. Noitumisyyte hylättiin perusteettomana mutta tuiasta annettiin sakot.³¹

5. Uusintarikolliset

Tutkimusaineistoni perusteella tunnen Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulta 511 prosessia, joissa joku henkilö oli vastaamassa noituus- tai taikuussyytteestä. Aineistossani on kahdeksantoista ihmistä, jotka olen löytänyt useammasta kuin yhdestä noita-prosessista. Heistä kolme oli syytettynä kolme eri kertaa ja 15 kahdesti. Syytetyistä, kaikkiaan siis 490 henkilöstä, voin osoittaa 4 % noituuden ja taikuuden ”uusintarikollisiksi”. Heistä kaksitoista oli miehiä. Lisäksi muutamasta henkilöstä on oikeuden pöytäkirjassa mainittu, että he ovat olleet aiemminkin käräjillä noituus- ja taikuusepäilyjen vuoksi, mutta oikeudenkäyntejä en ole löytänyt. Kaikkiaan useammassa noita-prosessissa syytettyjen osuus jää käytettävissä olevien tietojen perusteella 5 %:iin.³² Lukua voinee pitää melko luotettavana ja varmasti suuntaa-antavana, sillä voi olettaa, että mikäli epäillyn kontolla oli aikaisempia noidan töitä, näistä muistettiin käräjillä kyllä mainita. Siten noituus ja taikuus ei ainakaan Ala-Satakunnassa, Pohjois-Pohjanmaalla eikä Viipurin Karjalassa ollut toistuvasti samojen henkilöiden uusintarikollisuutta. ”Uusintarikollisten” osuus oli huomattavan pieni. Näin näyttää olleen myös esimerkik-

---

30 Oulu 24.2. 1670, rr 12:404–v; 9., 11.–12.7.1670, rr 12:439–v.

31 Ruokolahti 1.–3.6.1685, jj 25:310–314.

32 Samaa syytettä voitiin käsitellä eri käräjillä, joten käräjäkertojen määrä ei ole sama asia kuin prosessien määrä.

si Ruotsissa: Taalainmaan suurten prosessien alkuvaiheessa käräjille joutui vain yksi jo aiemmin huonossa ja pahamaineisen noidan maineessa ollut ihminen³³. Ei ole tietoa siitä, kuinka usein muista rikoksista tuomitut uusivat rikoksensa tai syyllistyivät muihin rikoksiin.

Tutkimuksen puuttuessa ei voida tietää, kuinka paljon noituudesta ja taikuudesta syytettyjä epäiltiin myös muista rikoksista. Tuomiokirjakortisto ei sisällä hakusanoja rikollisuudesta. Rikollisuuden määrää ja rikosten lajeja on tunnetusti jonkin verran tutkittu, mutta rikoksenteekijöiden ja uhrien osalta tutkimussarka on pääosin kyntämättä. Joidenkin noituus- ja taikusprosessien yhteydessä tulee ilmi, että syytetyllä oli tai oli ollut muitakin rikossyytteitä selitettävänään.³⁴ Se oli kuitenkin harvinaista. Jotkut syytetyt esiintyivät useamminkin käräjillä mutta eivät rikosasioiden vaan riita-asioiden vuoksi. Riitaisuutta oikeudenkäyntien taustalla käsittelen erikseen tuonnempana.

6. Sosiaalinen asema ja varallisuus

Syytettyjen ja syyttäjien sosiaalinen asema

1600-luvun ihmisten sosiaalisen aseman ja varallisuuden tutkimisessä on monia ongelmia. Seuraavassa voidaan ratkaista vain joitakin ja vain karkeasti. Tulokset ovat riittävän merkittäviä joidenkin johtopäätösten tekoon.

Pöytäkirjaan on syytetyksi usein merkitty vain esimerkiksi Hannu Hannunpoika Ulvilasta. Alasatakuntalaisista voidaan Suomen asutuksen yleisluettelon pohjalta sanoa, että tällöin useimmiten oli kysymys talonpojasta. Taulukoihin syytetty on merkitty talonpojaksi, jos hänet on riittävällä varmuudella voitu asutusluettelosta tunnistaa tilanpitäjäksi tai jos esimerkiksi pöytäkirjassa olevat tiedot kertovat hänet isäntämieheksi. Kun syytetyllä esimerkiksi on mainittu olleen palveluksessaan renki, on syytetty katsottu

---

33 Lagerlöf-Génetay 1990, 87.

34 Esim. Äyräpää 1.–3.3.1660, jj 8:10–12 (varkauksia); Ruokolahti 3.–4.12.1678, jj 21:72–81, Jääski 5.–6.12.1678, jj 21:82–93 (mm. kaksinnaiminen).

talonpojaksi. Talonpoikaisuuskaan ei ole aivan yksiselitteinen asia. Joskus veron maksaja vaihteli lyhyenkin ajan kuluessa, jos kuitenkin useimmiten perheen tai suvun jäsenten kesken. Voitaaneen riittävällä perusteella pitää talonpoikaisena syytettyä silloinkin, kun joinakin vuosina hänen poikansa (tai isänsä) on merkitty veron maksajaksi.

Tämä ei siis ole ongelma. Ongelmana on naisten osuus. Aune Knuutintytär Euran Sorkkisista voisi olla vaimo, tytär, leski, yksinään elävä nainen tai vielä jotain muuta. Useimmissa tapauksissa nainen on kotitilansa mukaan asutuksen yleisluettelosta löydettävissä tilanpitäjän vaimona. Mutta naisten osalta tieto voidaan vahvistaa harvemmin kuin miesten osalta, koska veroluetteloihin naiset merkittiin yleensä vain etunimeltä eikä ole löytynyt tietoja erottamaan samannimisiä naisia toisistaan. Tästä syystä talonpoikaisnaisten osuus niin syytetyistä kuin syyttäjistäkin on korkeampi kuin seuraavassa esitetään.

Rengit, piiat, sotilaat, loiset, kerjäläiset ja muu talonpoikaisyhteiskunnan tilaton väestö on merkitty henkiveroluetteloihin epätarkasti. Palkolliset löytyvät isäntänsä tilalle merkittyinä, joskaan eivät kattavasti. Itsellisiä merkittiin joskus erikseenkin. Monet tilattomat ovat kokonaan jääneet luetteloihin merkitsemättä, eivätkä verot aina heitä koskeneetkaan. Tilatonta väestöä ei ole mahdollista tunnistaa asutusluettelosta, joten ainoat lähteet heidän elämästään ovat tässä tapauksessa pöytäkirjan merkinnät. Näyttääkin siltä (Ala-Satakunnassa), että sosiaalinen asema on merkitty nimen yhteyteen vain, jos se poikkesi talonpoikaisesta. Siten kuva syytteessä olleesta tilattoman väestön määrästä voi olla melko tarkka. On kuitenkin otettava huomioon, että aina tilallisen ja tilattoman välillä ei ollut suurta juopaa – jyrkemmin ehkä vasta 1600-luvun toisella puoliskolla – ja loinen tai kerjäläinenkin saattoi ryhtyä tilalliseksi tai tilallinen saattoi jättää tilansa, kuten luvussa VI on kerrottu.

Kuinka sitten ryhmitellä 1600-luvulla maaseudulla asuneet ihmiset? Ratkaisoon tässä tutkimuksen tarpeet. Minun ei tarvitse kuvata täsmällisesti maaseudun sosiaalista hierarkiaa, tuloeroja tai varallisuuden kehittymistä; riittää kun voin esittää vastauksen tai ainakin hahmotella vastausten rajoja muutamaan tärkeään kysymykseen. Sosiaalista asemaa koskevat keskeiset kysymykset ovat (kun varallisuutta tarkastellaan erikseen tuonnempana): 1) Kuinka suuri osa syytetyistä oli irtolaisia, kerjäläisiä tai muita kaikkein

vähäosaisimpia yhteiskunnan jäseniä? 2) Kuinka suuri osa syyte-tyistä ja syyttäjistä oli talonpoikaisväestöä? 3) Olivatko yksityiset syyttäjät toisesta sosiaaliryhmästä kuin syytetyt? Virkansa puolesta syyttäneet papit, nimismiehet ja kruununvoudit eivät ole tarkas- telussa mukana.

Syytetyt ja syyttäjät on jaettu asemansa mukaan viiteen ryh- mään. Jaottelu ei kuvaa eikä sen tässä tarvitsekaan kuvata täsmälli- sesti sosiaalista statusta tai hierarkiaa. Omana ryhmänään ovat talonpojat ja heidän vaimonsa, tyttärensä ja tilalla asuvat (joskus tilanpitäjiksikin ilmoitetut) poikansa. Myös talonpoikien lesket on luettu tähän ryhmään silloin kun poika tai vävy piti tilaa. Pääosa tähän ryhmään katsotuista kuitenkin oli talonpoikia tai heidän vaimojaan. Toiseen ryhmään on katsottu etupäässä palkollisväki. Mukaan on kuitenkin luettu paitsi rengit ja piiat myös sotilaat, laiva- ja ratsumiehet sekä heidän vaimonsa, jos ei ole ollut mitään syytä yhdistää heitä seuraavaan, selvästi huonompiosaisten ryh- mään. Palkollisväkeä turvattomammin eläviin on katsottu kerjäläi- set, kerjuulla kiertäneet loiset, vanha paimen, sotilaan lesket (useimmiten) ja ne vanhukset, joiden asema näyttää olleen vastaa- va. Tässä ryhmässä ovat myös kerjuulla kiertäneet ja mitä ilmei- simmin yksinäiset naiset.

Neljänteen ryhmään on merkitty erilaisessa toimessa olleita talonpoikaisyhteisön ”toimihenkilöitä”. Heihin on katsottu Ala-Sa- takunnassa kestikievarin pitäjä – joka tietenkin oli myös talonpoi- ka –, Pohjois-Pohjanmaalla ja Viipurin Karjalassa myös lukkari (hivenen kiistanalaisesti), alemmat upseerit sekä yksi seppä (van- ha kengäntekijä on kuitenkin merkitty palkollisten joukkoon). Vii- denteen ryhmään on luettu selvästi asemaltaan esivaltaa tai sääty- läisiä edustavat tai muutoin vastaavalla tavalla asemaltaan selvästi poikkeavat henkilöt (mm. entinen lainlukija) sekä kerran porvari ja kerran porvarin vaimo. Porvareiden ja heidän vaimojensa vähälu- kuisuus johtuu siitä, ettei tarkastelussa ole mukana kaupunkeja ja tästä syystä heitä ei ole myöskään taulukoitu erikseen.

Korostan vielä, ettei tämän jaottelun tarvitse kuvata täsmällises- ti 1600-luvun maalaisyhteisön sosiaalista hierarkiaa. Luokittelun avulla on tarkoitus selvittää edellä asetettuja kysymyksiä, ja niihin saadaankin yksiselitteinen vastaus.

TAULUKKO 24.

Table 24.

*ALA-SATAKUNNAN MAASEUDUN NOITUUS- JA TAIKUSOI-
KEUDENKÄYNNNEISSÄ VUOSINA 1620–1700 SYYTETTYJEN JA
YKSITYISTEN SYYTTÄJIEN SOSIAALINEN ASEMA.*

*Social status of accused and "private prosecutors" in trials for
witchcraft and magic in rural Lower Satakunta 1620–1700.*

Sosiaalinen ryhmä <i>Social group</i>	syytetyt <i>accused</i>			syyttäjät <i>prosecutors</i>		
	Naiset <i>Women</i>	Miehet <i>Men</i>	Yht % <i>Total %</i>	Naiset <i>Women</i>	Miehet <i>Men</i>	Yht % <i>Total %</i>
Talonpoikainen <i>Peasant</i>	40	53	47	7	38	48
Palkolliset <i>Hired personnel</i>	10	2	6	1	0	1
Irtolaiset <i>Vagrant</i>	13	3	8	0	1	1
Talonpoikainen "toimihenkilöstö" <i>Peasant "managerial"</i>	0	1	1	0	1	1
Esivalta tai säätyläiset <i>Public authority, gentry</i>	0	5	3	1	11	13
ei tietoa <i>no data</i>	56	14	36	14	20	36
<i>yht/total</i>	119	78	100	23	71	100

Taulukossa ei ole mukana Lapin pitäjää eikä oikeustapauksia vuosilta 1659–73, koska ajanjakson noitaprosessit tunnetaan vain satunnaisesti. Lähde: Ks. liite I; Suomen asutuksen yleisluettelo.

Yksityisiin syyttäjiin on luettu myös huhunlevittäjät, joita vastaan huhujen kohde nosti oikeusprosessin puhdistaakseen maineensa. Esivallan edustajia on tarkasteltu vain niissä tapauksissa, kun he esiintyivät yksityishenkilöinä omassa asiassaan. Luokittelun perusteista esitetään tekstis-
sä taulukon tulkintaan oleellisesti vaikuttavia seikkoja.

Ala-Satakunnassa syytettyjen sosiaalinen asema oikeudenkäynnin aikana asutusluettelon ja pöytäkirjojen tietojen mukaan oli taulukossa 24. esitetyn kaltainen. Lähes puolet (47 %) tiedetään olleen talonpoikaista väkeä – useimmiten talonpoika tai hänen vaimonsa. Palkollisia tai sotilaita oli vain noin joka seitsemästoista (6 %) ja sosiaalisen rankiasteikon pohjalle kuului harvempi kuin joka kymmenes (8 %) syytetyistä. Muita nähtiin syytettyjen joukossa harvoin. Reilu kolmannes syytetyistä on sellaisia, joiden paikkaa yhteisössä ei ole voitu hahmottaa. Sen perusteella, mitä olen edellä todennut Suomen asutuksen yleisluettelon tietojen käytöstä, esitän että suuri osa sosiaaliselta asemaltaan tuntemattomaksi jääneistä oli talonpoikien vaimoja (tai äitejä ja tyttäriä). Jos säädyltään tuntemattomaksi jääneistä miehistäkin jokunen oli talonpoikaista väkeä, päästään siihen, että syytetyistä ainakin lähes kaksi kolmasosaa oli talonpoikaistilan pitäjiä, useimmiten talonpoikia tai heidän vaimojaan.

Keitä sitten syyttäjät olivat? Ala-Satakunnassa tiedetään joka toisen (48 %) syyttäjän kuuluneen talonpoikaisväestöön. Aikaisemmin esitetyn pohjalta voi väittää, että suuri osa säädyltään tuntemattomiksi jääneistä oli talonpoikaisväkeä, jota ei asutusluettelostakaan ole voitu tunnistaa. Herrasväen ja korkeiden kruunun palvelijoiden osuus yksityisten kanteista oli taulukon mukaan 13 %. Todennäköisesti luku on melko luotettava, koska pöytäkirjasta useimmiten selvinnee, jos joku riitakumppaneista oli muita erikoisemmassa asemassa.

Pohjoispohjanmaalaisten tai Viipurin Karjalassa syytettyjen henkilöiden sosiaalinen asema voidaan luotettavasti selvittää harvemmin, koska asutusluetteloon ei ole tietoja näiltä alueilta kerätty. Tietojen etsiminen alkuperäisistä veroluetteloista on liian työläs tehtävä. Seuraava taulukko kuvaa pöytäkirjasta saatuja tietoja; tieto on otettu mukaan, kun asiasta on nimenomaisesti mainittu:

TAULUKKO 25.

Table 25.

POHJOIS-POHJANMAAN JA VIIPURIN KARJALAN NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNNEISSÄ VUOSINA 1620–1700 SYYTETTYJEN JA YKSITYISTEN SYYTTÄJIEN SOSIAALINEN ASEMA.

Social status of accused and "private prosecutors" in trials for witchcraft and magic in Northern Ostrobothnia and Viipuri Carelia 1620–1700.

Sosiaalinen ryhmä <i>Social group</i>	Pohjois-Pohjanmaa <i>Northern Ostrobothnia</i>			Viipurin Karjala <i>Viipuri Carelia</i>		
	Naiset <i>Women</i>	Miehet <i>Men</i>	Yht % <i>Total %</i>	Naiset <i>Women</i>	Miehet <i>Men</i>	Yht % <i>Total %</i>
Talonpoikainen <i>Peasant</i>	10	14	13	1	12	15
Palkolliset <i>Hired personnel</i>	9	5	8	2	9	13
Irtolaiset <i>Vagrant</i>	15	3	10	6	5	13
Talonpoikainen "toimihenkilöstö" <i>Peasant "managerial"</i>	0	1	1	0	3	3
Esivalta tai säätyläiset <i>Public authority, gentry</i>	1	6	4	0	0	0
ei tietoa <i>no data</i>	61	56	65	9	41	57
<i>yht/total</i>	96	85	100	18	70	100

Lähde: Ks. liite II ja III; Suomen asutuksen yleisluettelo (vain jokunen tapaus). Selitykset, ks. taulukko 24. Kummallakin alueella yksi torppariksi ilmoitettu mies on luettu palkollisten joukkoon.

Useimmissa tapauksissa syytteen saaneen asema yhteisössä jää siis epäselväksi. Alasatakuntalaisten osalta asutusluettelo vahvistaa sen, että tavanmukainen esittely pöytäkirjassa tarkoitti useimmiten talonpoikaa tai talonpojan vaimoa. Jos käytäntö oli sama myös

muilla tutkimusalueilla, voidaan olettaa, että valtaosa syytetyistä näilläkin alueilla oli talonpoikaisväkeä. Tulkittiinpa kirjurin merkintää kuinka tahansa, samaan olettamukseen voidaan tulla toista tietä: monien syytetyjen ja todistajien kertomuksista voidaan epäsuorasti päätellä, että syytetty eli tilan pitäjänä. Ja kääntäen: useimmissa noituus- ja taikuusprosesseissa ei tule ilmi mitään, mikä antaisi olettaa syytetyyn eläneen esimerkiksi kerjuulla tai maankiertäjänä. Uskallan väittää, että pääosa syytetyistä myös Viipurin Karjalassa ja Pohjois-Pohjanmaan maaseudulla oli talonpoikia ja heidän vaimojaan, silloin tällöin myös tilaa pitäviä poikia (joskus vävyjä) tai aviota odottavia tai juuri avioituneita tyttöjä. Myös Heikkinen, tarkastellessaan Pohjanmaan noituus- ja taikuus oikeudenkäyntejä vuosina 1665–1684, on todennut, että talonpoikien ja porvareiden vaimojen sekä talonpoikien osuus syytetyjen joukosta oli niin huomattava, ettei prosessien aaltoa voi pitää tiettyyn vähemmistöön kohdistuneena poikkeusilmiönä.³⁵

Taulukko 25. näyttää, että Viipurin Karjalassa muun kuin talonpoikaisväestön osuus oli suurempi kuin Ala-Satakunnassa tai Pohjois-Pohjanmaalla. Vähintään neljännes syytetyistä kuului palkollisten, sotilaiden tai irtolaisten (loisten, kerjäläisten ym.) joukkoon. Pohjois-Pohjanmaalla syytetyistä ainakin viisitoista eli noin joka kuudes naissyytetty oli loinen tai kerjäläisnainen. Naisten osuus irtolaisten, kerjäläisten tai muiden vähäosaisten joukosta oli muutoinkin suurempi Ala-Satakunnassa ja Pohjois-Pohjanmaalla. Sen sijaan Itä-Suomessa eroa ei tunnu olleen.

Näyttää siis siltä, että noituus- ja taikuus oikeudenkäynnit maaseudulla olivat talonpoikaisväen keskinäinen asia. Selvä enemmistö niin syytetyistä kuin syyttäjistäkkin kuului talonpoikaisväestöön. Palkollisia, loisia ja kerjäläisiä oli varmasti suurempi osuus koko väestöstä kuin noitakäräjillä syytetyistä.³⁶ Ainakaan noitakäräjille eivät kaikkein vähäosaisimmat joutuneet. Tavaton tämäkään havainto ei ole, sillä pääpiirteissään samoin näyttää olleen mm. Tanskassa ja Virossa.³⁷

---

35 Heikkinen 1969, 254–255.

36 Palkollisten määrästä: Nygård 1989, 54–59 ja Wilmi 1991, 91–94.

37 Birkelund 1983, 63; Madar 1987, 232.

Varallisuus

Voisi kuvitella, että noitaprosessit syntyivät varakkaiden talonpoikien ja köyhien tai köyhtyvien talonpoikien välillä. Varallisuuden ja sosiaalisen aseman merkityksestä on voitu esittää joitakin tutkimustuloksia: Jens Christian V. Johansen on selvittänyt, että Tanskassa kahdessa kaupungissa, Helsingörissä ja Ribessä, suhteellisen köyhät syyttivät vielä köyhempiä. Johansen kuitenkin huomauttaa, ettei tämä tosiasia riitä noitaoikeudenkäyntien syyksi.³⁸ Norjalaisista noituus- ja taikusoikeudenkäynneistä erinomaisen tutkimuksen tehnyt Hans Eyvind Næss esittää, että Norjassa syytetty olivat köyhimpiä ja kaikkein huonompiosaisia kyläläisiä.³⁹ Tämä lienee Næssin tutkimuksen heikko kohta, sillä hän perustaa tietonsa pöytäkirjojen mainintoihin, mutta useimpien syytettyjen sosiaalisesta asemasta pöytäkirjat eivät kerro mitään. Næssin menetelmän epäluotettavuus tulee hyvin ilmi tässä käytetyn aineiston myötä: varakastakaan talollista pöytäkirja ei välttämättä paljasta, mutta veroluetteloiden tiedot esittävät talonpojiksi pääosan niistä, joiden asemasta pöytäkirjat eivät puhu mitään.⁴⁰ Huomautettakoon kuitenkin, ettei asian tarvinnut olla samalla tavalla muualla siinäkään tapauksessa, että kaikilla noituus- ja taikusoikeudenkäynneillä olisi ollut yhteinen syy. On myös mahdollista, kuten Johansenkin huomauttaa, että kaupungeissa ja maaseudulla sosiaalisen aseman merkitys oli erilainen.

Asian valaisemiseksi on Suomen asutuksen yleisluettelosta pyrittävä selvittämään syytetyn ja syyttäjän pitämän tilan koko ja varallisuus. Tässä voidaan tyytyä aivan karkeaan selvitykseen eikä tarkkaan analyysiin olisi mahdollisuuksiakaan. Tilan koon ja varallisuuden arvioimiseen ei ole yksiselitteistä mittaria – tai oikeammin: aineksia mittaukseen ei ole säilynyt. Huomioon voidaan ottaa lähinnä asutuksen yleisluetteloon veroluetteloista kootut tiedot manttaaleista ja kylvömääristä. Manttaalia määrättäessä arvioitiin tilan tuotto ja manttaalilukuun saattoi vaikuttaa mm. niittyjen omistus ja peltojen laatu. Varallisuutta manttaalimäärää ei suoraan kerro, ja likimääräinenkin arvio on olettaamus, sillä vuosien myötä

---

38 Johansen 1987, 301–302 ja tarkemmin 1991, 121–127.

39 Næss 1982, 308, 317.

40 Myös Ankarloo epäilee näiltä osin Næssin menetelmää tutkimuksensa toisen painoksen jälkisanoina (Ankarloo 1984 (1971), 358).

veroluetteloon merkitty manttaali jäykistyi vakiintuneeksi ja tarkistamattomaksi luvuksi. Silloin tällöin manttaalin arvoa muutettiin. Oleellista on, että pääosa veroista maksettiin manttaalin mukaan. Jollei tilaa merkitty veronmaksukyvyttömäksi, tilalta ainakin useimmiten saatiin vaaditut verot.

Tilan tuoton ja varallisuuden arviointia helpottavat tiedot kylvömääristä – jotka kuitenkin ovat satunnaisia – ja tiedot autioitumisesta tai verorästeistä. Arviossa en ole tuijottanutkaan manttaalin määrään, vaan huomioon on otettu mm. tiedot kylvömääristä ja tietoja autioluetteloista. Suomen asutuksen yleisluettelon luotettavuutta parantaakin se, että tietoja on koottu useista veroluetteloista. Jos suurikin tila on toistuvasti merkitty verorästeiseen autioluetteloon⁴¹, ei tilan pitäjä ole luettu varakkaiden joukkoon. Päätelmien teko perustuu usein olettamuksille, eikä tulkinnanvaraisuutta voi aina välttää. Korostan vielä, etten ole esittämässä selvitystä varallisuuden määrästä ja kehittymisestä tai sosiaalisesta hierarkiasta – se on eri tutkimuksen aihe. Tarkoituksiini riittävät jotkut keskeiset piirteet, joiden avulla voidaan päätellä, olivatko syytetyt ensisijaisesti köyhiä vai rikkaita ja olivatko syyttäjät köyhiä vai rikkaita. Tällaiseen karkeaan päättelyyn asutusluettelon tietoja voi käyttää, mutta tulosten tulkinnassa on oltava varovainen.

Arvioinnin perustaksi on kerätty tiedot syytetyn ja syyttäjän tilan verotuksesta noin kymmenen vuotta ennen oikeudenkäyntiä, oikeudenkäynnin ajalta ja noin kymmenen vuotta sen jälkeen. Useimmiten tilan veroarvo oli merkitty samaksi kaikkina tarkasteluajankohtina ja käytännössä tässä onkin seurattu – mm. iän ja aviosäädyn selvittämiseksi – tilan väkeä koko vuosisadalta 1700-luvun alkuun. Kun manttaalin määrä oli muuttumaton eikä isäntää ollut merkitty rästiluetteloihin, isäntä oli selviytynyt veroista siinä riippumatta, kuinka hyvin manttaalin määrä kuvasi tilan tuottoa.

Seuraavassa analyysissä tilalla asuneen varallisuus on katsottu suureksi, keskiuureksi tai pieneksi. Asutusluettelon tiedot eivät anna mahdollisuuksia tarkempaan luokitteluun. Jaottelun ei tarvitse olla mielekäs muuta kuin tässä asetetun tehtävän kannalta. Kaikkein varakkaimmiksi on katsottu yli yhden manttaalin tilaa viljelleet henkilöt, jollei ole syytä toisenlaiseen johtopäätökseen.

---

41 Kuten tunnettua, autiot tilat (öde) eivät aina olleet kirjaimellisesti autioita, vaan pidemmän tai lyhemmän aikaa veronmaksukyvyttömiä.

Keskivarakkaaksi tilalliseksi on katsottu 2/3–1 manttaalin pitäjät. Käytännössä monet heistäkin ovat olleet huomattavasti keskimääräistä varakkaampia. Varallisuudeltaan pienempien joukkoon on katsottu tilalliset, jotka viljelivät manttaaliltaan pienempää kuin kahdenkolmanneksen tilaa. Köyhiä eivät välttämättä nämäkään tilat olleet. Huittisissa 1630-luvun puolivälissä talon keskimääräinen koko oli 2/3 manttaalia. Taloista 54 % oli kuitenkin vain puoli manttaalia tai vähemmän.⁴² Koska manttaalimäärä kuvaa varallisuutta vain heikosti, jaottelusta tulee kuitenkin liian mielivaltaisen, jos luokittelua tarkennetaan toivomusten vaan ei mahdollisuuksien suuntaan. Tässä pyritään selvittämään, oliko olemassa selvä ero syyttäjien ja syytettyjen välillä, vai kuuluiko selvästi pääosa kummankin roolin haltijoista samaan ryhmään. Jos syytettyjen ja syyttäjien sosiaalisessa asemassa oli hienojakoisempi ero, siitä ei ryhdytä tässä spekuloidaan sillä hienosyiseen analyysiin ei ole mitään keinoja.

Koska tuonnempana selvitetään talonpoikaisväestön varallisuutta erikseen, palkolliset, loiset ja muu tilaton väestö on luettu alimpaan varallisuusryhmään. Se ei tietenkään ole hyvä ryhmittely, sillä puolen manttaalin tilalla saattoi elellä koko lailla toisin kuin tölleissä kylän mailla. Myös vielä huomautan hyvin tietäväni, ettei manttaali välttämättä kuvaa varallisuutta. Mutta en siis pyri täsmällisen ja yksiselitteisen ryhmittelyn avulla kuvaamaan varallisuuden kehitystä tai tarkkaa määrää. Selvitän, voidaanko menetelmälläni löytää käyttökelpoista tietoa ja selvittää, kuuluivatko syytettyt köyhimpiin kyläläisiin vai eivät ja olivatko he syyttäjiensä köyhempiä vai eivät. Kovin hienosyinen analyysi tämän kysymyksen ratkaisemiseen ei ole tarpeen.

Jos syyttäjänä oli esivallan edustaja, ei häntä ole otettu mukaan tarkasteluun. Oletettavasti esivaltaa edustava mies nosti syytteen varallisuudestaan riippumatta ja luultavasti useimmiten myös riippumatta suhteestaan syytettyyn. Perheenjäsenet on ryhmitelty tilanpitäjän mukaan.

Kuvatunkaltaisin keinoin voidaan selvittää lähes joka toisen alasatakuntalaisen syytetyn ja syyttäjän varallisuus riittävän luotettavasti ja siten kuin varallisuus on tässä määritelty. Joskus tehty ratkaisu on voitu vahvistaa pöytäkirjasta. Tulkinnanvaraisuutta ei ole voitu välttää, mutta tiedot ovat yhdensuuntaiset.

---

42 Viikki 1973, 70–71.

Ei ole yllättävää, että syyttäjä kuului harvemmin varallisuudeltaan vähäisempien joukkoon kuin syytetty. Taulukosta 26. voidaan laskea, että neljännes (24 %) niistä syyttäjäistä, joiden varallisuus tunnetaan, kuului alle 2/3 manttaalin tilan pitäjiin. Syytetyistä yli puolet kuului tähän ryhmään. Huomionarvoista on, että syytetyistä lähes yhtä monta oli vähintään 2/3 manttaalin tilaa viljelleitä kuin pienempääkin tilaa viljelleitä tai tilattomia.

TAULUKKO 26.

Table 26.

SYYTETYN JA YKSITYISEN SYYTTÄJÄN VARALLISUUS ALA-SATAKUNNAN MAASEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSPROSESEISSA VUOSINA 1620–1700.

Wealth of accused and "private prosecutor" in trials for witchcraft and magic in rural Lower Satakunta 1620–1700.

	syyttäjä <i>prosecutors</i>	%	syytettyjä <i>accused</i>	%
Varallisuus <i>Wealth</i>				
"suuri" <i>"great"</i>	9	10	12	6
"keskisuuri" <i>"medium"</i>	25	27	33	17
"pieni" <i>"small"</i>	11	12	48	24
ei tietoa <i>no data</i>	49	52	104	53
<i>yht/total</i>	94	100	197	100

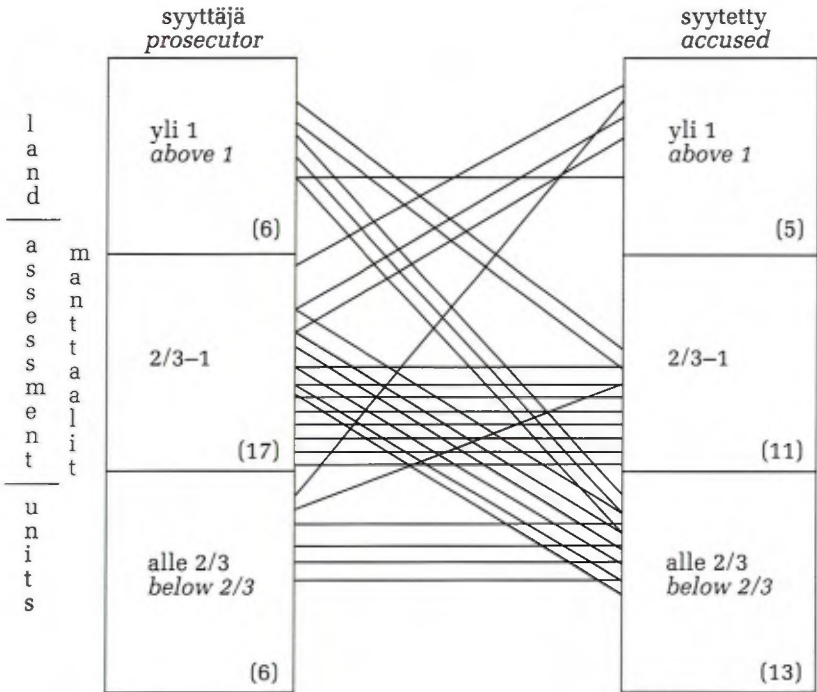
Lähde: Ks. liite I; Suomen asutuksen yleisluettelo. Taulukossa ei ole mukana Lapin pitäjän oikeusprosesseja eikä oikeusprosesseja vuosilta 1659–73. Varallisuuden arvioinnista ja aineiston tulkinnasta on tekstissä esitetty tietojen arviointiin oleellisesti vaikuttavia seikkoja. Tuonnempina tekstissä taulukkoa puretaan yleiskuvan kannalta merkittävällä tavalla.

Vauraimmat kyläläiset (säätyläiset mukaan lukien) eivät näytä oleen ahkeria syyttäjiä ja suhteellisesti vielä harvemmin heitä oli syytettyjen joukossa. Koska varallisuudeltaan tuntemattomiksi jääneitä on paljon, on johtopäätösten teossa pitäydyttävä aivan karkeimpiin yleistyksiin.

KUVIO 3.
Figure 3.

ALA-SATAKUNNAN MAASEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSOI-
KEUDENKÄYNNNEISSÄ VUOSINA 1620–1700 SYYTETYN JA
SYYTÄJÄN VARALLISUUS TILAN KOON MUKAAN, KUN
SEKÄ SYYTETYN ETTÄ SYYTÄJÄN VARALLISUUS TUNNE-
TAAAN.

*Trials for witchcraft and magic in rural Lower Satakunta 1620–
1700, wealth of prosecutor and accused (when known) as meas-
ured by size of farm.*

Lähde: Ks. liite I; Suomen asutuksen yleisluettelo. Varallisuuden arvioin-
nissa on otettu huomioon myös kylvömäärät ja tiedot autioluetteloista.
Tilattomat on luettu alimpaan ryhmään. Tulkinnan lähtökohtia on selvi-
tetty tekstissä.

*The content of the Table is broken down in the text in a manner
which is essential to the general picture. – See Summary.*

Taulukosta huomaa, että varakkaammat syyttivät huonompi-osaisia. Sekä syytetyn että syyttäjän varakkuus tiedetään 28 tapauksessa. Kun heitä vertaillaan, kuten kuviossa 3. on tehty, vahvistuu edelleen käsitys, että syytetty oli syyttäjäänsä heikommassa asemassa.

Taulukko 26. ja kuvio 3. johtavat kuitenkin harhaan jo mainitun luokittelun karkeuden vuoksi. Kun mm. kerjäläiset ja alle kahdenkolmasosan manttaalin tilat on luokiteltu samaan joukkoon, talonpoikaisväestön keskinäiset suhteet peittyvät. Ja huomattakoon, että puolen manttaalin tilakin oli useissa pitäjissä keskimääräistä tilaa suurempi. Siksi seuraavassa taulukossa tilaton väestö on erotettu tilallisväestöstä. Talonpoikaisväestöstä syytetyksi joutuneiden varakkuus jakautui seuraavasti:

TAULUKKO 27.

Table 27.

ALA-SATAKUNNAN MAASEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNNEISSÄ VUOSINA 1620–1700 SYYTETTYJEN TALONPOIKIEN TAI SYYTETTYINÄ OLLEIDEN PERHEENJÄSENTEN KOTITILAN VARALLISUUS.

Wealth of home farm of accused peasants or relatives of those accused in trials for witchcraft and magic in rural Lower Satakunta 1620–1700.

Varallisuus <i>Wealth</i>	tilallisia <i>farmers</i>	%
"suuri" <i>"great"</i>	9	10
"keskisuuri" <i>"medium"</i>	33	35
"pieni" <i>"small"</i>	22	24
ei tietoa <i>no data</i>	29	31
yht/ <i>total</i>	93	100

Lähde: Ks. liite I; Suomen asutuksen yleisluettelo. Selityksistä ja tulkinasta, ks. taulukko 26.

Huomiota tässä taulukossa ei kiinnitä enää se kyynisyyttä kasvattava ja tavanomainen seikka, että vähävaraiset ja heikommat olivat

(ja ovat) heikoimmilla. Mielenkiintoinen asia on täsmälleen päinvastainen: talonpoikaisista syytetyistä suurin ryhmä oli varakkuudeltaan vähintään 2/3 manttaalin tilan väkeä. Kun tilattomat sekä alle 2/3 manttaalin tilanpitäjät lasketaan samaan, varallisuudeltaan pienempien joukkoon, enemmistö syytetyistä kuului tähän hieman keinotekoisesti vähävaraisiksi määriteltyjen joukkoon. Mutta uskallan olettaa, että varallisuudeltaan tuntemattomiksi jääneistä 31 henkilöstä ainakin viisi kuului vähintään keskivarakkaisiin. Siten mielenkiintoisempaa onkin, että syytetyistä talonpojista enemmistö näyttää kuuluneen vähintään keskivarakkaisiin talollisiin.

Tiedot palvelusväen määrästä varmentavat tulkinnanvaraiseen aineistoon nojaavaa tulosta. Asutusluettelon tiedot palvelusväestä eivät välttämättä ole tarkkoja. Palkollisten määrä vaihteli vuosittain, koska palkolliset pestattiin vuosittain. Varovaisesti arvioiden 26 syytetyin kodissa oli yksi tai useampi – usein useampi – palkollinen silloin kun isäntä tai emäntä sai noituus- tai taikuussyytteen. Syyttäjän tilalla tiedetään palkollisia pidetyn 21 talossa. Ala-Satakunnassa oli 1600-luvulla taloa kohden keskimäärin vähemmän kuin yksi palkollinen⁴³. Palvelusväkeä ei ollut joka tilalla, ja tämäkin seikka on omiaan vahvistamaan kuvaa syytetyjen (ja syyttäjiin) vauraudesta.

Kun voidaankin osoittaa, että noitakäräjillä syytetyjen varallisuus – tilattomia lukuun ottamatta – oli pikemminkin suuri kuin pieni, ja että syytetyt näyttävätkin olleen varsin varakkaita, ei tässä käytetyn menetelmän karkeus tule tulkinnan ongelmaksi: enempää syytetyt kuin syyttäjätäkään eivät yleensä olleet pitäjän köyhimpiä tai varattomia. Pikemminkin oli päinvastoin; he näyttävät kuuluneen selvästi keskimääräistä varakkaampiin. Tarkemmin ei ole selvitettävissä, kuinka suuresti syytetyjen joukko poikkesi muista pitäjäläisistä.

Palkollisten, loisten, kerjäläisten ja muiden tilattomien ihmisten on katsottava olleen talonpoikaisväestöä huonommassa asemassa. Ketkä syyttivät heitä noitakäräjillä? Taulukko 28. kertoo, että useimmiten syyttäjä oli esivalta – pappi, nimismies tai kruununvouti. Talolliset näyttävät syyttäneen varsin harvoin kaikkein heikompiosaisia. Palkolliset, sotilaat ja kerjäläiset keräsi noitakäräjille

---

43 Nygård 1989, 59; Wilmi 1991, 78, 83.

esivalta. Vain viidesti käräjille vieneen tiedetään olleen talonpoika tai joku hänen perheenjäsenistään.

TAULUKKO 28.

Table 28.

PALKOLLISIA, SOTILAITA, LOISIA TAI KERJÄLÄISIÄ SYYTTÄNEET HENKILÖT ALA-SATAKUNNAN MAASEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNNEISSÄ VUOSINA 1620–1700.

People who have accused hired personnel, soldiers, parasites or mendicants in trials for witchcraft and magic in rural Lower Satakunta 1620–1700.

Syyttäjä <i>Prosecutor</i>		%
esivalta <i>public authority</i>	15	54
suuret tai keskisuuret talolliset <i>"great or "medium" farmers</i>	4	14
muut talolliset <i>other farmers</i>	1	4
palkolliset, loiset, kerjäläiset <i>hired personnel, parasites, mendicants</i>	0	0
ei tietoa <i>no data</i>	8	29
yht/ <i>total</i>	28	100

Lähde: Ks. liite I; Suomen asutuksen yleisluettelo. Taulukossa ei ole mukana Lapin pitäjän noitaprosesseja eikä prosesseja vuosilta 1659–73. Syyttäjänä ollut papin leski on merkitty kohtaan "ei tietoa".

Näyttää siltä, että Ala-Satakunnassa varakkuuden ja sosiaalisen aseman perusteella noituus- ja taikusoikeudenkäynneissä syytetyt voidaan jakaa kahteen ryhmään. Toisen pääryhmän muodostivat palkolliset, kerjäläiset, irtolaiset ja loiset – sanalla sanoen tilan väestö ja yksinäiset ihmiset, joiden on usein esitettykin olleen noitakäräjillä altavastaaajina. Useimmiten palkollisten ja kerjäläisten syyttäjänä oli esivalta. Pitää huomata, että tämän ryhmän osuus ei ollut suuri. Ryhmä oli selvästi erottuva, mutta syytettynä kerjäläisiä, sotilaita tai renkejä ja piikoja oli vähän.

Lukuisampi olikin talonpoikien, heidän vaimojensa ja muun

talollisväestön joukko noitakäräjillä. Heitä syytetyistä oli pääosa. Heistä yli puolet oli melko suuren (2/3 manttaalia) tai sitä varakkaamman tilan pitäjiä, mutta varallisuudeltaan tuntemattomiksi jääneiden takia tarkkaa lukua ei ole mahdollista ilmoittaa. Myös heidän syyttäjänsä oli vähintään keskivarakasta tilallisväestöä. Noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä selitettäessä pitää ottaa huomioon, että ainakin Ala-Satakunnan maaseudulla noitakäräjillä oli kyse vähintään melko varakkaan talollisväestön suhteista.

Monet suuressa noitamaineessa olleet henkilöt kuuluivat talolliisiin, vaikka näyttävät toimineen myös maineikkaina parantajina tai noitujina. Pekka Sinkka piti tilaa ennen kuin ryhtyi kokonaan kerjuulle (ks. luku VI). Antti Antinpoika Tokoi Lohtajalta, yksi jälkipolvien parhaiten tuntemista noidista, oli talonpoika⁴⁴ kuten myös kuuluisa parantaja Matti Erkinpoika Närvä (ks. luku III). On vaikea sanoa, missä määrin tilanpitäjää työllisti maatalous ja kuinka suuren osan noituuden ja taikuuden työt ajasta veivät. Alasatakuntalaisten syytettyjen ja syyttäjien varallisuutta ei voida edes summittaisesti verrata Pohjois-Pohjanmaan tai Viipurin Karjalan noitaprosesseissa riidelleiden sosiaaliseen mahtiin. Kun asutusluetteloa ei näiltä alueilta juuri ole koottu, ei vertailuun ole ollut keinoja. Pöytäkirjoista voidaan kerätä vain hajatietoja, jotka kertovat että niin varakkaita kuin köyhiäkin on ollut sekä syyttäjien että syytettyjen joukossa. Jääskessä tuomittiin vuonna 1686 lautamies Berendt Tappoin ja hänen naapurinsa Tuomas Pullinen taikuudesta ja epäjumalanpalveluksesta (uhrauksesta) sakkoon. Pullinen oli ensin kannellut naapuristaan mutta joutui sitten itsekin kiinni uhraamisesta. Molemmat mainittiin ”melkoisen varakkaiksi rusthollareiksi”.⁴⁵ Berend oli ollut Jääsken ja Äyräpään yhteisesti valitsema valtiopäiväedustaja vuonna 1668.⁴⁶ Kalajoella Erik Jaakonpoika syytti erään toisen miehen kanssa vanhaa (ålderstigen) piikkaa Anna Pekantytärtä Eliaasta. Erkki viljeli Luokalan yhden manttaalin su-

---

44 Lohtaja 25.7.1663, rr 11:342v–345v ja rr 18:941–949; 26.1.1664, rr 11:494–v ja rr 18:949; 30.–31.8. 1680, qq 3:140–149 (po. 145) (ks. myös 138–); 18.–20.8.1681, rr 18:910–949; 16.–17.1.1682, rr 19:76–77 ja ks. myös 16.–18.9.1682, rr 19:707. Ks. myös rr 19:699, jossa todetaan, että Antti Tokoi on hovioikeuden päätöksen mukaan teloitettu ja tyttären mies pyytää päätöksiä perintöasiasta. Tokoilla oli riitoja tyttärensä miehen kanssa. Vaikka Antti Tokoin oikeustapaus tunnetaan, asia olisi vielä oman tutkimuksensa aihe.

45 Jääski 2.–3.6.1686, jj 25:227–229.

46 Ylönen 1957, 542.

kutilaa vaimonsa Marketan kanssa. Erkki lienee ollut vähintään keskivarakas talonpoika.⁴⁷ (Korostettakoon vielä tässä, että manttaalilin tila saattoi olla hyvin iso ja äveriäs.) Mutta peruskysymykseen yksittäiset tapaukset eivät tuo vastausta. Ala-Satakunnan tietoja ei voida vahvistaa Pohjois-Pohjanmaan tai Itä-Suomen tiedoin.

Jos noitaprosesseissa oli sosiaalista kaunaa, kuten on usein esitetty, Ala-Satakunnassa kaunaa oli saman sosiaaliryhmän kesken eikä eri sosiaaliryhmien välillä.

Varakkuuden ja maineen merkitys

Miten tulkita Ala-Satakunnan tulosta? Ehkä kyse on ennen kaikkea siitä, miten talonpoikainen itsehallinto – tai sen rippeet – ja demokratia toimivat. Kenties käräjät olivat ennen kaikkea aktiivisen ja melko hyvin toimeen tulevan talonpoikaiston oikeuselin riitojen käsittelemiseksi, ja ehkäpä kyläyhteisönkin asiat ratkottiin tämän talonpoikaisväestön kesken. Asiasta ei ole perusteellisia tutkimuksia, mutta joistakin asioita sivuavista tutkimuksista voidaan saada viitteitä siitä, että näin kenties oli. Marja Taussi Sjöberg on todennut, että 1800-luvulla Ruotsissa kihlakunnan käräjät olivat pääasiassa talonpoikien käyttämä oikeuselin. Anu Pylkkäsen tutkimuksesta voidaan saada vastaavia viitteitä siitä, että myös 1600-luvulla tavallisesti isäntämiehet hallitsivat kärjäasioita.⁴⁸ Jos näin oli – asia ei kuitenkaan tämän aineiston pohjalta ole ratkaistavissa – voi olettaa, että Itä-Suomen ja Pohjois-Pohjanmaankin noitaprosesseissa riitelivät vähintään keskivarakkaat talonpojat kuten Ala-Satakunnassakin. Varmoja johtopäätöksiä ei kuitenkaan voi tehdä. Ennen niitä pitäisi tietää, miten sosiaalinen asema määräsi muita oikeus- ja rikosasioita käräjillä. Asiasta ei ole kattavia tutkimuksia.

Heikki Ylikankaan tutkimuksen mukaan lohjalaiset talonisännät olivat huomattavan usein vastaamassa tappelusta syntyneistä haavoista ja mustelmista käräjillä. Useampia lautamiehiäkin sakoitettiin tappelusta, mutta lautamiehen uraa sakot eivät häirinneet – siitäkään syystä, että maanlain mukaan vain väärä todistus ja luvu-

---

47 SAY Kalajoki: kons.luett. 1655–74, 125; 1675–94, 145; 1695–1713, 152. Asutusluettelo koskee Kalajokea vaikkakaan pääsääntöisesti ei kata tässä Pohjois-Pohjanmaaksi luettuja alueita.

48 Pylkkänen 1990, 122, myös eri kohdin; Taussi Sjöberg 1986, 52.

ton rajamerkkien siirto vei luoton miehen sanalta.⁴⁹ Vastaavia huomioita on tehty muualtakin.⁵⁰ Muuan lautamies, joka oli Taalainmaan Åsenin pitäjän vaikutusvaltaisimpia miehiä, jatkoi työtään lautakunnassa vielä senkin jälkeen, kun hänen poikansa ja tyttärensä oli tuomittu kuolemaan noituudesta. Asian käsittelyn aikana hän ei ollut lautakunnan jäsen.⁵¹ Sen sijaan Eurassa keksittiin panna viralta kaksi lautamiestä vuonna 1684 sen vuoksi, että heidät oli tuomittu 21 vuotta sitten (!) taikuudesta.⁵² Seppo Suvannon mukaan Satakunnassa myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa talonpoikaiset luottamusmiehet, mm. lautamiehet, valittiin useimmiten varakkaista talollisista. Sakkotuomiot eivät vaikuttaneet valintoihin, eivät aina sakoilla sovitettut tappotuomiotkaan. Niillä, jotka istuivat lautamiehenä hyvin usein, näyttää olleen vähemmän tuomittuja sakkoja kuin muilla, joten rikkeettömyyskin lienee jonkin verran vaikuttanut valintaan.⁵³ Eva Österberg ja Dag Lindström ovat tutkineet rikollisuutta Arbogassa ja Tukholmassa myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa. Enempää Arbogassa kuin Tukholmasakaan ei esimerkiksi väkivallasta tuomittu ns. marginaaliryhmiä, vaan tuomitut väkivallan käyttäjät olivat useimmiten ”tavallisia” ja toisilleen tuttuja kaupunkilaisia. Österbergin ja Lindströmin mukaan nujakointi ei vienyt kunniaa, ja huomiota herättää vielä se, että usein tavattoman vähäpätöisetkin nujakoinnit vietiin oikeuden eteen.⁵⁴

Välttämättä oikeutta ei tarvittukaan esimerkiksi palvelusväen oikaisemiseen. Isännällä oli oikeus palkollistensa nuhtelemiseen ja kurittamiseen – oikeudessa voitiin kuitenkin puida sopimatonta kohtelua tai erimielisyyksiä pestuusopimuksesta.⁵⁵ Irtolaisia uhkasi armeijapalvelus.

Mikään ei viittaa siihen, että noituuden tai taikuuden harjoitus olisi poikkeuksellisella tavalla vahingoittanut ihmisen mainetta. Tätä on pidettävä yllättävänä seikkana. Edellä jo todettiin, että

---

49 Ylikangas 1971, 65, 132–146.

50 Esim. Taussi Sjöberg 1990, 170–172.

51 Lagerlöf-Génetay 1990, 25.

52 Eura 8.–10.9.1684, mm. 13:618. Sattuvaa on, että tähän asiaan kiinnitettiin huomiota vasta nyt, taikusoikeudenkäyntien kiihkeimpänä aikana. (Vrt. luku IX.)

53 Suvanto 1987, 333, 335–336.

54 Österberg 1988, 50–51, 55, 63–65; Lindström 1988, 94–95, 99, 101, 137.

55 Ks. Nygård 1989, 46–47, 49, myös 98–112.

toistuvasti noitakäräjille joutuvia oli vähän. Vain joidenkin sukujen voidaan osoittaa olleen noitamaineessa⁵⁶, joskaan käräjäpöytäkirjoja ei voida pitää tässä suhteessa riittävänä lähteenä. Varmasti oikeuslähteet olisivat tähän asiaan kiinnittäneet useammin huomiota, jos siitä olisi ollut paljon tietoja. Tuonnempana kerrotaan mm. Agata Pekantytystä, joka kolmesti noitakäräjillä olleenakin edelleen hoiti pystyvän emännän tarmolla vävynsä kanssa pitämänsä tilan asioita mm. riitajutuissa käräjillä (ks. luku XI). Ruotsin suurissa noitavainoissa Taalainmaalla oli varsin tavallista, että samasta suvusta useampia joutui epäillyksi.⁵⁷ Kun kuitenkin kyse oli poikkeuksellisista massaprosesseista, joissa lasten osuus sekä syytetyinä että ilmiantajina oli suuri, ei seikka välttämättä kuva perinteellisiä noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä. Lisäksi on otettava huomioon, että pienissä kylissä suuri osa saattoi olla sukulaisia keskenään.

Tietoja noituus- ja taikuussyytteen saaneiden varakkuudesta on muualtakin kuin Ala-Satakunnasta, vaikka yleisesti syytetyt mielletään keskimääräistä köyhemmiksi. H. C. Erik Midelfortin mukaan suurissa Lounais-Saksan massavainoissa syytetyt alkuun olivat varatonta väkeä mutta prosessien jatkuessa syytetyt stereotypia hajosi ja syytetyiksi joutuivat yhä useammat varakkaat naiset ja miehet.⁵⁸ Karlsenin mukaan Uudessa Englannissa syytetyt olivat useimmiten varsin varakkaita naisia. Tutkijan mukaan tämä johtui mm. siitä, että perinnön myötä nainen saattoi saada haltuunsa huomattavan omaisuuden. Omaisuus merkitsi itsenäisyyttä ja toimeliaisuutta, mutta sitä varjosti se, etteivät yhteisön miehet taloudellisissa hankkeissa luottaneet naisten johtoon ja kykyyn. Myös Paul Boyer ja Stephen Nissenbaum ovat todenneet, että Salemin vainoissa syytetyt olivat varsin menestyneitä ja varakkaita yhteisön jäseniä.⁵⁹ Birkelund olettaa – ilman tarkkoja tutkimuksia – että

---

56 Esim. Heikkinen 1969, 106–107 ja mm. Äyräpää 1.–3.3.1660, jj 8:10–12. (Varkauksista syytetyt isän tiedettiin aikoinaan harjoittaneen noituutta, ja epäillyltä löytyikin taikakaluja, joilla oli pyritty vaikuttamaan oikeuden päätökseen.) Myös esim. Pyhäkoki 9.3. 1626, rr 1:6v–7. (Anoppi oli opettanut taikoja vävyllle.)

57 Ankarloo 1984 (1971), 275–277.

58 Midelfort 1972, 195, myös eri kohdin.

59 Karlsen 1987, 79, 84–116. Tutkimuksessaan *Entertaining Satan Demos* on tullut osin toisiin tuloksiin. Demosin eräs aikaisempi tutkimus on yhtenevä Karlsenin tutkimuksen kanssa, ja Karlsen pitääkin sitä näiltä osin perusteellisempänä (ks. Karlsen 1987, 297–298). Boyer – Nissenbaum 1974, 31–33.

suurin osa tanskalaisista talonpoikaisista syytetyistä oli köyhiä tai keskivarakkaita tilanpitäjiä tai heidän perheenjäseniään.⁶⁰

7. Noita: kuka tahansa

Keitä noidat olivat? Noituudesta ja taikuudesta syytetyn mallin hahmotteluun löytää vain joitakin yksiselitteisiä merkintöjä: tyyppillisin syytetty oli aviosäätyinen ja keskivarakas talonpoika tai hänen vaimonsa. Myös syyttäjät olivat aviosäätyisiä ja keskivarakkaita talonpoikia tai heidän vaimojaan. Jos puhutaan vainoista, vainotut ja vainoojat olivat samaa väkeä. Kerjäläisiä, loisia tai yksinään eläviä syytetyistä (Ala-Satakunnassa ja Pohjois-Pohjanmaalla) oli harvempi kuin joka kymmenes. Vielä harvemmin syytettynä oli laajan maineen hankkinut ”ammattilaisnoita”, joskin prosessit maineikkaita ja pelättyjä noita vastaan herättivät suurta huomiota. Talonpoikaisista syytetyistä enemmistö kuului vähintään suurehkon tilan (2/3 manttaalia) väkeen. Yhdessä tilattomien kanssa pienempää tilaa viljelleet muodostivat kuitenkin kaikista syytetyistä enemmistön.

Voidaan kysyä, olivatko syytetyt muutoin erikoisia henkilöitä, särmikkäitä persoonia tai muulla tavoin poikkeavia. Miten tunnistaa esimerkiksi psykologisten tekijöiden merkitys? Kysymys voidaan asettaa paikoilleen hyvillä kysymyksillä: miksi psykologiset tekijät tai muu poikkeavuus olisi määräytynyt aviosäätyisyyden ja talonpoikaisvarakkuuden mukaan? Eivätkö muut olleet poikkeavia? Tietenkin voidaan ajatella, että aviosäätyisyys ja varakkuus olivat poikkeavuutta mutta silloin vainoojatkin olisivat olleet poikkeavia. Epäilemättä esimerkiksi riitaisuus altisti noituussyytöksille, mutta kaikki riitelijät eivät joutuneet käräjille noituuden vuoksi – useimmiten vain keskivarakkaat, aviossa eläneet talonpojat ja heidän vaimonsa. Toiseksi: sadoissa oikeusjutuissa pitäisi tulla esiin jotakin niistäkin seikoista, jotka esimerkiksi sosiaalisen poikkeavuuden tai muun erikoisuuden, esimerkiksi mielisairauden, vuoksi veivät käräjille. Missään merkittävässä määrin sellai-

---

60 Birkelund 1983, 63.

sia piirteitä ei ole löytynyt. Aivan heti en myönnä, etten ole osannut niitä etsiäkään.

Käräjöpöytäkirjoista voi löytää eriskummallisia oikeusjuttuja, mutta kaikkia eriskummallisuuksia ei voi liittää – eikä liitetty – noituuteen tai taikuuteen. Kuten tuonnempana tulee puheeksi, oleellisia olivat ne tulkinnan raamit, joita jokin erityistapaus sai ja jotka tekivät oikeusprosessista noita-oikeudenkäynnin. Kokemällä selviteltiin käräjillä vuosina 1646–47 12-vuotiaan Paistilan Liisa Sakarintyttären erikoista käytöstä. Kirkkoherra Simon Cardiasterin mukaan Liisa uskotteli olevansa Herran enkeli ja saarnasi ”ikäänkuin henget olisivat puhuneet hänen kauttaan”. Pöytäkirjan kertomasta voi päätellä, että jonkinlaisesta hurmahenkisyydestä oli ollut kysymys. Niitä, jotka eivät olleet mielistyneet kuuntelemaan, uhkasi saarnaajatyttö kokonaisella legioonalla paholaisia. Noituuteen tai taikuuteen ei asiassa viitattu.⁶¹

Tiedetään joitakin noita-oikeudenkäyntejä, joiden syntyyn esimerkiksi mielisairaus vaikutti ratkaisevasti. Kyse ei ollut aina syytetyn mielentilasta, vaan myös syyttäjän mielentila joutui joskus epäilyksenalaiseksi.⁶² Yhdestä erikoisimmasta ja hyvin poikkeuksellisesta tapauksesta kertoo Eino Jutikkala *Vääksyn kartanon historiassa* (1939). Ruotsalaiseen aatelissukuun kuulunut ja Suomessa laamannina toiminut Klas Ugglä, joka hallitsi Vääksyn kartanoa Kangasalla mutta asui itse Brödtorpissa Pohjan pitäjässä, koki käräjämatkallaan Pohjanmaalla vuonna 1700 ilmestyksen. Ilmestys järkytti Ugglän mieltä niin, että hän menetti henkisen tasapainonsa ja hänen oli palattava kotiin. Hetimiten hän alkoi todistella, että kaikki lähimmäiset vainosivat häntä. Hän syytti vaimoaan siitä, että tämä oli noitunut hänet. Sukulaistensa hän väitti ryhtyneen yhteistoimintaan venäläisten noita-akkojen kanssa ja ilmiantoi Turun hovioikeudelle monet sukulaisensa valtiopetoksesta. (Valtakunta oli sodassa Venäjää vastaan.) Anoppiaan Sofia Illeä Ugglä väitti niin taitavaksi noidaksi, että Sofian halutessa koko käräjäyleisö lentäisi ilmaan savupiipusta. Kirkkoherran hän väitti viettelleen vaimonsa, joka muutoinkin lensi öisin vasikalla helvettiin.

---

61 Kokemäki 19.5. 1647, mm 6:266v–268; Melander 1909, 339–343.

62 Esim. Kemi 18.20.1. 1683, rr 20:18–24. Pöytäkirjan todistaman mukaan syyttäjän käytös oli raivokasta, metelöivää ja ilmeisesti myös uskonnollisesti hurmahenkistä.

Lisäksi kirkkoherra harjoitti siveettömyyttä jokaisessa pitäjän talossa, missä vain oli kaunis tytär tai emäntä. Erään renkinsä Uggla väitti lentäneen helvettiin useamman vaimon selässä.⁶³

Klas Ugglaa yritettiin eri tavoin parantaa. Häneltä iskettiin suonta ja Turun tuomiokapituli yritti rukouksin ajaa riivaajat ulos Klas Ugglasta. Uggla ei kuitenkaan talttunut vaan käyttäytyi niin epätavallisesti ja sekavasti, ettei häntä voitu pitää terveenä, eikä hänen esittämilleen syytöksille voitu löytää mitään perusteita. Pohjan pitäjässä vuonna 1702 pidettyjen käräjien jälkeen Uggla vietiin vangiksi Hämeen linnaan, sillä häntä ei voitu pitää vapaana. Kuitenkin varsin pian hän lienee – kuten Jutikkala arvelee – paljon asiasta kärsimään joutuneen vaimonsa anomuksesta päässyt kotiin. Julkisiin toimiin Klas Uggla ei koskaan palannut, vaikka mahdollisesti ainakin osin sai takaisin henkisen tasapainonsa.

Eri tavalla mieleltään järkkyneiden ihmisten on joskus väitetty vaikuttaneen keskeisellä tavalla noituus- ja taikuusepäilyjen ja -oikeudenkäyntien syntyyn. Totta on, että joitakin ”riivattujen” vuoksi syntyneitä prosesseja tunnetaan ympäri Eurooppaa, mutta eurooppalaiset noitavainot eivät johtuneet riivatuista eivätkä miehisairaista. Mm. Birkelund on päätenyt toteamukseen, etteivät persoonallisuuspiirteet, ulkonäkö, vaivaisuus, kirkossakäynnin laiminlyönti, hysteerisyys tai esimerkiksi epilepsia olleet sellaisia tekijöitä, jotka merkittävässä määrin olisivat johtaneet noituus- tai taikuussyytöksiin.⁶⁴

Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan sekä Viipurin Karjalan maaseudulla noituus- ja taikuusoikeudenkäynneissä syytetty oli siis jossakin määrin valikoitunut. Syytös kohdistui tavanomaista useammin tilanpitäjään tai hänen vaimoonsa. Tätä ei kuitenkaan pidä korostaa liiaksi. Yhteisöt olivat talonpoikaisia. Pääosa kyläläisistä viljeli maata ja kasvatti karjaa. Ihmiset elivät samoissa toimissa, naapuri teki sitä mitä toinenkin. Kylissä syyttäjät ja syytetyt eivät eronneet toisistaan. Tässä mielessä noita saattoi olla kuka tahansa naapuri. Aikalaisille ei ollut vainoa – he eivät kokeneet mitään sellaista – mutta heillä oli naapureita, joita epäiltiin noitueudesta ja taikuudesta. Ja he itse olivat naapureita, joita epäiltiin.

---

63 Jutikkala 1939, 79–86.

64 Birkelund 1983, 64–66. ”Riivatuista” esim. Klaitis 1974, 104–127.

VIII Noituusoikeuden- käyntien synty

1. Noituus ja laki

Kaikkialla Euroopassa noituudella vahingoittaminen oli jo noitavainojen aikaan ikivanha rikos. Ilmeisesti noituus on yksi maailman vanhimmista rikoksista. Noituudesta säädettiin mm. Hammurabin laissa¹, joka on peräisin noin 1800-luvulta ennen ajanlaskumme alkua sekä yli 1000 vuotta nuoremmassa juutalaisessa Mooseksen laissa. Raamatussa ollut Mooseksen laki sai suuren merkityksen Länsi-Euroopassa 1500- ja 1600-luvulla, kun lakia ryhdyttiin käytännössä soveltamaan.²

Ruotsin maakuntalaeissa (noin 1200–1350) noituus oli säädetty rikokseksi, josta tavanomainen rangaistus oli kuolema. Noituudella tarkoitettiin vain vahingoittavaa noituutta.³ Myös myöhemmissä maanlaeissa noituus oli rikos; sekä Maunu Eerikinpojan maanlaki että kaupunginlaki (molemmat n. v. 1350) määräsivät noituudella surmaamisesta kuolemantuomion. Kuningas Kristofer vahvisti maanlain edelleen vuonna 1442. Noituudesta säädettiin maanlain korkeimpien syiden kaaren 6. ja 15. pykälässä. 6. pykälä sääti kuolemantuomion, jos joku ”surmaa toisen noitakeinoilla”.

---

1 Hammurabin lait (Salonen 1951), 45.

2 ”Jumalan laista” taikusoikeudenkäyntien yhteydessä seuraavassa luvussa.

3 Samling Af Sweriges Gamla Lagar ...: Konung Christoffers Landslag. (Schlyter 1869), 302. Ks. myös Ankarloo 1987, 248–250.

15. pykälä sääti siitä, ”jos joku myrkyttää toisen tai taikoo toisen”. Toisen taikomisesta hengiltä seurasi kuolemantuomio, kuten 6. pykäläkin sääti, mutta muutoin rangaistus oli 40 (kaupungeissa 60) markan sakko.⁴

Ljungo Tuomaanpojan lainsuomennoksen mukaan korkeimpien syiden 13. pykälä sääti, että jos uhkaus oli käynyt toteen, meneteltäkään kuten noituudesta oli säädetty:

Nytt vha ka iocu miestä eli hänen talouttans ia miehelle tule sitä wahingo, tulesta, tappo, murha, taicka mw wahingollinen teko, ia ei ole tiettäüä kusta wahingo tehtin, Nin olkan taloin poialla oikeambi puoli händä nuhdella oikeudhen sadhen, ioca vhkaisi, ios hänellä on todistos siihen, Olkan se kihlakunnan lautamiehillä ios ne hänen warieleuat olkan wapat, ios ne hänen särtauat, olkan se laki quin sanottu on noitudesta, Sillä että sitä on paha wskoä, ioca paha toiuotta.⁵

Laki tuomitsi noituudella surmaamisesta miehen teiltäväksi ja naisen poltettavaksi. Polttaminen tarkoitti kuitenkin ruumiin polttamista mestauksen jälkeen⁶. Muut suomennokset eivät kuitenkaan mainitse tässä yhteydessä noituudesta. Herra Martti toteaa käänöksessään, että ”olkan se sama laki, quin ennengin sanottiin”. Kollanius on kääntänyt saman ”olkaan sama Laki, kuin nyt on sanottu”. Alkuperäinen teksti ei mainitse tässä yhteydessä noitudesta.⁷ Noituustuomioissa viitattiin joskus tähänkin pykälään

4 Kuningas Kristofferin maanlaki 1442. Muinaisruotsista suomentanut Martti Ulkuniemi. 1978, 133–136. Ulkuniemen käänöksessä ”taikoo” -sana voi olla monimerkityksinen. Alkuperäinen teksti kuitenkin selvittää, että kyseessä on nimenomaan vahingoittava teko: Abraham Kollaniuksen käänös (n. v. 1645–48) selvittää, kuinka tutkitaan ”(J)os joku toiselle myrkyä anda /Noitus eli/ cuinga se pitä tutkittaman”. (Kristoffer kuninkaan maanlaki. Suomeksi kääntänyt Abraham Kollanius. 1926, 189.) Varhaisempi käänös (todennäköisesti 1580-luvulta) samasta laista säättää tilanteesta, ”(N)ytt ios mies taicka waimo tekepin iongun pälle welhon työn ...” (Kristoffer kuninkaan maanlaki Herra Martin suomeksi kääntämä. 1905, 141). Ks. myös viite 3.

5 Ruodzin waldakunnan Maan elj taloin poicain laki, Ruodzin kielestä Suomenn kielelle tulkittu, itä pohian maalla, Suomalaisten tarpehexi. Kirjassa Ulkuniemi 1975, 109.

6 Vrt. täytäntöönpanotiedot Fontell 1884, 106–113 (blefvo rättade och brände, afhög och brände jne.). Myös Heikkinen 1969, 223, myös viite 87.

7 Kristoffer kuninkaan maanlaki 1442. Herra Martin suomennos. 1905, 140–141; Kollaniuksen käänös: 1926, 188; Samling af Sweriges Gamla Lagar ...: Konung Christoffers Landslag. (Schlyter 1869), 307–308.

ja mm. Upsalan tuomiokapitulिन eräessä noituus- ja taikuustuomioita koskeneessa mietinnössä vuodelta 1619 viitataan tähän pykälään. Ulvilassa lautakunta totesi noormarkkulaisesta Maria Antintyttärestä – em. pykälään viitaten – että

kun hän jollakin pahalla uhkaa (ondt undsäger), niin tapahtuu se tavallisesti. Sillä heitä on huono uskoa (åth then är illa troende), jotka muita pahasti kiroavat (ondt jättar).⁸

Huomionarvoista on, että maanlaissa oli noituudella vahingoittamisesta säädetty useammassa pykälässä. Maanlaille oli tyypillistä se, että siinä säädettiin erikseen eri teoista – esimerkiksi lyömisestä erilaisten haavojen mukaan. On vaikea sanoa, onko noituustekojen erottaminen samaa perinnettä vai onko erilaisille säännöksille muu syy. Syystä tai toisesta kaupunginlaista puuttuu maanlain korkeimpien syiden kaaren 13. ja 15. pykälää vastaava pykälä. Kaupunginlaissa noituudella vahingoittamisesta on säädetty korkeimpien syiden kaaren 4. pykälässä.

Maan- ja kaupunginlaki olivat voimassa noitaoikeudenkäyntien ajan vuoteen 1734. Noituus- ja taikusoikeudenkäynnit vähenivät merkittävästi 1600-luvun lopulla, mutta Ruotsin valtakunnan laki vuodelta 1734 säätii noituudella surmaamisesta edelleen kuolemanrangaistuksen. Nyt laki erikseen määräsi ruumiin poltettavaksi.⁹ Kuolemantuomioita ei kuitenkaan Suomessa tiettävästi ollut annettu enää 40 vuoteen.¹⁰ Noituus poistettiin rikoslaista vuonna 1779. Sen sijaan ammattimaisen tietäjän ja taikojan toimen kielto on yhä edelleen rikoslaissamme (42. luku, 8 §). Rikoslain uudistusta pohtinut komitea on todennut, että noituus on rikoksen keinona ”ilmeisen kelvoton” ja lainkohta poistunee uudistuksen edistyesä¹¹.

---

8 Ulvila 22.–23.1.1677, Bielkesamlingen vol. 27:27. (SRA. VA mf. FR 200.) Myös Huitinen 16.–18.3.1646, mm 6:128 (vapauttava päätös); Kokemäki 3.–4.2.1654, mm 8:202v; Ankarloo 1984 (1971), 91–92.

9 Ruotsin Waldakunnan Laki. Hyväxi luettu ja Wastan otettu Herrain päivillä Wuonna 1734. Suomexsi käätty. Turusa 1826, 164.

10 Vrt. Kervinen 1984 (painamaton tutkielma), 92, 97.

11 Rikosoikeuskomitean mietintö 1976:72. Helsinki 1976, 121.

2. Keskiajan noitaoikeudenkäynnit

Keskiajalla yhteiskunnan yläluokan keskuudessa maleficium eli noituudella vahingoittaminen liittyi usein poliittisiin kiistoihin ja valtataisteluiden motiiveihin. Tällaisia prosesseja oli mm. Merovingien kuningattaren Fredegondin käynnistämä prosessi vuonna 580. Yleisesti pelättiin, että maleficiumilla voi vahingoittaa miehen seksuaalista voimaa. Uhkana olivat varsinkin miehen jättämät rakastajattaret tai entiset vaimot. Mutta jo tuolloin maleficium liittyi ennen kaikkea ihmisten keskinäiseen kaunaan ja kilpailuun.¹² Myös Ruotsin valtakunnassa noituutta epäiltiin silloin tällöin käytetyn poliittisissa juonitteluissa. Juhana Herttuan – myöh. kuningas Juhana III (1569–92) – ja hänen rakastajattarensa Kaarina Hannuntyttären lapsen Lucretian huhuttiin kuolleen vuonna 1585 erään naisen noituuden vuoksi. Nainen vapautettiin epäilyistä mutta teloitettiin myöhemmin toisen miehensä murhasta. Puolan kuninkaan Sigismund II Augustin (hallitsijana 1548–72) äidin Bona Sforzan huhuttiin myrkyttäneen kaksi poikansa vaimoa. Huhuttiin myös, että lopulta Bona joutui itse myrkytetyksi. Bona oli Juhana III puolison Katarina Jagellonian äiti.¹³

Kun noituus oli jo keskiajalla ja semmitenkin uuden ajan alussa vanha rikos niin Ruotsin valtakunnassa kuin muuallakin, pitää kysyä, oliko jo muinoin noitavainoja ja -oikeudenkäyntejä. Peruskysymys eurooppalaisten noituus- ja taikusoikeudenkäyntien tutkimuksessa on, miksi prosessit lisääntyivät huomattavasti keskiajan jälkeen. Tarkastelun lähtökohdan on tiivistänyt Keith Thomas:

Jos kansanomaiset noituususkomukset olivat paljolti samat kuin ne olivat olleet jo keskiajalla, miksi vain 1500- ja 1600-luvulla oikeustoimet noituutta vastaan saavuttivat sellaisen laajuuden?

---

12 Cohn 1975, 148, 151–155; Kieckhefer 1976, 10–16.

13 Mm. Cardberg 1986, 64, 160. Joissakin yhteyksissä on huomautettu, että noituusepäilyillä ja skitsofrenialla on samankaltaisia piirteitä. Noituuteen uskoneella ihmisellä lienee usein ollut mielikuva siitä, että joku haluaa hänelle pahaa. Riidat ja noituusepäilyt tulehduttivat suhteet moniin lähellä eläviin ihmisiin. Myös skitsofrenikon suhteet muihin ihmisiin rakentuvat usein epäilyille ja peloille. (Vrt. esim. O'Keefe 1983 (1982), 263 ja seur., et., 271–275 ja Scarre 1987, 10, ks. myös Rowland 1987, 153.) Myös epäilyt salaliitosta ovat samankaltaisia: joku vainooa ...

Tähän kysymykseen on kaksi mahdollista vastausta: joko halu noitien tuomitsemiseen äkisti kasvoi tai mahdollisuuksia vainoihin ei aikaisemmin ollut.¹⁴

Thomas on sitä mieltä, että ensimmäinen vastaus on uskottavampi. Hän lähtee siitä, että vasta uuden ajan alussa syntyi tarve tai halu noitavainoihin. Lain koneisto olisi mahdollistanut vainot jo aieminkin.¹⁵ Norman Cohn esittää, ettei oikeusprosessi antanut mahdollisuutta noitavainoihin ennen uuden ajan alkua. Syynä tähän Cohnin mukaan oli perinteinen akkusatorinen oikeusprosessi, joka edellytti, että vahingon kärsinyt (tai hänen sukunsa) itse nosti kanteen ja haastoi epäilemänsä loukkaajan tai vahingontekijän käräjille.¹⁶ Kanteen nostanut vastasi myös todistuksen hankkimisesta kanteensa puolesta. Maleficium-rikos oli vaikea todistaa. Mikä tahansa jälkeensä sattunut vahinko ei kelvannut selitykseksi, huomauttaa Cohn ja näin on täytynyt olla myös Suomessa, koska noituudella vahingoittamisesta annettiin harvoin langettava tuomio. Aiheettomasta syytöksestä kantaja sai itse suuren sakan. Cohnin mukaan akkusatorinen prosessi hillitsi noitaprosessien nostaamista ennen uuden ajan alkua. Tähän seikkaan viittasivat myös kuuluisan noitateoreettisen teoksen *Noitavasaran* kirjoittajat sekä aikansa huomattava noitateoreetikko Jean Bodin¹⁷. Uuden ajan alkuun mennessä oikeusjärjestelmä oli monissa maissa – ei kuitenkaan esimerkiksi Pohjoismaissa tai Englannissa – muuttunut ns. inkvisitoriseksi prosessiksi. Inkvisitorisessa prosessissa syytettä ajoi esivalta, ja myös todistajien hankinta tuli viranomaisten tai oikeuselinten työksi. Inkvisitorisessa prosessissa syyttäjää ei uhannut rangaistus, vaikka todistelu olisi epäonnistunutkin.

Epäilemättä noituus oli uhka myös muinaisille suomalaisille. Noituutta lienee käsitelty jo muinaisilla käräjillä, ja noituuden pelosta on voitu käydä suuriakin kahakoita heimojen, sukujen tai kilpailevien osapuolten kesken. Ennen voimakasta valtakunnallista keskusmahtia, valtiota, oikeus toimi eri tavalla kuin sittemmin yhä enemmän valtiollisen keskusmahdin ohjaamissa oikeuslaitoksissa. Oikeus perustui ns. suku- tai tapaoikeuteen. Oikeusprosessi

---

14 Thomas 1988 (1971), 548.

15 Thomas 1988 (1971), 548–551.

16 Cohn 1975, 160–163.

17 Malleus Maleficarum 1971 (1487), 205, 211; Easlea 1980, 18.

oli riitapukarien ja mahdollisesti myös heidän sukujensa välinen prosessi. Etujen tai fyysisen koskemattomuuden rikkomista selvitettiin kiistaa käyneiden tai heidän sukujensa keskinäisten koston, vastaiskujen ja sovittelujen avulla.¹⁸ Suomessa vasta keskuhallinnon organisoimasta ja johtamasta oikeuslaitoksesta on historiallisia lähteitä.

Noituutta vastaan suojauduttiin vastataioilla.¹⁹ Noidan aiheuttamasta sairaudesta päästiin sopimalla noidan kanssa – sovintoa voitiin tehdä uhkausten ja väkivallan avulla tai nöyrästi pyytelemällä – ja vahingosta selvittiin sovittelulla. Tietenkin sattui, ettei kaikkea sovittu eikä sairaudesta päästy, mutta se oli osa elämän kirjoa. Saattoipa vahingon kärsijä joskus aiheellisestikin tuntea saaneensa vain tekonsa mukaan. Näiltä osin tavat eivät ole paljon muuttuneet niiden kansojen tai yhteisöjen keskuudessa, joiden ihmisille noituus on arkipäiväinen uhka nykyäänkin.²⁰ Toinen asia on, ettei keskiajalla tunnettu noitasapattia viettäviä noitia (ks. luku II ja IV), eivätkä vainot muutoinkaan silloisissa oloissa voineet levitä laajoiksi, koska vastapuolen taustaryhmä, esimerkiksi suku, oli suhteellisen pieni yhteisö.

Noituussyytösten lisääntymistä uuden ajan alussa ei ehkä voikaan tarkastella ainutkertaisena tapahtumana. Cohn on varmasti oikeassa huomauttaessaan, että esimerkiksi talonpojat pelkäsivät

---

18 Ylikangas 1983, 8–19 ja 1988b, 104; Inger 1980, 58–61. Tätä nykyä käydään keskustelua siitä, voidaanko ennen uuden ajan alkua vallinneesta yhteiskunnasta käyttää nimitystä sukuyhteiskunta. Sukuyhteiskunnalla on tarkoitettu sitä, että valtiollisen keskusmahdin ollessa kehittymätön sukujen valta määrätä suvun- tai perheenjäsenten toimista oli suurempi kuin myöhemmin. David Gaunt (1983, 186–210) on esittänyt, että tällainen käsitys on pelkkä myytti ja että ydinperhe on jo keskiajalla – ellei aina – muodostanut muusta suvusta suhteellisen riippumattoman talouksyksikön. Käsitystä on kritisoinut myös Elsa Sjöholm (1988, 38 ja seur.). Keskustelusta, ks. Lindkvist 1989, 413–420, Ylikangas 1988a, 660–662 ja Sjöholm 1990. Oikeuskäytäntöön nähden tämän tutkimuksen kannalta mielipiteiden vaihdolla ei ole merkitystä. Myös aivan uusimmista tutkimuksista (esimerkiksi Mäkelä 1989 ja Pyökkänen 1990) käy ilmi, että myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa keskusvallan mahdollisuudet kontrolloida oikeutta lisääntyivät, ja enemmän tai vähemmän suvustaan tai perheestään riippuvaisten asianosaisten liikkumavara pieneni.

19 Vrt. Schefferus 1663 (1674), 185 ym. Vastataioista myös Thomas 1988 (1971), 648–649 ja Macfarlane 1970, 103 ja seur., 217–223, vrt. myös Birkelund 1983, 98 ja Hiltunen 1986, 68–69.

20 Esim. Harjula 1983, 183–189; Harjula 1986, 78–87; Hiltunen 1986, 70 ja seur., 138 ja seur.

noituudella vahingoittamista jo keskiajalla.²¹ Toisinaan pelko on ollut suurempaa ja pelkoon on ollut enemmän aihetta kuin toisinaan. Keith Thomas kysyy, miksi tarve, aiheet ja syyt noitaoikeudenkäynteihin kasvoivat uuden ajan alussa. Täsmällisempi kysymys ehkä on: miksi aiheet noituussyytöksiin jälleen kerran lisääntyivät?

Mutta lisääntyivätkö oikeusprosessit Suomessa tasaisesti 1500-luvulta alkaen? Timo Kervisen pääasiassa paikallishistoriallisesta kirjallisuudesta ja Helsingin yliopiston oikeuden yleistieteiden laitoksen sakkoluettelokeräelmästä kokoama tilasto – kattavan aineiston keruu alkuperäislähteistä veisi jonkin vuoden – osoittaa, että jo 1500-luvulla oikeudenkäyntien määrä vaihteli. 1600-luvun kahdelta ensimmäiseltä vuosikymmeneltä (1600–19) Kervinen tuntee vain muutamia oikeudenkäyntejä. Näyttää siltä, että ensimmäinen tunnistettavissa oleva kiihkeämpi noituus- ja taikuusprosessien aika olisi sattunut vuosille 1550-89.²²

vuosikymmen	syytettyjen lukumäärä
1520–29	1
1530–39	–
1540–49	8
1550–59	12
1560–69	16
1570–79	22
1580–89	15
1590–99	8

Kervinen epäilee, että prosessien vähentyminen 1580-luvulta alkaen johtuu lähteiden puutteesta. Myös 1600-luvun alkuvuosilta puuttuu lähteitä.²³

Johdonmukaisesti ajatellen ei voida olettaa, että prosessien määrä olisi 1500-luvun puolivälistä tasaisesti noussut. Pohjois-Pohjanmaalla ja Viipurin Karjalassa oli ennen 1600-luvun puoltaväliä niin vähän oikeudenkäyntejä, etteivät ne todellakaan ole voineet

21 Cohn 1975, 239.

22 Kervinen 1984 (painamaton tutkielma), 36.

23 Kervinen 1984 (painamaton tutkielma), 37, 52.

lisääntyä mistään määrästä. Länsi-Suomessa noituus- ja taikuusprosesseja on jälleen jälkipolvienkin tarkasteltavaksi 1620-luvun jälkeen aikaisempaa enemmän. Ilmeisesti osin kyse on siitä, että Turkuun perustettiin (1623) hovioikeus, jolle kopiot alioikeuksien pöytäkirjoista piti lähettää – tätä menettelyä on kiittäminen siitä, että tässäkin voidaan oikeudenkäyntejä vuolaasti selvitellä. Vuonna 1641 hovioikeus valitti kirjeessään tuomiokapitulille, että noituus oli lisääntynyt Vehmaan ja Ala-Satakunnan kihlakunnissa.²⁴ Pöytäkirjojen mukaan 1620-luvulla Ala-Satakunnassa oli tuomiolla seitsemän ja 1630-luvulla kaksitoista ihmistä (kymmenessä prosessissa) noituudesta ja taikuudesta. Varsinais-Suomessa voidaan olettaa olleen vähintään yhtä paljon oikeudenkäyntejä ja syytettyjä.²⁵ Tästä voidaan päätellä, että Ala-Satakunnan käräjillä noituudesta ja taikuudesta syytettiin 1600-luvun alkuvuosina harvoin. Prosessit eivät siis Ala-Satakunnassakaan lisääntyneet tasaisesti 1500-luvulta alkaen.

Vielä on otettava huomioon se, että järjestäytyneen oikeushallinnon piiriin ylsi kenties vain osa rikos- ja kiistakysymyksistä. Suomen suurissa saloissa epäilyt noituudestakaan tuskin saivat aina lähtemään kaukaisille käräjille vaikka käräjiä olisi pidettykin. Riita hoidettiin keskinäisin sopimuksin, väkivalloin tai asia sivuutettiin hammasta purren ja ”vastaisuudessa varansa pitäen”. Kun valtiollista keskusmahtia ei ollut tai se oli heikko, ei yhteisön kiinteys voinut perustua hallinnolliselle organisaatiolle. Yhteisön keskinäinen kiinteys perustui vain arkisten toimien yhteisyydelle ja suku- tai tuttavuussiteille. Tällöin ei mikään välttämättä pakottanut asioimaan riita-asioissakaan käräjillä. Olennaista on huomata, että noituudesta voitiin epäillä, riidellä ja kostaa – ts. hakea omaa oikeutta – oikeusjärjestelmästä tai sen tilasta riippumatta.

---

24 Heikkinen 1969, 80.

25 Vrt. Kervinen 1984 (painamaton tutkielma), 56–57. Kervinen tuntee tapauksia vähemmän Varsinais-Suomesta, mutta aineisto perustuu kokonaan kirjallisuudessa esitettyihin tapauksiin. Ala-Satakunnan oikeustapausten määrä antaa olettaa, että myös Varsinais-Suomessa oli suuri määrä noituudesta ja taikuudesta syytettyjä.

3. Noituus ja sosiaaliset ristiriidat

Noituus sosiaalisen kaunan ukkosenjohdattimena?

Noitauskon osaa yhteisön elämässä ja ihmisten jokapäiväisissä toimissa ovat historioitsijat melko vähän tutkineet. Nykyään noituuteen uskovien yhteisöjen elämästä antropologit ovat kirjoittaneet paljon. Esittelen erään näkökulman – en siksi että pitäisin sitä oleellisesti muita näkökulmia parempana vaan siksi, että se havainnollistaa yhden seikan noituuden ja yhteisön elämän suhteesta. Esitellylle teorialle en voi tarkasteluani rakentaa mutta pystyn osoittamaan, että vertailu on hyödyllinen.

Toisin kuin historioitsijat, antropologit ovat voineet työskennellä myös ”elävien noitien” ja parhaillaan käynnissä tai uhkaamassa olleiden ”noitavainojen” keskellä. Näin teki mm. amerikkalainen kulttuuriantropologi Clyde Kluckhohn, joka tutki navaho-intiaanien kulttuuria ja noituutta. Kluckhohn esitti myös teorian noituuden asemasta navaho-intiaanien elämässä. Hänen mukaansa tärkeintä oli se, että noitausko ja noituuden harjoitus mahdollisti suoran ja epäsuoran aggression ja ristiriitatilanteen ilmaisun.²⁶ Jokaisessa yhteisössä syntyy ristiriitoja ja aggressiivisuutta ja jokaisessa yhteisössä vihamielisyyden ilmaukset ovat enemmän tai vähemmän rajoitettuja. Väkivalta kiistakumppania kohtaan ei ole sallittua. Kluckhohnin mukaan aggressiivisuus voi kanavoitua monin tavoin epäsuoriin ja sosiaalisesti turvallisiin muotoihin – välttämättä noidatkaan eivät joudu sosiaalisen aggression ukkosenjohdattimiksi.²⁷

Tutkijan mukaan eurooppalaisen kulttuurin tulo lisäsi navahojen epäonnistumisia, ahdistuneisuutta ja keskinäisiä konflikteja. Kaiken muuttuessa entisenlainen elämä ei tyydyttänyt tai ei ollut mahdollinen. Myös vanhat arvot tulivat kyseenalaisiksi. Sosiaalinen aggressio sai ilmauksensa noituussytyöksissä. Tietenkin oli muitakin tapoja, joilla navahot suhtautuivat ongelmiinsa: jotkut vetäytyivät syrjään tai pakenivat huumaaviin aineisiin. Mutta valkoisten hallinto esti esimerkiksi alkoholismin leviämisen rajoitta-

---

26 Kluckhohn 1944, 85.

27 Kluckhohn 1944, 88–90.

malla tiukasti alkoholin saatavuutta.²⁸ Navahoille noituuden harjoittamisella oli näkyvä ”ilmifunktio” suoran aggression vapauttajana (noitumisena) ja noitauskolla ”piilofunktio” epäsuoran aggression kanavojana.²⁹ Noita on henkilö, jonka vihaaminen on sallittua, jopa toivottua:

Sen sijaan, että kertoisi kaikki ne katkeruudet, joita tuntee saittaa ja torjuvaa appeaan kohtaan (teko, joka uhkaksi ko. henkilön taloudellista turvallisuutta sekä aiheuttaisi epämiellyttävää sosiaalista paheksuntaa) mies voi saavuttaa jonkin verran helpotusta purkamalla vihaansa yhteisön täysin puolueetonta noitaa vastaan.³⁰

Jos yhteisön jäsenet uskovat noituudella vahingoittamiseen, on olemassa vaara, että keskinäisistä epäilyistä syntyy vainojen suuri virta. ”Elleivät valkoiset olisi estäneet meitä, olisimme tappaneet toisemme”, sanoi eräs navaho Kluckhohnille, ja tutkijan mukaan tässä oli enemmän kuin murunen totta.³¹ Navahoilla oli kuitenkin omia suoja- ja parannusriittejä, joilla ahdinkoa lievennettiin. Kalliit seremoniat todistivat, että noituudesta kärsinyttä tuki koko yhteisö. Viime kädessä valkoisten hallinto oli esteenä täydelliselle kaaokselle.³²

Noituudella oli muitakin yhteisöä suojaavia ”piilofunktioita”. Seuraavassa esitettävät seikat ovat tutkimukseni kannalta tärkeämpiä, vaikka niiden ymmärtämiseksi on ollut tarpeen esitellä Kluckhohnin teoriaa. Kluckhohnin mukaan noituuden uhka rajoitti liian nopeaa rikkauden kasautumista ja hillitsi liian nopeaa sosiaalista liikkuvuutta. Rikkaan oli varottava ja osoitettava armeliaisuutta, jottei hänen menestyksensä keinoja olisi epäilty tai ettei häntä vastaan olisi noussut pahansuopaista liittoutumaa.³³

---

28 Kluckhohn 1944, 86–95.

29 Kluckhohn 1944, 95, 98 (95 ja seur.).

30 Kluckhohn 1944, 96. Suoran lainauksen suomennos on voitu ottaa Juha Pentikäisen toimittamasta kirjasta *Uskonto ja yhteisö* (1974, 273–274). Tuonnempaan lainattava kohta on sivulta 277.

31 Kluckhohn 1944, 110.

32 Kluckhohn 1944, 108, 116, 108 ja seur., myös 46 ja seur.

33 Kluckhohn 1944, 99, 111 ym.

Navahojen kaltaisessa yhteiskunnassa, joka on toisaalta kilpailuyhteiskunta ja kapitalistinen ja toisaalta edelleen perheyhteisö, mikä tahansa ideologia, joka hidastaa taloudellista liikkuvuutta, on selvästi mukauttava.³⁴

Syyte noituudesta oli uhka, joka sai ihmiset toimissaan varovaisiksi. Yhteisön jokapäiväistä menoa häiritsevät yksilöt voitiin eliminoida noituussyytöksin. Noituuden pelko saattoi rajoittaa toimia ja sosiaalista osallistuvuutta. Pelko saattoi estää johtavien toimien vastaanottamisen tai niissä jatkamisen, koska toimen hoidosta syntynyt tyytymättömyys saattoi kostautua mm. noituutena.³⁵

Monilta osin Clyde Kluckhohnin näkemystä lienee pidettävä liioiteltuna tai kärjistettynä. Mutta myös muut antropologit ovat tehneet samankaltaisia huomioita, ja jotkut noitavainojen tutkijoista ovat niin ikään voineet löytää vastaavia piirteitä, vaikkakaan eivät ole tehneet näkemyksistään yhtä pitkälle meneviä (funktionalistisia) johtopäätöksiä kuin Clyde Kluckhohn.³⁶ Aineistoni pohjalta ei ole ajateltavissa, että noituudesta epäilty yleensä olisi ollut yhteisölleen vieras tai ulkopuolinen – päinvastoin. Vain Ala-Satakunnan kerjäläisnoitia voitaisiin pitää yhteisön ulkopuolisina syntipukkeina, joiden ylle muukin sosiaalinen kauna kaatui. Tässä Kluckhohnin teorian liioittelevuus tai erot uuden ajan alun suomalaisiin oikeusprosesseihin eivät ole olennaisia. Seuraavassa yritän osoittaa, että noituuden asema suomalaisissa pitäjissä ja kylissä eräiltä osin melko lailla muistutti noituuden asemaa navahojen keskuudessa.

Noituus ja ihmissuhteet

Noituus oli mahdollista kenelle tahansa (ks. luku III). Vaikkei ihminen itse olisi uskonut kykyihinsä, riitti kun muut uskoivat. Kun noitumiselle löydettiin motiivi, se oli jo kuin puoli näyttöä. Mikä tahansa riita, vihastus tai kateus voitiin uskoa motiiviksi

---

34 Kluckhohn 1944, 111. Suomennoksesta, ks. viite 30.

35 Kluckhohn 1944, mm. 112, 121, vrt. myös 61.

36 Esim. Buxton 1978 (1963), 107–108; Thomas 1988 (1971), 638 ja seur. (Witchcraft And Its Social Environment.) Vrt. myös Macfarlane 1970, 192–198.

noituudella vahingoittamiseen.³⁷ Pitää huomata, että tällaisen tulkinnan teki syyttäjänä toiminut yksilö, ei tuomari, eikä oikeudessa mikä tahansa kina kelvannutkaan todisteeksi noituudesta. Vielä suurempi näyttö oli uhkaus; maanlaki sääti erikseen uhkaamisesta ja sitä seuranneesta vahingosta. Jos uhkaamisella oli jäävittämiä todistajia, uhannut oli heikoilla, ”sillä sitä on paha uskoa, joka pahaa toivottaa” (vrt. edellä s. 224).

Noituus oli vahingoittava voima, joka saatettiin singota riitakumppania vastaan. Edun, fyysisen koskemattomuuden tai kunnan loukkaus saattoi olla aihe noitumiselle. Luultavasti myös kerskailu ja mahtailu, nopea rikastuminen ja välinpitämättömyys toisten eduista saattoivat johtaa muiden kiroihin. Tästä on löydetävissä useita esimerkkejä oikeudenkäyntien pöytäkirjoista, ja joi-takin oikeustapauksia on aikaisemmissa luvuissa jo esiteltykin.³⁸ Noituus oli jokapäiväinen uhka, ja noituutta pelkäsivät kaikki. 1600-luvulla eläneiden suomalaisten noituuskäsityksissä on yhtäläisyyksiä nykyaikana eläneiden amerikkalaisten navaho-intiaani- en käsityksiin. Myös muiden antropologien tutkimuksista voidaan löytää samanlaisia yhtymäkohtia³⁹. Usko noituuden ja ”pahan silmän” voimaan on tietenkin Suomessakin elänyt vielä noituusoi- keudenkäyntien jälkeen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistossa on suuri määrä aineistoa, jossa kerrotaan pa- han silmän pelosta, varautumisesta ilkeämielisiin vieraisiin jne. Kansanrunousarkiston kokoelmien mukaan myös kehuminen saat- toi vahingoittaa.⁴⁰ Erik Thermanin matkakertomuksessa 1930-lu-

---

37 Kruunupyvyssä vuonna 1657 syyttäjänä esiintynyt nainen ei tiennyt esittää mitään syytä sairauden noitumiseen, ja kun epäiltykin kiisti, asia jäi sikseen (4.8. 1657, rr 10:253v). Elimäellä vuonna 1647 selviteltiin, oliko noitujan ja hänen uhrinsa välillä ollut riitoja. Niistä ei kukaan mitään tiennyt, vaan todis- tettiin, että kumppanukset olivat eläneet aina ”kuin hyvät naapurit”. (Elimäki 21.– 22.10.1647, jj 4:216v–217.)

38 Lisäksi ks. esim. Heikkinen 1969, 244 ja seur., vrt. myös Vuorela 1960, 14–17. Kateus saattoi synnyttää myös taikuusepäilyjä: Lapin (T.l.) käräjillä vuonna 1696 muuan nainen epäili toista taikakeinojen käytöstä, koska toinen sai jyvää ”riihestään kolme tynnyriä kun hän saa samalta peltomaalta vain 10 kappaa viljaa”. (Lappi (T.l.) 8.– 9.10.1696, mm 29:366.) Koska mitään näyttöä ei ollut, epäilijälle tuli perättömästä puheesta suuri 40 markan sakko.

39 Esim. Buxton 1978 (1963), 102; Macfarlane 1970, 240–252. Ks. myös Achté – Schakir 1981 esitelty kirjallisuus.

40 SKS: Kansanrunousarkisto, D 801–978. Kehumisesta D 806.

vun Lapista tulee tämän tästä esille noituususkko ja noituuden pelko.⁴¹

Esiteltäköön joitakin oikeustapauksia, jotka valottavat asiaa: Kalajoen käräjillä vuonna 1657 käsiteltiin kirkkoherran, kruununvoudin ja lautamiehen riitaa. Oikeudenkäynnissä ei viitattu suoraan noituuteen, mutta kirkkoherra valitti, että oli ”elänyt suuressa pelossa” lautamiehen uhkausten ja kirousten vuoksi.⁴² Vuoden 1693 käräjillä muuan syytetty selitti käyttäneensä taikanyyttiä poistamaan kirousta ja epäsupua, jonka riitely anopin kanssa oli aiheuttanut. Syytetty suojautui anopin vihoja vastaan.⁴³ Ulvilan käräjillä 1634 muuan nainen selitti joutuneensa ”pahojen ihmisten kiroihin” ja siksi turvautuneensa taikuudessa öylättiin, jonka uskoi auttavan.⁴⁴ Eurassa 1652 esitettiin, että epäilty Maisa Kuppari oli noitunut vuohen, koskei saanut vuolta perintöosakseen niin kuin oli vaatinut.⁴⁵ Varkaan oli otettava huomioon, että varkaus saattoi koitua kohtalokkaaksi. Varas voitiin noitua kuoliaaksi⁴⁶ tai kaatumatautiseksi, tai varasta voitiin vahingoittaa noituuden keinoin jollakin muulla sairaudella⁴⁷.

Noituudella oli siis tärkeä sija ihmissuhteissa. Kenen tahansa suuttumus saattoi singota noidan voiman loukkaajan vahingoksi. Vaikka katsottiin olevan erityisen kyvykkäitä noitia, kyvyn uskottiin olevan kenellä tahansa – ainakaan ei ollut keinoja ennalta tietää, kuka omisti kyvyn, kuka ei.

Voitaneen katsoa, että noituuden uhka oli yksi osa yhteisön sisäistä ja keskinäistä sosiaalista valvontaa. Toisen edun loukkaaminen sisälsi riskin. Hiukan samansuuntaisesti on Gustav Henningsen todennut huomauttaessaan, että koska noita oli mielikuva kaikesta yhteisön arvojen vastaisesta epäsosiaalisuudesta, oli ihmisten käyttäytyttävä niin, etteivät muut leimaa heitä noidiksi⁴⁸. En tarkoita, että noituuden uhka olisi estänyt loukkaamasta toisen

---

41 Therman 1990 (1940), mm. 32–33, 52, 58–59, 176–177, 234–247, 248–260.

42 Kalajoki 5.2.1657, rr 10:96–v (koko prosessi 96–100).

43 Kalajoki 26. ja 28.8.1693, rr 30:319–321.

44 Ulvila 28.–30.11.1634, mm 3:322–v.

45 Eura 8.–10.4.1652, mm 7:367v.

46 Esim. Heikkinen 1969, 103.

47 Ulvila 6.–7.11.1649, mm 6:615v; Lohtaja 30.7.1655, rr 9:78–v (myös Lohtaja 26.1.1656, rr 9:258v, jossa kerrotaan taian neuvomisesta syytetyn naisen tulleen vapautetuksi).

48 Henningsen 1987, 340.

etua tai taannut tasa-arvoisuuden. Sellaiseen eivät riittäneet muutkaan keinot. Mutta jokapäiväisissä toimissaan ihmisten oli otettava huomioon noituuden uhka, ja mitä ilmeisimmin se usein rajoitti työkyttä, oman edun tavoittelua ja väkivaltaa eli sosiaalista ja fyysistä aggressiivisuutta. Myös muutoin ylivertainen vastustaja saattoi olla haavoitettavissa noituuden keinoin.

Tavallisesti noituutta vastaan suojauduttiin vastataioilla, kuten Johannes Schefferus kertoi erityisesti lappalaisten tehneen – varmasti tapa oli yleisempi.⁴⁹ Niissä kulttuureissa, joissa noituus on nykyäänkin yleinen uskomus, tapahtuu edelleen että noitavahingon, esimerkiksi sairauden, satuttua ryhdytään hieromaan sovintoa ”noidan” – so. kiistakumppanin – kanssa.⁵⁰ Luultavasti sovitte- lu oli suomalaisillekin 1500- ja 1600-luvulla käräjöinnin ohella yksi vaihtoehto. Ja ehkäpä joskus uhri tunsu saaneensa vain tekonsa mukaan.

Riidat ja noituussyyte

Aikaisemmassa tutkimuksessa niin Suomessa kuin muuallakin on jo huomattu, että noitaoikeudenkäynnin taustalla oli usein riitoja. ”Jos kyseessä oli vahingoittava taikuus, syytöksen taustana oli lähes säännöllisesti jokin sosiaalinen ristiriita, josta noitumisaktin katsottiin johtuneen”, kirjoittaa Antero Heikkinen.⁵¹ Heikkinen on laskenut, että useimmiten esitetty motiivi noitumiselle Pohjanmaalla vuosina 1665–84 oli loukkauksen aiheuttama suuttumus. Tällainen suuttumus on kuitenkin, kuten Heikkinen toteaa, joskus vain heikoin perustein erotettavissa muista vastaavankaltaisista motiiveista kuten avun tai pyynnön torjumisesta, omaisuusriidasta ja naapurikateudesta.⁵² Merete Birkelund on todennut, että suurin osa tanskalaisista noitaprosesseista sai alkunsa arkipäiväisen kans-

---

49 Schefferus 1963 (1674), 185. Noituudelta suojautumisesta kertoo myös mm. Larner 1981, 144. Thomas 1988 (1971), 648–650 ja eri kohdin. Vrt. myös mm. Vuorela 1960, 31 ja seur.

50 Esim. Harjula 1983, 186–187. Vrt. myös Harjula 1986, 78–87 ja Buxton 1978 (1963), 102.

51 Heikkinen 1969, 244.

52 Heikkinen 1969, 259–262.

sakäymisen ongelmista ja konflikteista.⁵³ Toisin kuin esimerkiksi juutalaisvainot, joita rajoittaa kohderyhmän erilaisuus, noituusepäilyt voivat kohdistua kehen tahansa, kuten mm. Gerhard Schormann on huomauttanut. Sen lisäksi epäily noituudella vahingoittamisesta tai noitasapatin vietosta oli sen luontoinen, että siihen voitiin liittää mikä tahansa onnettomuus tai sairaus.⁵⁴

Englantilainen antropologi ja historiantutkija Alan Macfarlane esitti Englannin Essexin oikeudenkäyntejä tutkiessaan noitaoikeudenkäyntien synnystä näkemyksen, jonka lähtökohtana on sosiaalinen ristiriita syyttäjän ja syytetyn välillä. Macfarlanen mukaan ristiriita syntyi aikana, jolloin perinteellisen ja muuttumattoman yhteisön tilalle oli syntymässä orgaaninen, muuttuva ja enemmän eriarvoisuutta salliva ja vaativakin yhteisö. Individualistinen etiikka tunkeutui vanhaan yhteisöllisyyttä korostaneeseen kyläyhteisöön. Rahatalouden kasvun myötä arvomaailmakin muuttui ja yksilölliset ratkaisut tulivat tärkeämmiksi. Naapureiden välinen yhteistoiminta menetti merkitystään, eikä avun tarpeessa olleitaakaan autettu yhtä auliisti kuin ennen.⁵⁵

Macfarlanen mielestä tällainen näkemys voisi selittää, miksi noitaa syytettiin usein vahingonteosta avunpyynnön torjumisesta syntyneen kahnauksen jälkeen. Tutkijan mielestä ei aina välttämättä uskottu, että avunpyynnön torjuminen kostettiin noituudella. Macfarlane ei olisikaan antropologi, ellei olisi täydentänyt selitystään huomauttamalla avunpyynnön torjujan kenties itse tuntee syillisyyttä vanhan tavan ja sovun rikkomisesta. Tämän syyllisyyden avunannosta kieltäytynyt siirsi toiseen väittämällä, että oli kärsinyt vahinkoa apua pyytäneen vihujen takia.

Alan Macfarlanen teoria on vaikuttanut paljon uudempaan noitavainojen tutkimukseen.⁵⁶ Noitaoikeudenkäyntien tutkimuksessa on sittemmin paljon korostettu sosiaalisten tekijöiden merkitystä. Myöhemmin Macfarlane itse hylkäsi nopeasti vaikutteita levittä-

---

53 Birkelund 1983, 32 ja seur., 43, 63, 70, 99–100. Noituusepäilyjen taustalla olleista riidoista kertoo myös Sawyerin em. artikkelin aineisto (1989, 465).

54 Schormann 1977, 155–156.

55 Macfarlane 1970, 195–198, 200 ja seur.

56 Selvemmin Macfarlanen näkemyksiä on kehittänyt Thomas (1988 (1971)). Myös mm. Nässin (1982) sosiaalishistorialliset näkökulmat viittaavat Macfarlanen lähtökohtiin. Macfarlanen näkemyksiä on ominut mm. unkarilainen Éva Pócs (1983, 134 ja seur.).

neen teoriansa. Hän ei nähnyt lainkaan mahdolliseksi selittää teoriasia avulla Keski-Euroopan suuria noitasapattioikeudenkäyntejä. Tärkein syy oli silti toisaalla: myöhemmissä tutkimuksissaan teorian esittäjä päätyi siihen, ettei ”perinteellistä”, muuttumatonta ja vain yhteisöllisyyttä korostanutta talonpoikais yhteisöä ollut ollutkaan. Noitaoikeudenkäyntien aikaan ei ollut sellaista maailmaa, johon individualistinen ja taloudellisia arvoja korostanut sosiaali-etiikka olisi uutuutena tunkeutunut. Kuva muuttumattomasta ja tasa-arvoisesta maalaisyhteisöstä on teollistuneen aikakauden synnyttämä näköharha, esittää Macfarlane myöhemmän hyvin tarkan case study -tyyppisen tutkimuksensa perusteella. Seppo Suvanto on päätenyt samankaltaisiin tuloksiin tutkiessaan Satakunnan talonpoikien erilaistumista vuosina 1390–1571. Myös talonpojiston keskuudessa oli suuria sosiaalisia eroja, ja tilanpitäjän omapäiselle toiminnalle oli yllin kyllin mahdollisuuksia.⁵⁷

Syytteen tausta ja motiivi

Tavanomainen motiivi noitumiselle myös Ala-Satakunnassa, Pohjois-Pohjanmaalla tai Viipurin Karjalassa oli riita. Huomattavan usein noitumisen motiiviksi esitettiin omaisuusvahingosta tai -riidasta syntynyt kahnaus, pyynnön torjuminen tai muu loukkauksen aiheuttama suuttumus. Kokkolan talvikäräjillä vuonna 1665 Erkki Joosepinpoika syytti Aune Antintytärtä uhkaamisesta ja noitumisesta, jonka seurauksena Erkki oli joutunut liikuntakyvyttömänä kesäksi sänkyyn. Noitumisen syynä oli ollut – esitti Erkki – riita puolen manttaalin autiotilasta, jota Aune oli asunut mutta jonka Erkki vapaavuosia vastaan sai viljeltäväksi. Erkki oli ajanut Aunen tilalta pois. Kesäkäräjillä Aune sai noidantöistään sakon, koskei pystynyt hankkimaan tuekseen henkilöitä, jotka olisivat puolustaneet häntä ns. puhdistusvalalla.⁵⁸

Luumäen, Mäntyharjun ja Valkealan käräjillä nimismies esitti, että useista paikoista oli kuulunut valituksia kiertelevästä, Mäntäharjun Halsusta (Halsis) kotoisin olleesta ”kerjäläisakasta”, Kerttu

---

57 Macfarlane 1978, 1–2, 59, 189 ja seur. Vrt. myös Macfarlane 1977, 1 ja seur.; Suvanto 1987, eri kohdin.

58 Kokkola 28.1. 1665, rr 11:676v–677v; Kokkola 9.8. 1665, rr 11:734.

Pekantyttärestä. Jollei Kerttu saanut väeltä tahtonsa mukaan, seurasi siitä onnettomuuksia ja villieläimiä ihmisten vaivaksi.⁵⁹

TAULUKKO 29.

Table 29.

ALA-SATAKUNNAN, POHJOIS-POHJANMAAN JA VIIPURIN KARJALAN MAASEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDEN-KÄYNNIT, JOIDEN MOTIIVINA TAI TAUSTALLA TIEDETTÄÄN OLLEEN RIITOJA.

Trials for witchcraft and magic in rural Lower Satakunta, Northern Ostrobothnia and Viipuri Carelia whose direct or background causes are known to have been disputes.

Alue ja ajanjakso <i>District and period</i>	prosesseja <i>trials</i>	taustalla riita (%) <i>background dispute (%)</i>
Ala-Satakunta 1620–58 <i>Lower Satakunta 1620–58</i>	63	51
Pohjois-Pohjanmaa 1620–77 <i>Northern Ostrobothnia 1620–77</i>	74	34
Viipurin Karjala 1620–83 <i>Viipuri Carelia 1620–83</i>	29	34
Ala-Satakunta 1674–1700 <i>Lower Satakunta 1674–1700</i>	73	36
Pohjois-Pohjanmaa 1678–1700 <i>Northern Ostrobothnia 1678–1700</i>	59	46
Viipurin Karjala 1684–1700 <i>Viipuri Carelia 1684–1700</i>	34	56

Lähde: Ks. liite I–III. Turun läänin Lapin pitäjää ei ole taulukossa mukana. Taulukko on laskettu käynnistyneiden prosessien mukaan.

Monissa oikeusjutuissa kerrotaan osapuolten riidoista mutta noitumisen motiiviksi ei silti aina esitetä jotakin nimenomaista kaunausta. Taulukkoon 29. on koottu oikeudenkäynnit, joissa noitumisen motiiviksi esitettiin jokin riita tai joissa osapuolilla tiedetään olleen riitoja ja voidaan suurella varmuudella päätellä riitojen vaikuttaneen myös noitaoikeudenkäynnin syntyyn. Sipi Erkinpoika Euran Mannilasta nosti noitasyytteen Auvoisten Olavi Tuon-

59 Luumäki, Mäntyharju ja Valkeala 9.–10.10.1694, ii 9:204–205v.

maanpoikaa vastaa Euran talvikäräjillä 1637.⁶⁰ Riitaisuus lienee ollut noituussyytteen takana, sillä samoilla käräjillä asetettiin tutkintalautakunta selvittämään vahinkoa, jota Sipi väitti niittyensä kärsineen Olavin puunkaadon vuoksi. Olavikin – joka tiedetään halvautuneeksi⁶¹ – valitti vahingosta, jota oli erään metsänkaadon yhteydessä kärsinyt, ja tutkijalautakunta sai senkin asian selvitettyväkseen.⁶²

Limingassa Heikki Pertunpoika Haapa sai naapuriltaan Juha Juhanpojalta noidissakävijän leiman, kun Juha väitti Heikin 10 vuotta sitten (!) käyneen Lapissa noidissa. Käynnillään Heikki olisi antanut jonkun noitua Juhan äidin, Marketta Olavintyttären, sokeaksi. Kun asiaa ryhdyttiin puimaan, kävi ilmi, että Juha perusti syytteensä erään toisen miehen puheisiin. Mutta asiasta Juhalle puhunut oli Heikki Haavan tunnettu ja pitkäaikainen kademies ja riitakumppani Heikki Iisakinpoika Marttila. Marttila esitti epäilyn levittäjäksi milloin kutakin, mutta muillakaan käräjillä puheelle ei löydetty alkuunpanijoita. Marttilan Heikki sai itse tuomion perättömästä syytteestä, ja naapurusten vihanpito sai suuren sakon myötä varmasti lisää kaunan juurretta.⁶³

Koska noituussyytökset olivat tavallisia ennen 1660-luvun puoltaväliä mutta vähenivät sen jälkeen, voi olettaa riitojenkin vaikuttaneen noituussyytteen nostoon eniten ennen vuosikymmenen loppua. Taulukosta 29. käy ilmi, että näin oli vain Ala-Satakunnassa. Ennen 1660-lukua yli puolet syytteistä oli sellaisia, joiden motiivina tai taustana tiedetään olleen riitaisuuksia. Tämä johtuu osin seudun monista suurista kerjäläisnoitaprosesseista. 1660-luvun jälkeen prosesseja, joiden taustalla tiedetään olleen riitoja, oli vain 36 prosenttia. Pohjois-Pohjanmaalla ja Viipurin Karjalassa riitaisista motiiveista on selvästi enemmän tietoa vuosisadan lopulta kuin alusta. Erityisesti Viipurin Karjalassa näyttävät riitamotiivit noitakäräjien taustalla selvästi lisääntyneen.

Riitaisuudet liittyivät myös vuosisadan lopulla useammin noituussyytöksiin (vahingoittamiseen) kuin taikuuteen. Taikuusoikeydenkäyntien taustalla riitaisuuksia oli harvemmin. Tähän on

---

60 Eura 21.4. 1637, mm 4:195v.

61 SAY, Eura, kons. luett., Eura 1634–53, 9, 11.

62 Eura 21.4. 1637, mm 4:195v–196.

63 Liminka 25.–28.2.1679, rr 16:53–54; 15.–17.7.1679, 167–168; 15.–16.10.1679, rr 209v–212; 22.–24., 26.3.1680, rr 17:125–127.

kaksi selitystä: Vahingoittaminen aiheutti riitaa, ja riita sai epäilemään vahingoittamista. Toisaalta taikuudesta syytti tavallisesti esivallan edustaja. Tällöin kyläläisten keskinäisistä väleistä ei tehty aina selkoa, koska sillä ei ollut oikeuskäsittelyssä merkitystä.

Taulukko ei ole samanlainen kuin Heikkisen esittämä Pohjanmaan noitaoikeudenkäynneistä ajalta 1665–84.⁶⁴ En katsonut tarpeelliseksi eritellä noitumisen tai muiden riitojen motiiveja, sillä tavallisesti konfliktin aiheena oli omaisuusriita tai omaisuusvahinko, josta suuttumus ja noituminen oli siinnyt. Joitakin kerjäläisiä vastaan nostettiin prosessi, jossa pyynnön torjuminen selitettiin noitumisen motiiviksi. Loukkauksen aiheuttamaksi suuttumukseksi olisin voinut luokitella vain muutaman tapauksen – kuten tapauksen, jossa kaksinnaimisesta syytetty mies väitti tovereidensa noituneen hänet alttiiksi lemmen seikkailuihin siitä syystä, ettei hän ollut halunnut osallistua ryyppäjäisiin kuten muut.⁶⁵

Kun otetaan huomioon edellä mainittu, taulukko on keskeisiltä osiltaan vertailukelpoinen Heikkisen esittämän taulukon kanssa: noituussyytösten taustalla oli tavallisesti jokin sosiaalinen ristiriita. Näin oli varmasti usein myös niissä oikeudenkäynneissä, joista vastaavia tietoja ei esimerkiksi puutteellisten pöytäkirjojen vuoksi ole olemassa. Voidaanpa ajatella, että näin oli lähes kaikissa noituusoikeudenkäynneissä, sillä tuskin satunnainen sanaharkka tai kina useinkaan heti vei käräjille.

Riitojen ja noituussyytösten vuoksi osapuolet saattoivat päätyä käräjille joskus myös vastoin kummankin tahtoa. Pikaistuksissa lausutut syytökset saattoivat tulla muiden korviin, ja jos asia levisi, oikeudenkäynti tuli todennäköisemmäksi. Syytösten kohteen oli kenties maineensa vuoksi ja muun yhteisön painostuksesta puolustettava itseään käräjillä ja nostettava kanne perusteettomasta syytöksestä. Toisaalta asia karkasi riitakumppaneiden käsistä myös silloin kun esivalta – esimerkiksi pappi – sai puheista vihiä, sillä luultavasti pappi jätti harvoin puheet kokonaan tutkimatta.

---

64 Heikkinen 1969, 259.

65 Elimäki ja Valkeala 10.–12.6.1689, ii 6:372v–373v ja 27., 29.–31.10.1690, ii 7:108–113.

Miksi riideltiin?

Kun voidaan osoittaa, että ainakin tietyinä aikana noituussyytteiden taustalla oli kyse sosiaalisista ristiriidoista, joudutaan kysymään, olivatko ristiriidat tyyppillisiä juuri tuona aikana ja jos niin miksi. Miksi ristiriidat synnyttivät noituusoikeudenkäynnit vain tuona aikana eikä ennen tai jälkeen? Yhtä kaikki: jos noituus oli osa yhteisön sisäistä tasa-arvoisuuden ja demokraattisuuden kontrollia, on selvitettävä, miksi tämä kontrolli oli näyttävästi esillä vain tietyinä aikana ja miksi yhteisön kontrolli tässä muodossaan lakkasi olemasta.

Väestön köyhtymistä 1500- ja 1600-luvulla on pidetty yhtenä syynä Euroopassa yleistyneisiin noitaoikeudenkäynteihin (ks. luku II). Kuitenkin mm. Brian Levack on huomauttanut, ettei ole perusteltua pitää Euroopan noitavainoja yksinomaan taloudellisosiaalisten tekijöiden aiheuttamana ilmiönä.⁶⁶ Noitavainot olivat varsin epäyhtenäinen ilmiö, ja Levackin varoitus on paikallaan. Jos vainojen synty selitetään sosiaalisten ristiriitojen kasvulla, voidaan oikeastaan tarkoittaa vain sitä, että melskeisissä oloissa voi sattua mitä tahansa. Oikeudenkäyntien syntyyn vaikuttaneita tekijöitä on eriteltävä tarkemmin, eikä liene tavatonta ajatella, että eri alueilla ja eri oikeudenkäynneissä syyt olivat erilaiset.

Suomessa uuden ajan alku ja eritoten vuodet 1550–1650 olivat suuren taloudellisen, sosiaalisen ja poliittisen murroksen aikaa. Ruotsi-Suomen valtio vahvistui, keskusjohtoinen hallinto tehostui ja valtion ulkopolitiikka oli aktiivista ja aloitteellista. Kaupankäynti vilkastui, uusia kaupunkeja perustettiin, rahatalous kehittyi, ja teollisuus otti isoja askeleita kohti nykyistä aikaa. Valtakunnan maa-alueet kasvoivat, mutta aika olikin yhtämittaisten sotien aikaa. Sodat ja kasvava hallinto kävivät raskaaksi niille, jotka politiikan rahoittivat, eli maata viljeleville talonpojille. Talonpoikien verot kasvoivat, samalla kun muitakin julkisia rasituksia sysättiin heidän niskoilleen ja aatelisten oikeutta verottomaan maahan laajennettiin. Liian suuret verot ja sodat johtivat monien tilojen autoitumiseen, sillä talonpojat jättivät veronsa maksamatta tai lähtivät kokonaan tilalta. Osa talonpojista menetti tilansa, mutta samanlaisesti menestyneimmät yhdistelivät tiloja omiin maihinsa ja syntyi suuri määrä suurtiloja. Myös ns. pikkujääkauden aiheuttamat

---

66 Levack 1987, 116–119, 139–142.

toistuvat kadot ja yltyvä väestönkasvu synkensivät elämän taivalta.

Tämä on tutkimuskirjallisuuden yleiskuva Suomen oloista noin 1500-luvun puolivälistä seuraavan vuosisadan puoliväliin. Ala-Satakuntaa, Pohjois-Pohjanmaata ja Viipurin Karjalaa koskeva paikallishistoriallinen tutkimus vahvistaa yleiskuvaa:⁶⁷ elämä oli poikkeuksellisten sattumusten ja muutosten aikaa. Väestön valtaosan elinolosuhteet näyttävät kiristyneen.

Voidaan olettaa, että kun elämän perusteet järkkyivät ja taloudellinen turvallisuus tuli uhatuksi, taloudelliset takaiskut saivat suuremman merkityksen ja ne koettiin katkerampina. Siten aiheita noituusepäilyille oli yllin kyllin, mutta myös tarve kamppailla noitumisia (taloudellisia vahinkoja) vastaan oli pakottavampi. Paitsi että takaiskut selitettiin noituudella, noituutta voitiin yrittää käyttää hyväksi riidoissa.⁶⁸ Luultavasti noituussyytösten lisääntymiseen Ala-Satakunnassa ja Pohjois-Pohjanmaalla 1660-luvulle asti vaikutti osaltaan väestön enemmistön, itsenäisen talonpoikaisväestön, elinolosuhteiden muutos ja köyhtymisen uhka. Korostan heti, että tämä oli vain yksi asiaan vaikuttava seikka, ja tämän selityksen rajoituksia tuon hetimmiten esille. Luvussa XII, tuonempana esitettävien seikkojen perusteella, voidaan taloudellisten ja sosiaalisten ristiriitojen merkitystä arvioida tarkemmin. Niin ikään luvussa XII pohdin erikseen Viipurin Karjalan tilannetta. Kuitenkin esittämäni näkökulma suuressa määrin selittänee, miksi pääosa syyttäjistä ja syytetyistä oli talonpoikia tai heidän vaimojaan, miksi omaisuusriita esitettiin noitumisen motiiviksi ja miksi osapuolten väliset riitaisuudet olivat tavallisia. Tietenkin riideltiin muutoinkin ilman että kinattiin noituudesta. Eritoten aiemmin myös väkivaltaprosesseja oli käyty käräjillä⁶⁹. Noituussyytökset olivat yksi muoto sosiaalista kannunvalantaa.

Noitusoikeudenkäyntien lisääntymistä ei voida ajoittaa minäkään selvästi erottuvan taloudellis-sosiaalisen muutoksen mu-

---

67 Esim. Jutikkala 1958, 115–128 ja 1980, 162–165, 172, 198 ja Luukko 1967, eri kohdin. Paikallishistoriallisista tutkimuksista esim. Heino – Luoto – Salo 1987, 138–154; Koivisto 1966, 170–177; Nurminen 1970, 105–113; Kähkönen 1959, 334–350, 693 ja seur.; Virrankoski 1973, 32, 38–42. Muutoksen tarkempaan kuvailuun en voi mennä.

68 Esim. Eura 5.–7.4.1641, mm 5:120–121 ja Huittinen 14.–16.3.1648, mm 6:374v–377.

69 Ylikangas 1988b, 130–135.

kaan. Ala-Satakunnassa pahimmat vaikeudet oli 1630-luvun loppuun mennessä voitettu, mutta noituussyytökset lisääntyivät paljon vasta kymmenen vuotta myöhemmin. Veroja jäi rästiin 1640-luvulla jälleen hiukan enemmän, ja tiedetään, että myös kylvömäärä laski ennen vuosisadan puoliväliä. Pohjois-Pohjanmaalla syytökset lisääntyivät paljon vuosisadan puolivälissä, mutta tilanpidon vaikeudet olivat alkaneet 1630-luvulla. Vaikka olojen melskeisyys olisi noituussyytteiden taustalla, sosiaalisten ristiriitojen kanavoituminen noituusoikeudenkäynniksi ei ole yksioikoista.

Ensinnäkään väestön köyhtyminen ei vielä sinänsä selitä noituussyytteitä. Epäilemättä takaiskuja oli tapahtunut aikaisemminkin aivan riittävästi, jotta noituussyytöksille olisi ollut aiheita. Tässä onkin ensimmäinen huomautukseni edellä esitettyyn köyhtymisen ja sosiaalisten ristiriitojen merkitykseen noituussyytteiden taustalla: noituussyytteitä oli esitetty aiemminkin. Kyse ei ollut uudesta ilmiöstä eikä ilmeisesti millään tavalla sinänsä vieraasta käyttäytymismallista.

Tilastollisesti voidaan osoittaa, että noituussyytteistä syntyneet oikeudenkäynnit lisääntyivät 1600-luvun puolivälissä. Sitä ennen niitä oli vähän ja myös sen jälkeen vähemmän kuin vuosisadan puolivälissä. Tilastollista analyysia voidaan täydentää ja osin korjatakin laadullisella analyysillä. Jos Ala-Satakunnan poikkeukselliset kerjäläisnoitaprosessit jätetään huomiotta, vähemmän huomiota herättäneiden ja naapurusten keskinäisiin riitoihin liittyneiden noituusoikeudenkäyntien määrä Ala-Satakunnassa ei lisääntynyt kovinkaan paljon. Kun noituusoikeudenkäyntejä koko kihlakunnan alueella oli vuodessa vain yksi tai kaksi, ei yksittäisen vuoden neljää prosessia voida pitää sinänsä erikoisena. Pohjois-Pohjanmaalla noituusprosessit lisääntyivät niin ikään vuosisadan puolivälissä. Tämän jälkeen prosessien määrässä ei tapahtunut oleellisia muutoksia. Myös Viipurin Karjalassa noituussyytteistä syntyneet prosessit lisääntyivät jonkin verran vuosisadan puolivälissä. Selvästi ne lisääntyivät kuitenkin vasta 1680-luvun puolivälissä – toisin kuin muualla tässä tutkituilla alueilla. On silti muistettava, että yksi prosessi, jossa oli syytettynä viisi miestä, oli ilmeisen tyhjänpäiväinen eikä syntynyt noituuden vaan kaksinnaimisen vuoksi. Siten noituusprosessien määrä ei lisääntynyt niin paljon kuin syytettyjen tai esitettyjen syytteiden määrä.

Tärkeämpi onkin siis seuraava havainto: poikkeuksellisia ja useimmista muista noituusprosesseista selvästi eroavia prosesseja

lukuun ottamatta riitapukareiden keskinäisten kahnausten vuoksi syntyneitä pienimuotoisia noituusprosesseja oli varsin tasaisesti eri aikoina, joskin aivan vuosisadan alussa ja vuosisadan lopulla vähemmän kuin vuosisadan puolivälissä (Viipurin Karjalaa lukuun ottamatta). Nämä prosessit eivät muodostaneet vainoaaltoa. Jokaisella oikeudenkäynnillä oli tietenkin oma ainutlaatuinen syntynsä sekä enemmän tai vähemmän yhteisiä piirteitä muiden prosessien kanssa, mutta ne seikat, jotka edellä on esitetty noituuden ja sosiaalisten ristiriitojen suhteesta, riittänevät selittämään ne puitteet, joissa noituussyytökset veivät käräjille.

Poikkeuksellisten vainoaaltojen syntyä käsitellään viimeisessä luvussa, kun asian ratkaisemiselle on esitetty riittävästi aineistoa. Tässä on kuitenkin huomautettava vielä eräästä seikasta, joka sekin tulee tarkemmin pohdittavaksi tuonnempänä: Oikeudenkäynnin syntyyn vaikuttavat muutkin tekijät kuin tehty rikos tai ratkaisematon riita. On mahdollista, että vuosisadan ensimmäisten vuosikymmenten sodat hillitsivät miehiä vastaan käytyjen noituusprosessien syntyä. Toistuvat sodat aiheuttivat miespulaa myös kotirintamalla. Varmempaa on, että tehostunut keskushallinto ja oikeuslaitos saivat aikaisempaa suuremman osan yksityisten ihmisten kiistoista esivallan johtamien oikeuselinten käsittelyyn. Mikä tahansa kina tai noitaherja ei välttämättä johtanut käräjille, mutta kun asia oli riittävästi levinnyt ja paisunut, ei käräjien välttäminen enää ollut mahdollista. Lain koura tuli lähemmäksi ja yhä useammin myös väistämättömäksi.

Noituusprosesseja synnyttivät myös tekijät, joita suhteessa syytösteeseen ja lakiin nähden voidaan pitää satunnaisina tekijöinä. Joissakin tilanteissa satunnaisten tekijöiden merkitys saattoi vieläpä kasvaa. Kun syystä tai toisesta noituus-oikeudenkäyntejä oli pantu vireille ja käyty, saattoivat prosessit osaltaan levittää tiettyä käyttäytymis- ja selittämistapaa: noituuden arvo vahingon selittämisessä kasvaa ja vahvistuu ja noituuskanteesta tulee totuttu tapa toimia. Kun prosesseista tulee muoti, niiden alkuunpanon kynnys mataloituu ja yhä useammin tyhjänpäiväisenkin turina oli käräjien aihe. Tässä mielessä oikeusprosesseilla itsellään oli rikollisuutta synnyttävä vaikutus, kuten olen yhdessä Timo Kervisen kanssa todennut.⁷⁰ Tämä seikka ei aikalaisillekaan ollut vieras.

---

70 Nenonen – Kervinen 1988, 56.

Pohjois-Ruotsin vainojen kulussa monet vaikutusvaltaiset miehet totesivat, että kiihko, jolla asiaan suhtauduttiin, oli sinänsä omiaan lisäämään hysteriaa. Espanjan baskialueilla, joilla käytiin maailmanhistorian suurimmat noitavainot, lopulta kiellettiin julkisesti esittämästä noituussyytteitä. Ruotsin kirkkolaki vuodelta 1686 kielsi pappeja saarnaamasta ”tuntemattomista synneistä”, jotta papit eivät osaltaan levittäisi sopimatonta käyttäytymistä.⁷¹

Sosiaalisten ristiriitojen korostaminen noituusepäilyjen taustalla ei ole kovinkaan omintakeista. Näin on tehty varsin yleisesti ja voi sanoa, että tämä näkökulma kuuluu noitavainotutkimuksen toiseen päähaaraan. Clyde Kluckhohnin ja Alan Macfarlanen näkemyksiä olen edellä esitellyt. Macfarlanen näkemyksiä – jotka hän siis itse myöhemmin hylkäsi – on edelleen kehittänyt Keith Thomas. Norjalainen Hans Eyvind Næss painottaa vahvasti sosiaalisten tekijöiden merkitystä ja monia muitakin tutkijoita voitaisiin tässä yhteydessä mainita. Daniel Lawrence O’Keefe on monumentaalisessa tutkimuksessaan kehittänyt teorian magian – etenkin ”mustan” eli vahingoittavan magian – ja sosiaalisten ristiriitojen suhteesta. O’Keefe tarkastelee magian harjoitusta ja magiauskoumuksia yksilön ja yhteisön sosiaalisen paineen mittarina. O’Keefen mukaan magia on mm. keino yrittää lisätä menestymismahdollisuuksia.⁷²

Tässä ei ole tarpeen mennä eri tutkimusten pohdintaan, sillä olennaista ei ole, että kolmen suomalaisalueen noituusoikeudenkäyntien tutkimus vahvistaa yleistä kuvaa noituudesta jonkinlaisena sosiaalisen jännityksen osoittimena, purkausväylänä tai törmäyskohtana⁷³. Uutuus löytyy siitä, että noituusprosessin synty oli erilainen kuin taikuusprosessien synty, jota käsitellään seuraavassa luvussa. Mutta noituussyytösten lisääntyminen vuosisadan puolivälissä liittyyne myös tekijöihin, jotka nimenomaisesti vaikuttivat taikuusoikeudenkäyntien lisääntymiseen. Selvemmin noituusprosessien syntykin valkenee, kun seuraavien lukujen perusteella XII luvussa tarkastellaan noituus- ja taikuusoikeudenkäynte-

---

71 Esim. Heikkinen 1969, 67–73; Henningsen 1980, 366–383, ks. myös 317; Kirkkolaki 1686, II luku, § 2. (Näköispainos 1986, 4.)

72 O’Keefe 1983 (1982), 414 ja seur.

73 Vaikka sosiaalisten ristiriitojen merkitys on yleisesti esitetty noituussyytteiden ja epäilyjen taustalla, ei ole yksimielisyyttä siitä, kuinka noituus ja sosiaalinen konflikti liittyvät toisiinsa. Kysymys tulee olemaan vielä monen teorian aihe.

jä kokonaisuutena. Taikusoikeudenkäyntien syntyä tarkastellaksani (luvussa IX) voinkin yhtyä niihin, jotka vainojen synnyn syinä korostavat ideologisia, oikeudellisia ja uskontopoliittisia tekijöitä.

4. Miksi noituusoikeudenkäynnit loppuivat?

Jos noituussyytökset lisääntyivät talonpoikien vaikeuksien vuoksi, on helppo olettaa, että syytökset vähenivät kun olot vakiintuivat. Toinen yhtä helppo oletus on, että syytökset vähenivät ja loppuivat, kun ihmiset lakkasivat uskomasta noituuteen. Kumpikin oletus on väärä.

Ensinnäkin: Jos ihmiset olisivat lakanneet uskomasta noituuteen ja siten lakanneet esittämästä noituussyytöksistä, miksi he yhä uskoivat taikojen voimaan, halusivat tuomita taikuudesta ja miksi he alkoivat uskoa luudalla noitasapattiin lentäviin noitanaisiin?! Taikusoikeudenkäynnit lisääntyivät 1660-luvun jälkeen ja niitä oli enemmän kuin noituusoikeudenkäyntejä oli koskaan ollut. Noitasapatin vietosta syytettiin Suomessa vain vuosisadan puolivälin jälkeen. Sitä paitsi noituudesta esitettiin syytöksiä paljon 1600-luvun jälkeenkin – viimeinen tuntemani oikeuteen tuotu noituussyyte on vuodelta 1833.⁷⁴ Vaikka 1600-lukua voidaan myös Suomessa pitää monien nykyaikaisten käsitysten synnyn aikana, ei voida sanoa, että maaginen maailmankatsomus olisi tuolloin romuttunut ja noitavainot siitä syystä loppuneet.⁷⁵

Toiseksi: taloudellisten olojen paraneminen ei välttämättä vähentänyt noituussyytöksiä tai noituusepäilyjäkään. Olojen vakiintumisella ja kohentumisella lienee kuitenkin ollut merkitystä. Leipä leveni ja menetykset eivät olleet yhtä katkeria. Mutta jos noituussyytöksiä oli kerran esitetty suuren hädän hetkellä riitaisissa oloissa, niitä voitiin tietenkin esittää myös pienemmän hädän hetkellä tai minkä tahansa riidan yhteydessä. Keskinäinen kilpailu ja

---

74 Halila 1939, 285.

75 Maailmankatsomuksen merkityksestä myös Levack 1987, 214 ja Soman 1978, 44. E. William Monter sanoo, että vainojen loppuminen on yhtä vaikea selittää kuin niiden syntyminenkin (Monter 1976, 37).

kateus saattoi yhtä hyvin perustua hyvien vuosien menestyksestä kilpailuun kuin yhä suuremman köyhyyden välttämiseen. Viipurin Karjalassa noituussyytökset lisääntyivät merkittävästi vasta 1680-luvulla, eikä paikallishistorillisesta kirjallisuudesta voida löytää viitteitä siitä, että Viipurin Karjalassa köyhyys olisi uhannut juuri näinä vuosina. Kuten Länsi-Suomessakin, asia näyttää olleen päinvastoin. Siten pelkästään olojen vakiintuminen ei riitä selittämään, miksi noituussyytökset käräjillä vähenivät. Toisaalta on otettava huomioon, että 1600-luvulla noitusprosessien absoluuttinen vähentyminen ei ollut niin suurta kuin niiden suhteellinen vähentyminen. Vuosisadan lopulla taikusprosessit lisääntyivät ja noituudesta esitettiin syytteitä selvästi harvemmin. Voidaan siis kysyä, miksi noitusprosessit vähenivät mutta myös, miksi noitusprosessit eivät lisääntyneet kuten taikusprosessit.

Oikeusjärjestelmän merkitys

Pääosa yksityisten nostamista noituussyytöksistä toi vapauttavan tuomion tai juttu muutoin raukesi, kuten viidennessä luvussa on kerrottu. Se kuvaa hyvin syytteen taustaa. Syytöksiä nostettiin riitaisuuksista, niiden perusteet olivat heppoiset ja motiivit muutoinkin helppo nähdä. Käräjillä noitusjuttukin käsiteltiin asiallisesti. Ei ole merkkejä siitä, että kidutus, mielivalta tai ”ajattelun kehittymättömyys” olisi ylipäänsäkään leimannut oikeuden toimintaa. Eräässä oikeusjutussa Turun läänin Lapissa noitapuheista syytetty jäväsi kaksi todistajaa, koska he olivat vastapuolen palkollisia ja kantajan isäntävallan alla (under kärändens lydno)⁷⁶. Laittomista tutkintamenetelmistä tai oikeusturvan loukkauksista tuskin kerrottiin pöytäkirjoissa, mutta mikään ei viittaa siihen, että sellainen olisi ollut tavallista tai edes yleistä. Oikeuskäytäntö, jossa vaadittiin vakuuttavaa todistelua noituudesta, saattoi johtua kahdesta eri intressistä: On ajateltavissa, etteivät lautamiehet olleet johdateltavissa noitatarinoiden pauloihin vaan ymmärsivät riitaisuuksien ja ristiriitojen merkityksen syytteen taustalla ja syyt-

---

76 Lappi (T.I) 8.–9.10.1696, mm 29:366. Palkollisten jäävämisestä mainituin perustein en tunne muita esimerkkejä, mutta riitakumppanien jääväminen oli tavallista.

teen motiivina. Toiseksi täytyy olettaa, että syystä tai toisesta hovioikeuden linja oli noituuskysymyksessä maltillinen. Luultavasti hovioikeudella olisi ollut keinoja oikeuskäytännön selvään ankaroitamiseen.

Joitakin mielivaltaisuuksia tiedetään sattuneen.⁷⁷ Aina ei ole kuitenkaan selvää, johtuiko prosessin muotojen loukkaus oikeuden jäsenistä vai syytetystä. Erikoinen ja moniselitteinen oikeudenkäynti käytiin Turun läänin Lapissa, kun Kaarina Pekantytärtä Waimaroisista (Waimaroisby) syytettiin noituudesta. Syyttäjä Niilo Sipinpoika Köykästä oli tuonut lupaamansa todistajat Lapin kesäkäräjille vuonna 1678. Kaarina oli käräjäpaikalla, mutta häntä ei ensi alkuun saatu millään keinoin käräjätupaan. Isä Pekka Niilonpoika Puukontti (Pukontti) puolusti tytärtään – pöytäkirjan kertoman mukaan käräjäpihalla, ei käräjätuvassa – ja piti niin pahasaanaista meteliä, ettei sitä voinut kynällä toistaa, kuten kirjuri pöytäkirjaan on merkinnyt.⁷⁸

Todistajat kertoivat Kaarinan noitumisista ja parantamisista vuolaasti. Lautakuntakin totesi, että epäilyllistä oli usein kuultu jotakin kummallista mutta asiaa puitiin ensimmäistä kertaa oikeudessa. Kaarina kielsi kaikki syytteet, mutta oikeus katsoi hänen syyllistyneen loitsujen lukuun (Signerij eller läsande) sekä pahan-tekoihin noituudella. Syytetyn rasitteeksi katsottiin myös se, ettei hän halunnut heti puolustaa asiaansa oikeudessa. Syytetty sai 40 markan sakon.

Viiden vuoden kuluttua asiaa käsiteltiin uudelleen ja kokonaan toisessa valossa. Vuoden 1683 syyskäräjillä nimismies esitti hovioikeuden kirjelmän Kaarina Pekantyttären tuomiosta. Hovioikeus ei ollut vahvistanut tuomiota vaan vaati lisäselvityksiä. Oikeusopineet halusivat mm. tietää varmasti, oliko Kaarina sanonut, että jo hänen nimensä mainitseminen tuo helpotusta sairauteen ja vaivaan, kuten Valpuri Rekontytär oli väittänyt vuonna 1678. Vaivais- ta Valpuria ei enää saatu käräjille eikä kukaan voinut väitettä todistaa. Kaarina kielsi jyrkästi. Hän sanoi, että sellaiset syytökset voivat syntyä vain vihasta ja kateudesta. Kaarina puolustautui vielä sanomalla, että vaikka olikin köyhä, oli hän aina pitänyt Jumalan mielessään.⁷⁹

---

77 Esim. Virrankoski 1973, 707–708.

78 Lappi (T.l.) 5.–6.7.1678, mm 11:41–42v.

79 Lappi (T.l.) 2.–3.10.1683, mm 13:322v–325v.

Hovioikeus halusi myös tietää, oliko Kaarinan isä Pekka Niilonpoika Puukontti syyllistynyt noitumiseen, kuten väitettiin. Pekka kielsi ehdottomasti. Erästä todistajaa hän väitti varkaaksi, joka suostuu todistajaksi palkkiota vastaan. Puukontti väitti myös, ettei hän ollut saanut puolustaa asiaansa kesäkäräjillä vuonna 1678. Hänet oli tyttärensä kanssa suljettu pois käräjiltä. Pekan mukaan olisi siis tapahtunut päinvastoin kuin vuoden 1678 oikeudenkäyntipöytäkirjassa esitetään. Ehkä oli käynyt niin, ettei häntä vuolaan kielenkäytön takia ollut pidetty kuultavaksi sopivana.

Myös vuoden 1683 käräjillä kerrottiin Kaarinan parantamisista mutta kukaan ei enää tiennyt mitään hänen taikuudestaan tai noituudestaan, ei myöskään lautakunta, joka viisi vuotta aiemmin oli todennut kuulleensa usein jotakin. Parantamista Kaarina ei kieltänyt. Hän sanoi, ettei kuitenkaan voida puhua taikuudesta, kun kunniallinen ihminen auttaa joko paloviinalla tai antaa ihravoidetta haavoihin. Hän sanoi sen olevan tavallista. Kaarina sanoi parantaneensa luonnollisin keinoin (naturliga medell) ja vakuutti, ettei tiennyt mitään loitsuista eikä taikuudesta. Äiti Elin Simontytär totesi perheen joutuneen kaikkien niin vihaamaksi, että ihmiset hukuttaisivat heidät veteen, jos voisivat. Elin toivoi, että oikeus asiassa voittaisi. Lautakunta ja käräjäväki tiesi vain, että Kaarina ja hänen vanhempansa olivat pahansuopaisia ja riidanhaluisia ihmisiä. Uusi tutkinta lähetettiin hovioikeudelle, mutta en tunne hovioikeuden ratkaisua.

Pekka Puukonttia vastaan esitettyjä noituusepäilyjä käsiteltiin myös Turun akatemian konsistorissa 1670-luvun lopulla. Syynä ei kuitenkaan ollut edellä kuvattu oikeudenkäynti vaan se, että kruununvouti Anders Rydman oli joutunut riitaan Puukontin kanssa veroista ja saamisista. Puukontti piti akatemialle läänitettyä tilaa, eli veroillaan Pekka kustansi suomalaista tieteenharjoitusta. Häntä kuultiin konsistorissa, ja sen lisäksi hän oli valittanut kuninkaalle kruununvoudin väärinkäytöksistä. Akatemiassa tulivat esille myös noituussyytökset, joita Puukonttia vastaan oli esitetty, mutta Kaarinan asiaa ei käsitelty.⁸⁰ Kruununvoutia vastaan esitetyt valitukset todettiin aiheettomiksi. Konsistori totesi myös, että Puukontin oli lähdeävä tilalta, koskei hän ollut sitä hoitanut eikä voi ”koskaan sopia naapureidensa kanssa”.

---

80 Cons. Acad. Aboensis Protokoll V (1679–1685), 5–6, 233–238.

Ei ole varmaa, johtuivatko Kaarinan ja hänen isänsä vaikeudet vuoden 1678 oikeudenkäynnissä oikeuden jäsenten mielivallasta vai huononsiko Puukontti itse asiaansa ylettömällä rettelöinnillä. Myös konsistorin pöytäkirjoissa on viitteitä siitä, että Puukontti on puolustanut asiaansa raivokkaasti ja kärjekkäästi. Jollakin tavalla kiista oli vuonna 1678 kärjistynyt, koska uudessa tutkinnassa asiaan vielä viitataan mutta vastaavaa kärjistymistä ei ole enää havaittavissa. Olennaista on kuitenkin se, että hovioikeus määräsi oikeusasian uudelleen käsiteltäväksi ja että myös akatemian konsistori toistuvasti käsitteli Puukontin tilanpitoa ja jossain määrin myös noituussyytöksiä. Sen lisäksi Puukontti valitti kuninkaalle, mutta asia on varmasti palautunut täkäläisten oikeuselinten tutkittavaksi. Suorittamattomat verot johtivat kahnaukseen esivallan kanssa, ja samanaikaisesti, kenties tilanpidon vaikeuksien suuresti asiaan vaikuttaessa, isäntä riitaantui katkerasti naapureidensa kanssa. Mutta tässäkin tilanteessa Puukontti ei menettänyt mahdollisuuksiaan ajaa asiaansa, kenties jopa kohtuuttomin perustein, eri oikeuselimissä.

Alioikeuksien oli lähetettävä noituusasiat hovioikeuden tarkastettaviksi. Hovioikeuden ja esivallan linja noituusrikoksissa lienee ollut tiukka. Olen toisaalla jo esittänyt, että pääosa alioikeuksien kuolemantuomioista lievennettiin. Ketä tahansa ei ollut syytä tuomita suurena ja pahana noitana. Per Sörlinin tietojen mukaan Ruotsissa Götan hovioikeuden alueella kuolemantuomio tavallisesti lievennettiin ja muutettiin muuksi rangaistukseksi.⁸¹

Huolimatta noituussyytösten lisääntymisestä ennen 1660-luvun loppua tuomioita noituudesta annettiin alioikeuksissakin vähän. Useimmat tuomiot annettiin esivallan ajamista prosesseissa – ei yksityisten riidoissa. Siten oikeusjärjestelmä hillitsi noituusprosessien lisääntymistä. Näytön ja todistusten vaativuutta on pidettävä kovana. Vain Ala-Satakunnan kerjäläisnoidat tunsivat nahoissaan oikeusjärjestelmän ankaruuden, mutta hovioikeus ei vahvistanut puoliakaan kuolemantuomioista.

Myös muualla Euroopassa oli ilmeistä, että silloin kun oikeusjärjestelmä säilytti vakiintuneet tutkintatapansa – ja näin oli useimmilla alueilla – syytteet eivät johtaneet suuriin ketjuprosesseihin tai vainoaaltoihin. Noituuskaan ei ollut rikos, jossa yleisesti

---

81 Sörlin 1991 (painamaton käsikirjoitus).

olisi sallittu aikakauden oikeustajusta poikkeavien menetelmien käyttö.⁸²

Syytösten uskottavuus väheni

Elämän edellytysten kohentuminen lienee osaltaan vaikuttanut siihen, ettei noituutta enää koettu yhtä suureksi vaaraksi kuin aiemmin. Mutta noituussyytökset tuskin olisivat lisääntyneet loputtomiin siinäkään tapauksessa, että taloudellinen kurjuus olisi lisääntynyt. Syytösten nopeasti lisääntyessä niiden uskottavuus jossakin vaiheessa nopeasti väheni. Mitä useampia kyläläisiä epäiltiin noituudesta ja mitä useammat epäilyjä esittävät, sen mieltömämmäksi tilanne kävi kyläläisen kannalta⁸³: Noituuden arvo omakohtaisen takaiskun selityksenä saattoi laskea, vaikkei maailmankatsomuksessa olisi tapahtunut minkäänlaista muutosta.

Syytösten uskottavuus ei vähentynyt vain niiden määrällisen lisääntymisen vuoksi. Yhteiskunnallisen ja sosiaalisen murroksen sekä rahatalouden kehityksen myötä elämä muuttui siten, että edut ja mahdollisuudet moninaistuiivat ja muuttuivat nopeasti. Myös sosiaaliset suhteet monimutkaistuiivat. Yhteisö ei ollut entisensä; naapurin touhuja ei aina tuntenut tai ymmärtänyt, ne eivät olleet samanlaisia. Ja naapureita tuli ja meni, tiloja nousi ja kaatui, monet tilat kasvoivat paljon muita suuremmiksi ja elämä niillä erottautui muista.⁸⁴ Kaiken lisäksi kyliin tuli yhä useammin virkamiehiä ja aatelisia, joilla oli yhä suurempi valta ja mahti järjestellä oloja. Elämä sattumuksineen lipesi yhä kauemmaksi yksityisen kyläläisen käsistä.

Nopean yhteiskunnallisen murroksen oloissa noituuden uhka ei merkinnyt samaa kuin ennen. Joka tapauksessa asiat muuttuivat äkisti ja yllättäen. Noituuden uhka saattoi rajoittaa toimia vain suhteellisen vakiintuneissa oloissa. Liian suuri eriarvoisuus, monimutkaisuus ja nopeat, yllättävät muutokset sosiaalisessa elämässä eivät olleet mahdutettavissa noitauskoon. Aluksi ja kuin viimei-

---

82 Mm. Scarre 1987, 59; Lagerlöf-Génetay 1990, 35, 79, ks. kuitenkin myös 44. Ks. myös luku II, viite 12 ja 14.

83 Vrt. Midelfort 1972, 191, 194. Vrt. kuitenkin Scarren kommentti Midelfortin näkemykseen (Scarre 1987, 60).

84 Ks. edellä s. 242–243.

simmän hädän hetkenä syntyi tavattomasti epäilyjä noitumisista – syntyivät vainot. Mutta lopultakaan ei voitu ajatella, että noita tuhosi kenen tahansa yrityksen aina ja kaikkialla.

Aikaisemmin kyläläiset olivat hallinneet yhteisöään ja keskinäisiä suhteitaan kuninkaasta ja esivallasta suhteellisen itsenäisesti vanhojen oikeustapojen ja paikallisen itsehallinnon turvin. Vähitellen nykyaikainen valtio syrjäytti vanhan tavan ja asetti tilalle keskusjohtoisen hallinnon, oikeuden ja uskon. Paikallisiakin hankkeita järjesteltiin esivallan suunnitelmien mukaan ja niitä johtivat kruunun tai aatelisten miehet.⁸⁵ Esivalta rakensi omaa hallinto- ja valvontajärjestelmäänsä. Esivallan oli taattava, että verot maksettiin ilman kapinoita, että armeijaan saatiin miehiä ja ettei etuoikeutettujen asemaa tai valtakunnan uskontoa loukattu. Valtio ei tarvinnut noituutta asioidensa valvomiseen – esivalta käytti miekkaa ja saarnaa. Noitus sosiaalisen elämän kontrollina tuli paitsi mahdottomaksi myös tarpeettomaksi.

Esivallan korkeimmille edustajille noitususkosta luopuminen tuskin oli vaikeata. Heidän toimiaan ohjasivat uusimmat tieteen opit ja luja luottamus omaan kasvaneeseen valtaan.⁸⁶ Uusi luonnontieteellinen ajattelu ei muodostanut ristiriidatonta tai yksiselitteistä filosofiaa, mutta silti sen myötä syntynyt mekanistinen luonnonfilosofia tarjosi kokonaan toisenlaisen tavan luonnonilmiöiden selittämiseen kuin henkien ja demonien maailma. Mekanistisen maailmankäsityksen mukaan luonnonilmiöt olivat matemaattisesti tarkasteltavissa ja tutkijoita innosti täsmällisen, kokeellisen tieteen avaamat näkymät.⁸⁷ Myös magian on huomautettu olleen suu-

---

85 Vrt. esim. seur.: Ylikangas 1990, 102–111, 115–118; Soikkanen 1966, 9 ja seur.; Lindegren 1987, 209 ja seur., et 223; Larsson 1987, 188 ja seur., et. 200–201. Ks. myös edellä s. 227, 230.

86 Tästä yleisesti, ks. esim. Easlea 1980, 215–218, myös 211–213 ja eri kohdin. Easlea on tarkastellut mielenkiintoisesti uuden, luonnon valloittamiseen tähtäävän luonnontieteellisen ajattelun suhdetta käsityksiin sukupuolten välisistä eroista (emt. 247–252). Myös Scarre 1987, 56–58.

87 Easlea 1980, 196–198, 201; Thomas 1988 (1971), 769–794. Eritoten Easlea on korostanut niitä ristiriitoja ja mielipide-eroja, joita uuden luonnonfilosofian kannattajien keskuudessa esiintyi. Raja-aidat olivat häilyviä ja lienevät jyrkentyneet vasta myöhempien tarkastelijoiden silmissä, kun alkemiaa ja magiaa harjoittanut Isaac Newtonkin (Thomas 1988 (1971), 771) nähtiin vain uuden tieteen pioneerina.

ressa määrin kokeellista, luonnonhallintaan pyrkivää tekniikkaa.⁸⁸ Bronislaw Malinowski kirjoitti, että magia ritualisoi ihmisen optimismin (uskon luonnonvoimien hallintaan).⁸⁹ Maagikot eivät kuitenkaan päässeet vaikuttavien voimien – henkien, demonien ja salaperäisten olemusten – tarkastelussa sellaiseen tarkkuuteen kuin uuden lähestymistavan edustajat. Semmitenkään maagikkojen kokeita ei voinut toistaa, eikä heidän keinoillaan ollut luotavissa yleiseen käyttöön kelpaavia kojeita tai laitteita. Keith Thomas esittää, että tekninen edistys ei hävittänyt magiaa vaan uskon magiaan oli väistyttävä ennen kuin uusia teknisiä laitteita saatettiin keksiä ja ottaa käyttöön. Thomas lainaa Max Weberin sanoja ja toteaa, että magia oli suurimpia esteitä talouselämän rationalisoinnille.⁹⁰

Ruotsin valtakunnassakin mahtimiehiä innoittivat uudet edisyysoptimistiset virtaukset. Aatelismiesten koulutustaso oli nousut, sillä hallinnon tehokkuuden ymmärrettiin vaativan oppineisuutta. 1600-luvun jälkipuoliskolla yhä useampi aatelismies ryhtyi aktiivisesti harjoittamaan aikaisemmin vain porvarismiehelle sopivaa liiketoimintaa ja kauppaa sen sijasta, että aikaisempien ihanteiden mukaan olisi tyytynyt vain feodaalisen maaomaisuuden tuomaan vaurauteen.⁹¹ Muuttuneissa oloissa ja uusien ajatusten ilmapiirissä takaiskutkaan eivät olleet esivallalle noitien juonia vaan järjestelykyvyn puutetta tai alamaisten niskurointia. Hallintomiesten usko omaan voimaansa, tehokkuuteen ja valtaan sai heidät epäilemään noituutta. Mm. kenraalikuvernööri Pietari Brahe suhtautui epäillen noituuden vaikutuksiin.⁹² Kyläläinen pelkäsi yhä naapurinsa noituutta, esivalta ei. Syy on yksinkertainen: lehmän kuolema oli selitettävissä noituudella mutta mitä persoonatommaksi ja laitospaisemmaksi hallinto kävi, sen vähemmän sen puutteita voitiin selittää noituudella. Tietenkin monet oppineetkin uskoivat noituuteen.

---

88 Hansen 1978, 484, 490, 495. Pitää muistaa, ettei noitateorian kannattajien ja vastustajien raja aina kulkenut sen mukaan, kuinka tarkastelija suhtautui magiaan tai uusiin luonnontieteellisiin oppeihin. (Esim. Jobe 1981, 343 ym.)

89 Malinowski 1960, 96.

90 Thomas 1988 (1971), 786. En ota kantaa siihen, missä määrin näkemys on perusteltu.

91 Englund 1989, 86–87, 128 ja seur., 184–187, 193.

92 Heikkinen 1969, 128. Se ei estänyt häntä suhtautumasta ankarasti taikojen tekoon.

Noituuden epäily sinänsä ei ollut uutta 1600-luvullakaan. Mitään yhtenäistä käsitystä noituudesta ei 1500- ja 1600-luvun eurooppalaisilla ollut ollutkaan, ja noituuteen oli suhtauduttu kriittisesti jo ennen vainoja – epäileviäkin kirjoja oli ennen vainoja julkaistu lukuisasti eurooppalaisten oppineiden tutkittavaksi.⁹³ Kun kuninkaan valta ja auktoriteetti kyläyhteisöissäkin oli selvä, ei ollut enää voimaa, jonka paineesta toistuville noituuskäräjille olisi päädytty. Noitaukosta luopuminen tuli helpoksi viralliselle kulttuurille, mutta ihmisten käsitykset noituudesta ja taikuudesta muuttuivat hitaasti.

Seuraavassa luvussa esitän, miksi esivallalle tuli yhä tärkeämmäksi syyttää taikojen teosta, vaikka noituussyytöksistä saatettiin luopuakin.

---

93 Mm. Easlea 1980, 12–14, 19–25 ym.; Robbins 1980 (1959), 167. Keskustelusta myös esim. Midelfort 1972, 10 ja seur. sekä 30 ja seur. Vrt. myös Levack 1987, 213.

IX Taikuusoikeudenkäyntien synty

1. Vanha tapa – uusi rikos

Ennen 1660-luvun puoltaväliä Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla taikuussyytökset oikeudessa olivat harvinaisia. Vielä harvinaisempaa oli asian ottaminen käsiteltäväksi ja langettava tuomio annettiin vain joissakin tapauksissa, joissa yleensä oli muutakin oikeudenkäynnin aihetta.¹ Tavallisesti asia siirrettiin kirkon käsiteltäväksi. Kun Ulvilassa 1634 syytettiin kahta naista öylätin käyttämisestä noituuteen, ei noituudesta löydetty tuomion aihetta, vaikka molemmat tunnustivat varastaneensa öylätin, kun pappi oli ollut jakamassa ehtoollista talossa. Toinen kertoi kuulleensa, että öylätti on hyvä apu horkkaan (skelfuan²), ja toinen tiesi sen auttavan pahojen ihmisten kiroukseen. Oikeus totesi päätöksessään:

Tämän vuoksi oikeus ei voi sitoa häntä noituuteen vaan tuomitsee noituudesta tässä asiassa aivan vapaaksi. Mutta mitä tulee taikauskaisuuteen (Superstition) ja taikuuteen (wijdsckepelsse), jota hän näin muodoin harjoittanut, lähetetään asia tuomiokapitulin konsistorille (Consistorium Ecclesiasticum).³

---

1 Esim. Kokemäki 16.–17.9.1628 kk (Masku I) 6:ei sivunumeroa ja Kokemäki 10.8.1629, mm 3:16.

2 Suomennoksesta, ks. luku III, viite 77.

3 Ulvila 28.–30.11.1634, mm 3:322–v.

Oikeus teki selvän eron noituuden ja taikuuden välille ja piti ainoastaan noituutta kärkeillä käsiteltävänä asiana. Tällainen menettely oli täysin maanlain mukainen. Muitakin vastaavia tapauksia tunnetaan ennen 1660-lukua. Kuvaava on oikeudenkäynti Huittisista vuodelta 1651: Erään vanhan naisen todettiin harjoittaneen taikuutta useita vuosia. Kukaan ei kuitenkaan tiennyt hänen syyllistyneen noituuteen, vaikkakin ”hän pyynnöstä taikoi suola-loitsuin”. Naisen asia lähetettiin kirkon elimien tutkittavaksi.⁴ Oulun kaupungissa vuonna 1668 muuan mies yritti oikeudessa edistää asiaansa tekemällä taian, jonka uskoi tuovan onnea oikeudessa. Raastuvanoikeus lähetti asian kirkon kurinpitovelimien pohdittavaksi.⁵ Viimeistään 1660-luvun jälkeen erilaiset taikatavat, suola-loitsut ja öylätin väärinkäyttö toivat varmasti sakon taikuudesta. Öylätin käyttämisestä taikuuteen saattoi menettää henkensä. Tiedetään, että jo 1500-luvulla annettiin ainakin yksi kuolemantuomio öylätin käyttämisestä noituuteen.⁶

Ennen 1660-lukua oikeuskäytäntö oli horjuva. Kun toisinaan taikuudesta epäilty lähetettiin kirkon elimien rangaistavaksi, näyttää epäilty joskus saaneen oikeudelta kirkkorangaistuksen.⁷ Säkijärvelläkin vuonna 1624 oikeus teki eron noituuden ja taikuuden välillä mutta tuomitsi oikeastaan kummastakin ja antoi sakkorangaistuksen päälle vielä kirkkorangaistuksen – mikä oli tavallista vasta 1600-luvun jälkipuoliskolla. Päätöksessä todettiin, ettei lautakunta tiennyt syytetyn noituudesta mitään mutta koska syytetty itsekin myönsi harjoittaneensa taikuutta ja oli epäilty uhkaamista seuranneesta vahingosta, ei lautakunta voinut asiasta vapauttaa.⁸

Yrttien ja voiteiden käytöstä ei taikuus oikeudenkäynneissä tuomittu. Silloin tällöin epäiltiin parantajien käyttämiä keinoja ja jos ne todettiin ”luvattomista menoista” vapaiksi – toisin sanoen hoidon yhteydessä ei tiedetty käytetyn loitsuja, taikaesineitä tms. – epäilyt todettiin aiheettomiksi.⁹ Parantaja oli oikeudessa erittäin

---

4 Huittinen 18.–19.4.1651, mm 7:180; Myös mm. Ii 17.–18.7.1654, rr 8:248; Ulvila 10.–11.3.1654, mm 8:274–v.

5 Virkkunen 1919, 435.

6 Suomen historian dokumentteja I (1968), 227.

7 Ii 30.–31.1.1654, rr 8:195; Ulvila 17.–19.9.1638, mm 4:286v.

8 Säkijärvi 21.7.1624, jj 1:19v–20.

9 Esim. Eura 29., 31.10.1695, mm 27:340–345 ja 30.9.–2.10.1696, mm 29:325–334. Ks. myös luku III.

vähän. Heihin luotettiin, koska heitä ei juurikaan epäilty vahingoittamisesta.

Taikuus rikokseksi

Ruotsissakaan taikuus (vidskepelse) ei ollut vielä keskiajalla rikos. Laajalti Euroopassa vaikuttaneen roomalaisen oikeuden perinteessä ”valkoisesta magiasta” ei tuomittu, koska hyväätarκοittava taikuus ei aiheuttanut vahinkoa. Kirkon kanonisessa laissa taikuus oli tuomittavaa, koska – kuten Monter asian tiivistää – sielun vahingoittaminen (paholaisen avulla) oli ruumiin vahingoittamista pahempaa.¹⁰ Tämän mukaan ruotsalaisetkin pappismiehet asiaa tarkastelivat. Yksi 1300-luvun johtava ruotsalainen pappismies, maisteri Mathias, kirjoitti ennen 1300-luvun puoltaväliä, että myös hyväätarκοittava taikuus, mm. loitsuilla parantaminen, tapahtuu paholaisen avulla eikä lopultakaan tuo mitään iloa tai hyötyä vaan osoittautuu vaaralliseksi harhaksi. Eräässä ennen 1400-luvun puoltaväliä Vadstenan luostarissa käyttöön otetussa kirjoituksessa tuomittiin ankarasti kansanomaisen, taikuuden keinoin tapahtuva parantaminen.¹¹ Kirkon näkökannasta huolimatta vain eräissä Ruotsin maakuntalaeissa taikuudesta oli ilmeisesti kirkon vaikutuksesta kirjoitettu säädös, mutta säädökset jäivät merkityksettömiksi¹². Maunu Eerikinpojan kaupungin- ja maanlait, enempää kuin Kristofer-kuninkaan laitkaan, eivät säätäneet taikuudesta vaan ainoastaan noituudella vahingoittamisesta (ks. luku VIII). Kuitenkin jo pohjoismainen katolinen kirkko kamppaili taikuutta vastaan. Katolisen kirkon kanonisessa oikeudessa termi *sortilegium* vastasi (karkeasti) ruotsinkielen sanaa vidskepelse. Se oli *casus episcopalus* eli piispalle kuuluva rikos. Sakko siitä meni piispalle.¹³

Ruotsin maan- ja kaupunginlaista puuttui kirkkokaari. Se lienee johtunut siitä, että kuningas ei päässyt yksimielisyyteen papiston kanssa kirkkokaaren sisällöstä. Papisto halusi järjestää asiat suurilta osin kanonisen oikeuden mukaan, minkä kuningas luultavasti

---

10 Monter 1976, 168–171.

11 Wall 1989, 54–55.

12 Ankarloo 1984 (1971), 37.

13 Ankarloo 1984 (1971), 38–39.

tyrmäsi.¹⁴ Käytännössä Uplannin maakuntalain kirkkokaarta sovellettiin maanlain veroisena. Vuonna 1439 annettiin säädös, jolla paikkailtiin maan- ja kaupunginlain eräitä puutteita. Säädös oli lähellä Uplannin maakuntalain kirkkokaarta. Säädöksen mukaan ”korkeimpain syiden asiat” jakaantuivat kahtia: sellaisiin asioihin, jotka olivat ”aina” olleet rikoksia (mm. eläimeen sekaantuminen, murha, tappo) ja sellaisiin, joista kirkko opetuksissaan oli säätänyt (mm. tiettyjen sukulaisten avioliitto). Ensin mainituista asioista tuomitsi aina maallinen oikeus. Jälkimmäisistä tuomitsi se, joka ehti ensin. Jos asia tuli esimerkiksi ripissä ilmi, tuomiovalta jäi kirkolle eikä maallinen oikeus asiaan puuttunut. Jos asia tuli ilmi muutoin kuin kirkon piirissä, tuomiovalta kuului maalliselle oikeudelle, esittää Ankarloo. Varsinkin taikuus mutta ilmeisesti joskus myös noituus oli tällainen toisen luokan rikos ja kuului vain mainituin edellytyksin kirkon tuomiovaltaan. Tässä suhteessa säädös ja käytäntö muistuttivat muun Euroopan kanonista oikeutta. Yleisesti noituus oli rikos, jonka suhteen vallitsi periaate *causae mixti fori* eli oikeusasiasa kuului asian esille ottaneen tuomiovaltaan.¹⁵

Ennen uskonpuhdistusta kirkko oli huolehtinut uskon puhtautta loukkaavista taioista, loitsuista, uhraamisesta yms. Vaikka maallisessa laissa ei ollut moisesta määräyksiä, kirkolla oli oppinsa ja säännöksensä, jotka maallinen esivalta oli tunnustanut viimeistään vuoden 1439 säädöksessä. Sven Kjöllnerströmin mukaan käytännössä Uplannin maakuntalain kirkkokaari (1296) luettiin Ruotsin lakiin kuuluvaksi. Vuoden 1571 kirkkojärjestyksessäkin viitattiin mainittuun kirkkokaareen.¹⁶ Kirkolla oli ollut myös kurinpidolliset keinonsa uskonloukkaajia kohtaan. Uskonpuhdistuksen myötä tilanne muuttui: valtiosta tuli uskonnon puhtauden takaaja, ja kirkon kurinpidollinen valta pieneni. Kirkko menetti sakotusoikeutensa ja suuren osan tapaoikeudellista itsenäisyyttään. Maallisella vallalla ei kuitenkaan ollut mitään säädöksiä taikuutta, arvanheittoa, kiroilua tms. vastaan. Nimenomaan taikuus ja eräät muut, aikaisempaan nähden uudet pienet rikokset olivat ongelma.

Tilanne muuttui kuitenkin vain alkuun – ennen pitkää näyttää jatkuvan vanhaan malliin. Jo 1540-luvulla raipparangaistus oli jäl-

---

14 Ankarloo 1984 (1971), 37; Kjöllnerström 1957, 26–27.

15 Ankarloo 1984 (1971), 41–43, 90.

16 Kjöllnerström 1957, 41, 53, 91–92.

leen osa julkirippiä ja kirkon piirissä käsiteltiin loitsimista, taikoja ym. noituutta lievempiä pahantekoja. Sakot kantoi nyt kruunu. Samaan aikaan säädettiin useita lakeja kaikenlaisesta noituudesta ja taikuudesta: kuuluisan Västeråsin kokouksen jälkimainingeissa 1528 Kustaa Vaasa sääti mm., että kaikenlainen noituus ja taikuus oli hengenasia, siis kuolemantuomion tuova rikos. Aikaisemmin taikuudesta ei kuolemantuomiota ollut missään säädetty. Nähtävästi tällä säädöksellä ja sitä seuranneella täydennyksellä haluttiin varmistaa, että karkeista jumalanpilkka- ja uskonrikoksista voitiin antaa kuolemantuomio. Säädös maallisti lopullisesti vuoden 1439 säädöksen samoista asiasta. Nyt kuningas kuitenkin erikoisesti huomautti, että mikäli sakotetaan, sakot kuuluvat kuninkaalle.¹⁷ Tältäkin osin piispan maallinen valta kaventui.

Nähdäkseni 1528 annetut säädökset olivat tarpeen juuri kirkon menettämän kurinpitovallan vuoksi.¹⁸ 1500-luvulla annettiin useita muitakin säädöksiä, joissa oli määräyksiä myös noitujen tai taikojien tuomitsemisesta. Yksityiskohtaisesti asian käsittely ei ole tässä tarpeen. Riittää kun huomautan säädösten keskeisestä annista – siitä, että yhä useampi teko, rike tai tapa tuli (uudelleen) kirkon rankaisuvallan piiriin. Esimerkiksi vuonna 1575 annetussa *Nova ordinantiassa* mainittiin 29 rikoslajia, jotka olivat kuuluneet ja yhä kuuluivat kirkkorangaistuksen piiriin. Myös raipparangaistus pidettiin kirkon menetelmänä, vaikka se alkujaan oli vastoin luterilaisia ihanteita. Raipparangaistus ilmaistiin lakitekstissä peitetysti. Sitä nimitettiin mm. sanoilla ”timlig kyrkonäpst” (kirkon nuhde tässä ajassa).¹⁹ Eritoten Juhana III:n aikana kirkko sai takaisin kurinpitovaltaansa. Kaarle IX:n aikana kirkon oikeutta maallisiin kurinpitotoimiin jälleen rajoitettiin, sillä Kaarle ei pitänyt sopivana, että kirkonmiehillä oli maallisen oikeuden toimivaltaa. Kaarlen asettamat rajoitukset jäivät tilapäisiksi, sillä Kustaa II Adolf antoi kirkolle vuonna 1611 myös ruumiillisen kurituksen oikeuden.²⁰

Luterilainen kirkko oli Ruotsissa keskiajan katolista kirkkoa selvemmin maallisen vallan työkalu. Työkaluna kirkko sai uudelleen takaisin uskonpuhdistuksessa menettämänsä valtaa. Kirkon tut-

---

17 Ankarloo 1984 (1971), 52–54, 76–79.

18 Vrt. Ankarloo 1984 (1971), 54 ja Kjällerström 1957, 35, 36–37.

19 Ankarloo 1984 (1971), 54–58, 76–79, myös 79 ja seur.

20 Kjällerström 1957, 53–67, 74 ja seur., 106.

kinta-, rankaisu- ja toimintamuodot uskonnollisessa kurinpidossa muistuttivat uuden ajan inkvisition toimintaa esimerkiksi Espanjassa ja Italiassa. Vertaus kuulostaa karkealta mutta inkvisition menetelmät eivät oleellisesti poikenneet Ruotsin valtakunnan luterilaisen kirkon kurinpitomenetelmistä. Inkvisition toiminta kohdistui ensisijaisesti seurakuntalaisten uskon puhtauden ja tapojen vaalimiseen – täsmälleen samoin kuin luterilaisten pappismiestenkin toimet. Kuolemanrangaistus tai kidutus ei kuulunut inkvisition tärkeimpiin tai useimmin käyttämiin menetelmiin (ks. luku II).

Useissa Euroopan maissa uudistettiin noituutta ja taikuutta koskevia lakeja 1500- ja 1600-luvulla. Levack on esittänyt, että uusissa laeissa yleensä säädettiin noituudella vahingoittamisesta.²¹ Usein samanaikaisesti säädettiin muistakin uskon- ja tavan asioista – pelkästään noituuden ja taikuuden vuoksi lakeja ei korjailtu. Yleisesti rikoslait ankaroituivat tämän aikakauden Euroopassa. Roomalaisen maallisen oikeuden ja kirkon kanonisen oikeuden ristiriitaisesta perinteestä maalliset oikeudet 1500-luvulla yhä useammin valitsivat auktoriteetiksi kanonisen lain, ja oikeuden asenne taikuuteen tiukkeni.²² Kuitenkin mm. Englannissa valkoisesta magiasta tuomittiin laista huolimatta lievemmin kuin noituudesta.²³ Eri maiden uskontopolitiikan ja uskonnollisten suuntausten käänteillä ei näytä olleen vaikutusta: lakien uudistaminen liittyi hallinnon ja oikeuslaitoksen kehitykseen ja valtiollisen vallan voimistumiseen.

Ruotsin valtakunnassa taikuudesta 1500-luvulla annetut säädökset eivät olleet yhtenäisiä eikä yhtenäistä käytäntöä saatu aikaan. Säädökset olivat keskenäänkin ristiriitaisia, eikä niistä tullut juuri lainkaan maallisen vallan ohjenuoria. Ehkä yksi keskeinen syy epä johdonmukaisuuteen oli se, ettei 1200-luvun lopulta peräisin ollutta kirkkokaarta saatu uusittua, vaikka sen puutteita useilla erillisillä säädöksillä, mm. Erik XIV:n patentilla vuonna 1563,

---

21 Levack 1987, 80 (myös 63 ja seur. ja 93 ja seur.). Ks. myös Midelfort 1972, 22–23 ja Næss 1982, 71–73, 76–84.

22 Monter 1976, 168–171. Noituus- ja taikuuslaeista ja oikeuskäytännöstä ei tiedäkseeni ole yhtenäistä esitystä. Asia on erittäin monimutkainen. Kuten tässäkin tutkimuksessa on käynyt ilmi, ei ollut mitään yhtä ja samaa ”noitalakia”, jonka mukaan kirkko ja oikeus olisivat toimineet.

23 Thomas 1988 (1971), 292–295. Ks. Scarre 1987, 31–33.

paikkailtiin. Kuten ennenkin, pääosa maleficium-asioista käsiteltiin maallisilla käräjillä, taikuus kirkon piirissä. Toistuvissa säädöksissä kuitenkin mainittiin, että tarvittaessa maallinen valta oli velvollinen auttamaan kirkkoa taikuuden kitkemisessä. Niskuroijat, joita ei saatu kuriin, joituivatkin aikaisempaa useammin käräjille, ja myös muutoin maallinen oikeus tarttui hanakammin taikuuteen. Tästä lie johtunut, että 1500-luvun lopun oikeustapauksista jo melkoinen osa oli taikuussyytöksiä.²⁴ Huomionarvoista on myös, että näihin aikoihin Juhana III tehosti maallisen ja kirkollisen vallan yhteistyötä kirkkokuriasioissa. Muutoinkin oikeuskäytäntö näyttää ankaroituneen tänä aikana, sillä aiemmin tavallinen kuolemantuomioiden lieventäminen ei enää ollut niin yleistä.²⁵ 1600-luvun alussa taikuusjutut olivat käräjillä harvinaisia. Ruotsin puolella noituudella vahingoittaminen oli tavanomaisin syytös 1610-luvun puoliväliin asti.²⁶ Suomessa taikuussyytökset yleistyivät käräjillä vasta 1660-luvulla tai sen jälkeen.

Ruotsi-Suomessa taikuuden kriminalisointikehitys näyttää siis katkenneen tai ainakin heikentyneen molemmin puolin 1500- ja 1600-luvun vaihdetta. Oikeuden kehityksen kannalta oli kuitenkin merkityksellistä Kaarle IX:n vuonna 1608 antama säädös, jonka mukaan Raamatun säädökset oli otettava eräiden rikosten tuomion perusteeksi. Kaarle ei maininnut noituutta tai taikuutta, mutta myöhemmin ja osin jo aikaisemmin lakia sovellettiin myös noituus- ja taikuusrikoksiin.²⁷

Luultavasti kirkko havitteli itselleen yhä suurempaa ja maallisesta vallasta riippumattomampaa osaa yhteiskunnallisesta kurinpidosta. Vuonna 1593 Kaarle-herttua nimenomaisesti torjui Upsalan pappeinkokouksen yrityksen laajentaa kirkon kurinpidollista valtaa piispojen ja kapitulien harkinnalla. Kaarle huomautti, että kirkon toimivaltaa voidaan laajentaa vain maallisen oikeuden

---

24 Vrt. Kervinen 1984 (painamaton tutkielma), 34–42 ja sen pohjana oleva aineisto. Koska aineisto perustuu vain tutkimuskirjallisuuteen, ei voida tehdä johdonmukaista tilastoa syytteistä eikä Kervinen tutkielmassaan erottellut syytteitä. Jos aineiston kertoma on luotettava, kiintyy huomio siihen, että 1500-luvun lopulla taikuussyytteitä oli käräjillä (ainakin suhteellisesti) enemmän kuin 1600-luvun ensimmäisellä puoliskolla.

25 Ylikangas 1988b, 117–118.

26 Ankarloo 1984 (1971), 46.

27 Heikkinen 1969, 52. Ks. myös Ankarloo 1984 (1971), 234.

suostumuksella.²⁸ 1600-luvun ensimmäisellä puoliskolla kirkon aktiivisuus noituus- ja taikuusasiassa säilyi suurena. Papit – mm. Suomen piispat – kehottivat käymään kaikenlaista taikuuttakin vastaan. 1630-luvun lopulla Turun tuomiokapitulin kahdessa kiertokirjeessä muistutettiin papistoa epäjumalanpalveluksen ja taikuuden kitkemisestä. Piispa Rothoviuksen puhe Turun akatemian vihkiäisissä vuonna 1640 on tunnettu. Vuoden 1643 valtiopäivillä kuningatar Kristiina vastasi pappissäädyn valitukseen, että epäjumalanpalvelus ja taikuus oli juurittava pois tarvittaessa maallisen vallan avulla. Pappissääty oli valittanut maallisen oikeuden selkärangattomuutta asiassa, johon maallinen oikeus ei maanlain mukaan – kuten edellä olen selvittänyt – voinutkaan puuttua. Vuonna 1649 Pietari Brahe otti taikuuden puheeksi akatemian konsistorissa. Tuloksena oli, että taikuuden vaaroista oli saarnattava kolme kertaa vuodessa.²⁹ Kannattaa huomata, että Pietari Brahe oli uskonasioissa ja (siis myös) suhteessa taikuuteen ankara mutta suhtautui noituuteen perin epäilevästi.³⁰

1600-luvun kuluessa Ruotsin valtakunnan oppineiden teoreettinen käsitys noituudesta ja taikuudesta muuttui. Asenne taikuuteen kiristyi. Taikuus oli aikaisempaa selvemmin epäjumalanpalvelusta ja majesteettirikos eli rikos kuningasta vastaan. Noitasapatin vieto katsottiin rangaistavaksi riippumatta siitä, tiedettiinkö epäillyn harjoittaneen vahingoittavaa noituutta. Tämä käsitys heijasti tietenkin Keski-Euroopassa jo aiemmin yleistynyttä demonologista³¹ noitateoriaa. Uuden katsomustavan myötä myös ero vahingoittavan taikuuden ja muun taikuuden välillä katosi.³² Noituuden ja taikuuden voima tuli paholaisesta ja oli yhtä tuomittavaa riippumatta tarkoituksesta. Suomessa opillinen kehitys ei ollut aivan yhtä selvää. Piispa Eerikki Sorolainen tai Isak Rothovius eivät viitanneet demonologisiin noitateorioihin kuten mm. Baltiasa palvelut Johannes Gezelius vanhempi heti piispanvirkaan tul-

---

28 Ankarloo 1984 (1971), 79.

29 Utdrag ur Dom-Kapitlets i Åbo Circulär-Bref ... 1824, 2; Cons. Akad. Aboensis I (1640–54), 405; Heikkinen 1969, 80–81. Ks. myös Ankarloo 1984 (1971), 85–86 ym.

30 Lehtinen 1961b, 198–199 (suhteesta uskon puhtauteen); Heikkinen 1969, 128.

31 Demonologia = oppi pahoista hengistä.

32 Ankarloo 1984 (1971), 100. Ks. myös 76, 234. Vrt. Monter 1976, 24–26, 168–169 ja seur.

tuaan (1664).³³ Tämä noituuden ja taikuuden demonologisoiminen on perin tuttua muun Euroopan kehityksestä.³⁴ Ruotsin valtakunnassa kehitys tapahtui poikkeuksellisen myöhään, vaikka taikuuden kriminalisoinnissa valtakunnassa oltiin vähintään muun Euroopan vauhdissa.

Jumalan laki

Uuden ajan alussa myös Ruotsin valtakunnassa viitattiin oikeusasioissa usein Jumalan ja Mooseksen lakiin. Tavallisesti käytettiin ilmaisua ”Jumalan ja Ruotsin laki”. Sven Kjöllnerströmin tietämän mukaan tällainen ilmaisu tuli käyttöön 1530-luvulla uskonpuhdistuksen myötä Kustaa Vaasan kansliassa. Tietävästi ensimmäisiä kertoja, jolloin tätä ilmaisua käytettiin, koski rahvaalle annettua kehotusta maksaa kymmenykset sääntillisesti. Maksun oikeellisuutta perusteltiin ”Jumalan ja Ruotsin lailla”.³⁵ Kannattaa muistaa, että 1520-luvulta alkaen Kustaa Vaasa otti kirkon kymmenyksiäkin valtion käyttöön. Suomenkin rahvas sai vuonna 1528 erikseen kehotuksen maksaa kymmenykset entiseen tapaan.³⁶

Uskonpuhdistajien mukaan Jumalan laki oli luonnonoikeuden periaatteiden mukainen ja alkujaan kirjoitettu kaikkien ihmisten mieliin. Syntiinlankeemus oli hämärtänyt ihmisten oikeustajua, mutta Moosekselle ilmoitetut laintaulut tulivat pysyviksi dokumenteiksi Jumalan laista. Samalla alkoi kirjoitettujen lakien kausi. Jumalan laintahdosta ei kuitenkaan oltu yksimielisiä. Martti Lutherin mukaan Mooseksen laki oli juutalaisten tapa luoda positivistista säädännäis-oikeutta Jumalan lain pohjalta. Vastaavasti tuli muiden kansojen menetellä ja ottaa lakiensa pohjaksi Jumalan

---

33 Heikkinen 1969, 78–83, 164–165. Noitasapatista puhutaan Turun hiippakunnan synodaalokokouksessa erään väitöskirjan pohjalta vuonna 1665. Heikkisen mukaan tämä on tietävästi ensimmäinen kerta, kun suomalaisessa kirjallisuudessa hyväksytään noitateorian mukainen kuvaus noitasapatista. (Heikkinen 1969, 164.)

34 Tästä enemmän esim. Levack 1987, 25 ja seur., 79–80 ja havainnollisemmin Monter 1976, 24–26, 167 ja seur. Ks. myös Lerner 1984, 31–33. Perusteellisemmin prosessia on selvittänyt Norman Cohn (1975).

35 Kjöllnerström 1957, 7, 10.

36 Pirinen 1962, 28, 47.

ilmoittamat lait. Mooseksen laki ja Jumalan laki eivät siis olleet yksi ja sama asia. Lutherin mukaan esivalta oli Jumalan lain vartija ja esivallan tuli valvoa myös Jumalan lain noudattamista. Kirkonmiehet eivät olleet yksimielisiä siitä, minkälaisessa asemassa Raamattuun sisältyneiden eri lainkohtien olisi tullut olla. Calvinistit pitivät kymmentä käskyä ehdottomana ja identtisenä Jumalan lain kanssa. Heidän mukaansa myös rangaistussäädökset oli otettava Raamatun teksteistä. Monet muut olivat maltillisempia. Lutherin Pienestä Katekismuksesta puuttui yksi ”laki”, kuvainpalvonta, jota uskonpuhdistuksen voimamies ei siinä maininnut. Toisaalta monet teologit olivat sitä mieltä, että kaikki Raamatussa mainitut lain ja tuomion kohdat oli otettava Jumalan lakina ja että käytännössä näiden kohtien mukaan oli myös tuomittava. Raamattu kokonaisuudessaan oli Jumalan laki, opettivat nämä oppineet.³⁷

Kaarle IX seurasi kalvinisteja, jotka korostivat Mooseksen lain vanhatestamentillista ankaruutta. Hän julkaisi itse Katekismuksen vuonna 1604 ja ankarasti teroitti Mooseksen lain ehdottomuutta. Uskonpuhdistuksen ihanteita Kaarle IX seurasi tarkemmin, sillä – toisin kuin Juhana III – hän ei hyväksynyt kirkolle oikeutta maallisiin rangaistuksiin vaan piti miekalla tuomitsemista vain maallisen esivallan asiana. Kaarle IX:n aikana Ruotsin valtakunnassa Mooseksen laki sai kirjaimellisen oikeusohjeen luonteen. Kymmenestä käskystä tuli maallisen oikeuden soveltamaa oikeutta.³⁸

Uuden ajan alussa, 1500- ja 1600-luvulla, Euroopassa alettiin ns. Mooseksen lakia eli eräitä Raamatun kohtia yhä useammin sovelta-
maan maallisissa oikeuselimissä.³⁹ Mooseksen laki sääti kuole-
mantuomion jumalanpilkasta, kiroilusta, vanhempiaan vastaan
rikkomisesta, väärästä valasta, taposta, koron kiskonnasta, väärästä
todistuksesta ja useista seksuaalirikoksista. Kymmenen käskyn rik-
komisesta rangaistiin ankarasti.

Noituutta koskevia kohtia Raamatussa on useampia mutta tun-
netuin lienee seuraava: *Velhonaisen älä salli elää*.⁴⁰ Edward Peter-
sin mukaan tämä Raamatun lause tarkoitti vielä 1100-luvulla vain
karkoittamista uskoviin yhteisöstä. Myöhemmin ilmaisua tulkit-

---

37 Kjöllnerström 1957, 11–25, 38, 68 ja seur.

38 Kjöllnerström 1957, 68–72, 74, 80–81, 88, 93, myös eri kohdin.

39 *Matinoli* 1962, 216–217; Lappi-Seppälä 1982, 41–42.

40 2. Moos. 20:18. Myös mm. 3. Moos. 19:31, 20:6, 27; 5. Moos. 18:10–12; 1. Sam. 28 luku. Ks. myös Heikkinen 1969, 35–36.

tiin niin, että noituuteen syyllistynyt oli teloitettava.⁴¹ Raamatussa ei kerrota mitään paholaisen luo noitasapattiin lentävistä noidista.

Ruotsin valtakunnassa Mooseksen laki lienee vaikuttanut selvästi jo Eerik XIV:n vuonna 1563 antamaan asetukseen (patentti), jossa eräistä rikoksista säädettiin kuolemantuomio. Viralliseksi oikeusohjeeksi Raamatun laki tuli vuonna 1608. Tuolloin Kaarle IX:n toimesta julkaistiin Kristofer-kuninkaan maanlaista uusi versio, joka liittyi meneillään olleeseen lainuudistukseen. Kuten jo mainittiin, maanlaista puuttui kirkkokaari. Kaarle IX korjasi puutetta liittämällä Uplannin maakuntalain kirkkokaaren maanlakiin. Ristiriitaisesti lisäyksensä kanssa kuningas kuitenkin kielsi kirkkokaarta soveltamasta; sen sijasta oli sovellutusohjeet otettava pyhästä kirjasta. Kun lainuudistus sittemmin jäi toteuttamatta, Mooseksen laki säilyi virallisena sovellutusohjeena vuoden 1734 lakiin asti. Kaikessa ankaruudessaan lakia kuitenkaan ei sovellettu: useimmiten kuolemantuomiot lievennettiin sakkorangaistuksiksi. Jo Kaarle IX tavallisesti lievensi Mooseksen lain perusteella annetut kuolemantuomiot ja tutkijat ovat epäilleet, oliko Mooseksen lakia ollut tarkoituksaan noudattaa kirjaimellisesti. Oikeus tuomioiden lieventämiseen oli ensin vain kuninkaalla, sittemmin käytännössä myös hovioikeuksilla.⁴²

Myös noituus- ja taikuustuomioissa vedottiin toisinaan Raamattuun, vaikka kuninkaan määräyksessä vuonna 1608 noituutta ja taikuutta ei mainittu. Ruotsin valtiopäivillä vuonna 1650 pappis-säädyltä pyydettiin lausuntoa eräästä noituusjutusta ja vastauksessaan säätö vaati, että asiassa oli meneteltävä Jumalan lain mukaan siten kuin 2. Moos. 22:18 säätää ”medh desse ordh. En trullkona skall tu icke låta lefwa”.⁴³ Tässä tutkittujen alueiden noituus- ja taikuustuomioissa Raamattuun vedottiin harvoin. Ensimmäinen viittaus Jumalan lakiin kuolemantuomion perusteluna on aineistossani Jääskestä vuodelta 1663.⁴⁴ Toisenkin kerran Raamatun lais-

---

41 Peters 1978, 68. Suomenkielisen käännöksen mukaan 3. Moos. 20:27 säätää kuolemantuomion ihmiselle, jossa on tietäjä- tai vainajahenki. Tätä säännöstä Peters ei tarkastele, luultavastikaan siksi, koska hänen käyttämänsä lähteet eivät selitä säädöstä tarkemmin. Muut vainaja- ja tietäjähenkä koskevat kohdat (esim. 3. Moos. 20:6) ovat epämääräisempiä.

42 Matinolli 1962, 214–218; Myhrberg 1977, 861–862.

43 Prästeständets riksdagsprotokoll I (1642–1660), 161–162.

44 Jääski 18.–20.6.1663, jj 10:68–69.

Roviopaalun sijasta voitiin käyttää myös muita keinoja. Tavallisesti roviolle tuomittu ensin mestattiin ja sen jälkeen ruumis poltettiin. Piirros 1600-luvulta. Kuvälähde Hekseri og overtro gennem tiderne. Redaktion ved William Sieverts. Ivars Forlag: København, 1941. Roviolla rangaistiin muistakin rikoksista kuin noituudesta. Gustav Henningsen (1984, 42) tietää, että tässä kuvassa poltetaan 1500-luvulla ns. uudestikastajiin (anabaptisteihin) kuulunutta harhaoppista naista.

ta kuultiin noituuden yhteydessä Viipurin Karjalassa. Erään tuomion yhteydessä mainittiin, että syytetyn harjoittama taikuus oli vastoin Jumalan lakia.⁴⁵

Pohjois-Pohjanmaalta ensimmäinen viittaus on Kruunupyystä vuodelta 1675. Kruunupyssä Raamatun käyttö lienee tuottanut oikeudelle hiukan vaikeuksia: oikeus selitti erityisesti, että kuole-

⁴⁵ Äyräpää 13.–16.11.1672, jj 17:136.

mantuomio on tarpeen siitä (maanlain säädöksestä) huolimatta, ettei syytetty ollut aiheuttanut kenenkään kuolemaa.⁴⁶ Myös Limingassa ja Saloisissa vuonna 1678 luettiin Raamatun lakia⁴⁷, mutta jotakuinkin vastaavankaltaisten oikeustapausten yhteydessä Kokkolassa 1678 ja Lohtajalla 1681 taas Jumalan lakiin ei viitattu⁴⁸. Oulussa 1679 vanhempiaan vastaan kironnut ja tapellut mies tuomittiin hengiltä Raamatun lauseiden perusteella ja Kalajoella 1694 todettiin öylätin väärinkäyttö karkeaksi ja kuolemalla rangaistavaksi jumalanpilkaksi.⁴⁹ Ala-Satakunnassa Raamatun lauseisiin ei noituus- ja taikuustuomioissa viitattu kuin harvoin ja epämääräisesti. Kerran todettiin, että loitsuista syytetty oli väärinkäyttänyt Jumalan nimeä ”tai myös (eller och) kutsunut Saatanaa”. Eräs nainen tuomittiin sakkoon maanlain korkeimpien syiden 15. pykälän mukaan, koska oli harjoittanut loitsimista ja siten väärinkäyttänyt Isä meidän -rukousta.⁵⁰ Tätä ei voi pitää Jumalan lain mukaisena tuomiona, koska Jumalan laissa ei ollut sakkotuomioita ja muutoinkin maanlain pykälä näyttää sanelleen päätöksen. Mm. pahamaineiset kerjäläisnoidat tuomittiin vanhan oikeustavan eli maanlain mukaan. Vuosisadan lopulta tunnetaan vain yksi kuolemantuomio, joten näyttää siltä, että Ala-Satakunnasta puuttuivat noita-oikeudenkäynnit, joissa Jumalan lakia olisi tarvittu.

Miksi oikeuskäytäntö muuttui?

Taikuussyytökset lisääntyivät 1660-luvun jälkeen. Mikä tämän lopulta aiheutti? Kun kyse on oikeustavan muutoksesta, voi olettaa, että jokin maallisen esivallan päätös on ollut muutoksen taustalla. Tällaista yksiselitteistä säädöstä en ole löytänyt. Vuonna 1665 annettiin säädös vala- ja sapattirikoksista, joka ennakoii myöhemmin (1687) samasta asiasta annettua säädöstä ja jossa vahvistettiin

---

46 Kruunupyö 15.–16., 18.10.1675, rr 14:323.

47 Liminka 29.–31.1.1678, rr 15:5v; Saloinen 11.–13.3.1678, tt 2:93–94.

48 Vrt. Kokkola 19.–20.2.1678, qq 1:30–31, 23., 26.–27.8.1678, qq 1:119v–125 ja Kruunupyö 22.–23.2.1678, qq 1:37v–38; Lohtaja 30.–31.8.1680, qq 3:140–149 (po. 145), 18.–20.8.1681, rr 18:910–949.

49 Oulu 17.–19.2.1679, rr 16:14v–15. Kalajoki 15.–17.1.1694, rr 31:93.

50 Huittinen 13.–14.2.1665 (laamanninkäräjät). Bielkesamlingen vol. 25. SRA (VA mf. FR 199); Ulvila 18.–19.10.1669, kuten edellä.

1500-luvun säädöksissä luotu perinne. Säädöksessä todettiin mm., että mikäli joku tekee syntiä noituudella tai sitoutumalla ”kirjallisesti tai suullisesti” saatanaan, tulee menetellä ”lain ja maantavan mukaan”. Niin ikään säädöksessä uhattiin rangaistuksella kaikenlaisen taikuuden, loitsimisen, ennustamisen (Spådom) ja tähdistä lukemisen harjoittajia sekä metsissä, järvellä ja lähteiden ääressä uhraajia.⁵¹

Tämä säädös ei voi olla käänteen välitön syy, sillä taikuustuomioissa ei säädökseen useinkaan viitattu ja toisaalta tiedetään, että erilaisia tuomioita annettiin jo ennen tätä säädöstä mutta vielä säädöksen jälkeenkään tuomitseminen ei ollut johdonmukaista. Kun valtiopäivillä Tukholmassa vuonna 1664 valmisteltiin asetusta sapattirikoksista ja muista rikkeistä (ordning om svordom och sabbatzbrott), pappissääty halusi myös selvästi määrättävän

kuinka menetellään niiden kanssa ja minkä rangaistuksen kärsivät ne, jotka noituuden, velhouden (löfjerj), taikuuden ja loitsimisen, ennustamisen, tähdistälukemisen keinoin tai sitoumuksin tai liitoin Saatanan kanssa, joko kirjallisesti tai suullisesti, tavoittelevat onnea, ampuvat, kalastavat, toimivat oikeudessa, hankkivat voimia jne. joko itse sellaista harjoittaen tai luvatta muilta apua hakien.⁵²

Hallitsija vastasi mietintöön toteamalla, että noituudesta ja sitoutumista Saatanaan rangaistiin lain mukaan. Mitä muihin esitettyihin paholaisen konsteihin tulee, todettiin niiden ”suurelta osin” rikkoivan Jumalan sanaa (till een stoor deel Gudz ord der till missbrukes) ja siksi sellainen kiellettiin ja sellaisesta oli syytettävä ja ”rangaistava rikoksen mukaan, kuten muita noitamiehiä”. Vastaus on sittemmin annetun vala- ja sapattirikossäädöksen mukainen mutta ei ole aivan yksiselitteinen. Maanlaissa oli määräykset vahingoittavasta noituudesta, ja ilmeisesti sopimuksesta paholaisen kanssa oli tarkoitus tuomita Jumalan lain mukaan. Taikojen teko, loitsiminen jms. oli Jumalan sanan vastaista, mutta ilmeisestikään tästä ei ollut tarkoitus rangaista Jumalan lain mukaan vaan kuten muita noitamiehiä eli maanlaissa noituudesta olleiden säädösten mukaan.

---

51 Schmedeman, Johan, Kongl. Stadgar, förordningar, bref oc resolutioner ... Uppsala 1706, 453. Ks. Ankarloo 1984 (1971), 86.

52 Prästeståndets riksdagsprotokoll 2 (1660–1664), 629.

Vastauksessa puhutaan vain miespuolisista rikkojista (honom, trollkarlar) mutta tarkoitettaneen myös naisia.⁵³ Kun jo aiemminkin taikuudesta tuomittiin maanlain noituuspykälien mukaan, tämäkään oikeusohje ei voi olla oikeuskäytännön muutoksen syy. Luultavasti oikeuskäytäntöä oli jo aiemmin ohjattu tähän suuntaan.

Taikuustuomioissa viitattiin maanlain korkeimpien syiden kaaren pykälisiin 6. ja 15., joissa säädettiin myrkyttämisestä tai muusta vahingonteosta (noituudella). Joskus viitattiin myös 13. pykälään. Aikaisemmin näitä pykäläitä käytettiin yksinomaan kuoleman tuottaneen noituuden tuomitsemiseen kuoleamalla ja muun vahingon teon tuomitsemiseen 40 markan sakolla. Kyse oli yksiselitteisesti oikeuskäytännön muutoksesta, jota oikeudetkin joutuivat opettelemaan. Lohtajalla vuonna 1663 oikeus tuomitsi erään miehen kalastus- onnea tavoitelleen taian teosta 40 markan sakkoon. Päätökseen perusteluiksi liitettiin selittävä lause:

Ja kun kuitenkin ei ole mitään tietoa siitä, kuinka Ruotsin laissa tällaiset tapaukset varsinaisesti tuomita ja oikaista pitäisi, niin on oikeus lautakunnan 12 jäsenen neuvon ja harkinnan mukaan katsonut voivansa tähän tapaukseen soveltaa korkeimpien syiden 15. pykälää ...⁵⁴

Kruunupyssä vuonna 1675 noituuden ja taikuuden vuoksi annettua kuolemantuomiota perustellessaan oikeus totesi, ettei syytetty ollut aiheuttanut kenenkään kuolemaa, mikä korkeimpien syiden 6. pykälän mukaan oli edellytyksenä kuolemantuomiolle. Kuitenkin syytetty oli käyttänyt väärin Jumalan nimeä ja rikkonut Jumalan lakia, joten hänet tuomittiin menettämään henkensä ja (sen jälkeen) poltettavaksi (roviolla).⁵⁵

Luterilaisen täysortodoksian katsotaan saaneen puhtaimman muotonsa 1660-luvun puolivälissä, jolloin eräät uskonsäännöt tehtiin ehdottomiksi.⁵⁶ Tälläkään en ole voinut osoittaa olevan suoraa merkitystä taikuusprosessien puhkeamiselle. Kuitenkin Gezeliuksen tulo piispaksi samaan aikaan merkitsi uskonnollisen kurinpidon tiukkenemistä, ja kun tässä asiassa puitteet kirkon ja maallisen

---

53 Prästeständets riksdagsprotokoll 2 (1660–1664), 638.

54 Lohtaja 25.7. 1663, rr 11:339v–340v.

55 Kruunupy 15.–16., 18.10.1675, rr 14:320–323.

56 Laasonen 1977, 14–15.

vallan yhteistyölle jo olivat olemassa, lienee niin, että kirkollisen seurakuntatyön tehostuminen lisäsi taikusoikeudenkäyntien määrää. Mutta kyse oli nimenomaan kirkollisen ja maallisen vallan yhteistyöstä⁵⁷. Lain tulkinta muuttui ja maallisetkin viranomaiset saivat työkseen taikojien kurittamisen. Gezelius tähdensi vuonna 1673, että loitsimisesta ja noituudesta (Signerij och Trulldom) kirkonmiesten on ilmoitettava maalliselle oikeudelle.⁵⁸ Vuoden 1689 valtiopäivillä annettiin uuden kirkkolain (1686) soveltamisesta ohjeita, joilla tavoiteltiin yhtenäisempää linjaa. Tässä yhteydessä todettiin mm. huoruus- ja noituusrikoksista, että yleiseen maineeseen joutunutta epäiltyä oli kruununvoudin syytettävä. Jos kyse oli epävarmasta tai perusteettomasta puheesta (ett löst tahl), oli papin yksityisesti siitä huomautettava ja kristillisesti kehoitettava tunnustukseen (brukes een christelig prudence).⁵⁹ Tällainen käytäntö lie-nee vallinnut jo ennen uutta kirkkolakia. Papistolla oli suuri valta päättää, mitkä asiat joutuivat maallisen oikeuden käsiin ja mitkä rikkomukset he katsoivat voivansa selvittää itse.

Kirkollisen ja maallisen vallan yhteistyö näkyy siinä, että 1660-luvun jälkeen Ala-Satakunnassa ja Pohjois-Pohjanmaalla nimismiehet esittivät syytteitä useammin kuin vuosisadan alussa. (Taulukko 30.) Pohjois-Pohjanmaalla syyttäjät vaihtoivat selvästi roolia: Ennen 1660-luvun loppua esivaltaa edusti nimismies joka neljännessä prosessissa (26 %). Vuosisadan lopulla (vuoden 1678 jälkeen) nimismiehet ajoivat esivallan syytettä kahdessa tapauksessa kolmesta. Viipurin Karjalassa näkyy tässäkin asiassa kuljetun eri suuntaan.

Uskonpuhdistuksen ei voida katsoa aiheuttaneen oleellista käännettä noituus- ja taikusoikeudenkäynteihin. Taikuudesta tuomittiin myös muissa maissa uskontopolitiikasta riippumatta. Luterilaisessa Ruotsissa taparikosten rankaisuoikeuden kautta kirkko sai takaisin uskonpuhdistuksessa menettämänsä valtaa. Kun yksiselitteistä syytä taikuuden kriminalisointiin, oikeuskäytännön muutokseen ja taikusprosessien yleistymiseen ei ole löytynyt, on tarkasteltava aikakauden yhteiskuntapolitiikkaa toisesta näkökulmasta.

---

57 Papiston tärkeydestä maallisen vallan kannalta, ks. Lindegrenin havainnollinen tiivistys (1987, 209–212).

58 Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär–Bref ... Första Delen. 1836, 250.

59 Prästeståndets riksdagsprotokoll 4 (1680–1714), 403.

TAULUKKO 30.

Table 30.

PAPPIEN JA NIMISMIESTEN KÄYNNISTÄMÄT NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNIT ALA-SATAKUNNAN, POHJOIS-POHJANMAAN JA VIIPURIN KARJALAN MAASEUDULLA 1620-1700.

Trials for witchcraft and magic set in motion by ministers of religion and rural police chiefs in rural Lower Satakunta, Northern Ostrobothnia and Viipuri Carelia 1620-1700.

Alue ja aika <i>District and period</i>	esivallan edustaja <i>public authority representative</i>		
	Pappi <i>Minister of religion</i>	Nimismies <i>Rural police chief</i>	Muu/et <i>Other/no data</i>
<i>Ala-Satakunta</i>			
<i>Lower Satakunta</i>			
1620-59	8	5	1
1674-1700	12	11	5
<i>Pohj.-Pohj.maa</i>			
<i>Northern Ostrobothnia</i>			
1620-66	17	7	3
1667-1700	11	23	0
<i>Viip. Karjala</i>			
<i>Viipuri Carelia</i>			
1620-83	3	1	5
1684-1700	7	3	3
<i>yht/total</i>	58	50	17 (125)

Lähde: Ks. liitteet I-III. Taulukko on laskettu prosesseittain, ts. mukana on käynnistyneet prosessit riippumatta siitä, kuinka monta henkilöä prosessissa joutui syytteeseen.

Kruununvoudit on merkitty nimismiehiksi. Muut/ei tietoa -sarakkeeseen on merkitty tapaukset, jotka tulivat ilmi muun hallinnollisen toimen vuoksi tai joissa syytteen nostaja oli viranomainen mutta syyttäjää ei tiedetä tarkemmin.

Kuolemanrangaistukset käyttöön

1500-luvulla alioikeudet tuomitsivat yleensä lievemmin kuin laki olisi edellyttänyt. Sakot olivat alhaisempia ja monista kuolemalla rangaistavista rikoksistakin tuomittiin vain sakkoihin. Tämän käytännön syistä on keskusteltu⁶⁰, eikä tässä ole tarpeen niihin kajota. Käytäntö muuttui ankarammaksi vuosisadan lopulla, jolloin kuolemantuomiot alioikeudessa yleistyivät. 1600-luvulla tilanne oli koko lailla toinen, sillä lieventämisoikeus ja harkintavalta oli siirtynyt hovioikeuksille. Lain mukaan hovioikeuksilla ei alkujaan ollut oikeutta lieventää tuomiota, ne vain tarkistivat alioikeuden antaman tuomion. Kuningaan ollessa poissa maasta hovioikeuksilla oli kuitenkin varsin itsenäinen asema kuolemantuomioista päätettäessä ja Kustaa II Adolfin pitkät sotamatkat osaltaan loivat käytännön, jossa hovioikeuksien harkintavalta tunnustettiin, luultavasti vastoin alkuperäistä tarkoitusta.⁶¹

Vuosisadan puolivälissä hovioikeuksien käytännössä omaavan harkintavallan ja lain kirjaimen välille oli syntynyt jo suuri kuilu. Alioikeudet valittivat turhasta työstä joutuessaan antamaan lain säättämiä kuolemantuomioita, jotka hovioikeus kuitenkin lievensi. Hovioikeuden linjasta oli kenties jonkinlainen käsitys tuomittujen keskuudessa, sillä Markku Kouvon tiedetään todenneen Huittisissa 1665, että ”ei hänen päällään sakot hovioikeudessa pysy”. Kouvo viittasi myös toisen noitamiehen, Simo Liuhan, tapaukseen. Liuhan kuolemantuomio muutettiin hovioikeudessa karkotukseksi.⁶² Lain ja käytännön ristiriitaa korjattiin kuningatar Kristiinan antamalla rangaistusjärjestyksellä, jossa alioikeuksille annettiin lupa tuomita kuolemantuomioiden sijasta sakkoihin eräissä rikoksissa. Kuningattaren hallituskaudella hovioikeuksien harkintavalta yhä laajeni ja hovioikeudet sovelsivat rangaistusjärjestyksen lievempään käytäntöön johtaneita periaatteita muihin kuin säädöksessä mainittuihin rikoksiin.⁶³

---

60 Tästä keskustelusta Eljas Orrman on kirjoittanut lyhyen mutta havainnollisen yhteenvedon. Ks. Orrman 1990, 632 ja seur.

61 Myhrberg 1977, 851–855.

62 Huittinen 27.–28.2.1665, 189 (”Cuin minä häfrättin tullen, Kyllä minun pällän armataten ej minum pällän saakot Pyssy”). TMA; Huittinen 11., 13.–15.8.1666. Bielkesamlingen vol. 25. SRA (VA mf. FR 199).

63 Myhrberg 1977, 856–857.

Pertti Myhrberg – jonka esitystä olen tässä seurannut – kirjoittaa, että jo kuningas Kaarle X Kustaa oli yrittänyt puuttua laajentuneeseen lieventämiskäytäntöön mutta vasta aateli 1660-luvulla ryhtyi vakavasti vastustamaan hovioikeuksien harkintavaltaa. Aateli valitti valtiopäivillä 1660, että tuomioistuimet tuomitsevat sakkoja silloinkin kun laki määräsi toisin. Parannukseksi sääty esitti, että hovioikeuden jäsenille maksettaisiin kunnan palkka ja oikeus sakko-osuuteen poistettaisiin, mutta valitus ei johtanut tulokseen. Huomautettakoon, että mm. Myhrberg ei pidä merkittävänä sakko-osuuden vaikutusta tuomioistuinikäytäntöön. Vuoden 1664 valtiopäivillä aateli esitti hovioikeuden lieventämismallin lakkauttamista kokonaan. Kun vuoden 1665 vala- ja sapattisäädöksessä alioikeudetkin saivat rajoitetun arbitrointi- eli harkintavallan, oli aateli ehdottoman tyytymätön asetuksen tähän kohtaan.⁶⁴

Vuonna 1672 hovioikeus menetti, aatelin esityksestä, harkintavaltansa siviiliasioissa ja ennen pitkää myös rikosasioissa. Svean hovioikeus puolusti hovioikeuksien oikeutta vapaampaan päätösvaltaan huomauttamalla, ettei laissa voitu ottaa huomioon kaikkia erityispiirteitä eikä poikkeuksellisia olosuhteita. Puolustautumisesta ei ollut apua, vaan hovioikeuksien harkintavalta lopetettiin vuonna 1684. Hovioikeudet eivät kuitenkaan kokonaan luopuneet oikeudestaan jonkinasteiseen vapaan harkinnan käyttöön. Kuninkaalle alistettiin sellaisiakin tapauksia, joissa lainmukaisia edellytyksiä alistukselle ei ollut vaan joissa olisi tullut vahvistaa alioikeuden päätös ja panna tuomio täytäntöön. Lisäksi hovioikeudet edelleen toisinaan lievensivät tuomioita, mistä Kaarle XII tiukasti hovioikeuksille huomautti.⁶⁵

Tutkimukseni kannalta on tärkeä seikka se, että vastustus hovioikeuden lieventämiskäytäntöä kohtaan tiivistyi 1660-luvulta alkaen. 1660-luvun jälkeen Suomessa myös taikuus tuli maallisen oikeuden rankaisemaksi rikokseksi, mikä on myös merkki oikeuden tai oikeuskäytännön ankaroitumisesta. Per Sörlinin tekeillä olevan väitöskirjan ansiosta tiedän, että Götan hovioikeuden alueella alioikeudet olivat taikuuden tuomitsemisessa epä johdonmukaisia ja epävarmoja 1670-luvulle asti.⁶⁶ Luultavasti siis käytäntö

---

64 Myhrberg 1977, 857–858, 862–863.

65 Myhrberg 1977, 858–862.

66 Sörlin 1991 (painamaton käsikirjoitus).

oli emämaassa ja valtakunnan itäosassa sama.

Tuomioistuinten vapaata harkintavaltaa vastusti erityisesti aateli. Kun aateli vastusti hovioikeuksien ja semmitenkin alioikeuksien harkintavaltaa ja kun lain mukaan kuolemantuomiot olisi hovioikeuden tekemän lainmukaisuuden perusteiden tarkistuksen jälkeen tullut panna toimeen, voi päätellä, että aateli todella halusi ankarat rangaistukset käyttöön.⁶⁷ Mahtimiehet eivät siis vain puolustaneet kuninkaan oikeutta viimeiseen päätökseen, sillä lain mukaan vain erityistapauksissa tuomiot tuli alistaa kuninkaalle. Mitkä näkökohdat ohjasivat aatelin linjaa rikosoikeudellisissa kysymyksissä? Esitän vain Pertti Myhrbergin suuntaa-antavat näkemykset: Aateli itse oli harvoin ankarien oikeusparagrafien kohteena. Ankaralla rikosoikeudella aateli luultavasti uskoi turvaavansa yhteiskunnallisten olojen vakautta. Vuosisadan puolivälin jälkeen aateli ei ollut millään tavalla sosiaalisesti yhtenäinen ryhmä. Kuten tunnettua, perinteinen maaomaisuuteen mahtinsa rakentanut suku- ja suuraateli menetti asemiaan. Monilukuisampi uusien aatelissukujen joukko perusti asemansa pääasiassa virkaan. Myhrberg arvelee, että kun ankara rikosoikeus ylläpiti kuninkaan auktoriteettia, myös kuninkaalle lojaali virka-aateli puolusti lakia ja järjestystä ankarilla keinoilla.⁶⁸

Kysymys lain kirjaimesta, todellista oikeuskäytännöstä ja sen muutoksista on monimutkainen ja olisi useamman tutkimuksen aihe. Tässä en voi missään määrin tyydyttävästi asiaa selvittää, eikä se kuulu tutkimustehtäväänikään. Riittää kun teen selkoa asiasta sen osoittamiseksi, ettei ankarampi linja taikuuteen ollut yksittäinen juonne yhteiskuntapolitiikassa vaan yksi juonne osana yhteiskunnallisen kurinpidon kaikkinaista kehittämistä.

2. Taikuusoikeudenkäyntien synty

Noituus ja taikuus piispan- ja rovastintarkastuksissa

Piispan- ja rovastintarkastukset kehittyivät jo varhain yhdeksi keskeiseksi seurakuntatyön ja sen valvonnan muodoksi. Piispat teki-

---

67 Vrt. myös Myhrberg 1977, 863.

68 Myhrberg 1977, 863–864.

vät tarkastusmatkoja harvemmin, rovestit useammin, jopa vuosittain. Tarkastusmatkoilla selviteltiin, kuinka seurakunnan asioista ja omaisuudesta oli huolehdittu, kuinka papisto oli suorittanut tehtävänsä ja kuinka kuuliaisesti seurakuntalaiset ottivat varteen kirkolliset opetukset. Uhmakkaille rikkojille langetettiin sakkoja tai asia lähetettiin maalliseen oikeuteen.⁶⁹

Jo keskiajalla kirkollisten säädösten mukaan piispantarkastuksissa tuli tutkia taikojen tekijöitä ja rangaista ennustamisesta ja muusta taikuudesta. Eräässä luultavammin 1400-luvun lopulta olevassa määräyksessä kehoitetaan rovesteja huolehtimaan tarkastuksissaan siitä, etteivät seurakuntalaiset syyllisty loitsimiseen.⁷⁰ Noituudesta ja taikuudesta varoittaminen oli tavanomainen osa myöhempienkin aikojen piispan- ja rovestintarkastusmatkoja. Pentti Lempiäinen on tutkimuksessaan *Piispan- ja rovestintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa* (1967) todennut, että 1600-luvulla taikuusjutut olivat yksi suuri kirkkokuriasioiden ryhmä, josta tämän tästä on tietoja säilyneissä rovestintarkastuspöytäkirjoissa. Tavallisesti asia lähetettiin maallisen oikeuden tutkittavaksi. Noituussyytteistä on pöytäkirjoissa vähän tietoja, ja asia lähetettiin tavallisesti suoraan käräjille.⁷¹

Epäselvää kuitenkin on, missä määrin ja kuinka johdonmukaisesti kirkon piirissä taikuuden harjoituksesta tuomittiin. Kiintoisaa olisi myös tietää, saivatko naiset myös piispan- ja rovestinkäräjillä enemmän taikuussyytteitä kuin noituussyytteitä. Kun Lempiäinen on liittännyt tutkimukseensa tiedot säilyneistä piispan- ja rovestintarkastuspöytäkirjoista⁷², olen voinut helposti löytää tässä tarkastellulta tutkimusalueelta säilyneet pöytäkirjat. Pääosin aineistoa on aivan vuosisadan lopulta. Vanhin pöytäkirja on Isak Rothoviuksen piispantarkastusmatkalta Oulun kaupungista vuodelta 1628. Tätä pöytäkirjaa ei Lempiäinenkään ole löytänyt alkuperäisenä vaan tämän vuosisadan alussa tehtynä jäljennöksenä. Huomionarvoista pöytäkirjan kertomassa on, että alkuun kaupungin pormestari puuttui tarkastustilaisuudesta vaikka oli ”suuri rukoussunnuntai”. Pormestaria lähetettiin hakemaan. Pöytäkirjaan merkityistä neljästätoista pykälästä kuusi koski salavuoteutta ja huoruutta.⁷³ Iistä on

69 Tarkemmin Lempiäinen 1967, eri kohdin.

70 Lempiäinen 1967, 29, 32, 38.

71 Lempiäinen 1967, 377–379.

72 Lempiäinen 1967, 442–508.

73 Pt.ptk. Oulun kaup. 11.7. 1628. Jäljennös SKHS:n ark. I VI (VA).

kaksi vanhaa tarkastuspöytäkirjaa, vuodelta 1649 ja 1666. Vuoden 1649 asiakirjassa tulee noituus esille: erään talonpojan väitettiin opastaneen kaksi hämäläistä isäntää Lappiin (noitien luokse, kuten asiakirjassa annetaan ymmärtää). Opastaja ei kuitenkaan ollut paikalla, ja asia jouduttiin siirtämään toiseen kertaan.⁷⁴ Huittisista on säilynyt pöytäkirja Eskil Petraeuksen pitämästä piispantarkastuksesta vuonna 1654. Pöytäkirja ilmeisesti katkeaa kesken, eikä siinä ole mainittu mitään noituudesta tai taikuudesta.⁷⁵ 1660-luvulta on tarkastuspöytäkirjoja aivan satunnaisesti, 1690-luvun Pohjanmaalta jo jokseenkin edustava kokoelma.

Kaikkiaan tarkastuspöytäkirjoja on löytynyt 142 kappaletta, mukaan lukien seitsemän lyhyttä otetta.⁷⁶ Jotkut pöytäkirjoista ovat aikalaisten tekemiä jäljennöksiä, jotkut myöhemmin tehtyjä jäljennöksiä. Kun alkuperäinen on säilynyt, en ole käyttänyt jäljennöksiä. Otteita ei ole tehty noituus- tai taikuusasioiden vuoksi, mutta asia oli tietenkin tarkistettava käymällä läpi otteetkin. Eniten aineistoa on Pohjois-Pohjanmaalta (122). Ala-Satakunnasta on 15 pöytäkirjaa ja Viipurin Karjalasta vain viisi. Miehiä oli epäiltynä neljä kertaa, naisia kolmesti. Pienistä luvuista ei voi päätellä, oliko noituussyyte miehille tavallisempi kuin naisille. Nimenomaisesti noituus oli esillä vain kahdesti. Eniten varoitettiin yleisesti taikuiden vaaroista (kahdeksan kertaa). Kemissä rovasti varoitti taikuudesta ja epäjumalanpalveluksesta sekä myös ”noitumisesta ja kiroamisesta” (Svordom och bannor) – noitumisella ja kiroamisella tarkoitettiin tässä sopimatonta ja riitaisaa kieltä. Rovasti kehotti väkeä rukouksiin, sillä seutu oli lähellä Lappia, jossa väestö eli suuressa pimeydessä. Pudasjärvellä varoitettiin taikuudesta, mm. matkoista Lapin noitien luo, ainakin kolmesti vuosisadan lopulla

---

74 Rt.ptk. li 23.6.1649. Iin KA: tptk. 1649–1760. Mf. IK 1260 (VA); Pt.ptk. li 20.2. 1666, sama.

75 Pt.ptk. Huittinen 8.10.1654. Julkaistu: Perälä 1928, 269–271. Alkuper. Huittisten KA: tark.ptk. 1654–1935. Mf. JK 1089 (VA).

76 Tarkastuspöytäkirjat on löydetty Lempiäisen (1967, 442–508) mukaan seuraavasti: Artjärven, Asikkalan, Eurajoen, Huittisten, Iin, Kaarlelan, Kemin, Kälviän, Limingan, Lohtajan, Pudasjärven, Pyhäjoen, Rauman, Teerijärven ja Ulvilan kirkonarkistot (tptk. eri vuosilta); Turun tuom.kap. ark. E VI 1 (mf. MA 176, VA); Tampereen tuom.kap. ark. (pt.ptk.) C F 1 (mf. TK 1606, VA); C. A. Alcenius, Handskrifter Del. VII (HYK); SKHS:n ark. I 6 (VA); Acta Ecclesiastica: Åbo stift. Vol. 78, 80, 84. SRA (mf. FR 226–229, VA); UUB K I 2 ja K 85 (Handl. om kyrkan ja Om bisk. Bång m.f.).

ja kaksi kertaa muulloinkin taikuus oli tarkastuspöytäkirjoissa mainittu.⁷⁷ Lohtajalla varoitettiin kerran Tapanin messun vietosta sekä kahdesti Olavinpäivän vietosta, joten uhraamisenkaltaisia menoja oli muuallakin kuin Itä-Suomessa.⁷⁸ Kalajoen Haapajärven kappelikirkossa pidetyssä tarkastuksessa rovasti antoi nimenomaisille valvontamiehille (opsyningzmän) tehtäväksi valvoa ja saattaa oikeuteen taikuuden harjoittajia. Rovasti tarkoitti tarkastusmiehillä luultavasti kirkon kuudennusmiehiä.⁷⁹

Köyliössä erään taikuusjutun yhteydessä – epäilty oli jo kuollut ja haudattu ilman ”seremonioita” – piispa varoitti loitsimisesta ja taikuudesta sekä ”vanhasta pakanallisesta pimeydestä” (det gamble Hedniske Mörkret). Korkea kirkonmies totesi, että hetimiten kun uusia valituksia esiintyy, tulee asia tutkia seurakunnan omalla kustannuksella ylimääräisillä käräjillä.⁸⁰ Tällä uhkauksella piispa tarkoittamattaan ehkä hiukan vahingoittikin asiaansa, sillä tuskinpa ilmiantajataan halusivat vuotuisten kärjäkulujen lisäksi vastata ylimääräisten käräjien kuluista.

Viidessätoista tarkastuspöytäkirjassa (11 %) oli mainittu jotakin noituudesta tai taikuudesta. Kun joskus oli esillä kaksikin juttua asiasta tai useampi epäilty, kaikkiaan noituus- ja taikuusasioita puitiin seitsemäntoista kertaa. Lisäksi on muutamia tapauksia, joissa huomautuksen tai rangaistuksen aihe mainitaan niin yleisesti, ettei voida tietää, oliko kyse noituudesta vai taikuudesta.

Vain joitakin kertoja tarkastuspöytäkirjoissa ja oikeuslähteissä esiintyvät samat henkilöt noituuden ja taikuuden vuoksi. Pohjois-Pohjanmaalta, josta papiston tarkastusmatkojen aineisto suurelta osin on tallessa, olettaisi löytyvän useampia käräjillä noituuden tai taikuuden vuoksi esiintyneitä henkilöitä myös tarkastuspöytäkirjoista. Näin ei kuitenkaan ole⁸¹. Vain kaksi tapausta olen voinut

---

77 Rt.ptk. Kemi 28.1.1691. Kemin KA (mf. IK 279, VA); Pudasjärven piispan- ja rovastintark. seuraavasti: 20.2.1666, 27.1.1691, 5.12.1691, 16.1.1694, 9.7.1699. Pudasjärven KA (mf. IK 387, VA).

78 Pt.ptk. Lohtaja 27.1.1680, 8.1.1691 ja 30.1.1694. Lohtajan KA (mf. UK 526, VA).

79 Rt.ptk. Haapajärvi 29.3.1695. Pyhäjoen KA (mf. IK 84, VA).

80 Pt.ptk. Köyliö 6.10.1691. Turun tuom.kap.ark. E VI 1. (Mf. MA 176, VA.)

81 Koska kaikkiaan syytettyjen joukko on yli viisisatainen, ei ole voitu tutkia, olivatko käräjillä syytetyt muutoin usein nuhdeltavina myös piispan- ja rovastintarkastuksissa. Yleispiirteisen tarkastelun pohjalta näin ei erityisemmin vaikuta olleen.

löytää myöhemmistä oikeuslähteistä – joskin huomautettakoon, että silloin tällöin kärjäpöytäkirjoissa mainittiin asiaa käsitellyn tarkastustilaisuuksissa. Heikki Turpehisen taikuusasia lähetettiin piispantarkastustilaisuudesta vuonna 1691 maalliseen oikeuteen. Heikki vapautettiin maallisen oikeuden rangaistuksesta Iin ja Pudasjärven käräjillä 1692, mutta hän lienee kärsinyt kirkkorangastuksen.⁸² Hailuodossa vuonna 1697 pidetyssä rovastintarkastuksessa Jaakko Heikkala joutui myöntämään, että oli Anna Tuomaantyttären toivomuksesta ottanut luukorista (beenkorgen) kaksi päälkalloa ja haudannut ne Annan naurismaahan, jottei varkaista olisi vahingoksi. Asia todettiin kuuluvaksi *Forum Civile*, ja niin se lähetettiin seuraaville kesäkäräjille. Vuonna 1698 sitä kesäkäräjillä puitiinkin. Nimismies kertoi asian olleen esillä myös Turun tuomiokapitulissa.⁸³ Annettujen ohjeiden mukaan tarkastuspöytäkirjat oli lähetettävä tuomiokapituliin, joka otti käsiteltäväkseen sille alistetut asiat ja kommentoi muutoinkin tarkastusmatkojen tuloksia.⁸⁴

Loisnainen Riitta Sipintytär Hälo(?) (Halo) oli noituudesta epäiltynä Euran käräjillä 1683. Erästä Köyliössä pidetyn piispantarkastustilaisuuden pöytäkirjasta ilmenee, että vielä 1690-luvun alussa Riitta oli loitsijan maineessa ja asia oli ilmeisesti ratkaisematta. Ratkaisua ei myöskään piispantarkastus tuonut. Riitta ei ollut länän käräjillä eikä ilmeisesti piispantarkastuksessakaan.⁸⁵

Joissakin tapauksissa jää epäselväksi, mikä yhteys oli jotakuinkin samanaikaisella nuhtelulla tarkastustilaisuudessa ja maallisen käräjän noituus- tai taikuussyytteellä. Mikko Laurinpoika Herranen oli Kokkolan ja Kälviän käräjillä epäiltynä taikuudesta, mutta vapautettiin. Piispantarkastuksessa Kälviällä 1694 papisto totesi Herrasen tulleen tuomituksi maallisessa oikeudessa kirkossa aiheutetusta pahenuksesta vankeuteen. Herrasta ei päästettäisi ehtoolliselle ennen kuin hän olisi maallisen rangaistuksen kärsinyt, ja huomautettiin nimismiehen olevan velvollinen huolehtimaan

---

82 Pt.ptk. Pudasjärvi 27.1.1691. Pudasjärven KA (VA mf. IK 387); Ii ja Pudasjärvi 17.–19.2.1692, rr 29:220.

83 Hailuodon rovastintark.ptk. 11.4.1697. Pyhäjoen KA (VA mf. IK 84); Hailuoto 8.8.1698, rr 35:703–709.

84 Lempiäinen 1967, 437–439.

85 Eura 25.–26.6.1683, mm 13:417v; Pt.ptk. Köyliö 6.10.1691, Turun tuom.kap. ark. E VI 1. (Mf. MA 176, VA.)

siitä, että tuomitut kärsivät rangaistuksensa. Taikuudesta Herrasen tapauksessa tuskin oli kyse.⁸⁶ Kalajoen talvikäräjillä 1694 ja 1695 Anna Pekantytär Kärkkäinen Ylivieskasta oli epäiltynä noituudesta, mutta vapautettiin. Hieman ristiriitaisesti tämän kanssa todettiin rovastintarkastuksessa maaliskuussa 1695 Annan kärsineen maallisen rangaistuksensa mutta kieltäytyneen kirkkorangaistuksesta, eikä häntä saatu tunnustamaan syntejään vaikka siihen oli usein kehoitettu. Anna oli sanonut, ettei tekisi sitä ikinä niin kauan kuin eläisi. Asia lykkääntyi konsistorin ratkaistavaksi. Kyseessä ei liene ollut käräjillä käsitelty noituussyyte vaan jokin muu oikeusasia, sillä rovastintarkastus oli vain kuukausi käräjien jälkeen.⁸⁷ Kolmannenkin noitakäräjillä esiintyneen henkilön tiedetään joutuneen selittämään tekemisiään myös papiston tarkastustilaisuuksissa. Jaakko Rautio, joka Kalajoen käräjillä vuonna 1698 tuomittiin sako- ja kirkkorangaistukseen taikuudesta, oli altavastaajana pahennusta herättäneen elämänsä takia (för des förargeliga lefwerne) sekä piispankäräjillä että rovastinkäräjillä vuosisadan lopulla. Kun hän ei haasteesta huolimatta saapunut rovastintarkastukseen Kalajoelle vuonna 1699, uhattiin häntä sakolla, mikäli poissaololle ei löytyisi hyviä syitä. Tässäkään tapauksessa yhteydet maallisen oikeuden käsittelemään taikuussyytökseen eivät ole selvät. Kyse voi olla kokonaan muusta rikkomuksesta.⁸⁸

Kaikkiaan vuosisadan lopulla noituus tai taikuus ei ollut erityisen usein vakavasti esillä papiston tarkastusmatkoilla. Noituus ja taikuus näyttävät vakiintuneen maallisen oikeuden asiaksi. Tienkin asiasta on voitu varoitella ilman että varoituksen sanoja merkittiin pöytäkirjaan mutta tällaiset tapaukset – sikäli kuin niitä on ollut – lienevät olleet lieviä.

Kirkkokuriasioista noituutta ja taikuutta huomattavasti useammin Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan piispan- ja rovastintarkastuspöytäkirjoissa oli esillä avioon aikovien sopimattomana pidetty ennenaikainen yhteiselämä ja toinen seksuaalisen käyttäytymisen muoto, eläimeen sekaantuminen.

---

86 Kokkola ja Kälviä 12.–13.1.1691, rr 28:23–25; Pt.ptk. Kälviä 31.1.1694. Kälviän KA (mf. UK 619, VA).

87 Kalajoki 15. –17.1.1694, rr 31:98–100; 20.–21.2.1695, rr 32:242–245; Rt.ptk. Kalajoki 27.3.1695. Pyhäjoen KA (mf. IK 84, VA).

88 Kalajoki 10. ja 12.9.1698, rr 35:1043–1046; Rt.ptk. Kalajoki 2.7.1699. Pyhäjoen KA (mf. IK 85, VA).

Liian innokkaat rakastavaiset saivat maksaa sakkoja kirkolle, mutta ilmeisestikään tällaista tuomiota ei pidetty millään tavalla häpeällisenä. Eläimeen sekaantuminen oli maallisessa oikeudessa käsiteltävä ankara rikos. Piispan- ja rovastintarkastuksissa kerta toisensa jälkeen muistutettiin kuninkaallisesta asetuksesta, jolla kiellettiin pitämästä poikia tai miesväkeä yksin paimenessa. Isännät, jotka sallivat tällaisen, saivat ankarat nuhteet.⁸⁹

Kauko Pirisen mukaan 1500-luvun rovastinkäräjiltä noituus- ja taikuusjuttuja on jälkipolvien tutkittavaksi löytynyt vain vähän.⁹⁰ Tähän voi vaikuttaa se, ettei tarkastuspöytäkirjoja 1500-luvulta ole säilynyt vaan tiedot on koottu sakkoluetteloista. On mahdollista, että taikojen tekijöitä on rangaistu muulla tavoin.⁹¹ Lempiäinen ei ole tehnyt tilastoja 1600-luvulla tarkastusmatkoilla käsitellyistä asioista. Hän kertoo, että pöytäkirjojen mukaan seurakuntalaisia ohjattiin ennen kaikkea välttämään kihlattujen ennenaikaista yhteiselämää ja noudattamaan pyhäpäivän vietosta ja jumalanpalveluselämästä annettuja määräyksiä sekä välttämään taikuuden harjoitusta.⁹² Kun ei ole tietoa siitä, miten eri tapaukset ajallisesti jakautuivat eikä sellaisia tietoja voida vuosisadan alusta saada-kaan, ei voida ottaa kantaa siihen, miten oikeuskäytännön muutos ja taikuuden tulo maallisen oikeuden käsittelemäksi rikokseksi vaikutti taikuuden käsittelyyn pappismiesten tarkastusmatkoilla.

Huhuista käräjille

Taikuudesta syytteen nosti tavallisesti esivallan virkamies: pappi, kruununvouti tai nimismies. Taikuus oli siis rikos, jota vastaan esivalta toimi virkansa puolesta. Toisin kuin noituusprosesseissa taikuusprosesseissa oli useammin useita syytettyjä. Tämä ei johtunut pelkästään noitasapatin viettäjistä – siitähän epäiltiin harvoin – vaan siitä, että usein oikeuteen joutuivat taialla parantaneen lisäksi apua hakeneet. Suuri prosessi syntyi Loimaalla 1680-luvul-

---

89 Esim. rov.tark. ptk. Tyrnävältä (Limingan kappelista) 9.3.1696. Pyhäjoen KA (VA mf. IK 84); Rov.tark. ptk. Liminka 31.7. 1687, arkisto kuten ed.; Piispan-tark. ptk. Eurajoki 5.1.1697. Eurajoen KA (VA mf. JK 363).

90 Pirinen 1963, 31.

91 Vrt. Pirinen 1963, 13–14 ja Lempiäinen 1967, 275.

92 Lempiäinen 1967, 372–378.

la, kun sotilaan leski ja loinsnainen Kerttu Mikontytär Peltoisista joutui taikuuden vuoksi käräjille. Hän oli tunnettu parantaja. Kerttu tuomittiin taikuudesta sakkoon ja viisi hänen apuaan käyttänyttä henkilöä sai niin ikään sakkoja. Yksi avun pyytjä tuomittiin valalle puhdistautumaan epäilyistä ja viisi avun käyttäjää haastettiin käräjille.⁹³

Taikuus tuli ilmi pappien tarkastusmatkoilla, juoruista ja ilmiannoista. Tarkastusmatkoilla kirkkoherrat kyselivät seurakuntalaisilta, oliko seurakunnassa syöllistetty loitsimiseen, noituuteen tai muuhun ”pahaan toimeen”. Näin kyseli kirkkoherra mm. Vetelin kappelin asukkailta heinäkuussa 1673. Väki kertoikin erään vaimon puhuneen toisesta pahaa. Nainen kertoi, että oli nähnyt ehtoollisella Marketta Håkanintyttären ottavan ehtoollisleivän suustaan.⁹⁴

Asiaa ryhdyttiin puimaan käräjillä. Marketta selitti, ettei ollut ottanut öylättiä pois suustaan – puhumattakaan että olisi käyttänyt sitä myöhemmin taikuuteen. Hän oli saanut öylätin ”knaftisti suuhun” ja oli elehtimällä ja lopuksi käden liikkeellä estänyt sitä putoamasta kokonaan. Käteen hän oli joutunut turvautumaan, koska hänellä ei ollut ylähampaita. Marketta vetosi siihen, että oli täysin nuhteettomasti elänyt. Lautakunta ja käräjäväki eivät tienneetkään hänestä mitään sopimatonta, mutta aivan sikseen oikeus ei voinut juttua jättää. Marketta tuomittiin puhdistusvalalle. Hänen oli hankittava viisi kunniallista ihmistä vannomaan, etteivät tiedä eivätkä usko hänen syöllistyneen epäiltyyn tekoon.

Eräs kirkkoherra oli kylällä kuullut puhuttavan, että Marketta Tuomaantytär Akaan Järvikylästä(?) olisi tyttärensä kanssa ”käyttänyt väärin” öylättiä. Asiasta oli jo kolme vuotta, mutta kirkkoherra nosti syytteen. Kertoman mukaan öylätillä olisi lääkitty tyttären silmää. Kun asia ei selvinnyt ensimmäisellä kerralla, päätettiin jutun vuoksi pitää ylimääräiset käräjät myöhemmin.⁹⁵ Ulvilassa kirkkoherra syytti käräjillä ”kohta 80-vuotiasta”, sairasta ja vaivaista Maisa Markuntytärtä Nakkilasta taikuudesta. Kirkkoherralle oli kerrottu, että Maisa harjoittaa taikuutta ja ”kiellettyjä lukuja”

---

93 Loimaa 25.–26. ja 28.8.1682, mm 13:172v–173 ja 27.–29.11.1682, mm 13:210v–211v sekä 12.–14.2. 1683, mm 13:336–339. Myös esim. Eura 19.–20.3. 1684, mm 13:555–556; Liminka 29.–31.1.1678, rr 15:1–5v.

94 Kokkola 19.12.1673, rr 13:301v–303 ja 26.–27.8.1674, rr 13:595v–596.

95 Oulu 26.–28.2. 1680, rr 17:42v–45v ja Oulu 21.–23.6.1680, rr 17:152v–154.

suolaan. Koska raihnaista Maisaa ei voitu saada käräjille, oikeus päätti, että seuraavilla käräjillä Maisan on selvitettävä asiaa jonkun valtuuttamansa avulla.⁹⁶

Esivalta vartioi tarkasti ihmisten maallista vaellusta. Iin käräjillä 1652 nimismies esitti, että kylässä kuuluu olevan noitamies. Ja niin Yrjänä Markunpoika Etelä-Itästä haastettiin käräjille.⁹⁷ Joskus haaste perustui tyhjänpäiväiseen puheeseen, jopa naurettavuuksiin kuten Kruunupyssä vuonna 1664 kesäkäräjillä:

Edelleen syytti nimismies Malin Matintytärtä siitä, että Malin olisi sotkeutunut noituuteen ja taikuuteen (löwierijn). Nimismies sanoi erään sotilaan Juha Olavinpojan sellaisesta ensin puhuneen, minkä sotilas kielsi. Lautamies Lauri Laurinpoika tunnusti, että kun hän mainitun Juhan kanssa myöhään illalla oli tullut tervasten hausta (ifrå törwedz? skogh), oli Malinin koira alkanut haukkua. Silloin Malin oli tullut juosten ulos ja taputellut aitauksella (käsiään?) luullen, että sudet olivat tulleet kun koira niin haukkui. Ja sitten kun Malin huomasi, että siellä olikin väkeä, oli hän sanonut – – – (jotakin), ja tästä oli puhe syntynyt. Koska sellaista tyhjää puhetta ei voida pitää minään todistuksena, niin ei voida tämän suhteen mitään tehdä, vaan Malin todetaan vapaaksi taikuudesta, koska kaikki tämä syntyi tykkänään tyhjästä ja valheesta.⁹⁸

Taikuusjututkin saattoivat syntyä myös naapurusten riitojen vuoksi. On vain arvaittavissa, mitkä olivat Tuiskulan Jaakko Matinpojan motiivit, kun hän ”antoi oikeudelle tiedoksi” kuinka saman kylän Maisa Martintytär oli ”10 vuotta sitten” harjoittanut taikuutta. Maisan neuvosta paimenpoika oli kiertänyt kolmesti keväällä uloslaskettavan karjan ja haudannut sitten kananmunan muurahaispesään. Tempusta oli jo heti tuolloin syntynyt puhetta, mutta asia oli kuitenkin jäänyt.⁹⁹

Miksi Jaakko teki ilmiannon? Ehkä hän oli lainkuuliainen ja Jumalaa pelkäävä kansalainen, jota oikeudenloukkaukset ja (toisten) rikkomukset tavattomasti vaivasivat? Ehkä hän pelkäsi kärsivänsä toisten taikuudesta, tai ehkä hän riitojen ja kateuden vuoksi

---

96 Ulvila 4., 6.4.1674, mm 11:23.

97 Ii 9.–10.4.1652, rr 7:481–v.

98 Kruunupy 3.–4.8.1664, rr 11:555v–556.

99 Eura 6.–7.2.1682, mm 13:68–v.

ilkeyttään järjesti Maisalle vaikeuksia? Kenties hän oli jossain asiasta ohimennen puhunut ja esivalta vaati häntä esittämään asiansa käräjillä. Kieltäytyminen ei ollut helppoa, sillä paitsi että kyse oli kunniasta, saattoi perättömästä puheesta saada itse noituus- ja taikuustuomiota vastaavan sakon (40 mk).

Joskus juorujen kohde jo vihjailujen vuoksi meni käräjille puolustamaan mainettaan. Valpuri Olavintytärtä Oulunsalosta puolusti hänen miehensä Antti Antinpoika Oulun käräjillä vuonna 1674. Antti valitti, että naapuri Matti Simonpoika oli syyttänyt vaimoa noituudesta ja naapuri kertoikin vaimon pari vuotta sitten tehneen taikoja, jotka liittyivät karjalouteen – kyse ei siis ollut noituudesta. Taikojen teolle löytyi kuitenkin heikosti todisteita. Antti esitti, että koko jupakka oli saanut alkunsa pellon aitaamista koskevasta riidasta, jonka yhteydessä Matti oli haukkunut hänen vaimoaan noita-akaksi (Trållkona). Jos Matti olisi käräjillä perunut puheensa ja sanonut sen johtuneen vain kiivastumisesta, hän olisi ehkä päässyt vähällä – ainakin siinä tapauksessa, jollei Antti olisi vaatinut tuomiota. Mutta asian ajo vielä käräjillä toi hänelle suuren sakon, sillä mitään perusteita syytteille ei löytynyt. Valpuri vapautettiin kaikista epäilyistä.¹⁰⁰

Ennen 1660-luvun puoltaväliä taikuus tuli useimmiten esille Ala-Satakunnassa pahamaineisia kerjäläisnoitia vastaan käydyissä oikeusjutuissa ja silloinkin ikään kuin noitumisten ja pelottavan maineen lisänä, asiana joka kaiken muun lisäksi mainittiin. Kun 1660-luvun jälkeen yksityisetkin silloin tällöin olivat syypäänä taikuusoikeudenkäynnin syntyyn, olivat ihmiset muuttaneet käyttäytymistään. He saattoivat syyttää toista kyläläistä taikuudesta, vaikkei ensi näkemältä siihen löydy mitään syytä. Eiväthän he olleet kärsineet vahinkoa eivätkä yleensä esittäneet mitään siihen viittaavaakaan. Tietenkin saatettiin pelätä, että toisen taika vie toisen onnen¹⁰¹, mutta tällä perusteella naapuri olisi voinut syyttää taikuudesta jo vuosisadan alussa, jolloin noituudestakin syytti.

Ilmianto taikojen teosta saattoi olla tarkoituksellinen kosto tai vihan purkaus, mutta välttämättä tästäkään ei ollut kysymys. Kun kinattiin, tuli sanotuksi monenlaista, ja kun oli haukkunut naapurin vaimoa noitaämmäksi, oli helpompi puolustaa sanojaan kerto-

---

100 Oulu 8.–10., 13.–14.1.1674, rr 13:527–v.

101 Esim. 31.1.–1.2. Eurajoki 1693, mm 23:93–94, 9.–10.6. 1693, mm 23:123.

malla taioista, joita tiesi naapurin tehneen. Langettavat tuomiotkin olivat useimmiten tulleet taikuudesta. Taikuusoikeudenkäynninkin takana saattoi olla sosiaalinen ristiriita. Kun esivalta muutti oikeuskäytäntöä ja suhtautumistaan taikuuteen, myös riitapukarit nostivat erilaisia syytteitä kuin aiemmin.

Taikuusoikeudenkäynnitkään eivät siis olleet pelkästään esivalan toimeenpanemia uskon ja tavan vainoja. Säädöksillään ja politiikallaan esivalta loi edellytykset taikuusprosesseille, ja uskontopolitiikkaansa seuraten maallinen ja hengellinen esivalta nosti syytteitä ahkerasti ja yksityisiä ihmisiä useammin. Siten taikuusprosessien aika oli esivallan kontrollipolitiikan aikaa, eivätkä taikuusprosessit olisi voineet syntyä ilman oikeuskäytännön muutosta. Mutta jossain määrin myös yksityiset kyläläiset seurasivat esivallan politiikkaa, vaikka kyläläisten motiivit olivat henkilökohtaisia. Myös taikuusoikeudenkäynnit kietoutuivat sosiaalisten ristiriitojen ja jokapäiväisen kanssakäymisen loimiin ja kuvastivat osaltaan elämän ristiriitoja. Ristiriitojen käsittely oikeudessa ei ole kummallista; oikeus voidaan nähdä ristiriitaisten etujen kohtamisaikaksi ja myös tavaksi hallita niitä.

Varmasti oli ihmisiä, jotka vilpittömästi ja uskoonsa nojaten pitivät taikuutta sopimattomana ja ”sielunsa puhtauden vuoksi” kertoivat asiasta – kuten kaksi miestä Kalajoella 1692 ilmianto Anna Pekantytären öylätin väärinkäytöstä. Lautakunta nimenomaan totesi, ettei miesten ja Annan välillä tiedetty olleen riitoja. Kun Anna ei saanut myötävannoja puhdistusvalalleen, tuomitsi oikeus hänet karkeasta jumalanpilkasta kuolemaan. Tällaista rikosta ja rangaistusta eivät maanlait tunteneet, vaan tuomio annettiin vuoden 1665 vala- ja sapattirikossäädöksen 5. pykälän mukaan. Mainittakoon, että hovioikeus palautti asian käsittelyn käräjille – ei kuitenkaan jumalanpilkkasyytösten vuoksi, vaan koska eräässä todistuksessa Annan tekemäksi mainittu taika oli jäänyt alioikeudelta käsittelemättä! Hovioikeuden lopullisesta päätöksestä ei ole tietoa.¹⁰²

---

102 Kalajoki 14.–16.1.1692, rr 29:56–59; 15.–17.1.1694, rr 31:90–93; 11., 13.8.1694, rr 31:225–227; 20.–21.2.1695, rr 32:245–248.

Uskonto- ja yhteiskuntapolitiikan suhde taikuusoikeudenkäynteihin

Ruotsin valtakunnasta syntyi nykyaikainen, keskitetyn hallinnon avulla johdettu valtio uuden ajan alussa, 1500- ja 1600-luvulla, kun valtakunnassa yleiseurooppalaisen kehityksen mukaisesti pantiin toimeen useita suuria uudistuksia poliittisen järjestelmän, maallisen ja kirkollisen hallinnon, korkeimman opetuksen ja oikeuslaitoksen sekä talouden alueilla. Aggressiivisen jos myös ilmeisen onnekaan ulkopoliitiikan myötä valtakunnasta kasvoi alueellisestikin suurvalta, jonka taloudellisista ja poliittisista resursseista kasvava hallintokoneisto vastasi. Vuonna 1634 uudistettiin mm. lääninhallinto. Myös kirkon toimintaa tehostettiin jo 1600-luvun ensimmäisellä puoliskolla, jolloin piispat kiinnittivät huomiota mm. pappien opilliseen sivistykseen ja kaikenpuoliseen nuhteettomuuteen. Suuria seurakuntia jaettiin ja muodostettiin kappeliseurakuntia, mikä varmasti merkitsi sitä, että papeilla oli huomattavasti suuremmat mahdollisuudet vaikuttaa laumansa elämän- ja uskontapoihin. Vuonna 1623 perustettiin Turun hovioikeus ohjaamaan alioikeuksien työtä ja auskultanttien sekä asesorituomareiden myötä hovioikeuden mahdollisuudet ohjata alioikeuksien työtä paranivat.¹⁰³

Uskonpuhdistus alkoi Ruotsissa Kustaa Vaasan valtaantulon jälkeen (1523, kruunaus 1528) ja ilmeisesti yhtä paljon taloudellisista ja poliittisista vaikuttimista kuin uskonnollisista mielipiteistä. Kädenväentö uskontopoliittisista suuntauksista tiukentui 1500-luvun lopulla, jolloin useat luterilaisuuden johtohenkilöt kamppailivat mm. Juhana III:n ja Sigismundin katolilaisävytteisempää politiikka vastaan. Vuosisadan lopulla kiista ratkesi ehdottoman luterilaisuuden hyväksi, ja vuoden 1634 hallitusmuodossa sitouduttiin vieläkin jyrkämmin ”oikeaan uskoon”.

Valtakunnan suuret yhteiskunta- ja uskontopoliittiset linjaukset saivat merkityksensä siinä käytännön työssä, jota kasvava virkamiesten ja pappien määrä hallinnon eri portailla toteutti. Luultavasti käytännön hallintotyö tehostui sotavuosien jälkeen. Birgitta Lagerlöf-Génétay on laskenut eräästä vuonna 1744 julkaistusta

---

103 Poliittis-hallinnollisesta kehityksestä Suomessa, ks. Lehtinen 1961b, 86 ja seur. sekä Blomstedt 1958, 209 ja seur. (et. 222–226 ja 261–272).

vanhoja uskontosäädöksiä sisältävästä kokoelmasta, että vuosina 1563–1649 annettiin 13 eri asetusta. Niiden sisältö vaati von Stiernmanin painattamasta laitoksesta 45 sivua. Kahdeksassatoista vuodessa, vuosina 1650–68, annettiin yhtä monta asetusta ja niiden vaatima sivumäärä oli 87.¹⁰⁴

Jo ennen luterilaista täysortodoksiaa (1660-lukua) kirkonmiehet olivat tehostaneet toimiaan kansan uskon ja tapojen vaalimisessa. Uskonnollisen puhdasoppisuuden tiukennuttua alamaisten rikkeitä valvottiin entistä tarkemmin ja niistä rangaistiin useammin. Keskeinen menetelmä ja ajatus oli kirkkokuri. Kirkkokurin vaalimisessa ei ollut kyse vain kirkkotapojen noudattamisesta vaan ihmisten jokapäiväisen elämän ja uskon oikeaoppisuuden valvonnasta.¹⁰⁵ Henkilökohtaisen alue ihmisen elämässä supistui pieneksi. Puhe- tai pöytätavat, kiroilu tai ryypiskely, avioliitosta ja pyhäpäivän askareista puhumattakaan eivät olleet vain ihmisen oma asia – sikäli kun niitä pystyttiin valvomaan. Monet elämän alueet, joihin aikaisemmin hallitusvalta vain satunnaisesti – jos ollenkaan – pystyi puuttumaan, tulivat nyt useammin neuvonnan ja opastuksen kohteeksi. Missä määrin tällainen ohjailu oli hyvää tarkoittavaa, kenties välttämätöntä organisointia todella olemassa olleiden vaikeuksien voittamiseksi, ja missä määrin kyse oli vain hallitsevien ryhmien etujen turvaamisesta, jääköön tässä selvittämättä.

Uskonmukainen elämä vaati koko yhteisöltä tapojen ja uskomusten kurinalaisuutta, ja juuri kirkko katsoi oikeudekseen ja velvollisuudekseen laumansa opettamisen säädyllyiseen elämään. Kirkko opetti monin keinoin: saarnoissa varoiteltiin ja peloteltiin, hyvien tapojen rikkojia nuhdeltiin yksityisesti ja julkisesti, ihmisiä kuritettiin nolaavilla häpeärangaistuksilla ja ehtoollisen kieltämisellä. Ne jotka eivät taipuneet papin edessä, joutuivat käräjille, ja viimeistään käräjillä suuri sakko tai sen sovittamiseksi kärsitty piiskaus- tai raipparangaistus pakotti niskoittelijat nöyrytymään. Käräjien jälkeen nöyrytyminen oli kaksin verroin katkerampaa, sillä maallisen oikeuden rangaistuksen lisäksi ainakin vuosisadan loppupuolella seurasi aina myös kirkkorangaistus, julkinen nuhtelu

---

104 Lagerlöf-Génetay 1990, 175. Laskelma on kuvaava, vaikkei kokoelmasta voidaakaan tehdä johtopäätöksiä kaikkien säädösten suhteen.

105 Kirkkokurista ja seurakuntatyöstä, ks. mm. Juva 1955, 74–84, 126–133; Silén 1908, 69 ja seur.; Laasonen 1977, 199 ja seur., myös eri kohdin; Pietilä 1904, 91–104; Lempiäinen 1967, 200–207, myös eri kohdin; Gardberg 1958, 59–73.

sekä anteeksipyyntö seurakunnalta – eli papilta.

1600-luvulla suomalaiset oppivat käymään kirkossa, lukemaan pöytärukouksia ja 1600-luvulta lienevät peräisin nykyiset aviolliset ihanteetkin¹⁰⁶. Huoruus ja salavuoteus olivat tavallinen aihe niin kirkonmiesten tarkastustilaisuuksissa kuin maallisillakin käräjillä, ja rangaistukset olivat ankaria. Myös kirkosta poisjääminen saattoi olla käräjien aihe, kuten oli mm. Äyräpään käräjillä 1680, jossa poissaolleiden nimet vastaisuuden varalle luettiin.¹⁰⁷ Kiroilusta rangaistiin, ja erityisen ankara tuomio seurasi kiroilusta ja väkivallasta omia vanhempia vastaan. Oulussa 1679 tuomittiin Erkki Yrjänänpoika Kontio kuolemaan, koska oli kironnut ja noitunut vanhempiaan vastaan. Oikeus antoi kuolemantuomion siitä huolimatta, ettei lautakunta ollut aiemmin Erkistä sellaista kuullut ja että Erkin noituudella uhkausta ei voitu näyttää toteen. Asian oli nostanut nimismies, ja vanhemmat saatiin vasta pitkän taivuttelun jälkeen tunnustamaan pojan käytös. Isä sanoi asioiden jo tulleen sovituksi, ja äiti anoi pojalleen armaa, mutta oikeus ei voinut asiassa muuta kuin noudattaa ”Jumalan lakia, kuten 2. Moos. 21. ja 3. Moos. 20. luku säätävät”.¹⁰⁸

Taikuus- ja siveysrikoksilla sekä kurinpitotrikkeilla oli yksi yhteinen piirre: ne olivat taparikoksia, jotka eivät useinkaan loukanneet kenenkään oikeutta, etua tai vapautta. Ne olivat vain sopimattomia tapoja elää. Oikea tapa oli määritelty valtion ja kirkon säännöksissä, ja valtion mahti takasi, että ihmiset taipuivat säännösten alla. Esivallalle taikuus oli pahempaa kuin noituus, sillä noituutta esivalta ei pelännyt, mutta puhdasoppista uskoa ei voitu ylläpitää taikojen tekijöiden joukossa. Noituudella vahingoittamisessa oli kyse ihmisten välisestä konfliktista, luvottomien taikojen teossa valtion ja alamaisten konfliktista. Taikuussyytöksistä tuli esivallalle tärkeitä juuri siitä samasta syystä kuin mistä johtui, että

---

106 Heininen 1976, 187.

107 Äyräpää 26.–28.8.1680, j. 22:1–2. Myös esim. Ulvila 17.–18.8.1668. Bielkesamlingen vol 25. SRA (VA mf. FR 199).

108 Oulu 17.–19.2. 1679, rr 16:11v–15. Raamatun viitteillä tarkoitettaneen seuraavia kohtia: ”Joka lyö isäänsä tai äitiänsä, se rangaistakoon kuolemalla” (2. Moos. 21:15); ”Joka kiroaa isäänsä tai äitiänsä, se rangaistakoon kuolemalla” (2. Moos. 21:17); ”Kuka ikinä kiroaa isäänsä tai äitiänsä, hänet rangaistakoon kuolemalla; isäänsä tai äitiänsä hän on kironnut, hän on verivelan alainen” (3. Moos. 20:9). (Vuoden 1933 suomennos.)

noituussyytökset menettivät merkityksensä: Jos esivalta hallitsi yhteisön sosiaalista kontrollia – valvoi lakiaan ja säädöksiään, joiden varassa ihmisten oli toimittava – sen ei tarvinnut esittää noituussyytöksiä mutta sen piti käydä kamppailua taikuutta vastaan. Taika loukkasi uskoa. Kuvaavaa on, että suurin osa noituus- ja taikusoikeudenkäynneissä 1600-luvulla langetetuista tuomioista annettiin esivallan nostamissa taikusprosesseissa 1600-luvun jälkipuoliskolla (1670–80-luvulla).

Taikusoikeudenkäynnit jatkuivat pitkälle 1700-luvulle.¹⁰⁹ Papeinkokouksessa (synodalisk förening) Turussa keväällä vuonna 1700 todettiin välttämättömäksi saarnoissa ”sopivin kohdin” pyhällä hartaudella oikaista niitä, jotka harjoittavat taikuutta, noituutta, kiroamista ja muita yleisiä syntejä.¹¹⁰ Syytökset taikuudesta lienevät menettäneet esivallan silmissä merkityksensä siinä vaiheessa, kun taikojen teko ei enää ollut uhka keskushallinnon tavoittelemalle uskonnolliselle yhtenäisyydelle.

Taikauskoisten menojen ja uskomusten kitkeminen ei siis ollut yksittäinen ilmiö 1600-luvulla ja varsinkaan 1600-luvun jälkipuoliskolla. Taikuuden kriminalisointi oli yksi osa entistä ankarampaa uskontopolitiikkaa ja jokapäiväisen elämän valtiollista kontrollia. Uskonnollisen suvaitsemattomuuden kasvu ja ankarampi oikeus eivät nekään olleet yksittäisilmiöitä ja pelkästään uskonkappaleista johtuneita näkökulmia. Yhteiskunta oli murroksen kourissa – niin kuin fraasinomaisesti sanotaan – ja murroksen keskeisin liikevoima lienee ollut valtiollisen keskushallinnon kehittyminen ja taloudelliset-sosiaaliset muutokset. Tämän tutkimuksen aiheena ei ole selvittää, mihin keskushallinto nojasi ja mihin se perustui, mutta keskushallinnon voiman kasvu merkitsi aikaisempaa selvempää rajaa hallittujen ja hallitsijoiden välillä. Viime kädessä taikuudenkin kriminalisointi liittyi keskushallinnon ja viranomaisten vallan kasvuun.

Robert Muchembled tarkoittaa samaa, kun hän toteaa, että ”noitavainot olivat uskonnollisen ja poliittisen eliitin akkulturaation tulos Euroopan maaseudulla”. Ainakin Suomessa sanottu koskee

---

109 Esim. Halila 1954, 632–635; Halila 1984, 229–230. Rytkönen 1978, 571–579, Gardberg 1958, 65. 1700-luvun noituus- ja taikusprosessit olisivat oma tutkimusaiheensa, mutta riittävän aineiston keruu tuomiokirjoista on työlästä.

110 Utdrag ur Dom-Kapitlets i Åbo Circulär-Bref ... 1824, 714.

nimenomaan taikuusoikeudenkäyntejä. Kyse ei ollut pelkästään uskonnollisesta ilmiöstä:

... itse asiassa se on osa paljon laajempaa ilmiötä, jonka tavoitteena oli saada maaseutuväestö kunnioittamaan lakia ja järjestyä sekä luopumaan oman oikeuden käytöstä.¹¹¹

Esivalta ja oppineet sivistivät rahvasta. Maaseutuväestön ja uskonnollis-poliittisen eliitin maailmankatsomuksellinen kiilu pieneni, kun kummallakin ryhmällä oli yhteinen jumala ja samat pöytärukoukset. Mutta samalla – kuten hyvin tiedetään – sosiaaliset ja oikeudelliset erot kasvoivat.

---

111 Muchembled 1987, 138. Ks. myös Muchembled 1985 (1978), 235 ja seur., et. 241 ja 269–276, jossa Muchembled kuvaa asiaa tarkemmin.

X Noitateoria käytännössä: noitasapatti- ja paholais- oikeudenkäynnit

1. Suurten vainojen synty Ruotsin Taalainmaalla

Oikeusprosessi, jossa syytettiin matkasta paholaisen luo noitasapattiin, noitasapatin vietosta ja muusta konkreettisesta kanssakäymisestä paholaisen kanssa, oli monelta osin erilainen prosessi kuin pelkästään hyväätarkoittavaa mutta luvatonta taikua tai vahingoittavaa noituutta vastaan nostettu oikeudenkäynti. Noitasapattioikeudenkäynnissä oli tavallisesti useampi syytetty. Tärkeä peruste uudelle ilmiannolle ja sitä myötä syytettyjen lisääntymiselle oli jo epäiltynä olleen ilmianto. Kerjäläisnoitaprosesseissa, joissa pyrittiin eroon pahamaineisista ja pelätyistä kiertolaisista, asia yleensä ratkesi, kun toivottu langettava tuomio oli annettu. Noitasapattiprosesseissa oli toisin: uusia syytteitä syntyi helposti lisää juuri syytteen luonteen, asian laadun tai sisäisen logiikan mukaan. Siten juuri noitasapattisyytöksestä sinkosi lastuja, jotka helposti sytyttivät hysterian ja joukkosuggestion sävyttämän massavainon.

Massavainoja pahensi se, että syyte oli epämääräisesti todennettavissa eikä ollut olemassa toimintamenetelmää, jolla aikalaiset – vähintäänkin päätös- ja toimintavaltaa omaavat viranomaiset – olisivat yksiselitteisesti ja edes jossain määrin yksimielisesti päässeet perille asian luonteesta. Nykyajan tutkijat voivat sanoa, kuten Gerhard Schormann, että noitasapattiprosessi oli rangaistusmenet-

tely ilman todellista rangaistavaa tekoa. Noitasapattiprosessissa painopiste oli siirtynyt yksittäistä henkilöä vastaan tehdystä teosta ankaraan mutta varsin abstraktiin uskontorikokseen, luopumiseen Jumalasta.¹ Tosiasioiden ja uskomusten raja oli hämärä, ja siten mikä tahansa yksityiskohta saattoi olla altis yltyville spekulatioille. Paholaisen ja demonien voima uskottiin suureksi, mutta mitä kaikkea voitiin sielun vihollisen toimesta saada aikaan ja mitä kaikkea voitiin paholaisen kanssa tehdä? Kun tämä oli epäselvää, minkä tahansa seikan voitiin tulkita olleen lähtöisin paholaisesta.

Kidutuksen käyttö näissä oikeudenkäynneissä pitänee nähdä juuri tätä taustaa vasten: tarun ja todellisuuden erottaminen oli vaikeaa. Jo kuulustelijat ymmärsivät, että monissa kohdin kyse saattoi olla mielikuvituksesta, unista tai muista seikoista, jotka tekivät asiasta epätodellisen. Kyseessä saattoi olla *illusio diabolica* eli paholaisen aiheuttama kuvitelma. Uuden ajan alussa monissa Euroopan maissa kidutus sallittiin, kun oli olemassa vahva epäily syytettyä vastaan. Mm. Tanskassa kidutus otettiin maalliseen lakiin 1500-luvulla mutta lakiin tuli myös kaksi muuta määräystä, jotka oleellisesti rajoittivat prosessien syntyä ja leviämistä. Tanskassa rikollisen todistusta ei voitu käyttää muille annettavan langettavan tuomion perusteena. Toisaalta säädettiin, ettei kidutus ollut sallittua ennen kuin tuomio oli annettu. Kun Ruotsin uudelleen valtaamassa Bohuslänissä sovellettiin Tanskan lakia, käytettiin kidutusta jossain määrin myös noituus- ja taikusoikeudenkäynneissä. Ruotsin valtakunnassa kidutus ei ollut sallittu mutta käytännössä kidutusta käytettiin, eritoten suurien noitaprosessien aikana. Monissa tapauksissa lupa tai aloite tuli kuninkaalta tai hovioikeudelta.² Kuitenkin kidutuksen käyttö epävarman todistusaineiston tarkistamisessa osoittautui perin huonoksi menetelmäksi.

Kuinka noitasapattiepäilyjen vuoksi käydyt suuret massaoikeudenkäynnit syntyivät? Tarkoituksiini riittää, kun esittelen Ruotsin Taalainmaan suurten vainojen synnyn.³ Näistä prosesseista syntyi

---

1 Schormann 1977, 1–2.

2 Ankarloo 1984 (1971), 65, 256–262, vrt. myös 60–76; Birkelund 1983, 27–28; Johansen 1987, 292–293 ja 1991, 20–33.

3 Yksityiskohtaisia selvityksiä vainoaaltojen synnystä on myös Henningsen 1987a, eri kohdin, jossa tarkastellaan historian suurimpia noitavainoja Espanjan baskialueella.

Ruotsin ensimmäinen massaoikeudenkäyntien aalto, joka levisi myöhemmin mm. Tukholmaan. Heikkinen on osoittanut, että myös Pohjanmaan noitasapattiprosessit syntyivät suuressa määrin ruotsalaisten noitaoikeudenkäyntien vaikutuksesta.⁴

Ruotsin valtakunnan suurimmat noitavainot syttyivät Älvdalenin Åsenissa Taalainmaalla 1668. Syksyllä 1667 11-vuotias Gertrud Svensdotter paimensi kahta vuotta nuoremman Mats Nilssonin kanssa vuohia. Joitakin vuohia eksyi joen rannalta aivan rannan läheisyydessä olleeseen saareen. Gertrud oli käynyt hakemassa karkuteille päässeet eläimet. Kun Mats myöhemmin kertoi päivän tapahtumista isälleen, hän teki sen tavalla, joka sai isän puhumaan asiasta erään lautamiehen kanssa. Ei tiedetä tarkkaan, mitä Mats oli sanonut, mutta myöhemmin Gertrud joutui selittelemään tarkasti, kuinka hän ylitti veden läheiseen saareen. Eräässä pöytäkirjassa Gertrudin kerrotaan sanoneen, että ”kun hän kulki joen yli, oli vettä puoleen sääreen, mutta pohjaa hän ei tuntenut”. Myöhemmissä kuulusteluissa todetaan tytön tunnustaneen, että hänen avunpyyntönsä (kirouksen) jälkeen paholainen oli tullut ja voidellut hänen jalkansa ja siten tehnyt mahdolliseksi vuohien hakemisen. Paluumatkalla myös vuohien jalat oli voideltu. Oikeudessa asia esitettiin kuin Gertrud ”olisi kävellyt vetten päällä”. Myöhemmin todettiin vielä erikseen, että noitailmiö paikkakunnalla alkoi tästä tapahtumasta. Lautamies olikin raportoinut asiasta Älvdalenin kirkkoherralle Lars Elviukselle, josta oli tuleva keskeinen henkilö Taalainmaan vainoissa.⁵

Asiaa viimeksi perusteellisesti tutkineen Birgitta Lagerlöf-Généstayn mukaan tämä sinänsä harmiton tapaus todellakin näyttää olleen suurten noitavainojen lähtölaukaus. Ensimmäisessä kuulustelussa Gertrud ei puhunut mitään paholaisesta, vaikka harmittomasti syntynyt tarina vetten päällä kulkemisesta varmaan on kiinnostanut kirkkoherraakin. Lapsilla oli ollut riitaakin samana päivänä, mutta ei voida osoittaa, että riita olisi vaikuttanut Matsin kertomaan. Gertrud tuskin olisikaan joutunut vaikeuksiin ilman onnetonta yhteensattumaa: muuan 15-vuotias poika, Erik Erikson, alkoi samoihin aikoihin puhua ilmestyksenomaisista näyistään.

---

4 Heikkinen 1969, 248–252.

5 Lagerlöf-Généstay 1990, 20–22. Myös Ankarloo on selvittänyt tapahtumia (1984 (1971), 113 ja seur. ym.).

Erik väitti, että Gertrud vei hänen siskonsa ja muita lapsia Blåkul-
laan.⁶

Erik Erikson on tutkijoiden mukaan ollut monella tavalla erikoi-
nen lapsi. Lagerlöf-Génetayn mukaan hän on ollut ihminen, jolla
on uskottu olleen profeetallisia kykyjä ja joka on puhunut erikoi-
sista kokemuksistaan ilmeisen halukkaasti. Hänen kokemissaan
ilmestyksissä ja näyissä sekoittuivat kansanomaiset kuvitelmat,
kristilliset ja osin katolilaisperäiset uskomukset, pyhimystarut ja
legendat sekä uusi kirkollinen teoria noitasapatista. Lagerlöf-Géne-
tayn mukaan 15-vuotias Erik, jonka äiti lienee ollut leski, oli hen-
kilö, jonka todistuksissa keskeisellä tavalla kansanomainen ja pe-
rinteinen aines yhdistyivät uuteen noitasapatikuvitelmaan. Sa-
mansuuntaisen analyysin on tehnyt myös Jan-Inge Wall tutkies-
saan kirkollisen uskomus- ja tarinaperinteen, kansanomaisten ku-
vitelmien ja noitasapatiteorian yhteyttä Ruotsissa. Tietenkin ku-
lustelijoilla, eritoten kirkkoherra Lars Elviuksella, on ollut tulkin-
noille suuressa määrin suuntaa antava rooli. Mutta, kuten Jan-Inge
Wall, kirjoittaa:

Lapset ovat hyvin uskollisia sille perinteelle, joka heidät kasvat-
taneessa yhteiskunnassa vallitsee. Heille oli välittynyt sekä kan-
sanomainen että kristillinen maailmankäsitys, mistä seurasi,
että heidän kertomuksiaan voitiin myös uskoa ...⁷

Sekä Lagerlöf-Génetay että Wall ovat osoittaneet, että ruotsalaisis-
sa noitavainojen aikaan esitetyissä Blåkulla-tarinoissa sekoittuivat
monella tapaa kansanomainen, jopa esikristillinen uskomusperin-
ne, kristillinen perinne sekä uudet, usein papiston ja muun esival-
lan ohjaamat kuvitelmat noitasapatista. Lagerlöf-Génetayn mukaan
noitasapatii- ja paholaiskuvitelmat kuitenkin pian vainojen puh-
jettua muuttuivat lähemmäksi virallisia käsityksiä.⁸ Ei tiedetä, kos-
ka käsitys noitasapatista on tullut Ruotsiin. Myöhäiskeskiaikaisis-
sa kirkkomaalauksissa on aiheita, joissa noitanaiset matkaavat pa-
holaisen luo. Alkuun paholaisen kanssa oudoilla lypsymatkoilla

---

6 Lagerlöf-Génetay 1990, 21–22.

7 Wall 1989, 33. Edellä oleva myös Lagerlöf-Génetay 1990, 21–22, 29–30, 136–
140 ja Wall 1989, 28–32.

8 Lagerlöf-Génetay 1990, 135–147, 170, 189–190. Myös eri kohdin. Wall 1989,
16 ja seur.

olleet naiset näyttävät käyttäneen paholaista hyväkseen, kun taas myöhemmässä perinteessä, eritoten suurten noitavainojen aikaan, asia oli päinvastoin. On olemassa kirkkomaalauksia, joissa nainen piiskaa paholaista. Tämä sopii hyvin yhteen sen kanssa, että miesmaagikotkin käyttivät hyväkseen paholaista tai muita henkiä. He eivät olleet paholaisen lakeijoita. Ruotsissa ensimmäiset oikeudenkäynnit, joissa sapattikuvitelmat tulivat esiin, olivat 1500-luvun lopussa.⁹ Birkelundin mukaan Tanskassa keskiaikainen kuva paholaisesta muistutti enemmän narria ja veijaria kuin myöhempää kavalaa ja pelottavaa kristikunnan päävastustajaa. Keskiaikainen kuva paholaisesta säilyi Tanskassa noitaoikeudenkäyntien ajan, ilmeisesti mm. siksi, että oikeussäädökset estivät noitateoriaan uppoutuneita ohjaamasta prosesseja teorian viitoittamaan suuntaan. Paholainen oli Tanskassa noitanaisten palvelija, jota ei palvottu noitasapatin herrana. Myös usko noitanaisten lentokykyyn oli Tanskassa vähäistä.¹⁰

Wall korostaa, että noidan tekemä ihmeellinen matka on vain yksi muunnos eksyneiden tekemistä tai muista ihmeellisistä matkoista vuoreen trollien tai peikkojen luo tai matkasta maan alle maahisten ja Manalan väen luo. Blåkulla ei liene alunperin tarkoitettu noitasapattia¹¹. Blåkullan pidot kuvattiin suurten pitojen kaltaisiksi. Gotlannissa vuonna 1705 muuan epäilty joutui korjaamaan kertomustaan mainittuaan, että oli matkannut Blåkullaan jalan. Oikeuden mielestä uskottavampaa oli, että noitasapattiin mentiin kepillä lentäen, minkä syytetty sitten myönsikin. Lapset, jotka uskottiin viedyn Blåkullaan, kertoivat palatessaan monenlaisia ihmeellisyyksiä, joita kuulustelijat eivät aavistaneet odottaa. Erään kertomuksen mukaan Blåkullassa oli myös taivas ja helvetti. Helvetti oli kuin palava kuoppa tai kaivo, jossa paloi tuli. Noitasapatissa lapset näkivät myös valkoisia enkeleitä, joiden roolin selvittäminen oli kuulustelijoille vaikeaa.¹²

Jan-Inge Wall, mielessään tunnustusten ja todistusten uskonnollinen sävy, esittää Taalainmaan vainojen synnystä rohkean ja mielenkiintoisen väitteen: Wallin mukaan noitavainohysteria näyttää

---

9 Ankarloo 1984 (1971), 49; Birkelund 1983, 105–106; Heikkinen 1969, 50–51; Wall 1989, 22–23.

10 Birkelund 1983, 109–111.

11 Mm. Heikkinen 1969, 50–51; Ankarloo 1984 (1971), 49.

12 Wall 1989, 26, 32, 82–84, myös 11 ja seur.

alkuun olleen kristinopin sivuraiteille vienyt uskonnollinen herätysliike.

Vaikka oikeudenkäynneistä pidetyt pöytäkirjat eivät sisällä mitään yksiselitteisiä tietoja, monet seikat esitetyissä todistuksissa viittaavat siihen, että niillä alueilla, joilla noitahysteria syntyi, uskonnollinen herätys oli edeltänyt noitavainojen puhkeamista.¹³

Myös Lagerlöf-Génétay viittaa samaan, kun hän toteaa kaiken viittaavan siihen, että kristinopin opetus nuoremmille lapsille näillä alueilla oli ongelmallista.¹⁴ Mainittakoon, että myöhemmin, 1760-luvulla, alueella sai alkunsa herätysliike, jossa mukanaolijat esittivät näynomaisia kertomuksia ja kiihkeitä uskonnollisia puheita.¹⁵

Wallin oletusta uskonnollisesta herätysliikkeestä juuri ennen massavainojen puhkeamista ei tarvitse ymmärtää kovin vahvasti. Epäilemättä kristinopin opetuksen tehostaminen ja kirkollisen kurinpidon tiukentuminen toisinaan saivat aikaan paitsi lasten myös aikuisten mielissä monenlaisia mielikuvia ja väärinkäsityksiäkin. Kuulusteluissa lienee aina ollut jännitystä, jollei usein enemmän tai vähemmän tuntuva pakotustakin. Ei ollut ihmeellistä, jos kuulustelijat törmäsivät sekaviin tarinoihin, joiden aines näyttää koostuneen mitä moninaisimmista kudoksista. Ja kun toistuvasti, uudelleen ja uudelleen paholaisesta ja Jumalasta puhuttiin, saattoivat jännittyneissä oloissa mielikuvat ja kertomukset saada Jumalan vihasta ja viimeisistä ajoista kohtalokkaaseen sävyyn varoittavan piirteen.

Nähdäkseni olennaista ei ole se, missä määrin lapset ja kenties monet aikuisetkin olivat kokeneet uskonopin henkilökohtaisesti vaikuttavana herätyksenä, josta sitten, asianosaisille satunnaisten tapahtumien myötä, syntyi suurten noitaprosessien vyöryvä virta. Wall itsekään ei asiaa tarkemmin selvitä, eikä hänen tutkimuksessaan ole aineistoa, josta asia voisi käydä ilmi. Tärkeintä kuitenkin lienee se, miksi ja kuinka olosuhteet olivat muuttuneet niin, että suhteellisen heikosti esillä olleista paholaiskuvitelmistä muotoutui tulkintamalli, jonka myötä kirkollisen noitateorian mukaiset

---

13 Wall 1989, 26, 186.

14 Lagerlöf-Génétay 1990, 136.

15 Lagerlöf-Génétay 1990, 171–172; Wall 1989, 26–27, myös eri kohdin.

katsomukset vahvistuivat ja saivat keskeisen sijan. Tämän uuden tulkinnan raamien myötä kansanomaisista ja häilyvistä pahlolaiskuvitelmistä saattoi tulla massaoikeudenkäyntien aihe.

1600-luvulla, ja eritoten juuri 1660-luvulla, Ruotsin uskontopoliittikka ankaroitui, ja julistetun uskonnon puhtautta varjeltiin entistä tarkemmin. Tähän liittyi myös uskonopin tiukempi opetus. Niin ikään annettiin useita säädöksiä, joilla määrättiin paitsi uskonnollisista myös useista käytännöllisistä asioista. Esivallan paikalliset edustajat, mm. nimismiehet ja papit, määrättiin valvomaan säädösten noudattamista. Ja tietenkin keskieurooppalaisesta noitasapattiteoriasta oltiin jo Ruotsin valtakunnassakin perillä. Näissä oloissa, tiukentuneen uskontopoliittikan, ankaramman tapojen valvonnan ja uuden noitateorian vaikutuksen myötä lasten omituiset kertomukset pahlolaisesta ja eriskummallisista sattumuksista saivat tulkinnan raamit, joissa johdonmukaisempi oppinut tulkinta noitasapatista sai muotonsa.¹⁶

Vainoaallon synnyn taustaksi Lagerlöf-Génétay esittää joitakin näkemyksiä, joita on syytä lyhyesti esitellä. Hän korostaa vainot synnyttäneen maakunnan ominaispiirteitä. Lagerlöf-Génétay mielestä maakunnan väestö on aina, myös vainoja ennen ja niiden jälkeen, ollut herkästi mukana intohimoisissa poliittisissa ja uskonnollisissa liikkeissä. Myös Heikki Ylikangas viittaa Pohjanmaan noitaprosesseja tarkastellessaan siihen, että Pohjanmaa oli sekä noituus- ja taikuusoikeudenkäyntien aluetta että sittemmin myös vahvojen herätysliikkeiden aluetta. Ylikangas ei kuitenkaan yhdistä noitaprosesseja ja herätysliikkeitä siten kuin Lagerlöf-Génétay, vaan katsoo molempien perustuneen varhaiskapitalismin tuomaan individualismiin ja yksilökohtaiseen vastuuseen.¹⁷ Lagerlöf-Génétay antaa ymmärtää, että noituuden ja taikuuden vuoksi syntynyt vainoaalto oli jossakin määrin uskonnollisen herätys- tai hurmosliikkeen kaltainen ilmiö. Hän pitää lisäksi tärkeänä sitä, että luterilaisen valistuksen yltyvä kiihko vaikutti ristiriitaisella tavalla kaksikielisiin, muusta ruotsinkielestä poikkeavaa taalainmaan murretta puhuviin lapsiin. Myös nuorten yöjalassakäynti, joka taalainmaallakin oli vakiintunut ja ilmeisen harmiton nuorison seurustelumuoto, vaikutti Lagerlöf-Génétayn mukaan proses-

---

16 Edellä esitetyn lisäksi myös Lagerlöf-Génétay 1990, 175–177. Ks. myös Wall 1989, 26, viite 24.

17 Ylikangas 1990, 201–214.

Ruotsin suuret noitaprosessit herättivät paljon huomiota muissa maissa. Tämä kuva on Moran oikeuspöytäkirjojen saksalaisesta käännöksestä vuodelta 1670. Ruotsin noitavainoista tehtiin muitakin piirroksia. Kuvälähde: Rafaël Hertzburg, Kulturbilder ur Finlands historia II: Hexprocesser på 1600 talet. Helsingfors: G. W. Edlunds Förlag, 1888.

seja synnyttäneeseen ilmapiiriin. Nuoret miehet kiersivät joukolla tyttöjen luona solmimassa suhteita, jotka myöhemmin saattoivat johtaa parien muodostumiseen ja avioliittoon. Papisto piti tapaa sopimattomana ja – toisin kuin monet nykyiset tutkijat – yhdisti tavan esiaviollisiin seksuaalisuhteisiin, joita kirkko piti ehdottomasti tuomittavina ja joista tuolloin jo maallisessa oikeudessakin saatettiin tuomita. Lagerlöf-Génetayn mukaan tämä ristiriita nuorison omaksuman, epäilyistä huolimatta varsin viattoman tavan ja virallisen käsityksen välillä lisäsi myös noitahysterian mahdollisuuksia.¹⁸

Tässä ei ole tarpeen yksityiskohtaisesti pohtia Lagerlöf-Génetayn esittämiä näkemyksiä. Mitä tulee Taalainmaan väestön erityisluonteeseen, voi vain todeta, että historiallisen aineiston pohjalta tällaisten oletusten todentaminen on vaikeaa, mutta se ei tee hypoteesia vääräksi. Voi myös väittää, että Lagerlöf-Génetay on esittänyt yöjalkainstituution yhteydet suuriin noitaprosesseihin perin heikosti – mutta myöskään tämä seikka ei tee asiaa mielenkiinnostomaksi.

Joka tapauksessa karjalaitumilla Åsenissa 1667 sattunut tapah-tuma johti nopeasti suureen kriisiin. Ennen pitkää asia siirtyi alioikeuksilta erityistuomioistuimille, joihin kuului mm. korkeita aatelismiehiä ja papistoa. Gertrud itse ilmiantoi lopulta 19 ihmistä – kahdeksan aikuista, kaksi nuorta ja yhdeksän lasta. Syyskuussa 1668 hänet tuomittiin kuolemaan, mutta Svean hovioikeus lievensi tuomion ankaraksi piiskarangaistukseksi. Vajaata vuotta myöhemmin Gertrud sai omin silmin nähdä neljän muun nuoren syytetyn mestaamisen ja roviolla polttamisen. Hän joutui kuulusteluihin vielä vuonna 1670, mutta hänen kertomansa ei johtanut syyt-teisiin. Kolme vuotta myöhemmin hän avioitui nuoren miehen kanssa, joka mitä ilmeisemmin oli ollut viisi vuotta aikaisemmin syytettynä samassa prosessissa. Gertrud sai pojan 1675 mutta kuoli itse samana vuonna, noin 18-vuotiaana, ja pian myös hänen poikansa kuoli. Tuolloin kuolleisuus oli alueella poikkeuksellisen suuri, mutta ei tiedetä, kuoliko Gertrud johonkin epidemiaan vai kenties lapsivuoteeseen.¹⁹

---

18 Lagerlöf-Génetay 1990, 164–170.

19 Lagerlöf-Génetay 1990, 22.

2. Noitasapatissa Suomessa

Yleisessä kielenkäytössä ja pääsiäiskorteissa noidalla on ymmärretty henkilöä, useimmiten naista, joka esimerkiksi luudalla matkustaa paholaisen luo noitasapattiin juhlimaan ja irstailemaan paholaisen kanssa (ks. luku IV). Noitasapatin vietosta syytettiin Suomessa harvoin. Vain joinakin vuosina 1660-luvun lopulla Ahvenanmaalla sekä 1670-luvulla Pohjanmaalla noitasapattioikeudenkäynnit olivat tavallisia. Näitä oikeudenkäyntejä on Antero Heikkinen perusteellisesti tutkinut. Ahvenanmaan noitaprosessit olivat ensimmäiset suuret noitasapattioikeudenkäynnit Ruotsin valtakunnassa. Valtakunnasta niille ei löydy esikuvaa, joskin – kuten Heikkinen kertoo – jo 1630-luvulla Svean hovioikeus tuomitsi kuolemaan blåkullassa käyneitä noitanaisia. Heikkisen mukaan Ahvenanmaan prosessit syntyivät oppineen ja noitateorioita tunteen kihlakunnantuomari Nils Psilanderin vaikutuksesta.²⁰

Pohjanmaan noitasapattioikeudenkäyntien Heikkinen katsoi syntyneen kahden tekijän vaikutuksesta: Toisaalta Pohjanmaan Ruotsin yhteyksien kautta maakuntaan tuli tietoja ja huhuja Ruotsin suurista oikeudenkäynneistä. Toisaalta papisto mitä ilmeisimmin Ruotsin suurten prosessienkin vaikutuksesta lienee saarnannut tulisemmin ”Saatanan tyranniasta”. Noitasapattiprosessit olivat tyypillisiä juuri Pohjanmaan ruotsinkielisellä alueella.²¹ Muualla Suomessa ne olivat satunnaisia. Niitä kuitenkin tunnetaan sieltä täältä, mm. Pirkkalasta, Tyrväältä, Taivassalosta, Tenholasta ja Ulvilasta.²² Myös joitakin Viipurin Karjalan prosesseja voidaan pitää paholaisprosesseina, koska niissä selvitettiin suhdetta paholaiseen. Viipurin Karjalasta ei tunneta noitasapattiprosesseja.

Ala-Satakunnassa

Ensimmäinen Ala-Satakunnassa käyty noitasapattioikeudenkäynti oli tietämäni mukaan 1670-luvulla, kun Arvi Sakariaanpojan vaimo Riitta Mikontytär Ahlaisista joutui epäillyksi Blåkulla-matkois-

---

20 Heikkinen 1969, 51, 204 ja seur. sekä 244 ja seur.

21 Heikkinen 1969, 248–252.

22 Heikkinen 1969, 317–328.

ta. Juttua väitettiin sotamatkalle lähteneen renki Tuomas Erkinpojan kertoneen. Seuraavilla käräjillä selvisi, että Tuomas oli jo kirkkoherralle selittänyt varomatonta puhettaan, eikä asiassa ollut mitään perää. Tuomas oli piloillaan puhunut lasten kanssa vuohella lentämisestä. Kun Riitta tunnettiin hyvämaineiseksi, ei muillekaan epäilyille löytynyt sijaa. Riitalle sanottiin, että hän voi nostaa jutun kunnialleen käyneistä puheista Tuomasta vastaan, kun Tuomas palaa sodasta.²³

Toinen prosessi syntyi niin ikään Ulvilassa, kun Agata Pekantytärtä Kokemäensaarelta (Inderö) epäiltiin vuonna 1686 lentämisestä vasikalla paholaisen luo Bläkullaan. Eräs nainen kertoi epäilleensä asiaa, koska vasikka oli oudosti huohottanut navetan lattialla. Agatan vastainen oikeudenkäynti ei kuitenkaan alkanut paholaisyytteen vuoksi, vaan käräjille oli päädytty Tuomas Sipinpojan ja Agatan välisten riitaisuuksien vuoksi. Agata oli epäillyt Tuomasta lampaansa katoamisesta.²⁴ Oikeudenkäyntiä on Heikkinen riittävästi selostanut, ja kuten hän kertoo, oikeus päättyi siihen, että taloudenhoidossa menestyksellinen ja tarkka Agata oli joutunut kademielisten kyläläisten hampaisiin. Agata vapautettiin epäilyistä.²⁵

Agatasta tiedetään muutakin ja sen perusteella voidaan päätellä, ettei hän ehkä ollut aivan tavallinen talonemäntä. Talvikäräjillä 1675 hän sai 40 markkaa sakkoa, koska oli taikauskoisin menoin yrittänyt paljastaa varkaita.²⁶ Jo seuraavana vuonna hän oli uudelleen taikuuden vuoksi käräjillä. Ulvilan kirkkoherra Gabriel Archtopolitanus oli kuullut, että Agata osasi suojella naisia raskaudelta (ks. s. 323). Asiasta ei saatu selkoa, mutta Agata sai jälleen tuomion muista taioista. Seuraavana vuonna hän joutui vastuuseen perättömistä puheista, joita oli esittänyt eräästä kirkkoherran leskestä. Hän sai kolmannen suuren 40 markan sakon.²⁷

---

23 Ulvila 26.–27.7. ja 11.–13.9.1677. Bielkesamlingen vol. 27:61–v, 98v–100. SRA (mf. FR 200 VA). Riitan juttua puitiin samoilla käräjillä kuin Agata Pekantytärtären toista taikuusjuttua.

24 Ulvila 2., 4.–5.10.1686, mm 13:897v.

25 Ulvila 2., 4.–5.10.1686, mm 13:897v; Ulvila 3.–4., 6.–7.2.1688, mm 16:58–60; Heikkinen 1969, 326–328. Heikkinen mainitsee prosessin alkaneen heinäkuussa 1687, mutta se alkoi jo syksyllä 1686.

26 Ulvila 19.–20.1.1675, mm 11:9–v.

27 Ulvila 11.–12.9.1676, Bielkesamlingen vol. 27:53–55. SRA (mf. FR 200, VA); Ulvila 26.–27.7. ja 11.–13.9.1677, em. vol. 27:69v–70v, 86v–87.

Vuonna 1678 Agata joutui vanginkuljettajan käsiin. Se johtui siitä, että hovioikeus oli määrännyt Agatan piiskattavaksi käräjäpaikalla taikuuden vuoksi. Ei ole selvää, oliko kyse sakkotuomioiden muuttamisesta piiskausrangaistukseksi, mutta se on mahdollista. Kesäkäräjillä 1678 syytettiin Agatan vävyä²⁸ Klemet Jaakonpoikaa siitä, että Klemet oli Porin tulliportin luona väkivalloin yrittänyt riistää Agatan vanginkuljettajan käsistä. Vanginkuljettaja oli kuitenkin voimissa voittanut Klemetin. Käräjien ensimmäisenä päivänä Agata oli paennut käräjäpaikalta.²⁹ Syyskäräjillä kirkkoherra Gabriel Archtopolitanus valitti Agatasta. Hän viittasi hovioikeuden tuomioon – ilmeisesti samaan, jonka perusteella Agata oli määrätty piiskattavaksi – ja tuomiokapitulin päätökseen 3:nnelta heinäkuuta ja valitti, ettei tuomittu halunnut suostua määrättyyn kirkkorangaistukseen. Ilmeisesti Agata oli piiskattu käräjillä, ja lisäksi hänen oli määrä kärsiä tavanomainen kirkkorangaistus. Agata oli puhunut rangaistusta vastaan, eikä häntä millään yrityksellä saatu sitä hyväksymään. Hän oli kuitenkin lupautunut korvaamaan asian rahalla. Oikeus määräsi Agatalle 100 taalerin summan, mutta en pysty ymmärtämään, oliko kyse uhkasakosta vai kirkkorangaistuksen korvaamisesta.³⁰

Joka tapauksessa summa oli niin suuri, että sen maksaminen oli kai mahdotonta, vaikka Agatan kotitila näyttää menestyneen ainakin kohtalaisesti³¹ – kuten lautakuntakin 1680-luvun lopulla totesi.

Kolmannenkin kerran Agata joutui noitakäräjille, kun vuonna 1698 puitiin Ulvilan kolmatta noitasapatti-juttua. Erään vaimon huhuttiin ratsastaneen luudalla. Useammillakaan käräjillä huhuille ei löydetty alkua tai mitään varmuutta. Agataltakin kysyttiin, oliko hän kuullut moisesta. Asia alkoi valjeta, kun löydettiin mies, joka oli puhunut luudalla ratsastamisesta. Kävi kuitenkin ilmi, ettei mies ollut väittänyt kenenkään lentäneen luudalla – hän vain oli puhunut Agatan kaksitoista vuotta sitten saamasta syytteestä. Agatan mainetta tämä noituusjuttu ei enää rasittanut, mutta epäil-

---

28 SAY, Ulvila, kons.luett. 1674–93, 42; Ulvila 14.–15.10.1698, mm 34:103.

29 Ulvila 22., 25.6.1678, mm 11:50.

30 Ulvila 11.–12.9.1678, mm 11:65v.

31 SAY, Ulvila, kons.luett. 1654–73, 11; 1674–93, 42.

lyn vaimon asiat siirrettiin seuraaville käräjille vielä vuonna 1700.³²

Agata oli noituuden ja taikuuden vuoksi syytettynä ainakin kolmessa eri prosessissa. Elämän kaatumista se ei merkinnyt. Agata näyttää hoitaneen tilaa ja asioitaan niin kuin ennenkin. Mm. vuoden 1698 syyskäräjillä hän vaati maksuun saataviaan (suotta, kuten oikeus päätti) ja riiteli maan käytöstä.³³

Pohjois-Pohjanmaalla

Pohjois-Pohjanmaalla oli enemmän oikeudenkäyntejä, joissa selvästi puitiin myös suhdetta paholaiseen tai paholaisen osuutta. Monet prosessit ovat jo Antero Heikkisen kuvaamia, eikä tässä senkään vuoksi ole tarpeen esitellä oikeustapauksia yksityiskohdaisesti. Joidenkin piirteiden toteaminen vie kuitenkin teemaani eteenpäin. Pohjois-Pohjanmaalta on tapaus, jossa vangin katsottiin karanneen paholaisen keinoin (diefwuls konst). Nimismies esitti, että pako oli onnistunut kahleista ja vahdista huolimatta, ja johtopäätös oli siten selvä. Oikeus ei voinut muuta kuin jäädä odottamaan, että jokin merkki (efferrättelse) miehestä saadaan.³⁴ Ilmeisesti paholaisen roolin tarkempi tutkinta jätettiin siksi, kunnes karannut voitaisiin tuoda paikalle. Aivan samoin selitettiin Kälviällä vuonna 1665 Simo Rintamurun karkaaminen. Oikeus totesi, ettei kysymyksessä ollut kenenkään laiminlyönti tai avunanto vaan ilmeisesti Simolla oli ollut ”Mascopie medh dhen Onde” (sopimus paholaisen kanssa).³⁵

En tunne lainkaan paholaisen avulla tehdyksi epäiltyjä karkausmatkoja muilta vuosikymmeniltä. Kun ei voi päätellä, etteivät vangit olisi karanneet muulloinkin, voi kenties olettaa, että tuli yleisemmäksi tai hyväksytyymmäksi selittää pako paholaisen avittamaksi. Tähän vaikutti luultavasti se, että noitateoria tuli Suomes-

---

32 Ulvila 14.-15.10.1698, mm 34:102-103; 6.-8.3.1699, mm 35:92-94; 2.-4.5.1700, mm 36:512-521.

33 Ulvila 14.-15.10.1698, mm 34:103-104. Agata löytyy useiden käräjien pöytäkirjojen sivuilta. Hän näyttää tomerasti hoitaneen erilaisia tilanpitoon liittyviä asioita.

34 Kruunupyy 3.-4.8.1664, rr 11:555v.

35 Kälviä 30.1.1665, rr 11:602-603v.

sakin tunnetuksi ja hyväksytyksi, ja erilaisia asioita voitiin selittää uudella teorialla. Mutta enemmän vaikutti ehkä se, että paholaisen vallasta oli jo käytännöllistä näyttöä. Kyse oli ehkä siitä, että Heikki Olavinpoika Kurroisen karkaamisesta vuonna 1661 Lappeen kihlakunnassa Itä-Suomessa kantautui huhuja ja tietoja eri puolille Suomea. Eriskummallinen tarina saattoi kiertää ja kulkea pitkienkin matkojen päähän. (Ks. s. 307.) Aikaisemmissa noitaoikeudenkäynneissä paholaisesta ei juuri puhuttu, vaan paholainen alkoi kiinnostaa oikeutta vasta vuosisadan puolivälin jälkeen.³⁶

Pohjois-Pohjanmaalla voidaan katsoa kymmenessä eli noin joka viidennessä noitaprosessissa vuosina 1664–90 olleen tavalla tai toisella mukana selitys, jossa viitattiin paholaiseen. Kuitenkin vain muutamassa oli kyse nimenomaan noitasapatista eli keskieu-rooppalaisten noitateorioiden mukaisesta opista. Vain joissakin tapauksissa oikeudenkäynti oli syntynyt noitasapatin viettoa koskeneen syytteen vuoksi – asia saattoi tulla esiin muissakin yhteyksissä.

Kirkkovarkaudesta syytetty Anna Laurintytär Oulunsalosta puolustautui Oulun käräjillä vuonna 1678 sillä, että kauppiaan vaimo Klaara Juhontytär Oulusta oli vienyt hänet Blåkullaan eikä hän siksi ollut järjissään. Oikeus ei uskonut selitykseen, vaan yöllinen varkaus kirkossa toi kuolemantuomion.³⁷ Klaarakin joutui oikeuteen Oulun kaupungissa, ja hänet tuomittiin kuolemaan useiden epäilyjen ja todistusten perusteella.³⁸

Limingassa vuonna 1680 Dordi Philipintytär puolustautui naapurin miehen Kalle Jaakonpoika Monkkaisen puheita vastaan. Kalle oli väittänyt Dordin lentävän Blåkullaan. Lautakunta tiesi Dordilla ja Kallella olleen pitkään riitaa Vihiluodon niitystä. Aluksi Kalle kielsi väittäneensä Dordin Blåkulla-matkoista mitään, mutta kun asiaa muistettiin puidun jo viisi vuotta aikaisemmin kirkkoneuvostossa ja kuudennusmieskin todisti puheista, hän joutui ah-
taalle. Hän pyysi Dordilta anteeksi ja tarjosi sovinnoksi rahaa. Kirkkoherra olisi myöntynyt sovintoon ”tällä kertaa”, mutta Dordi kieltäytyi ja vaati naapurilleen rangaistusta perättömästä syytteestä. Lisäksi Dordi vaati korvauksia kuluista, kun hän jo edellisellä

---

36 Vrt. myös Heikkinen 1969, 199–203.

37 Oulu 10.–11., 13.7.1678, rr 15:163–167v.

38 Heikkinen 1969, 298–301.

kerralla oli ollut asian vuoksi käräjillä muttei voinut asiaansa ajaa, koska Kalle oli ollut poissa. Dordin vaatimuksesta naapuri tuomittiin 40 markan sakkoon perättömästä syytteestä ja lisäksi hän joutui korvaamaan kahden hopeataalerin verran Dordin turhia käräjäkuluja.³⁹

On ilmeistä, että Dordin ja Kalle Monkkaisen välinen prosessi syntyi riitaisuuksista. He pitivät perheineensä tilaa naapuruksina. Ei voida sanoa, oliko riita Vihiluodon niitystä ainoa tai edes tärkeä, mutta naapuri oli puhunut Dordia vastaan ainakin jo viisi vuotta aiemmin. Hänen todistettiin mm. tokaisseen Dordille kun molemmat olivat kirkkoherran kuultavina, että ”Cawas Tuosa Nytt on, Mutta cusa sielus liene”. Kirkkoneuvostossakaan Kalle ei ollut puolustamassa puheitaan, joten hänet oli suljettu ehtoolliselta. Piispan tarkastuksessa 21.1. Monkkainen oli kuitenkin syytökset esittänyt – mutta se on saattanut olla tilanteen sanelema pakko.

Ilmiantaja sai sakon myös Kaarlo Karvasen lesken Marketan syyttämisestä Kokkolassa vuonna 1685. Nimismies toi asian esille. Erään talon piika Marketta Eskontytär oli kertonut, että Karvasen lesken noitumisen vuoksi hänet lauantai-iltaisain ”viettiin pois”. Viejänä oli mieshenkilö ja outo paikka oli sellainen, johon oli kerääntynyt väkeä ja iloa. Aamulla piika oli herännyt pahnoilla. Lautakunta ei tiennyt leskestä mitään epäilyttävää, mutta piika tiedettiin mieleltään pikaiseksi ja kärtyyiseksi (hastigt och bittert). Leski Marketta tuomittiin vapaaksi, piika Markettaa rangaistiin kaakinpuussa kolmena sunnuntaina ”kiukkuisesta mielestä” ja karkeista kirouksista. Kaksi muutakin ihmistä sai kolmen markan sakon, koska olivat levitelleet huhua.⁴⁰

Kirkollista noitateoriaa muistuttivat hyvin vähän myös Kokkolan ja Kälviän käräjillä 1696 paholaisesta ilmi tulleet seikat. Nimismies esitti käräjille, että yli 70-vuotias Matti Antinpoika Kotkamo Kuoppalahdelta puheillaan herjasi Jumalaa. Kaksi kunniallisiksi mainittua talonpoikaa todistikin kuulleensa karkeita herjauksia ja pilkallista puhetta.⁴¹ Matti yritti evätä miesten todistuksen väittämällä, että miehet olivat vihastuneet, kun eivät erään kerran olleet saaneet häneltä maitoa. Mutta miehet eivät olleet ”koskaan” siitä

---

39 Liminka 22.–24., 26.3.1680, rr 17:133v–135v.

40 Kokkola 6.11.1685, rr 22:63–65.

41 Kokkola ja Kälviä 16.–17.9.1696, rr 33:300–306, josta myös seuraavat lainaukset.

pahastuneet, ja kun muutenkin heidät tunnettiin kunniallisina miehiä, ei oikeus halunnut evätä heidän todistustaan.

Todistajien mukaan maidon pyyntöön Matti oli vastannut:

Ennen oli antaa yhdelle ja toiselle, korkealle ja alhaiselle, mutta nyt on piru ottanut kaiken.

Pelloilta tullessaan miehet olivat yöpyneet vanhan Matin luona ja yllättyneet, kun aamulla hyvän huomenen toivotukseen tuli vastaus: ”Piru on vienyt hyvän huomenen.” (Fahnen haar tagit bort godh Morgon.) Matti oli puhunut muutakin sopimatonta. ”Mihin nyt kulkisi meidän köyhien ihmisten tie”, huokailivat vieraat elämän vaikeuksista, mutta Matti tokaisi: ”Minnekäs muualle kuin Helvettiin kaikki yhdessä!” (... hwart annars än till Hellfwetis alla i hoop.) Lisäksi Matti valitti, että kaikki asiat olivat menneet paljon huonommin sen jälkeen kun papit olivat alkaneet ankarasti tutkia ja kuulustella heitä⁴².

Matti Kotkamo kielsi aluksi kaiken mutta taipui ja selitti heikkopäisyytensä vuoksi puhuneensa. Hän pyysi polvillaan armoa, ettei häntä tuomittaisi ankaramman tavan mukaan. Lautakunta ei ollut aikaisemmin moista kuullut Matista, mutta yksi perheen jäsen oli moisesta aikaisemmin vedetty käräjille. Kokkolan kirkkoherra kertoi, että Matin väki oli kärttyistä (bittert) ja vihaista väkeä ja että he usein elivät ”jumalattomasti” (godlöös). Kirkkoherran mukaan he kävivät kirkossakin harvoin, mutta Matti väitti käyvänsä vanhuutensa ja pitkän matkan vuoksi Kälviän kirkossa – ja pastori todisti Matin väitteen. Voi olla, että Matti on sama mies kuin muuan vanha mies Matti Hannunpoika Kotkamosta, joka piispantarkastuksessa vuonna 1694 oli saanut luvan käydä Kälviän kirkossa, mutta jonka ahkeruutta lyhemmänkin kirkkomatkan suorittamisessa epäiltiin neljän vuoden kuluttua (1698) piispantarkastustilaisuudessa Kokkolassa.⁴³

Kirkossa käynti ei pelastanut ankaralta tuomiolta. Matti Kotkamo todettiin syylliseksi halventavaan puheeseen ja jumalanpilkkaan. Siitä seuraavasta kuolemantuomiosta oikeus ei katsonut voitavansa Mattia vapauttaa. Tuomio perusteltiin useilla lain kohdilla.

---

42 Tekstiyhteydestä ei selviä, tarkoittaa Matti ”heillä” (dem) oman talonsa väkeä vai kyläläisiä (303).

43 Pt.ptk. Kokkola (maas.) 3.2.1698. Kaarlelan KA (mf. UK 655, VA).

Oikeus viittasi ”Jumalan lakiin” eli 3. Mooseksen kirjan 24. lukuun ja 5. Mooseksen kirjan 5. lukuun sekä Uudessa testamentissa olevaan Paavalin kirjeeseen roomalaisille (1. luku 30. ja 32. jae). Lisäksi oikeus viittasi maallisiin säädöksiin: uskontosäädökseen vuodelta 1655, vala- ja sapattirikoksia koskevaan säädökseen 17.10.1687 sekä vieläpä sota-artikloihin.⁴⁴ Lopullinen päätösvalta jäi hovioikeudelle.

Paholainen Viipurin Karjalassa

Viipurin Karjalassa joissakin noituus- ja taikusoikeudenkäynteissä puhuttiin paholaisesta, mutta syytetyt olivat miehiä eivätkä he matkanneet noitasapattiin. Lappeen ylisen kihlakunnan käräjillä vuonna 1661 oikeus totesi, että Heikki Olavinpoika Kurroinen oli päässyt pyöveliltä karkuun paholaisen avulla. Heikkinen on kuvannut oikeustapauksen.⁴⁵ Vanki oli ollut tiukasti kytketty mutta eräällä taukopaikalla huutanut:

Tulkaa nyt niin monet tuhannen tuhannet pirut, jotka olette minua ennen auttaneet ja auttakaa minua nyt!

Silloin oli alkanut rajuilma ja kova jyminä. Vanki oli noussut ja huutanut: ”Nyt ne vievät minut!” Ja kadonnut. Kaatunut aita, laonnut papupelto ja pöly olivat todistaneet miehen menosta.

Vankia kuljettaneet miehet vapautettiin vastuusta. Vuosia myöhemmin karannut joutui sattumalta uudelleen oikeuteen ja paljastui, että hän oli karannut mies. Karkulainen itse tunnusti karanneensa paholaisen voimin ja kertoi pahojen henkien vieneen hänet Savitaipeleelta – karkauspaikalta – Lapinrannan toiselle puolen Kaivantoon, 14–15 peninkulman päähän. Jääsken ja Ruokolahden käräjille vuonna 1678 Heikki Olavinpoika – nyt lisänimellä Wieder-Kouko – joutui kaksinnaimisen ja noituutensa takia. Hänen

---

44 Kokkola ja Kälviä 16.–17.9.1696, rr 33:305–306. 3. Moos. 24:16 säätää jumalanpilkasta kuolemantuomion (kivittämisen) ja 5. Moos. 5. luku varoittaa mm. vieraista jumalista, Herran nimen turhasta lausumisesta ym. Viitattu Paavalin kirjeen kohta kertoo, että useammista kirjeen 1. luvussa luetelluista rikkeistä ja synneistä, vääryyden ja katoavaisen palvonnasta yms. on kuolema ansaittu.

45 Heikkinen 1969, 189–192.

kerrottiin tehneen taikoja, käyneen Lapissa noidissa ja kostaneen kerjuutilanteessa pyynnön torjumisen noituudella. Lautakunta totesi, että vaikka kaikkia syytöksiä ei voitu näyttää toteen, tuomitsemiseen oli riittävät perusteet. Wieder-Kouko tuomittiin kuolemaan mm. kaksinnaimisen ja paholaisen apuun turvautumisen vuoksi.⁴⁶

Säkkijärven lukkarilla (förekläckare) Knut Jaakonpojalla huhuttiin olleen "hitton Kynnet" eli paholaisen kynnet. Lukkari myönsi ajattelelemattomuuttaan moista puhuneensa. Sen sijaan ei voitu toteen näyttää, että hän olisi uhannut tappaa papit ja polttaa kirkon. Kappalainenkin todisti hänen hyvän maineensa puolesta. Kun lukkari oli jo menettänyt paikkansa ja jätetty pois ehtoolliselta, ei useampia rangaistuksia katsottu aiheelliseksi.⁴⁷

Noituus- ja taikuus oikeudenkäynneissä oli varsin harvoin kyse ennustamisesta tai selvänäöstä. Varkaan paljastamisessa käytetyt keinot olivat taikuutta, kuten edellä on nähty. Erään kerran tiedetään enneunestakin annetun tuomio. Sen sai Sipi Iivarinpoika Kongan vaimo Abluna Pertuntytär Luumäen, Mäntyharjun ja Valkealan käräjillä 1687. Murhajutun yhteydessä paljastui, että Abluna oli nähnyt unen, jossa mustatukkainen nainen oli noitunut erään tyttären. Ablunan mies oli sitten parantanut tyttären suolalla ja loitsuilla. Mies tuomittiin taikuudesta. Vaimo sai tuomion, koska myönsi unen ja oli siten sekaantunut luvattomiin ja rangaistaviin konsteihin. Tuomio, 40 markkaa sakkoa, annettiin vala- ja sapattirikoksia koskeneen säädöksen 20. pykälän mukaan. Mies sai tuomionsa maanlain noituuspykälän ja vala- ja sapattisäädöksen 20. pykälän mukaan.⁴⁸ Unesta tuomitseminen ei riitä pitämään oikeustapausta paholaisprosessina. Mikäli unen lähde olisi tulkittu, olisi oikeus mahdollisesti selittänyt sen olleen paholaisen voimasta.

Viipurin Karjalasta tai Itä-Suomesta ei tunneta noitasapattiprosesseja. Kokonaan vailla tarinan aihetta valtakunnan itäosaan ei ole ollut. 1670-luvun puolivälissä Nevanlinnan linnoituksessa ainakin kahdeksantoista sotilasta kieltäytyi vartiopalveluksesta, koska yöaikaan noidat noutivat heidät Bläkullaan. Myös sotilaiden lapset voitiin viedä Bläkullaan, joten prosessilla oli yhtäläisyyksiä

---

46 Ruokolahti 3.–4.12.1678, jj 21:72–81; Jääski 5.–6.12.1678, jj 21:82–93; Heikkinen 1969, 190–192.

47 Viipuri, Säkkijärvi ja Koivisto 26.7.1686, jj 25:143–144.

48 Luumäki, Mäntyharju ja Valkeala 28.–30.8.1687, ii 6:123v–129v.

emämaan suuriin vainoihin. Emämaasta vaikutteet sotilaiden ja heidän perheenjäsentensä myötä – usein naiset seurasivat sotilaita – asiaa tutkineen Lars Ericsonin mukaan tulivatkin. Kun asiaa sotilasjohdon asettamassa erityistuomioistuimessa tutkittiin, syytetyksi joutui myös Liisa (Elisabeth) Jaakontytär Sakkolasta. Kun Liisa puhui vain suomea, häntä kuulusteltiin tulkin välityksellä. Tutkinnan päätöksestä ei ole tietoja. Asia on voinut jäädä sikseen.⁴⁹

3. Noitateorioiden vaikutus Suomessa

Kirkollisen noitateorian mukaiset noitasapatti- tai paholaisoikeudenkäynnit olivat siis harvinaisia. Oppineiden magiasta syntyi vielä harvemmin oikeusprosesseja eikä tässä tutkituilla alueilla lainkaan. Jo Heikkisen antama kuva siitä, että noitasapattikuvitelmiin vuoksi syntyneet oikeudenkäynnit keskittyivät Ahvenanmaalle ja Pohjanmaan ruotsinkielisille alueille vahvistuu entisestään: muualla Suomessa noitateoria oli vähän tai ei lainkaan esillä noitakäräjillä. Ruotsalaisvaikutusta sekä niitä paikkakuntakohtaisia konflikteja, jotka Pohjanmaalla johtivat syytteisiin, on Heikkinen niin ikään selvittänyt.

Tarinat maahisista ja vuorten asukkaista kuuluivat kansanomaiseen perinteeseen myös Suomessa ja Lapissa, ja myös täällä ihmiset uskoivat sielun itsenäiseen toimintakykyyn.⁵⁰ Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston kokoelmissa on suuri määrä noin sata vuotta sitten kerättyä vuorenepeikoista, maahisista ja paholaisen kanssa tehdyistä sopimuksista kertovaa aineistoa. Myös vaihdokkaasta, eli paholaisen ottamasta lapsesta, on kertomuksia. Saamelaiset uskoivat ainakin vielä 1800-luvulla myös

---

49 Ericson 1989, 109–136.

50 Harva 1948, mm. 234 ja seur., 263 ja seur. Nilla Outakoski on selvittänyt Lars Levi Laestadiuksen (1800–1861) saarnojen maahiskuvaa. Tutkimuksessa tulee eri kohdin ilmi, että vielä 1800-luvulla Lapissa uskottiin vahvasti maahisiin ja maahisten maailmaan. Myös Laestadius uskoi maahisiin. Outakosken mukaan Laestadiuksen ajattelussa saamelaisten kansanomainen perinne sekoittui kristillisiin vaikutteisiin enemmän kuin on haluttu myöntää. (Outakoski 1991, 96–106, 148, 154–155)

maahisten voivan vaihtaa lapsensa ihmislapseen.⁵¹ Uskomukset shamaanin sielun matkoistakaan tuskin olivat kokonaan kadonneet. Miksi noitasapattiteoria, ainakaan Pohjanmaata laajemmalla alueella, ei tullut omineeksi kansanomaisia mielikuvia ja uskomuksia Suomessa? Asiaa ei voida selittää sillä, että esivallan toimintakyky olisi ollut riittämätön, sillä taikusoikeudenkäyntien lisääntyminen johtui juuri esivallan tehokkaammasta toiminnasta. Näin ollen jää kaksi toistaan tukevaa seikkaa: Noitasapattikuvitelmiä keskeiset elementit lienevät olleet yksiselitteisesti vieraita suomalaiselle kansanperinteelle, eritoten sisämaassa ja Itä-Suomessa. Siitä huolimatta, että täälläkin oli joskus ennen vainojen aikaa seurattu shamaanin sielun matkoja Manalaan ja yhä pelättiin vuorenpaikkojen tai maahisten eksyttäviä matkoja, kuvitelma yhteisistä pidoista ja orgioista paholaisen kanssa salaperäisen lentomatkan päässä pidettävällä paikalla oli vieras. Tietenkin siitä on voitu kuulla mutta ensimmäisten huhujen perusteella tuskin ryhdyttiin etsimään omasta joukosta noitasapatin viettäjiä. Huomattakoon myös jo mainittu seikka, ettei Kyöpelinvuori ole merkinnyt noitasapatin kaltaista paikkaa.

Toisaalta Suomesta puuttui riittävän voimakas opillinen auktoriteetti, joka olisi muokannut eri puolilla maata satunnaisesti esiintulleita paholaiskuvitelmia ja uskomuksia maahisista ja vuorenpaikoista yhtenäiseksi noitasapattikuvitelmaksi. Syystä tai toisesta piispa Johannes Gezelius vanhemman voimat eivät riittäneet, eikä kahdesti kenraalikuvernöörinä toimineen Pietari Brahen toiminta tässä suhteessa millään tavalla tukenut piispaa.

Varhaisin tuntemani viite noitasapattiepäilyihin Suomessa on Pälkäneen rovastinkäräjiltä vuodelta 1553. Eräs mies oli haukunnut toista ”vuoren ja paholaisen lapseksi” ja sai haukkumisesta sakot.⁵² Kirjurin merkintä on epäselvä, eikä muutoinkaan ole varmaa, että vuorella tarkoitettiin noitasapatin vuorta tai Bläkullaa. Kenties solvaaja oli puhunut vain vuorenpaikoista tai maahisista. Uskomuksia noitien ihmeellisestä lennosta esiintyi Suomessa varmasti jo 1600-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Heikkinen tuntee

---

51 SKS: kansanrunousarkisto M 22, 61, 63, 81 ja M 301–441 sekä E 501, 511, 521, 541, 555, 561, 941 ym.; Outakoski 1991, 99–100, 102–103, 127–130.

52 Voudintilit 3755:27 (VA). Oikeustapaus löytyi tutkiessani yhdessä Timo Kervisen kanssa Hämeen ja Ylä-Satakunnan noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä (Nenonen – Kervinen 1988).

kaksi tapausta Pohjanmaalta, Pietarsaaresta vuodelta 1634–36 ja Vaasasta 1647. Pietarsaareissa alioikeus antoi kuolemantuomion Anna Pekantyttylälle, joka – tultuaan tavatuksi vieraasta navetasta pääsiäisyönä – kertoi joutuneensa sinne, kun ”tuli suuri myrsky kuin lapinammus ja vei hänet nopeasti kolmen suuren peninkulman matkan ja suoraa päätä Matti Antinpojan navettaan”. Anna epäiltiin muistakin noituuden töistä. Turun hovioikeus määräsi asiassa uuden tutkimuksen ja sen jälkeen määrättiin, että syytetyn oli puhdistauduttava epäilyistä puhdistusvalalla. Anna sai valanvahvistajat ja vapautui epäilyistä. Ainakin Turun hovioikeus suhtautui epäillen tämänkaltaisiin noitajuttuihin ja Heikkinen olettaa, että myös piispa Rothoviuksen on täytynyt tietää tästä prosessista. Näin ollen Rothovius ilmeisesti oli samoilla linjoilla hovioikeuden kanssa. Iin käräjillä vuonna 1652 kerrottiin erään itsemurhan tehneen miehen maininneen olleensa kolmesti vietynä ”vuoreen tai Bläkullaan”. Asia jäi suuremmatta huomiotta.⁵³

Myös maagikkojen tekemistä sopimuksista paholaisen kanssa tiedettiin Suomessa ainakin jo 1600-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Muuan turkulainen kirjuri kirjoitti omalla verellään Saatanalle ja pyysi antaa sielunsa ja ruumiinsa 400 taalerista. Sikäli kun tiedetään, sopimuksen tekijät välttivät kuolemantuomiot eivätkä viranomaiset näytä millään tavalla intoilleen tässä asiassa.⁵⁴

Mielenkiintoinen vertauskohde on Gotlannin Visby Ruotsin valtakunnassa. Vuosina 1705–1707 ja 1737–1738 Visbyssä oli kaksi karkeaa ja suurta prosessia, joissa kuulustelijoiden odotukset olivat noitasapattiteorian mukaiset mutta joissa syytetty tiesivät aivan liian vähän noitien matkoista paholaisen luo sapattiin. Kun aikaisemminkin Gotlannissa ei ollut ollut noitasapattiprosesseja, minkäänlaista yhdenmukaista sapattikuvausta ei voitu hahmottaa. Kansanomaisen perinteen osuus syytettyjen kertomuksissa oli suuri. Alioikeuksissa asioita käsiteltiin karkeasti, painostusta ja kidutustakin käyttäen. Yksi pääsyytetty kuoli pitkän ja vaikean vankeuden jälkeen, yksi tuomittiin varsin lievään rangaistukseen. Muutoin prosessit päättyivät vapauttaviin tuomioihin, osin Svean

---

53 Heikkinen 1969, 84–85, suora lainaus mukaellen; II 9.–10.4.1652, rr 7:478–479.

54 Heikkinen 1969, 84–85.

hövioikeuden painokkaasti kiirehtiessä ja ohjaillessa ratkaisuja.⁵⁵

Paholaisen roolia puitiin jonkin verran noitateoriaa useammin käräjillä, mutta ei voi olla panematta merkille, kuinka vähän asiaa yksityiskohtaisesti käsiteltiin. Oikeudenkäynnit, joissa paholainen noitateorian tai muun selvittelyn myötä tuli esiin, eivät kuitenkaan olleet keskenään samanlaisia eikä niissä tullut noitateorian mukaista kehystä selvästi esiin. Oikeudenkäynnit eivät laajentuneet vainoiksi syytettyjen ja jo tuomittujen ilmiantojen vuoksi. ”Oikeaoppista” noitasapattiprosessia – jossa syytetyn oli kerrottu irstailleen ja mässäilleen paholaisen luona noitasapatissa ja ilmiantaneen muita juhlissa olleita – ei Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan tai Viipurin Karjalan maaseudulla ollut. Oikeudenkäynneissä oli kysymys noituudella vahingoittamisesta tai luvattomasta taikuudesta ja kumpikin vain vaivoin ja vain toisinaan onnistuttiin yhdistämään teologisiin paholais- ja noitaoppeihin. Keskieurooppalaisella noitateorialla oli siis Suomessa hyvin vähän vaikutusta.

---

55 Wall 1989, 59 ja seur., 125 ja seur. Asian ratkaisut 120–121 ja 152. Kuit. myös 153 ja seur. Ensimmäisen prosessin pääsyytetty oli käräjillä jo vuonna 1688 ja toisen prosessin syytetty jo 1722.

XI Nainen, noituus ja taikuus

1. Ongelman luonne

Nainen, noituus ja taikuus on monien kirjoittajien käsissä lähes mystinen ongelma, jossa itsestään selvästi hyväksytyt lähtökohdat, ennakkokäsitykset, tarinat ja mielikuvat eivät aina ole antaneet sijaa lähdetutkimuksen keinoille. Tämä on myös aihe, jossa keskustelu eri lähtökohtia edustavien kirjoittajien ja tutkijoiden välillä ei ota onnistuakseen. Kun tältä osin suomalaiset noidat ja noitavainot tuovat kansainväliseen tutkimukseen erityisen mielenkiintoisen lisän, puin tässä erikseen kysymystä naisten asemasta noituus- ja taikuusprosesseissa. Tässä luvussa käyn läpi eräitä lähtökohtia, jotka ovat olleet kansainvälisessä tutkimuksessa esillä. Omat ko-koavat huomioni ja selitykseni tulevat esille seuraavassa, XII luvussa.

Vaikka Euroopan monilla alueilla syytetyn sukupuoli vaihteli, 2/3 syytetyistä oli naisia. (Ks. luku II.) On mahdollista, että naisten osuus syytetyistä oli erityisen suuri vain noitasapattiprosesseissa mutta maleficium- ja taikuusprosesseissa se ehkä on ollut pienempi – joskin varmasti usein suurempi kuin miesten. Luulen, että sitä mukaa kuin tutkimus etenee, monin paikoin miesten osuus syytetyistä kasvaa ja näiltä osin muun Euroopan tilastot lähenevät Suomen tilastoja. Per Sörlinin kokoaman mutta toistaiseksi julkaisemattoman aineiston perusteella näyttää siltä, että 1700-luvulla Etelä-Ruotsissa noin puolet noituudesta ja taikuudesta syytetyistä oli miehiä, toisin kuin 1600-luvulla, jolloin miehiä oli vähemmän. Alankomaissakin syytettiin sekä miehiä että naisia. Gijswijt-Hofstran mukaan naisia syytettiin tavallisesti vahingoittavasta noituudesta – päinvastoin kuin Suomessa mutta kuten mo-

nissa muissa maissa. Hyvää tarkoittavasta taikuudesta syytettiin myös miehiä ja joskus useamminkin kuin naisia.¹ Tarkentuvienkaan tilastojen myötä ei päästäne mihinkään siitä, että enemmistö syytetyistä oli naisia uuden ajan alun Euroopassa. Vielä 1300-luvulla heitä oli ollut saman verran kuin miehiä.

Kattavia ja yksityiskohtaisia oikeustapaustutkimuksia puuttuu monilta alueilta. Nykyisten tutkimusten valossa on selvää, että suomalaisten noituus- ja taikusprosessien käänne 1660-luvulla tai sen jälkeen oli ainutlaatuinen Euroopassa. Niin ikään poikkeuksellisen suuri osa syytetyistä oli miehiä. Suomalainen aineisto tekee vaikeaksi kuvitella, että olisi vain yksi selitys siihen, miksi erilaisissa noituus- ja taikusoikeudenkäynneissä syytettiin useimmiten naisia. Varsin vaikeaksi käy yleisen naisten alistamisteorian hahmottaminen – tämä ei tietenkään merkitse, etteikö naisen asema olisi voinut olla huono. Luultavasti yhtä ainuttakaan selitystä ei olekaan – oli erilaisia tekijöitä, jotka asiaan vaikuttivat, ja vain osa näistä syistä oli yleiseurooppalaisia.

2. Lihanhimoinen nainen?

Jotkut tutkijat pitävät noitavainoja naisten vainoina, koska enemmistö syytetyistä oli naisia.² Syitä vainoon on etsitty naiseudesta sinänsä, naisen käyttäytymisestä, yhteiskunnallisesta asemasta ja vihamielisistä asenteista. Monet selitykset hakevat vastausta naisen luonteen tai biologian kuvitelluista tai todellisista erityispiirteistä. Kysymys yhdistetään tavallisesti siihen, että naista pidetään synnytyksensä ja kuukautistensa vuoksi jollakin tavalla seksuaalisempana tai mystisempänä kuin miestä. Tavallisesti myös esitetään, että kristinuskon oppineet suhtautuivat seksuaalisuuteen toisella tavalla kuin vanhoihin uskomuksiin nojaava enemmistö.³ Lieneekin niin, että monissa vanhoissa myyteissä hedelmällisyys

---

1 Sörlin 1991 (painamaton käsikirjoitus); Gijswijt-Hofstra 1990, 189, 192. Artikkelissaan Gijswijt-Hofstra ei selvitä tarkemmin sukupuolijakautumaa eri oikeudenkäynneissä. Hän viittaa ilmestymässä olevaan englanninkieliseen teokseen (183, viite 13), mutta teosta ei ole ollut käytettävissä.

2 Vrt. Larner 1981, 100–102, ks. kuitenkin 92.

3 Esim. Russell 1972, 280–285.

Syylinen. Vesikokeessa noita paljastui, koska syyllisen ei uskottu hukkuvan. Alhaalla oikealla viaton henkilö. Kokeeseen kuului, ettei viatonkaan hukkunut, vaan hänet vedettiin pinnalle.

Suomesta on vain yksi tieto vesikokeen käytöstä. Valpuri Kyni joutui kokeeseen Turussa Aurajoella (Åbo ån), luultavammin 1630-luvulla. Kun Huittisten käräjillä vuonna 1649 asiasta Valpurilta kysyttiin, Valpuri tokaisi, "ettei siellä silloin jäätä ollut" (Huittinen 11.–12.6. 1649, mm 6:557v). Hovioikeudessa Valpuri selitti kelluneensa, koska oli pitänyt suutaan kiinni (Åbo Tidningar 1795:20).

Kuvalähde: Hekseri og overtro gennem tiderne. Redaktion ved William Sieverts. Ivars Forlag: København, 1941.

ja seksuaalisuus on nähty myönteisenä elämän perusvoimana, jota synty ei rasittanut samalla tavalla kuin esimerkiksi kristinuskossa.⁴ Tabuja seksuaalisuudesta ja synnytyksestä on tietenkin ollut myös ennen kristinuskoa. Kun maan satoisuus ja ihmisen onnekas lisääntyminen kristinuskon opin mukaan laitettiin Jumalan kaikkiviisaan harkinnan tiliin, ei enää ollut tarpeellista kasvattaa seksuaalista voimaa ja mielistellä outoja henkiä irstailta menoilla. Kuitenkaan ns. alkukantaisissa kulttuureissa noita ei aina ole naisen⁵.

Naisen luonteen erityispiirteisiin viittasivat myös kuuluisan noitatutkielman *Malleus Maleficarum* eli *Noitavasaran* kirjoittajat Heinrich Institoris ja Jakob Sprenger. *Noitavasaran* sivuilta uhkuva naisviha on herättänyt paljon huomiota ja valistunutta inhoa myöhempien aikojen lukijoissa. Kirjassa esitetty käsitys naisesta on koruton ja suorasukainen. Naiset ovat turhamaisia ja uskossaan häilyviä sekä kyltymättömän ”lianhimoisia”, esitti teos. Tästä kaikesta johtui naisen kiinnostus paholaiseen, ja oikeusprosesseissa juuri naisten väitettiin lentäneen luudalla, vasikalla tai pelkän taikavoiteen avulla yöllisiin juhliin irstaillemaan paholaisen luo: ”Kaiken kaikkiaan: noituus syntyy lihallisesta himosta, joka naisella on kyltymätön.”⁶ Kirjoittajat pitivät naista huikenteluvaisena ja aistien hurmaa tavoittelevana iloittelijana.

Kirkollista noitateoriaa ja inkvisiittoreiden teosta voisi helposti pitää syynä siihen, että naisista tuli noitaoikeudenkäyntien ensisijaisia uhreja. Tosiasiat eivät kuitenkaan anna näin yksioikoiselle oletukselle tukea. Inkvisiittoreiden teos tunnetaan paremmin nykyaikana kuin se tunnettiin omana aikanaan. Moniin teoksen eriskummallisuuksiin ei oikeusprosesseissa koskaan viitattu. Monissa maissa kirkollisilla noitateorioilla oli vähän merkitystä – esimerkiksi Suomessa, Norjassa tai Englannissa. Englanniksi *Noitavasara* käännettiin vasta nykyaikana – mikä ei tietenkään estänyt oppineita tutkimasta teosta jo omana aikanaan.⁷ Yhtenäistä noitateoriaa-

---

4 Esimerkiksi kelttiläisistä Eliade 1984 (1982), 147–150, suomalaisista mm. Harva 1948, 118 ja Salo 1972, 108, 119, 127.

5 Macfarlane 1970, 230; Buxton 1978 (1963), 99.

6 *Malleus Maleficarum* 1971 (1487), 41–48 (lainaus 47). Ks. myös Heikkinen 1969, 18–27.

7 Mm. Martin 1989, 209; Midelfort 1972, 22; Næss 1982, 70; Quaipe 1987, 22–23; Thomas 1988 (1971), 523.

kaan ei ollut ja oppineet kiistelivät teorian eri kohdista⁸ – mm. siitä, tapahtuiko lento todella vaiko vain mielikuvituksessa – eivätkä erimielisyydet aina noudatelleet uskontokuntien tai muidenkaan koulukuntien rajoja.

Mutta tärkein seikka lienee seuraava: seksuaaliset fantasiat ja irstailu eivät alun perin tulleet esiin noitia vastaan käydyissä oikeudenkäynneissä. Syytökset olivat esillä jo kerettiläisiä vastaan nostetuissa oikeudenkäynneissä, mutta kerettiläisetkään eivät olleet synnyttäneet näitä epäilyjä. Epäilyt orgioista, rituaalisista aterioista ja muista kummallisista menoista kuuluivat jo tuolloin vanhaan salaliittolaisten stereotypiaan – kuten Cohn (1975) on esittänyt. (Ks. luku IV.)

Suomalaisissa noitaoikeudenkäynneissä hedelmällisyyskultti, seksuaalisuus tai muu naisen kuviteltu ”lihallsuus” tai ”mystisyys” ei ollut – ainakaan ilmeisenä piirteenä – esillä. Heikkinen tuntee kaksi tapausta, joissa paholaisen väitettiin siittäneen naiselle lapsen.⁹ Sen sijaan etenkin Keski-Euroopassa, jossa kirkollisilla noitateorioilla oli suurempi sija, kirkonmiesten uskottelema naisen ”demonisuus” ja jopa naisviha lienee ollut yksi syy siihen, että juuri naiset joutuivat useimmiten syytetyiksi – varsinkin noitasapattioikeudenkäynneissä.¹⁰ Oikeudenkäynneissä saatettiin pitkään ja yksityiskohtaisesti puida syytetyn naisen ja paholaisen suhdetta. Levack esittää, että hurjat fantasiat syntien ja kauheuksien täyttämistä pidoista syntyivät paljolti mm. kerjäläismunkkien yrittäessä värikkäästi ja tehokkaasti kuvailla (kerettiläisten) syntien täyttämää elämää ja sen seurauksia. Vähitellen ja mm. inkvisitorisen tutkinnan ja kidutuksen myötä fantasiat uskottiin todeksi.¹¹

Keskiajalla kirkonmiesten tutkielmissa ja kirjoituksissa nainen esitettiin usein viettelijättärenä, jolla oli kohtalokas rooli syntiin lankeemuksessa. Kauko Pirinen kirjoittaa Teologisessa Aikakauskirjassa (1980) keskiajan kirkonmiesten naiskuvasta, että

---

8 Keskustelusta mm. Midelfort 1972, 16 ja seur.; Lagerlöf-Génetay 1990, 148–156, myös 59–74; Quaipe 1987, 21–33, myös eri kohdin.

9 Heikkinen 1969, 280.

10 Vrt. esim. Monter 1976, 123–124.

11 Levack 1987, 37–40, ks. myös 76 ym.

selibaattielämän antamalla asiantuntemuksella nainen kuvataan ensi sijassa viettelijättäreksi, jonka välityksellä synti on tullut maailmaan.¹²

Pirinen viittaa suomalaisen Hjalmar Crohnsin tutkimukseen (1913) keskiajan saarnakirjallisuuden naiskuvasta. Crohnsin tutkimus on Pirisen mielestä jäänyt ansaitsemaansa huomiota vähemmälle. Pirinen lainaa edelleen Crohnsia:

Mitä nainen muuta kuin ystävyys tuho, välttämätön rangaus, pakollinen paha, luonnollinen kiusaus, onnettomuus jota pidetään tavoiteltavana, kotiristi, turmiota tuottava houkutus. Jos on synti erota hänestä, niin on tuska pitää häntä luonaan.

Pirisen mukaan uskonpuhdistus ei oleellisesti muuttanut naisen asemaa kirkossa. Lukuun ottamatta selibaatin ja askeesin ihanteita omaksuivat uskonpuhdistajat naisista samat käsitykset kuin katolinen kirkko. Tunnetusti Martti Lutherinkin käsitys oli perinteinen. Pirisen edellä mainittu artikkeli ei voi olla saamatta asialliseen argumentointiin huolimattomasti hukutettua humoristista virettä, kun hän toteaa uskonpuhdistuksen myötä naisille avautuneen kokonaan uuden ammatin: papeillakin oli nyt vaimoja. Kirjoittaja mainitsee erään naisen olleen neljästi naimisissa eri pappismiehen ja uskonpuhdistuksen ihanteita puolustaneen humanistin kanssa.¹³

Naista halveksivat asenteet, pornografinen motiivi ja seksuaalinen sadismi on usein nähty yhtenä noitateorioiden pontimena. Antero Heikkinen kirjoittaa, että *Noitavasara* sukupuolisuu-teen perustuva jännitys on ilmeinen. Heikkinen toteaa, että kirjassa seksuaaliseen pidättyvyyteen sitoutuneet inkvisiittorit suorastaan mässäilivät sukupuolisuu-udella:

Lopulta tutkittaessa itse ruumiin lihallisia haluja: niistä tulevat lukemattomat ihmiselämän harmit, niin että me syystä voimme sanoa Cato Uticensiksen kanssa: Jos maailma voisi tulla toimeen ilman naisia, seurustelisimme me (miehet – kirj. lisäys) jumalien kanssa; koska itse asiassa, jollei olisi naisten paheita puhumatta-kaan noitien paheista, olisi maailma vielä vapaa lukemattomista paheista.¹⁴

12 Pirinen 1980, 231, josta myös seuraava lainaus.

13 Pirinen 1980, 231–232.

14 Malleus Maleficarum 1971 (1487), 46. Lainauksessa olen voinut käyttää Heikkisen suomennosta (Heikkinen 1969, 26).

Tiedetään, että omavaltaisesti toimivat tuomioistuimet ja niiden tutkijat monin paikoin syyllistyivät kidutukseen ja väkivallante-koihin, joita mikään oikeussäädös ei oikeuttanut. Huomautetta-koon kuitenkin vielä tässä, että yleinen mielikuva inkvisitiosta kaiken kauheuden ja vääryyden mielikuvana ei sovi uuden ajan inkvisitioon. Sanottu ei tee kidutusta yhtään hyväksyttymmäksi mutta auttanees suhtautumaan asiaan realistisesti.

Vaikka tuomitsijat joskus toimivat omien alhaisten motiiviensa ja mielihyvänsä pohjalta, noita oikeudenkäynnit eivät tällä selity. Sitä paitsi alhaiset motiivit eivät olleet tyypillisiä vain noita oikeu-denkäynneissä eikä niiden osuus uuden ajan noitavainoihin ollut suuri. Monien kuulusteltujen tai tuomittujen osan ne tekivät tus-kallisemmaksi, vaikka jo lainmukainenkin kuulustelu saattoi olla kammottava. Mutta muuallakin yhteiskunnassa oli sijaa epäilyttä-vien motiivien ja kieroutuneiden pyrkimysten temmellykselle – ja tässä suhteessa nykyinen maailmamme ei poikkea noita-aikojen yhteiskunnista. Ei myöskään ole selvää, kuinka laajalle levinnyt kirkonmiesten ilmeisen värikäs kuva naisista oli.

Jeffrey Russellin mukaan keskiajalla naisten osuus uskonnolli-sissa liikkeissä, etenkin kerettiläisliikkeissä oli huomattava.¹⁵ Mo-net kirkonmiehet pitivät naisia alttiimpina kerettiläisille opeille kuin miehiä. Vaikka naisilla ei ollut valta-asemia kirkossa, saattoi karismaattisuus antaa vaikutusmahdollisuuksia myös naisille. Kir-konmiehet saattoivatkin selittää, että suurten kärsimysten ja koet-telemusten hetkellä naimarttyyrit voittivat sukupuolensa.¹⁶

Yhtä kaikki: naisen luonteen ja biologian kuvitelut tai todelliset erikoispiirteet eivät selitä, miksi naiset joutuivat syytetyiksi tiettyi-nä aikoina tietyissä paikoissa ja miksi syyttämisestä sitten yht' äkkiä luovuttiin.

Huomionarvoista tässä yhteydessä on myös, että jo ennen kris-tinuskoa oli olemassa perinne, jossa naista tarkasteltiin toisaalta paheellisena, irstailunhaluisena ja miehiä uhkaavana strix-lintuna (tai vastaavana), toisaalta kodin, kudonnan ja lastenhoidon juma-lattarena, Dianana (tai vastaavana). (Ks. luku IV.) Kristinuskon oppineetkin tarkastelivat naista toisaalta paheellisena viettelijättä-renä, toisaalta synnyttäjänä ja myös Jeesuksen äitinä. Jos naisia

---

15 Russell 1972, 281–283. Russell ei esitä asiasta tarkkoja tietoja.

16 Pirinen 1980, 224–225, 230–231.

olisi palvottu Neitsyt Marian sisarina, heitä tuskin olisi tuomittu noitakäräjillä.

Joissakin vanhoissa eri kulttuurien myyteissä naisella tai naisjumalattarella on erikoinen osa pahan tai vaivojen synnyssä. Vanhan, Raamattuumme kuulumattoman juutalaistarun mukaan Aatamin ensimmäinen puoliso Lilith ei suostunut makaamaan Aatamin alla. Tästä sikisi riita ja Lilith lensi Punaiseen mereen ja hylkäsi Aatamin. Lilith väitti surmaavansa pieniä lapsia ja myöhemmässä tarinaperinteessä hänestä tuli pahojen (tauti)demonien äiti.¹⁷ Suomalaisessa perinteessä Pohjolan emäntä synnytti vaiivat ja vastukset, kuten yhdeksän taudin synty -loitsuissa kerrotaan. Akateemikko Martti Haavio on esittänyt, että taru Lilithistä on vaikuttanut loitsuun yhdeksän taudin synnystä. Haavion mukaan Pohjolan emännällä eli Louhella on muitakin yhtymäkohtia Lilithiin.¹⁸

Monissa vanhoissa myyteissä on tavallista, että hävinneet jumalat tai jumalattaret muuttuivat pahoiksi voimiksi. Niin ikään Manalan hallitsija on usein nainen.¹⁹ Eräät (nais)tutkijat ovat esittäneet, että tarustoissa kuvastuisi naisten johtaman kulttuurin muuttuminen patriarkaaliseksi, isä- tai miesjohtoiseksi kulttuuriksi. Kun naiset menettivät valtansa ja heidän arvostuksensa laski, selitettiin myös naisjumalattaret pahoiksi.²⁰ Teoriaa muinaisesta naisten johtamasta kulttuurista on viljelty etenkin naisasialiikkeiden piirissä, mutta ainakin toistaiseksi teorialta puuttuu riittävä ja yleisesti tunnustettu vahvistus.

Myös suomalaisesta jumaltarustosta on esitetty samansuuntaisia tulkintoja – ja miesten toimesta ennen nykyisin vaikuttavaa feminististä liikettä. Iivar Kemppinen epäilee, että Pohjolan emäntä – jota nimitetään myös esimerkiksi Louheksi, Lovettareksi ja Syöjättäreksi – olisi alkujaan ollut myös rakkauden ja maanpäälli-

---

17 Haavio 1967, 384–386, 396–397, 400, 416–417.

18 Haavio 1967, 391–417, ks. myös 384–386.

19 Haavio 1967, 408–409, 413–414; Kemppinen 1960, 283–284, myös 279.

20 Näistä usein varsin spekulatiivisista teorioista esim. Eisler 1988, 54–58, 69 ja seur. (et. 88), 111–115. Eislerin kirja ei ole tutkimus vaan yleistajuinen ja ns. naisnäkökulman innoittama esitys kulttuurin kehityksestä. Kaikilta osin Eislerin esittämät tiedot eivät ole tutkimustuloksien perusteltavissa. Teoriaa naisten johtamasta kulttuurista ja naisjumalattarien merkityksestä perustellaan usein mytologisella aineistolla. Tällaisesta tarkastelusta, ks. esim. Göttner-Abendroth 1980, 202 ja seur.

sen hedelmällisyyden jumalatar. Louhi olisi ollut miehisen taivaan jumalan (Ukon) tasavertainen puoliso. Myöhemmin Lovetta-esta olisi kehittynyt erilleen hyvä ja paha jumalatar. Ukon puolisoiksi olisi syntynyt kasvillisuuden ja karjan hedelmällisyyden jumalatar Rauni (myös mm. nimellä Ryönikkä). Louhi, pahaksi tullut Pohjolan emäntä, olisi jäänyt Manalan valtiattareksi, ”lovehetta-reksi, vanhaksi vaimoksi”.²¹

Näitä kysymyksiä ei asiantuntemukseni riitä ratkaisemaan. Tarkasteluni ydin tähtääkin toisaalle: vaikka muinaisessa, noitavainojen aikaa vanhemmassa mytologisessa perinteessä naiskuva olisi-kin raskauttanut jossakin määrin negatiivinen painolasti, ainakaan suomalaisiin noitus- ja taikusoikeudenkäynteihin asialla ei näytä olleen yhteyttä. Suomalaisissa noitaprosesseissa nainen ei ollut ensisijaisesti paha noituja vaan hyvien taikojen tekijä.

3. Alistettu nainen?

Erilaisissa ns. naisnäkökulman innoittamissa kirjoituksissa on tavallista, että noitavainot esitetään miesjohtoisen yhteiskunnan keinoksi alistaa naiset ja pitää naiset alistettuina. Esimerkiksi Marianne Hester pitää noitavainoja naisia vastaan suunnattuna väkivalta-
na, jonka tarkoitus oli kontrolloida naisia ja eritoten naisten seksuaalisuutta. Hesterin mukaan yhteiskunnassa vallitsee miesten ja naisten välinen rakenteellinen vastakohtaisuus, ja hallitsemiensa sosiaalisten järjestelmien avulla miehet pyrkivät pitämään ylival-
tansa ja alistavat naiset. Tätä *vallankumouksellista feministiteoreettista lähtökohtaa* Hester pitää erityisen hyödyllisenä noitavainojen analyysissa.²² Marianne Hesterin esittämiin näkemyksiin ei tässä tarvinne yksityiskohtaisesti puuttua, sillä useissa kohdin olen esittänyt ja tuonempana vielä esitän seikkoja, jotka sellaise-
naan kommentoivat Hesterin näkemyksiä. Hester ei myöskään ole

---

21 Kempainen 1960, 279–280. Ks. myös 284. En valitettavasti tiedä naistutkijoiden kommentoineen Kempaisen näkemystä. Kuitenkin Mäkinen 1990, 212. Monet Kempaisen argumentit lienevät keskustelunalaisia, mutta keskustelua näyttää julkisuudessa käydyin vähän. Ks. kuitenkin Kirkisen *Kuurojen yksinpuhelu* (1968).

22 Hester 1990, 9–19.

tuonut esille uutta lähdeaineistoa – oikeustapausanalyyseistä puhumattakaan – jonka myötä tässä tutkimuksessa eri kohdin esitetyt tiedot tai niiden merkitys olisivat muuttuneet. Lisäksi huomautan vielä, että historiallisen lähdeaineiston perusteella tutkimustyötä tehneet naiset eivät jaa Hesterin vallankumouksellista feministiteoreettista lähtökohtaa, vaikka ovatkin tuoneet tarkasteluissaan esille asioita, jotka heitä ennen kirjoittaneilta miespuolisilta tutkijoilta jäivät huomaamatta. Lisäksi naishistorioitsijat ovat kiinnittäneet huomiota nimenomaan naisten keskinäisiin suhteisiin, joilla näyttää olleen suuri merkitys oikeudenkäyntien synnyssä. Hester nimenomaisesti torjuu tämän lähtökohdan.²³

Huomautettakoon myös seuraavasta: Hesterin lailla ajattelevat kirjoittajat unohtavat, että vaimon, siskon tai tyttären saama syyte varmasti useimmiten oli raskas isku myös jollekulle miehelle – isälle, aviomiehelle, veljelle tai rakastajalle. Sitä paitsi: kun nainen sai syytteen, saattoi silti riitaisuuksien taustalla olla talojen tai sukujen väliset riidat. Yleensä aina kun vaimo, tytär tai sisko tuomittiin, häviäjän puolella oli myös ainakin yksi mies. Tämä inhimillinen näkökulma on monelta ns. pehmeiden arvojen puolustajalta unohtunut.

Erään teorian mukaan noitaoikeudenkäynnit alkoivat kättilöihin kohdistuneina vainoina. Teorian mukaan 1300-luvun puolessa välissä raivonnut rutto ”musta surma” aiheutti väestöpulan, joka vaikeutti maataloutta, sodankäyntiä ja muutakin valtiollista ja yhteiskunnallista toimintaa. Tämä kaikki pakotti hallitsijat kiinnittämään huomionsa väestön lisääntymiseen, esittävätkin teorian kehilleet tutkijat.²⁴

Tässä vaiheessa maallinen valta löysi oivan liittolaisen – kirkon. Jo vuosisatojen ajan kirkko oli levittänyt seksuaalisen pidättyvyyden ja askeesin oppeja, mutta erityisen vähän opit olivat saaneet kannatusta kuninkaiden ja ruhtinaiden hoveissa. Teorian mukaan väestöpula aiheutti muutoksen: kirkon opeista tuli tärkein peruste, jolla väestö pyrittiin vieroittamaan syntyvyyden lisääntymistä rajoittavista toimista.

---

23 Birkelund 1983, 58, 103; Hester 1990, 15; Karlsen 1987, 222–223, ks. myös 184; Lagerlöf-Génétay 1990, 131–134; Larner 1981, 89–102 ja 1984, 87–88.

24 Heinsohn – Steiger 1989 (1985), mm. 47 ja seur., 95 ja seur. sekä myös seuraavassa esitetyt tiedot 233 ja seur.

Kättilöt hallitsivat oman aikansa gynekologista tietoutta. Heidän väitetään tunteneen vanhoja ehkäisymenetelmiä, ja monet heistä taisivat sikiönlähdetyksen eli abortin. Teorian mukaan kättilöistä tuli väestöpulan aikana sekä kirkon että maallisen vallan yhteisiä vihollisia. Teorian luojat esittävät, että kättilöitä vainoamalla kitkettiin lisääntymistä rajoittanut kansanomaisen ehkäisy- ja muu gynekologinen tietous. Sittemmin – he myöntävät – vainot olisivat oman logiikkansa mukaan laajentuneet muihinkin väestöryhmiin.

Suomestakin tunnetaan oikeudenkäynti, joka sopii mainitun teorian puitteisiin: Ulvilan käräjillä syyskuussa 1676 kirkkoherra Gabriel Arctopolitanus syytti Agata Pekantytärtä – samaa henkilöä, jota myöhemmin syytettiin noitasapattiin lentämisestä – siitä, että Agata kykeni noituuden ja taikuuden keinoin estämään lapsen tulon. Kirkkoherra väitti Agatan itse kehuneen erälle piialle ja vaimolle, ettei ”piika tulisi miehestä raskaaksi eikä myöskään vaimo saisi enempää lapsia kuin haluaisi”. Lisäksi Agatan epäiltiin pystyvän korjaamaan pilatun oluenpanon sekä järjestämään halunsa mukaan härkä- tai lehmävasikan. Väitteiden mukaan Agata olisi kehunut oppineensa taidot Huittisten rovastin leskeltä, Katariina Gröösiltä.²⁵

Agata kielsi syytökset. Kun hän kuitenkin vasta vuotta aiemmin oli saanut sakon taikuudesta (ks. s. 301) ja hänen voitiin jälleen osoittaa harjoittaneen taikoja, jos ei kuitenkaan synnytykseen tai ehkäisyyn vaikuttavia taikoja, tuomittiin hänet taas 40 markan sakkoon. Seuraavan vuoden kesäkäräjillä rovastin leski, pormestari Andreas Keckoniuksen vaimo Katariina Gröös asiamiehensä välityksellä peräsi kunniaansa. Katariina kielsi opettaneensa Agataa tekemään naisen hedelmättömäksi (ofruchtsam). Vaikka Agata yritti kieltää moista väittäneensääkään, hänen sanomastaan oli vahvat epäilyt. Kerrottiinpa hänen yrittäneen sovintoa asiassa ja pyytäneen välittämään pormestarille tuoretta voita sovinnoksi. Agata tuomittiin vapauttamaan itsensä viiden myötävannojan avulla epäilyistä. Seuraavilla käräjillä syksyllä 1677 Agata yritti vanna puhdistusvalaansa. Hän ei kuitenkaan saanut riittävästi myötävannoja, vaan pääosa hänen nimeämistään henkilöistä kiellettyi. Perättömästä väitteestä Agatalle tuomittiin 40 markkaa sak-

---

25 Ulvila 11.–12.9.1676. Bielkesamlingen vol. 27:53–55. SRA (mf. FR 200, VA).

koa ja Katariina todettiin Agatan puheista vapaaksi.²⁶

Tämä on ainut tuntemani noitaoikeudenkäynti, jossa yksiselitteisesti puidaan kykyä ehkäisyyn tai kykyä sikiönlähdetykseen (aborttiin). Agatan ei kuitenkaan tiedetä toimineen kättilönä. Pieniä viitteitä kättilöimisestä on myös mm. Jääsken käräjiltä vuodelta 1690, kun erään ratsumiehen vaimoa Kaarina Paavontytärtä epäiltiin erään lapsen sairaudesta.²⁷ Ala-Satakunnasta tunnen yhden oikeustapauksen, jossa epäiltynä oli nainen, joka toimi kättilönä. Papisto syytti vuonna 1640 Kaarina Martintytärtä Euran Laukolasta taikuudesta (Spådom och Signerj). Karin kielsi noituuden ja taikuuden, eikä tunnustanut käyttävänsä muita keinoja kuin ”Pirtj Sanoja” sekä yrtejä ja voiteita. Alioikeus ei antanut asiassa tuomiota, vaan lähetti Kaarinan tutkittavaksi Turun tuomiokapitulिन konsistoriin. Konsistorin pöytäkirjat ovat 1600-luvulta pääosin tuhoutuneet, mutta sattumoisin tämän asian käsittelystä on tieto, sillä Åbo Tidningar julkaisi pöytäkirjan vuonna 1792. Kun Kaarinan ”pirttisansoissa” lienevät sekoittuneet rukous ja loitsu, oli tuomiokapitulिन varoitettava Kaarinaa Jumalan nimen väärinkäytöstä ja muusta loitsimisesta. Kapitulissa kuitenkin huomautettiin, ettei luonnollisten keinojen käyttäminen ole kiellettyä.²⁸ Pastori veloitettiin tutkimaan asiaa tarkemmin.

Selvää on, että synnytykseen, kenties seksuaalisuuteenkin mutta varmasti myös karjaeläinten poikimiseen liittyi varotoimenpiteitä, tapoja sekä suoranaista taikuutta, jolla pyrittiin haluttuun ja onnelliseen lopputulokseen. Tällaiset menot lienevät olleet hyvin yleisiä. Sikiönlähdetyksestä saattoi joutua tuomiolle, mutta asian yhteydessä ei välttämättä puhuttu noituudesta tai taikuudesta. Loimaan käräjillä 1686 muuan irtolaisnainen Valpuri Yrjänäntytär oli epäiltynä abortista. Raskaus oli ollut avioliiton ulkopuolinen, mutta naisen ei uskottu syyllistyneen epäasiallisiin keinoihin.²⁹

Monet muutkaan tutkijat eivät ole löytäneet kättilöitä noituudesta syytettyjen joukosta yhtään enempää. Noituuden ja noitavainojen tutkijoina ”kättilöteorian” esittäjät ovat kerrassaan yksinäisiä.

---

26 Ulvila 26.–27.7.1677. Bielkesamlingen vol. 27:69v–70v, kuten edellä ja Ulvila 11.–13.9., kuten edellä 86v–87.

27 Jääski 20.–23.10.1690, jj 27:213–215.

28 ”Det hon med naturliga saker umgår och annat, är intet förbudit.” Eura 3.9.1640, mm 5:61; Åbo Tidningar 14/1792.

29 Loimaa 15.–17.9.1686, mm 13:853v–856.

He ovatkin väestötieteilijöitä ja tuskinpa huonoja sellaisia mutta en tiedä kenenkään noitavainoja tutkineen yhtyneen kättilöteorian luojiin näkemyksiin. Päinvastoin: teoria on jo kättelyssä hylätty. Syytä vai syyttä?

Teoria on kaunis, yhtenäinen ja johdonmukainen – kieltämättä. ”Noitavasarasakin” todettiin, ettei kukaan tee katoliselle uskolle niin paljon vahinkoa kuin kättilöt³⁰, mutta on huomautettava, että uskonmiesten jyrkässä kielenkäytössä kaikkein suurimman rikkojan leimalla lyötiin milloin ketäkin. Ei ole mitään merkkejä siitä, että missään maassa ensimmäisistä noituudesta syytetyistä huomattava tai edes merkittävä osa olisi ollut kättilöitä. Yksityiskohtaiset tutkimukset osoittavat, että ylipäänsäkään heitä ei ollut paljon syytettyjen joukossa. Skotlannissa lapsenpäästöön erikoistuneet naiset olivat harvinaisia, joskin tarpeen vaatiessa monet naiset taisivat kättilöimisen taidon. Käräjille he joutuivat taikojen teosta kuten muutkin. Myöskään esimerkiksi Tanskassa ei kättilöitä syytetty. Birkelund kertoo löytäneensä yhden syytetyt, jota hyvällä tahdolla voisi pitää kättilönä (jordemoder). H. C. Erik Midelfort on yksi niistä tutkijoista, jotka toteavat mm.:

Yleisesti ottaen voitaneen sanoa, että ensimmäisinä noituussyytteen saivat yhteisön heikoimmat jäsenet, mukaan lukien lesket, naimattomat naiset ja kättilöt.

Midelfort ei kuitenkaan tutkimuksessaan esitä varsinaisia tilastoja tai muita yksityiskohtaisia tietoja syytetyistä. Pääosa yksityiskohtaisista tilastollisista tutkimuksista on ilmestynyt Midelfortin tutkimuksen jälkeen. Siten Midelfortista ei voi hakea tukea Heinsohnin ja Steigerin ”kättilöteorialle”. Midelfort itsekin huomauttaa mainitun toteamuksensa jälkeen, että kuitenkin heti vainojen laajetessa syytösten kohteeksi joutuivat paremmin tunnetut ja varakaammat yhteisön jäsenet.³¹

---

30 Malleus Maleficarum 1971 (1487), 66.

31 Midelfort 1972, 195, josta myös edellinen lainaus; Birkelund 1983, 58; Larner 1981, 101; Larner 1984, 142–143, 152. Christina Larner oli nainen ja historian­tutkija, joka ei uskonut teoriaan miesten aiheuttamista ”parantajanaisten” vainoista. Poliittinen naisasialiike tuntee Larnerin huonosti. Kättilöistä myös Monter 1976, 126. Vrt. myös Næss 1982, 311–312, jossa myös epäillään yleis­tyksiä. ”Kättilöteorian” arvostelusta lisäksi esim. Valkonen 1982, 62–63.

Käräjilläkään ei kättilöimistä yleensä kosketeltu, vaan siihen liittyneet tapaukset olivat poikkeuksia. Myös syytökset miehen seksuaalisen kyvyttömyyden aiheuttamisesta olivat harvinaisia vaikkakin joillakin seuduilla yleisempiä kuin muualla. Suomessa ei moisen asian takia oikeutta juuri käyty. Kaikki tuntemani hedelmällisyysmagiaan liittyneet oikeustapaukset koskevat lemmennostatusta. Varsin erikoinen oikeudenkäynti oli kuitenkin Lohtajalla vuonna 1628. Käräjillä kerrottiin luonnollisena pidetyn seksuaalisen halun tulleen tuhotuksi perin oudolla mutta kyvyttömyyteen nähden päinvastaisella tavalla. Erkki Niilonpoika Toholammilta oli toistamiseen syytteessä huoruudesta. Myös Erkin poika Heikki oli moittinut isäänsä sopimattomista elintavoista. Todistajien mukaan Erkki oli vastannut karkeasti ja puolustanut kiinnostustaan ”häneen, joka kulkee kahdella jalalla” (som går medh 2. fötter) mutta noitunut pojan halun niiden perään, ”jotka kulkevat neljällä jalalla” (som går medh 4 Fötter). Poika olikin sitten syyllistynyt eläimeensekaantumiseen ja paennut metsiin.³²

Ei ole merkkejä siitä, että jossakin maassa hallitsijat tai kirkko olisivat käynnistäneet suunnitelmallisen ”kättilöjähdin”, vaikka joillakin alueilla – esimerkiksi noitateorioiden syntyalueilla – kättilöitä on voitu epäillä useammin kuin muualla. Seksuaalinen vapaamielisyys yhdistettiin joskus noitiin – nimenomaan noitasapatin viettoon – mutta se oli yhdistetty jo aikaisemmin kerettiläisiin ja muihin salaliittolaisina ja eriuskoisina pidettyihin. (Ks. luku IV.) Ja lopuksi vielä yksi huomio: uuden ajan alun kättilöitä on tutkittu toistaiseksi niin vähän, ettei ylipäänsäkään ole mieltä koota suuria teorioita perin vähäisistä tiedon sirpaleista.

Alistamisteorioissa on yksi vika: vaikka kaikki näyttäisikin sopivan siihen, että noituus- ja taikuusprosesseissa syytetty oli nainen, ei ole helppo selittää, miksi syytetty oli nainen. Usein syyksi onkin löydetty vain se, että naisen asema oli heikompi. Oikeustapaustaineiston analyysin ja historiallisen materiaalin perusteella noitavainoista kirjoittaneet naiset – eräiden miesten lisäksi – ovat lisäksi kiinnittäneet huomiota siihen, että naisten osuus syyttäjinä, ilmiantajina ja huhujen levittäjinä toisia naisia vastaan oli suuri. Tämäkin seikka osoittaa, että teoria naisvihamielisyydestä ei sinänsä vie pitkällekkään, vaikkei tietenkään poista sitä varsin uskottavaakin

---

32 Lohtaja 5.2. 1628, rr 1:58v–59.

mahdollisuutta, että toisinaan eritoten keskieurooppalaisissa noitasapattiprosesseissa joidenkin esivallan edustajien väheksyvä, jopa vihamielinen käsitys naisten henkisistä kyvyistä ja luonteesta olisi saanut sijaa. Skotlannin vainoja tutkinut Christina Larner ja Ruotsin suurten massaprosessien syntyä tutkinut Lagerlöf-Génetay ovat huomauttaneet, että noitavainoissa kyse ei ollut pelkästään miesten toiminnasta naisia vastaan vaan suuressa määrin myös naisten keskinäisten suhteiden sekavasta vyyhdistä. Lagerlöf-Génetay toteaa, että

... noitavainoja ei voida tarkastella miesten naisia vastaan suuntaamina vainoina. Enemmän pohdinnan arvoisia olisivat naisten keskinäiset suhteet.³³

Kun tätä asiaa on tietääkseni pohdittu suhteellisen vähän, esiteltäköön Lagerlöf-Génetayn lähtökohtia: Hän viittaa psykologisiin tutkimuksiin ja toteaa olevan varsin tavallista, että valittu vihan kohde joutuu tietoisien tai tiedostamattoman projisoinnin kohteeksi – kuin ukkosenjohdattimeksi – jonka kautta omia negatiivisia, vihamielisiä ajatuksia voidaan tuoda esille. Taalainmaalla noitavainojen aikaan väestö kasvoi nopeasti, mutta tiloja ei jaettu. Tila pidettiin koossa, mutta siitä seurasi, että tilalla asui useita toisistaan riippuvaisia henkilöitä. Riidat olivat periaatteessa sopimattomia mutta eivät tietenkään vältettävissä. Tietty pakottava tarve riitojen välttämiseen oli, sillä – kuten tuolloin oli tavallista – perhe- ja naapuruusriitoja voitiin käsitellä myös mm. kirkollisissa elimissä ja niistä voitiin rangaista. Tähän voinee lisätä seikan, jota Lagerlöf-Génetay ei mainitse: vanhempia vastaan esiintyminen oli ankarasti kielletty ja ankara rikos. Näissä oloissa – antaa seuraamani tutkija ymmärtää – ulkopuolinen vihan kohde oli suuri helpotus: kauna ja katkeruus purkautuivat, viha, riitaisuus ja paha tahto saivat sijansa.

On aina helpompi pitää sopua omassa piirissä, jos on olemassa ulkopuolinen vihollinen. Kun noitasapattisyytökset syttyivät, oli yht’äkkiä avautunut kanava, jonka myötä pahat toivomukset voitiin esittää ja konkretisoida. Piilevänä olleet naisten suhteiden ongelmat (kvinnorelationsproblematik) nousivat pintaan.³⁴

---

33 Lagerlöf-Génetay 1990, 131. Ks. myös Larner 1981, 92, 100–102 ja 1984, 86–87.

34 Lagerlöf-Génetay 1990, 131–134, lainaus 134.

Tämä on hyvin samankaltainen ajatus, kuin luvussa VIII esittämäni Clyde Kluchohnin teoria. Minun ei tarvitse olettaa teoriaa todeksi, mutta kokonaan vailla merkitystä näkemys ei ole. Lagerlöf-Génétay viittaa myös psykoanalyttisiin lähtökohtiin. Hänen lainaamiensa tutkijoiden mukaan naisten keskinäiset suhteet ovat usein monimutkaisempia kuin miesten keskinäiset suhteet. Tytön kasvu erilleen äidistään itsenäiseksi persoonallisuudeksi voi olla vaikea prosessi ja sisältää monia mahdollisuuksia epäonnistumisiin, kun tytön oma identiteetti jää liian suuressa määrin äiti-suhteen määräämäksi. Lagerlöf-Génétay epäilee, että huonoilla äiti-tytär -suhteilla olisi ollut merkitystä noitasapattisyytteissä. Hän myös muistuttaa, että noilla alueilla naisten enemmyys väestöstä oli huomattava – esimerkiksi Morassa ikäryhmässä 40–50-vuotiaat oli 1 689 naista tuhatta miestä kohden.³⁵ Lagerlöf-Génétay on löytänyt syytettyjen ja tuomittujen joukosta 25 äitiä yhden tai useamman tyttärensä kanssa, kaikkiaan 62 henkilöä 216 naissyystystä.

Mitään muuta yhteyttä esittelemänsä psykoanalyttisen teorian lähtökohtiin Lagerlöf-Génétay ei ole löytänyt, enkä pidä millään tavalla välttämättömänä tätä enemmän tai vähemmän spekulatiivista lähtökohtaa edes naisten keskinäisten suhteiden tutkimisessa. Ainakin alkuun historiantutkijalle riittäisi, jos voitaisiin luotettavasti esittää, millaisia naisten keskinäiset suhteet olivat tai miten ylipäänsä ihmisten välinen kanssakäyminen kävi.

Merete Birkelund on kiinnittänyt huomiota kahteen seikkaan, jotka tässä täytyy vielä mainita. Keskeinen piirre noitavahingoissa, joista naisia Tanskassa syytettiin, oli, että vahinko koski tavallisesti elävää organismia. Tämän seikan hän yhdistää naisen kykyyn synnyttää, ts. luoda elämää. Toiseksi, Birkelund – eräiden muiden lailla – huomauttaa, että kiistojen synnyttyä miehet tappelivat, naiset käyttivät ilkeitä sanoja. Miesten kina johti helpommin käräjille mustelmien ja haavojen vuoksi, naisten kina noituuden vuoksi. Noituuden voima rajoittui elämän piiriin.³⁶

Yhtenäistä noitavainoteoriaa Birkelundinkaan huomioista ei synny. On jo käynyt ilmi, että noitavahingoista syytettiin Suomessa miehiä, joiden myös ilmoitettiin noituneen vahingon eikä esimerkiksi olleen vastaamassa vaimojensa puolesta. Mutta elävää

---

³⁵ Lagerlöf-Génétay 1990, 131–132.

³⁶ Birkelund 1983, 59, 79, 66.

organismia vahinko Suomessakin tavanmukaisesti koski. Suomessa miehet joutuivat käräjille sekä noituudesta että – eritoten 1500-luvulla – tappeluista, kuten toisaalla on kerrottu. Sen sijaan pidän tärkeänä huomiona mm. Birkelundin korostamaa seikkaa, että noituuden voima, riippumatta voiman käyttäjistä, pääsääntöisesti kohdistui elämän piirin alueisiin. Näin oli tietysti myös parantamisen laita. Voidaan tosin huomauttaa, että maahisten, sielujen ja henkien vuoksi elämänpiiri nähtiin laajempänä, kun meille elottomana esiintyvät ilmiötkin saatettiin nähdä kuuluvan elämän piiriin, mutta tämä huomautus ei tee merkityksettömäksi todettua yleistystä.

4. Myytti vai olosuhteet?

Sanalla sanoen: Naiseus sinänsä – enempää salattu kuin välittömästi ilmeneväkään – ei näytä olleen noitaoikeudenkäyntien kohteena. Kysymys lienee niistä mekanismeista, jotka useimmissa osissa Eurooppaa johtivat siihen, että noituudesta tai taikuudesta syytetty 1500- ja 1600-luvulla oli useimmiten nainen. Yhtä mielenkiintoista on se, miksi joillakin alueilla tai jonakin aikana syytetyt olivat miehiä. En kuitenkaan tarkoita, etteikö voisi olla joitakin yhtenäisiä tyypillisiä piirteitä toisaalta naisia vastaan tai toisaalta miehiä vastaan käydyissä prosesseissa tai niiden synnyssä. Piirteet lienevät kuitenkin niin yleisiä, ettei niitä sellaisinaan voida pitää selityksenä.

Hans Eyvind Næssin mukaan naisen asema Euroopassa oli monin paikoin samanlainen. Næss pitää talonpoikaisnaisen asemaa sellaisena, että juuri häneen saattoivat noituus- ja taikuusepäilyt helpoimmin tarttua. Talonpoikaistaloissa nainen työskenteli keittiössä ja navetassa. Hänet nähtiin ja kuultiin, ja taloon tulleet törmäsivät yleensä ensimmäisenä emäntään. Siten voisi ajatella, että kotipiirissä tehdyt taitat tulivat helpommin ilmi kuin eräretkillä tehdyt taitat. Emäntä tai vaimo huolehti myös ruokataloudesta, ja puutteen huoli ja murhe sattuivat ensimmäiseksi juuri perhettä ruokkivaan naiseen.³⁷ Russell viittaa samankaltaisiin tekijöihin.

---

37 Næss 1982, 331–332.

Lisäksi hän huomauttaa, että kuukautiset ja synnyttäminen on monissa kulttuureissa tulkittu mystisesti.³⁸

Kuten aiempänä olen todennut, miehille noituus- tai taikuus-syyte ei näytä olleen kovin raskauttava myöhemmän maineen kannalta – sitähan eivät olleet tappelutkaan. Kaikki viittaa siihen, etteivät talonemäntien ja vaimojenkaan saamat noituus- tai taikuussyytteet käyneet millään tavalla kohtalokkaaksi. Pahamaineisia emäntiä oli oikeudessa vain vähän, kun taas useimpia emäntiä vastaan käyty prosessi sujui varsin tavanomaiseen tapaan – vaikka langettava tuomio varmasti raivostutti tuomittua ja hänen perheenjäseniään.

Sen sijaan näyttää siltä, että yksinäisiä ja naimattomia naisia noituus- ja taikuusepäilyt koettelivat vakavammin. Kerjäläisnoitina kierteli talollismiehiä muttei tietojeni mukaan talojen emäntiä. Kerjuulla kiertänyt noidan maineessa ollut nainen näyttää useimmiten olleen naimaton, vaikka tietoja asiasta on niukasti. Näyttääpä vielä siltä, että varsin monet parantajan maineessa olleet naiset olivat yksinäisiä naisia, mutta tästä on jo poikkeuksia, ja kun naisen nimen perusteella aviomiestä on mahdoton jäljittää veroluetteloista, yleistyksien on suhtauduttava varovasti. Kuitenkin on painavat syyt epäillä, että noituus ja taikuus olivat naimattomalle naiselle maineen kannalta suurempi riski kuin avioituneelle naiselle. Tämä tuskin johtui noituuden tai taikuuden harjoituksen luonteesta vaan sosiaalisesta asemasta yhteisössä. Kun taikuus oli osa emännän kotitalouden ja navettatöiden sarkaa, saattoi asiaankenties suhtautua suuremmalla ymmärtämyksellä kuin kiertelevän tai perheettömän ihmisen taikuuden harjoitukseen. Tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota myös siihen, että 1600-luvulla seksuaalirikoksista huomattavan suuri osa tuli yksinäisten naisten (ja yksinäisten miesten) kontolle.³⁹ Tähän oli tietenkin luonnolliset syyt, koska niin miehen kuin naisenkin avioliiton ulkopuoliset seksuaalisuhteet kriminalisoitiin paitsi lain kirjaimessa myös oikeuskäytännössä 1600-luvulla.

Kaikkiaan näyttää siis siltä, että avioliitto oli tärkeä yhteisön painottama ja suojelema elämänmuoto mutta että se oli yhtä tärkeä

---

38 Russell 1972, 280.

39 Vrt. Mäkelä 1989, 115; Pyökkänen 1990, 105 ja seur., 233, 247. Tässä huomautan kuitenkin siitä oman aineistoni osoittamasta seikasta, ettei sosiaalista asemaa useinkaan voida määritellä vain oikeuslähteiden pohjalta. Vrt. luku VII.

yksilölle. Avioliitto näyttää ainakin jossain määrin suojelleen mainetta noituuden ja taikuuden tuomalta tahralta, samoin kuin se luonnollisesti vähensi, joskaan ei tietenkään kokonaan estänyt, kiusausta langeta aikakauden laissa rikolliseksi määriteltyyn seksuaalisuhteeseen. Köyhässä tai riitaisessakin perheessä oli suurempi suoja kuin maailman turuilla ja toreilla.

Naisen oikeudellinen asema tuskin on ollut niin huono kuin joskus uskotellaan. 1600-luvulla suomalainen nainen saattoi ajaa asiaansa käräjillä, todistaa tai olla myötävannojana ns. puhdistusvalalla⁴⁰. Anu Pylkkänen on väitöskirjassaan osoittanut, ettei naisen oikeudellinen asema uuden ajan alussa ollut niin huono kuin joskus on esitetty. Pylkkäsen mukaan 1600-luvun lopulla alkoivat kuitenkin vaikuttaa yläluokkaisten miesten pyrkimykset, joilla tavoiteltiin miehelle ehdotonta oikeutta omaisuuden hoitoon. Tällaiset pyrkimykset johtuivat johtavien sukujen tarpeesta järjestellä mm. avioliitto- ja perimysasioita, mutta vielä 1600-luvulla pyrkimykset eivät vaikuttaneet tavallisen talonpoikaisnaisen asemaan.⁴¹

Jonkin verran toisenlainen, joskaan ei välttämättä edellisen kanssa ristiriitainen, kuva on Ruth Nilssonin tutkimuksessa *Kvinnosyn i Sverige* (1973). Nilssonin mukaan 1620-luvulta alkaen alkoi Ruotsissa esiintyä enemmän naisten tasa-arvoisuutta puolustavia mielipiteitä, vaikka esimerkiksi vuosien 1620–80 väitöskirjoissa vallitsi hyvin konservatiivinen käsitys naisesta ja naisten tasa-arvoisuudesta. Vuosisadan lopulla ja 1700-luvun ensi vuosikymmeninä keskustelu oli Nilssonin mukaan vilkasta ja keskustelussa esitettiin myös selvästi naisten tasa-arvoisuutta puolustavia näkemyksiä.⁴² Nilssonin näkemyksiä on vaikea vertailla Pylkkäsen tutkimustuloksiin, koska aineisto ja tutkimuksen lähtökohdat sekä tutkimustehtävä ovat erilaisia.⁴³ Ei pitäne kuitenkaan uskotella,

---

40 Esim. II 6.7. 1633, rr 2:107v ja Ulvila 11.–13.9. 1677. Bielkesamlingen vol. 27:86v–87. Myös mm. Taussi Sjöberg 1990, 169, 177–178. Vrt. myös edellä kerrottu Agata Pekantyttären tapaus.

41 Pylkkänen 1990, 335–337, 341, myös eri kohdin.

42 Nilsson 1973, 77–79, 92, 76 ja seur. ja 119 ja seur. (139).

43 Jotkut tulokset vaikuttavat ristiriitaiselta, mutta se voi johtua tarkastelutavan ja aineiston luonteesta. Nilsson (1973) antaa ymmärtää, että 1600-luvun lopulta alkaen naisen tasa-arvoisuutta puolustaneet olivat yleisessä keskustelussa enemmän esillä ja kenties vahvemmalla (mm. 139). Myöhemmin 1700-luvulla, kun laajenevan lehdistön sivuilla tartuttiin aiheeseen, mielipiteiden kirjo oli

että myöhempinä aikoina kaikki naisen asemaan vaikuttaneet lait ovat olleet parannuksia.

Silti naisen asema oli suojattomampi. Se ei aina välttämättä johtunut siitä, että naista halveksittiin, vaan pikemminkin käytännöllisistä syistä. Nainen oli voimiltaan heikompi mikä merkitsi, että naisen mahdollisuudet pakotusta ja käskyvaltaa vastaan olivat pienemmät. Toiseksi: mies kulki ja hoiti asioita ympäri pitäjää ja maakuntaa. Hänellä oli tuttuja, jotka saattoivat puolustaa häntä esimerkiksi käräjillä. Pihapiirissä pyörineen naisen oli riidan tullessa vaikeampi löytää maineensa puolustajia. Kerjäläisenä kulkeva mies elätti itseään tilapäistöillä, kalastuksella ja käytännön askareilla helpommin kuin kerjäläisnainen. Nainen oli ehkä tiukemmin sidoksissa pelkkään kerjuuseen. Muutoinkin esimerkiksi vapaamielinen seksuaalielämä rasitti irtolaisnaisen mainetta helpommin kuin miespuolista kiertolaista, joka kantoi matkassaan vain muistojaan.

1500- ja 1600-luvun käsityksiä naisesta on pidetty synkkinä. Se on johtunut paljolti kirkonmiesten – ja eritoten keskieurooppalaisien kirkonmiesten – käsitysten saamasta suuresta huomiosta ja tietenkin myös siitä, että on uskottu pappien pystyneen muokkaamaan ihmisten käsityksiä. Niin ulkomailla kuin Suomessakin näiden aikojen naiskuva odottaa tutkijaansa, ja monia tutkimuksia on jo ilmestynytkin. Ilmeistä lienee, että käsitykset naisen asemasta ovat suotta olleet täysin synkkiä. Nainen oli usein raskautettu työllä ja orjamaisella avioliitolla, mutta emännällä oli vapautensa ja mahtinsa kodin piirissä, ja kylälläkin kunnioitettiin pystyvää ja voimakastahtoista naista. Maanlakikin suojaasi naista, ja vaikka se paikoin tuntuu suojanneen naista pikemminkin miehensä omaisuutena⁴⁴ kuin itsenäisenä persoonana, oli säädöksillä merkityksensä.

Suomalainen aineisto antaa ymmärtää, että mytologiaa suurempi merkitys noituus- ja taikuussyytösten kohdistumisessa jompaankumpaan sukupuoleen oli yhteiskunnallisilla ja sosiaalisilla

---

suurempi ja toisinaan esiintyi ”puhtaasti naisvihamielisyyttä” (260 ja seur., 326). Nilssonin teos perustuu oppihistorialliseen materiaaliin. Pylkkänen ei ole kommentoinut Nilssonin näkemyksiä.

44 Vrt. esim. maanlain varkauden kaaren I luku: ”Paras cappale cuin taloinpojan taloisa on, se on hänen laillisesti naitu emändänsä.” Kristoffer kuninkaan maanlaki. Suomeksi kääntänyt Abraham Kollanius. 1926, 230.

rakenteilla ja olosuhteilla. Tulevaisuudessa tässä asiassa lienee varsin ratkaiseva merkitys kolmella tutkimussuunnalla: Ensimmäkin tarvitaan yksityiskohtaisia tutkimuksia siitä, mistä milloinkin syytettiin ja tuomittiin, keitä syytetyt ja syyttäjät olivat, miten ja missä he asuivat, elivät jne. Toiseksi laajemman historiallisen näkökulman – joka sekään ei synny ilman lähdetutkimuksia – on selvitettävä sukupuolisuuden merkitystä yhteiskunnassa ylipäänsä. Tätä näkökulmaa en kuitenkaan nimitä naistutkimukseksi. Kuten suomalaisten noitienkin historia osoittaa, ei miehenkään tarina ole tyhjentynyt valtiokehityksen ja politiikan käännteisiin. Kun noituus-, rikos- ja riita-asioiden yhteydessä on kyse aina ihmissuhteista, olisi tutkimuksen keinoin voitava myös valaista menneen ajan ihmisten käyttäytymistä, uskomuksia ja tapoja sekä sosiaalisten suhteiden ja sukusiteiden verkostoja paljon suuremmassa määrin, kuin mitä tähän mennessä on ehditty tekemään.

XII Noituuden ja taikuuden maantiede

1. Noitaoikeudenkäynnit Suomen eri alueilla

En ole voinut ottaa tutkimuskohteeksi koko Suomea – tunnettujen oikeustapausten läpikäymiseen kuluisi vuosi tai kaksi – mutta huomioon ottaen Antero Heikkisen ja Timo Kervisen tekemät tutkimukset (ks. luku II) sekä Hämeen ja Ylä-Satakunnan oikeudenkäynneistä olevan tutkimuksen, voidaan päätellä seuraavaa: *Ahvenanmaalla ja Pohjanmaan ydinalueilla* (etenkin ruotsalaisalueilla) noitasapattioikeudenkäynnit olivat 1600-luvun toisella puoliskolla näyttävästi esillä. *Muullakin Pohjanmaan rannikolla sekä Varsinais-Suomessa ja Ala-Satakunnassa* oli noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä paljon mutta noitasapattiprosesseja vain muutama. Länsi-Suomessa syytteet ja syyttäjät sekä syytetyt näyttävät muuttuneen 1660-luvulla tai sen jälkeen siten kuin luvussa V on kerrottu. *Viipurin Karjalassa* syytettiin aina useimmiten miehiä. Syytökset noituudella vahingoittamisesta lisääntyivät Viipurin Karjalassa vuosisadan lopulla, jolloin niiden määrä Länsi-Suomessa ja Pohjois-Pohjanmaalla väheni. Uhraus näyttää olleen oikeudenkäynnin aihe Viipurin Karjalassa useammin kuin muualla. Varsin paljon oikeudenkäyntejä oli myös *Hämeessä ja Ylä-Satakunnassa*, semmitenkin kun tiedetään, että Sääksmäen kihlakunnan tuomiokirjat ovat suurelta osin kadonneet.

Muulla Suomessa – noidistaan kuuluisassa Lapissa, Savossa ja Pohjois-Karjalassa – oli vähemmän noituus- ja taikusprosesseja. Uudeltamaalta tunnetaan syytettyjä vähän mutta epäselvää on, missä määrin tämä johtuu vain tutkimuksen puutteesta. Luultavas-

ti nimenomaan Savossa oli väkilukuun nähden vähän oikeudenkäyntejä. Tähän voi olla vaikuttanut vielä 1600-luvulla voimakkaana jatkunut muuttoliike.¹ Noituus- ja taikuususkomusten yleisyyttä oikeudenkäyntien määrä ei kuvaa – pikemminkin päinvastoin.

Vuosisadan puoliväliin asti koko Suomessa useimmat syytetyt olivat miehiä. Voidaan karkeasti yleistää, että mitä kauemmaksi sisämaahan ja itään mentiin, sen useammin syytetty oli mies myös vuosisadan puolivälin jälkeen. Myös Pohjois-Pohjanmaan pohjoisimmassa osissa miehiä syytettiin useammin kuin alueella keskimäärin.

Noituus- ja taikusoikeudenkäynneissä esille tulleet keskeiset uskomukset kolmella eri tutkimusalueella olivat samanlaisia lukuun ottamatta sitä, että Itä-Suomessa ei oikeudenkäynneissä lainkaan puitu noitasapattikuvitelmia. Mikä yhdisti naiset taikuuteen toisella puolen Suomea ja erotti heidät kokonaan noituus- ja taikuusprosesseista toisella puolen Suomea? Toisaalta: miksi Itä-Suomessa myös noituusprosessit lisääntyivät samanaikaisesti kuin taikuusprosessitkin, toisin kuin Ala-Satakunnassa ja Pohjois-Pohjanmaalla.

2. Varallisuuserot ja taloudellinen kilpailu noituusepäilyjen taustalla

Kaikkialla Euroopassa oli alueita, joilla noitaoikeudenkäyntejä käytiin usein ja alueita, joilla ei ollut ainuttakaan. Muualla Euroopassa oikeudenkäynnit keskittyivät taloudellisesti ja kulttuurisesti kehittyneimmille alueille. Trevor-Roper uskoi, että vainot olisivat alkaneet syrjäseuduilla ja vuoristoalueilla pienten vähemmistöjen vainoina, mutta perusteellisempien tutkimusten myötä tämä näkemys on kumottu.²

---

1 Muuttoliikkeestä, ks. Saloheimo 1990, 161–176. Saloheimo on myös esitellyt Savon noituus- ja taikuusprosesseja (1990, 528–543).

2 Esim. Kieckhefer 1976, 94–95; Russell 1972, 200, 268. Vrt. myös Levack 1987, 119–123, 175 ja seur. Kuitenkin huomautettakoon, että Trevor-Roper tarkasteli ennen kaikkea noitasapatin viettoa ja tässä suhteessa voi olla tulkinnallista, milloin eräät uskomukset ja kuvitelmat on liitetty kerettiläisiin ja milloin noitiin. Toinen seikka on se, että kun noitasapattiuskomusten lisäksi ennen

Myös Suomessa pääosa noituus- ja taikusoikeudenkäynneistä oli alueilla, joita voidaan pitää taloudellisesti ja hallinnollisesti kehittyneimpinä alueina.³ 1600-luvun ensimmäisiin vuosikymmeneihin asti kaupunkeja oli vain rannikolla ja Suomen puoleiselle Pohjanmaan rannikollekin perustettiin ensimmäiset kaupungit vasta 1600-luvun alussa (Oulu 1605, Vaasa 1606). Sisämaahan perustettiin Hämeenlinna ja Savonlinna 1639 ja vuosisadan puolimaissa myös Lappeenranta, Kajaani, Brahea ja Kuopio. Kaupunkeja perustettiin myös Laatokan rannalle. Sisämaan kaupunkien kukoistus oli kuitenkin niin kituliasta, että niitä lakkautettiin jopa saman tien tai hiukan myöhemmin (esim. Brahea, Lappeenranta, Kuopio ja Savonlinna).⁴

Maaseudulla ei valtakunnan kauppapolitiikan mukaan saanut harjoittaa vapaata kauppaa. Maakauppa eli porvareiden ja talonpoikien välinen kauppa maaseudulla oli markkina-aikojen ulkopuolella kielletty ja tavaroiden vaihdon tuli tapahtua kaupungeissa. Kaupan keskittämiseksi kaupunkeihin valtiolta pyrki mm. lisäämään verotulojaan. Talonpojat saivat keskenään käydä kauppaa omilla tavaroillaan. Käytännössä maakauppaa ei kyetty estämään ja esimerkiksi laajalla Pohjois-Pohjanmaalla, eritoten Kainuussa, maakauppa oli normaali, kaikkien harjoittama kauppatapa.⁵

Karkeasti yleistäen asutus oli tiheämpää Länsi- ja Lounais-Suomessa, jossa esimerkiksi vapaan kaskimaan määrä oli pienempi kuin sisämaassa ja Itä-Suomessa. On laskettu, että Ala-Satakunnassa oli 1630-luvun puolivälissä 1 358 tilaa, jos muutamat torpat ja säterit luetaan myös tähän lukuun. Vastaava talomäärä Pohjois-Pohjanmaalla (Oulun voutikunnassa) oli 2 497 ja Viipurin Karjalassa 2 987.⁶ Suhteessa talojen määrään syytettyjä oli Ala-Satakunnassa noin kaksinkertaisesti Pohjois-Pohjanmaahan verrattuna, jossa niin ikään syytettyjä oli tilojen määrään verrattuna kaksi kertaa enemmän kuin Viipurin Karjalassa. Tilojen määrä ei kuitenkaan kuvaa väestön määrää. Länsi-Suomessa tilojen halkominen veljes-

---

pitkää tunnetaan muutkin syytteet paremmin, ero eri alueiden välillä voi kaventua.

3 Heikkinen – Kervinen 1987, 280–281; Ylikangas 1990, 203–206, 208–214.

4 Ranta 1981, 52–58.

5 Ranta 1980, 290–292.

6 Jutikkala 1980, 161. (Talojen määrän on Anneli Mäkelä laskenut maakirjoista.) Tässä tarkastellaan talojen määrää niin yleispiirteisesti, ettei ole tarvetta selvittää laskuperusteita ja maantieteellisiä alueita tarkemmin.

ten kesken oli tavallisempaa kuin Itä-Suomessa, jossa pojat avioliitosta huolimatta jäivät usein samalle tilalle. Eri aikoina huomattava osa väestöstä eli tilattomina. Talonpoikaistaloudessa eli useampia henkilöitä samalla tilalla, mutta henkilöiden määrä taloa kohden, samoin kuin tilattomienkin määrä, vaihteli ajallisesti ja alueittain. Joka tapauksessa väestömäärä oli tilojen määrään nähden moninkertainen, vaikkapa 7–10-kertainen. Kuitenkaan esimerkiksi Jutikkala ei pidä mahdollisena käyttää mitään yleistä kerrointa, esimerkiksi seitsemää, väestömäärän laskemiseen tilaluvusta⁷.

Länsi-Suomessa seurakunnat olivat alueellisesti pienempiä ja jakaantuneet useammin kappeliseurakuntiin kuin pääosassa sisämaata ja Itä-Suomea. Turun hiippakunnassa piispa Isak Rothoviuksen aikana (1627–52) perustettiin 26 uutta kirkkopitäjää ja 45 kappeli- tai saarnahuonekuntaa. Tämä seurakunnallinen rakennustyö tuli myös hiippakunnan laitamien hyväksi. Pohjois-Pohjanmaalle syntyi tänä aikana kolme uutta seurakuntaa ja 14 kappelia.⁸ Kirkollisen työn järjestäminen Viipurin Karjalassa ei näytä sujuneen samalla teholla kuin Länsi-Suomessa.⁹ Viipurin Karjalassa monessa tapauksessa pitäjä- ja seurakuntarajat vastasivat toisiansa niin huonosti, että sekä kirkollisen että maallisen esivallan työn on täytynyt kärsiä tästä sekavuudesta. Sisämaassa oli tavallista, että kirkko- ja hallintopitäjät olivat alueellisesti suuria. Nimismiehen tai papin toiminta pitäjän eri kulmilla ei voinut olla yhtä tehokasta, eikä esivalta voinut tuntea väkensä asioita sillä tavalla, kuin alueellisesti pienemmässä pitäjässä.

Siten toinenkin eurooppalaisen älyn ja tieteen paradoksi on selvä: noitavainot eivät syntyneet vain nykyisen tieteenkäsitteiden rinnalla vaan myös kulttuurisesti ja taloudellisesti edistyneimmillä alueilla – alueilla, joissa uusin tiedekin kehittyi ja oli elinvoimaisin. Kun kuitenkin nämä alueet olivat yleensä tiheimmin asuttuja alueita, joilla myös maallinen ja kirkollinen hallinto toimi tehokkaimmin, asia ei ole erityisen kummastelun aihe.

On mahdollista, että sosiaaliset ristiriidat olivat tyypillisempiä kehittyneimmillä alueilla, mutta tällainen oletus ei välttämättä ole oikea. Taloudellisesti kehittyneillä alueilla rahatalouden ja vaihdannan merkitys oli suurempi kuin muualla. Toisaalta näillä

---

7 Jutikkala 1980, 151.

8 Parvio 1959, 170–177. Ks. myös Heininen 1976, 170.

9 Esim. Parvio 1959, 112–113.

alueilla väestönkasvun paine tuntui ankarammin. Taloudellinen eriarvoisuus oli näkyvää, mutta myös köyhtyminen esimerkiksi autoitumisen vuoksi tuntuva uhka. Sosiaaliselle kaunalle oli vertauskohde (rikkaus), mutta omat mahdollisuudet yhteiskunnan myllerryksessä olivat usein heikot. Sosiaalisen kiistan hedelmällisintä maaperää lienee ollut tilanne, jossa vauraus on eriarvoisesti jakautunut ja jossa huomattavan väestöosan mahdollisuudet heikentyvät.

Muulla Suomessa taloudellinen yritteliäisyys, varallisuuserot ja erilaiset mahdollisuudet eivät kehittyneet yhtä nopeasti. Korpian köyhyys oli tasaisempaa – ”demokraattista” – ja kun koko yhteisöä kohdanneista vahingoista ei noitia syytetty, eivät kadotkaan synnyttäneet sosiaalista kannunvalantaa. Korpia oli raivattavaksi ja kaskeksikin, ja tilaa riitti lisääntyvälle väestölle toisin kuin länsirannikolla, jossa paikoin yksin aidaksistakin alkoi olla puute. Harvat noituusepäilyt voitiin sovittaa hyvityksin tai nyrkein ja kun oikeus oli kaukana, voitiin karvaskin tappio niellä – tietenkin vastaisuudessa ”varansa pitäen”.

Voi ymmärtää, että mitä kärjekkäämpiä sosiaalisia ristiriitoja yhteisön jäsenten välillä oli olemassa, sen useammin noituussyytteen taustaltakin löytyy jokin kiista. Mutta vaikka taloudellisilla ristiriidoilla oli merkitystä ehkä eritoten taloudellisesti kehittyneimmillä ja tiheimmin asutuilla alueilla, pitää toinenkin seikka ottaa huomioon: juuri taloudellisesti kehittyneimmillä alueilla myös hallinto ja oikeuslaitos olivat kehittyneimpiä. Epäilty ja huhun levittäjät eivät voineet välttää oikeutta, jos eivät hillinneet kieltään ja riitaansa heti alkuun. Siten kehittynyt hallinto ja oikeuslaitos tarjosivat, enemmän tai vähemmän pakolla, kyläläisille kanavan keskinäisten kiistojen käsittelyyn – ja toisin kuin väkivalta, se oli jopa esivallan mieleen. Niillä alueilla, joille hallintokoneisto ei ollut ulottanut tehokkaasti toimivia versojaan ja missä etäisyydet olivat suuret, keskinäiset kinat, silloinkin kun sellaisiin jouduttiin, eivät yhtä suurella todennäköisyydellä vieneet esivallan johtamille käräjille. Siten korostan, että välttämättä ei tarvitse olettaa sosiaalisten ristiriitojen olleen kärjekkäimpiä kehittyneillä alueilla. Kyse on siitä, kuinka sosiaalinen kauna ylipäänsä löysi tiensä esivallan johtaman oikeuslaitoksen asiaksi. Näin muodoin näkökulmassani silloinkin, kun kyse on yksityisten nostamista noituussyytteistä, korostuvat yhteiskuntapoliittiset ja hallinnolliset seikat.

On vielä eräs seikka, jota on korostettava noituussyytösten taustalla siitä huolimatta, että asia tuntuu yksinkertaiselta. Kun noituus liittyi ihmisten välisen kanssakäymiseen, ilmeisenä edellytyksenä toistuville noituuskäräjille oli tietty samaan yhteisöön – kylään tai pitäjään – tavalla tai toisella kiinnittynyt asukasmäärä. Ilman toistuvaa naapurusten välistä kanssakäymistä noituusepäilyt ja semmitenkään noituuskanteet eivät olleet mahdollisia. Noituudesta ei syytetty tuntematonta, kaukaista pelottavaa noitaa vaan lähellä asuvaa riitakumppania, joka usein oli tuttu vuosien takaa.

3. Kerjäläisnoituus Ala-Satakunnassa

Tietämäni mukaan näyttävät prosessit pelättyjä ja pahamaineisia henkilöitä vastaan Ala-Satakunnassa 1600-luvun puolivälissä olivat vertaansa vailla ollut prosessien aalto. Monet syytetyistä kiersivät kerjuulla, ja olenkin nimittänyt heitä kerjäläisnoidiksi. Kerjäläisnoitien lisäksi oikeuteen joutui muita suurina riitelijöinä ja vahingontekijöinä pidettyjä ihmisiä. Kerttu Matintyttärestä Eurajoen Hannista on jo kerrottu (s. 47). Kertun veti käräjille nimismies, joka totesi monien kyläläisten epäilevän Kerttua noituudesta ja vahingonteosta (förgörningen). Samana vuonna (1649) Huittisissa syytettiin Matti Laurinpoika Hälliä, jota vastaan löytyi monenlaisia sanomista ja joka oikeuden mielestä suuren maineensa vuoksi oli tuomittava puhdistusvalalle, vaikei suoranaista näyttöä ollutkaan.¹⁰

Myös muualla Suomessa tiedetään syytetyn vuosisadan puolivälissä pahamaineisia noitia. Mielenkiintoista olisi tietää, missä

---

10 Huittinen 7.–9.7.1649, mm 6:560–571. Kesäkuussa (11.–12. päivinä) huittislaiset olivat olleet ylimääräisillä käräjillä, joilla oli tuomiolla mm. pahamainen maankiertäjänoita Valpuri Kyni. Huittinen 11.–12.6.1649, mm 6:555v–558. Kynistä myös Huittinen 10.–12.11.1645, mm 6:100v; Loimaa 16.–18.11. 1653, mm 8:158–v ja Huittinen 30.3.–2.4.1658, mm 10:66v, 67v; Huittinen 27.–28.2.1665, 184v (TMA). Tässä lähteessä Valpuri Kyni mainitaan poltetun Hämeenlinnassa. Hovioikeuden pöytäkirja Valpuri Kynin kuulustelusta on säilynyt, koska se julkaistiin Åbo Tidningarissa ennen Turun paloa (1795:20). Valpurista myös Heikkinen 1969, 105–107, Nenonen 1984 (painamaton tutkielma), 48–51 ja Nenonen – Kervinen 1988, 39, 41.

määrin Varsinais-Suomesta löytyy vastaavia prosesseja. Paikallis-historiallisessa kirjallisuudessa esitellyt oikeustapaukset eivät anna olettaa, että Varsinais-Suomessakaan olisi ollut yhtä näyttävien prosessien aaltoa. Näyttävien kerjäläisnoitaprosessien suma Ala-Satakunnassa oli kenties ainutlaatuinen. Mistä tällainen aalto? Selitysten lähtökohdaksi voidaan ottaa kaksi erilaista näkökulmaa: otetaan todesta se, mistä pöytäkirjat kertovat eli riidat ja kauna sekä ilmeinen sosiaalinen vastakkainasettelu, ja ryhdytään pohtimaan, mikä tulehdutti sosiaaliset suhteet ja kärjisti elämää Ala-Satakunnassa. Toinen mahdollisuus on tutkia ensisijaisesti hallintoa ja oikeutta ja etsiä sieltä syytä siihen, miksi käräjille jouduttiin, miksi oikeudenkäynnit näyttävät siltä kuin näyttävät ja miksi kuolemantuomiota annettiin niin useita.

Kun oikeushallinnollisista seikoista ei ole löytynyt lankaa seurattavaksi, täytyy olettaa, että jostakin syystä taloudelliset ja sosiaaliset ongelmat tuntuivat erityisen kärkevinä Ala-Satakunnan noituusprosessien taustalla vuosina 1649–58 ja kenties vielä 1660-luvulla. Markku Kouvon tapaukseen on ohimennen viitattu (s. 174). Laamanninkäräjillä Huittisissa 1665 oli esillä kaksi prosessia. Ali-oikeus oli vuonna 1661 tuominnut Mikko Sipinpojan Siivikkalasta ilmeisesti kuolemaan, mutta hovioikeus oli palauttanut asian vuonna 1662 laamannin käräjille tutkittavaksi.¹¹

Mikon kerrottiin harjoittaneen noituutta 24 vuoden ajan. Monet kertoivat vahingoista, joista olivat kärsineet Mikon takia. Huomionarvoista on, että myös kreivikunnan vouti Paavali Paavalinpoika, joka riiteli myös toisen kuuluisan noitamiehen, Markku Kouvon kanssa, oli vaikeuksissa rästien perinnässä Mikolta. Mikko oli noitunut kruununvoudin palvelijan, kun tämä oli hakenut rästejä. Lautakuntakin totesi Mikon kauan harjoittaneen ”sellaisia pirullisuuksia” (sådane diefwulskaper) ja pyysi, ettei Mikko Sipinpoikaa armahdetaisi, koska hänestä olisi suuri vaara kaikille. Mikko tuomittiin hengiltä, vaikka erikseen todettiin, ettei hänen tiedetty aiheuttaneen noituudella kenenkään kuolemaa. Hänen kuitenkin sanottiin vahingoittaneen monen terveyttä niin pahasti, ettei se ollut paljoakaan vähäisempää kuin kuolema. Jos Mikko olikin joitakin parantanut, se oli tapahtunut laittomin keinoin ja

---

11 Huittinen 13.–14.2.1665. Laamanninkäräjät. Bielkesamlingen vol. 25 (ei sivunumeroa), SRA. (Mf. FR 199, VA.) Pöytäkirjan alussa syytettyä nimitetään Sipi Mikonpojaksi.

hän oli ”siten joko käyttänyt väärin Jumalan nimeä tai kutsunut Saatanaa”. Vielä hänen todettiin keinoillaan tuoneen epäsopua avioväen välille ja vahingoittaneen peltojen kasvuakin. Lisäksi päätöksessä todettiin, että epäillyn takia kukaan ei voi olla varma terveydestään eikä hengestään. Päätös alistettiin ”kuninkaalliselle oikeudelle”.

Samoilla käräjillä oli toinen samankaltainen juttu. Syytettynä oli Sipi Heikinpoika Liuha Huittisten Leppäkoskelta. Hän oli saanut alioikeudessa kuolemantuomion. Liuha oli auttanut myös vouti Paavali Paavalinpojan lasta – tosin kruununvoudin tietämättä. Paavalin vaimolta kysyttiin, miksei hän ollut turvautunut Jumalaan. Vaimo sanoi pelänneensä Liuhan lähettäneen pahan lapseen, niin kuin tämä aikaisemmin oli lähettänyt vaivan hänen mieheensä. Liuhan kerrottiin toimineen myös parantajana ja käyttäneen mm. haustaa (böfwergäldh). Kaikkien sanottiin pelkäävän Liuhaa hänen tekojensa ja pahan maineensa takia. Laamanninoikeus ei tehnyt asiassa päätöstä, vaan asia jätettiin tämän uuden tutkinnan jälkeen hovioikeudelle.¹² Kenties vastaavia oikeudenkäyntejä oli vielä useampia, mutta vuosikymmenen useilta vuosilta pöytäkirjat ovat kadonneet.

Selvää on, että kärjekkäissä prosesseissa ristiriidat myös koettiin keskinäisenä kaunana. Vastaavaa ei näytä tapahtuneen esimerkiksi vuosisadan lopulla Viipurin Karjalassa, jossa noituussyytösten lisääntymisestä huolimatta ei tunneta vakavia kerjäläisnoitaprosesseja. Oliko kysymys liikaväestöstä ja kerjuun paisumisesta sietämättömiin mittoihin tilaa pitävienkin kamppaillessa elinolosuhteistaan? Miksi nimenomaan tämä ajanjakso olisi ollut vaikea? Kylvömäärät laskivat Satakunnassa ennen vuosisadan puoltaväliä, mutta autioituminen oli yleisempää aiemmin. Vaikka verojen rästytyminen hiukan lisääntyi 1640-luvulla, tilanne oli ollut parantumaan päin jo 1630-luvun lopulla.¹³ Taloudellisia vaikeuksia oli, mutta miten ja miksi ne synnyttivät kerjäläisnoitaprosessit – jos synnyttivät?

Kun kysymyksessä olivat pahamaiset, kerjuulla kiertäneet noita-maineiset henkilöt, on oletettavissa, että osaltaan prosessien synty liittyi ongelmiin, joita ilmeisesti lisääntynyt kerjuulla kierto toi.

---

12 Huittinen 13.–14.2.1665. Laamanninkäräjät. Bielkesamlingen vol. 25 (ei sivunumeroa), SRA. (Mf. FR 199, VA.)

13 Jokipii 1974, 59–63; Luukko 1967, 536.

Kerjäläisnoidat eivät olleet muualta tulleita vieraita, vaan näyttää siltä, että he olivat olleet pitäjäläisten elätettävänä jo pitkän aikaa. Miehiset kerjäläisnoidat pitivät ainakin jossakin vaiheessa tilaa, vaikka kiersivätkin almujen perässä ja parantamassa.

Oletankin, että tilattoman väestön suhteellisesti suuri määrä, ns. liikaväestö, vaikutti kerjäläisnoitaprosessien taustalla. Talot olivat lähellä toisiaan, ja ihmiset olivat kosketuksissa toisiinsa tämän tästä. Almuja pyytäneet kiersivät talosta taloon, ja kun pyytäjiä ei kaikesta päätellen ollut yksi tai kaksi vaan useampia, saattoivat kerjuutilanteen synnyttämät kahnaukset ajan myötä kasvaa suureksi riidaksi ja katkeruudeksi. Alkuun varmasti yksi ja toinen oli käyttänyt kiertelevän almunkeräjän kykyä parantaa ja tuoda onnea, mutta auttajan maineen mustennuttua tällainen lienee jäänyt. Per Sörlin on arvellut joidenkin jälkipolville säilyneiden tietojen pohjalta, että parannustoimen epäonnistuminen sai apua hakee- neen ainakin joskus peräämään maksamaansa palkkiota takaisin, ja tilanne johti muihinkin keskinäisiin selvittelyihin. Useimmiten asiaa selviteltiin epävirallisesti.¹⁴ Kun riita oli tulehtunut ja kun useamman kanssa oli tullut vaikeuksia, käräjien välttäminen kävi vaikeaksi. Epäluottamuksen kasvaessa parantajan toimien epäonnistuminen sai pahantahtoisen tulkinnan. On luontevaa olettaa, että kerjuun lisääntyttä, eritoten suhteellisen tiheästi asutulla alueella, helposti päädyttiin epäilemään noituudesta paitsi kerjäläisiä myös muutoin parantajina kiertäneitä henkilöitä.

Ala-Satakunnan kerjäläisnoitaprosessien taustalla voi epäillä olleen myös muita seikkoja. Erikoista on, että vouti Paavali Paavalinpoika (Callia) esiintyy viranhoidon lisäksi yksityishenkilönä ainakin kolmessa pahamaineisissa noitamiehiä vastaan käydyssä prosessissa. Tätä seikkaa ei kuitenkaan pidä tulkita suurellisesti: kreivikunnan tarmokkaana voutina Paavali kinasi ja käräjäi varmasti useamman talonpojan kanssa. Toisaalta talonpojatkaan tuskin olivat aina viattomia. Seppo Suvanto luonnehtii Markku Matinpoika Kouvoa tarmokkaaksi, jopa häikäilemättömäksi isännäksi, ja Kouvo esiintyy käräjäpöytäkirjojen sivuilla tämän tästä.¹⁵ Vouti ei saanut Kouvosta yliotetta ensimmäisissä oikeudenkäynneissä, joskin oikeus totesi perättömiksi Kouvon väitteet voudin harjoittamista vääryyksistä. Vasta 1660-luvulla, kun Kouvo riitaantui mm. poikansa

---

¹⁴ Sörlin 1988, 272–273, 275.

¹⁵ Suvanto – Niemelä 1986, 73, 77.

kanssa ja noituuden vuoksi karkotettiin, alkoi miehen mahti talttua.

Epäselvää on myös se, miten sodasta palaavat miehet sijoittuivat yhteisöön. Useimmat heistä lienevät palanneet tiloilleen. Ei ole suoraviivaisesti oletettavissa, että heidän paluunsa olisi synnyttänyt ristiriitoja vaikka oletettaisiin, että liikaväestön määrä ja tilanpidon ongelmat olisivat olleet poikkeuksellisen suuria. Paikallishistoriallisen kirjallisuuden perusteella asiasta ei voi saada kuvaa. Kunnollista vertailuasetelmaakaan Ala-Satakunnan pitäjien ja muiden alueiden välille ei ole voinut koota. Paikallishistoriallisia tutkimuksia tarkempi sosiaalishistoriallinen tutkimus ei tietenkään ole tullut kysymykseen. Siten voin vain todeta, että ilmeisen tulehtuneet sosiaaliset suhteet ja kärjekkäät ristiriidat johtivat toistuvasti syytteisiin vahingoittavasta noituudesta. Sen selvittäminen, miksi ristiriidat kärjistyivät, on jätettävä jonkun toisen tehtäväksi.

Tässäkään ei voida sulkea pois sitä mahdollisuutta, että jokin tai jotkut oikeusprosessit olisivat olleet mallina ja kannustimena muille prosesseille. Kerjäläisnoitaprosessit keskittyivät erityisesti Huittisten ja Euran käräjille, joskin myös Kokemäellä ja Eurajoella oli vastaavia oikeudenkäyntejä. Syytöksiä vahingoittavasta noituudesta käsiteltiin Ala-Satakunnan kihlakunnan käräjillä silloin tällöin jo ennen kuin ensimmäinen pelätty noita joutui käräjille. Kerjäläisnoitaprosesseille oli tyypillistä, etteivät ne näyttäneet pelkästään yksityisten kannausten tai riitaisuuksien sävyttämiltä kiistoilta, vaan pelättyä noitaa vastaan esiinnyttiin enemmän tai vähemmän laajana kyläläisten rintamana. Vähemmän kiihkeässä prosessissa riitakumppaneilla oli omien todistajiensa lisäksi vain varsin asiallinen ja neutraali kärjäyleisö. Ensimmäinen tuntemani näyttävä oikeusprosessi Ala-Satakunnassa oli Perttu Simonpoika Hälliä vastaan Kokemäellä 1630-luvun alussa käynnistetty prosessi. Hälli tuomittiin kuolemaan. Sukulaisten riita tilanpidosta johti näyttävään noituusprosessiin ja kuolemantuomioon Eurassa 1640-luvun alussa. Vuosikymmenen lopussa Huittisissa selvitettiin rajariitoja noituuden ase-in. Euran ja Huittisten prosessit pysyivät asianomistajien keskinäisinä prosesseina.¹⁶

Vuonna 1649 alkoivat oikeudenkäynnit kerjuulla kiertäviä pahamaineisia henkilöitä vastaan: Euran papisto vaati Maisa Kuppa-

---

16 Kokemäki 14.–15.6.1633, mm 3:197v–199, 7.12. 1633, mm 3:233–v, 20.–21.3. 1634, mm 3:264v–265 ja 17.–20.11.1634, mm 3:303 (Extradt af ...); Eura 5.–7.4. 1641, mm 5:120–121; Huittinen 14.–16.3., mm 6:374v–377.

ria käräjille maaliskuussa. Valpuri Kyni joutui käräjille Huittisissa ylimääräisillä käräjillä ja samana vuonna Matti Laurinpoika Hälli todistettiin yhä pahamaisemmaksi. (En tiedä, viittasiko Matin sukunimi yhteyksiin Perttu Hälliin.) Niin ikään Kerttu Matintytär Eurajoen Hannista joutui käräjille 1649.¹⁷ Kaksi vuotta myöhemmin oli ensimmäinen prosessi Peeti Sinkkaa vastaan Huittisissa. Hän vapautui myötävannojiensa avulla mutta ei voinut välttää alioikeuden kuolemantuomiota joutuessaan uudelleen käräjille vuonna 1656. Vielä ennen 1650-luvun puoltaväliä Jaakko Jaakonpoika Joppi ja Sipi Erkinpoika Kokki Kokemäeltä saivat kuolemantuomion. Marketta Tuomaantytär Tännu saadaan tuomituksi Euran käräjillä seitsämän vuotta Maisa Kupparin jälkeen.¹⁸ Kumpakaan ei saatu oikeuteen ensimmäisellä kerralla. Loimaalla Matti Martinpoika Paaso joutui tuomiolle 1657 ja vuotta myöhemmin Markku Matinpoka Kouvo aloitti noita-oikeudenkäyntien sarjansa, josta lopulta hänellekin kuolemantuomio koitui.¹⁹

Prosessien ajallisesta yhteydestä huolimatta muuta selvää yhteyttä oikeudenkäynneille ei ole lähdetiedoista löytynyt. Nämäkin oikeudenkäynnit olisivat kuitenkin kokonaan oman tutkimuksensa aihe.

4. Taikuusoikeudenkäyntien synty eri alueilla

Yksinkertaista olisi olettaa, että joillakin alueilla kirkollinen ja maallinen hallinto toimi tehokkaammin kuin toisilla alueilla, ja että taikuuden vastainen kamppanja sai oleellisesti muotonsa esivallan kyvystä valvoa ihmisten jokapäiväisiä toimia. En epäile, etteikö näin yleensä olisi ollut. Hallinnon kehittymättömyyden

---

17 Maisa Kupparista, ks. luku VI ja Valpuri Kynistä, ks. edellä viite 10; Huittinen 7.–9.7.1649, mm 6:560–571 (aik. 16.–18.3.1646, mm 6:127v–128); Eurajoki 9.–10.11.1649, mm 6:623v–626v ja 15.–16.3.1650, mm 7:34v.

18 Pekka Sinkasta, ks. luku VI; Kokemäki 21.–22.2.1653, mm 8:10v–14 ja 2.–4.6.1653, mm 8:83v–84; Kokemäki 3.–4.2.1654, mm 8:201–202v; Eura 16.–17.6.1656, mm 9:261 ja 10.–11.3.1659, mm 10:211v–212v.

19 Loimaa 22.–24.10.1657, mm 9:508–510 ja 18.–20.3.1658, mm 10:154–v; Huittinen 30.3.–2.4.1658, mm 10:64v–67v, 17.–18.2.1662, TMA:97–99, 20.–21.1.1674, mm 11:8–9. Kouvo käräjäi jo 1656 (mm 9:342v–345v) sekä useita kertoja myöhemminkin.

vuoksi keskusvallalla ei ollut aina mahdollisuuksia politiikkansa johdonmukaiseen toteuttamiseen keskeisistä alueista syrjässä olleilla alueilla. Tässä suhteessa aineistoni ei kuitenkaan ole kovin relevantti. Harvaanasutuilla seuduilla taikojan toimetkaan eivät sattuneet muiden silmiin.

Kun hallintokoneisto ja keskusvallan ohjaus oli kehittymätöntä, saattoivat paikalliset johtomiehet saada suuren merkityksen. Tuomarin merkityksestä Ahvenanmaan kihlakunnantuomari Nils Psi-lander on hyvä mutta harvinainen esimerkki.²⁰ Myös papit saattoivat vaikuttaa merkittävästi syytteiden nostamiseen. Ylä-Satakunnan Teiskon kappalainen Simon Mulinus mainitsi vuonna 1675 erästä taikuussyytettä ajaessaan, että oli aiemmin puhunut asiasta tuloksetta lainlukija Daniel Sveninpojalle. Lainlukija oli kuitenkin jättänyt asian sikseen. Lautakunta vahvisti oikeudessa kappalaisen kertoman. Tuomari vaihtui 1670-luvun puolivälissä ja Jacob Aei-maeleus, joka toimi myös Ala-Satakunnan lainlukijana, tuli oikeuden johtajaksi. Danielin ajalta (1665–1675) ei tunneta noituus- tai taikuusjuttuja Ylä-Satakunnassa mutta se voi johtua myös aineiston puutteista.²¹

Raimo Viikki mainitsee Huittisten kirkkoherran Mathias Hirven olleen käynnistävänä voimana Huittisten noituus- ja taikuusprosesseissa. Hirvi oli huittislaisen isännän, Tuomas Heikinpoika Hirven, poika. Hirvi oli kirkkoherrana 1643–1658 ja Viikin mukaan hän oli keskimääräistä tarmokkaampi sielujen paimen. Viikki mainitsee Hirven saarnoissaan hyökänneen noituutta vastaan. Omassa aineistossani on vain yksi tieto kirkkoherra Hirven esiintymisestä noituutta vastaan saarnatuolista.²² Oikeustapausaineistossa kirkkoherra esiintyy syyttäjänä vain kerran. Viikin mukaan noitainto herpaantui hetkeksi Hirven kauden jälkeen, mutta ainakin vuosina 1665–73 oli useita prosesseja. Vuosisadan lopulla oikeudenkäynnit noituja ja taikoja vastaan vähenivät.

---

20 Heikkinen 1969, mm. 242–243.

21 Nenonen – Kervinen 1988, 57–58.

22 Viikki 1973, 341, 484; Huittinen 31.3. 1656, mm 2:306. Kirkkoherra oli saarnassaan kehoittanut lopettamaan taikuudenharjoituksen. Saarnan jälkeen muuan nainen, Sigred Martintytär Sammusta, oli mennyt kirkkoherran luo ja kysynyt, josko saarnaaja oli puhunut hänestä. – *Ehkä olet yksi heistä*, oli kirkkoherra vastannut. Naisen mainetta painoivat eräät noituus- ja taikuus-epäilyt.

Ulvilassa syntyi useita taikuusprosesseja mutta myös noituusprosesseja 1660-luvun lopulla ja 1670-luvulla. Kirkkoherra Gabriel Archtopolitanus mainitaan näiden prosessien pöytäkirjojen sivuilla varsin usein, joten ilmeisesti hän tarmokkaasti kitki taikuuden harjoitusta. Esivallan edustajien ratkaisulla oli suuri merkitys, mutta voinee silti ajatella, että hallinnollisesti kehittyneillä alueilla – Länsi-Suomessa, Pohjanmaalla ja kenties myös Viipurin Karjalassa – noituus- ja taikusoikeudenkäynnin synty kuitenkin oli muita alueita vähemmän kiinni yksilöistä ja enemmän riippuvainen hallintorutiineista ja olosuhteista, jotka synnyttivät paineita oikeudenkäynneille. Niillä alueilla, joissa kirkollinen työ oli hyvin järjestäytyntä, taikuuden valvominen ja siitä syyttäminen oli myös helpompaa. Muilla alueilla Suomessa sattuman osuus noituus- ja taikuuskäräjien synnyssä lienee ollut suurempi. Kun tutkimuksessani jo toisaalla on korostettu esivallan vaikutusvallan ja merkityksen kasvua, ei ole välttämätöntä esitellä jokaista syytteen nostanutta pappia, kruununvoutia tai nimismiestä.

Monet seikat viittaavat kuitenkin siihen, ettei maallisen tai kirkollisen esivallan rooli enempää kehittyneillä kuin kehittymättömilläkään alueilla ollut näin yksinkertainen. Voidaan kysyä, oliko esivallan kyky taikuuden kitkemiseen Pohjois-Ruotsissa ja Pohjois-Suomessa niin huono, että lappalaisten suuresta noitamaineesta ja ilmeisestä noituuden ja taikuuden harjoituksesta huolimatta vain harvat lappalaisnoidat joutuivat toimistaan käräjille²³. Kuitenkin Suomesta papit onnistuivat hävittämään noitarummut kokonaan. Eräistä muista ilmeisen moniselitteisistä seikoista keskustelen seuraavassa alaluvussa, sillä koko noituuden ja taikuuden maantieteen ongelma näyttää liittyvän toisaalta syytetyn sukupuoleen ja toisaalta taikuussyytteiden yleistymiseen.

5. Pitäjäkohtaisen analyysin mahdollisuudet

Olisi houkuttelevaa tehdä yksityiskohtainen analyysi noituus- ja taikusoikeudenkäyntien eri piirteistä suhteessa eri pitäjien maan-

---

23 Myös Ruotsissa lappalaisnoitia oli käräjillä harvoin ja Ruotsin Lapissa oikeudenkäyntejä oli harvoin. Esim. Lagerlöf-Génétay 1990, 194.

tieteellisiin ja sosiaalisiin erityispiirteisiin. Kattavaan yritykseen ei kuitenkaan ole mahdollisuuksia kahdesta syystä. Vain joistakin pitäjistä on olemassa sellainen paikallishistoriallinen esitys, jossa pitäjän eri osien eroista on riittäväällä tarkkuudella tehty selkoa. Analyysia heikentäisi myös se, että monien syytettyjen asuinpaikkaa ei voida varmuudella selvittää. Esimerkiksi Pyhäjoen kahdeksasta syytetystä neljän kotikylä on tuntematon. Lohtajalla joka kolmannen syytetyn kotipaikka on jäänyt pöytäkirjoissa mainitsematta, mutta kahden talollisen kylä on voitu selvittää muista lähteistä. Pohjanmaalta on käytettävissä monia hyviä paikallishistoriallisia tutkimuksia sekä kattavat maakuntahistoriat, mutta paikallismaantieteellisen analyysin mahdollisuuksia heikentävät puuttuvat asuinpaikkatiedot.

Ala-Satakunnasta Suomen asutuksen yleisluettelon vuoksi asuinpaikkatiedot ovat täydellisempiä, mutta Pohjanmaan pitäjistä tehtyjen paikallishistoriallisten tutkimusten kaltaisia yksityiskohtaisia pitäjähistorioita on vähemmän. Viipurin Karjalasta puuttuu syytettyjen asuinpaikkatietoja suuri määrä, eikä alueelta ole nykyaikaisia pitäjänhistorioitakaan kuin jokunen. Mainittuja ongelmia korostaa se, että monissa pitäjissä oli vuosisadan aikana kaksi, korkeintaan neljä oikeudenkäyntiä noituuden ja taikuuden vuoksi. Tällaisissa tapauksissa kyläkohtaisen analyysin merkitys on pieni, sillä tilastoitava aines antaa sattumalle ja tulkinnoille liian suuren sijan. Luultavasti hedelmällisempi lähtökohta olisikin selvittää perusteellisesti joidenkin kylien tai kenties pitäjän asukkaat sekä käräjöpöytäkirjoista ilmi tuleva arkipäiväinen sosiaalisten suhteiden verkosto ja tarkastella tällaisen näkökulman antia noitavaino-
tutkimukseen. Se on kuitenkin oman tutkimuksensa aihe.

Kattavan pitäjänanalyysin puuttuminen ei ole niin kohtalokasta kuin ensi näkemältä vaikuttaa. Ensinnäkin jo oikeusprosessien maantieteellinen jakautuma pitäjittäin ja alueittain on tärkeä tulos. Lisäksi saatan joitakin yksittäisiä pitäjiä tarkastelemalla osoittaa, että yksityiskohtaisen pitäjänanalyysin tulokset eivät olisi yksiselitteisiä. Ei näytä siltä, että jokin taloudellinen tai sosiaalinen rakenne olisi oleellisella tavalla määrännyt, mistä kylästä syytetty ja syyttäjä olivat. Pitäjän ja eritoten kihlakunnan maantieteellisellä sijainnilla oli merkitystä prosessien kokonaisuudelle, mutta pitäjän sisällä erilaiset tekijät saattoivat vaikuttaa prosessin syntyyn.

TAULUKKO 31.

Table 31.

SYYTE JA SYYTETTY PITÄJITTÄIN ALA-SATAKUNNAN, POHJOIS-POHJANMAAN JA VIIPURIN KARJALAN MAASEUDUN NOITUUS- JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNIESSÄ 1620–1700.

Charges and accused in parishes of rural Lower Satakunta, Northern Ostrobothnia and Viipuri Carelia, trials for witchcraft and magic 1620–1700.

	syyte useammin charge in most cases		
	noituus <i>witchcraft</i>	taikuus <i>magic</i>	sekä noituus että taikuus <i>witchcraft and magic</i>
syytettyinä useammin miehiä <i>accused usually men</i>	Elimäki, Valkeala Ii, Pudasjärvi Jääski Äyräpää	Kemi Lappee, Joutseno Lohtaja	Muolaa, Kivennapa ja Uusikirkko Ruokolahti Taipale ja Savitaip. Vehkalahti, Valkeala
syytettyinä useammin naisia <i>accused usually women</i>	Eurajoki	Eura Kalajoki Kokkola, Kruunup. ja Kälviä Liminka Saloinen, Siikajoki Ulvila	
sekä miehiä että naisia <i>men and women</i>	Kokemäki Paltamo, Sotkamo	Oulu Pyhäjoki Viipuri, Säkkijär- vi ja Koivisto	Huittinen Luumäki, Mäntyharju Pyhtää, Lapinjärvi

Lähteet: Ks. liitteet I–III. Taulukossa on pyritty tyypittelemään pitäjiä. Liian tulkinnanvaraisuuden välttämiseksi pitäjä on luokiteltu noituus-syytteiden pitäjäksi vain, jos ero noituussyytteiden hyväksi on enemmän kuin 25 prosenttia. Kuitenkin, jos syytteitä on kaikkiaan vain kolme, pitäjä on otettu luokitteluun vain, jos kaikki syytteet ovat olleet samanlaisia. Vastaavasti on menetelty taikuussyytösten ja sukupuolen suhteen. Koska monien syytettyjen asuinpaikasta ei ole tietoja, on luokittelu joissakin tapauksissa tehty pelkästään käräjien mukaan. Tämä on johtanut pieniin

Taulukkoon 31. on koottu eri kärjäpitäjät sen mukaan, syytettiin-
kö pitäjässä useimmiten naisia vai miehiä ja oliko syyte noituus
vai taikuus. Kihlakuntien eri pitäjät sijoittuvat taulukossa eri taval-
la, jos tosin useimmat Pohjois-Pohjanmaan kärjäpitäjät olivat
paikkakuntia, joissa useimmiten syytettiin naisia ja yleensä tai-
kuudesta.

Pohjanmaalla pidettiin 1600-luvulla Ahvenanmaan jälkeen eni-
ten karjaa Suomessa. Armas Luukon laskelmien mukaan Etelä-
Pohjanmaalla oli 1620-luvulla taloa kohden lähes kahdeksan leh-
mää ja muutakin karjaa niin, että tutkijoiden laskemaksi nautayk-
sikkömääräksi saadaan 16,6 taloa kohden. Monet Pohjanmaan pi-
täjät, joista Pietarsaarta pohjoisemmat on tässä tutkimuksessa luet-
tu Pohjois-Pohjanmaan pitäjien joukkoon, kuuluivat 1600-luvulla
karjaltaan kaikkein vauraimpiin suomalaisalueisiin. Suur-Kala-
joella oli keskimäärin enemmän kuin yhdeksän lehmää talossa ja
kaikkiaan karjaa 17,5 nautayksikön verran. Myös Suur-Lohtajalla
oli karjaa paljon (18,2 ny), samoin mm. Kokkolan pitäjän Halsual-
la, Kaustisilla ja Vetelissä. Ala-Satakunnassa karjaa kertyi keski-
määrin 14,5 nautayksikön verran joka talolle. Lehmiä oli keski-
määrin viisi joka talossa.²⁴

Ala-Satakunnassa taikuussyytteiden joukossa karjataikojen
osuus oli huomattava, mutta Pohjois-Pohjanmaalla näin ei ollut,
karjan suuresta määrästä huolimatta. Kun ottaa huomioon tilas-
tointiin väistämättä sisältyvän pienen epätarkkuuden, voi sanoa,
että karjan noitumisen osuus kummallakin alueella kaikista noi-
tuussyytteistä oli sama (25 % Ala-Satakunnassa, 26 % Pohjois-
Pohjanmaalla). (Taulukko 1. luvussa III.) Karjanhoidon määrä ei
siten suoraan ole vaikuttanut siihen, kuinka paljon naisia syytet-
tiin karjataioista tai kuinka usein karjaa noiduttiin.

←

ristiriitaisuuksiin (esim. Valkeala). Turun läänin Lappia ei ole taulukossa
mukana.

*On the grounds presented in the text the word witchcraft (Finnish: noi-
tuus) signifies a malevolent force. The word magic (Finnish: taikuus),
however, signifies benevolent magic of all kinds, and also – when not
specifically stated otherwise – fantasies of the witches' sabbath and the
devil.*

24 Luho – Luukko 1957, 188–189; Luukko 1958, 101. Huurre – Virrankoski –
Vilkuna 1956, 170; Virrankoski 1961, 112–113.

Hiukan tarkempi pitäjittäinen tarkastelu vahvistaa tätä johtopäätöstä: Suur-Lohtaja oli vuosisadan etumaisia karjapitäjiä. Lohtajan käräjillä noituudesta ja taikuudesta syytettiin 17 miestä ja 11 naista. Neljätoista kertaa tiedetään yksityisen henkilön olleen syytteen takana, kun esivalta oli syytteen nostajana yksitoista kertaa. Karjan noituminen oli tavallisempaa kuin karjan parantaminen. Sekä Lohtajan eteläpuolella (Kokkola, Kruunupyy, Kälviä) että pohjoispuolella (Kalajoki) syytettiin enemmän naisia kuin miehiä. Syytetyt olivat Lohtajalla keskimääräistä useammin pitäjän yläosista eli sisämaan puoleisista pitäjistä. Karjaa oli paljon, mutta myös muu ja ilmeisen miehinen taloudellinen toimeliaisuus oli suurta: Luukon mukaan Pohjanmaan kaupunkien kehitys, eritoten kauppa Kokkolan kanssa, elvytti tai synnytti 1600-luvulla Lohtajalle tervanpolton, lautojen sahauksen, raudanvalmistuksen sekä laivanrakennuksen. Tietenkin harjoitettiin myös merikalastusta ja hylkeenpyyntiä. Lohtaja oli suhteellisen vauras pitäjä.²⁵

Esimerkiksi Kalajoen suurpitäjän alueelta voidaan löytää osin vastakkaisia huomioita niille yleistyksille, joita Lohtajan ominaispiirteiden suhteesta noitaprosesseihin voitaisiin tehdä. Kalajoella tiedetään syytetyn 15 naista ja seitsemää miestä noituudesta ja taikuudesta. Myös naiset saivat noituussyytteitä. Esivalta nosti useimmat syytteet, 15 22:sta. Kalajokelaisetkaan eivät eläneet vain karjanpidosta. Myös Kalajoella poltettiin tervaa, pyydettiin hylkeitä ja rakennettiin laivoja.²⁶ Tervanpoltto oli nimenomaisesti pitäjän sisämaan eli yläosien alueiden toimintaa, sillä rannikolla ei ollut riittävästi vapaita metsiä. Kalajoellakin syytetyt tulivat keskimääräistä useammin pitäjän sisämaasta eli tervanpolttoalueelta. Merenrantakylistä, Pohjan- tai Etelänkylästä, joissa asutus oli vaikiintunut ja uudisasutukselle vain niukasti tilaa, ei tunneta yhtään syytettyä.

Yksiselitteisiä johtopäätöksiä pitäjäläisten taloudellisen toiminnan rakenteesta ja noituus- tai taikuussyytteiden yleisyydestä ei siis voida tehdä.

Mielenkiintoista on, että suurperheiden lukumäärä lisääntyi Lohtajalla 1600-luvulla, kun niitä 1500-luvulla oli ollut vähän. Kuten Luukko huomauttaa, suurperheiden yleisyys Itä-Suomessa

---

25 Luho – Luukko 1957, 260–261, 341–343.

26 Huurre – Virrankoski – Vilkuna 1956, 184, 189, 190–191.

on pantu kaskenpolton tilille. Lohtajalla kaskella oli vähäinen merkitys koko vuosisadan. Sen sijaan Kokkolan perustamisen jälkeen (1620) tervanpoltto yleistyi ja Luukon mukaan tervanpoltto synnytti suurperhelaitoksen uudelleen Lohtajalle. Niin kaskimet-
sissä kuin tervasmetsissäkin – toteaa Luukko – sai aikaan enem-
män talo, jossa oli paljon työvoimaa.²⁷

Suurperheet olivat tyypillisiä koko Pohjanmaalle. Esimerkiksi Kruunupyyn pitäjässä oli vuonna 1667 sataa verosavua (taloa) kohti 149 manttaaliluetteloon merkittyä perhettä. Vain joillakin sisämaan alueilla suurperheet olivat tavallisempia.²⁸ Kun noituus- ja taikusoikeudenkäynnit olivat erilaisia Pohjanmaalla kuin Viipurin Karjalassa, ei molemmille alueille yhteinen suurperhelaitos voinut vaikuttaa prosessin erilaisuuteen.

Ala-Satakunnan pitäjistä tarkasteltakoon lähemmin Huittisten suurpitäjää. Pitäjän eri kyliä ja kulmakuntia voidaan vertailla varsin hyvin, koska käytettävissä on paitsi Raimo Viikin tutkimus vuodelta 1973 myös Aino Lähteenojan *Suur-Huittisten historia vuoteen 1639* (1949). Kun Mauno Jokipii on Satakunnan maakun-
tahistorian neljännessä osassa tyypitellyt pitäjät taloutta ja elinkei-
noja kuvaavien seikkojen mukaan, voidaan Huittisten pitäjää ver-
rata naapuripitäjiin. Aivan kyläkohtaisesti vertailuja ei Viikin eikä
Lähteenojan aineiston pohjaltakaan voida tehdä.

Huittisista tunnetaan 17 noitaprosessia vuosilta 1620–58 ja 12 prosessia vuosilta 1674–98. (Taulukko 3., luku V.) Miehiä oli syy-
tetyinä 19, naisia 23. Noituussyyte oli kyseessä 21 kertaa, taikuus
18 kertaa, mukaan lukien kahdeksan naisen saamat syytteet epä-
vallisen rukoushetken pidosta. Ulvilassa oli ennen 1650-luvun
loppua yksitoista oikeusprosessia, vuoden 1674 jälkeen jälkeen
prosesseja oli kaksi kertaa enemmän, kaikkiaan 23. Syytetyistä 18
oli miehiä, 29 naisia. 23 kertaa syyte koski taikuutta, 21 kertaa
noituudella vahingoittamista.

Ei ole käytettävissä tietoja, jotka osoittaisivat pitäjien taloudel-
listen ja sosiaalisten erityispiirteiden vaikuttaneen siihen, että noi-
taprosessit olivat erilaisia. Vuodesta 1651 suuri osa Huittisten ta-
loista kuului Porin kreivikuntaan, kuten osa Kokemäen ja Ulvilan-
kin taloista. Kreivikuntaan kuuluvat ja kuulumattomat talot pitivät

---

27 Luho – Luukko 1957, 83–84.

28 Tegengren 1943, 62–65; Virrankoski 1973, 132.

yhteiset käräjät, eikä läänitys näytä vaikuttaneen oikeudenhoitoon millään tavalla.²⁹

Huittinen oli taloluvultaan Ala-Satakunnan suurimpia pitäjiä. Kuten monissa muissakin pitäjissä, naisia oli selvästi enemmän kuin miehiä pitkin 1600-lukua. Raimo Viikin laskelmien mukaan vuonna 1635 64 % ja 1685 69 % oli naisia. Väestön määrä laski vuodesta 1635 vuoteen 1665 yli 18 %.³⁰ Vuonna 1635 joka viides talo oli verohylkynä, 1654 joka kahdeksas (12 %). Vaikeuksien taakka säilytti kuitenkin Kauvatsan ja Keikyän kulmakunnille, jotka Huittisten suurpitäjässä olivat köyhimpiä alueita. Muutoin pitäjän vauraus ja veronmaksukyky olivat varsin hyvät.³¹

Mauno Jokipiin laskelmien mukaan karjaa oli Huittisissa ja Ulvilassa jokseenkin sama määrä 1620- ja 1630-luvulla. Nautayksiköiksi muutettuna kertyi elukoita taloa kohden Huittisissa 14,3 ja Ulvilassa 13,7, mutta määrää on pidettävä käytännössä samana. Myös lehmiä oli taloa kohden yhtä monta, vähintään viisi, Ulvilassa ehkä aavistuksen verran enemmän. Lehmien määrässä Ala-Satakunnassa erottui vain Eurajoki, jossa lypsettäviä oli selvästi enemmän kuin muissa pitäjissä (6,7 taloa kohden), ja Köyliö-Säkylä, jossa tilanne oli päinvastoin. Naisten määrä syytettyjen joukossa eri pitäjissä ei voinut johtua lehmien tai muunkaan karjan määrästä. Kokemäelläkin, jossa syytetyistä lähes puolet oli miehiä, oli karjaa taloa kohden jotakuinkin sama määrä kuin Huittisissa ja Ulvilassa.³² On kuitenkin otettava huomioon, että karjan määrä voidaan laskea vain 1620- ja 1630-luvulta. Vuosittaisetkin vaihtelut karjan määrässä saattoivat olla suuret. Siten on vain todettava, että käytettävissä olevat tiedot eivät anna perusteita yhdistää karjavarallisuutta, eritoten lypsykarjan määrää, naisten osuuteen noituus- ja taikusoikeudenkäynneissä.

Jokipiin tietojen mukaan ainakin 1500-luvun lopussa sekä Huittinen että Ulvila olivat Ala-Satakunnan vauraimpia pitäjiä. Viikki jakaa Huittisten suurpitäjän Huittisten, Kauvatsan, Keikyän ja Vampulan kulmakuntiin. Huittinen ja Vampula olivat pitäjän vaurasta osaa Kauvatsan ja Keikyän kuuluessa pitäjän köyhiin aluei-

---

29 Jokipii 1953, 105–106, 142 ja 1956, 44–45; Viikki 1973, 87 ja 341.

30 Viikki 1973, 25, 58.

31 Viikki 1973, 76–77, 124.

32 Jokipii 1974, 680. Tässä on käytetty Jokipiin laskelmia, jotta vertailukelpoisuus Ulvilasta oleviin tietoihin säilyisi.

siin. Käräjillä noituudesta tai taikuudesta syytetyistä 15:n tiedetään asuneen joko Huittisissa tai Vampulassa. Kauvatsalla tai Keikyällä tiedetään asuneen kolmesta epäiltyä, mukaan lukien epäsovinnaisen rukoushetken pitäneet naiset. Punkalaitumelta, joka vuodesta 1639 muodosti oman kirkkopitäjän, tuli kolme syytettyä. Punkalaidunta on Lähteenojan tutkimuksen mukaan pidettävä vauraudeltaan Huittista ja Vampulaa vähäisempänä.³³

Syyttäjien kotipaikasta on vähemmän tietoja, ja aineisto on muutoinkin vertauskelvoton, koska esivallan edustajien elämäolosuhteilla tuskin oli viran puolesta toimittaessa sellaista merkitystä kuin yksityisten henkilöiden keskinäisissä kahnauksissa. Tietoja on vain yhdeksästä syyttäjistä; heistä yhden tiedetään asuneen Keikyässä, muut asuivat Huittisten suurpitäjän vauraimmissa osissa ja Punkalaitumella.

Paikallishistoriallisen tutkimuksen perusteella ei ole löydettävissä pitäjän talous- ja sosiaalirakenteista sellaisia piirteitä, jotka yhdenmukaisesti selittäisivät erot noituus- ja taikuussyytteissä. Luultavasti tällaisia eroja ei juurikaan löydettäisi paikallishistoriallista tutkimusta tarkemmassakaan tutkimuksessa. Kyse lienee ollut muista seikoista, joita hetimiten ryhdyinkin puimaan. Paikallishistoriallisen ekskursioon jälkeen voin vain todeta, että noituus- ja taikuusprosessien määrään vaikutti se, missä päin silloista Suomea pitäjä ja kihlakunta sijaitsivat, mutta pitäjän sisäisillä taloudellis-maantieteellisillä tekijöillä ei näytä olleen merkitystä – sitä melko triviaalia seikkaa lukuun ottamatta, että tavallisesti syytetyt näyttävät olleen runsasväkisimmistä ja suurimmista kylistä.

6. Naisten asema noituus- ja taikuusprosesseissa

Ensimmäinen hypoteesi: naiset ja karjatalous

Tilastollinen tarkastelu on johtanut ristiriitaisiinkin huomioihin naisten asemasta noituus- ja taikuusprosesseissa. Semmitenkään tilastot eivät voi selvittää, mitkä muutokset olivat ensisijaisia ja

---

33 Lähteenoja 1949, 181–183.

mitkä vain tärkeämmistä asioista johtuvia seikkoja. Ala-Satakunnassa ja Pohjois-Pohjanmaalla naisia syytettiin miehiä useammin taikuudella parantamisesta ja harvemmin noituudella vahingoittamisesta. Taikuusprosessit lisääntyivät paljon 1660-luvun jälkeen ja eritoten lisääntyivät naisten saamat taikuussyytteet. Mutta myös naisten saamien noituussyytteiden osuus kasvoi: vuosina 1620–58 naiset saivat Ala-Satakunnassa 40 % kaikista tunnetuista noituussyytteistä mutta vuosina 1674–92 56 % noituussyytteistä. Kummassakin tapauksessa naisten saamien noituussyytteiden osuus oli pienempi kuin naisten osuus syytettyjen joukossa (57 % ja 65 %), mutta muutos on selvä. Pohjois-Pohjanmaalla naisia vastaan esitettyjen noituussyytteiden osuus kaikista tunnetuista noituussyytteistä oli 43 % vuosina 1626–77 ja 1678–1700 kaksi kolmannesta (67 %). Naisten osuus syytetyistä oli ensimmäisenä jaksena 45 % ja myöhemmin 60 %, joten Pohjois-Pohjanmaalla naisia syytettiin herkemmin myös vahingoittamisesta. (Taulukko 6. ja seur., luku V.)

Hämeen ja Ylä-Satakunnan noituus- ja taikuusprosessit vastasivat piirteiltään osin Länsi-Suomen ja Pohjois-Pohjanmaan prosesseja, sillä taikuusprosessien kiihkeimpään aikaan (1680-luvulla) enemmistö syytetyistä oli naisia. Vuoteen 1674 asti pääsosa syytteistä koski vahingoittavaa noituutta ja esivalta oli syyttäjänä harvoin. Mutta kaikkiaan miesten osuus oli suuri – 68 % vuosina 1550–1700 syytetyistä. Oikeuskäytännön suhteen alue muistutti Länsi-Suomea ja Pohjanmaata, syytettyjen sukupuolen suhteen Viipurin Karjalaa.³⁴

Kun käräjillä miehinen noidan stereotypia murtui, naiset joutuivat vastaamaan paitsi taikuussyytteistä myös noituussyytteistä. Silti suhteellisesti useammin miehiä syytettiin edelleen noituudella vahingoittamisesta. Voidaan epäillä, että ainakin osin ne rakenteet, jotka veivät miehet noituuskäräjille, säilyivät. Muuan seikka saattoi tässä vaikuttaa: kun noituudesta syytettiin varsin harvoin miehiäkin, ei ole luultavaakaan, että naisia syytettäisiin noituudesta sen useammin siitäkään huolimatta, että taikuussyytökset lisääntyivät. Näin naisten pienempi osuus noituussyytteistä saattaa olla pelkästään tilastollinen harha.

Miksi Länsi-Suomessa naisia syytettiin useammin parantavasta ja suojaavasta taikuudesta kuin vahingoittavasta noituudesta? Mik-

---

34 Nenonen – Kervinen 1988, 44, 46–47, 56–58.

si ensin joutuivat tuomiolle miehet ja tavallisemmin noituudesta ja sitten naiset, yleensä taikuudesta? Tässä on myös ratkaistava, miksi taikuuden kriminalisointi ei johtanut samanlaisiin seurauksiin koko Suomen alueella. Kumpi oli tärkeämpää: taikuuden kriminalisointi ja taikuutta harjoittaneiden naisten joutuminen sen vuoksi käräjille vai suomalaiseseen perinteeseen kuuluneen miesnoidan stereotypian murtuminen (syystä tai toisesta) ja naisnoidan stereotypian syntyminen?

Huomioon ottaen sen, mitä eri yhteyksissä on todettu, voidaan esittää ensimmäinen vaihtoehtoinen oletus asian ratkaisuksi. Voidaan olettaa, että taikuudesta tuomitseminen johti siihen, että naiset joutuivat entistä useammin syytetyiksi, kun navetassa ja keittiössä työskennelleen naisen jokapäiväiset taidot tulivat oikeuden aiheeksi. Tämän oletuksen mukaan naiset olisivat harjoittaneet nimenomaan taikuutta, eivät niinkään noituudella vahingoittamista. Naisiahan oli Ala-Satakunnan käräjillä taikuuden vuoksi jo vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla, vaikka oikeuskäytännön mukaan heidät jätettiin maallista rangaistusta vaille. Niin ikään tämän oletuksen mukaan naisten pienempi osuus syytetyistä sisämaassa ja Itä-Suomessa olisi johtunut siitä, että karjanhoidolla oli pienempi merkitys. Karjanhoidossa karjataiat olivat tavallisia ja oikeudessa helposti todistettavia tekoja. Syytetyistä harvat olivat piikoja, mutta tämä on voinut johtua siitä, että taloudenhoidossa piika oli emäntänsä käskyläinen.³⁵ Kun naisilla ei ollut hoidossa suurta määrää karjaa, puuttui naisilta sellainen toiminnan alue, jonka parissa tehdyt taidot olisivat helposti tulleet ilmi. Tämän oletuksen mukaan selittyisi yksinkertaisesti se, miksi Viipurin Karjalan syytetyt olivat miehiä ja miksi karjataioista syytettiin harvoin.

Naisten ja miesten taidoilla oli ehkä yksi ero: kotipiirissä tehdyt taidot näkyivät ja kuuluivat, eräretkiltä ja viljamaan laidoilta taidot eivät sattuneet kenenkään silmiin. Tämä osin selittänee, miksi vilja- ja erätaloutta koskenut taika oli harvoin oikeudenkäynnin aiheena. Varmasti erä- ja viljataikojakin harjoitettiin, sillä esimerkiksi piispan- ja rovastintarkastuspöytäkirjoissa on niistä mainittu. Toinen selitys voi olla se, että erä- ja viljataiat olivat luonteeltaan

---

35 Kuitenkin piikojenkin tiedetään joutuneen vastuuseen karjataikojen teosta. Esim. Lappi (T.l.) 14.-15.9.1677, mm 11:542v-543.

kollektiivisempia ja ne koettiin harvemmin oman menestyksen uhkana.

Ala-Satakunnassa ja Pohjois-Pohjanmaalla ihmisen ja karjan hyväksi tehdyistä taioista syytettiin useimmiten naisia. Miehiä syytettiin useammin erä- tai viljatalouteen sekä muihin askareisiin liittyvistä taioista – jos tosin harvoin. Viipurin Karjalassa näin ei ollut; siellä taioista syytettiin useimmiten miehiä. Jos pienistä tilastoista on jotain pääteltävissä, Viipurin Karjalassa syytettiin naisia eniten muuta omaisuutta ja onnea koskeneista taioista kuin ihmisen tai karjan terveyden, vilja- tai erätalouden tai varkauden vuoksi tehdyistä taioista – eli päinvastoin kuin muilla tutkituilla alueilla. Ei ole keinoa selvittää, kuinka usein naisia aikaisemmin syytettiin taikuudesta kirkon elimissä. Ei ole yksiselitteistä lähdettä senkään selvittämiseen, kuinka paljon parantamisen perinne oli nimenomaan naisten perinnettä. Tämän vuoksi asiaa on tarkasteltava muiden tietojen ja näkökulmien avulla.

Millä tavalla naisen asema oli erilainen Karjalassa? Eroja esimerkiksi perintöoikeudessa tai -tavassa on vaikea yhdistää siihen, että nainen ei joutunut tai joutui syytteeseen noituudesta tai taikuudesta. Siksi karjatalouden ja peltoviljelyn merkitys syytetyn sukupuolta määrävänä tekijänä näyttäisi suurelta. Luonnollisesti silloin korostuisi myös karjatalouden asema länsisuomalaisten ihmisten elämässä. Se tuntuu olleen hyvin tärkeä mutta yhtä haavoittuva ala.

Kuitenkin voidaan esittää tietoja, joiden mukaan kyse oli ennen kaikkea muusta kuin karjatalouden merkityksestä. Tutkimuksessaan *Suvusta perheeseen* (1989) Anneli Mäkelä päätyi siihen, että 1500-luvulla Karjalassa nainen oli huomattavan harvoin käräjillä enempää vastaajana kuin kantajanakaan. Siveysrikoksista Karjalassa tuomittiin vain mies. Mäkelä ei tiedä yhtäkään karjalaista naista tuomitun 1500-luvulla siveys- tai seksuaalirikoksista. Karjalassa naista edusti käräjillä usein mies. Tilanne oli jotakuinkin päinvastainen Satakunnassa: Naiset esiintyivät käräjillä huomattavasti useammin ja ilman edusmiestä, ja myös naisia tuomittiin siveysrikoksista, vaikkakin ilmeisesti 1560-luvulta alkaen vähemmän kuin aikaisemmin. Myös muutoin oli eroja Satakunnan ja Karjalan välillä. Satakunnassa merkittiin naisen nimi täydellisempänä asiakirjoihin kuin Karjalassa. Mäkelän mukaan tämä tarkoittaa, että satakuntalainen nainen oli karjalaista itsenäisempi suhteessa sukuun ja perheeseen. Satakunnassa nainen merkittiin useammin maakir-

jaan tilan veronmaksajaksi kuin Karjalassa. Mäkelän mukaan tämä lienee johtunut siitä, että Karjalan verotus pohjautui suurelta osin liikkuvaan kaskitalouteen ja siinä käytettyyn miehiseen työvoimaan. Satakunnassa verotettiin taloa, joka omisti tiluksensa. Kummallakin alueella naisia esiintyi veroluetteloita enemmän linnojen ja kartanoiden palkkalistoilla.³⁶

Samankaltaisiin tuloksiin on tullut Anu Pylkkänen 1600-lukua (1660–1710) koskevassa väitöskirjassaan *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet* (1990). Ala-Satakunnassa ja Pohjois-Pohjanmaalla naiset esiintyivät useammin oikeudessa kuin Savo-Karjalassa – kuten Pylkkänen nimittää itäistä tutkimusaluettaan – ja myös 1600-luvulla Karjalassa nainen käytti oikeudessa useammin edusmiestä kuin Länsi-Suomessa. Pylkkänen täydentää huomiotaan toteamalla, että Karjalassa isäntiä lukuun ottamatta muut miehetkin esiintyivät käräjillä harvoin. Salavuoteudesta naisia ei maanlain mukaan pitänytkään tuomita – ei myöskään 1500-luvulla – ja vasta vuoden 1694 asetus teki ensikertalaisen naisenkin teon selvästi rangaistavaksi. Oikeuskäytäntö oli liukunut ankarampaan suuntaan jo aiemmin. 1600-luvulla näyttää tuomitun naisia myös salavuoteudesta ja Pylkkänen toteaaakin, että erityisesti siveellisyysrikkolisuuden sääntely toi naimattoman naisen aikaisempaa useammin käräjille.³⁷

Vielä muuan seikka on mielenkiintoinen: Mäkelän mukaan 1500-luvulla Karjalassa salavuoteuden tai huoruuden toisena osapuolena oli usein naimisissa ollut nainen. Myös naimattomat naiset näyttävät olleen talonpoikaisväkeä, kun sen sijaan käytettävissä olevien tietojen mukaan Satakunnassa luvattomassa suhteessa ollut nainen oli useammin irtolainen.³⁸ Pylkkäsen mukaan 1600- ja 1700-luvun taitteessa henkikirjojen mukaan naimattomia naisia oli Ala-Satakunnassa selvästi enemmän kuin Karjalassa. Hän pitää asiaa huomattavalta osin henkikirjojen vääristämänä kuvana mutta on silti sitä mieltä, että Karjalassa naisten naimattomuusvaihe oli lyhyempi kuin Lounais-Suomessa. Lounais-Suomessa naimattomuus oli yleisempää, kesti kauemmin ja avioonmentiin myöhemmin kuin Karjalassa. Tässä suhteessa Lounais-

---

36 Mäkelä 1989, 75, 79–80, 81, 88–91, 115, 166.

37 Pylkkänen 1990, mm. 105–108, 122, 128, 247.

38 Mäkelä 1989, 114.

Suomen tilanne muistutti yleiseurooppalaista kehitystä, kuten Pylkkänen toteaa. Perheen perustamismahdollisuuksia kavensi mm. köyhtyminen.³⁹

Mäkelän ja Pylkkäsen tutkimukset ovat mielenkiintoisia, mutta koska kokoavat näkemykset vielä puuttuvat, tietojen merkitystä on vaikea arvioida. Mäkelä olettaa naisen aseman olleen sitä heikomman, mitä enemmän talous pohjautui miesten johtamaan kaskimaiden valtaukseseen ja kaskenpolttoon. Tällöin jo fyysisen voiman merkitys oli niin suuri, ettei naista voitu nähdä ruokakunnan hyvinvoinnille yhtä tärkeänä kuin väkevästi kirvestä heiluttavaa miestä. Tämäkin näkemys jää kuitenkin toistaiseksi hypoteettiseksi.⁴⁰ Myös Pylkkänen on sitä mieltä, että Itä-Suomessa oli kyse enemmän hierarkkisesta ja patriarkaalisesta perhejärjestelmästä. Järjestelmä oli miesvaltainen, mutta koska myös sukupolvien hierarkia oli vahva, saattoi nainen korvata hierarkiasta puuttuneen miehen ja toimia talouden johdossa. Lounais-Suomessa oli vallitsevana ydinperhejärjestelmä.⁴¹

Voitaneen siis todeta, että jos kaskitalous vaikutti siihen, etteivät naiset joutuneet taikuudesta syytetyiksi, vaikutti kaskitalous vielä enemmän siihen, etteivät naiset ylipäättään joutuneet usein syytetyiksi. Mutta oliko se kaskitalous? Joka tapauksessa oikeusperinteet olivat erilaisia Länsi- ja Itä-Suomessa.

Noidan stereotypian murtumisen yhdistäminen taikuuden kriminalisointiin ja karjatalouteen ei ole lainkaan selvää oikeustapaustilastojenkaan ankaran arvioinnin jälkeen – sehän jo nähtiin, etteivät tiedot pitäjien talous- ja elinkeinorakenteesta anna yhdistää karjataloutta ja naisten osuutta syytetyjen joukossa. Sekä Ala-Satakunnassa että Pohjois-Pohjanmaalla naisten osuus syytetyistä kasvoi aiemmin ja nopeammin kuin taikuussyytteiden osuus kaikista noitakäräjien syytteistä. Toisaalta Ala-Satakunnassa naisia oli vain yksi enemmän (52 %) vuosien 1674–81 syytetyistä, vaikka hallitsevin syyte oli taikuus. Tuolloin 28 tunnetusta syytteestä 18 (64 %) koski taikuutta. (Taulukko 7., luku V.) Kun taulukkoa 10. (luku V) puretaan, huomataan että Pohjois-Pohjanmaalla syytettiin vuosina 1667–77 edelleen useimmiten noituudella vahingoittami-

---

39 Pylkkänen 1990, 223–224.

40 Mäkelä 1989, 22.

41 Pylkkänen 1990, 315.

sesta, vaikka enemmistö syytetyistä (61 %) oli naisia jo vuoden 1667 jälkeen. Kannattanee myös huomata vastaava seikka Hämeen ja Ylä-Satakunnan prosesseista: vain 1680-luvulla naisia oli enemmistö syytetyistä, mutta taikuussyytteitä oli enemmän jo aiemmin ja esivalta oli jo aiemmin tullut ahkerammaksi syyttäjäksi.⁴²

Toinen hypoteesi: stereotypia miesnoidasta murtui

Toinen vaihtoehtoinen selitys lähtee kokonaan eri pohjalta. Voidaan ajatella, että käräjille vieneen noituuden miehinen perinne murtui (taikuuden kriminalisoinnista riippumatta) ja naisia joutui sen vuoksi syytetyiksi sekä noituudesta että eritoten taikuudesta. Jos tämä vaihtoehto on tosi, voidaan siitä johtaa yhtä ja toista: Ensinnäkin naisten pieni osuus noituussyytteistä saattoi johtua siitä, ettei naisia noituuden tai taikuuden vuoksi ylipäänsä syytetty ennen vuosisadan puoltaväliä (vaikka he olisivat noituuttakin harjoittaneet). Jos naisia ylipäänsä joutui käräjille harvoin, ei sinänsä ole ihme, jos heitä noituudenkin vuoksi oli harvoin käräjillä.

Tästä myös seuraisi, ettei naisten taikuussyytteiden sidonnaisuus karjatalouteen enempää kuin naisten osuus parantamisen perinteessäkään olisi ollut niin vahva kuin muutoin voisi epäillä. Ensinnäkin: miehet eivät alkuun saaneet taikuussyytteitä enempää ihmisten kuin karjankaan parantamisesta, koska taikuutta ei ensi alkuun ylipäänsäkään käsitelty maallisessa oikeudessa. Toiseksi: 1600-luvun puolivälin jälkeen miehet eivät saaneet taikuussyytteitä, koska miehet eivät tuolloin, noidan miehisen stereotypian murtumisen vuoksi, ylipäänsä saaneet syytteitä noitakäräjillä.

Miesnoidan stereotypia on voinut johtua eri syistä. Kyse voi olla kulttuuriperinteestä, esimerkiksi shamanismin vaikutuksesta tai niistä mekanismeista, jotka määräsivät sen, kuinka asia joutui käräjille. Voidaan ajatella, etteivät naiset harjoittaneet enempää noituutta kuin taikuuttakaan. Tämä oletus on kuitenkin epäuskottava, joten täytyy olettaa joidenkin seikkojen vaikuttaneen siten, etteivät naiset alkujaan joutuneet kovinkaan herkästi noituuden vuoksi käräjille. Kun myöhemmin naisia vastaan esitettiin myös suhteelli-

---

42 Nenonen – Kervinen 1988, 46–47, 56–57.

sen usein noituussyytteitä, pitää olettaa, että oikeudenkäynnin syntyyn aikaisemmin vaikuttaneet seikat muuttuivat 1600-luvun puolivälin jälkeen. Armas Luukko on todennut, että 30-vuotisesta sodasta palaavien sotilaiden ja pappien mukana levisi Suomeen oppi noitasapattia viettävistä noidista.⁴³ Jos näin olisi ollut, se selittäisi myös, miksi naisia alettiin syyttää sekä noituudesta että taikuudesta. Mutta luultavasti Luukko oli väärässä. Heikkisen tutkimuksesta (1969) selviää, että noitasapattioikeudenkäynnit syntyivät Ahvenanmaalla ja Pohjanmaalla aivan muista syistä, eikä tässäkään käytetyssä aineistossa ole viitteitä siitä, että vaikutteet olisivat tulleet ulkomaan sotamatkan myötä.

Voidaan karkeasti yleistää, että miesten osuus syytettyjen joukossa oli sitä suurempi, mitä kauemmaksi rannikolta sisämaahan ja itään mentiin. Armas Luukko on tehnyt Suomen karjavarallisuudesta tunnetun yleistyksen: karjaa on sitä vähemmän, mitä kauemmaksi sisämaahan ja itään mentiin. Tällä oli yhteytensä siihen, että kaskiviljelyalueella karjaa ei pidetty siinä määrin kuin karjanlantaa kaipaavilla peltoviljelyalueilla.⁴⁴

Mitä tekemistä karjavarallisuudella ja peltoviljelyllä voi olla noituus- ja taikuus oikeudenkäyntien kanssa? Se näyttäisi todistavan, että naisten karjataikojen vuoksi syntyneet prosessit olivat tyypillisimpiä juuri karjatalousalueilla, mutta tämänhän osoittivat jo tilastot. Sen sijaan seikka ei ole kovin paljastava sen suhteen, mikä yhteys karjatalouden ja peltoviljelyn sekä naisten saamien taikuussyytteiden välillä oli. On myös ajateltavissa, että kulttuuriperinne tai oikeustavan ja -hallinnon rakenteelliset seikat olivat sisä- ja Itä-Suomessa erilaisia kuin muualla.

Karjataikojen osuus naisten taikuussyytteistä oli suuri nimenomaisesti Ala-Satakunnassa, jossa niistä taikuussyytteistä, joiden tarkoitus tai kohde mainittiin, 42 % koski karjataloutta (mukaan lukien kirnuaminen ja hevokset). Pohjois-Pohjanmaalla vain reilusti neljännes (27 %) taioista, joiden tarkoitus käy ilmi oikeuspöytäkirjasta, koski karjataloutta. (Taulukko 1., luku III.) Miesten saamista taikuussyytteistä karjataloutta tiedetään Ala-Satakunnassa koskeneen niin ikään 42 %, Pohjois-Pohjanmaalla vain 16 % miesten taikateoista koski karjataloutta. Lukumääräisesti miehet saivat vä-

---

43 Luukko 1967, 556.

44 Luukko 1958, 104–105.

hän taikuussyytteitä, mutta he saivat vähän myös noituussyytteitä. Ala-Satakunnassa taikuusoikeudenkäyntien kiihkeimpänä aikana miehet saivat sekä noituus- että taikuussyytteitä, mutta noituussyytteiden osuus tunnetuista syytteistä laski selvästi. Pohjois-Pohjanmaalla miesten osuus noituussyytöksistäkin väheni selvästi. Myös miesten saamien taikuussyytteiden lukumäärä kasvoi vuosisadan puolivälin jälkeen, ja kun vielä huomataan, että myös naiset saivat noituussyytteitä, katson tämänkin todistavan sen puolesta, ettei karjatalous voinut määrätä syytteen sisältöä siinä määrin kuin eritoten Ala-Satakunnan oikeustapa-analyysistä voisi päätellä. Erityisen tavallisia karjataiati näyttävät olleen vain Ala-Satakunnan käräjillä.

Vaikka miesten osuus syytetyistä oli sitä suurempi, mitä kauemaksi itään ja sisämaahan Länsi-Suomesta mentiin, taikuussyytteet eivät kuitenkaan samassa määrin näytä vähentyneen itään mentäessä. Viipurin Karjalassa syytettiin suhteellisen usein taikuudesta ja myös Hämeessä sekä Ylä-Satakunnassa annettiin taikuussyytteistä tuomioita vuosisadan lopulla.

Sisämaassa ja Viipurin Karjalassa karjataikoja oli oikeudenkäynnin aiheena harvemmin kuin muualla Suomessa. Kun taikuudesta kuitenkin näilläkin alueilla tuomittiin, oikeuskäytännön muutos ja maallisen oikeuden ankarampi suhtautuminen taikuuteen on ulottunut myös sisämaahan ja Itä-Suomeen. Näiltä osin oikeuskäytäntö oli sama. Mikä selittää sen, että naisia oli syytetyistä vähän?

Muuan seikka on erityisen mielenkiintoinen: Ala-Satakunnan ja Pohjois-Pohjanmaan oikeustapa-analyysistä on todettavissa, että esivallan naisia vastaan nostamat taikuussyytteet olivat erityisen tyypillisiä vain tiettyinä, lyhyinä aikoina. Ala-Satakunnassa erityisen paljon taikuusprosesseja oli vuosina 1682–92 ja tällöin naisia oli syytetyistä 72 %. Pohjois-Pohjanmaalla vastaava kausi oli 1678–85: 61 % syytetyistä oli naisia ja 74 % kaikista syytteistä oli taikuussyytteitä. Muulloin taikuussyytteiden osuus ei ollut yhtä hallitseva eikä miesten osuus syytetyistä yhtä pieni, jos tosin on huomattava, että Pohjois-Pohjanmaalla miesten osuus ei vaihdellut niin paljon kuin Ala-Satakunnassa. Vuodesta 1667 alkaen Pohjois-Pohjanmaalla 39–41 % syytetyistä oli miehiä. Ja vielä huomattakoon Hämeen ja Ylä-Satakunnan prosessit, joista naisia vastaan suunnattuja taikuusprosesseja oli enemmistö vain 1680-luvulla. Monilla alueilla kiihkeimmät prosessit taikuutta vastaan käytiin siis jokseenkin samaan aikaan.

*Jo keskiajan kirkonmiehet uskoivat, että nainen oli alttiimpi paholaisen houkutuksille kuin mies. Käsitys ei ollut vain kirkonmiesten. Kuvitusta englantilaisen Joseph Glanvillin noitauskkoa puolustaneeseen teokseen *Saducismus Triumphatus* (vuoden 1681 laitos, aik. myös muilla nimillä). Kauppiaan poika Joseph Glanvill (1636–80) oli opiskellut Oxfordissa ja oli tiedeakatemian jäsen. Hän puolusti intohimoisesti uuden luonnontieteen avaamia näkymiä luonnon hallinnassa. Yhtä innokkaasti hän puolusti noitateorioita, ja oli toisena osapuolena yhdessä aikakauden kiihkeimmässä noitateoreettisessa väittelyssä. (Easlea 1980, 201–206, 242 ym.; Jobe 1981, 343–356.)*

*Kuvalähde: Montague Summers, *The Geography of Witchcraft*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd. (London); Alfred A. Knopf (New York), 1927.*

Tämän huomion tekee merkittäväksi se, että Pohjanmaan noitasapattioikeudenkäynnit olivat juuri samoihin aikoihin kuin taikuusoikeudenkäyntien kiivain jakso. On oletettavissa, että esivallan aktiivisuus oli suurimmillaan juuri noitasapattioikeudenkäyntien aikaan ja vähän sen jälkeen.⁴⁵ Esivallalla ei ollut syytä epäillä vahingoittavasta noituudesta, mutta taikuudesta syytettiin herkästi. Taikusprosessien kiihkeimmän vaiheen ajallinen yhteys maan noitasapattiprosesseihin on johtolanka, joka vahvasti viittaa esivallan hallintokoneiston ja yhteiskuntapolitiikan suureen merkitykseen taikusprosessien synnyssä. Esivallalta seurasi aikaisempaa tarkemmin taikuuden harjoitusta ja eritoten naisten tekemiä taikojia, ainakin alueilla, joilla oli ollut noitasapattiprosesseja tai jotka olivat lähellä alueita, joilta kuultiin uutisia noitasapattiin menijöistä. Koska valtakunnan uskonto- ja yhteiskuntapolitiikan osuus taikusprosessien synnyssä on selvitetty aiemmissa luvuissa, kiintoisaa tässä on enää se, missä määrin esivallan toimet ovat vaikuttaneet noituuden miehisen stereotypian murtumiseen ja siis se, missä määrin karjatalouden ja taikuuden kriminalisoinnin yhteys naisten taikuussytöksiin on näennäinen tai toisarvoinen seikka.

7. Erikoinen Viipurin Karjala

Viipurin Karjala oli taloudellisesti kehittyntä aluetta, jonka asukkaita taloudellinen ja sosiaalinen murros sekä sodat ja autioituminen koskettivat samalla tapaa kuin Länsi-Suomen tai Pohjanmaan asukkaita. Miksi noituusprosessit lisääntyivät Viipurin Karjalassa vasta 1680-luvulla?

Vastausta noituussyytteiden lisääntymiseen vasta vuosisadan lopulla voidaan etsiä ainakin kahdelta suunnalta: Aatelisvalta toimi Viipurin Karjalassa paikoin hyvin räikeästi ja nostatti talonpojat vuosia kestäneeseen vastarintaan. Elimäellä talonpojat kapinoivat Henrik Wreden jälkeläisiä vastaan hyvin toimeliaasti 1630-luvulta 1680-luvun lopulle.⁴⁶ Talonpojat esiintyivät varsin yhteisessä Wreden sukua vastaan ja yhteisissä toimissa keskinäiset

---

45 Asiaan viittasi jo Heikkinen (1969, 247).

46 Oksanen 1981, 99 ja seur.

noitaepäilyt eivät päässeet elämään. Taloudellisten menetysten aiheuttajaksi voitiin selvästi nähdä paisuva aatelisvalta.

Toinen seikka lienee ollut se, että eteläkarjalaisille taloudellisen turvattomuuden ja köyhyyden yhteys valtakunnan ulkopoliitiikkaan oli selvempi. Rajan läheisyys merkitsi tuntuvampaa sodanuhkaa, mikä taas oli selvä selitys koettelemuksille. Venäjää vastaan vuonna 1570 alkanut sota toi vihollisen esimerkiksi Vehkalahden kyliin useamman kerran. Kun vielä vuosina 1601–03 oli paha kato eivätkä seuraavat sotien ja vaikeuksien täyttämät vuosikymmenet olleet paljossa parempia, aloitettiin monessa kylässä elämä kerta kerran jälkeen uudestaan. Väkeä lähti myös vaikeuksia pakoon, mm. Inkerinmaalle ja Viroon.⁴⁷ Tämänkaltaisissa oloissa noituus-epäilyjä tuskin singottiin naapuria kohtaan. Vahinkojen kokeminen yksilölliseksi vahingoksi ei ollut niin selvää kuin läntisen Suomen asukkaille. Kiristyvissä oloissa kilpailua ei käyty yksilöllisenä kilpailuna kuten Länsi-Suomessa vaan kamppailuna sotien ja aatelisvallan tuomaa kollektiivista uhkaa vastaan.⁴⁸

Vastaavasti voidaan ajatella noituusprosessien lisääntyneen vuosisadan lopulla siitä syystä, että olojen vakiinnuttua yksilöllinen menestys erottui nimenomaan yksilöllisenä suorituksena. Voitto tai tappio oli miehen voitto tai tappio, sillä kahinat aatelisvaltaa vastaan oli käyty (ja hävitty) ja sota näytti kaukaisemmalta. Kyläyhteisö järjestäytyi uudelleen keskinäiseen rankiin, ja noituudesta tuli yksilöllisen menestyksen uhka kuten läntisessäkin Suomessa jo 30 vuotta aikaisemmin. Myös esivalta saattoi paneutua arkisiin askareisiin tehokkaammin kuin epätavallisina aikoina. Käräjillä yksityisten nostamista noituussyyteistä tiedetään langedetun vain yksi sakkotuomio. Tuomiot tulivat Viipurin Karjalassakin taikuudesta – joskin miehille.

Koko vuosisadan Viipurin Karjalan syytetyistä pääosa oli miehiä. Tässä suhteessa alue on mm. Islannin ja Viron ohella⁴⁹ kansainvälisestikin mielenkiintoinen poikkeus, sillä vaikka monin paikoin Euroopassa syytetyn sukupuoli vaihteli, Viipurin Karjala oli poikkeuksellisen selvästi miehisen noituuden aluetta. Miksi?

---

47 Korhonen 1981, 25, 58–60. Suuresta muuttoliikkeestä Viipurin Karjalasta Inkerinmaalle, ks. Saloheimo 1991, 68–82.

48 Vrt. Levack 1987, 109. Midelfort 1972, 75–77, 122–125. Noitakäräjät vähenivät esimerkiksi Lounais-Saksassa 30-vuotisen sodan aikana.

49 Hastrup 1987, 342; Madar 1987, 232.

Jos oletetaan todeksi edellä esitetty hypoteesi taikuuden kriminalisoinnin ja naisten karjataikojen yhteydestä, vastaus tuntuu helpolta: karjaa oli vähän ja karjataioista syytettiin harvoin. Miesten johtamalla kaskiviljelyllä oli karjataloutta suurempi merkitys. Karjalassakin karjaa voitiin kyllä noitua mutta karjataikoja löytyi käräjillä puitavaksi vähän. Karjaa oli vähän, eikä taika tullut asutusmuodonkaan⁵⁰ vuoksi niin helposti ilmi kuin Länsi-Suomessa.

Voitaneenkin myöntää, että vahvan karjatalouden puuttuessa talosta puuttui yksi sellainen toiminnan ala, jossa naisten taikuus olisi tullut helposti ilmi. Siltikään taikuuden kriminalisointi ja karjatalouden yhteys ei selittäne, miksi naisia syytetyistä oli niin vähän. Viipurin Karjalassa naisia ei ylipäänsäkään syytetty, enempää ihmisten kuin karjankaan parantamisesta. Kuten todettu, muutoinkin naiset olivat Viipurin Karjalassa harvemmin oikeudessa kuin esimerkiksi Ala-Satakunnassa. Tämä seikka viittaa siihen, että oli olemassa muita tekijöitä, jotka pitivät naiset poissa noituus- ja taikuuskäräjiltä. Liittyivätkö nämä tekijät enemmän – tai pelkästään – oikeuskäytäntöön vai noituuden ja taikuuden perinteeseen? Viipurin Karjalassa naisia ei syytetty noitakäräjillä vuosisadan lopullakaan, joten on mahdollista, että Viipurin Karjalassa kansanomaisten käsitysten mukaan naisten kyvyt tällä alueella olivat heikot. Toinenkin mahdollisuus on olemassa: naiset parasivat ahkerastikin loitsuilla ja muilla keinoilla, mutta yhteisö suojeli parantajiaan oikeustoimilta. Käräjille olisi jouduttu vain poikkeuksellisissa tapauksissa, esimerkiksi silloin kun kärjekkäästi toimiva mies joutui muihinkin riitoihin.

Miehiä vastaan taikuussyytteitä esitettiin Viipurin Karjalassa suhteellisen usein, selvästi useammin kuin Ala-Satakunnassa ja Pohjois-Pohjanmaalla, jo ennen vuosisadan loppua. Viidestätoista tunnetusta taikuussyytteestä vuosina 1620–83 yksitoista (73 %) esitettiin miestä vastaan. (Taulukko 12., luku V.) Kolmen tiedetään johtaneen kuolemantuomioon ja kahden sakkoon. Kuolemantuomioista kuitenkin vain yksi koski puhtaasti noituutta ja taikuutta, muissa prosesseissa puitiin muitakin karkeit rikoksia. Pelkästään taikuudesta langettavia tuomioita ei Viipurin Karjalasta tunneta ennen kuin vuodelta 1679.

---

50 Kuten tunnettua, Itä-Suomessa oli Länsi-Suomea tyypillisempää yksittäistalomainen asutus.

Vuosisadan lopulla Viipurin Karjalassa papit juurivat sitkeästi kansan mielistä uhraamista. Uhraus oli yleistä ja uhripaikkoja yhdessäkin pitäjässä ilmeisesti kymmenittäin.⁵¹ Asiaa puitiin kärjiläkin mutta yksittäisiä henkilöitä syytettiin uhraamisesta vain harvoin.⁵² Ilmeisesti tapa ei tullut helposti esiin. Uhraamisen vuoksi syntyneet oikeudenkäynnit – jotka olen katsonut taikuusprosesseiksi – olivat Länsi-Suomessa harvinaisia. Tuntematon tapa ei Länsi-Suomessakaan ollut; siitä on kerrottu mm. papiston tarkastusmatkojen pöytäkirjoissa (ks. luku IX). Sikäli kuin tunnetaan, uhraamisen vuoksi kärjille joutuneet olivat kaikki miehiä.

Viipurin Karjalassa noituus- ja taikuussyytökset lisääntyivät 1680-luvulla. Vuonna 1681 hiippakunta sai varapiispaksi Petrus Bångin, joka paria vuotta myöhemmin nimitettiin varsinaiseksi piispaksi. Bång tiedetään tarmokkaaksi mieheksi. Hän kiersi ahkerasti tarkastusmatkoilla.⁵³ Suoranaista näyttöä siitä, että juuri piispa Bångin toiminta olisi vaikuttanut noitaprosessien syntyyn ei ole, mutta välillinen vaikutus on saattanut olla suuri. Itäisellä tutkimusalueella vuosisadan lopulla juuri pappien osuus syyttäjinä näyttää kasvaneen – toisin kuin Länsi-Suomessa – mikä viittaa siihen, että Bång sai alaisiinsa tarmoa (ks. taulukko 30. s. 272).

8. Noituuden ja taikuuden maantiede

Esitettyjen tietojen ja näkökulmien jälkeen tulisi ratkaista, voidaan-ko jompikumpi tarkastelluista hypoteeseista esittää selitykseksi suomalaisten noituus- ja taikuusoikeudenkäyntien maantieteellisiin erityispiirteisiin. Vastaukseni on, että kumpikaan hypoteesi ei nykyisen tunnetun aineiston perusteella riitä yksiselitteisesti selittämään asiaa. Kyse näyttää olleen kahden likimain samanlaisen mutta toisistaan riippumattoman tekijän vaikutuksesta.

Oikeuskäytännön ankaroituminen ja taikuuden kriminalisointi myös käytännössä johti käräjiin naisia vastaan, koska karjataiat ja parantamisessa käytetyt loitsut tulivat helposti ilmi ja olivat yksi-

---

51 Ruokolahti 12.12.1682, jj 23:42.

52 Kuitenkin esim. Jääski 15.–17.2.1686, jj 25:207–208.

53 Lempiäinen 1967, 71–73, 125–126; Ruuth – Halila (uudistanut) 1974, 331–332.

selitteisesti näytettävissä toteen. Karjanhoito oli alue, jossa naisten työllä oli itsenäinen merkitys ja jonka piirissä tehdyt taiat olivat tuttuja ja tavanmukaisia monille ihmisille. Niillä alueilla, joilla karjanhoidolla oli pienempi merkitys, puuttui tämä piiri, josta naiset oli poimittavissa noituus- ja taikuuskäräjille.

Naisten sidonnaisuus parantamisen perinteeseen tai karjatalouteen ei kuitenkaan ollut niin selvä, kuin se pelkästään oikeustapaustilaston valossa näyttää. Vastaavasti miesten osuus vahingoittavasta noituudesta ei ollut niin ehdoton, kuin yksioikoinen tilastollinen tulkinta antaisi ymmärtää. Miehiä ei syytetty taikuudesta niin kauan kuin oikeuskäytännössä taikuutta ei ollut kriminalisoitu. Vastaavasti naisten osuus myös noituussyytteistä lisääntyi, kun naisia ylipäänsä ruvettiin syyttämään. Sen selvittäminen, mistä miehinen noituusperinne johtui, jää tulevien tutkimusten varaan. Senkin ratkaiseminen, missä määrin miesnoidan stereotypia hallitsi vain käräjiä ja missä määrin se oli tyypillistä myös yhteisössä, jää tulevaisuudessa ratkaistavaksi, vaikka lienenkin osoittanut, että varmasti naisetkin noituivat yllin kyllin. Vähin mitä toivoisi tiedettävän, olisi naisten rooli muissa rikosasioissa ja käräjillä, mutta ilmeistä on, että myös uskontohistorian ja muinaisrunouden tutkimuksen näkökulmat ovat tarpeen tämän asian selvittämisessä.

Sekä noituus- että taikuussyytösten edellytys oli toistuva kansakäyminen muiden kyläläisten tai seudun asukkaiden kanssa. Ilman yhteyksiä muihin ihmisiin mikään taika ei voinut tulla ilmi eikä mikään noituusepäily ollut mahdollinen. Siten on pidettävä luonnollisena, että tiheimmin asutut seudut olivat myös toistuvien noituus- ja taikuusoikeudenkäyntien aluetta. Tiheästi asutut seudut olivat myös säännöllisen peltoviljelyn aluetta, mikä oli omiaan lisäämään keskinäisten ristiriitojen mahdollisuutta. Niillä alueilla, joilla kaskeaminen oli tärkeämpää, oli myös asutus yleensä maantieteellisesti väljempää, vaikka kaskeamisen vaatiman maankäytön takia näilläkin alueilla saattoi olla vapaaseen maahan nähden liikaa väestöä.

Valtakunnan yhä tehokkaamman hallinnollisen ja seurakunnallisen järjestäytymisen vaikutus on tutkimukseni mukaan ollut yksi tärkeimmistä tekijöistä – ellei tärkein tekijä – sekä noituus- että taikuusoikeudenkäyntien synnyssä. Esivallan ohjaaman oikeuslaitoksen tehostuminen mm. hovioikeuksien perustamisen myötä merkitsi, että niissäkin tapauksissa, joissa osapuolet olisivat halunneet laistaa käräjät ja selvittää asian keskenään tai jättää sen

sikseen, käräjiltä välttyminen ei aina onnistunut. Esivalta vaikutti myös keskeisesti siihen, että kerjuulla kierrelleet pahamaineiset ihmiset joutuivat ennen pitkää käräjille. Siten esivallan hallinnollisen työn tehostuminen lisäsi myös noituusoikeudenkäyntien määrää, vaikka yksityisen prosessin taustalla ja esitetyn noitumisen motiivina olisikin ollut – kuten usein varmasti oli – puhtaasti naapurusten keskinäinen kina. Vielä on todettava sekin, että kun esivalta aikaisempaa ankarammin ryhtyi kitkemään taikuutta jokapäiväisistä tavoista, esivallan into taikojen tekijöiden perään on voinut kiihdyttää myös yksityisten käymiä noituusprosesseja. Tätä on kuitenkin vaikea lähteistä todeta.

Taikuus oli kriminalisoitu jo 1500-luvulla. Timo Kervisen kokoama aineisto, jota myöhemmin olemme yhteistyössä täydentäneet, osoittaa että jo 1500-luvun lopulla taikuus oli esillä maallisilla käräjillä. Tässä työssä olen voinut osoittaa, että 1600-luvun alussa taikuusjuttuja kuitenkin oli aikaisempaa vähemmän ja ne lisääntyivät selvästi vasta 1660-luvun jälkeen. Myös Kervisen kanssa kokoamamme aineisto osoittaa taikuussyytteiden lisääntyneen uudelleen vuosisadan puolivälin jälkeen, joskaan suuressa määrin paikallishistorialliseen tutkimukseen perustuvaa aineistoa ei ole ollut mahdollista analysoida sillä tarkkuudella ja luotettavuudella kuin tässä on tehty.

Taikuusoikeudenkäynnit olivat osa valtakunnan johdon yhteiskunta- ja uskontopolitikkaa, jolla aikaisempaa tarkemmin ohjattiin ja valvottiin ihmisten käyttäytymistä. Ei ole sattuma, että tämä politiikka tehostui vuosisadan puolivälissä ja sen jälkeen. Vuosisadan ensimmäinen puolisko oli ollut aktiivisen suurvaltapolitiikan ulkoisten raamien rakentamista. Ulkopolitiikka ja sodat veivät suuren osan valtakunnan voimavaroista, mutta valtakunnassa oli tehty myös uusia järjestelyjä mm. hallinnon, oikeuden ja verotuksen alalla. Kun hallinnon rakenteet oli pystytetty, seurasivat kuninkaalliset määräykset mitä erilaisimmista asioista toinen toisinaan.

Uusien säädösten myötä puututtiin aikaisempaa selvemmin asioihin, jotka aiemmin olivat olleet tavallisesti valtiollisen ohjauksen ulkopuolella. Esimerkiksi salavuoteuden, huoruuden ja taikuuden tehokkaamman valvonnan ja rankaisemisen myötä kokonaan uusi alue ihmisten elämästä tuli aktiivisen yhteiskuntapolitiittisen sääntelyn kohteeksi. Huoruutta pitivät kirkonmiehet aiemminkin tuomittavana – niin kuin taikuuttakin – mutta kirkolta

olivat puuttuneet tehokkaan valvonnan keinot ja maallisen vallan tuki. Vasta 1600-luvulla erilaiset seksuaalirikokset tulivat yhä useammin käräjien käsittelyyn. Valtiollisen yhteiskuntapolitiikan terästymisen myötä ruvettiin taikuudesta tuomitsemaan myös maallisessa lainkäytössä.

Taikuusoikeudenkäyntien kiihkeintä aikaa oli 1680-luku. Vain tällöin naisten osuus syytetyistä oli erityisen suuri. Ahvenanmaan noitasapattioikeudenkäynnit olivat 1666–70, Pohjois-Ruotsin suuret noitavainot alkoivat vuonna 1668 ja Pohjanmaan noitasapattiprosessit olivat pääosin pian tämän jälkeen. Mitä ilmeisimmin taikuusoikeudenkäyntien kiihkeyteen vaikutti se, että noitasapattiprosessien vuoksi esivalta kiinnitti enemmän huomiota taikuuteen yleensä sekä eritoten naisten harjoittamaan noituuteen ja taikuuteen. Luonnollista on olettaa, että myös kyläläiset kuuntelivat tarkkaavaisesti kertomuksia noitasapattiin lentäjistä. Miehisen noidan stereotypia oli murtunut jo aiemmin, ja luultavasti noitasapattiprosessit painoivat käsityksiä uuteen suuntaan eritoten Länsi-Suomessa ja Pohjanmaalla: mielikuva siitä, että noita oli nainen, vahvistui. Kiinnostuksen keskittyminen taikuuteen ja erityisesti naisten harjoittamaan taikuuteen oli tuloksellisempaa kuin muualla.

Suomessa vain paikoin ja vain suurin vaivoin saatettiin eräät prosessit tavanomaisen noitasapattioikeudenkäynnin kaavoihin. Huolimatta siitä, että uskomukset maahisten, tonttujen ja peikkojen salaperäisistä matkoista maanalaiseen tai vuoreissa sijaitsevaan ihmeelliseen maailmaan olivat tavallisia myös Suomessa, ne eivät riittäneet muokkaamaan pohjaa noitateorioiden mukaisille kuviteluille. Uskomukset noitasapattiin lentävästä noidasta olivat Suomessa vieraita ja mitä ilmeisemmin kaikkein vieraimpia sisämaassa ja Itä-Suomessa. Myös Länsi-Suomesta puuttui auktoriteetti, jonka voimalla useammat oikeudenkäynneissä esille tulleet piirteet olisi johdonmukaisesti tulkittu noitateorian mukaiseksi noituudeksi. Pohjois-Ruotsin vainojenkin aikana kriittiset näkökohdat olivat tulleet esiin sen lisäksi, että jotkut korkeat aatelmiehet, mm. kahdesti Suomen kenraalikuvernöörinä ja myös yliopiston kanslerina toiminut Pietari Brahe, olivat hyvin skeptisiä jo vainojen alussa. Siten kansanomaiset käsitykset ja noitateoriasta vakuuttuneen riittävän vahvan auktoriteetin puuttuminen ylläpiti tai suojeli perinteistä miehistä noidan stereotypiaa.

Edellä on esivallan toiminta tullut useimmiten esille erilaisia noituus- ja taikuusoikeudenkäyntejä kiihdyttävänä tekijänä. Lo-

pulta on tätäkin seikkaa täsmennettävä: Joidenkin korkeimpien mahtimiesten kriittisyys jo osoitti, ettei noituudesta vallinnut yhtenäistä käsitystä. Tässä yhteydessä kannattaa muistaa myös se Antero Heikkisen esille tuoma seikka⁵⁴, että Turun akatemian väitöskirjoissa noitateoriaan oli suhtauduttu epäilevästi ennen 1660-lukua. Luultavasti myös papistolla oli asiasta erilaisia käsityksiä, eritoten noitasapatista, vaikka Johannes Gezeliuksen tulo piispaksi (1664) toi Suomen kirkon johtoon noitateorioiden tuntijan ja puolestapuhujan. Suomalaisten pappismiesten tunnetut kirkolliset tekstit eivät käytännöllisesti katsoen lainkaan käsittele noitateorioita, vaikka niissä paholaisen vaaroista ja ansoista, myös taikojen teosta, varoitetaan ahkerasti.⁵⁵

Vuoden 1686 kirkkolaki varoitti saarnamiehiä puhumasta synneistä, joita kansa ei yleisesti tunne. Jo Ruotsin suurten vainojen aikaan kävi asioista päättäneille selväksi, että hysteria mitä suurimmassa määrin vaikeutti syytteiden tarkkaa punnintaa ja asioiden selvittelyä. Tulinen katku helvetin vaaroista ja kauheuksista ei vain varoita jumalattomasta elämästä vaan tuo asian aikaisempaa painokkaamman pohdinnan ja tutkiskelun aiheeksi. Arkipäiväiset sattumukset saattoivat saada uudet tulkinnan raamit. Lagerlöf-Génetay pitää ilmeisenä, että uskonoppien opetus Taalainmaalla sai lasten mielissä aikaan odottamattomia mielikuvia, jotka nopeasti ja mitä ilmeisemmin kenenkään asianosaisen ymmärtämättä sekoittuivat oppineiden kuulustelijoiden noitateoreettisiin käsityksiin.

Pienienkin viitteiden löytäminen esivallan ja papiston toiminnasta noituus- ja taikuusasioissa silloin kun kyse ei ollut käräjillä esitetystä syyteestä, on vaikeata ja puuttuvan lähdeaineiston vuoksi varmasti useimmiten mahdotontakin. Pidän kuitenkin luultavana, että niillä alueilla, joilla noitasapatikuvitelmat olivat väestölle vieraita, myös papit suhtautuivat asiaan varovasti. Pääosassa taikuus oikeudenkäyntejä hengenmiehet eivät johdatelleet asioita noitateoreettisiin yksityiskohtiin. Tätä on pidettävä todis-

---

54 Heikkinen 1969, 91, 164.

55 Heikkinen 1969, 78–87. Merja Murtonen on pro gradu – tutkielmassaan tehnyt ilmeisen oikean johtopäätöksen. Hän olettaa, että ”saarnoissa näkyvä perkele-käsitteen Raamatun mukainen tulkinta ja noituuden ja taikauskon vähäinen esiintyminen niissä ovat hillinneet noitaopin laajenemista”. (Murtonen 1987 (painamaton tutkielma), 117, ks. myös 104, 111 ja 113.)

teena siitä, että vaikka papisto vaati käräjillä noituudesta ja taikuu-
desta rangaistuksia, noitateorian mukaisia syytteitä he eivät olleet
valmiit esittämään. Siten suomalaisen papiston ja muun esivallan
toiminta kuitenkin, taikuuosoikeudenkäyntien kiivainta vaihetta
lukuun ottamatta, suuressa määrin hillitsi vainoja. Samalla tämä
hillintä osaltaan ylläpiti ja suojeli miehisen noidan stereotypiaa.

Noitavainojen tutkimuksessa on korostettu eri tavalla kahta
seikkaa. Toisaalta vainojen taustalla on nähty sosiaaliset ja talou-
delliset muuttokset sekä niiden myötä kyläyhteisöissä kärjisty-
neet sosiaaliset ristiriidat. Toisaalta on korostettu valtiollisen hal-
linnon, oikeushallinnon ja uskontopolitiikan muuttumista uuden
ajan alussa, 1500- ja 1600-luvulla, paremmin järjestetyksi ja suu-
rempia voimavaroja saaneeksi määrätietoiseksi kurinpito- ja val-
vontatoimeksi. Tässä tutkimuksessa olen voinut esittää, että noi-
tuusoikeudenkäynnit syntyivät eri tavalla kuin parantavaa ja suo-
jaavaa mutta luvatonta taikuutta koskeneet oikeudenkäynnit. Noi-
tuussyytteen taustalla tiedetään huomattavan usein olleen jokin
sosiaalinen konflikti yksityisten kyläläisten, syyttäjän ja syytetyn,
välillä.

Huolimatta tästä seikasta olen päätenyt siihen tulokseen, että
valtakunnan korkeimman maallisen ja kirkollisen esivallan toimil-
la oli ratkaiseva merkitys myös noituussyytteiden lisääntymiselle.
Voidaan sanoa, että esivallan rooli oli alistava siinä merkityksessä,
että maallisen ja kirkollisen vallan haltijat katsoivat hyvin tietä-
vänsä paremman ja kehittyneemmän elämäntavan kuin sen, mihin
alamaiset olivat valmiita ja mihin oli totuttu. Tässä ei tarvitse
pohtia sitä, kuinka vilpittömiä tai perusteltuja esivallan toiveet
olivat. Selvää kuitenkin on, etteivät esivallan toimet noituus- ja
taikuusasioissa olleet pelkästään noituus- ja taikuuosoikeudenkäyn-
tejä kiihdyttäviä. Vahingoittavaan noituuteen oikeus suhtautui
varsin epäilevästi ja siitä annettiin tuomioita harvoin. Tällä toi-
minnalla, samoin kuin aikakauden käsitysten mukaisen normaalin
oikeustavan mukaisella perusteellisella tutkinnalla, esivalta hillit-
si noituussyytteiden nostoa. Luultavasti muutoin syytteiden nos-
toon olisi ollut hyvät edellytykset.

Eritoten 1600-luvun lopun useiden taikuusprosessien aikana
esivallan rooli oli suuri. Taikuus otettiin esille käräjillä ja siitä
tuomittiin uuden oikeuskäytännön mukaan. Mutta tällöinkään esi-
vallalla, papistollakaan, ei ollut vain vainoja toimeenpanevan vai-
kuttajan roolia. Pääosassa taikuuosoikeudenkäyntejä esivallankaan

toimesta ei otettu esille mitään sellaisia seikkoja, jotka viittaisivat jo Suomessakin tunnettuihin noitateorioihin. Maallinen ja kirkollinen valta pitäytyi vallinneessa kansanomaisessa uskomusjärjestelmässä eikä näytä aktiivisesti levittäneen noitateoreettisia oppeja. Monin paikoin Euroopassa suuret noitasapattiprosessit syntyivät, kun kuulustelijat ohjasivat kansanomaisia uskomuksia noitateoreettisen tulkinnan raameihin. Suomessa ei ollut riittävän vahvaa noitateorioihin nojaavaa auktoriteettia, jonka tulkintojen myötä laajoilla alueilla olisi voinut syntyä toistuvia noitasapattiprosesseja. Suomalaisella esivallalla, edes papistolla, ei näytä olleen suurta haluakaan seurata noitateoreettisia oppeja – jos niistä kaikki tiesivätkään.

Noitaoppeja tutkinut Skotlannin kuningas Jaakko VI – josta myöhemmin tuli myös Englannin kuningas (Jaakko I) – selitti kirjassaan ”Daemonologia” (1597) paholaisen erityisen suuren vallan Lapissa ja Suomessa sekä Orkneyn ja Shetlandin saarilla johtuvan siitä, että näillä alueilla ihmisten tietämättömyys ja siten myös paholaisen hävyttömyys oli suurinta. Ehkä kuningas oli oikeassa. Mutta – kuten Rafaël Hertzberg totesi väitöskirjassaan vuonna 1889 – takapajuisuutensa vuoksi suomalaiset välttivät sellaiset ihmisroviot, joihin kehittyneemmällä Euroopan seuduilla yllettiin:

Noituudesta ja tietämättömyydestä niin huonomaineinen Suomi ja varsinkin sen Lappia lähimmät osat voitaisiin kuitenkin asettaa esikuvaksi muulle läntiselle Euroopalle siitä, kuinka täällä varsin rauhallisesti ja maltillisesti sellaisista asioista kansa ajatteli ja tuomioistuimet tuomitsivat.⁵⁶

---

56 Hertzberg 1889, 150–151.

XIII Päätulokset

Noituuteen ja taikuuteen liittyneet uskomukset ja tavat ovat keskeinen ja pitkäaikainen juonne ihmisen historiassa. Jo noitavainojen aikaan noituudella vahingoittaminen oli ikivanha rikos, ja taikojakin on tehty kautta aikojen. Vasta viime vuosisatoina vanhat maagiset uskomukset ovat osassa maailmaa, mm. Euroopassa, korvautuneet nykyaikaisen tieteen teorioilla ja näkymyksillä, jotka oleellisesti poikkeavat vanhoista käsityksistä. Noituuden ja magian historiassa eurooppalaisten noitavainojen aika oli suhteellisen lyhyt vaihe.

Euroopassa luotiin 1400-luvulla uusi teoria noidista. Teorian mukaan noidat saattoivat lentää paholaisen luo noitasapattiin irstailemaan ja juhlimaan kristilliselle mielelle mitä vastenmielisimmillä tavoilla. Oppi noitasapattiin matkaavista noidista poikkesi selvästi kansanomaisista kuvitelmista. Vaikka muutoin usko vahingoittavaan noituuteen ja luottamus erilaisiin taikatapoihin näyttää pääpiirteiltään varsin samankaltaiselta eri puolilla maailmaa, teoria noitien sapatista oli vain eurooppalaisen kulttuurin uskomus. Tavallista oli, että oppineet kuulustelijat johdattelivat keskustelun noitateoreettisiin yksityiskohtiin.

Noitavainojen yleiskuvaa ovat yksipuolisuuteen asti värittäneet etupäässä Keski-Euroopasta tutut joukkovainot, joissa puitiin noitasapatissa käyneiden syytettyjen suhdetta paholaiseen. Tällaisia suuria prosesseja oli myös Ruotsin valtakunnassa, eritoten Taalainmaalla, sekä myös Suomen alueella Ahvenanmaalla ja Pohjanmaalla. Suomalaisia noitasapattiprosesseja on tutkinut Antero Heikkinen (1969).

Pian noitavainojen jälkeen, jo valistusajalla, näyttävät syntyneen kuvitelmat miljoonista noitavainojen viattomista uhreista. Yksityiskohtaisten lähdetutkimusten myötä yleiskuva Euroopan

noituus- ja taikusoikeudenkäynneistä vuosina 1450–1750, ns. noitavainoista, on kuitenkin muuttunut. Keskiajalla oli vain vähän noitaoikeudenkäyntejä, eikä lainkaan prosesseja noitasapatissa käyneitä noitia vastaan. Noitavainoissa syytettyjen lukumäärä lasketaan nykyään pienemmäksi kuin 200 000:ksi, jos kohta erilaiset maantieteelliset rajaukset ja ajan myötä tarkentuva tutkimus voivat arviota jossakin määrin heilautella. Kuolemaantuomittuja ei nykyisten tutkimusten mukaan ole voinut olla enempää kuin 100 000, ja useiden arvioiden mukaan tässäkin luvussa on puolet liikaa. Monista muista rikoksista tuomittiin moninkertaisesti useammin.

Realistiset ja paremmin Euroopan väestöhistoriaan soveltuvat arviot uhrien määrästä helpottavat tietenkin oudon ilmiön selittämistä. Muiltakin osin noitavainojen tutkimus on edennyt asiallisempiin puitteisiin. Valistunut päivistely ja kauhistelu on jäänyt sivummalle historian tutkijoiden lähdekriittisten töiden purkaessa noitavainomyyttejä toinen toisensa jälkeen. Kriittiset lähdetutkimukset ovat antaneet ilmiölle realistisemmän ulkoasun. Se ei kuitenkaan merkitse sitä, etteivätkö oudot uskomukset ja eriskummalisten tarinoiden perinne olisi noitavainotutkimuksen keskeistä materiaalia – kuten mm. Norman Cohnin (1975) ja Carlo Ginzburgin (1990) töistä on käynyt ilmi.

Vaikka vainoissa ei tuomittu satoja tuhansia, miljoonista puhumattakaan, oikeusprosesseissa sorruttiin monin paikoin vääryyksiin ja menettelytapoihin, jotka aikakaudenkaan lain ja tavan mukaan eivät olleet oikeutettuja. Nimenomaan suurissa massavainoissa syntyi hysteerisen ilmapiirin ruokkimia ilmiantojen ketjuja, eikä painajaismaisissa tunnelmissa useinkaan kyetty realistisesti ja kriittisesti punnitsemaan tapahtunutta.

Noitasapatikuvitelmiä enemmän noitavainoissa oli kuitenkin esillä varsin arkipäiväiset ja tavanomaiset, jos kohta nykyajan ihmisen katsontakannalta erikoiset uskomukset. Yleensä oikeusprosessi noudatti aikakauden vakiintuneita oikeustapoja, eivätkä prosessit suinkaan aina perustuneet mielivaltaan. Noitavainojen aikakaudellekin poikkeukselliset ja vieraat teoriat, joiden pyörteisiin oppineet kuulustelijat asiasta täysin tietämättömiäkin syytettyjä joskus johdattelivat, eivät sellaisenaan kuvaa kansanomaisia uskomuksia tai ajatustottumuksia, eivätkä välttämättä vastanneet oppineen eliitinkään yleistä ajattelutapaa.

Kansanomaisen ja vanhan uskomusperinteen tutkimuksen myö-

tä noituus- ja taikusoikeudenkäynneistä kirjoittaneet historioitsijat ovat törmänneet mm. antropologian, perinteentutkimuksen ja uskontotieteen näkökulmiin. Uskon vankasti, että aikaa myöten eri tieteenalojen yhteistyöllä saadaan kansanuskomusten, ajatustapojen ja myyttien tutkimuksesta tuloksia, jotka vaikuttavat oleellisesti myös nykyajan ihmisen toiminnan arviointiin.

***

Käsitteet noituus ja taikuus ovat epäselviä, eikä niiden nykyinen käyttö juurikaan vastaa käsitteiden varhaisempaa merkitystä. Historiantutkijat eivät myöskään ole aina onnistuneet johdonmukaisesti tulkitsemaan eri aikoja ja kulttuureja koskeneen antropologisen tutkimuksen käsitteellisiä määritelmiä oikeustapausaineiston ehdoilla.

Noituus- tai taikateon tavoite oli – tai sen uskottiin olleen – joko vahingoittaminen tai parantaminen ja suojaaminen. Kaikkialla Euroopassa noituuden keinoin vahingoittaminen oli ikivanha rikos jo noitavainojen aikaan. Onnen ja terveyden puolesta on tehty taikojakin kautta aikojen. Maallisen oikeuden käsittelemäksi rikokseksi hyvääkin tarkoittavat taikatavat tulivat yleisesti Euroopassa 1500-luvulla tai sen jälkeen. Oppineet kirkonmiehet olivat enemmän tai vähemmän johdonmukaisesti vastustaneet jo aiemmin pakanallisia menoja ja taikoja.

Antropologit ovat tarkastelleet noituutta (witchcraft) usein pelkästään pahan tahdon tai hengen voimana, jonka keinoin voitiin vahingoittaa kiista- tai kilpakumppania. Taikuuden (magic, sorcery) antropologit ymmärtävät menoiksi, joilla erilaisten temppujen ja esineiden avulla aiheutetaan joko hyvää tai pahaa.

Tutkimuksessani olen rajannut käsitteen noituus laiveammin ja vastaavasti käsitteen taikuus suppeammin. Tarkoiton käsitteellä noituus kaikkea vahingoittavaa magiaa (maleficium), ja vastaavasti käsitteellä taikuus kaikkea parantavaa, onnea tuovaa ja suojaavaa magiaa. Käsitteellä noitaoikeudenkäynti voitaneen kuitenkin yleisessä kielenkäytössä edelleen tarkoittaa kaikkia noituuden ja taikuuden vuoksi syntyneitä oikeusprosesseja. Oikeustapausanalyysin tilastoissa olen katsonut myös noitasapatikuvitelmat taikuuksi sillä perusteella, että noitasapatin vietosta tuomittiin ankarasti (kuoleamalla) siitä riippumatta, oliko syytetty aiheuttanut vahinkoa.

Oikeuskäytännössä ei tehty eroa siinä, minkälaisen noituuden keinoin vahinko oli aiheutettu, mutta vahingonteosta seurasi tuomio jo maanlain mukaan. Oikeuslähteissä noitakeinoin aiheutettua vahinkoa kuvataan sanoilla *trolldom* (noituus), *förgörning* (noituminen, vahingoittaminen) tai *undsägelse* ("pahoinsanominen", uhkaus). Sen sijaan hyväätarkoittavasta taikuudesta maanlaissa ei ollut säädöksiä. Maallisen oikeuden aiheeksi tällaiset taikatavat tulivat valtakunnan Suomen puoleisessa osassa yleisemmin vasta 1660-luvulla tai sen jälkeen, kun oikeuskäytäntö tässä suhteessa muuttui. Ruotsin valtakunnassa säädöksiä taikuuden kriminalisoinnista oli annettu jo 1500-luvulla, mutta niiden noudattaminen näyttää olleen epäjohdonmukaista.

Tutkimusalueilla syyteeseen johtaneen noituus- ja taikateon kohde oli hyvin valikoitunut: Kaksi kolmesta noituussyytteestä koski ihmisen vahingoittamista, mutta useimmat selvisivät noidan lyömästä hengissä. Toiseksi useammin vahingoitettiin karjaloutta (mukaan lukien hevoset ja kirnuaminen). Hyväätarkoittavan taikuuden tavoitteena oli useimmiten ihmisten tai karjan parantaminen. Esimerkiksi kalastus, vilja- ja erätalous oli syyteeseen johtaneen noitumis- tai taikateon kohteena harvoin.

***

Oikeustapausten maantieteellisen ja kronologisen tarkastelun pohjana olen voinut pitää Antero Heikkisen (1969) ja Timo Kervisen (1984) töitä (myös Heikkinen – Kervinen 1987). Kun heidän tutkimustensa esille tuomaan aineistoon liitetään tässä käytetty varsin seikkaperäinen aineisto Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudun oikeustapauksista, sekä yhdessä Kervisen kanssa kokoamani aineisto Hämeestä ja Ylä-Satakunnasta (1988), voidaan saada melko hyvä kuva suomalaisten noituus- ja taikusoikeudenkäyntien maantieteellisestä levinneisyydestä sekä oikeusprosessien kronologiasta. Kervisen kanssa tunnemme kaikkiaan yli 1 100 syytettyä. Selvittämättä sen sijaan on mm. se, missä määrin kaupunkien prosessit erosivat maaseudun pitäjien prosesseista.

Esitetyn aineiston perusteella on mahdollista arvioida, että noituus- ja taikusoikeudenkäynneissä syytettyjä oli Suomessa vuosina 1500–1750 yli 1 500, kenties jopa enemmän kuin 2 000. Eniten prosesseja oli 1670- ja 1680-luvulla. Yleistäen voi todeta, että mitä

kauemmaksi sisämaahan ja pohjoiseen mentiin, sen vähemmän käräjillä oli noituudesta ja taikuudesta syytettyjä.

Tässä tutkimuksessa oikeustapausten keruuseen on paneuduttu huolella, koska oikeustapausanalyysissä on haluttu selvittää varsin seikkaperäisiä asioita. Siltikään kerätty kokoelma ei ole täydellinen, vaan tuomiokirjoista löytyy prosesseja, joita ei ole luetteloinut. Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudun tuomiokirjoista kerätty 511 syytetyn joukko on kuitenkin niin kattava, ettei uusi aineisto voi tuoda muutosta oleellisissa analyysin kohteena olleissa asioissa.

Tutkimusalueillani syytetyistä henkilöistä vähintään puolet vapautui syytteestä. Kuolemantuomioita tiedetään alioikeuksissa annetun 27 mutta hovioikeus jätti tavallisesti kuolemantuomion vahvistamatta. Tavallisin rangaistus oli 40 markan sakko. Tämä vastaa yleiskuvaa suomalaisista noituus- ja taikusprosesseista. Edellä mainitun aineiston pohjalta on pääteltävissä, että Suomessa annetuista noin 150 kuolemantuomiosta hovioikeus jätti useimmat vahvistamatta. Myös vapauttavien tuomioiden osuus oli suuri.

Euroopan noitavainoissa uuden ajan alussa vähintään kaksi syytettyä kolmesta oli naisia. Suomi on tässä suhteessa erikoinen poikkeus – yhdessä Islannin ja Viron kanssa. Vaikka paikoin eri puolilla Eurooppaa miehiäkin syytettiin usein tai useimmiten, suomalaisissa noitaprosesseissa syytettiin miehiä poikkeuksellisen usein. Vielä 1660-luvulle tultaessa yli puolet syytetyistä oli miehiä. Tämänkin jälkeen Viipurin Karjalassa pääosa syytetyistä oli miehiä koko 1600-luvun ajan. Myös Pohjanmaan pohjoisimmissa osissa sekä Pohjanmaan sisämaassa miehiä syytettiin useammin kuin Pohjanmaalla keskimäärin. Voidaan karkeasti sanoa, että miesten osuus oli sitä suurempi, mitä kauempana länsirannikolta oikeudenkäynti pidettiin. Tämä on kääntäen verrannollinen oikeustapausten yleisyyteen eri alueilla. Olen verrannut yleistystä Armas Luukon toteamukseen (1958), jonka mukaan karjavarallisuus väheni sitä mukaa, mitä kauemmaksi rannikolta sisämaahan ja itään mentiin. Vastaavasti kaskiviljelyn osuus oli suurempi sisämaassa ja Itä-Suomessa.

***

Ala-Satakunnan ja Pohjois-Pohjanmaan maaseudulla hallitsevin syyte 1670-luvulle asti koski noituudella vahingoittamista. Maalli-

sessä oikeudessa parantavaa taikuutta käsiteltiin harvoin, eikä siitä vallinneen oikeuskäytännön mukaan juurikaan tuomittu. Noituudella vahingoittamisesta joutui syytteeseen useammin mies kuin nainen, ja miehet saivat myös suhteellista osuuttaan suuremman osan langettavista tuomioista. Langettavia tuomioita annettiin kuitenkin varsin harvoin. Noituudesta syytti tavallisesti yksityinen henkilö, yleensä vahingon kärsijä. Pohjois-Pohjanmaalla vasta 1660-luvun lopulta alkaen enemmistö syytetyistä oli naisia. Ala-Satakunnan maaseudulla syytetyistä enemmistö oli naisia jo vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla, mutta kahdeksaa naista syytettiin epäsovinnaisen, joskin kristillisen, rukoushetken pidosta ja kahden muunkin naisen taikuusasia jätettiin maallisessa oikeudessa tutkimatta. Vuosilta 1659–73 Ala-Satakunnan aineisto on epätäydellinen mutta yli 2/3 tunnetuista syytetyistä oli miehiä – seikka mikä sekin korostaa ennen 1670-lukua syntyneiden prosessien miesvaltaisuutta.

Noitaoikeudenkäyntien perustyyppi muuttui Ala-Satakunnan ja Pohjois-Pohjanmaan maaseudulla viimeistään 1670-luvun alkuvuosien jälkeen. Tämän taitteen jälkeen tyypillisin oikeudenkäynti oli se, jossa esivalta syytti naisia hyväätarkoittavasta taikuudesta eli parantavista ja onnea tuovista loitsuista ja tavoista. Sakkotuomiot tulivat pääosin taikoja tehneille naisille. Kaiken kaikkiaanakin pääosa noituus- ja taikuusprosesseissa annetuista langettavista tuomioista annettiin taikuudesta ja lyhyen ajan sisällä, 1670- ja 1680-luvulla. Vaikka naisten taikuutta vastaan käydyt prosessit sattuvat ajallisesti lyhyemmälle välille, sekä Ala-Satakunnassa että Pohjois-Pohjanmaalla oli 1660-luvun jälkeen enemmän prosesseja kuin sitä ennen.

Viipurin Karjalan noituus- ja taikuusoikeudenkäynnit olivat erilaisia. Itä-Suomenkin prosesseihin pätee, että yksityiset syyttivät tavallisesti vahingoittavasta noituudesta. 1680-luvun alkuvuosien jälkeen (1684–1700), prosessien määrän lisäännyttyä huomattavasti, tyypillisin oikeudenkäynti oli se, jossa yksityiset syyttivät noituudesta. Esivalta syytti myös taikuudesta. Ja kuten jo ennen 1680-lukua, pääosa syytetyistä oli miehiä.

Noitasapatin vieten vuoksi syntyneet syytökset olivat tutkituilla alueilla harvinaisia. Se on keskeisin syy siihen, että joukkoprosesseja oli vähän. Viipurin Karjalassa noitasapatista ei syytetty, mutta syytetyn suhdetta pahalaiseen puitiin muutaman kerran muista syistä. Kuten Antero Heikkinen (1969) on selvittänyt, noitasapatti-

kuvitelmat olivat esillä Suomessa usein vain Ahvenanmaalla vuosina 1666–1670 (1678) ja Pohjanmaan ruotsinkielisellä alueella 1670-luvun jälkipuoliskolla. Näiden alueiden ulkopuolelta kannattaa mainita vain Ulvila, jossa kolme naista oli syytteessä noita-sapattiin matkaamisesta (1677, 1686–88 ja 1698–1700).

***

Monenlaiset mielikuvat ovat värittäneet käsityksiä noituudesta ja taikuudesta syytetyistä ihmisistä. Mutta keitä noidot olivat? Noita-aikojen jälkeen tallennetuissa kansanrunoissa noitaa nimitetään usein kateeksi. Kade tarkoittaa vihamielistä lähimmäistä. Voidaan-kin varmasti osoittaa, että noituudesta tai taikuudesta ei epäilty kaukana asunutta maineeltaan pelottavaa noitaa. Syytetty oli aina tuttava, yleensä naapuri tai vähintäänkin samasta kylästä. ”Katehia on kaikki kansa, velhoja joka veräjä”, todetaan suomalaisessa kansanrunossakin.

Tiedetään myös, että pääosa syytetyistä oli talonpoikia tai heidän vaimojaan, kaupungeissa myös porvareita tai porvareiden vaimoja. Palkollisia syytetyistä oli pieni osa, samoin sosiaalisen rankasteikon alapäähän kuuluneita kerjäläisiä ja loisia. Kaikkien köyhimmät eivät ainakaan tässä tutkituilla alueilla joutuneet noitaioikeudenkäynneissä huonommalle puolelle. Vastaavia tuloksia on esitetty monissa muiden maiden vainoja käsitelleissä yksityiskohdaisissa tutkimuksissa, ja Suomen Pohjanmaankin osalta asian huomasi jo Antero Heikkinen (1969). Aikaisempia mielikuvia eri maissa saadut tutkimustulokset vastaavat vain sikäli, että monin paikoin yksinään eläneiden naisten osuus syytetyistä on mitä luultavammin ollut suurempi kuin heidän osuutensa väestöstä. Kuitenkin pääosa syytetyistä näyttää kaikkialla kuuluneen aviosäätysiin.

Varsin erikoisia tuloksia olen saanut analysoidessani syytetyjen varallisuutta. Osaa syytetyistä – palkollisia, loisia ja kerjäläisiä – on perusteltua pitää jokseenkin varattomina, mutta talollisten varallisuuden arvioinnissa voidaan tukeutua vain tulkinnanvaraiseen ja epätäydelliseen aineistoon. Käytettävissä olleiden tietojen mukaan näyttää siltä, että syytetyt talonpojat tai heidän vaimonsa olivat poikkeuksellisen usein kotoisin varsin suurelta tilalta, esimerkiksi tilalta, joka veroluetteloissa oli merkitty 2/3 manttaalin tilaksi tai suuremmaksi. Kun tila näyttää maksaneen veronsa ja

pitäneen palkollisiakin, olen varovasti päätellyt, että syytetyt talolliset todellakin huomattavan usein kuuluivat vähintään kohtuullisesti menestyneisiin talonpoikiin.

Myös syyttäjät kuuluivat useimmiten vähintään keskivarakkaiisiin talollisiin. Mielenkiintoista on, että loisia ja kerjäläisiä syytti useimmiten esivalta.

Perin harvan (5 %) tiedetään olleen useammin kuin kerran syytettynä noituudesta tai taikuudesta. Varsin vähän on tietoja siitäkään, että useat syytetyt olisivat olleet saman suvun eriaikaisia vesoja. On silti mahdollista, että tietäjä- ja parantajaperinne kulki jossakin määrin suvussa, mutta – niin ikään vastoin yleistä käsitystä – ammattimaiset tietäjät ja parantajat eivät joutuneet kovin usein syytetyiksi noituudesta tai taikuudesta. Pitääkin huomata, etteivät noituus- tai taikuusoikeudenkäynnit sellaisenaan kuvaakaan tarkasti tietäjä- tai parantajaperinnettä.

Jälkipolvet ovat pitäneet noituus- ja taikusprosesseissa tuomitutuja viattomina uhreina. Tuomitut olivat kuitenkin usein syyllistyneet tekoon, josta rangaistuksensa saivat. Paitsi loitsiminen myös uhkaus voitiin näyttää toteen – eri asia oli, josko lehmä oli kaatunut sanan säilästä. Aikalaiset ajattelivat noitien vainoavan eivätkä päinvastoin niin kuin jälkipolvet.

***

Usko noituuteen tarkoitti, että ihmiset uskoivat toisillaan olleen pahan nostamisen kyvyn. Kyky tuli ilmi riitatilanteissa, kun toisen ihmisen kunniaa tai etua oli loukattu. Myös kerskailu ja mahtailu, nopea rikastuminen tai välinpitämättömyys toisten kärsimystä kohtaan saattoi johtaa muiden kiroihiin. Noituuden pelko oli suoja edun loukkausta vastaan; se oli siis eräänlainen demokraattisuuden ja tasa-arvoisuuden tae. Tätä seikkaa on kuitenkin varottava liioittelemasta. Noituuden uhka ei ollut keskinäisen kunnioituksen takeena sen kummempi kuin monet muutkaan takeet hyvälle sovelle.

Vahingoittavaa noituutta koskeneen syytöksen taustalla oli tavallisesti jokin sosiaalinen ristiriita, ja jompikumpi osapuolista oli kärsinyt taloudellisen menetyksen. Syytökset lisääntyivät käräjillä 1600-luvun puolivälissä. En ole voinut luotettavasti selvittää, miksi syytökset vahingoittavasta noituudesta lisääntyivät juuri tuolloin. Jo 1500-luvun puolivälissä noituus- ja taikuussytökset olivat

yleistyneet, mutta aivan 1600-luvun alussa niitä näyttää olleen vähemmän.

Noituussyytöksissä paine oikeusprosessiin näyttää tulleen usein kyläyhteisöstä, ei esivallan taholta. Tähän viittaa sekin, että noituudella vahingoittamisesta tuomittiin harvoin langettaviin tuomioihin. Monet prosessit viittaavat varsin kärjekkäisiin konflikteihin. Kenties sotavuosien epäsuotuisten olojen vuoksi takaiskuja pelättiin enemmän, ja vastoinikäymisten merkityskin saattoi olla suurempi 1600-luvun ensimmäisellä puoliskolla ja vuosisadan puolivälissä.

Varmasti muutkin seikat vaikuttivat noituussyytösten yleistymiseen. Kun syytöksiä oli kerran esitetty vakuuttavalla tavalla, noituusepäilyistä tuli muodikas selitys, ja käräjien käynti jo sinänsä oli omiaan synnyttämään uusia prosesseja. Kenties tähän vaikuttivat myös ulkomaiset esikuvat ja yleinen keskustelu noituudesta Euroopan maissa, mutta tällaista vaikutusta en ole voinut osoittaa. En myöskään voi vahvistaa epäilyjä siitä, että vierailta mailta palaavien sotilaiden myötä noitien kauhutöistä olisi saatu uusia todisteita.

Sen sijaan pidän luultavana, että noituusepäilyjen käsittely käräjillä tuli mahdolliseksi yhä useammin sen takia, että oikeushallinto valtiollisen keskusmahdin kehittymisen myötä tehostui. Kun yksityisen henkilön nostaman prosessin taustalla kuitenkin tavallisimmin oli jokin sosiaalinen ristiriita, josta vahingontekijää vaadittiin vastuuseen, olivat toistuvat noituussyytökset myös keino kamppailla takaiskuja, so. köyhyyttä vastaan. Suomessa käräjien käsittelyyn päätyi useammin miehen kuin naisen tekemä noituuden työ, joten vuosisadan ensimmäisten vuosikymmenten sotien aikana mahdollisesti jo sotakin esti noituussyytösten yleistymistä.

Noituussyytösten vähenemisellekin on vaikea löytää yksiselitteistä syytä. Noituussyytökset vähenivät samanaikaisesti kun taikuussyytökset yleistyivät, ja myös Suomessa ruvettiin syyttämään noitasapattiin lentämisestä. Noituusprosessitkaan eivät loppuneet, vaan niitä oli koko vuosisadan ajan. Pidän ilmeisenä, että oikeusjärjestelmä kuitenkin hillitsi noituusprosessien syntyä. Valtaosa noituudesta epäillyistä vapautettiin. Valtakunnallinen lainsäädäntö ja keskusvallan valvoma oikeuslaitos takasivat, että noituusjutukin lähes poikkeuksetta käsiteltiin asiallisesti. Yksityiset intressit eivät päässeet vallitsemaan oikeuskäsittelyä.

Jos ajatellaan, että noituuden pelolla oli sosiaalista aggressiivi-

suutta hillitsevä vaikutus, voidaan epäillä tällaisen kontrollin toimineen vain suhteellisen vakiintuneissa oloissa. Kyläyhteisöjen elämä muuttui nopeasti 1600-luvulla. Noidan juoniksi sosiaalisen elämän aallokko ei ollut selitettävissä. Kyläläiset, semmitenkään lautamiehet, tuskin pitivät aina uskottavana, että noituuden keinoin tämän tästä tuhottiin muutoin hyvän työn tuloksia. Toisaalta yhteiskunnan johtavat ryhmät saattoivat vähitellen luopua noituuskosta. Esivallan toimia ohjasivat uusimmat tieteen opit ja luja luottamus omaan kasvaneeseen valtaan.

Oikeustapa-analyysin jälkeen tutkimustani on ohjannut paradoksi: Viranomaisten johtama oikeuslaitos ei juuri tuominut noituudesta ja tarkka tutkinta teki muutoinkin noituussyytteen menestyksellisen ajamisen vaikeaksi. Mutta samanaikaisesti esivallan asenne taikuuteen tiukkeni. Vuosisadan puolivälin jälkeen maallinen oikeus alkoi ottaa haparoivia askeleita taikojentekijöidenkin kurittamisessa, ja viimeistään 1670-luvun alussa oikeuskäytäntö oli jo johdonmukaisesti toinen. Pääosa 1600-luvun noituus- ja taikusoikeudenkäynneissä annetuista tuomioista annettiin esivallan nostamissa taikusprosesseissa, mukaan lukien noitasapatti-prosessit, 1670- ja 80-luvulla.

Taikojen teko loukkasi puhdasoppista uskoa ja yhtenäistä kirkko- ja tapakulttuuria, joka oli asetettu myös valtiolliseksi tavoitteeksi. Monet esivallan edustajatkin pelkäsivät noidan aiheuttamia sairauksia ja karjavahinkoja, mutta noituus ei ollut uhka vankentuvalle hallintokoneistolle. Taikuussyytöksistä tuli esivallalle noituussyytteitä tärkeämpiä samasta syystä kuin mistä johtui, että noituussyytökset menettivät merkityksensä: Jos esivalta hallitsi yhteisön sosiaalista kontrollia – valvomalla ihmisten toimia erilaisin säädöksin – sen ei tarvinnut esittää syytöksiä noituudesta, mutta sen piti käydä kamppailua taikuutta vastaan. Taikojen teko loukkasi esivallan opettamaa uskoa – riippumatta taian vaikutuksesta.

Taikuudesta syytettiin usein vielä 1700-luvulla, ja myös noituussyytöksiä esitettiin 1700-luvulla.

***

Noitavainojen tutkimuksessa on korostettu eri tavalla kahta seikkaa. Toisaalta vainojen taustalla on nähty sosiaaliset ja taloudelliset mullistukset sekä niiden myötä kyläyhteisöissä kärjistyneet

sosiaaliset konfliktit. Toisaalta on korostettu valtiollisen hallinnon, oikeushallinnon ja uskontopolitiikan muuttumista uuden ajan alussa, 1500- ja 1600-luvulla, paremmin järjestetyksi ja suurempia voimavaroja saaneeksi määrätietoiseksi kurinpito- ja valvontatoimeksi. Olen voinut osoittaa, että noituusosoikeudenkäynnit syntyivät eri tavalla kuin parantavaa ja suojaavaa taikuutta koskevat oikeudenkäynnit. Olen kuitenkin päätenyt siihen, että valtakunnan korkeimman maallisen ja kirkollisen esivallan toimilla oli ratkaiseva merkitys myös noituussyytteiden lisääntymiselle. Esivallan roolin voi sanoa olleen alistava siinä merkityksessä, että vallan haltijat katsoivat hyvin tietävänsä paremman ja kehittyneemmän elämäntavan kuin sen, mihin useimmat alamaiset olivat valmiit ja mihin alamaiset, osin vuosisataisten perinteiden myötä, olivat tottuneet.

Selvää kuitenkin on, etteivät esivallan toimet olleet pelkästään noituus- ja taikuusosoikeudenkäyntejä kiihdyttäviä. Vahingoittavaan noituuteen oikeus suhtautui varsin epäilevästi. Maltillisuudella, samoin kuin aikakauden normaalin oikeustavan mukaisella perusteellisella tutkinnalla, esivalta hillitsi noituussyytteiden nosta. Mikään ei viittaa siihen, että lautamiehetkään – jotka usein hyvin tunsivat kyläläisten elämää ja asioita – olisivat kepein perustein vaatineet langettavia tuomiota.

Taikuusprosesseissa esivallan merkitys oli erityisen suuri, mutta tällöinkään esivallalla ei ollut vain vainoja toimeenpanevan vaikuttajan roolia. Pääosassa taikuusosoikeudenkäyntejä ei otettu esille mitään sellaisia seikkoja, jotka viittaisivat jo Suomessakin tunnettuihin uusiin noitateorioihin. Tarinoita maahisista ja vuorenpukoista ei yritettykään pukea noitateorian kaapuun. Suomes- ta puuttui riittävän vahva noitateorioihin nojaava auktoriteetti, jonka tulkintojen myötä laajoilla alueilla olisi syntynyt toistuvia noitasapattiprosesseja. Maallinen ja kirkollinen valta pitäytyi vallinneessa kansanomaisessa uskomusjärjestelmässä eikä aktiivisesti levittänyt noitateoreettisia oppeja.

***

Joiltakin osin tutkimukseni on vienyt toisaalle kuin monet muut uusimmat tutkimukset. Noituudesta ja taikuudesta syytettyjen määrä Suomessa on nykyään arvioitava moninkertaiseksi vanhempiin arvioihin nähden. Kun yleensä uudemmassa noitavainotutki-

muksessa syytettyjen ja tuomittujen lukumäärää on jouduttu rajusti pudottamaan alaspäin, on Suomen suhteen tehtävä poikkeus: oikeudenkäyntien määrä oli huomattava.

Lukua arvioitaessa on kuitenkin otettava huomioon, että suomalaiset oikeustapaukset on lähdeaineistosta kerätty poikkeuksellisen huolellisesti. Jo Rafaël Hertzberg seurasi uskollisesti tuomiokirjojen sivuja, eikä myöhempien tutkijoiden ote ole ollut suurpiirteisempi. Myös paikallishistoriallisessa tutkimuksessa on usein esitelty noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä. Suomalaisissa arvioissa ei ole lähdetty sellaisista olettamuksista kuin monin paikoin muualla Euroopassa, jossa arviot syytettyjen ja tuomittujen määristä ovat pienenneet moninkertaisesti. Mitä tarkemmin oikeuslähteet on tutkittu, sitä suuremmaksi kansanomaisen noitouden ja taikuuden vuoksi syntyneiden prosessien osuus noitasapatiprosessien rinnalla on tavallisesti käynyt.

Toinen seikka on, että olen varsin tarkasti erottanut erilaiset oikeudenkäynnit ja uskoakseni osoittanut, että ne syntyivätkin eri tavalla. Noituussyytteen taustalla oli tavallisesti henkilökohtainen motiivi, ja asia kiinnosti esivaltaa vasta, kun syytetyn maine ja toiminta selvästi häiritsivät kyläyhteisön elämää. Taikojen teon suhteen oli toisin: esivalta ei voinut suhtautua loitsuilla parantamiseenkaan välinpitämättömästi, sillä tällöin se olisi vastoin yhteiskuntapoliittista linjaansa suvainnut räikeää uskonnollista toisinajattelua. Lisäksi oikeusprosessit olivat erilaisia sen mukaan, milloin ne olivat syntyneet ja missä ne olivat syntyneet. Myös kysymys syytettyjen sukupuolesta liittyy tähän: miehiä, joita syytetyistä oli enemmistö, syytettiin erilaisissa prosesseissa kuin naisia.

Noitasapatioikeudenkäyntien syntyä tarkastellessani olen varsin lähellä tavanomaisia tutkimuksia. Oleellista oli, että Suomesta puuttui noitateoriaan nojaava riittävän vaikutusvaltainen opillinen auktoriteetti, jonka ansiosta kansanomaisten uskomusten piirteitä olisi tulkittu uuden noitaopin mukaisesti. Tämä seikka liittyy kolmanteen huomionarvoiseen näkökohtaan: Suomalaisen aineiston valossa esivallan toimia on arvioitava eri tavalla kuin useissa muita maita koskeneissa tutkimuksissa. Ensinnäkin oikeusjärjestelmän pitäytyminen normaalin prosessin tavoissa hillitsi noituussyytteiden nostoa, eikä asiallinen tutkinta useinkaan mahdollistanut yksityisten intressien nousemista keskeiseen asemaan oikeuskäsittelyssä.

Tämä sinänsä ei ole erikoinen havainto; muista tutkimuksista on tuttu huomio, että ylempät oikeuselimet suhtautuivat yleensä asiallisemmin ja kylmäverisemmin hysteerisiin syytöksiin ja kiihtyneeseen tilanteeseen kuin alemmat oikeusistuimet. Suomessa myös alioikeudet näyttävät tavallisesti säilyttäneen malttinsa. Mitä luultavammin syy oli siinä, että noitasapattiteoriaa ei omaksuttu tutkinnan ohjeeksi. Kyse ei siis ollut niinkään siitä, että maltti ja harkinta saivat hylkäämään noitateorian vaan siitä, että kun noitateoria puuttui, maltti oli helppo säilyttää. Muuallakaan perinteellinen yksityisen kantajan aktiivisuuteen perustuva eli ns. akkusatorinen oikeusjärjestelmä ei kiihdyttänyt vainoja siinä määrin kuin inkvisitorinen oikeusjärjestelmä, jossa yksityisen kantajan sijasta esivalta oli ottanut tehtäväkseen syytteen ajamisen.

Suomesta puuttui käytännöllisesti katsoen kokonaan auktoriteetti, joka olisi ohjannut kansanomaisia uskomuksia noitateoreettisen tulkinnan raameihin. Piispa Johannes Gezelius vanhempi ja Ahvenanmaan kihlakunnantuomari Nils Psilander näyttävät tässä suhteessa kerrassaan poikkeuksellisilta henkilöiltä. Pohjanmaan ruotsinkielisen alueen vainoihin vaikuttivat – kuten Heikkinen on esittänyt – ruotsalaiset esikuvat ja yhteydet. On ilmeistä, ettei suomalainen papistokaan yleensä ollut valmis esittämään noitateoreettisen opin mukaisia tulkintoja. Näin ei tehty niissäkään prosesseissa, joissa muutoin kiihkeästi selvitettiin taikuuden harjoitusta.

Juuri esivallan passiivinen, kenties torjuvakin suhtautuminen noitateoreettisiin tulkintoihin oleellisesti rajoitti joukkoprosessien leviämismahdollisuuksia Suomessa. Näin oli siitä huolimatta, että esivalta ajoi kiihkeästi prosesseja taikoja tehneitä henkilöitä vastaan. Mutta taikuuden harjoitus oli helposti todistettavissa ja perustui vanhoihin kansanomaisiin tapoihin. Monin paikoin muualla Euroopassa esivallan tulkintojen myötä kuulusteluissa esille tulleita asioita ohjattiin uuden noitateorian uumiin. Huomattakoon kuitenkin, että mm. Englannissa ja Venäjällä noitateoreettiset opit jäivät vähälle huomiolle, joten kokonaan ainutlaatuista suomalaisen esivallan pidättyvyys – tai tietämättömyys – ei ollut.

Noitavainot yhdistetään tavallisesti kahteen laajempaan ilmiöön: Toisaalta prosesseja tarkastellaan aikakauden muiden riita- ja rikosprosessien joukossa, ja on kyetty osoittamaan, ettei kyseessä ollut millään tavalla yksittäinen ilmiö. Toisaalta on kiinnitetty huomiota siihen, että noituus ja taikuus olivat keskeinen osa aika-

kauden ihmisen elämänpiiriä riippumatta siitä, jouduttiinko asia-
ta käräjille. Kun noitaprosesseja jo yleisesti tarkastellaan osana
muuta aikakauden rikollisuutta, haluan painottaa jälkimmäistä
huomiota. Noituus ja taikuus liittyivät kiinteästi ihmisten arkeen ja
pyhään ainakin kahdella tavalla: Noituuden ja taikuuden perin-
teessä keskeistä oli ihmisen tai karjan terveys ja sairaus, ja tervey-
den vaalimisesta tai vahingoittamisesta oikeusprosesseissakin ta-
vallisesti oli kyse. Terveiden ja sairauden keskeisyys noituuden ja
taikuuden perinteessä on mielenkiintoinen seikka siksikin, että
näin näyttää olevan myös nykyaikana. Tieteen ja tekniikan arvoval-
taa ei kiistetä teknisten sovellutusten alueella, vaan tieteellisille
teorioille vaihtoehtoiset näkemykset koskevat terveyttä ja sairautta.

Jokapäiväisessä elämässä noituus ja taikuus olivat huomion
kohteena toisestakin syystä. Noituus oli vaara, joka oli otettava
huomioon ihmisten välisessä kanssakäymisessä. Kuvaavaa on, että
yksi tavallisista selityksistä sairauksiin oli vihamielisen ihmisen
noituus. Noituuteen oli varauduttava joko sovittavalla käytöksel-
lä tai suojaavilla vastataioilla. Aikakauden ihminen oli noituva
ihminen ja pelkäsi muita noituja.

***

Olisi luontevaa ajatella, että shamanistinen perinne tai muut suo-
malaiseen mytologiaan liittyneet piirteet selittäisivät, miksi noi-
tuudesta Suomessa syytettiin usein miehiä. Näin ajattelikin jo Ra-
faël Hertzberg (1889). Selvästi mikään ei kuitenkaan viittaa siihen,
että suomalaisten mytologisessa perinteessä olisi ollut aineksia,
jotka Euroopan noitavainojen aikaan (1450–1750) olisivat merkit-
tävästi vaikuttaneet suomalaisten noituus- ja taikuusprosessien
erityispiirteisiin. Muutamat kaatuilevat parantajat – joista eräät
todettiin aikalaisten arvioissa kaatumatautisiksi – eivät välttämättä
viittaa varsinaiseen shamanistiseen noitakulttuuriin.

Näyttää siltä, että shamanistinen noitakulttuuri oli jo kauan
ennen noitavainojen aikaa hävinnyt tai synnyttänyt uuden tietäjä-
kulttuurin. Tutkimusalueiden oikeustapausaineistosta ei voida
löytää tietäjiä, jotka noitarummuin ja lauluin olisivat valmistelleet
sielujensa matkaa Manalaan asioimaan vainajien sielujen luo. Sen
sijaan hiukan enemmän on tietoja ns. into- ja myrrysmiehistä,
joiden toimissa haltioituminen ja intoutuminen myös olivat tärkei-
tä piirteitä, mutta nämä tietäjät eivät matkanneet Manalaan. Var-

masti lappalaisnoitien perinne jossain määrin eli, eritoten pohjoisemmassa Suomessa. Lappalaisnoitien maine oli suuri 1600-luvulakin, mutta noitaioikeudenkäynneissä heitä syytettiin niin Suomen kuin Ruotsinkin Lapissa hyvin harvoin.

Koska oikeuslähteissä on perin vähän tietoja shamanistisesta noitaistunnosta, täytyy olettaa, että 1600-luvulla, varsinkin suomalaisalueilla, shamanistinen noitakulttuuri oli jo hiipunut. Näin on olettanut mm. Martti Haavio kansanrunousaineistoon perustuneissa tutkimuksissaan. Olen sitä mieltä, että uuden ajan alun noitaioikeudenkäynneissä shamanistisen perinteen vaikutus oli vähäinen, vaikka jotkut piirteet ovat eläneet myöhemmillekin ajoille paitsi lappalaisten myös (muiden) suomalaisten keskuudessa. Luulen myös, ettei kysymystä miesten suuresta osuudesta syytettyjen joukossa voida sitoa shamanistiseen perinteeseen. Per Sörliniltä saamani tietojen mukaan Ruotsissa miesten osuus syytettyjen joukossa kasvoi nimenomaisesti 1700-luvulla, mikä todistaa, ettei miesten osuus noituudesta tai taikuudesta syytettyjen joukossa ollut sidottu vain shamanismiin.

Oikeudenkäyntien tilastollisen tarkastelun jälkeen näytti siltä, että miehille olisi ollut tyypillistä noituudella vahingoittaminen ja vastaavasti naisille tyypillisempää olisi ollut taikuudella parantaminen. Tilastot kuvaavat asian väärin. Lienen osoittanut, ettei naisten sidonnaisuus parantamisen perinteeseen ollut niin selvä eikä miesten osuus vahingoittavasta noituudesta niin ehdoton, kuin se pelkästään oikeustapaustilaston valossa näyttää. Miehiä ei syytetty taikuudesta niin kauan kuin oikeuskäytännössä taikuutta ei ollut kriminalisoitu. Vastaavasti naisten osuus myös noituussyyteistä lisääntyi, kun naisia ylipäänsä ruvettiin syyttämään.

Olen taipuvainen korostamaan muutoksen syynä enemmän yhteiskuntapoliittisia syitä kuin eroja noituuden ja taikuuden harjoituksessa. Mistä käräjien miehinen noidan stereotypia johtuikaan, tämän stereotypian murtumisen lienee aiheuttanut kaksi tekijää, jotka vaikuttivat toisistaan riippumatta: Epäilemättä taikuuden kriminalisointi lisäsi naisten osuutta syytettyjen joukossa, sillä monet naisten tekemät taitat olivat tavallisia, ja ne oli helppo näyttää toteen. Taikojen teosta ruvettiin rankaisemaan samaan aikaan kun valtiovalta muutoinkin pyrki ulottamaan vaikutusvaltansa elämänpiiriin, joka aiemmin käytännöllisesti katsoen kokonaan oli viranomaisten vaikutuksen ulkopuolella. Taikuuden vastainen kampanja tuskin olisi onnistunut, ellei kotitalous- ja navettatyössä

taikoneita naisia olisi miesten lailla vaadittu tilille sopimattomista toimista. Salavuoteus ja huoruus olivat niin ikään tekoja, joista naisetkin oli tuomittava, jos ylipäänsä haluttiin sovittaa ihmisten välinen kanssakäyminen sielunpaimenten opettamaan ja valtiovalan vahvistamaan tapaan. En usko, että naisten tuomitseminen aikaisempaa ankarammin johtui nimenomaisesti naisia vastaan suunnatusta vainosta. Kyse oli valtiollisen vaikutusvallan kasvatamisesta siinä jokapäiväisen elämän piirissä, joka aikaisemmin oli kuulunut ihmisen yksityisyyteen tai oli ollut perheen tai suvun, kenties myös kyläyhteisön hallitsemaa aluetta. Esivallalle tämän uuden alueen valloittaminen ei ollut mahdollista, jollei puututtu naisten työhön ja toimiin.

Toinen seikka, joka vaikutti miesnoidan stereotypian murtumiseen käräjillä, lienee ollut oppi ja tarinat noitasapattia viettävistä lentävistä noidista. Tällaisia tarinoita kiersi Suomessakin varmasti jo 1600-luvun puolivälissä. Noitasapattiin lentävät noidat olivat kaikkialla Euroopassa, myös Ahvenanmaalla, Taalainmaalla ja Pohjanmaalla, yleensä naisia.

Oikeuskäytännön muutos ja uudet noitatarinat eivät kuitenkaan kukistaneet kansanomaisia uskomuksia. Vain lyhyenä aikana 1670- ja 1680-luvulla naisten osuus syytetyistä oli poikkeuksellisen suuri, samoihin aikoihin noitasapattiprosessien kanssa. Tämän jälkeen naisten osuus syytetyistä näyttää pienenneen, joskin säilyi 1600-luvulla suurempana ainakin läntisemmässä Suomessa. Kansanomaiset uskomukset, perinteelliset oikeustavat ja noitateoriasta vakuuttuneen riittävän vahvan auktoriteetin puuttuminen ylläpitivät perinteellistä, käräjillä tutuksi tullutta miehisen noidan stereotypiaa. Naisia syytettiin noituus- ja taikuusprosesseissa Ala-Satakunnassa ja Pohjanmaalla useammin kuin Viipurin Karjalassa, mutta naiset esiintyivät ylipäänsä harvemmin oikeudessa Viipurin Karjalassa, kuten mm. Anneli Mäkelä (1989) ja Anu Pylkkänen (1990) ovat osoittaneet. Myös Viipurin Karjalassa tuomittiin taikuudesta mutta useammin miehiä. Taikuudesta tuomittiin samalla tavalla eri puolilla maata, mutta oikeuskäytäntö erosi siinä, kuinka nainen osallistui käräjäasioihin. Näyttää siltä, että noituus- ja taikuusprosessien erityispiirteisiin vaikuttivat varsin käytännölliset seikat, ei niinkään miesten mahdissa maineikas shamanismi tai naisten myyttinen riettaus.

Lyhenteet

ark.	= arkisto
HAik	= Historiallinen Aikakauskirja
HArk	= Historiallinen Arkisto (SHS)
Hist. Tutk.	= Historiallisia Tutkimuksia (SHS)
HT	= Historisk Tidskrift
HTFF	= Historisk Tidskrift för Finland
HYK	= Helsingin yliopiston kirjasto
KA	= kirkonarkisto
mf.	= mikrofilmi
LHKMY	= Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen vuosikirja
OMA	= Oulun maakunta-arkisto
Pt.ptk.	= piispantarkastuspöytäkirja
Rt.ptk.	= rovastintarkastuspöytäkirja
SAY	= Suomen asutuksen yleisluettelo
SHS	= Suomen Historiallinen Seura
SKHS ptk.	= Suomen Kirkkohistoriallinen Seura. Pöytäkirjat.
SKHSt.	= Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia
SKS	= Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SKSt.	= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia
SMYA	= Suomen Muinaismuisto-Yhdistyksen Aikakauskirja
SRA	= Ruotsin valtionarkisto
SUST	= Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia
TMA	= Turun maakunta-arkisto
tuom.kap.	= tuomiokapituli
UUB	= Upsalan yliopiston kirjasto
VA	= valtionarkisto

Lähdeluettelo

Painamattomat lähteet

Valtionarkisto (VA), Helsinki

Valtionarkiston tuomiokirjaviitteisiin ei ole merkitty arkistoa silloin kun epäselvyyttä lähteestä ei voi syntyä. Viitteissä on käytetty valtionarkiston vanhempaa ja mikrofilmeilläkin näkyvää signumia.

Alioikeuksien pöytäkirjoja (ns. renovoidut tuomiokirjat). Noituus- ja taikusoikeudenkäynneistä tarkemmin liitteissä I–III. (Euran tuomiokirjoja vuodelta 1685 ei ole löytynyt mikrofilmeiltä. Ks. Eura 1685: Ala-Satakunta II, Ko a 1a.)

Kirkonarkistojen (KA) mikrofilmit (mf.):

Piispan- ja rovastintarkastuspöytäkirjat Artjärven, Asikkalan, Eurajoen, Huittisten, Iin, Kaarlelan, Kemin, Kälviän, Limingan, Lohtajan, Pudasjärven, Pyhäjoen, Rauman, Teerijärven ja Ulvilan kirkonarkistoissa.

Suomen asutuksen yleisluettelo (SAY). (Käsikirjoituksenomainen aineisto.)

Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran arkisto:

I VI (jäljennös piispantark.ptk:sta Oulussa 1628. Alkuperäinen tuntematon.)

Tampereen tuomiokapitulin arkisto: Mf. TK 1606 (pt.ptk. C F 1).

Voudintilit 3755

Tuomiokirjakortisto

Riksarkivet, Tukholma (SRA)

Acta ecclesiasticum: Åbo stift, vol. 78, 80 ja 84. (Mf. FR 227–229. VA.)

Bielkesamlingen: Gustaf Horns och Sigred Bielkes gods- och länshandlingar. Finland. Björneborgs grefskap, domböcker 1651–1678. Vol. 25–27. (Mf. FR 199–200, VA.)

Turun maakunta-arkisto (TMA), Turku

Ala-Satakunnan konseptituomiokirjoja 1660-luvulta. Tarkemmin liitteessä I.

Turun tuomiokapitulin arkisto: E VI 1 (mm. tarkastusptk.). Mf. MA 176 (VA).

Oulun maakunta-arkisto (OMA), Oulu

Alioikeuden pöytäkirjoja: Ii ja Pudasjärvi 1733–34 (Kemi 61).

Helsingin yliopiston kirjasto (HYK)

C. A. Alcenius, Handskrifter. Vol. VII.

Universitets Bibliotek i Uppsala, Upsala (UUB)

Handlingar on kyrkan och Prästerskapet: Åbo stift. (K I 2, Bd. 2.)
Om biskop Bång (K 85).

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS), Helsinki

Kansanrunousarkiston kokoelmia.

Painetut lähteet

Aamulehti 18.11. 1988

Consistorii Academici Aboensis Äldre Protokoller. Utgivna af Finska Historiska Samfundet. I (1640–54). Helsingfors 1884.

Consistorii Academici Aboensis Protokoll. V (1679–1685). Helsingfors 1914.

Consistorii Ecclesiastici Aboensis Protokoller I–II: 1656–1661. Borgå 1899 ja 1902. (SKHSt. II–III).

Helsingin Sanomat 29.3. 1991 ja 29.6. 1991.

Kircko-Laki Ja Ordningi 1686. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. Toim. Lahja-Irene Hellemaa ym. SKSt. 444. 1986.

Kristoffer kuninkaan maanlaki herra Martin suomeksi kääntämä. SKSt. 82:II,1. Helsinki 1905.

Kristoffer kuninkaan maanlaki. Suomeksi kääntänyt Abraham Kollanius. SKSt. 82:III,1. Helsinki 1926.

Kuningas Kristoferin maanlaki 1442. Muinaisruotsista suomentanut Martti Ulkuniemi. SKSt. 340. Vaasa 1978.

Maunu Eerikinpojan kaupunginlaki liitteineen. Suomeksi kääntänyt Abraham Kollanius. SKSt. 82:III,2. Helsinki 1926.

Prästeståndets riksdagsprotokoll 1 (1642–1660). Utgivna av Anne Forssell och Erik Granstedt. Uppsala 1949.

Prästeståndets riksdagsprotokoll 2 (1660–1664). Utgivna av Jan Liedgren. Uppsala 1954.

Prästeståndets riksdagsprotokoll 4 (1680–1714). Utgivna av Lennart Thanner. Norrköping 1962.

Pyhä Raamattu: Vanha Testamentti. XI yleisen Kirkolliskokouksen vuonna 1933 käytäntöön ottama suomennos. Uusi Testamentti. XII yleisen Kirkolliskokouksen vuonna 1938 käytäntöön ottama suomennos. Turku-Helsinki 1967.

Rikosoikeuskomitean mietintö 1976:72. Helsinki 1976.

- Ruotsin Waldakunnan Laki. Hywäxi luettu ja Wastaan otettu Herrain päivillä Wuonna 1734. Suomexsi kääTTY. Turusa 1826.
- Samling af Domkapitlets i Åbo Cirkulär-Bref ifrån år 1564–1700. Första delen. Supplement till Utdrag ur Domkapitlets ... Åbo 1836.
- Samling Af Sweriges Gamla Lagar ...: Konung Christoffers Landslag. Utgiven af D. C. J. Schlyter. Lund 1869. (Corpus Iuris Sueo-Gotorum Antiqui. Volumen XII.)
- Samling Utaf Kongl. Bref. Stadgar och Förordningar Angående Sweriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie ... II. Stockholm 1750.
- Schmedeman, Johan, Kongl. Stadgar, förordningar, bref oc resolutioner ... Upsala 1706.
- Suomen historian dokumentteja 1. Toim. Mikko Juva, Vilho Niitemaa ja Päiviö Tommila. Otava: Helsinki 1968.
- Suomen rikoslaki, 42. luku, 8 §.
- Ulkuniemi, Martti, Ljungo Tuomaanpojan lainsuomennokset I. Maanlain ja kaupunginlain teksti. (Ruodzin waldakunnan Maan elj taloin poicain laki ...) SKSt. 319 / Proceedings of the Vaasa School of Economics. Reprint series N:o 17: Philology 3. Vaasa 1975.
- Utdrag ur Dom-Kapitlets i Åbo Cirkulär-Bref. Utgifwet af Gustaf Gabriel Hällström. Åbo 1824.
- Åbo Tidningar 1792:14, 1793:12 ja 1795:20.

Kirjallisuus

- Aalto, Seppo*, Sedlighetsbrottslighetens sociala bakgrund i Borgå län 1670–1690. HTf 2/1990.
- Achté, Kalle – Schakir, Taina*, Psykiatrisia näkökulmia pahasta silmästä. Suomen Antropologi 2/1981.
- Achté, Kalle – Tuulio-Henriksson, Annamari*, Psykosomatiikka ennen ja nyt. Kirjassa: Achté, Kalle – Pakaslahti, Antti – Rimon, Ranan (toim), Psykosomatiikka: nykynäkemyksiä ja kliinisiä sovellutuksia. Keuruu 1984.
- Ahvenainen, Jorma*, Suomen sahteollisuuden historia. WSOY: Helsinki 1984.
- Alanen, Aulis J.*, Lapuan ”noidat”. Kytösavut III. 1947.
- Ankarloo, Bengt*, Trolldomsprocesserna i Sverige. 2. uppl. med efterskrift. Lund 1984 (1971).
- Ankarloo, Bengt*, Sverige: det stora oväsendet 1668–1676. Kirjassa Ankarloo – Henningsen (toim.) 1987.
- Ankarloo, Bengt – Henningsen, Gustav (toim.)*, Häxornas Europa 1400–1700. Historiska och antropologiska studier utgivna av Bengt Ankarloo och Gustav Henningsen. (Institutet för rättshistorisk forskning. Serien II. Rättshistoriska studier 13.) Lund 1987. (In English: Early Modern European Witchcraft. Clarendon Press 1990.)
- Becker, Reinhold v.*, Tillägg och Rättelser till Gananders Mythologia Fennica. Efterlämnade anteckningar af Reinhold v. Becker. SMYA XV. 1896.
- Birkelund, Merete*, Troldkvinden og hendes anklagere. Danske hekseprocesser i det 16. og 17. århundrede med et bilag om processerne i Østjylland. Arusia – Historiske skrifter III. (Århus N.) 1983.

- Blomstedt, Yrjö*, Laamannin- ja kihlakunnantuomarinvirkojen läänittäminen ja hoi-
to Suomessa 1500- ja 1600-luvuilla. SHS: Hist.Tutk. 51. Helsinki 1958.
- Boyer, Paul – Nissenbaum, Stephen*, Salem Possessed. The Social Origins of
Witchcraft. Harvard University Press 1974.
- Braudel, Fernand*, Capitalism and Material Life 1400–1800. Cox & Wyman: London
1973 (1967).
- Burke, Peter*, Det comparativa studiet av Europas häxväsende. Kirjassa Ankarloo –
Henningsen (toim.) 1987.
- Buxton, Jean*, Mandari Witchcraft. Kirjassa Witchcraft and Sorcery In East Africa
(toim. Middleton – Winter) 1978 (1963).
- Cajander, K. A.*, Muutamia taikajuttuja Uudenkaupungin ja Ala-Satakunnan tuo-
miokirjoista. SMYA XVII, 1897.
- Cohn, Norman*, Europe's Inner Demons. An Enquiry Inspired by the Great Witch-
Hunt. Basic Books: New York, 1975.
- Crawford, J. R.*, Witchcraft and Sorcery in Rhodesia. Oxford University Press 1967.
- Demos, John Putnam*, Entertaining Satan. Witchcraft and the Culture of Early New
England. Oxford University Press: Oxford ym., 1983 (1982).
- Dülmen, Richard van*, Imaginationen des Teuflischen. Nächtliche Zusammen-
künfte, Hexentänze. Kirjassa Hexenwelten (toim. van Dülmen) 1987.
- Durkheim, Emile*, Itsemurha. Sosiologinen tutkimus. Suoment. Seppo Randell.
Tammi: Helsinki 1985 (1897).
- Easlea, Brian*, Witch Hunting, Magic and the New Philosophy. An Introduction to
Debates of the Scientific Revolution 1450–1750. Harvester Wheatsheaf: New
York etc. 1980.
- Eisler, Riane*, Malja ja miekka. Historiamme, tulevaisuutemme. WSOY: Juva 1988.
(Alkuteos 1987.)
- Eliade, Mircea*, A History of Religious Ideas. Volume 2: From Gautama Buddha to
the Triumph of Christianity. The University of Chicago Press, 1984 (1982).
(Alkuteos ransk. 1978.)
- Eliade, Mircea*, A History of Religious Ideas. Volume 3: From Muhammad to
the Age of Reforms. The University of Chicago Press, 1985 (alkuteos ransk.
1983).
- Englund, Peter*, Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under
stormaktstiden. Atlantis 1989.
- Ericson, Lars*, Den militära trolldomsprocessen i Nyenskans år 1674. Karolinska
förbundets årsbok 1989.
- Eusebiuksen kirkkohistoria*. Kreikan kielestä käänntänyt sekä johdannolla ja selityk-
sillä varustanut Ivar A. Heikel. Otava: Helsinki 1937.
- Evans-Pritchard, E. E.*, Witchcraft, Oracles, and Magic among the Azande. Abridged
with an Introduction by Eva Gillies. Oxford University Press 1989 (1937).
- Fontell, A. G.*, Anteckningar rörande hexväsendet i Österbotten på 1670-talet. HArk
VIII. Helsinki 1884.
- Frazer, James George*, The Golden Bough. A Study in Magic and Religion: Part 1.
The Magic Art and The Evolution of Kings. Vol. I. Third Edition. Macmillan and
Co: London 1926 (1890).
- Gadelius, Bror*, Häxor och häxprocesser. Bokförlaget Prisma: Stockholm 1986
(1963).
- Ganander, Christid*, Mythologia Fennica. 4. näköispainos 1984. Alkuteos 1789.

- Gardberg, John*, Rättskipning, övertro och själavård i västra Nyland före 1734 års lag. Budkavlen 1958.
- Gardberg, C. J.*, Turun linnan kolme Katariinaa. Otava: Keuruu 1986.
- Gaunt, David*, Familjeliv i Norden. Gidlunds 1983.
- Gijswijt-Hofstra, Marijke*, The European witchcraft debate and the Dutch variant. *Social History* 2:1990.
- Ginzburg, Carlo*, Ecstasies. Deciphering the Witches' Sabbath. Hutchinson Radius: London ym 1990. (Alkuteos italiaksi 1989.)
- Ginzburg, Carlo*, The Night Battles: Witchcraft and Agrarian Cults in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Routledge&Kegan Paul: London ym. 1983 (alkuteos 1966).
- Ginzburg, Carlo*, Sabbatens natur. Kirjassa: Ankarloo – Henningsen 1987.
- Gothus, Olaus Magnus*, Pohjoisten kansojen historia. Suomea koskevat kuvaukset. Otava: Keuruu 1977. (Alkuteos 1555.)
- Göttner-Abendroth, Heide*, Matriarchale Mythologie. (Ausgewählte Beispiele aus Mythos, Märchen, Dichtung.) Kirjassa Weiblich-Männlich. Kulturgeschichtliche Spuren einer verdrängten Weiblichkeit. Hrsg. Brigitte Wartmann. Ästhetik und Kommunikation: Berlin, 1980.
- Haavio, Martti*, Suomalainen mytologia. Porvoo 1967.
- Hako, Matti, toim.*, Kansanomainen lääkintätietous. SKS: Helsinki 1957 (1957a).
- Hako, Matti*, Myytti ja loitsu. Virittäjä 1957 (1957b).
- Halila, Aimo*, Iitin historia varhaisimmista ajoista 1860-luvulle. Helsinki 1939.
- Halila, Aimo*, Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi suuren Pohjan sodan ja isonvihan aikana 1700–1721. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia IV. Kuusamo 1984.
- Halila, Aimo*, Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721–1775. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V. Oulu 1954.
- Hammurabin lait*. Muinaisbabilonian kielestä suomentanut sekä johdannolla ja selityksillä varustanut Armas Salonen. WSOY: Porvoo-Helsinki 1951.
- Hansen, Bert*, Science and Magic. Kirjassa: Science in the Middle Ages. Edited by David C. Lindberg. The University of Chicago Press 1978.
- Harjula, Raimo*, Parantava sana afrikkalaisessa etnomedisinassa. Kirjassa Kansa parantaa. 1983.
- Harjula, Raimo*, Syyllisyys, sairaus ja ihminen. Syyllisyys sairauden selityksenä eri kulttuureissa ja uskonnoissa. Kirjapaja: Jyväskylä 1986.
- Harva, Uno*, Altain suvun uskonto. Porvoo 1933. (Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker. FF Communications 125. Helsinki 1938.)
- Harva, Uno*, Suomalaisen muinaisusko. WSOY: Porvoo-Helsinki 1948.
- Harviainen, Tapani – Heininen, Simo – Huhtala, Aarre*, Opi nyt vanha ja nuori. Mikael Agricola ja nykyaika. Otava: Keuruu 1990.
- Hastrup, Kirsten*, Island: Trollkarlar och hedendom. Kirjassa Ankarloo – Henningsen (toim.) 1987.
- Hautala, Jouko*, Sanan mahti. Kirjassa Jumin keko. Tutkielmia kansanrunoustieteen alalta. (SKS: Tietolipas 17.) Toim. Jouko Hautala. Helsinki 1960.
- Hedberg, Gunnel*, Slå sig för munnen och böta läppagäld. Kirjassa Rättshistoriska Studier. Serien II:4. Stockholm 1974.
- Heikkinen, Antero*, Paholaisen liittolaiset. Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640–1712). SHS: Hist. Tutk. 78, Helsinki 1969.

- Heikkinen, Antero – Kervinen, Timo*, Finland: den manliga dominansen. Kirjassa Ankarloo – Henningsen (toim.) 1987.
- Heininen, Simo*, Lehtorikapitulista professorikapituliksi 1604–1721. Kirjassa Turun tuomiokapituli 1276–1976. Toim. Kauko Pirinen. Turku 1976.
- Heino, Ulla*, Käsityö ja sen tekijät 1600-luvun Satakunnassa. SHS: Hist. Tutk. 127. Jyväskylä 1984.
- Heino, Ulla – Luoto, Jukka – Salo, Unto*, Eurajoen historia I. Jyväskylä 1987.
- Heinsohn, Gunnar – Steiger, Otto*, Häxor. Om häxförföljelse, sexualitet och människoproduktion. Översättning Gunnar Sandin. Röda Bokförlaget: Uddevalla 1989. (Alkuteos 1985.)
- Henningsen, Gustav*, Fra heksejagt til heksekult 1484–1984. Gyldendal: Copenhagen, 1984.
- Henningsen, Gustav*, Häxornas advokat. Historiens största häxprocess. Tiden: Stockholm, 1987 (1987a). Alkuteos tanskaksi 1981.
- Henningsen, Gustav*, Sicilien: ett arkaiskt mönster för sabbaten (1987b). Kirjassa Ankarloo – Henningsen (toim.) 1987.
- Henningsen, Gustav*, Witchcraft in Denmark. Folklore 1982–ii.
- Henningsen, Gustav*, The Witches' Advocate. Basque Witchcraft & the Spanish Inquisition (1609–1614). University of Nevada Press 1980.
- Hertzberg, Rafaël*, Hexprocesser på 1600 talet. Kulturbilder ur Finlands historia II. Helsingfors 1888.
- Hertzberg, Rafaël*, Vidskepelsen i Finland på 1600 talet. Bidrag till Finlands kulturhistoria. Akademisk afhandling. Helsingfors 1889.
- Hess, Albert G.*, Hunting Witches: A Survey of Some Recent Literature. Criminal Justice History vol III. 1982.
- Hester, Marianne*, The dynamics of male domination using the witch craze in 16th- and 17th-century England as a case study. Women's Studies International Forum. Vol 13: numbers 1/2 1990.
- Hexenwelten*. Magie und Imagination. Toim. Richard van Dülmen. Fischer: Frankfurt am Main, 1987.
- Hiltunen, Maija*, Witchcraft and Sorcery in Ovambo. Suomen Antropologinen Seura: Helsinki 1986.
- Honko, Lauri*, Kansanlääkintä perinteentutkijan näkökulmasta. Pohakka. Lehti kansanlääkinnästä 2:1988.
- Honko, Lauri*, Krankheitsprojekte. Untersuchung über eine urtümliche Krankheitserklärung. FF Communications N:o 178. Helsinki 1959.
- Honko, Lauri*, Varhaiskantaist taudinselytykset ja parantamisnäytelmä. Kirjassa Jumin keko. Tutkielmia kansanrunoustieteen alalta. (SKS: Tietolipas 17.) Toim. Jouko Hautala. Helsinki 1960.
- Huurre, Matti – Virrankoski, Pentti – Vilkuna, Kustaa*, Suur-Kalajoen historia I. Kokkola 1956.
- Hästesko (Heporauta), F. A.*, Länsisuomalainen loitsurunous. SKSt. 161. Helsinki 1918.
- Ikola, Osmo*, Agricolan jumalainluettelo. Parnasso 3/1991.
- Inger, Göran*, Svensk rättshistoria. Liber Läromedel: Lund 1980.
- Jobe, Thomas Harmon*, The Devil in Restoration Science: The Glanwill-Webster Witchcraft Debate. ISIS (Official Journal of The History of Science Society) vol 72: 1981.

- Johansen, Jens Chr. V.*, Danmark: anklagelsernas sociologi. Kirjassa Ankarloo – Henningsen (toim.) 1987.
- Johansen, Jens Christian V.*, Da Djævelen var ude ... Trolddom i det 17. århundredes Danmark. Odense University Studies in History and Social Sciences vol. 129. Odense Universitetsforlag 1991.
- Jokipii, Mauno*, Porin kreivikunta. HArk 54. SHS 1953.
- Jokipii, Mauno*, Satakunnan historia IV. Satakunnan talouselämä uuden ajan alusta isoonvihaan. 1974.
- Jokipii, Mauno*, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat. I. SHS: Hist. Tutk. 48:1, Helsinki 1956.
- Jutikkala, Eino*, Kuolemalla on aina syynsä. Maailman väestöhistorian ääriviivoja. WSOY: Helsinki 1988.
- Jutikkala, Eino*, Suomen talonpojan historia. 2., uud. laitos. Helsinki 1958.
- Jutikkala, Eino*, Suomen historian kartasto. 2. p. Helsinki 1959.
- Jutikkala, Eino*, Suurten sotien ja uuden asutusekspansion kaudet. Kirjassa Suomen taloushistoria I. Toim. Eino Jutikkala ym. Helsinki 1980.
- Jutikkala, Eino*, Vääkyn kartanon historia. Helsinki 1939.
- Juva, Mikko*, Varsinais-Suomen seurakunta-elämä puhdasoppisuuden hallitsemisena vuosisatoina (1600–1808). Varsinais-Suomen historia VII:3–4. Turku 1955.
- Järvi, Osmo*, Primitiivisestä lääkinnästä modernin lääketieteen alkuun. Kirjassa Luonnontieteellisen tutkimuksen historiaa. Toim. Vilho Niitemaa ym. WSOY: Helsinki 1975.
- Kahk, J.*, Virolainen talonpoika ja kristinusko 1600- ja 1700-luvulla. HAik 1/1986.
- Kalevala*. SKSt. 14. 25. painos. Mikkeli 1984. (Uusi Kalevala 1849.)
- Kamen, Henry*, Inquisition and society in Spain in the sixteenth and seventeenth centuries. Weidenfeld & Nicolson: London 1985.
- Kansa parantaa*. Kalevalaseuran vuosikirja 63. Toim. Pekka Laaksonen – Ulla Piela. SKS: Helsinki 1983.
- Karlsen, Carol F.*, The Devil in the Shape of Woman. Witchcraft in Colonial New England. Norton&Company: New York ym. 1987.
- Kaukonen, Väinö*, Arkeologia ja esikirjallinen runous. Kirjassa Muinaisrunot ja todellisuus: Suomen kansan vanhojen runojen historiallinen tausta. Toim. Martti Linna. Historian Ystävien Liitto: Jyväskylä 1987. (Historian Aitta XX.)
- Kemppinen, Iivar*, Suomalainen mytologia. Kirja-Mono Oy: Helsinki, 1960.
- Kervinen, Timo*, Noituus – aikansa rikos. Tutkielma suomalaisista noitaoikeudenkäynneistä vv. 1500–1699. Painamaton tutkielma. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 1984.
- Kervinen, Timo – Nenonen, Marko*, Kun käytiin noitakaräjä. Tiede 2000, 1/1988.
- Kieckhefer, Richard*, European Witch Trials. Their Foundations in Popular and Learned Culture, 1300–1500. Routledge & Kegan Paul: London-Henley, 1976.
- Kirkkunen, Heikki*, Kuurojen yksinpuhelu. Suomalainen Suomi 3:1968.
- Kjöllerström, Sven*, Guds och Sveriges lag under reformationstiden. Gleerups Förlag: Lund 1957.
- Klaits, Joseph*, Servants of Satan. The Age of the Witch Hunts. Indiana University Press: Bloomington, 1985.
- Klaniczay, Gabor*, Ungern: häxtron och det schamanistiska substratet. Kirjassa Ankarloo – Henningsen (toim.) 1987.

- Kluckhohn, Clyde*, Navaho Witchcraft. Beacon Press: Boston, 1944. (Myöh. uusi painos.)
- Koivisto, Olavi*, Euran, Honkilahden ja Kiukaisten historia I. Vammala 1966.
- Korhonen, Martti*, Vehkalahden pitäjän historia II. Yhteiskunnallisesta kehityksestä 1600-luvulla sekä maakirjatilojen synty. Hamina 1981.
- Kovács, Zoltán*, Die Hexen in Russland. Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae, Tomus 22 (1–2). Budapest 1973.
- Kröningssvärd, C. G.*, Blåkullafärderna eller Handlingar om Trolldomsväsendet i Dalarna åren 1668–1673. Ny och tillökad upplaga. (1 Häftet – 3 Häftet.) Facsimileupplaga. Bokförlaget Rediviva. Stockholm 1972 (1845–1849).
- Kustbygd och centralmakt 1560–1721*. Studier i centrum-periferi under svensk stormaktstid. Red. av Nils Erik Villstrand. Helsingfors 1987.
- Kähönen, Ester*, Vanha Äyräpää I. Vuoteen 1700. Helsinki 1959.
- Kähönen, Ester*, Vanha Äyräpää II. Vuodet 1740–1870. Kouvola 1985.
- Laakso, Veikko*, Suur-Loimaan historia I. Loimaa 1986.
- Laasonen, Pentti*, Johannes Gezelius vanhempi ja suomalainen täysortodoksia. SKHSt. 103. Helsinki 1977.
- Labouvie, Eva*, Hexenspuk und Hexenabwehr. Volksmagie und volkstümlicher Hexenglaube. Kirjassa Hexenwelten (toim. Dülmen) 1987.
- Ladurie, Emmanuel Le Roy, Montailou*. En fransk by 1294–1324. Atlantis: Stockholm, 1984 (ranskankiel. alkuteos 1975.)
- Lagerlöf-Génetay, Birgitta*, De svenska häxprocessernas utbrottsskede 1668–1671. Bakgrund i Övre Dalarna. Social och ekklesiastik kontext. Acta Universitatis Stockholmiensis: Stockholm Studies in Comparative Religion 29. Almqvist & Wiksell: Stockholm 1990.
- Lappi-Seppälä, Tapio*, Teilipörästä terapiaan. Piirteitä rangaistusjärjestelmän historiasta. Vankeinhoidon historiaprojektin julkaisu 9. Helsinki 1982.
- Larner, Christina*, Enemies of God. The Witch-hunt in Skotland. Chatto&Windus: London 1981.
- Larner, Christina*, Witchcraft and Religion. The Politics of Popular Belief. (Post.) Basic Blackwell 1984.
- Larsson, Lars-Olof*, Lokalsamhälle och centralmakt i Sverige under 1500- och 1600-talen. Kirjassa Kustbygd och centralmakt 1560–1721 (1987).
- Lehtinen, Erkki*, Autoitumisesta Ala-Satakunnassa 16. ja 17. vuosisadan vaihteessa. Satakunta XVII. Toim. Mauno Jokipii ym. Vammala 1961 (1961a).
- Lehtinen, Erkki*, Hallituksen yhtenäistämispolitiikka Suomessa 1600-luvulla (1600–n. 1680). SHS: Hist. Tutk. 60. Helsinki 1961 (1961b).
- Leikola, Anto*, Francesco Redi 1600-luvun lääketieteen uudistajana. Hippokrates 1984. (Suomen Lääketieteen Historian Seuran vuosikirja.)
- Leikola, Anto*, Ongelmana elämä. Biologian vaiheita Alkmaionista Mendeliini. WSOY: Porvoo 1987.
- Leinberg, K. G.*, Åbo stifts herdaminne 1554–1640. SKHSt. V. Helsingfors 1903.
- Lempiäinen, Pentti*, Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa. SKHSt. 73. Helsinki 1967.
- Levack, Brian B.*, The witch-hunt in early modern Europe. Longman: London-New York, 1987.
- Lilliequist, Jonas*, Peasants against Nature: Crossing the Boundaries between Man and Animal in Seventeenth- and Eighteenth-Century Sweden. Journal of the

- History of Sexuality 3/1991.
- Liliequist, Jonas*, Tidelagstabet i 1600- och 1700-talets Sverige. En forskningsansats. HT 3/1985.
- Lindegren, Jan*, "Med glädje och utan suckan" eller samhällskontrollen i ett lokalperspektiv. Kirjassa Kustbygd och centralmakt 1560–1721 (1987).
- Lindkvist, Thomas*, Medeltidens lagar. HT 1989.
- Lindström, Dag*, Crime and Control in Capital: Stockholm 1475–1625. Kirjassa Österberg – Lindström 1988.
- Luho, Ville – Luukko, Armas*, Suur-Lohtajan historia I. Kokkola 1957.
- Luukko, Armas*, Etelä-Pohjanmaan historia III. Nuijasodasta isoon vihaan. Vaasa 1945.
- Luukko, Armas*, Suomen historia 1617–1721. Suomen historia VIII (toim. Jalmari Jaakkola). Porvoo 1967.
- Luukko, Armas*, Suomen karjavarallisuus 1620-luvulla. HAik 1958.
- Lähteenoja, Aino*, Suur-Huittisten historia vuoteen 1639. (Avust. Kalevi Virkkala, Sirkka Valjakka). Vammala 1949.
- Macfarlane, Alan*, Witchcraft in Tudor and Stuart England. A regional and comparative study. Routledge & Kegan Paul: London, 1970
- Macfarlane, Alan*, The Origins of English Individualism. Oxford 1978.
- Macfarlane, Alan* (in collaboration with Sarah Harrison and Charles Jardine), Reconstructing Historical Communities. Cambridge University Press: Cambridge, 1977.
- Madar, Maia*, Estland I: varulvar och giftblandare. Kirjassa Ankarloo – Henningsen (toim.) 1987.
- Malinowski, Bronislaw*, Magia, tiede ja uskonto sekä muita esseitä. WSOY: Porvoo 1960.
- Malleus Maleficarum* of Heinrich Kramer (Institoris) and James (Jacob) Sprenger. Translated with Introductions, Bibliography and Notes by Rev. Montague Summers. Dover Publications: New York 1971 (1928). (Alkuteos 1486 tai luultavammin 1487.)
- Martin, Ruth*, Witchcraft and the Inquisition in Venice 1550–1650. Basil Blackwell 1989.
- Marwick, Max*, Introduction. Kirjassa Witchcraft and Sorcery (toim. Marwick), 1987 (1970).
- Matinolli, Eero*, Huomioita oikeuskäsityksestä 1600- ja 1700-luvuilla. SHS: HArk 58. 1962.
- Mattila, Veikko*, [Kymin] Pitäjän itsenäistymisestä Vanhan Suomen yhdistämiseen 1642–1812. Kirjassa: Kymin historia I. 1960.
- Mayer, Philip*, Witches. Kirjassa Witchcraft and Sorcery (toim. Marwick) 1987 (1970).
- Miettinen, Matti, A.*, Uskonnolliset ihmeperantumiset lääketieteellis-psykologisesta näkökulmasta. Kirkon tutkimuskeskus. Sarja A:51. 1990.
- Melander, K. R.*, Eräs saarnaajatyttö Kokemäellä 1600-luvulla. SKHS Ptk. liitteinen. VIII. 1907–1908. Helsinki 1909.
- Melander, K. R.*, Muutamia tietoja Ukon ja maanhaltijan palvonnasta meillä entisaikoina. Virittäjä 1932.
- Middleton, John – Winter, E. H.*, Introduction. Kirjassa Witchcraft and Sorcery in East Africa (toim. Middleton – Winter) 1978 (1963).
- Midelfort, H. C. Erik*, Witch Hunting in Southwestern Germany 1562–1684. The

- Social and Intellectual Foundations. Stanford University Press, 1972.
- Monter, William*, Ritual, Myth and Magic in Early Modern Europe. The Harvester Press, 1983.
- Monter, William E. – Tedeschi, John*, Toward a Statistical Profile of the Italian Inquisitions, Sixteenth to Eighteenth Centuries. Kirjassa The Inquisition in Early Modern Europe. Studies on Sources and Methods. Ed. by Gustav Henningsen and John Tedeschi in Association with Charles Amiel. Northern Illinois University Press: DeKalb, Illinois, 1986.
- Monter, E. William*, Witchcraft in France and Switzerland. The Borderlands during the Reformation. Cornell University Press 1976.
- Monter, E. William*, Witchcraft in Geneva, 1537–1662. Journal of Modern History 2:1971.
- Muchembled, Robert*, Popular Culture and Elite Culture in France 1400–1750. Louisiana State University Press 1985 (1978).
- Muchembled, Robert*, Spegelns baksida: satansmyter och kulturella realiteter. Kirjassa Ankarloo – Henningsen 1987.
- Murray, Margaret Alice*, The Witch-Cult in Western Europe. Oxford: London, 1962 (1921).
- Murtonen, Merja*, Käsitys taikauskosta ja pahuudesta saarnoissa. Painamaton pro gradu-tutkielma. (Suomen historia) Turun yliopisto: Historiatieteen laitos 1987.
- Myhrberg, Pertti*, Hovioikeudet lain lieventäjinä 1600-luvulla. Lakimies 1977.
- Myhrberg, Pertti*, Rikos- ja prosessioikeuden kehitys Suomessa. Suomen Lakimiesliiton kustannus: Helsinki 1978.
- Mäkelä, Anneli*, Suvusta perheeseen. Satakunnan ja Karjalan naisen asema 1500-luvulla. SHS: Hist. Tutk. 151. Jyväskylä 1989.
- Mäkinen, Kirsti*, Alussa oli nainen? Kirjassa Louhen sanat. Kirjoituksia kansanperinteen naisista. Toim. Aili Nenola ym. SKSt. 520. 1990.
- Næss, Hans Eyvind*, Trolldomsprosessen i Norge på 1500–1600-tallet. Universitetsforlaget, 1982.
- Nenonen, Marko – Kervinen, Timo*, Noidat ja noitavainot Hämeessä ja Ylä-Satakunnassa. Kirjassa Tampere: tutkimuksia ja kuvauksia IX. (Toim. Jouko Jaakkola ym.) Tampere 1988.
- Nenonen, Marko*, Ammattinoidia – oliko heitä? Ala-Satakunnan maaseudun ”ammattinoidat” oikeudessa 1620–99. Suomen historian painamaton pro gradu-tutkielma. Tampereen yliopisto 1984.
- Niiniluoto, Ilkka*, Tiede, filosofia ja maailmankatsomus. Filosofisia esseitä tiedosta ja sen arvosta. Otava: Keuruu 1984.
- Nilsson, Ruth*, Kvinnosyn i Sverige. Från drottning Kristina till Anna Maria Lenngren. CWK Gleerup Bokförlag: Lund 1973.
- Nurminen, Raili*, Säkylän historia. Jyväskylä 1970.
- Nygård, Toivo*, Suomen palvelusväki 1600-luvulla. Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen. SHS: Hist. Tutk. 150. Jyväskylä 1989.
- Odstedt, Ella*, Varulven i svensk folktradition. Skrifter utg. genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B:1. Uppsala 1943.
- Oja, Aulis*, Jokioisten rovastintarkastuspöytäkirjat 1666–1672. LHKMY 19. 1950.
- Oja, Aulis*, Turun hovioikeuden vuotta 1827 vanhempi arkisto. HAik 1956, 98–113.
- O’Keefe, Daniel Lawrence*, Stolen Lightning: The Social Theory of Magic. Vintage: New York, 1983 (1982).

- Oksanen, Eeva-Liisa*, Anjalan historia. 1981.
- Orrman, Eljas*, Brott och mentalitet i Sverige och Finland under medeltiden och 1500-talet. HTF 4/1990.
- Outakoski, Nilla*, Lars Levi Laestadiuksen saarnojen maahiskuva verrattuna Kaare-suvannon nomadien maahiskäsityksiin. Scripta Historica XVII: Oulu 1991.
- Parvio, Martti*, Isaacus Rothovius. Turun piispa. SKHSt. 60. 1959.
- Pentikäinen, Juha*, Marina Takalon uskonto. Uskontoantropologinen tutkimus. SKSt. 299. Helsinki 1971.
- Pentikäinen, Juha*, The Shamanic Drum as Cognitive Map. The Historical and Semiotic Study of The Saami Drum in Rome. Kirjassa Mythology and Cosmic Order. Toim. René Gothóni ja Juha Pentikäinen. SKS: Helsinki 1987.
- Peters, Edward*, The Magician, the Witch and the Law. University of Pennsylvania Press 1978.
- Perälä, Väinö*, Eskil Petraeus. Turun yliopiston professori ja hiippakunnan piispa 1593–1657. SKHSt. 25. Turku 1928.
- Pietilä, Antti J.*, Piirteitä pohjoisen ja keskisen Pohjanmaan kirkollisista ja seurakunnallisista oloista noin vuodesta 1640 vuoteen 1721. SKHS ptk. III (1902–1903). Porvoo 1904.
- Pirinen, Kauko*, Naisen asema kirkossa vanhalta ajalta 1800-luvulle. Teologinen Aikakauskirja 1980.
- Pirinen, Kauko*, Keskiajan ja 1500-luvun maarovasteista ja rovastinkäräjistä. Kirjassa: Parvio, Martti (toim.), In Arce Et Vigilia. SKHSt. 66. Helsinki 1963.
- Pirinen, Kauko*, Savon historia II:1. Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617. Pieksämäki 1982.
- Pirinen, Kauko*, Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa. SKHSt. 62. Helsinki 1962.
- Pócs, Éva*, Gondolatok a magyarországgi boszorkányperek néprajzi vizsgálatához. Ethnographia a Magyar Néprajzi Társaság Folyóirata. XCIV. 1983/1. Budapest.
- Portan, Henrik Gabriel*, Valitut teokset. Kääntänyt, esipuheen ja johdannot kirjoittanut Iiro Kajanto. SKSt. 373: Jyväskylä 1982.
- Pylkkänen, Anu*, Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1670–1710. Lakimiesliiton Kustannus: Helsinki 1990.
- Quaife, G. R.*, Godly Zeal and Furious Rage. The Witch in Early Modern Europe. Croom Helm: London ym. 1987.
- Raitasalo, Raimo – Mattila, Vilho V. – Salokangas, Raimo K. R.*, Sosiaalinen stressi ja sairastavuus. Kirjassa Achté – Pakaslahti – Rimón (toim) 1984.
- Ranta, Raimo*, Suurvalta-ajan kaupunkilaitos. Kirjassa: Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Suomen Kaupunkiliitto: Vantaa 1981.
- Ranta, Raimo*, Ulkomaan- ja kotimaankauppa. Kirjassa: Suomen taloushistoria 1. Toim. Eino Jutikkala ym. Helsinki 1980.
- Renvall, Pentti*, Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa. Turun yliopiston julkaisuja B:XXXIII. Turku 1949.
- Reponen, Eija ja Oskar*, Parantajaluettelo. Juva, ei painovuotta. (1985?)
- Robbins, Rossell Hope*, The Encyclopaedia of Witchcraft and Demonology. 2. p., 1980 (1959).
- Rowland, Robert*, Natthäxor och vardagshäxor. Kirjassa Ankarloo – Henningsen (toim.) 1987.
- Runeberg, Arne*, Witches, Demons and Fertility Magic. Analysis of Their Signi-

- fiance and Mutual Relations in West-European Folk Religion. Commentationes humanarum litterarum. Tomus XIV.4. 1947.
- Ruoppila, I. – Sipponen, M. – Kähönen, I. – Paukkunen, L. – Sinko, P.*, Insinöörien ja teknisten toimihenkilöiden työn, työolosuhteiden ja eräiden yksilöllisten piirteiden yhteydet kuormittuneisuuteen. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia A 4. 1986.
- Russell, Jeffrey B.*, A History of Witchcraft. Sorcerers, Heretics and Pagans. Thames and Hudson: London, 1987 (1980).
- Russell, Jeffrey B.*, Witchcraft in the Middle Ages. Cornell University Press: Ithaca-London, 1972.
- Ruuth, J. W. – Halila, Aimo* (uudistanut), Viipurin kaupungin historia II. Vuodet 1617–1710. Lappeenranta 1974.
- Rytkönen, Raili*, Suur-lin historia 1700–1870. Kajaani 1978.
- Räsänen, Olavi*, Muuttuva verenseisautusperinne. Kirjassa Kansa parantaa. 1983.
- Salo, Unto*, Merikarvian tonttukivet. (Die Tonttu-Steine in Merikarvia.) Scripta Archaeologica 1. Institutum Archaeologicum Universitatis Turkuensis. 1972. (Sananjalca 14.)
- Saloheimo, Veijo*, Inkerinmaan asutus ja väestö 1618–1700. Kirjassa Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri. Toim. Pekka Nevalainen ym. SKSt. 547. Pieksämäki 1991.
- Saloheimo, Veijo*, Pohjois-Karjalan historia 2. Joensuu 1976.
- Saloheimo, Veijo*, Savon historia II:2. Savo suurvallan valjaissa 1617–1721. Kustannuskiila Oy: Kuopio 1990.
- Sawyer, Ronald C.*, "Strangely Handled in All Her Lyms": Witchcraft and Healing in Jacobean England. Journal of Social History. 3:1989.
- Scarre, Geoffrey*, Witchcraft and Magic in Sixteenth- and Seventeenth Century Europe. Macmillan 1987.
- Schefferus, Johannes*, Lapponia eli Lapin maan ja kansan uusi ja todenmukainen kuvaus ... Latinan kielestä suomennanut Tuomo Itkonen. Karisto: Hämeenlinna 1963. (Alkuteos 1674.)
- Schivelbusch, Wolfgang*, Nautintoaineiden kulttuurihistoria. Keuruu 1986. (Alkuteos saks. 1983.)
- Schormann, Gerhard*, Hexenprozesse in Nordwestdeutschland. August Lax Verlagsbuchhandlung: Hildesheim 1977. (Quellen und Darstellungen zur Geschichte Niedersachsens: Band 87.)
- Sharpe, J. A.*, Crime in seventeenth-century England. A county study. Cambridge University Press, 1983.
- Schöck, Inge*, Hexenglaube in der Gegenwart. Empirische Untersuchungen in Südwestdeutschland. Tübinger Vereinigung für Volkskunde: 45. 1978.
- Siikala, Anna-Leena*, Mitä kalliomaalaukset kertovat Suomen kampakeraamisen väestön uskomusmaailmasta? Suomen Antropologi 4/1980.
- Siikala, Anna-Leena*, Myytti ja historia eepissä kansanrunoudessa. Kirjassa Muinaisrunot ja todellisuus: Suomen kansan vanhojen runojen historiallinen tausta. Toim. Martti Linna. Historian Ystävien Liitto: Jyväskylä 1987. (Historian Aitta XX.)
- Siikala, Anna-Leena*, Myyttinen ajattelu ja loitsujen variaatio. Kalevalaseuran vuosikirja 68. Toim. Seppo Knuuttila – Pekka Laaksonen. SKS: Helsinki 1989.
- Siikala, Anna-Leena*, The Rite Technique of the Siberian Shaman. Helsinki 1978.
- Siikala, Anna-Leena*, Shamanistic Themes in Finnish Epic Poetry. In: Traces of the

- Central Asian Culture in the North. SUST 194. Helsinki 1986.
- Siikala, Anna-Leena*, Singing of Incantations in Nordic Tradition. In: Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place-Names. Scripta Instituti Donneriani Aboensis XIII. 1990.
- Siikala, Anna-Leena*, Suomalainen shamanismi. Painamaton käsikirjoitus 1991.
- Siikala, Anna-Leena*, Tietäjän sanojen kulttuurihistoriallinen tausta. Kirjassa Suomalainen Tiedeakatemia – Academia Scientiarum Fennica. Vuosikirja 1984–1985. Toim. Aarne Nyysönen. Vammala 1985
- Silén, K. A.*, Kirkkokurista Turun Hiippakunnassa 1650-luvulla. SKHS ptk. VII (1906–07). Helsinki 1908.
- Sjöholm, Elsa*, Sveriges medeltidslagar. Europeisk rättstradition i politisk omvandling. (Institutet för rättshistorisk forskning: Serien I. Rättshistorisk bibliotek 41.) Lund 1988.
- Sjöholm, Elsa*, En marxistisk propagandaseger? HT 2/1990.
- Soikkanen, Hannu*, Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itsehallinnon historia. Helsinki 1966.
- Soininen, Arvo M.*, Kaskiviljely. Kirjassa Suomen taloushistoria I. Toim. Eino Jutikkala ym. Helsinki 1980.
- Soman, Alfred*, The Parlement of Paris and the Great Witch Hunt (1565–1640). Sixteenth Century Journal, vol. IX:2/1978.
- Summers, Montague*, The History of Witchcraft. The Mystic Press: London, ei painovuotta. (Alkuteos 1925?).
- Suolahti, Gunnar*, Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo 1919.
- Suolahti, Eino E.*, Paholaisuusko puhdasoppisuuden ajan aatemaailmassa. HAik 1950.
- Suomen kansan muinaisia taikoja I–IV*. SKSt. 76. 1891–1934.
- Suomen kansan vanhat runot*. SKSt. 121 ja seur., 1908 ja myöh.
- Suomen kielen etymologinen sanakirja*. V osa. Erkki Itkonen, Aulis J Joki, Reino Peltola. Lexica societatis fenno-ugricae XII,5. 1975.
- Suvanto, Seppo*, Knaapista populiin. Tutkimuksia erilaistumisesta Satakunnan talonpojistossa vuosina 1390–1571. SHS: Hist. Tutk. 142. Helsinki 1987.
- Suvanto, Seppo – Niemelä, Jari*, Punkalaitumen historia 1. vuoteen 1721. Vammala 1986.
- Svenungsson, L. M.*, Rannsakningarna om trolldomen i Bohuslän 1669–1672. Häxorna. Satan. Rätten. Barneviks Tryckeri AB, 1970.
- Syrjö, Veli-Matti*, Lappeen kihlakunnan historia 1620-luvulta 1860-luvulle. Lappeenranta 1985.
- Sörlin, Per*, Dorotea Jonsdotter. En landlöperska i stormaktstidens Sverige. Kirjassa: Historia nu. Red. Anders Brändström ym. Forskningsrapporter från Historiska Institutionen vid Umeå universitet 4. Umeå universitet 1988.
- Sörlin, Per*, Trolldom och vidskepelse i Göta hovrätt 1635–1779. Manuskript för erhållande av doktorsgraden, Umeå universitet 1991.
- Taussi Sjöberg, Marja*, Dufvans fångar. Brottet, straffet och människan i 1800-talets Sverige. Författarförlaget 1986.
- Taussi Sjöberg, Marja*, Staten och tinget under 1600-talet. HT 2/1990.
- Tedeschi, John*, Inkquisitionen och häxorna. Kirjassa Ankarloo – Henningsen (toim.) 1987.
- Tegengren, Helmer*, Kronoby sockens historia. Åbo tidnings och tryckeri A.b. 1943.

- Therman, Erik*, Noitien ja paimentolaisten parissa. Suomentanut Heikki Annanpalo. WSOY: Juva 1990. (Alkuteos *Bland noider och nomader*, 1940.)
- Thomas, Keith*, Religion and the Decline of Magic. Studies in Popular Beliefs in Sixteenth- and Seventeenth-Century England. London-New York, 1988 (1971).
- Thunæus, Harald*, Ölets historia i Sverige I. Från äldsta tider till 1600-talets slut. Almqvist & Wiksell: Stockholm 1968.
- Totman, Richard*, Social Causes of Illness. 2nd Ed. A Condor Book Souvenir Press: London 1987 (1979).
- Trevor-Roper, H. R.*, The European Witch-Craze of the 16th and 17th Centuries. Penguin: Harmondsworth, 1978 (1969).
- Tuomela, Raimo*, Tiede, toiminta ja todellisuus. Gaudeamus: Jyväskylä 1983.
- Uskonto ja yhteisö*. Tutkimuksia uskontososiologian alalta. Toim. Juha Pentikäinen. Gaudeamus 1974.
- Valkonen, Tapani*, Väestökehityksen salattu historia? Sosiologia 1/1982.
- Vallinkoski, J.*, Henkilö- ja paikannimihakemisto Turun tuomiokapitulin pöytäkirjoihin 1656–1661. SKHSt. III:liite. Helsinki 1950.
- Viikki, Raimo*, Suur-Huittisten historia II. 1973.
- Vilkuna, Kustaa*, Turkhauta ja Hausjärvi. Fennougrica. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 145. Helsinki 1968.
- Vilkuna, Kustaa*, Vuotuinen ajantieto. Vanhoista merkkipäivistä sekä kansanomaisesta talous- ja sääkalenterista enteineen. Otava: Helsinki 1973.
- Villner, Katarina*, Blod, kryddor och sot. Läkekonst för 350 år sedan. Carlsson: Malmö 1986.
- Virkkala, K. – Papunen, P.*, Rauman seudun historia I. Rauma 1959.
- Virkkunen, A. H.*, Oulun kaupungin historia I. Kaupungin alkua ajoilta isonvihan loppuun. Oulu 1919.
- Virrankoski, Pentti*, Kokkolan pitäjän yläosan historia. Kokkola 1961.
- Virrankoski, Pentti*, Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III. Oulu 1973.
- Virrankoski, Pentti*, Tuomiokirjojen käyttö historiantutkimuksessa. Turun yliopiston Suomen historian laitos: eripainossarja VI. 1970.
- Vivelo, Frank Robert*, Handbuch der Kulturanthropologie. Eine grundlegende Einführung. Klett-Cotta: Stuttgart 1981 (1978).
- Vuorela, Toivo*, Paha silmä suomalaisen perinteen valossa. Helsinki 1960. (Auf deutsch: Der böse Blick im Lichte der finnischen Überlieferung. FF Communications 201: Helsinki 1967.)
- Wall, Jan-Inge*, Hon var en gång tagen under jorden... Visionsdikt och sjuksdomsbot i gotländska trolldomsprocesser. Skrifter utgivna genom Dialekt- och Folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B:19. Almqvist & Wiksell: Uppsala 1989.
- Wallin, Matti*, Kiduttajan muotokuva. Tiede 2000 8/1986.
- Watts, Sheldon J.*, Västeuropas sociala historia 1450–1720. Författarförlaget 1987 (alkuteos 1984).
- Wilmi, Jorma*, Isäntäväet ja palvelusväen pito 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella. Studia Historica Jyväskyläensia 43. Jyväskylän yliopisto 1991.
- Witchcraft and Sorcery*. Selected Readings. Ed. Max Marwick. Penguin Books: Harmondsworth, 1987 (1970).
- Witchcraft and Sorcery in East Africa*. Ed. by John Middleton – E. H. Winter. Routledge&Kegan Paul: London 1978 (1963).

- Ylikangas, Heikki*, Mennyt meissä. Suomalaisen kansanvallan historiallinen analyysi. WSOY: Porvoo 1990.
- Ylikangas, Heikki*, Miksi oikeus muuttuu: laki ja oikeus historiallisen kehityksen osana. WSOY: Juva 1983.
- Ylikangas, Heikki*, Mose lag grunden för Västerlandets rätt? HTFF 4/1988 (1988a).
- Ylikangas, Heikki*, Puukkojunkareitten esiinmarssi. Väkivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825. Otava: Keuruu 1976.
- Ylikangas, Heikki*, Valta ja väkivalta keski- ja uudenajan taitteen Suomessa. WSOY: Juva 1988 (1988b).
- Ylikangas, Heikki*, Väkivaltarikosten motivaatiopohja 1500-luvulla Suomessa. HArk 65. SHS: Loviisa 1971.
- Ylönen, Annikki*, Jääsken kihlakunnan historia I. Vuoteen 1700. Forssa 1957.
- Zguta, Russell*, Witchcraft Trials in Seventeenth-Century Russia. American Historical Review. Vol. 82:5/1977.
- Österberg, Eva*, Crime and Punishment in the Provincial Towns of Sweden: Swedish Criminality in a Comparative European Perspective. Kirjassa Österberg – Lindström 1988.
- Österberg, Eva – Lindström, Dag*, Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns. Studia Historica Upsaliensia 152. Uppsala 1988.

Liite I

Appendix I

Tarkastellut oikeudenkäynnit Ala-Satakunnassa *Trials examined in Lower Satakunta*

Selityksiä: Luettelossa on mukana oikeudenkäynnit, jotka tässä työssä on katsottu noituus- ja/tai taikusoikeudenkäynniksi. Muulla tavalla tärkeät oikeudenkäynnit on merkitty luetteloon, jos niiden on katsottu sisältävän tutkimuksessa esitettyjen tulkintojen kannalta merkityksellisiä näkökohtia. Jos samoilla käräjillä on ollut useampi noituus- tai taikusjuttu, tuomiokirjasignumit on erotettu pilkuilla. Kaikissa tapauksissa tuomiokirjoihin ei ole merkitty sivunumeroa ja silloin ei välttämättä käy ilmi, oliko käräjillä useampi kuin yksi noituus- tai taikusprosessi. Osa tuomiokirjoista, jotka on löydetty Kustaa Hornin ja Sigred Bielken kokoelmasta (Bielkesamling, SRA), voidaan löytää myös valtionarkiston tuomiokirjakoelmasta.

Yksinkertaisuuden vuoksi tuomiokirjaviitteissä on käytetty vanhoja ja mikrofilmeilläkin näkyviä signumeja. Useissa tapauksissa oikeuden pöytäkirjan sivut numeroitiin joka kärjäkerralla uudelleen. Uusi, jälkepäin tuomiokirjoihin merkitty sivunumero voi poiketa mikrofilmillä näkyvästä numerosta. Jos oikeusprosessia käsiteltiin eri käräjillä, kaikki käräjät on merkitty erikseen. Yksittäisellä kärjäkerralla pidemmän oikeusprosessin luonne ei välttämättä käy ilmi. Huomattakoon, että jokin prosessi ja siinä olleet syytetyt voivat olla mukana, vaikka kaikkia kärjäkertoja ei olisi mainittu.

Explanatory notes: the list includes trials which are regarded in the present work as trials for witchcraft and magic. Trials which are otherwise important are marked in the list if they are regarded as containing aspects of significance for the interpretations presented in this study. If there have been several cases of witchcraft or magic in the same district court, the notes of the trial reports are separated by commas.

Käräjät *District Court*

Pvm <i>Date</i>	Vuosi <i>Year</i>	Pitäjä <i>Parish</i>	Lähde <i>Source</i>
22.3.	1620	Eura	mm1:14
12.–13.8.	1622	Eurajoki	mm1:164
17.9.	1623	Eura	mm1:212
25.9.	1623	Kokemäki	mm1:224v
6.–7.9.	1624	Ulvila	mm1:269v

7.11.	1625	Huittinen	mm3:194v
16.–17.9.	1628	Kokemäki	kk6:ei nroa (Masku I)
10.8.	1629	Kokemäki	mm3:16
6.8.	1632	Kokemäki	mm3:133v
2.–3.10.	1632	Loimaa	mm3:154v
14.–15.6.	1633	Kokemäki	mm3:197v–199
7.12.	1633	Kokemäki	mm3:233–v
20.–21.3.	1634	Kokemäki	mm3:264v–265
17.–20.11.	1634	Kokemäki	mm3:303
28.–30.11.	1634	Ulvila	mm3:322–v
12.,14.–15.11.	1636	Huittinen	mm4:135
21.4.	1637	Eura	mm4:195v
22.–25.8.	1638	Kokemäki	mm4:264v
17.–19.9.	1638	Ulvila	mm4:286v
22.–23.11.	1639	Eura	mm5:10–v
3.9.	1640	Eura	mm5:61
5.–7.4.	1641	Eura	mm5:120–121
13.–14.4.	1641	Huittinen	mm5:126v
9.–11.9.	1641	Huittinen	mm5:156–v
2.–3.12.	1641	Eura	mm5:189
15.–17.3.	1642	Ulvila	mm5:222v
21.–23.3.	1644	Huittinen	mm5:405v
14.–15.4.	1645	Eurajoki	mm6:54
10.–12.11.	1645	Huittinen	mm6:100v
16.–18.3.	1646	Huittinen	mm6:127v–128
1.–2.6.	1646	Loimaa	mm6:142v
4.–5.6.	1646	Huittinen	mm6:147v–148
16.–18.11.	1646	Huittinen	mm6:192v
20.–21.11.	1646	Loimaa	mm6:207–208v
14.–16.3.	1648	Huittinen	mm6:374v–377
7.–9.11.	1648	Loimaa	mm6:477v
14.–16.3.	1649	Eura	mm6:532–v
11.–12.6.	1649	Huittinen	mm6:555v–558
7.–9.7.	1649	Huittinen	mm6:560–571
29.–31.10.	1649	Loimaa	mm6:596
6.–7.11.	1649	Ulvila	mm6:615v
9.–10.11.	1649	Eurajoki	mm6:623v–626v
12.–14.11.	1649	Eura	mm6:629–v
26.–27.2.	1650	Kokemäki	mm7:15
15.–16.3.	1650	Eurajoki	mm7:34v
12.–14.3.	1651	Eura	mm7:155
18.–19.4.	1651	Huittinen	mm7:180,184v–185v
4.–6.11.	1651	Kokemäki	mm7:275v
26.–28.2.	1652	Huittinen	mm7:335–337
5.–7.6.	1652	Huittinen	mm7:430–v
8.–10.4.	1652	Eura	mm7:366v–371v

13.-14.4.	1652	Eurajoki	mm7:375v-376
23.-24.4.	1652	Loimaa	mm7:389-v
18.-19.2.	1653	Eura	mm8:5-v
21.-22.2.	1653	Kokemäki	mm8:10v-14
2.-4.6.	1653	Kokemäki	mm8:83v-84
16.-18.11.	1653	Loimaa	mm8:158-v
3.-4.2.	1654	Kokemäki	mm8:201-202v
25.-27.5.	1654	Kokemäki	mm8:245v
10.-11.3.	1654	Ulvila	mm8:274-v
25.-27.5.	1654	Kokemäki	mm8:240-v
19.-20.3.	1655	Ulvila	mm9:129
31.3.	1656	Huittinen	mm2:306
2.-3.6.	1656	Huittinen	mm9:330
12.-13.6.	1656	Eurajoki	mm9:250v-251v
16.-17.6.	1656	Eura	mm9:258v-260v, 261
16.-17.10.	1656	Eurajoki	mm9:273v-274
12.-14.3.	1657	Huittinen	mm9:445-447v
9.,11.5.	1657	Loimaa	mm9:484-v
22.-24.10.	1657	Loimaa	mm9:502v-503, 508-510
22.-23.1.	1658	Ulvila	Bielkesaml. vol. 25
18.-20.3.	1658	Loimaa	mm10:154-v
30.3.-2.4.	1658	Huittinen	mm10:64v-67v
1.-2.10.	1658	Ulvila	mm10:124-v
1.-2.10.	1658	Ulvila	Bielkesaml. vol. 25
12.-13.,15.11.	1658	Huittinen	Bielkesaml. vol. 25
10.-11.3.	1659	Eura	mm10:211v-212v
17.-18.2.	1662	Huittinen	Ulfsby ... 1648-, 97-99.TMA
30.6.-1.7.	1664	Lappi	kk7:204, 205-206
4.-5.7.	1664	Eurajoki	kk7:236
11.-12.7.	1664	Kokemäki	kk7:318-319
10.-11.10.	1664	Lappi	kk7:367
13.-14.2.	1665	Huittinen (laam.kär.)	Bielkesaml. vol. 25
7.-8.3.	1665	Ulvila	Konsept. 1648-, 203-v.TMA.
23.-24.3.	1666	Eurajoki	Eura Ia, konsept. TMA.
19.-21.,23-24.4.	1666	Huittinen	Bielkesaml. vol. 25
20.-21.6.	1666	Huittinen (laam.kär.)	Bielkesaml. vol. 25
11.,13-15.8.	1666	Huittinen	Bielkesaml. vol. 25
5.-9.11.	1666	Huittinen	Bielkesaml. vol. 25
22.-23.1.	1667	Ulvila	Bielkesaml. vol. 25
22.-24.10.	1667	Ulvila	Bielkesaml. vol. 25
25.-26.5.	1668	Huittinen (laam.kär.)	Bielkesaml. vol. 25
11.-13.8.	1668	Huittinen	Bielkesaml. vol. 25
18.-19.1.	1669	Ulvila	Bielkesaml. vol. 25
23.,25-26.6.	1669	Huittinen	Bielkesaml. vol. 25

18.–19.10.	1669	Ulvila	Bielkesaml. vol. 25
10.–11.1.	1670	Ulvila	Bielkesaml. vol. 26:7v–8
10.–11.6.	1670	Ulvila	Bielkesaml. vol. 26:52
10.,12.–14.9.	1670	Huittinen	Bielkesaml. vol. 26:73v–74
23.–24.,26.–27.9.	1670	Ulvila	Bielkesaml. vol. 88v–90
20.–21.6.	1671	Ulvila	Bielkesaml. vol. 26:97
15.–16.,18.9.	1671	Huittinen	Bielkesaml. vol. 26:115
22.6.	1672	Ulvila	Bielkesaml. vol. 26:24v
1.,3.7.	1672	Huittinen	Bielkesaml. vol. 26:41
6.–8.11.	1672	Huittinen	Bielkesaml. vol. 26:79v
27.–28.1.	1673	Huittinen	Bielkesaml. vol. 26:26v
7.–9.7.	1673	Huittinen	Bielkesaml. vol. 26:42v–43
20.–21.1.	1674	Huittinen	mm11:8–9
20.–21.2.	1674	Huittinen	mm11:15v–16
4.,6.4.	1674	Ulvila	mm11:21v–22,22, 22–v,23,26v, Bielkesaml. vol. 27:17, 17v–18
4.,6.7.	1674	Ulvila	Bielkesaml. vol. 27:50
2.–4.12.	1674	Ulvila	mm11:3–v,3v–4,9–v,9v
19.–20.1.	1675	Ulvila	mm11:62–v
26.–27.7.	1675	Eura	mm11:34 (ks. myös Bielke- saml. vol. 27)
3., 5–6.9.	1675	Ulvila	Ulfby... 1648–, 374–375.TMA. Myös Bielkesaml. vol. 27:us.
11.–12.1.	1676	Ulvila	Bielkesaml. vol. 27:53–55 ym.
11.–12.9.	1676	Ulvila	Bielkesaml. vol. 27:109v– 110
12.–13.10.	1676	Ulvila	Bielkesaml.vol.27:6v–7, 14
13.,15.–16.1.	1677	Huittinen	Bielkesaml.vol.27:25v–27v
22.–23.1.	1677	Ulvila	Bielkesaml.vol.27:61–v, 64v–65, 69v–70v
26.–27.7.	1677	Ulvila	Bielkesaml. vol.27:86v–87, 91v–92v, 98v–100
11.–13.9.	1677	Ulvila	mm11:38v–39
14.–15.9.	1677	Lappi	mm11:19v
21.–23.1.	1678	Ulvila	mm11:45,46v–47,50
22.,25.6.	1678	Ulvila	mm11:41–42v
5.–6.7.	1678	Lappi	mm11:58v
4.–5.9.	1678	Huittinen	mm11:65v
11.–12.9.	1678	Ulvila	mm12:56
28.–29.4.	1679	Eura	mm12:42v–45v
7.7.	1679	Huittinen	mm12:104
14.–15.7.	1679	Eura	mm13:48v–49
1.–2.9.	1679	Huittinen	

8.–9.9.	1679	Kokemäki	mm12:123–128
20.–21.1.	1680	Kokemäki	mm12:11
29.–30.3.	1680	Eura	mm12:37–38
22.–23.6.	1680	Kokemäki	mm12:47
28.–29.3.	1681	Eura	mm12:143–146
28.,30.–31.5.	1681	Loimaa	mm12:175–176
6.–7.2.	1682	Eura	mm13:61v–63v,68–v
9.–10.2.	1682	Eurajoki	mm13:71
17.–18.,20.2.	1682	Kokemäki	mm13:90
25.–26.,28.8.	1682	Loimaa	mm13:172v–173
3.–5.10.	1682	Eura	mm13:188v
12.–14.10.	1682	Eurajoki	mm13:192v–193
3.,5.–6.3.	1683	Ulvila	mm13:372–373v
14.–16.4.	1683	Huittinen	mm13:399v–400v
14.–15.6.	1683	Huittinen	mm13:406
25.–26.6.	1683	Eura	mm13:414–415, 417v, 418–v
3.–5.7.	1683	Ulvila	mm13:425–v
2.–3.10.	1683	Lappi	mm13:322v–325v
26.–28.2.	1684	Ulvila	mm13:527v
19.–20.3.	1684	Eura	mm13:555–556
24.,26.3.	1684	Eurajoki	mm13:559–561
6.–7.6.	1684	Loimaa	mm13:576–577, 578v–579v
16.–18.6.	1684	Kokemäki	mm13:597v
20.–21.,23.6.	1684	Ulvila	mm13:604v, 606
8.–10.9.	1684	Eura	mm13:615v–616, 617v–618
22.–24.9.	1684	Ulvila	mm13:633v, 634v
25.–26.2.	1685	Eura	Ala-Satak. II Ko a 1a: 30v–31v, 32v–33
11.–13.3.	1685	Kokemäki	Ala-Satak.II Ko a 1a:70–71
25.–28.8.	1685	Eura	Ala-Satak.II Ko a 1a:76–77v, 78v
5.,7.–9.9.	1685	Ulvila	Ala-Satak.II Ko a 1a:95
15.–17.9.	1686	Loimaa	mm13:842–v
15.–17.9.	1686	Loimaa	mm13:853v–856
27.–28.,30.9.	1686	Kokemäki	mm13:890–891
2.,4.–5.10.	1686	Ulvila	mm13:897v
7.–9.10.	1686	Eurajoki	mm13:910–912,914
11.–13.10.	1686	Eura	mm13:933
28.,30.–31.1.	1688	Eurajoki	mm16:28–29
3.–4.,6.–7.2.	1688	Ulvila	mm16:58–60
7.–9.5.	1688	Huittinen	mm16:200–201
30.–31.5.	1688	Ulvila	mm16:312–314
18.–20.9.	1688	Ulvila	mm16:378–379
24.–26.9.	1688	Kokemäki	mm16:411–412
24.–26.10.	1688	Eurajoki	mm16:516

1.–2.,4.3.	1689	Ulvila	mm18:161–167
31.5.,1.,3.6.	1689	Huittinen	mm18:221–222
30.9.–2.10.	1689	Eura	mm18:411–412
18.–19.,21.10.	1689	Kokemäki	mm18:508–509
27.–29.1.	1690	Loimaa	mm20:83–86
11.–12.3.	1690	Lappi	kk7:191 (193v)
8.–10.5.	1690	Ulvila	mm20:170–171
19., 21.5.	1690	Loimaa	mm20:232–234
24., 26.–27.5.	1690	Eura	mm20:257–271
30.–31.5.	1690	Eurajoki	mm20:280–282
21.,23.2.	1691	Ulvila	mm21:29–32
3.–5.3.	1691	Huittinen	mm21:102–103
17.–18.3.	1691	Eurajoki	mm21:219–222
19.–21.10.	1691	Ulvila	mm21:542–543
7.–9.1.	1692	Ulvila	mm22:12–13, 17–19
11.–12.1.	1692	Kokemäki	mm22:28–29
31.1.–1.2.	1692	Eurajoki	mm22:121–123
25.,27.6.	1692	Ulvila	mm22:260–261, 270–273
10.–11.10.	1692	Ulvila	mm22:471–473
31.1.–1.2.	1693	Eurajoki	mm23:93–94
29.–31.5.	1693	Loimaa	nn10:232–v
9.–10.6.	1693	Eurajoki	mm23:123
17.,19.6.	1693	Ulvila	mm23:181–182
2.–4.10.	1693	Loimaa	nn10:520v–521v
18.–20.10.	1693	Ulvila	mm23:433–435, 443–444
26.–27.3.	1694	Eurajoki	mm25:144–145
16.,18.6.	1694	Ulvila	mm25:251–255
4.8.	1694	Huittinen	mm25:numeroimaton
8.–10.1.	1695	Ulvila	mm27:30
14.–16.1.	1695	Kokemäki	mm27:48–52
10.–11.6.	1695	Lappi	mm27:236–239, 261–262
1.–2.10.	1695	Lappi	mm27:281–282
4.–5.11.(?)	1695	Ulvila	mm27:367–368
29.,31.10.	1695	Eura	mm27:340–345, 347–348
23.–24.1.	1696	Lappi	mm29:33–36
10.–11.2.	1696	Huittinen	nn13:29–30v
30.9.–2.10.	1696	Eura	mm29:325–334
8.–9.10.	1696	Lappi	mm29:366
25.–26.10.	1697	Ulvila	mm31:524–528
23.,25.1.	1698	Ulvila	mm33:29v–33
31.1.,1.,3.2.	1698	Eurajoki	mm33:33v–36
14.–15.10.	1698	Ulvila	mm34:102–103
6.–8.3.	1699	Ulvila	mm35:92–94
6.–7.6.	1699	Lappi	mm35:363–376
16.–18.11.	1699	Lappi	mm35:987–991
2.–4.5.	1700	Ulvila	mm36:512–521

Liite II *Appendix II*

Tarkastellut oikeudenkäynnit Pohjois-Pohjanmaalla *Trials examined in Northern Ostrobothnia*

Ks. selitykset s. 405.

See explanatory notes p. 405.

K ä r ä j ä t

District Court

Pvm <i>Date</i>	Vuosi <i>Year</i>	Pitäjä <i>Parish</i>	Lähde <i>Source</i>
9.3.	1626	Pyhäjoki	rr1:6v-7
26.7.	1626	Ii	rr1:15v
5.2.	1628	Lohtaja	rr1:58v-59
11.8.	1629	Lohtaja	rr1:107v-108
6.7.	1633	Ii	rr2:107v
?	1637	Kokkola ja Kruunupyy	rr4:89v
1.2.?	1642	Lohtaja	rr5:103v
10.2.	1644	Kokkola, Kruunu- pyy ja Kälviä	rr5:292v
26.3.	1645	Kokkola, Kruunu- pyy ja Kälviä	rr6:16v
27.7.	1646	Saloinen	rr6:122v
8.2.	1648	Ii	rr6:293
20.-21.2.	1649	Oulu/Hailuoto	rr6:418
18.-19.7.	1649	Oulu/Hailuoto	rr6:449
6.-7.8.	1651	Kokkola, Kruunu- pyy ja Kälviä	rr7:335v
9.-10.4.	1652	Ii	rr7:478-479, 481-v
20.-21.8.	1652	Kokkola, Kruunu- pyy ja Kälviä	rr7:542v
7.-8.2.	1653	Kemi	rr8:9-v
9.-10.2.	1653	Ii	rr8:12v-13
12.7.	1653	Kemi	rr8:94v
15.-16.7.	1653	Ii	rr8:100
30.-31.1.	1654	Ii	rr8:195
17.-18.7.	1654	Ii	rr8:248
14.2.	1655	Kalajoki	rr9:27-v
17.2.	1655	Kruunupyy	rr9:29v-31v
17.-18.7.	1655	Ii	rr9:51-v

30.7.	1655	Lohtaja	rr9:78-v
2.8.	1655	Kokkola	rr9:82
26.1.	1656	Lohtaja	rr9:258v
28.1.	1656	Kruunupyy	rr9:262
29.1.	1656	Kokkola	rr9:426-427v, 427v-428
5.2.	1657	Kalajoki	rr10:96-v
13.-14.7.	1657	Kemi	rr10:250
4.8.	1657	Kruunupyy	rr10:253v
2.2.	1658	Oulu	rr10:405
20.2.	1658	Kokkola	rr10:415v
13.-14.7.	1658	Kemi	rr10:454-v
24., 26.-27.?.	1658	Liminka	rr10:434
4.8.	1658	Kruunupyy	rr10:471-472v
12.5.	1662	Pyhäjoki	rr11:191v
24.5.	1662	Kalajoki	rr11:121v-122
16.-17.2.	1663	Kalajoki	rr11:251-v, 253v
15.6.	1663	Kokkola	rr11:259-260v
25.7.	1663	Lohtaja	rr11:342v-345v, 339v-340v rr18:941-949
10.8.	1663	Kalajoki	rr11:300-301v
18.-19.1.	1664	Kruunupyy	rr11:481
26.1.	1664	Lohtaja	rr11:494-v, rr18:949
12.7.	1664	Oulu	rr11:440v
20.-21.7.	1664	Pyhäjoki	rr11:543v-544
3.-4.8.	1664	Kruunupyy	rr11:555v, 555v- 556, 556v
20.-21.1.	1665	Pyhäjoki	rr11:599
28.1.	1665	Kokkola	rr11:676-v
30.1.	1665	Kälviä	rr11:602-603v
9.8.	1665	Kokkola	rr11:734,737-738
26.-27.6.	1667	Paltamo ja Sotkamo	FR 136 (mf.) ei sivunumeroa
23.-24.1.	1668	Kalajoki	rr11:92v-93
11.7.	1668	Hailuoto	rr12:156-v
29.-30.7.	1668	Kalajoki	rr12:180v, 186-v
4.-5.8.	1668	Kokkola	rr12:188v
26.-27.1.	1669	Lohtaja	rr12:214-v, 214v
29.-30.1., 1.2.	1669	Kalajoki	rr12:265v-266
19.-20., 23.2.	1669	Oulu	rr12:297
2.-4.3.	1669	Kemi	rr12:243-v
24.2.	1670	Oulu	rr12:404-v
27.-28., 30.6.	1670	Kemi	rr12:421
9.,11.-12.7.	1670	Oulu	rr12:439-v

16.,18.7.	1670	Liminka	rr12:454-v
3.-4.8.	1670	Kruunupyy	rr12:478v-479
31.1.-1.2.	1671	Kemi	rr12:497v-498,499
14.-15.2.	1671	Lohtaja	rr12:529v-533, 533-534
10.-11.8.	1671	Lohtaja	rr12:783
28.9.	1671	Kruunupyy	rr12:814
26.-27.1.	1672	Lohtaja	rr13:52v(51-)
2.-3., 5.2.	1672	Lohtaja	rr13:67
7.2.	1673	Oulu	rr13:391v-392
12.-15., 17.-18.3.	1673	Oulu	rr13:206
20.-22.,24.3.	1673	Ii	rr13:217v-219
2.-3.,5.-7.5.	1673	Kokkola	rr13:493-494
30.-31.5.,2.6.	1673	Kokkola	rr13:233v-235
1.,3.-5.7.	1673	Ii	rr13:244v-245, 247v-249
5.7.	1673	Oulu	rr13:416v-417v
19.12.	1673	Kokkola	rr13:301v-303
8.-10., 13.-14.1.	1674	Oulu	rr13:527-v
30.6.	1674	Oulu	rr13:280
26.-27.8.	1674	Kokkola	rr13:595v-596
2.-4.9.	1674	Saloinen	tt2:158-160
8.-10.2.	1675	Kemi	rr14:1-2v, 3
5.-6.3.	1675	Kalajoki	rr14:99-100
6.-8.9.	1675	Oulu	rr14:187
27.-28.9.	1675	Kalajoki	rr14:246-v
15.-16., 18.10.	1675	Kruunupyy	rr14:304-v, 320-323
29.-31.1.	1678	Liminka	rr15:1-5v
19.-20.2.	1678	Kokkola	qq1:30-31
22.-23.2.	1678	Kruunupyy	qq1:37v-38, 39
11.-13.3.	1678	Saloinen	tt2:90-94
10.-11., 13.7.	1678	Oulu	rr15:163-167v, 169-v
12.-13.8.	1678	Kalajoki	qq1:90v-91
23., 26.-27.8.	1678	Kokkola	qq1:119v-125
17.-19.2.	1679	Oulu	rr16:11v-15, 15-16
25.-28.2.	1679	Liminka	rr16:53-54
17.-18.3.	1679	Kruunupyy	qq2:ei sivunroa
17.-20.3.	1679	Saloinen	tt2:79-80,86
26.-28.3.	1679	Lohtaja	qq2:ei sivunroa
15.-17.7.	1679	Liminka	rr16:167v-168
9.-10.10.	1679	Lohtaja	qq2:865-866
15.-16.10.	1679	Liminka	rr16:209v-212
26.-28.2.	1680	Oulu	rr17:42v-45v
22.-24.3.	1680	Paltamo ja Sotkamo	tt2:100
22.-24., 26.3.	1680	Liminka	rr17:125-127, 133v-135
30.3.	1680	Oulu	rr17:46-51v

21.–23.6.	1680	Oulu	rr17:152v–154
28.–30.6.	1680	Paltamo ja Sotkamo	tt2:162–163
16.–17.8.	1680	Pyhäjoki	rr17:198
30.–31.8.	1680	Lohtaja	qq3:140–149(145)
18.–20.8.	1681	Lohtaja	rr18:910–949
9.–10.1.	1682	Kruunupyy	rr19:20–22
16.–17.1.	1682	Lohtaja	rr19:75–77
19., 21.8.	1682	Oulu ja Hailuoto	rr19:530
16., 18.9.	1682	Lohtaja	rr19:707
20., 22.9.	1682	Kokkola ja Kälviä	rr19:713–714
13.–14.11.	1682	Kokkola ja Kälviä	rr19:735–742
28.–29.11.	1682	Oulu	rr19:866–870
18.–20.1.	1683	Kemi	rr20:18–24
26.–27., 29.1.	1683	Oulu ja Hailuoto	rr20:87–88
5.–7.2.	1683	Paltamo	rr20:111, 122–123
24., 26.–27.7.	1683	Oulu	rr20:320–322
24., 26.–27.7.	1683	Paltamo	rr20:346–347
6.9.	1683	Kruunupyy	rr20:454
5.8.	1685	Liminka	rr22:149–152
27.–29.8.	1685	Kokkola ja Kälviä	rr22:253–255
16.–17.10.	1685	Liminka	rr22:11–12
6.11.	1685	Kokkola	rr22:63–65
7.–9.9.	1686	Kokkola, Kruunupyy ja Kälviä	rr23:524
28.2., 1.–2.3.	1687	Liminka	rr24:169
22.10.	1687	Kokkola	rr24:560–566
18.–20.6.	1688	Oulu	rr25:35
3.–4.9.	1688	Kokkola, Kruunupyy ja Kälviä	rr25:222–225
14.–16.1.	1689	Pyhäjoki	rr26:55–58
2.–4.1.	1690	Kokkola, Kruunupyy ja Kälviä	rr27:18–19
10.–11.1.	1690	Kalajoki	rr27:40–44
27.–28.6.	1690	Sotkamo	rr32:29–31
4.–5.7.	1690	Kemi	rr27:2–8(3–5)
14., 16.8.	1690	Sotkamo	rr27:90–99
1.–3.9.	1690	Saloinen	rr27:137
5.–6.9.	1690	Pyhäjoki	rr27:163
12.–13.1.	1691	Kokkola ja Kälviä	rr28:23–25
12.–13.2.	1691	Oulu ja Hailuoto	rr28:116
20.–21.2.	1691	Kemi	rr28:165–170
28.–30.7.	1691	Liminka	rr28:125–142
14.–16.1.	1692	Kalajoki	rr29:53–55, 56–59
26.–28.1.	1692	Liminka	rr29:130–133
17.–19.2.	1692	Ii ja Pudasjärvi	rr29:220
17.–18.8.	1692	Oulu ja Hailuoto	rr29:106

22. etc. 9.	1692	Lohtaja	rr29:200
9.7.	1693	Kalajoki	rr30:8–11(1–16)
8.–10.8.	1693	Liminka	rr30:172–174
26.,28.8.	1693	Kalajoki	rr30:319–321
4.–5.9.	1693	Kokkola ja Kälviä	rr30:369–374
15.–17.1.	1694	Kalajoki	rr31:90–93,98–100
20.–21.2.	1694	Kalajoki	rr32:242–245
11., 13.8.	1694	Kalajoki	rr31:225–227
7.–8.2.	1695	Sotkamo	rr32:188
20.–21.2.	1695	Kalajoki	rr32:245–248
4.–5.3.	1695	Kokkola ja Kälviä	rr32:290–292, 297(?)–300
27.–28.6.	1695	Sotkamo	rr32:29–31
8.–10.7.	1695	Kemi	rr32:62–65
17., 19.8.	1695	Kalajoki	rr32:259
20.1.	1696	Kalajoki	rr32:100–103
16.–17.9.	1696	Kokkola ja Kälviä	rr33:300–306
16.–17.9.	1697	Kalajoki	rr34:314–325
20., 22.9.	1697	Lohtaja	rr34:335–338
17.–18.1.	1698	Kalajoki	rr35:58–62
24.3.	1698	Kalajoki	rr35:1164–1183
10., 12.9.	1698	Kalajoki	rr35:1043–1046
8.8.	1698	Hailuoto	rr35:703–709
16.–17.9.	1698	Lohtaja	rr35:1074–1076
16.–18.1.	1699	Kalajoki	rr36:130–134
26.–28., 31.1.	1699	Saloinen ja Siikajoki	rr36:247–248
29.–31.8., 1.9.	1699	Liminka	rr36:814–815
5.–8.9.	1699	Saloinen ja Siikajoki	rr36:925–926, 928–929
11.–13.9.	1699	Pyhäjoki	rr36:938–939
16., 18.–19.9.	1699	Kalajoki	rr36:1025–1029
5.–6.10.	1700	Kruunupyy	rr37:1061–1064

Liite III Appendix III

Tarkastellut oikeudenkäynnit Viipurin Karjalassa *Trials examined in Viipuri Carelia*

– Selitykset, ks. s. 405.
Explanatory notes, see p. 405.

Käräjät *District Court*

Pvm <i>Date</i>	Vuosi <i>Year</i>	Pitäjä <i>Parish</i>	Lähde <i>Source</i>
21.7.	1624	Säkkijärvi	jj1:19v–20
13.–14.3.	1643	Elimäki	jj4:14–v
19.4.	1643	Elimäki	jj3:122–125
21.8.	1643	Vehkalahti	jj3:125v–127v (236v– 238)
7.2.	1644	Vehkalahti	jj4:45–46v
13.5.	1644	Vehkalahti, Pyhtää & Elimäki	jj4:47–v
23.7.	1644	Vehkalahti	jj4:52–v
6.–7.7.	1645	Valkeala	jj4:82
14.–15.10.	1646	Elimäki	jj4:154
14.10.	1647	Vehkalahti	jj4:212v
21.–22.10.	1647	Elimäki	jj4:216v–217
28.–29.1.	1656	Vehkalahti ja Valkeala	ii1:78
30.–31.5., 1.6.	1659	Äyräpää	jj7:588
7.–9.12.	1659	Äyräpää	jj7:593v–594
1.–3.3.	1660	Äyräpää	jj8:10–12, myös 8–14
23.–26.11.	1660	Äyräpää	jj8:46–49
12.–13.10.	1661	Lappee (ylinen)	jj8:80–83
?	1661	Lappee (ylinen)	jj8:20–23
6.–7.5.	1662	Vehkalahti ja Valkeala	ii1:328v
30.–31.5.	1662	Lappee (ylinen)	jj9:71–72
8.–9.9.	1662	Vehkalahti ja Valkeala	ii1:312v
26.–28.2.	1663	Jääski	jj10:38–43
4.–6.3.	1663	Äyräpää	jj10:20–21
18.–20.6.	1663	Jääski	jj10:63–69
10.–12.12.	1663	Jääski	jj10:76–92
2.–4.3.	1664	Lappee (ylinen)	jj11:59–60
25.–26.5.	1665	Pyhtää ja Lapinjärvi	ii2:16v–17v
7.–8.9.	1665	Pyhtää ja Lapinjärvi	ii2:37v–38

11.–13.3.	1667	Lappee (alinen)	jj14:52–53
29.–30.3.	1667	Viipuri	jj14:23
13., 15.6.	1667	Lappee (alinen)	jj14:94–95
28.–29.6.	1667	Viipuri	jj14:43–44
20.–22.2.	1668	Jääski	jj15:28
25.–27.5.	1668	Lappee (ylinen)	jj15:80–81
25.–27.5.	1668	Lappee (ylinen)	jj15:68
4.–6.6.	1670	Äyräpää	jj16:49–51
14.–16.3.	1672	Lappee (alinen)	jj17:69–79
10.–12.6.	1672	Lappee (alinen)	jj17:169–175
13.–16.11.	1672	Äyräpää	jj17:122–136
12.–13.5.	1673	Vehkalahti ja Valkeala	ii3:26v–27
3.–5.11.	1673	Viipuri	jj18:111–115
9.–11.12.	1673	Äyräpää	jj18:63–66
2.–4.10.	1678	Lappe (ylinen)	jj21:85–86
3.–4.12.	1678	Ruokolahti	jj21:72–81
5.–6.12.	1678	Jääski	jj21:82–93
8.7.	1679	Virolahti	ii3:195
26.–28.8.	1680	Äyräpää	jj22:14–17, myös 5–17
3.–4.3.	1682	Pyhtää ja Lapinjärvi	ii4:86v–87
27.–28.2.	1684	Äyräpää	jj24:243–244
28.–30.5.	1684	Äyräpää	jj24:262–263
21.–22., 24.11.	1684	Äyräpää	jj24:279–281
23., 25.–27.6.	1685	Muolaa, Kivennapa & Uusikirkko	jj25:443–446
29.–31.1.	1685	Lappee ja Joutseno	ii5:298–299v
3.–5.2.	1685	Ruokolahti	jj25:252–253
1.–3.6.	1685	Ruokolahti	jj25:310–314
6.–7.7.	1685	Taipalsaari & Savitaipale	ii5:84–85
15.–17.2.	1686	Jääski	jj25:207–208
17.–19.5.	1686	Muolaa, Kivennapa & Uusikirkko	jj25:38–40
2.–3.6.	1686	Jääski	jj25:227–229
26.7.	1686	Viipuri, Säkkijärvi & Koivisto	jj25:143–144
14.–16.9.	1686	Muolaa, Kivennapa & Uusikirkko	jj25:50–52
14.–16.9.	1686	Muolaa, Kivennapa & Uusikirkko	jj25:43–46
31.5.	1687	Luumäki, Mäntyharju & Valkeala	ii6:121v–122v
28.–30.8.	1687	Luumäki, Mäntyharju & Valkeala	ii6:123v–129v
26.–28.9.	1688	Taipalsaari ja Savitaipale	ii6:325v–327
3.–5.6.	1689	Jääski	jj26:230–231

10.–12.6.	1689	Elimäki ja Valkeala	ii6:372–373v
11.–16.11.	1689	Viipuri, Säkkijärvi & Koivisto	jj26:73–90
27.–29.1.	1690	Savitaipale ja Taipalsaari	ii7:181v–183
4.–8.3.	1690	Viipuri, Säkkijärvi & Koivisto	jj27:23–26
7.10.	1690	Valkeala, Elimäki & liitti	ii7:150
20.–23.10.	1690	Jääski	jj27:213–215, 232–236
27., 29.–31.10.	1690	Elimäki ja Valkeala	ii7:108–113
29.–31.10.	1690	Muolaa, Kivennapa & Uusikirkko	jj27:344–350
3.–5.11.	1690	Viipuri, Säkkijärvi & Koivisto	jj27:59–61
23.–24.1.	1691	Savitaipale ja Taipalsaari	ii7:387v–388
10.–11., 13.6.	1691	Savitaipale ja Taipalsaari	ii7:423v
11.–14.11.	1691	Viipuri, Säkkijärvi & Koivisto	jj27:171–177
21., 23.–24.10.	1693	Savitaipale ja Taipalsaari	ii8:70–72, 75–77
7.–8.6.	1694	Lappee ja Joutseno	ii9:78–v
28.7.	1694	Pyhtää	ii9:161–166
9.–10.	1694	Luumäki, Mäntyharju & Valkeala	ii9:204–205v
2.–3.11.	1694	Valkeala	ii9:255v–256v
23.–24., 26.3.	1696	Muolaa	jj29:16–23, 34–35
30.3.–3.4.	1696	Kivennapa & Uusikirkko	jj29:50–54
20., 22.5.	1696	Valkeala	ii13:304–305
1., 3.–4., 6.–7.7.	1696	Kivennapa & Uusikirkko	jj29:85–87
15.10.	1698	Luumäki, Mäntyharju & Valkeala	ii16:251v–252

→

Lähde: Ks. liite I. Selitykset ja lyhennykset, ks. taulukko 14 (luku V).
On the grounds presented in the text the word witchcraft (Finnish: noituus) signifies a malevolent force. The word magic (Finnish: taikuus), however, signifies benevolent magic of all kinds, and also – when not specifically stated otherwise – fantasies of the witches' sabbath and the devil. See explanatory notes, Table 14 (Chapter V).

Liite IV

Appendix IV

Oikeustapausanalyysin taulukoita

Court cases: analysis in tabular form

Ala-Satakunta

LIITETAULUKKO 1.

SUPPLEMENTARY TABLE 1.

*TUOMIOT ALA-SATAKUNNAN MAASEUDUN NOITUUS- JA
TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNNEISSÄ ERI AIKAINA.*

*Judgements in rural Lower Satakunta in trials for witchcraft and
magic at various periods.*

	1620–48											
	tuomiot naisille						tuomiot miehille					
	<i>judgments, women</i>						<i>judgments, men</i>					
<i>Syyte</i> <i>Charge</i>	Va	Vl	Sak	Kuo	Muu	Et	Va	Vl	Sak	Kuo	Muu	Et
	<i>A</i>	<i>OP</i>	<i>F</i>	<i>D</i>	<i>Ot</i>	<i>ND</i>	<i>A</i>	<i>OP</i>	<i>F</i>	<i>D</i>	<i>Ot</i>	<i>ND</i>
noituus	5						4	2	1	1	1	
<i>witchcraft</i>												
taikuus	5				10				1		2	
<i>magic</i>												
noitasap/pah.												
<i>witches' sabbath/ collaboration with devil</i>												
avunp./noit.								2		1	1	
<i>request for witch's help for harmfull purpose</i>												
avunp./taik.												
<i>request for witch's help for recovery from illness etc.</i>												
muu/et	3						3					
<i>other/no data</i>												
yht/ <i>total</i>	13	0	0	0	10	0	7	4	2	2	4	0
%	57	0	0	0	43	0	37	21	11	11	21	0
yht naiset												
ja miehet	20	4	2	2	14	0	(n = 42)					
<i>total women and men</i>												
%	48	10	5	5	33	0	(100)					

1649-58												
Syyte Charge	tuomiot naisille <i>judgments, women</i>						tuomiot miehille <i>judgments, men</i>					
	Va A	Vl OP	Sak F	Kuo D	Muu Ot	Et ND	Va A	Vl OP	Sak F	Kuo D	Muu Ot	Et ND
noituus <i>witchcraft</i>	2	1	1	4		1	2			5		1
taikuus <i>magic</i>	2				1	2	1	1			1	1
noitasap./pah. <i>witches' sabbat/</i>												
<i>collaboration with devil</i>												
avunp./noit. 1 <i>request for witch's help for</i>												
<i>harmfull purpose</i>												
avunp./taik. <i>request for witch's help for</i>												
<i>recovery from illness etc.</i>												
muu/et	5				1	3	2					3
<i>other/no data</i>												
yht/ <i>total</i>	10	1	1	4	2	6	5	1	0	5	1	5
%	42	4	4	17	8	25	29	6	0	29	6	29
yht naiset ja miehet	15	2	1	9	3	11	(n = 41)					
<i>total women and men</i>												
%	37	5	2	22	7	27	(100)					

1674-81

Syyte <i>Charge</i>	tuomiot naisille <i>judgments, women</i>						tuomiot miehille <i>judgments, men</i>					
	Va <i>A</i>	Vl <i>OP</i>	Sak <i>F</i>	Kuo <i>D</i>	Muu <i>Ot</i>	Et <i>ND</i>	Va <i>A</i>	Vl <i>OP</i>	Sak <i>F</i>	Kuo <i>D</i>	Muu <i>Ot</i>	Et <i>ND</i>
noituus <i>witchcraft</i>	2	1					1	1	1		1	
taikuus <i>magic</i>			7				1	3	1	1		1
noitasap./pah. <i>witches' sabbath/</i>	1											
<i>collaboration with devil</i>												
avunp./noit. <i>request for witch's help for</i>			1					2				
<i>harmfull purpose</i>												
avunp./taik. <i>request for witch's help for</i>	1								1			
<i>recovery from illness etc.</i>												
muu/et <i>other/no data</i>							2	2				1
yht/ <i>total</i>	4	1	8	0	0	4	8	2	2	1	1	2
%	24	6	47	0	0	24	50	13	13	6	6	13
yht naiset ja miehet <i>total women and men</i>	12	3	10	1	1	6	(n = 33)					
%	36	9	30	3	3	18	(100)					

1682-92

Syyte Charge	tuomiot naisille judgments, women						tuomiot miehille judgments, men					
	Va A	Vl OP	Sak F	Kuo D	Muu Ot	Et ND	Va A	Vl OP	Sak F	Kuo D	Muu Ot	Et ND
noituus witchcraft	2		1	1		6	3	1		1		2
taikuus magic	4	4	6			5	1		1			3
noitasap./pah. witches' sabbath/ collaboration with devil												
avunp./noit. request for witch's help for harmfull purpose												
avunp./taik. request for witch's help for recovery from illness etc.		1	7			1	5		1		4	
muu/et other/no data		1					2					1
yht/total	8	5	14	1	1	18	4	1	2	1	4	6
%	17	11	30	2	2	38	22	6	11	6	22	33
yht naiset ja miehet total women and men	12	6	16	2	5	24	(n = 65)					
%	18	9	25	3	8	37	(100)					

1693-98

	tuomiot naisille <i>judgments, women</i>						tuomiot miehille <i>judgments, men</i>					
	Va	Vl	Sak	Kuo	Muu	Et	Va	Vl	Sak	Kuo	Muu	Et
<i>Charge</i>	<i>A</i>	<i>OP</i>	<i>F</i>	<i>D</i>	<i>Ot</i>	<i>ND</i>	<i>A</i>	<i>OP</i>	<i>F</i>	<i>D</i>	<i>Ot</i>	<i>ND</i>
noituus	1						4	1				1
<i>witchcraft</i>												
taikuus	3					2	1					
<i>magic</i>												
noitasap./pah.						1						
<i>witches' sabbath/</i>												
<i>collaboration with devil</i>												
avunp./noit.								1				
<i>request for witch's help for</i>												
<i>harmfull purpose</i>												
avunp./taik.												
<i>request for witch's help for</i>												
<i>recovery from illness etc.</i>												
muu/et						1						
<i>other/no data</i>												
yht/ <i>total</i>	4	0	0	0	0	4	5	2	0	0	0	1
%	50	0	0	0	0	50	63	25	0	0	0	13
yht naiset												
ja miehet	9	2	0	0	0	5	(n = 16)					
<i>total women and men</i>												
%	56	13	0	0	0	31	(100)					

Pohjois-Pohjanmaa

LIITETAULUKKO 2.

SUPPLEMENTARY TABLE 2.

*TUOMIOT POHJOIS-POHJANMAAN MAASEUDUN NOITUUS-
JA TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNNEISSÄ ERI AIKAINA.*

*Judgments in rural Northern Ostrobothnia in trials for witchcraft
and magic at various periods.*

Syyte Charge	1626-66											
	tuomiot naisille judgments, women						tuomiot miehille judgments, men					
	Va	Vl	Sak	Kuo	Muu	Et	Va	Vl	Sak	Kuo	Muu	Et
	A	OP	F	D	Ot	ND	A	OP	F	D	Ot	ND
noituus witchcraft	3		1				3	2		2		8
taikuus magic	1		1		1	2	2		3			3
noitasap./pah. witches' sabbath/ collaboration with devil												2
avunp./noit. request for witch's help for harmfull purpose	1						1					
avunp./taik. request for witch's help for recovery from illness etc.							1				1	
muu/et other/no data	4						7					1
yht/total	9	0	2	0	1	5	13	0	5	0	1	14
%	53	0	12	0	6	29	39	0	15	0	3	42
yht naiset ja miehet	22	0	7	0	2	19	(n = 50)					
total women and men							(100)					
%	44	0	14	0	4	38	(100)					

Syyte <i>Charge</i>	tuomiot naisille <i>judgments, women</i>						tuomiot miehille <i>judgments, men</i>					
	Va <i>A</i>	Vl <i>OP</i>	Sak <i>F</i>	Kuo <i>D</i>	Muu <i>Ot</i>	Et <i>ND</i>	Va <i>A</i>	Vl <i>OP</i>	Sak <i>F</i>	Kuo <i>D</i>	Muu <i>Ot</i>	Et <i>ND</i>
noituus <i>witchcraft</i>	3	1		1		4	1	1				4
taikuus <i>magic</i>	4		2		1	3	1					2
noitasap./pah. <i>witches' sabbath/</i> <i>collaboration with devil</i>												
avunp./noit. <i>request for witch's help for</i> <i>harmfull purpose</i>											1	1
avunp./taik. <i>request for witch's help for</i> <i>recovery from illness etc.</i>				1								
muu/et <i>other/no data</i>	2					1	1					3
yht %	9 39	1 4	3 13	1 4	1 4	8 35	3 20	1 7	0 0	0 0	1 7	10 67
yht naiset ja miehet <i>total women and men</i>	12	2	3	1	2	18	(n = 38)					
%	32	5	8	3	5	47	(100)					

Syyte Charge	tuomiot naisille judgments, women						tuomiot miehille judgments, men					
	Va A	Vl OP	Sak F	Kuo D	Muu Ot	Et ND	Va A	Vl OP	Sak F	Kuo D	Muu Ot	Et ND
noituus witchcraft	1	2	1	1		2	1					
taikuus magic	8		2		2	1	4		1	2		4
noitasap./pah. witches' sabbath/ collaboration with devil	3			1								
avunp./noit. request for witch's help for harmfull purpose							3					
avunp./taik. request for witch's help for recovery from illness etc.	1	1	3						1	1		1
muu/et other/no data						1						1
yht/total	13	3	6	2	2	4	8	0	2	3	1	5
%	43	10	20	7	7	13	42	0	11	16	5	26
yht naiset ja miehet	21	3	8	5	3	9	(n = 49)					
total women and men							(100)					
%	43	6	16	10	6	18	(100)					

1686–1700												
Syyte <i>Charge</i>	tuomiot naisille <i>judgments, women</i>						tuomiot miehille <i>judgments, men</i>					
	Va <i>A</i>	Vl <i>OP</i>	Sak <i>F</i>	Kuo <i>D</i>	Muu <i>Ot</i>	Et <i>ND</i>	Va <i>A</i>	Vl <i>OP</i>	Sak <i>F</i>	Kuo <i>D</i>	Muu <i>Ot</i>	Et <i>ND</i>
noituus <i>witchcraft</i>	1		3				4	1	2			1
taikuus <i>magic</i>	3		3	1	1	2	4		4			2
noitasap./pah. <i>witches' sabbath/</i>	2				1	1						1
<i>collaboration with devil</i>												
avunp./noit. <i>request for witch's help for</i>	1											
<i>harmfull purpose</i>												
avunp./taik. <i>request for witch's help for</i>	1						1					1
<i>recovery from illness etc.</i>												
muu/et <i>other/no data</i>						1		1				1
yht/ <i>total</i>	8	0	6	1	3	8	6	2	4	0	4	2
%	31	0	23	4	12	31	33	11	22	0	22	11
yht naiset ja miehet	14	2	10	1	7	10	(n = 44)					
<i>total women and men</i>												
%	32	5	23	2	16	23	(100)					

Lähde:Ks. liite II. Selitykset ja lyhennykset, ks. taulukko 14 (luku V).

Viipurin Karjala

LIITETAULUKKO 3.
SUPPLEMENTARY TABLE 3.

*TUOMIOT VIIPURIN KARJALAN MAASEUDUN NOITUUS- JA
TAIKUUSOIKEUDENKÄYNNIEISSÄ ERI AIKONA.*

Judgments in trials for witchcraft and magic in rural Viipuri Carelia at various periods.

Syyte Charge	1624-83											
	tuomiot naisille judgments, women						tuomiot miehille judgments, men					
	Va A	Vl OP	Sak F	Kuo D	Muu Ot	Et ND	Va A	Vl OP	Sak F	Kuo D	Muu Ot	Et ND
noituus witchcraft	1					4	4	3		1		2
taikuus magic	1					1	1		3	2	1	3
noitasap./pah. witches' sabbath/ collaboration with devil												1
avunp./noit. request for witch's help for harmfull purpose								2				
avunp./taik. request for witch's help for recovery from illness etc.					2							1
muu/et other/no data								2				6
yht/total	2	0	0	0	2	5	9	3	3	3	1	13
%	22	0	0	0	22	56	28	9	9	9	3	41
yht naiset ja miehet	11	3	3	3	3	18	(n = 41)					
total women and men							(100)					
%	27	7	7	7	7	44	(100)					

	tuomiot naisille <i>judgments, women</i>						tuomiot miehille <i>judgments, men</i>					
	Va <i>A</i>	Vl <i>OP</i>	Sak <i>F</i>	Kuo <i>D</i>	Muu <i>Ot</i>	Et <i>ND</i>	Va <i>A</i>	Vl <i>OP</i>	Sak <i>F</i>	Kuo <i>D</i>	Muu <i>Ot</i>	Et <i>ND</i>
Syyte <i>Charge</i>												
noituus <i>witchcraft</i>	1					3	7	2				8
taikuus <i>magic</i>			3			1	4		6			6
noitasap./pah. <i>witches' sabbath/</i>							1					
<i>collaboration with devil</i>												
avunp./noit. <i>request for witch's help for</i>												
<i>harmfull purpose</i>												
avunp./taik. <i>request for witch's help for</i>							1		1			1
<i>recovery from illness etc.</i>												
muu/et <i>other/no data</i>						1						1
yht/ <i>total</i>	1	0	3	0	0	5	13	2	7	0	0	16
%	11	0	33	0	0	56	34	5	18	0	0	42
yht naiset ja miehet <i>total women and men</i>	14	2	10	0	0	21	(n = 47)					
%	30	4	21	0	0	45	(100)					

Lähde: Ks. liite III. Selitykset ja lyhennykset, ks. taulukko 14 (luku V).

Summary

Witchcraft, magic and witch trials in rural Lower Satakunta, Northern Ostrobothnia and Viipuri Carelia, 1620–1700.

1. Subject-matter

My study has been concerned with trials arising from charges of witchcraft and magic during the period 1620–1700 in three distinct areas of Finland, the rural parts of Lower Satakunta, Northern Ostrobothnia and Viipuri Carelia. (Map p. 19.) As data on trials for witchcraft and magic elsewhere in Finland are also available, a comprehensive picture of such trials in this country can be obtained.

The study first explains what was understood by witchcraft and magic in the 17th century and what was aimed at by these means. Next comes a detailed analysis of the trials in question and an examination of who the accused and the prosecutors were. There were two levels of study. At the level of verbal description the beliefs held and the trials conducted were shown in their main features, and the life and status of those accused were examined (Chapters III–VII). At the level of synoptic scrutiny the position held by witchcraft and magic in human life was inquired into, also the connection between trials and individual lives on the one hand and social administration and policy on the other (VIII–XII).

Chapter XII presents a broad explanatory view of Finnish trials for witchcraft and magic and their variations of sequence and location; it is not until this chapter that the different features are explained.

The main sources were copied reports of lower courts of justice and a general list of land settlement derives from tax rolls. Most cases were found from a card index of court records made by the State Record Office and The Finnish Historical Society. Because this card index does not cover towns in the areas studied, no adequate data on the urban situation could be obtained by reasonable efforts. Investigation of trials in towns had to be omitted.

2. What were witchcraft and magic?

Witchcraft and magic are unclear as concepts, nor does modern usage exactly correspond to the earlier meaning of these words. Historians too have not always achieved logical interpretation of anthropological research definitions affecting different periods and cultures in terms of court case material.

The aim of witchcraft or magic was – or was believed to be – either injury or cure and protection. Throughout Europe injury by means of witchcraft was already an ancient crime in the period of witch persecution. Magis spells to secure health and fortune have been used at all times. Even benevolent magic came to be treated generally as a crime by secular justice in Europe of the 16th century or later. Earlier the learned clergy had been more or less consistent in resisting pagan rites and magic practices.

Unique to the European witch-hunts was the theory – dating from the 15th century – of witches travelling to a witches' Sabbath. Although at that earlier time the notion existed – and in many places still exists today – that the soul might detach itself from the body and act independently, the theory of witches wantoning with the devil at a witches' Sabbath was a special addition by European civilization to the tradition of witchcraft and magic.

Anthropologists have often studied witchcraft merely as a force of ill-will or evil spirit which could be used to harm a rival or opponent. They understand magic as a process which, with the aid of various tricks and objects, causes either good or evil.

In my study I have broadened the concept of witchcraft (Finnish: *noituus*, Swedish: *trolldom*) and narrowed that of magic (Finnish: *taikuus*, Swedish: *vidskepelse*). By witchcraft I mean all the malevolent force known as "maleficium" and by magic all the supernatural force which is curative, benevolent and protective. In statistics concerned with analysis of court cases I have regarded the so-called witches' Sabbath as magic on the ground that observance of a witches' Sabbath was severely judged (by death) regardless of whether harm had been caused. In general parlance a witch's trial can still be taken to mean any trial arising from witchcraft and magic. In old Swedish town and country laws witchcraft signified only malevolent magic (maleficium): In judicial procedure no distinction was made regarding the form of magic by which harm had been caused: malevolence was followed by judgment. The most common offence seems to have been threatening and ill-wishing words which were believed to have come true. In judicial sources harm caused by witchcraft is described by the Swedish words *trolldom* (witchcraft), *förgörning* (bewitchery) or *undsägelse* (threat). For benevolent magic (*vidskepelse*), on the other hand, there were no regulations in town or country law. As a general rule such magic practices became subject to secular law in the Finnish part of the kingdom only in the 1660s or later, when judicial procedure changed in this regard. In the kingdom of Sweden statutes for the treatment of magic as criminal had been enacted in the 16th century, but their observance appears to have been inconsistent.

In the areas studied the victims of witchcraft and magic leading to criminal charges were carefully selected. Two thirds of the witchcraft charges were for injury to a person, but in most cases the victim survived. Next in frequency came damage to livestock (including horses and milk churning). Benevolent magic was generally directed to the healing of human beings or livestock. Fishing, grain-growing and hunting, for instance, were rarely the subject of witchcraft or magic leading to a criminal charge.

Beliefs and customs connected with witchcraft and magic have long run through human history as a vein central importance. In various parts of the world many still believe in malevolent properties of witchcraft such as the evil eye, while magic spells and rites for healing, protection and good fortune are an everyday matter in many cultures. In part of the world, including Europe, it

is only in the last few centuries that the old belief in magic has been replaced by theories and views of modern science which differ radically from the old notions. In the history of witchcraft and magic the period of European witch-hunt was a relatively short phase.

3. Main features of legal proceedings

As a basis for examination of court cases from the geographical and chronological standpoint I have been able to take the work of Antero Heikkinen (1969) and Timo Kervinen (1984, also Heikkinen–Kervinen 1987). When the material presented by them is augmented by the full data on rural court cases in Lower Satakunta, Northern Ostrobothnia and Viipuri Carelia which is used here, also by the material I have gathered with Kervinen on Häme and Upper Satakunta (Nenonen–Kervinen 1988), an excellent picture can be obtained of Finnish trials for witchcraft and magic in their geographical diffusion and chronology. With Kervinen we know of more than 1,100 accused persons. A summary of this material is likely to appear shortly. Among matters still unclarified are the extent to which legal proceedings in towns differed from those in the countryside and in parishes.

On the basis of the material presented it is possible to estimate that in Finland from 1500 to 1750 at least 1,500 persons, perhaps more than 2,000, were accused in trials for witchcraft and magic. The greatest number of legal proceedings were in the 1670s and 1680s. Generally speaking, the further one went inland and to the north, the less charges there were for witchcraft and magic in district courts. This was at least partly affected by density of population because no suspicion of witchcraft or revelation of magic is possible without human intercourse.

In this study court cases have been compiled with care, as it was desired to clarify some very detailed matters in their analysis. The 511 accused persons found in trial reports from rural Lower Satakunta, Northern Ostrobothnia and Viipuri Carelia are a body so comprehensive that no new material can cause a change in the matters to be analyzed. In Lower Satakunta I know of 162 legal proceedings in which a total of 242 persons were charged. In my material for Northern Ostrobothnia the corresponding figures are

133 and 181. In Viipuri Carelia 88 persons were accused in 63 trials for witchcraft and magic.

Of persons charged in my areas of study at least half were acquitted. In lower courts 27 death sentences are known to have been passed, but as a rule the court of appeal did not confirm them. The most common penalty was a large fine of 40 marks. This corresponds to the general picture given by Finnish trials for witchcraft and magic. On the basis of the material previously mentioned it may be concluded that of about 150 death sentences passed in Finland the majority were not confirmed by the court of appeal. The proportion of acquittals was also great.

In European witch-hunts in the early modern period at least two of three accused persons were women. Finland is a special exception in this respect – with Iceland and Estonia. In various parts of Europe men were charged often or more than often, but in Finland they were charged with exceptional frequency. As we come to the 1660s more than half of those accused were still men. Even later than this, in Viipuri Carelia the majority accused were men throughout the 17th century. In the northernmost parts of Ostrobothnia men were charged more often than in Ostrobothnia on the average. It may roughly be said that the proportion of men was greater the further from the west coast a trial was held. This is inversely proportional to the frequency of court cases in various areas. I have compared this generality with the statement of Armas Luukko (1958) that prosperity in cattle decreased the further one went from the coast inland and to the east. Correspondingly, the proportion of burnt-over cultivation was greater inland and in eastern Finland.

The number of trials did not increase or decrease in all parishes simultaneously. In Lower Satakunta until the 1660s the number rose in all parishes, but later only in Eura, Eurajoki and Ulvila. In Huittinen, Kokemäki and Loimaa the figure remained as before or fell. In Viipuri Carelia too the increase was at different times. At first some trials took place along the Kymijoki river, then more to the east in the district of Jääski and Äyräpää along the Vuoksi. Later there were some also in northern parts of the province and in the south-east on the coast of the Gulf of Finland. In the second half of the century trials increased in almost all parishes of Northern Ostrobothnia. Trials in Kalajoki took place mainly after 1685.

Legal proceedings for witchcraft and magic did not compose an unbroken wave of similar trials. At some times there were more trials than at others, and there were differences of time and location. Regionally trials for witchcraft and magic can be classified on the grounds which unite those of Lower Satakunta and Northern Ostrobothnia and differentiate those in Viipuri Carelia. In the most northern and eastern parts of Northern Ostrobothnia trials in some places also resemble those in Viipuri Carelia.

Until the 1670s the most common charge in rural Lower Satakunta and Northern Ostrobothnia was for malevolent, that is deliberately harmful witchcraft. In secular courts benevolent magic was rarely dealt with and hardly ever condemned under the prevailing norms of justice. Men were charged with malevolent witchcraft more often than women and received more than their share of condemnations, which were, however, rarely pronounced. A charge for witchcraft was usually brought by a private person, as a rule the victim of the harm inflicted. In Northern Ostrobothnia it was not until the end of the 1660s that the majority of those charged were women. In rural Lower Satakunta the majority were women in the first half of the century; eight of these, however, were charged with holding an unorthodox but christian prayer meeting, and cases of magic with two other women were left without investigation. From 1659 to 1673 material is incomplete for Lower Satakunta, but over two-thirds of known charges were against men – a fact which also emphasizes the predominance of men in trials before the 1670s.

The basic type of trial for witchcraft in rural Lower Satakunta and Northern Ostrobothnia changed after the first years of the 1670s if not earlier. After this dividing point a typical trial was one in which the public authority charged women with benevolent magic, that is with use of spells and rites for healing and good fortune. Fines were mainly for women who had performed magic. All in all the majority of sentences passed in trials for witchcraft and magic were for benevolent magic within a short period, the 1670s and 1680s. Although trials charging women with magic occurred in a shorter interval of time, both in Lower Satakunta and Northern Ostrobothnia there were more trials after the 1660s than before.

In Viipuri Carelia trials for witchcraft and magic were different.

It is true of trials in eastern Finland that charges for malevolent magic, in other words witchcraft were generally brought by private persons. In a typical trial after the early 1680s (1684–1700), when legal proceedings became far more frequent, it was private persons who brought charges of witchcraft, while the public authority brought those for magic also. And, as before the 1680s, most of those accused were men.

There were few charges for observance of a witches' Sabbath in the areas studied. This is the main reason why mass trials are absent in these areas. In Viipuri Carelia there were no charges concerned with witches' Sabbaths, but the accused person's relation with the devil was investigated on several occasions for other reasons. As Antero Heikkinen has explained, depictions of the witches' Sabbath were presented with frequency only in *Ahvenanmaa* (Åland) in 1666–1670 (1678) and in the Swedish-speaking part of Ostrobothnia in the later 1670s. The only location worth mentioning elsewhere is Ulvila, where three women were accused of travelling to a witches' Sabbath (1677, 1686–88 and 1698–1700).

Detailed scrutiny of the trials reveals no features indicative of paranoia, mystical dynamism or other decisive presumptions. The character of these trials seems to have been affected by extremely practical circumstances. Features common to the areas examined are as follow:

- (1) The majority of judgments were always acquittals. For malevolent witchcraft there were few condemnations.
- (2) Charges of witchcraft and magic played a very small part in matters of crime and dispute – even when witchcraft trials were numerous compared with earlier times.
- (3) Charges of malevolent witchcraft were brought mainly by private persons, charges of magic healing and good fortune by public authority.
- (4) Trials did not increase or decrease in number in all parishes at the same time.
- (5) A charge brought by public authority was more likely to produce condemnation than one brought by an individual villager or neighbour. Almost all death sentences were passed in trials actuated by public authority.
- (6) When the number of trials grew, the number of those accused

grew still more rapidly. Trials increased in number when benevolent magic came under secular jurisdiction and those who sought help became subject to justice besides the magician.

- (7) Most condemnations were made in a short period. The most common was a fine; less than one accused person in ten received the death penalty from a lower court.
- (8) In the area studied death sentences for witchcraft and magic were generally commuted by the Turku court of appeal.

The general picture of witch-hunts has been coloured mainly by the well-known mass persecutions of Central Europe, when the relation to the devil of an accused person attending a witches' Sabbath was examined. In Finland too, namely in Ahvenanmaa (Åland) and Ostrobothnia, persons suspected of attending witches' Sabbaths were the subject of several extensive trials. These have been studied by Antero Heikkinen (1969). Persecutions which began in Dalecarlia, motherland of the kingdom, and spread to Stockholm and elsewhere became so large in scale that they could be compared with the most notable waves of persecution in central Europe. Although such mass persecutions have shaped the general view of witch-hunting to the exclusion of all others, they were in fact exceptional, nor can an overall picture of witch-hunts in Europe from 1450 to 1750 be formed on the basis of trials for observance of witches' Sabbaths.

More apparent than belief in the witches' Sabbath were beliefs which were common and everyday, though peculiar from the standpoint of the present. As a rule legal proceedings followed the established judicial practice of the time and were by no means on an arbitrary basis.

Although condemnations could not be numbered in hundreds of thousands, let alone millions, those responsible descended here and there to wrongs and procedures which even according to the law and custom of the time were not justified. In Finland too some were guilty of high-handed action.

It would be interesting to observe when the fantasies arose of European witch-hunts costing hundreds of thousands, even millions of lives. I have had no opportunity to study this, but there are indications in literature which point to the period of Enlightenment.

4. Who were witches?

Fancies of many kinds have coloured our notions of those who were accused of witchcraft and magic. But who were witches? In folk poetry recorded since the days of witchcraft a witch was often described as spiteful (Finnish: *kade*). Spite signifies hostility to a fellow creature. And it can certainly be demonstrated that no witch living at a distance and feared by reputation was accused of witchcraft or magic. The accused person was always an acquaintance, generally a neighbour or at least someone from the same village.

It is known too that the majority of those accused were peasants or their wives, in towns also men of the middle or merchant class or their wives. Only one woman is known to have been accused in connection with midwifery. Hired personnel were a small proportion of those charged, as were beggars and parasites from the lowest social scale. In the areas studied the poorest of all did not fare worst in trials for witchcraft. Similar results have been presented in detailed studies of persecutions in other countries, and the matter has been observed by Antero Heikkinen (1969) in connection with Ostrobothnia in Finland. These studies correspond to earlier fancies only in the sense that in many places single women probably were a higher proportion of those accused than of the population as a whole. Everywhere, however, the majority of those charged seem to have been married.

Among accused persons one group, though not large, can be clearly distinguished from others: from 1649 to 1658 in Lower Satakunta many notable trials were held of itinerant beggars who were feared, notorious and suspected of witchcraft. I have called them beggar witches, and it was they who received most of the death sentences in witch trials. Such trials took place in Lower Satakunta during the 1660s also. Elsewhere in Finland no wave of trials with equal notoriety is known to me, though there were some condemnations of ill-reputed witches at the same time.

The age of accused persons and prosecutors must be estimated from material which is incomplete and open to various interpretations. It cannot be simply said that the former were usually old, but very young people among their number were extremely rare.

I have reached some peculiar results in analyzing the financial

resources of accused persons. There are grounds for regarding part of them as without means – hired personnel, parasites and beggars – while the resources of farmers can be estimated only from data which are debatable and insufficient. Available material suggests that accused farmers or their wives came unusually often from very large farms, those, for instance, which were marked in tax rolls with an assessment unit of 2/3 or even more. If a farm appears to have paid its tax and kept hired personnel I have cautiously concluded that accused farmers did actually come notably often from the ranks of those who were at least reasonably successful.

The majority of prosecutors too were farmers of moderate wealth. It is interesting to note that accusations made by parasites and beggars were generally against the public authority.

Very few (5 %) are known to have been charged more than once with witchcraft or magic, and there is little evidence of several accused persons being offspring of different ages of the same family. A tradition of soothsaying and healing might run in the same family, but – in contradiction to the general notion – charges of witchcraft and magic were not often brought against professional soothsayers and healers. It should be noted that trials for witchcraft and magic in themselves give no exact description of the soothsaying and healing tradition.

Contemporaries did not persecute as witches a specific category of persons. If we are to classify an accused person, he or she was married, a farmer or farmer's wife, no longer young and fairly well-off. A more essential point is that any neighbour or villager could be suspected of witchcraft or magic. There may be a good deal of truth in the Finnish traditional poem:

"Envious are all the people,
Witches watch at every gate."

Later generations have regarded those condemned in trials for witchcraft and magic as innocent victims, but in fact they were often guilty of the action for which they were punished. Not only spell casting but threatening could be proved – whether a cow had been killed by a verbal swordthrust was another matter. Contemporaries believed that witches were persecutors, while later generations think the opposite.

5. How trials arose

Belief in witchcraft meant belief in the power of others to invoke evil. This ability came to light in disputes when the honour or advantage of another person was injured. Boasting and swaggering, rapid enrichment or indifference to the suffering of others might also lead to the invocation of curses. In addition witchcraft could be used as means of achieving an end. Threats of witchcraft affected human relations and intercourse because an injury to personal advantage or physical integrity might give reason for the practice of witchcraft. Witchcraft was, in fact, a form of guarantee for democratic conditions and equality, since fear of witchcraft served as a protection from injury. This fact should not be exaggerated, however. Threat of witchcraft was no more a guarantee of mutual respect than many other guarantees of social harmony.

Behind charges of malevolent witchcraft there generally lay some social dispute in which one of the parties concerned had suffered financial loss. Charges at district courts increased in the mid-17th century. I have been unable to determine quite clearly why charges of malevolent witchcraft increased exactly then. Charges of witchcraft and magic had already become general after the mid-16th century, but at the very beginning of the 17th century they appear to have decreased.

In charges of witchcraft the pressure came often from village communities, not from public authorities. This is also indicated by the scarcity of condemnations for malevolent witchcraft. Many trials led back to extremely sharp conflicts. Perhaps the unfavourable conditions of the war years intensified fear of economic setbacks, and hardships may have had greater importance in the first half of the 17th century.

It cannot be taken for granted, however, that social conflicts were channels leading to suspicions of and trials for witchcraft. Other factors certainly affected the spread of charges. Once a charge was convincingly presented, suspicions of witchcraft became a fashionable explanation of misfortune, and a trial was likely in itself to produce new trials. A further influence here may have been provided by examples from abroad and by public discussion of witchcraft in European countries, but I have not been able to prove this. Nor can I confirm suspicions that new testimony of atrocities performed by witches came by way of soldiers

returning from the war.

It is more likely that suspected witchcraft was brought before district courts more often because judicial administration became more effective with the development of central state power. However, the background of a lawsuit brought by a private person was generally some social dispute for which the offender was made answerable, and so repeated charges of witchcraft were also a means of combating hardships such as poverty. Malevolent witchcraft which ended before the district court was usually brought about by a man, and we may therefore take it that during the wars of the century's first decades the spread of accusations of witchcraft was prevented by war itself. War also caused a manpower shortage on home fronts.

It is hard to find an unambiguous reason for the decrease of witchcraft charges. They decreased at the same time as charges of benevolent magic became more general, and in Finland accusations of flights to the witches' Sabbath began. Let us note, however, that except in the middle of the 17th century charges of malevolent witchcraft were made at an even rate at different periods, though less at the beginning of the century. I regard it as obvious that the system of justice restricted the number of trials for witchcraft. The majority of those suspected were acquitted. National legislation and the judiciary superintended by the central power guaranteed that cases of witchcraft were almost always dealt with objectively. Private interests were not allowed to dominate the law.

If it is thought that fear of witchcraft had a restraining influence on social aggressiveness, we may suspect that such control was effective only in fairly stable conditions. The life of village communities changed rapidly in the 17th century. During the first decades there were many empty farmsteads, but at the same time many large-scale farms were established. The influence of temporal and ecclesiastical authority on the actions of parishoners grew. Turmoil in social life could not be explained as a plot by witches. Villagers, and especially jurors, were unlikely to believe that results of otherwise good work were destroyed sometimes by means of witchcraft. Leading circles, moreover, might be losing their belief in witchcraft. Authority was guided by the latest doctrines of science and by firm reliance on its own increased power.

After analysis of court cases my study was directed by a paradox: condemnations for malevolent witchcraft by the official judiciary were rare, and in other respects also the successful pursuit of a witchcraft charge was made difficult by close examination. Yet at the same time the attitude of the authorities to benevolent magic became stricter. Halfway through the century secular justice began to take fumbling steps in the correction of those who practised magic, and by the early 1670s at latest judicial procedure had changed consistently. In the 17th century most judgments in trials for witchcraft and magic were passed in proceedings instituted by public authority in the 1670s and 80s against benevolent magic.

Practice of magic offended orthodox faith and the integrated culture of church and custom which had been adopted as the aim of the state. Magic became a worse threat than witchcraft to public authority because, although many of the latter's representatives feared illnesses and injuries to cattle caused by witches, there was no threat from witchcraft to the growing strength of the administrative machinery. Charges of benevolent magic became more important to authority for the same reason that those for witchcraft became less so. If social control of the community was exercised – by enacting and supervising regulations according to which people must behave – public authority did not need to bring charges for witchcraft but was obliged to engage in struggle against magic. The practice of magic was an offence to the faith taught by authority – regardless of the effect of the magic.

Charges of magic were still frequent in the 18th century. Charges of witchcraft also occurred then; to my knowledge the last case of malevolent witchcraft was brought before the district court in 1833.

6. Authority's dual role

In the study of witch-hunts two facts have been emphasized in different ways. On the one hand a background of social and economic upheaval has been perceived and with it social conflicts which intensified in village communities. On the other hand a change has been stressed which occurred in state and judicial administration and in religious policy at the beginning of modern

history in the 16th and 17th centuries; this resulted in measures of control and supervision which were better organized, purposeful and with greater reserves of power.

I have been able to show that trials for witchcraft differed in origin from those for healing and protective magic. Despite this I have reached the conclusion that action taken by the highest secular and ecclesiastical authority had a decisive effect on the increase of witchcraft charges. The part played by authority may be called domineering in the sense that holders of secular and ecclesiastical power considered that they knew a better and more advanced way of life than that for which the lower orders were prepared and to which – after centuries of tradition – they were accustomed.

It is clear, however, that action taken by authority was not for the sole purpose of promoting trials for witchcraft and magic. Justice was extremely doubtful of malevolent witchcraft charges. With moderation and with the thorough investigation which was normal procedure at the time, authority restrained the bringing of witchcraft charges. And nothing indicates that jurors – who were often well acquainted with the life and affairs of villagers – gave judgment on inadequate grounds.

In trials for magic the part played by authority was especially great. But in these cases too its function was not merely to be the executant of persecution. In most trials for magic nothing emerged from action taken by authority which might point to the new theories of witchcraft which were already known in Finland. No attempt was made to cloak tales of gnomes and goblins in theories of witchcraft. In many parts of Europe great trials concerned with the witches' Sabbath were held when interrogators steered popular beliefs into a framework of diabolism. In Finland there was no authority based on witchcraft theories which was strong enough for such trials to be held repeatedly over wide areas. Secular and ecclesiastical power remained within the prevailing system of popular belief and does not appear to have spread doctrines concerned with theories of witchcraft in any way.

In Finland the judiciary controlled by authority influenced the beginning of legal proceedings for witchcraft and magic in a completely contradictory manner. On the one hand the judiciary with its increased power and the district court under secular control made it less easy for private individuals to avoid the court

even if the parties to the dispute wished to do so. When dispute and altercation over works of witchcraft had reached the ears of authority it became difficult to avoid the district court. It was not good to live under suspicion, but accusation without grounds was severely judged. On the other hand courts were restrained in their attitude to charges of witchcraft, and the evidence required must be considered very exacting.

At the opening of trials for magic the part played by authority was also contradictory. The practice of magic was severely regarded, and the procedures of authority multiplied the number of trials. But connections with new theories of witchcraft were no more looked for in connection with magic than in connection with witchcraft. Thus the mass trials which were familiar in many other countries were not held as a rule.

7. The part played by men and women in Finnish witch trials

Those accused of witchcraft in Finland were often men, and it is natural to seek the explanation for this in the shamanist tradition or other features of Finnish mythology. This was the belief of Rafaël Hertzberg (1889). Yet nothing clearly points to the existence in that mythological tradition of elements which contributed special features to Finnish trials for witchcraft and magic in the time of European witch hunts (1450–1750). A few collapsing healers – some of whom were declared epileptics in their time – do not necessarily point to a shamanist culture.

Long before the period of witch hunts it appears that the shamanist witch culture had vanished or given birth to a new tradition of soothsaying. Among court cases in the areas studied no seers can be found who with drums and incantations prepared their souls for a journey to the underworld to have dealings with the souls of the dead. A tradition of Lapp witchcraft certainly existed to some extent, especially in the more northern parts of Finland. The fame of Lapp witches was great in the 17th century, but they were rarely brought to court in either Finnish or Swedish Lapland.

Because court records tell us very little of shamanist witchcraft sessions, it must be presumed that in the 17th century, especially

in Finnish areas, this form of witchcraft had died out. This was the presumption of Martti Haavio – among others – in his studies based on folk poetry. My opinion is that in trials for witchcraft at the beginning of the modern period the influence of the shamanist tradition was slight, although some features of shamanism survived till later among the Lapps and also the Finns. I believe too that the high incidence of men among those charged cannot be linked with the shamanist tradition. According to information obtained from Per Sörlin the proportion of men charged in Sweden grew during the 18th century in particular, which proves that this proportion was not connected with shamanism alone.

Shamanism had largely disappeared, but court records tell of a later form of soothsaying. Fervent seers who did not fall into a trance or beat witch drums were known as enthusiasts or witchdoctors (Finnish: *intomies*, *myrrysmies*). It is not clear how this was connected with the shamanist tradition. A common feature was some kind of inspiration (cf *enthusiast*) or enchantment which was indispensable. Enthusiasts and witchdoctors raged, leapt about and mumbled. Lauri Honko (1959, 1960) has described the healing process of soothsayers as a great drama in which the mythical origin of a disease is pictured in ceremonial words. The healer recalls the beginning of the world, when disease appeared as a disturber of the universal order and the gods took a stand against it. In a drama of healing the seer repeats the same plan of battle and forces trouble and distress to retreat. In Finnish folk verse troubles are sent back to the underworld (Tuonela, Pohjola), whence they were sent to plague mankind.

Court records yield data of seers who acted in the style of enthusiasts and witchdoctors. They might include women. Some of those accused recited magic spells which have been noted, but court records have not revealed to what extent the actions of a seer were understood as a drama of healing of the kind described. In this respect reports of court proceedings are not fully appropriate as source material. And it was very rare for seers who acted like enthusiasts and witchdoctors to be charged in 17th century courts.

After statistical examination of trials it appeared that malevolent witchcraft was typical of men, whereas healing by magic was more typical of women. These statistics give a false picture. I believe I have shown that the attachment of women to the

tradition of benevolence or healing was not so clear, and the part played by men in malevolent witchcraft not so absolute as appears in the light of court case statistics alone. Men were not charged with magic as long as magic was not treated as a criminal offence. And the share of women in accusations of malevolent witchcraft increased when the practice of charging women began.

As a reason for the change I am inclined to stress socio-political causes more than differences in the practice of witchcraft and magic. Popular notions and lack of a sufficiently strong authority with an assured theory of witchcraft maintained and preserved a traditional male stereotype of witchcraft which became familiar in district courts. Whatever the origin of such a stereotype, it was probably destroyed by two factors which were effective independently of each other. Certainly the change in judicial practice and the introduction of punishment for magic in secular courts increased the proportion of women among those charged, because many of the magic spells wrought by women were common and easy to prove. And even if villagers were suspicious when women were charged with magic, the clergy was probably more impartial: if magic was a crime, that was all that mattered.

It is a telling fact that punishment for casting of spells was instituted at the same time as the state was trying to extend its influence to other spheres of life which had previously been almost outside the range of official authority. The campaign against magic would hardly have succeeded if women using magic in domestic work and cattle raising had not been called to account like men for improper behaviour. Fornication and adultery were also deeds which required condemnation of women if it was desired to accord social intercourse with what was taught by the church and confirmed by the state. I do not believe that increased severity in the condemnation of women resulted from persecution by reason of their sex. It was a question of the growth of state influence in matters of everyday life which had earlier been part of human privacy or had belonged to an area governed by the family, the clan or perhaps the village community. For authority to conquer this new area was impossible without intervention in the work and activities of women.

Another fact which may have helped to break the stereotype of male witchcraft or wizardry was the doctrine and tales of flying visitors to witches' Sabbaths. Such tales certainly circulated in

Finland in the mid-17th century. All over Europe, including Ahvenanmaa (Åland), Dalecarlia and Ostrobothnia, witches who flew to Sabbaths were women for the most part. The change in judicial practice and the new tales of witchcraft did not destroy popular beliefs, however. For a short period in the 1670s and 80s the proportion of women among those charged was exceptionally great, coinciding with the witches' Sabbath trials. After this the proportion lessened, though it remained high at least in the western part of Finland. Women were charged with witchcraft and magic more often in Lower Satakunta and Ostrobothnia than in Viipuri Carelia, but in general they rarely appeared in court in the latter area. In Viipuri Carelia there were condemnations for magic, usually men. In this respect judicial practice was the same, though there was a difference in the attitude of women to court matters. It appears that the special features of legal proceedings against witchcraft and magic were affected by utterly practical factors, not so much by well-known shamanism in the power of men or by the mythical lewdness of women.

8. On the borders of Europe

In some ways my study has moved in other directions than much of the latest research. The number of those accused of witchcraft and magic in Finland must be reckoned many times higher than earlier estimates. Most recent studies of the witch-hunts have been obliged to reduce massively the number of accused and condemned persons, whereas Finland is an exception: the number of trials is very considerable.

In estimating numbers, however, it should be noted that Finnish court cases have been collected from source material with extreme care.

In the early work of Rafaël Hertzberg the pages of court judgment records were faithfully followed, and the work of later researchers has been no less assiduous. Local historical research too has often included trials for witchcraft and magic. In Finnish or in Scandinavian estimates in general there has been no initial assumption as in the rest of Europe, where estimates of the numbers charged and condemned have decreased many times over. The more closely judicial sources have been examined, the

greater the share of trials for popular witchcraft and magic in comparison with those for witches' Sabbaths has usually become.

Another point is that I have very closely differentiated the various trials and have demonstrated that they arose in different ways. Behind a charge of malevolent witchcraft there generally lay a personal motive, and authority was interested only if the reputation and action of the accused person were a clear disturbance to the life of the village community. Toward magic spells the attitude was different: authority could not be indifferent even to healing if it were done by incantation, for it would then have tolerated crude religious dissidence against its own line of social policy. In addition judicial proceedings differed according to when and where they arose. The question of sex is also involved: men, who formed the majority of those accused, were charged in different trials and at different times from women.

In examining trials for observance of the witches' Sabbath and how they arose I remain close to the usual line of study. It was a fundamental fact that Finland lacked a doctrinal authority resting on the theory of witchcraft with sufficient influence to make possible the interpretation of popular beliefs in accordance with a new teaching of witchcraft. This fact is connected with a third notable standpoint: in the light of Finnish material the action of authority must be appraised by different methods from those used in many studies dealing with other countries. In the first place the judicial system's confinement of itself to normal procedures restrained the bringing of charges for witchcraft, nor did objective inquiry often enable private interests to assume a central part in judicial handling of cases.

This observation is of no special interest in itself: it has often been noted in other studies that higher organs of justice are generally more matter of fact and cold-blooded toward hysterical accusations and inflamed situations than are lower courts. In Finland lower courts seem to have kept calm as a rule. The likely reason is that the theory of the witches' Sabbath was not taken as a guideline for inquiry. The point, therefore, was not so much that calm and deliberation were able to reject the theory of witchcraft as that calm was easy to preserve when such a theory was lacking. Elsewhere too the traditional accusatory system of justice based on the action of a private plaintiff did not stimulate persecution as much as the inquisitorial system, in which the private plaintiff was

replaced by authority as pursuer of the charge.

Finland was almost totally lacking in the authority which might have directed popular belief within the framework of necromantic interpretation. Bishop Johannes Gezelius the elder and District Judge Nils Psilander of Ahvenanmaa (Åland) seem to have been quite exceptional persons in this respect. The persecutions which took place in the Swedish-speaking area of Ostrobothnia were influenced – as Heikkinen (1969) has shown – by Swedish models and connections. It is evident that the Finnish clergy was generally not prepared to present interpretations in accordance with the doctrine of theoretical witchcraft, not even in trials where the practice of witchcraft and magic was heatedly discussed in other ways.

It was this dismissive or at least passive attitude of authority to interpretations of witchcraft theory which restrained to a decisive extent the spread of mass trials in Finland. This was so despite the eagerness of authority to put on trial persons who had cast spells. But the practice of magic was easily proved with its basis in old popular customs. Examination of court proceedings in many European countries has usually shown that in interrogations following the interpretations of authority and clergy matters which came to light were directed into the channels of the new theory of witchcraft.

The teachings of witchcraft were studied by King James VI of Scotland – later James I of England – who explained in his book "Daemonologia" (1597) that the special power of the devil in Lapland, Finland and the Orkney and Shetland Islands was due to the fact that the ignorance of people and the audacity of the devil in these areas was greatest. Perhaps the king was right. But – as Rafaël Hertzberg noted in his thesis of 1889 – their backwardness enabled the Finns to avoid going to the extremes of burning at the stake to which some of the more advanced areas of Europe went:

Finland and especially those parts of it nearest to Lapland, so notorious for witchcraft and ignorance, might yet serve as an example to the rest of western Europe, so calm and moderate was the thinking of their people and the judgment of their courts in regard to such matters.

Let it be noted, however, that in England, Russia and some other countries the teachings of theoretical witchcraft attracted little attention, so that the restraint – or ignorance – of Finnish authority was not entirely unique.

(Translated by Hal Martin.)

Hakemisto

Hakemistossa on viittaus tekstiin vain niissä tapauksissa, kun viittauksella on katsottu olevan erityistä merkitystä, eikä asia käy ilmi sisällysluettelosta tai taulukoista. Joissakin tapauksissa on tehty merkintä myös alaviitteessä olevasta tiedosta. Tutkijoiden nimiä on mainittu vain niiltä osin, kuin näkemyksiä on kommentoitu. Syytettyjä ja syyttäjiä tai muita oikeudessa esiintyneitä henkilöitä on merkitty hakemistoon vain, jos henkilön vaiheilla on ollut erityistä merkitystä tehtyjen tulkintojen suhteen.

- Agata Persdotter, Ulvila 188, 301–303, 323–324
Akkusatorinen oikeusprosessi 30–31, 227
Ammattinoidat 155, 159, 162, 163
Anna Erkint. Kumpula 176–179
Ankarloo, Bengt 16, 44, 49
Antti Antinp. Tokoi 53, 216
Archtopolitanus, Gabriel 301, 346
Blåkulla (ks. myös noitasapatti) 63, 91, 295, 300, 304, 308, 310, 311
Brahe, Pietari 263, 310, 369
Bång, Petrus 366
Cohn, Norman 91–93, 95, 154, 227, 317
Dia (dija) 93–94, 96
Diana (mytologia) 94
Dordi Philipint. (Liminka) 304
Durkheim, Emile 37
Esivalta syyttäjänä 113–114, 147, 148, 150, 183, 271, 370–372
Fortelius, Gabriel 68
Frazer, James George 65
Gezelius, Johannes (vanh.) 263, 270, 310, 370
Ginzburg, Carlo 36, 92–93, 97
Gothus, Olaus Magnus 52
Haavio, Martti 50–51, 56
Haltijat 70, 89
Hannu Hannunp., vouti 48
Hannu Heikinp. Kärpäinen 160
Hausta 68, 341
Hedelmällisyysmagia 63, 77, 316, 323, 326
Heikkinen, Antero 18, 35, 181–182, 236, 241, 293, 300, 370
Hertzberg, Rafael 35, 66, 372
Honko, Lauri 55, 79, 81
Hovioikeus (Turku) 16, 25, 168, 179, 249, 273–275, 285, 286, 302, 311
Huumaavat aineet 153
Ihmissudet 97
Ilonius, Eerik Henrikinp. 48, 61
Inkvisitio 32, 261
Inkvisitorinen oikeusprosessi 30–31, 227
Jaakko VI (I), kuningas 52, 372
Jaakko Jaakonp. Joppi (Kokemäki) 56, 167, 187, 344
Johansen, Jens Chr. V. 208
Juhana III 159, 226
Jumalan laki 63, 223, 262, 264, 307
Kaarina Pekant., Vaimaroinen 249–251
Kaatumatauti 54, 68, 222, 235
Kade (kansanrunoissa) 46, 49–50, 55, 58
Kalle Jaakonp. Monkkainen 304
Kansanparantajat 79–80, 157–159
Kansanrunous (ks. myös mytologia) 15, 17, 40, 45, 49, 367
Katarina Jagellonica (kuningatar) 159, 226
Kaupunginlaki (Ruotsin) 223–225, 258
Kempainen, livar 320–321
Kerjäläisnoitus 143, 163–164, 174, 176, 199, 339, 342
Kerjuu 164, 166–173
Kerttu Matint., Eurajoen Hanni 47, 339

- Kerttu Mikont., Loimaan Peltoinen 68, 282
- Kervinen, Timo 18, 25, 36–38, 229
- Kidutus 32, 92, 136–139, 248, 292, 317, 319
- Kirkkokuri 261, 276, 280, 286–289
- Kluckhohn, Clyde 231–233
- Kuolemantuomio 125–126, 141–142, 218, 223, 260, 265–268, 270, 273, 285, 299, 340
- Kuppaus 158, 167
- Kyöpelinvuori 91
- Kättilöt 154, 322–326
- Lagerlöf-Génétay, B. 293–299
- Lappalaisten noituus 50, 52, 97, 235, 277, 309, 346
- Lempiäinen, Pentti 276
- Lencqvist, Chr. E. (väit. 1782) 35
- Lentäminen (noidan) 86–87, 91, 93, 97, 98, 295, 310, 317
- Lilith 320
- Loitsut (ks. myös parantaminen ja kansanrunous) 34, 44, 55–56, 58–61, 76–77, 160, 162, 164, 191, 249, 257, 268, 282–283, 324
- Loveen lankeaminen (noidan) 50–54, 57, 93
- Lyöminen uhkauksen torjumiseksi 178
- Maahiset 66, 89, 295, 309, 369
- Maanlaki (Ruotsin) 223–225, 258, 270
- Macfarlane, Alan 36, 176, 237–238
- Magia (oppineet / -kirjallisuus) 68–69, 99, 254, 311
- Maisa Erkinp. Kuppari (Kepola) 164–167, 187
- Malleus Maleficarum 96, 227, 316, 318, 325
- Manala (Tuonela, Pohjola) 45–46, 50–51, 88, 295
- Markku Matinp. Kouvo (Punkal.) 57, 174, 273, 342, 344
- Matti Antinp. Kotkamo 305–307
- Matti Erkinp. Närvä (Ulvila) 68–69, 216
- Matti Laurinp. Hälli (Huittinen) 162, 339, 344
- Maxenius, Gabriel (väit. 1733) 34
- Mikko Sipinp. (Siivikkala) 340
- Mjölka (mälka) 93–94, 96
- Muchembled, Robert 199, 289–290
- Murray, Margaret 152–154
- Mytologia 40, 45, 50, 55, 93, 320
- Mäkelä, Anneli 356
- Naistutkimus 313, 320, 321, 327–328, 333
- Noita uhkana 49–50, 199, 222, 224, 227–228, 233–236
- Noitarumpu 50, 52–53
- Noitasalva 87
- Noitasapatti (Suomi) 86, 149, 263–264, 300, 308, 310, 363, 369–372
- Noitasapatti (yleensä) 30, 86–91, 98, 153, 237, 266, 291, 296–297, 312, 335
- Noitavainot, keskiajalla 30, 31–32, 95, 226, 258
- Noitavainot, levinneisyys 30–33, 36–37, 139, 147–150, 309, 334–337, 360–361, 363, 366–372, 377
- Noitavainot, 1500-luvulla 30, 36, 229, 257, 260–262
- Noitavainot, 1700-luvulla 30, 82–83, 104, 107, 225, 289, 313
- Noitavasara, ks. Malleus Maleficarum
- Noituus, noituminen (maleficium) – käsite 39–50, 114
- nykyaikana 42, 82–83, 94, 98, 154, 236
- prosessit 139–151, 242–247
- rikoksena 223–230
- syytteen tausta 233–247, 338–339, 353
- teon kohde 72–76, 328–329
- Næss, Hans Eyvind 44, 208
- Oikeuskäytännön muutos 256–264, 268, 274, 366–367
- Paavali Paavalinp. Callia 341, 342
- Paholainen 64, 67, 69, 86–91, 96, 98, 152, 161, 263, 292, 294–295, 303, 307–308, 341
- Para 63
- Parantaminen (ks. myös loitsut) 55–57, 59, 78–81, 84
- Pekka Heikinp. Sinkka (Huittinen) 167–169, 344
- Pekka Niilonp. Puukontti 249–251
- Perttu Simonp. Hälli 60, 343
- Pohjolan emäntä (Louhi) 46, 320

- Porthan, Henrik Gabriel 34, 56
 Psykologia, psykoanalyysi 84–85, 139, 220, 226, 328
 Puhdistusvala 123, 128, 183, 285, 331
 Pylkkänen, Anu 357
 Riitta Erkint. Polsu 161–162
 Riitta Tuomaant., Kokemäki 162
 Rikoslain kehitys 17, 33, 95, 100, 223–230, 256–267, 273–275, 289–290, 368–369, 387–388
 Rothovius, Isak 263, 276, 311, 337
 Roviolla polttaminen 33, 35, 95, 161, 166, 224–225, 267, 270, 339
 Runeberg, Arne 35, 152–153
 Ruotsin noitavainot 191, 219, 291–299, 311, 369
 Schefferus, Johannes 49, 52
 Seksuaalisuus 71, 75, 77, 88–89, 92, 94, 97, 314–320
 Shamanismi 50–54, 57, 93, 359
 Sielu, ero ruumiista 93–94, 98, 309
 Siikala, Anna-Leena 51, 54
 Sipi Erkinp. Kokki (Kokemäki) 68, 344
 Sipi Heikinp. Liuha 341
 Sipi Heikinp. Tulppo 161
 Sorolainen, Eerikki 263
 Strix (mytologia) 93, 95, 97
 Syytettyjen määrä 31, 36–37, 374, 376
 Sörlin, Per 16, 313
 Taikuus, taikominen
 – käsite 39–50, 58, 69, 114
 – prosessit 139–151, 275, 281, 353, 368
 – rikoksena 256–264, 268–271, 288–290
 – taian kohde 76–78, 355
 Thomas, Keith 44, 226–227, 229
 Tietäjä 54–58, 163
 Tuomiokirjakortisto 18, 23–28
 Turun akatemia 99, 250, 263, 370
 Turun tuomiokapituli 48, 158, 222, 263, 279, 324
 Tyrä 47
 Ugglä, Klas (laamanni) 221–222
 Uhraaminen 69–72, 366
 Ukonvakat 71
 Uskonpuhdistus 259–261, 264, 271
 Vaihdocs 309, 317
 Valpuri Kyni 315, 339, 344
 Vampyyrit 97
 Venäjä 30, 32, 33, 98
 Vesikoe 33, 315
 Viro 32, 97, 207
 Vuorenpeikot 295, 309, 369
 Wall, Jan-Inge 294–296
 Yksinäiset naiset (asema) 195, 197, 330–332, 357
 Yrtit ja voiteet 68–69, 80–81, 87, 163, 250, 257, 324
 Öylätti taikakaluna 63, 256, 257, 282

